T.C
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GAZETECİLİK VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI: TURGUT ÖZAL VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN DÖNEMİ HABERLERİNE İLİŞKİN BİR ÇERÇEVELEME ANALİZİ

Doktora Tezi

Serhatcan YURDAM

Gazetecilik Anabilim Dalı

Genel Gazetecilik

Lisans Dereceli Doktora Programı

İzmir

2025

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
GENEL GAZETECİLİK
LİSANS DERECELİ DOKTORA PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

GAZETECİLİK VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI: TURGUT ÖZAL VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN DÖNEMİ HABERLERİNE İLİŞKİN BİR ÇERÇEVELEME ANALİZİ

Serhatcan YURDAM

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Yurdagül BEZİRGAN ARAR

Gazetecilik Anabilim Dalı
Genel Gazetecilik Lisans Dereceli Doktora Programı

İzmir
2025

Tez Değerlendirme Kurulu Jüri Üyeleri

Başkan (Danışman)	**:** Doç. Dr. Yurdagül	BEZİRGAN ARAR
Üye	**:** Prof. Dr. Burak	DOĞU
Üye	**:** Prof. Dr. Selda	AKÇALI
Üye	**:** Prof. Dr. Huriye	TOKER
Üye	**:** Prof. Dr. Nahit Erdem	KÖKER

Doktora Tezinin kabul edildiği tarih: 17.06.2025

ETİK KURALLARA UYGULUN BEYANNAMESİ

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğum **"Gazetecilik ve Demokrasi İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmaları: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan Dönemi Haberlerine İlişkin Bir Çerçeveleme Analizi"** başlıklı bu tezin tarafımdan hazırlanmış özgün bir çalışma olduğunu; araştırmanın tüm aşamalarında bilimsel etik ve akademik ilkelere riayet ettiğimi; kullanılan tüm kaynaklara eksiksiz biçimde atıf yaptığımı ve bunları kaynakçada belirttiğimi; çalışmanın Ege Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programı ile tarandığını ve herhangi bir intihal unsuruna rastlanmadığını beyan ederim. Bu beyana aykırı bir durumun ortaya çıkması halinde doğabilecek tüm etik, akademik ve hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi bildiririm.

Serhatcan YURDAM

ÖNSÖZ

Türkiye'de siyasal tarihin farklı aşamalarında siyasal yelpazenin sağ kanat aktörlerinin tetiklediği başkanlık sistemi tartışmaları, -bir haber klişesiyle söylemek gerekirse- siyasal hayatımıza "damgasını vurdu" ve gelinen aşamada hükümet sisteminin temelden değişmesine yol açarak demokrasimize ilişkin kuşatıcı sonuçlar doğurdu. Başkanlık sistemi tartışmalarını bizim açımızdan dikkate değer kılan ise başlangıçtan itibaren konunun bir yönüyle "siyasal iletişim meselesi" olduğu düşüncesiydi. Haber medyasının sistem tartışmaları sürecinde iletişimsel açıdan nasıl bir rol üstlendiğine yönelik merakımız "Başkanlık sistemi tartışmaları haber medyasında nasıl çerçevelenmiştir?" sorusu ile formüle edildi ve yanıt girişimi olarak da ortaya bu tez çalışması çıktı. Bu kapsamda bir gazetecilik araştırması olan bu çalışma, başkanlık sistemi tartışmalarının "siyasal öyküsünden" ziyade; "iletişimsel örüntülerine" yönelik bir keşif çabası olarak anlaşılmalıdır. Tabii, "siyasal olan" ve "iletişimsel olan" arasındaki ayrımın son derece yapay bir ayrım olduğunu akılda tutmak şartı ile.

***

Tezin yapısını kurarken, belirli bir teorik geleneğe baştan iman etmiş olma huzurundan yoksun her araştırmacı gibi, bazı açmazlarla karşılaştım. Çalışmamda teorilerin derinlikli ama bir ölçüde "kurgusal soyutlamaları", normatif yaklaşımların "olguya rağmen" geliştirdiği; verili olanı ıskalama riski taşıyan "ideal kategorileri" ve ampirik yönelimin buzdağının görünen yüzüne odaklı "aşırı betimsel" eğilimleri arasında bir istikamet belirlemek hiç kolay değildi. Başından itibaren bu üç yönelim arasında denge gözetmeyi umdum. Çalışmanın yapısına ilişkin bu tercihin; aynı anda onun hem kırılgan tarafını hem güçlü yanını ifade ettiğini söyleyebilirim. Bu süreçte ortaya çıkan kısıtlar, eğer araştırmanın doğası gereği değilse, bundaki sorumluluk ve hissenin bana ait olduğunu kayda geçmem gerekir. Ancak literatüre çalışmanın kendi ekseni nispetinde anlamlı bir not düşmüş isek, bunun tez izleme komitesindeki kıdemli araştırmacıların görüş, eleştiri ve katkıları sayesinde gerçekleştiğini retoriğin ötesinde bir samimiyetle ifade etmek isterim.

***

Her tezin muhakkak "kendine has bir öyküsü" vardır. Esasen bir "önsöze sığmayacak kadar uzun" bu öykünün; tezin nihayete ermesiyle beraber "ihmal edilebilir bir parantez" olma vasfı kazandığını herhalde kabul etmem gerek. Bu kabulden hareketle sonsöz olarak; Türkiye'de siyasal hayat ve haber medyası ilişkisine dair düşünme, araştırma ve yön çizme amacı taşıyan araştırmacıların yararlanabileceği bir çalışmayı ortaya çıkarmış olmanın umuduyla, "parantezi kapatmakla" mükellef hissediyorum.

İzmir, 2025

Serhatcan YURDAM

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarının haber medyasında nasıl çerçevelendiğini tespit etmeyi amaçlayan, karşılaştırmalı bir haber çerçeveleme analizidir. Turgut Özal (1983–1993) ve Recep Tayyip Erdoğan (2002–2017) dönemlerini kapsayan araştırmada temel soru, siyasal aktörlerin başkanlık sistemi arzusundan doğan tartışmaların medya aracılığıyla nasıl çerçevelendiğidir.

Çalışmanın teorik çerçevesi, gazetecilik ve siyasal iletişim disiplinlerinin kesişiminde konumlanan "siyasal gazetecilik" fenomeni etrafında, üç sacayağı üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak, normatif perspektif temel alınmış; gazeteciliğin demokratik rejimlerde kamuoyunu bilgilendirme, iktidarı denetleme ve temsili demokrasinin kamusal-temsili boşluklarını doldurma işlevleri vurgulanmıştır. Bu perspektif, gazeteciliği "demokratik bir güç" olarak konumlandırmakta ve mesleğin tarihsel olarak üstlendiği idealleri normatif zemin olarak kabul etmektedir. İkinci olarak, medya sisteminin yapısal-işlevsel ve kurumsal özelliklerine odaklanan Hallin ve Mancini'nin karşılaştırmalı medya sistemleri teorisi benimsenmiş; Türkiye'nin medya düzeni "kutuplaşmış çoğulcu model" içinde konumlandırılmıştır. Bu bağlamda, medya sisteminin karakteristiklerinin, haber içeriklerinin çerçevesel biçimlenişini yapısal olarak etkilediği varsayılmıştır. Dolayısıyla, çerçeve tercihlerinin yalnızca editoryal kararlardan değil, medya sisteminin yapısal-sistemik koşullarından da beslendiği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, çalışma yalnızca çerçeveleme pratiklerini betimlemeyi değil, aynı zamanda bu pratiklerin medya sistemi ve gazetecilik normları bağlamındaki anlamını yorumsamayı amaçlamaktadır. Üçüncü olarak ise, bir siyasal iletişim sürecinin nihai çıktısı olan haberin hem üretiminde hem de içerik düzeyinde nasıl yapılandığını anlamaya ve çözümlemeye imkan veren haber çerçeveleme yaklaşımına başvurulmuştur. Çerçeveleme yaklaşımı aynı zamanda teori ve metodoloji arasında bir köprü rolü üstlenmiştir.

Araştırmanın tasarımı, nitel araştırma mantığına uygun olarak yapılandırılmış; veri seti, Özal dönemine ilişkin olarak Cumhuriyet, Milliyet ve Tercüman; Erdoğan dönemine ilişkin olarak Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde yayımlanan toplam 949 içerikten oluşmuştur. Bu kapsamda analiz süreci Linström ve Willemien'in yedi aşamalı modeline uygun olarak kurgulanmış, Van Gorp'un tümdengelimsel-tümevarımsal yönelimi kombine eden stratejisiyle pekiştirilmiştir. Kodlama süreci, Boydstun vd.'nin önerdiği 14 çerçeve kategorisine dayanmış; her içerik birincil bir çerçeveyle eşleştirilmiş, içeriğin tonu (pozitif, negatif, nötr) ve çerçeve araçları da ayrı ayrı tanımlanmıştır. Bu süreçte Entman'ın işlevsel çerçeve tanımı ile Van Gorp'un kültürel inşacı yaklaşımı bir araya getirilerek, çerçeve analizinin hem içeriksel (yüzeydeki kategori) hem de söylemsel (derindeki anlam örüntüleri) düzeyde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Böylece, başkanlık sistemi etrafında inşa edilen çerçeveler yalnızca kategori düzeyinde sınıflandırılmamış;

aynı zamanda bu çerçeveleri oluşturan kültürel aygıtlar, metaforlar, anlatılar ve değerler üzerinden de çözümlenmiştir.

Bulgular, her iki dönemde de "Siyasal Çerçeve" ile "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" çerçevelerinin baskın olduğunu ortaya koymuştur. Özal'ın başbakanlık döneminde siyasal liderlik ve rekabet odaklı çerçeveler öne çıkarken; cumhurbaşkanlığı döneminde anayasal yetkiler ve hukuki meşruiyet tartışmaları görünürlük kazanmıştır. Erdoğan'ın başbakanlık döneminde çerçeve çeşitliliği artmış, "Kültürel Kimlik" ve "Kamuoyu" çerçeveleri daha sık kullanılmıştır. Cumhurbaşkanlığı dönemindeyse, "Milli irade", "istikrar" ve "yerli-milli sistem" gibi olumlayıcı söylemler baskın hale gelmiş; teknik veya yapısal çerçeveler ise marjinalleşmiştir.

Gazete bazında incelendiğinde, Cumhuriyet gazetesi her iki dönemde de yüksek oranda negatif tonla parlamenter sistemin hukuki ve siyasal meşruiyetini savunan bir tutum sergilemiş ve başkanlık sistemi karşıtı bir pozisyonu inşa etmiştir. Tercüman gazetesi çekimser bir pozisyonu ifade ederken, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri dönemsel dalgalanmalarla karakterize bir tutum sergilemiştir. Yeni Şafak ise Erdoğan döneminde başkanlık sistemini olumlayan bir çerçeve yapısı üretmiş ve savunucu-misyoner bir gazetecilik pratiğiyle siyasal paralellik örüntülerinden "basın parti paralelliği" örüntüleriyle karakterize bir görünüm arz etmiştir.

Araştırma, siyasal paralellik temelinde çerçeve tercihleri ile gazetecilik normları arasındaki gerilimi açığa çıkarmakta; medya sistemindeki yapısal, kurumsal, işlevsel karakteristiklerin içerik tonunu belirlemede etkili olduğunu göstermektedir. Bulgular, çerçeveleme pratiklerinin yalnızca bilgi verme değil, daha ziyade sembolik mücadele sahası olarak işlediğini; böylece gazeteciliğin müzakereci işlevinin siyasal kutuplaşma ortamında yapısal açıdan daha en baştan ıskalanma ya da mevcut potansiyelinde aşınma riskiyle karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak çalışma, çerçeveleme tercihleriyle medya sisteminin yapısı ve siyasal normlar arasındaki ilişkinin anlamlı bir etkileşim içerisinde olduğunu; siyasal paralelliğin yükseldiği ortamlarda gazeteciliğin müzakereci işlevinin zayıfladığını; çerçeveleme pratiklerinin, kamusal tartışma alanını daraltan sembolik mücadelelere dönüştüğünü tespit etmektedir. Bu durum, Türkiye medya sisteminin yapısal sorunlarının yalnızca içerik düzeyinde değil, demokratik iletişim normları açısından da sistemik açmazlarla malul olduğunu bir başka açıdan teyit eder niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi Tartışmaları, Haber Çerçeveleme, Gazetecilik ve Demokrasi İlişkisi, Siyasal İletişim

ABSTRACT

This study is a comparative news-framing analysis that seeks to identify how debates over the presidential system in Turkey have been framed in the news media. Covering the Turgut Özal (1983–1993) and Recep Tayyip Erdoğan (2002–2017) periods, its central question asks how media outlets constructed and represented the discussions arising from political actors' aspirations for a presidential system.

The theoretical framework rests on three pillars situated at the intersection of journalism and political communication—often termed "political journalism." First, a normative perspective emphasizes journalism's democratic functions: informing the public, holding power to account, and filling representational gaps in deliberative democracy. Journalism is thus construed as a "democratic force," grounded in its historical ideals. Second, Hallin and Mancini's comparative media-systems theory is adopted to highlight the structural, functional, and institutional features of media; Turkey is positioned within the "polarized pluralist" model. From this vantage, framing choices are understood not only as editorial decisions but also as products of the media system's systemic constraints. Third, a news-framing approach—bridging theory and method—guides analysis of how frames emerge in both production processes and textual content, treating the news story itself as the ultimate output of political communication.

Consistent with qualitative research logic, the design draws on a corpus of 949 items from six newspapers: Cumhuriyet, Milliyet, and Tercüman for the Özal era; Cumhuriyet, Hürriyet, and Yeni Şafak for the Erdoğan era. Analysis follows Linström and Willemien's seven-step model, reinforced by Van Gorp's combined deductive–inductive strategy. Coding is based on Boydstun et al.'s fourteen frame categories: each item was assigned one primary frame, its tone (positive, negative, neutral), and its framing devices were catalogued. By integrating Entman's functional definition of framing with Van Gorp's cultural-constructivist approach, frames were examined at both the surface (categorical) and deep (discursive) levels—unpacking the metaphors, narratives, and values that constitute each frame.

Findings show that in both periods the "Political Frame" and the "Policy Presciption and Evaluation" frame dominate. During Özal's premiership, leadership and competition-oriented frames prevail, whereas his presidency sees heightened attention to constitutional powers and legal legitimacy. In Erdoğan's premiership, frame diversity expands—particularly with increased use of "Cultural Identity" and "Public Opinion"

frames—while his presidency is marked by affirmative discourses such as “national will,” “stability,” and “*yerli-milli* system” with technical or structural frames becoming marginal.

At the newspaper level, Cumhuriyet consistently adopts a negative tone, defending parliamentary legality and constructing an anti-presidential-system stance in both periods. Tercüman remains largely ambivalent; Milliyet and Hürriyet display period-specific fluctuations; and Yeni Şafak in the Erdoğan era actively promotes the presidential system with a mission-driven journalism practice, reflecting patterns of “press–party parallelism.”

By mapping framing choices onto the logic of political parallelism, the study uncovers how structural, institutional, and functional characteristics of the media system shape content tone. Framing practices emerge less as neutral information-delivery mechanisms than as arenas of symbolic struggle, suggesting that journalism’s deliberative role risks erosion under conditions of intense political polarization.

In conclusion, the findings demonstrate a meaningful interaction between framing preferences, media-system structure, and political norms. As political parallelism intensifies, journalism’s negotiating function weakens and framing practices narrow the public sphere into symbolic contests—underscoring systemic challenges not only at the level of media content but also for democratic communication norms in Turkey.

Keywords: Presidential System Debates, News Framing, Journalism and Democracy, Political Communication

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **İ**
ÖZET ..... **İİ**
ABSTRACT ..... **İV**
İÇİNDEKİLER ..... **Vİ**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **Viİİ**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **İX**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **X**
GÖRSELLER LİSTESİ ..... **Xİ**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **Xİİ**
GİRİŞ **1**
I. BÖLÜM: LİTERATÜR VE TARİHSEL ARKA PLAN **15**
1. GAZETECİLİK VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ **15**
1.1 Normatif İdeallerin Tarihsel Kuruluşu ve Karakteristikleri 15
1.2 Çoklu Normativiteler: Demokrasi Teorilerinin Alternatif Yaklaşımları 27
1.3 Olgusal Çelişkiler, Değişen Sınırlar ve Kültürel Görecelikler 35
1.4 Sistem Perspektifi: Karşılaştırmalı Medya Sistemleri Yaklaşımı 49
1.5 Kutuplaşmış Çoğulcu Model ve Siyasal Paralellik 63
2. SİYASAL İLETİŞİM VE HABERİN ÇERÇEVELENMESİ **70**
2.1 Siyasal İletişim: Alanının Mirası Işığında Temel Dinamikler 71
2.2 Çerçeveleme Yaklaşımının Kavramsal ve Teorik Birikimi 88
2.3 Siyasal İletişim Açısından Çerçeveleme 91
2.4 Gazetecilik Pratiği ve Söylemsel İnşa Süreci Olarak Çerçeveleme 94
2.5 Çerçevelerin Analizi: Tanım, Tipoloji ve Metodolojik Eğilimler 100
3. BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARININ KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLANI **115**
3.1 Demokrasinin Kavramsal Yörüngeleri 115
3.2 Anayasal Demokrasi ve Hükümet Sistemlerinin Sınıflandırılması 125
3.3 Siyasal Rejimlere Tipolojik Yaklaşım: Liberal Demokrasiler, Otokrasiler ve Hibrit Rejimler 142
3.4 Türkiye'de Demokrasi ve Hükümet Sistemi Tartışmalarına Zemin Oluşturan Örüntüler 154
3.5 Özal Döneminin Genel Siyasal Görünümü ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları 173
3.6 Erdoğan Döneminin Genel Siyasal Görünümü ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları 195

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI ÜZERİNE BİR ÇERÇEVELEME ANALİZİ ... 218

1. ARAŞTIRMANIN TASARIMI VE METODOLOJİ ... 218

1.1 Araştırmanın Amacı ve Motivasyonları ... 218

1.2 Araştırmanın Soruları ve Varsayımları ... 221

1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları ... 226

1.4 Araştırmanın Yöntemi ... 231

1.5 Uygulama Stratejisi ... 233

1.6 Tematik Kategorilerin Oluşturulması ... 236

1.7 Genel Çerçevelerin Belirlenmesi ... 243

1.8 Verilerin Toplanması ... 247

1.9 Verilerin Tasnifi ve İşlenmesi ... 253

1.10 Geçerlilik ve Güvenirlik ... 255

2. BULGULAR VE ANALİZ ... 257

2.1 Genel Çerçeveler ve Betimsel Analiz ... 257

2.2 Dönemler Arasında Çerçeve Kullanım Eğilimleri ... 257

2.3 Dönemler Arasında Çerçeve Dağılımı ... 263

2.4 Gazeteler Arası Siyasal Konumlanmalar ve Haber Çerçeveleme İlişkisi ... 267

2.5 Çerçeve Kategorilerine Göre Haber Tonlarının Dağılımı ... 270

2.6 Gazetelere Göre Çerçeve Kullanım Dağılımı ... 273

2.7 Konuya Özgü Çerçeveleme Pratikleri ve Söylemsel Konumlanışlar ... 276

SONUÇ ... 285

TEŞEKKÜR ... 290

KAYNAKÇA ... 292

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: İletişime Duyarlı Bir Demokrasi Yaklaşımı
Tablo 2: Gazeteciliğin Rol ve İşlevlerinin Kültürel Göreceliği
Tablo 3: Siyaset Bilimi ve İletişim Derneklerinin Siyasal İletişim Tanımları
Tablo 4: Basının Dört Teorisi'nin Düşünsel Mimarisi
Tablo 5: Farklı Medya Sistemi Tipolojileri
Tablo 6: Hallin ve Mancini'nin Karşılaştırmalı Medya Sistemleri Tipolojisi
Tablo 7: Başkanlık, Parlamentarizm ve Yarı Başkanlık: Avantajlar ve Dezavantajlar
Tablo 8: Lijphart'a Göre Demokrasinin Çoğulcu ve Çoğunlukçu Modelleri
Tablo 9: Linz'in "Otoriter Rejim" Tanımının Karakteristik Boyutları
Tablo 10: Demokrasiler ve Otokrasiler: Rejim Tipolojisi
Tablo 11: Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemleri
Tablo 12: Özal'ın Başkanlık Sistemi Hakkında Birand'a Verdiği Demeçler
Tablo 13: Özal'ın Başkanlık Sistemi Hakkında Barlas'a Verdiği Demeçler
Tablo 14: Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemleri
Tablo 15: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Analizinde Zaman Çerçeveleri
Tablo 16: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının İncelendiği Gazeteler
Tablo 17: Çerçeveleme Analizinin Tasarımında 7 Aşama

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Tezin Kurucu Hatlarının İlişkisel Görünümü

Şekil 2: Gazetecilik-Demokrasi İlişkisi ve Çoklu Normativiteler

Şekil 3: Siyasi Yaşamda Gazetecilik Rolleri

Şekil 4: Siyasal iletişimin tanımlar ve perspektifler tipolojisi

Şekil 5: Karşılaştırmalı Perspektiften "Siyasal iletişim ekosistemleri"

Şekil 6: "Haber Çerçeveleme Süreci" Modeli ve Siyasal Sistem-Medya Sistemi İlişkisi

Şekil 7: Haber Çerçeveleme Analizinde Dört Çerçeve

Şekil 8: Held'in İlişkisel Tipolojisinde Demokrasinin Teorik Varyantları

Şekil 9: Minimalist Yaklaşımda Hükümet Sistemleri ve Demokrasi

Şekil 10: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Katmanları

Şekil 11: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Karakteristikleri

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: V-Dem Verilerine Göre Türkiye'de Seçimsel ve Liberal Demokrasinin Tarihsel Grafiği: 1923-2023

Grafik 2: V-Dem Verilerine Göre Özal Döneminde Seçimsel ve Liberal Demokrasinin Tarihsel Grafiği: 1983-1993

Grafik 3: V-Dem Verilerine Göre Erdoğan Döneminde Seçimsel ve Liberal Demokrasinin Tarihsel Grafiği: 2002-2022

Grafik 4: Cumhuriyet Gazetesi Dijital Arşivinde "Başkanlık Sistemi" kalıp ifadesinin yer aldığı içeriklerin dönemlere ve yıllara göre dağılımı

Grafik 5: Başkanlık Sistemi Tartışmalarına İlişkin Tutum, Argüman ve Kategori İlişkisi

Grafik 6: Literatürden Türetilen Kategoriler ve Genel Çerçevelerin Eşleşimi

Grafik 7: Zaman İçinde Çerçeve Kullanım Eğilimleri

Grafik 8: Dört Farklı Zaman Çerçevesi ve Zaman İçinde Çerçevelerin Dağılımı

Grafik 9: Dört Dönemde Haber Tonu Dağılımı

Grafik 10: Çerçeve Kategorilerine Göre Haber Tonlarının Dağılımı

Grafik 11: Gazetelere Göre Çerçeve Kullanım Dağılımı

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1: Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Adaylığı ve Kulislere Yansıyan "Yarı Başkanlık" ve "Partili Cumhurbaşkanlığı" Planı

Görsel 2: Özal'ın Cumhurbaşkanlığına Giden Süreçte Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Gelişimine İlişkin Derleme Haber

KISALTMALAR LİSTESİ

AA: Anadolu Ajansı

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ANAP: Anavatan Partisi

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

AP: Adalet Partisi

APSA: American Political Science Association

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

DYP: Doğru Yol Partisi

FP: Fazilet Partisi

HP: Halkçı Parti

ICA: International Communication Association

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

NCA: National Communication Association

SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

GİRİŞ

"Gazetecilik ve Demokrasi İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmaları: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan Dönemi Haberlerine İlişkin Bir Çerçeveleme Analizi" başlıklı bu tez çalışması, Türkiye'de siyasal hayatın çeşitli evrelerinde gündeme gelen başkanlık sistemi tartışmalarının haber medyasında nasıl inşa edildiğini gazetecilik ve demokrasi ilişkisi bağlamında çerçeveleme analizi yöntemiyle ele almaktadır.

A. Konu, Bağlam ve Sorunsal

16 Nisan 2017'de gerçekleşen Anayasa Değişliği Referandumunda oy dağılımın %48,8 "hayır"; %51,2 "evet" şeklinde sonuçlanmasıyla birlikte, anayasanın ilgili maddelerindeki değişiklikler kabul edilmiş[1] ve bu değişikliklerin işlerlik kazanmasıyla beraber Türkiye'nin hükümet sistemi temelden değişmiştir (YSK, 2022). Hükümetin başı ve devlet başkanı olarak *cumhurbaşkanının belirli bir süre için halk tarafından seçilmesi*, cumhurbaşkanının iradesine bağlı olarak kurulan *hükümetin meclisten güven oyuna ihtiyaç duymaması* gibi vasıfları baz alındığında, yeni sistemin ilk bakışta bir tür *başkanlık sistemi* olduğu söylenebilir.

Ancak sistemi, tasarımı bakımından değerlendiren araştırmacılar, başkanlık sisteminin tipik modeline ana karakterini veren güçlerin sert ayrılığı ve fren-denge mekanizmaları yönünden eksik ve zayıf olması, hatta pek çok bakımdan tam aksi bir görünüme kaynaklık etmesi bakımından yeni sistemin klasik bir başkanlık sistemi görünümü arz etmediğini ve *model* olarak literatürde de bir benzerine rastlanmadığını tespit etmektedir (Gözler, 2017, s.49/s.89; Özbudun, 2022a, s.146; Yılmaz, 2022, s.35).

Hükümet sistemini tasarlayanlar ve tasarımını teşvik eden siyasi aktörler de esasen yeni sistemi doğrudan "başkanlık sistemi" olarak adlandırmak yerine; tasarım aşamasında "Türk Tipi Başkanlık Sistemi" diye nitelemiş ve sistem nihayetinde resmi düzeyde "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" diye adlandırılmıştır (Özsoy-

[1] TBMM Genel Kurulunca 21 Ocak 2017 tarihinde kabul edilen 6771 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", 16 Nisan 2017'de gerçekleşen Anayasa Referandumu sonucunda kabul edilmiştir. (T.C. Resmî Gazete, 27 Nisan 2017, sayı: 30050).

Boyunsuz, 2016, s.68; T.C Cumhurbaşkanlığı, 2017). Bu da, tasarlanan sistemin tipik başkanlık sisteminden ayrıştığının kerhen de olsa resmi düzeyde kabul edildiğinin bir emaresi olarak yorumlanabilir.

Gelinen aşamada, referandumla kabul edilen anayasa değişikliklerinin kademeli olarak yürürlüğe girmesiyle birlikte, 2018'den itibaren *"Türkiye'ye özgü"* bir başkanlık sistemi uygulamaya konmuş ve kökleri geç dönem Osmanlı Devleti'ne dek uzanan ve tasarımı ve işleyişi açısından göreli farklılıklarına rağmen Türkiye'nin demokrasi deneyiminde yaklaşık 150 yıllık bir geleneğin[2] mirası olarak süregelen parlamenter sistemden kopuş gerçekleşmiştir (Yazıcı, 2017, s.111).

Bu köklü kurumsal değişikliğin ironik bir sonucu ise Türkiye'nin neredeyse yarım yüzyılı aşkın bir süredir yakın siyasal tarihinde yarı başkanlık ya da başkanlık sistemine geçiş arzusunu ifade eden hükümet sistemi tartışmalarının -sönümlenmek bir yana- bu defa siyasal muhalefetin öncülüğünde parlamenter sisteme dönüş bakımından artan bir ivmeyle siyasetin ve medyanın gündemini meşgul etmeye devam etmesidir (bkz.Uzun, 2023, s.93).

Başkanlık sistemi tartışmalarının tarihsel seyri incelendiğinde, tartışmaların 2017'de sistem değişikliği ile sonuçlanan anayasa değişikliği referandumu sürecinden çok daha eskiye dayandığı görülür. Bu bakımdan tartışmaların anayasa yapım süreci ekseninde 1960'lara dek uzandığı ve 1980'lerle birlikte Türk Sağı'nın farklı siyasal aktörlerinin öncülüğünde dönem dönem yoğunlaşarak günümüze dek sürdüğü bilinmektedir (Tosun ve Tosun, 1999, s.1; Yazıcı, 2015, ss.87-90).

Siyasal aktörler bazında değerlendirildiğinde ise tartışmaların özellikle Turgut Özal'ın parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş isteği doğrultusunda tetiklenerek yoğunlaştığı, tutumu konjonktürel olarak değişmekle birlikte Süleyman Demirel

[2] Türkiye'de siyasal hayat ve kurumlar Osmanlı yönetimine dek bir süreklilik şeklinde değerlendirildiğinde, 1876 Anayasası'nın (Kanun-i Esasi) yürürlüğe girmesiyle parlamenter sistem geleneğinin başladığını belirten Yazıcı (2017, s.122), 1921 Anayasası ile birlikte meclis hükümeti sistemine geçildiğini ancak 1923 yılında kabul edilen değişikliklerle birlikte meclis hükümeti modelinin terk edilerek parlamenter sistemin tekrar tesis edildiğini hatırlatarak bu anlamıyla 1921-1923 arası yılları Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri bağlamında parlamenter gelenek açısından bir istisna olarak kaydeder.

tarafından da bazı dönemler benimsendiği ve en son olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı döneminin çeşitli evrelerinde siyasi arenanın merkezine yerleştiği ve nihayetinde fiile ulaştığı görülür. Bu anlamıyla, başkanlık sistemine geçiş arzusunun toplumsal bir talep ya da başlangıçta elitler arası bir uzlaşı olmaktan ziyade, doğrudan bahse konu siyasal aktörlerin şahsi eğilim ve girişimleriyle karakterize olduğu birçok çalışmada saptanmıştır (Kalaycıoğlu, 2005; Özbudun, 2013; Polatoğlu, 2013; Tosun ve Tosun, 1999).

2017 itibarıyla sistem değişikliğine ilişkin arzular kuvveden fiile ulaşmışsa da, gözlemciler Türkiye'de hükümet sistemine ilişkin problemlerin iddia edildiği şekliyle çözülmesi bir yana, yapısal olarak daha da derinleşmekte olduğunu tespit etmektedir (Adar ve Seufert, 2021, s.30). Yine bu bağlamda farklı teorik ve analitik ekollerden araştırmacıların üzerinde uzlaştığı bir husus ise; gelinen aşamada yeni sistemin Türkiye'de demokrasinin durumuna ilişkin sorunları derinleştirerek, son on yıllık süreçte artarak devam eden otoriterleşme eğilimlerinin yükselişine kaynaklık ettiğidir (Bedirhanoğlu vd., 2020; Esen, Gümüşçü ve Yavuz Yılmaz, 2023).

Yerleşik demokrasilerde hükümet sistemleri diğer siyasal kurumlar gibi, tarihsel bir evrim sonucunda biçimlenip konsolide olduktan sonra, bu türden köklü kurumsal değişiklikler oldukça sıra dışı gelişmeler olarak görülebilir (Olsen, 2009, s.20). Ancak 1945-1950'li yıllardan itibaren demokrasiye geçen, o tarihten itibaren çeşitli defalar askeri müdahalelerle kesintiye uğrayan Türkiye'nin siyasal sisteminin; çeşitli nedenlerle demokrasi ve otoriterlik arasında melez karakterde bir siyasal rejime sahip olduğu sır değildir (Özbudun, 2016). Nitekim Türkiye'de parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş yönünde bir sonucun nasıl gerçekleştiğini inceleyen araştırmacılar, bu türden bir geçişin uzun bir tarihsel süreçte zayıf siyasal kurumların araçsallaştırılmasıyla mümkün olabildiğini tespit etmektedir (Aslan-Akman ve Akçalı, 2017; Gür, 2017, s.83; Yılmaz, 2022).

Son yıllarda kurumların dönüşümüne ilişkin, özellikle yeni kurumsalcılık alanında gelişen bir bakış açısı olarak "söylemsel kurumsalcılık" yaklaşımı ise fikirler ve söylemlerin belirli iletişim mantıklarıyla etkileşimsel akışları çerçevesinde kurumlardaki değişimde rol sahibi olduğuna işaret eder (Carstensen ve Schmidt, 2016, s.318; Schmidt, 2008, s.303). Bu bağlamda, belirli aktörlerin girişimleriyle

kamuoyunun ve medyanın gündemine gelen "başkanlık sistemi tartışmalarının" iletişimsel örüntülerinin yaşanan köklü kurumsal değişimde bir rol üstlenmiş olabileceği varsayılabilir.

Türkiye'nin demokrasi tarihi boyunca, medya sisteminin zayıf özerklikle malul, siyaset tarafından araçsallaştırılmaya meyyal ve siyasal bölünmelerle paralellikle karakterize olduğu hesaba katıldığında; haber medyasının başkanlık sistemi tartışmaları süresince nasıl bir rol üstlendiği bu açılardan başlı başına bir soru işareti sayılabilir. Bu tez çalışması, bu varsayımın temelindeki sorunsala "haber medyasında başkanlık sistemi tartışmalarının nasıl çerçevelendiği" sorusuna haber içeriği düzeyinde bir analizle yanıt verme girişimi olarak inşa edilmiştir.

Haber medyasının tartışmalar bağlamındaki konumuna ilişkin izlerin belirginleşmesi ise sistem tartışmaların tarihi ile paralellik arz eder. 1970'lerden itibaren başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin içeriklerin gazetelerde yer bulduğu 1980'lere doğru ise haber medyasının kimi zaman sempozyum düzenleme gibi girişimlerle tartışmanın "fiziki" bağlamını dahi kuracak düzeyde etkin bir aktör olarak tartışmalara eklemlendiği tespit edilebilir. Bu kapsamda tespit edilen bir diğer olgu; takip eden süreçte siyasal aktörlerin girişimlerine paralel şekilde, 1990'lar ve 2000'lerin hemen başında ve özellikle 2000'li yılların ikinci on yılında başkanlık sistemi tartışmalarının medya gündeminde yer bulduğudur. Bu anlamıyla haber medyasının geçmişten günümüze tartışmalar zincirinde çeşitli rol ve işlevler üstlenmiş olduğu bilinmektedir (Balcıgil, 1982, ss.22-45; Bayram, 2016, s.12; Oder, 2005; Tanör, 1986, ss.67-70).

Bu yönüyle çalışmanın kurucu motivasyonu, başkanlık sistemi tartışmalarının nasıl gerçekleştiğini betimsel olarak tespit etmek ve bu betimsel bulguların gazetecilik ve demokrasi ilişkisine yönelik normatif beklentilerle ne denli örtüştüğüne ilişkin yorumsamacı bir değerlendirme ortaya koymaktır. Böylece hem sistem tartışmalarının nasıl gerçekleştiği hem bu tartışma özelinde Türkiye'nin medya sisteminde siyasal gazeteciliğin normatif açıdan imkan ve sınırlılıklarının spesifik bir resminin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

B. Önceki Araştırmalar ve Özgün Değer

Türkiye'de "başkanlık sistemi" konusuna ilişkin yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri incelendiğinde ulusal tez merkezinde 254 tez çalışması indekslenmektedir[3]. Bunlardan 202'si yüksek lisans tezi, 52'si ise doktora tezidir. Gözlemsel bir kategorizasyonla, 2017 öncesi çalışmalar, hükümet sistemlerinin karşılaştırmalı analizi, yarı başkanlık ve başkanlık sisteminin Türkiye'de uygulanabilirliği, ABD başta olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerindeki hükümet sistemlerinin incelenmesi ve uyarlanabilirlik üzerinde yoğunlaşırken; 2017 sonrası tezler Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin çeşitli yönlerinin analizi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu yönüyle konu hakkında tez çalışmaları ağırlıkla, siyasal bilimler, kamu yönetimi, hukuk kategorisinde yer almaktadır. Başkanlık sistemi konusunun bir araştırma nesnesi olarak birincil düzeyde içerildiği bilimsel disiplin ve çalışma alanları düşünüldüğünde yapılan çalışmaların bahse konu araştırma alanlarında yoğunlaşması doğal görünür. Bununla birlikte, Türkiye'nin siyasal hayatında elli yılı aşan bir geçmişe sahip siyasal bir mesele olan ve gelinen aşamada hükümet sisteminin değişikliği ile sonuçlanacak denli kuşatıcı etkileri bulunan bir siyasal tartışmanın iletişimsel boyutlarının farklı açılardan incelenmeye değer olduğu ifade edilebilir.

Bu motivasyonla önceki çalışmalar incelendiğinde, bahse konu 254 tez çalışması içerisinde, iletişim disiplinin farklı alanlarında başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin beş tez çalışması tespit edilmektedir. Bu kapsamda halkla ilişkiler alanında 1 doktora, 2 yüksek lisans tezi; gazetecilik alanında 1 doktora ve 1 yüksek lisans tezi olmak üzere 5 tez çalışmasından söz edilebilir.

Özdemir (2017) "bireylerin başkanlık sistemine dönük algı ve tutumlarına ait verilerin toplanması amacıyla" ölçek geliştirmiş ve araştırma 1 Mayıs 2016 – 31 Mayıs 2016

[3]Tarama, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı yok.tez.gov.tr üzerinde "detaylı arama" usulü ile "başkanlık sistemi" anahtar kelimesiyle gerçekleştirilmiştir. Arama usulü, "dizin" sekmesi vasıtasıyla gerçekleştirildiğinde 1987'den 2024 Kasım ayına dek 167 teze indekslenmektedir. Aynı arama "özet" sekmesi ile gerçekleştirildiğinde 254 tez çalışması indekslenmektedir. İkinci arama yöntemi baz alındığında, 254 tezin 202'si yüksek lisans, 52'si ise doktora tezidir. Hazırlanmış tezler ağırlıkla başkanlık sisteminin karakteristiğinin değerlendirilmesi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki başkanlık sistemi modelinin incelenmesi, farklı ülkelerdeki başkanlık sistemi uygulamalarının karşılaştırmalı analizi, başkanlık sisteminin Türkiye'de uygulanabilirliği konularına odaklanır.

tarihleri arasında iki il özelinde sahada gerçekleştirilmiştir. Zehir (2018, s.3) ise referandum kampanya sürecinde "TBMM'de sandalyesi bulunan, temsil hakkına sahip partilere ait referandum kampanya afişlerini" siyasal iletişim perspektifinden göstergebilimsel yöntemle incelemektedir. Çalışkan (2018, s.156), referandum sürecine odaklanarak dönem itibarıyla mecliste grubu bulunan siyasi partilerin "referandum kampanyası kapsamında oluşturdukları yazılı materyallerden (kitapçık, broşür, ilan, afiş vs.) hareketle"; "politik argümantasyon analizi" yapmaktadır.

Gazetecilik alanında yapılan tez çalışmaları ise başkanlık sistemi tartışmalarının "basına yansımalarını" (Çakır, 2017) ve "referandum kararı öncesi yazılı basında rıza üretimine" odaklanmıştır (Tuzcu, 2021). Her iki çalışmanın odaklanıldığı zaman aralıkları da, çalışmaların içsel motivasyonlarıyla uyumlu olarak sınırlı ve kesitseldir. Çakır (2017), 11 Ekim 2016-10 Aralık 2016 tarihleri arasında; yüksek tirajlı, farklı medya grupların ait ve ideolojik olarak farklı konumlandığı varsayımıyla üç farklı gazetedeki haber ve köşe yazılarını içerik analiziyle; gündem belirleme perspektifiyle incelemektedir. Çakır'ın belirlediği tarih aralığı, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin "parti grup toplantısında yapmış olduğu konuşmasıyla birlikte başkanlık sistemi tartışmalarının hızla medya gündemini belirlemesi" ile ilgili anayasa değişikliği teklifinin TBMM'ye sunulması arasındaki süreci ifade eder (Çakır, 2017, s.90).

Tuzcu (2021) ise, 15 Temmuz 2016-10 Ocak 2017 yılları arasında yine siyasal yelpazede farklı konumlandığı düşünülen altı gazeteye eleştirel söylem analizi yöntemiyle odaklanmaktadır. Araştırma "15 Temmuz 2016 darbe girişimi" ile "TBMM'de referandum kararının alındığı 10 Ocak 2017 tarihleri" arasına odaklanmakta ve elde edilen veriler rıza üretimi perspektifiyle incelenmektedir (Tuzcu, 2021, s.43).

Kalkar'ın (2020) kamu yönetimi alanında hazırladığı yüksek lisans tezi ise iletişim alanında olmasa da içeriği itibarıyla bu grupta anılabilir. Nitekim Kalkar da başkanlık sistemi tartışmaları konulu haberleri içerik analiziyle incelemekte ve "1 Ocak 2017-16 Nisan 2017" ve "17 Nisan 2018 ile 24 Haziran 2018 tarihleri olmak üzere iki ayrı aralığa" odaklanmaktadır. Bu tarih aralıklarından ilki referandum sürecine; ikincisi ise

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişin ardından gerçekleşen ilk genel seçime tekabül etmektedir (Kalkar, 2020, s.83).

Literatür "tez çalışmalarından" ibaret olmadığından, önceki çalışmalar kapsamında daha geniş bir yelpazeye de değinmek gerekir. Başkanlık sistemi tartışmaları özelinde yapılan iletişim araştırmaları incelendiğinde, referandum süreci dışındaki çalışmaların; 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi ardından 7 Haziran 2015 genel seçimlerine gidilen süreçte gazete haberlerine odaklandıkları görülür (Genel, 2015; Güz, Yanık ve Yeğen, 2015).

Yine yukarıdaki tarihsel odaklanmalara koşut bir şekilde, "anayasa değişikliğinin meclise sunulduğu 10 Aralık 2016 tarihinden 16 Nisan 2017 tarihine kadar" olan sürece odaklanan bir çalışma, öncekilerden farklı olarak "halkın sisteme yönelik bilinç düzeyini ölçmek amacıyla, Google Türkiye arama motorunda"; "internet kullanıcıları tarafından yapılan aramaları" analiz etmiştir (Yolcu ve Sezgin, 2018, s.153). Benzer periyoda odaklanan bir başka çalışma ise yine referandum kampanyası sürecinde yalnızca bir haftalık kesitinde gazete haberlerinin çerçevelenmesine odaklanmaktadır (Uzun ve Nisan, 2018).

Bu çalışmaların ortak noktası hem ortaya çıkış motivasyonları hem araştırma kapsamları açısından ağırlıkla ortak noktası; 16 Nisan 2017 Anayasa Referandum süreci ve artalanıyla sınırlı bir çerçeveye odaklanmalarıdır. Onun dışında kalanlar da bir şekilde, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve 7 Haziran genel seçimleriyle ilişkilenmektedir. Bu yönüyle alanlardan bağımsız olarak, siyasal haber, siyasal reklam, siyasal algı yönetimi, siyasal halkla ilişkiler, siyasal retorik ekseninde farklı geleneklerden ve metodolojilerden beslenen bu tezler, siyasal iletişim araştırmalarının "kampanya odaklı" genel eğilimiyle koşutluk arz etmektedir.

Önceki çalışmalar değerlendirildiğinde, başkanlık sistemi tartışmalarının iletişimsel yönlerine dar/kesitsel bir bağlamda odaklanıldığı görülür. Bu yaklaşım siyasal iletişim araştırmalarının "seçim" ve "kampanya" odaklı eğilimine paralel bir görünüm arz eder. Nitekim, siyasal iletişim araştırmacıları tarafından siyasi gazeteciliğin incelenmesine yönelik "analitik rutinlerden" biri; gazeteciliğin rolüne "seçimler arasındaki dönemlerin aksine seçim kampanyaları sırasında" odaklanılmasıdır. Bu da

gazetecilik çalışmaları açısından özellikle siyasal iletişim alanından miras bir eğilim olarak "meydan okunması gereken" bir araştırma rutini olarak görülmektedir (Kuhn ve Neveu 2003, s.2).

Siyasal iletişime ilişkin çağdaş yaklaşımlar da koşut bir şekilde haber içeriğini salt "medya etkileri" geleneğiyle sınırlı kavramaktansa, iletişimin "paylaşılan anlamı üreten ve yeniden üreten kurucu bir süreç" olarak kavrayan bir bakış açısı temelinde siyasal iletişimi "sembolik mübadele" eksenli bir iletişimsel süreç olarak değerlendirmektedir (Jamieson ve Kenski, 2017, s.4; McNair, 2011, s.3). Bu yönüyle, siyasal iletişimi sembolik mübadele süreci olarak kavrayan ve siyasal gazeteciliğin kısıtları ve imkanlarına yönelik bir analizde, kampanya dönemlerinin ve seçim süreçlerinin ötesinde bir iletişimsel sürece odaklanmanın; daha etraflı bir değerlendirme ortaya koymayı mümkün kıldığı ifade edilebilir.

Bu çalışma, benzer bir anlayıştan hareket ederek, başkanlık sistemi tartışmalarını hem kendi tarihsel bağlamına odaklanarak nesneleştirmekte ve gazeteciliğin "rutin" zamanları ile "kampanya" süreçlerini ayırt etmeden bütüncül bir sembolik sürece odaklanmakta ve tartışmaların nasıl çerçevelendiğini gazetecilik ve demokrasi arasındaki ilişkinin kesişiminde değerlendirmektedir. Farklı zaman kesitleri arasında bir karşılaştırma yapmak suretiyle de siyasal sistem ve medya sistemindeki devamlılık ve değişimlerin haberin çerçevelenmesine nasıl yansıdığını keşifsel bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tez çalışması bu bakımdan önceki çalışmalardan iki farklı pratik düzeyde ayrılmaktadır.

Birincisi, önceki çalışmaların göz ardı ettiği bir süreç olarak başkanlık sistemi tartışmalarının 1983-1993 arasındaki gelişimi hesaba katılarak, tartışma daha geniş bir tarihsel bağlamda ele alınmaktadır. Bu başlı başına literatürdeki bir boşluğa yönelik hamle olarak kabul edilebilir. İkincisi ve daha önemlisi; bu hususun farklı dönemlere bir arada odaklanarak, verilerin geniş bir tarihsel dönemselleştirme ile karşılaştırmalı değerlendirmesine imkan sağlamasıdır. Bu kapsamda Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı ve Erdoğan'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemleri hem kendi içlerinde hem iki aktör arasında karşılaştırmalı bir şekilde incelenmektedir. Bu yönleriyle tez çalışması, başkanlık sistemi tartışmalarını 1980'lerden günümüze bir bütünlük içinde ele almak; özellikle Özal dönemini de incelemek ve dönemler arası

karşılaştırma yapmak suretiyle önceki çalışmalardan farklı bir çizgide yapılandırılmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın özgün değerini ifade eden farklılıkların salt odaklanılan veri dağarcığı ile ilgili değil; daha geniş düzlemde teorik ve analitik motivasyonlarla da yakından bağlantılı olduğunu baştan ifade etmek gerekir.

C. Teorik Yaklaşım

Bu tez çalışması, gazetecilik ve demokrasi ilişkisine gazetecilik ve siyasal iletişim alanlarının kesişiminde "siyasal gazetecilik" fenomeni özelinde odaklanmaktadır. Bilim sosyolojisi perspektifiyle bu iki alanı çeşitli sınırlarla birbirinden ayırmak mümkünse de (bkz. Nielsen, 2014; Wahl-Jorgensen ve Hanitzsch, 2020) bu çalışmada; iletişimi "pratik bir disiplin" olarak kavramak suretiyle (bkz. Craig, 1999; 2018) ağırlıkla pragmatik bir epistemolojik yönelim benimsenmiş; gazetecilik-demokrasi ilişkisi temelinde iki alanın mirasından diyalojik bir şekilde ve esas olarak çalışmanın konumlandığı gazetecilik alanının "temel mutabakatlarına" bağlı kalarak yapılandırılmıştır (bkz. Carlson vd., 2018). Tezin teorik çerçevesi bu doğrultuda üç sacayağı üzerine kuruludur.

Normatif Perspektif

Çalışmanın teorik-kavramsal sacayaklarından ilki, gazetecilik ve demokrasi ilişkisini idealler bağlamında tanımlamaya olanak sağlayan normatif perspektiftir. Normatif perspektif gazeteciliği demokrasilerde belirli ideal rol ve işlevlerle ilişkilendiren bir bakış açısını ifade eder.

Demokrasi, sınırlı yönetim ilkesinin benimsendiği çoğunluğa dayalı halk yönetimini ifade eden bir anayasal rejim olarak düşünüldüğünde, haber medyasına ilişkin temel beklenti, siyasal süreçte yönetenler ve yönetilenler arasında çağdaş demokrasilerin "temsili" niteliğinden kaynaklanan boşlukları dengelemesidir. Bu beklenti aynı zamanda kamuoyunun oluşumu için kanaat ve onay süreçlerinin inşasına yönelik gereksinimlerin gazeteciliğin belirli kamusal işlevleri dolayımıyla karşılanması anlamına gelir. Bu anlamıyla bir "kurumlar sistemi", bir dizi "tartışma ve karar alma prosedürü" ve nihayetinde "belli sonuçlara götüren yol" olarak demokrasi, kendi idealleri ile koşutluk arz eden belirli iletişim tarzlarına ihtiyaç duyar ve gazetecilik; 17. yüzyıldan günümüze dek kamusal rolü açısından bahse konu iletişim tarzları özelinde çeşitli normatif ideallerle özdeşleştirilmektedir (Meyer, 2002, s.23; McNair,

2009, s.339; Sartori, 2014, s.125). Hem gazetecilik alanının tarihsel gelişimi itibarıyla kendi içsel kategorileri (dördüncü güç, bekçi köpeği, profesyonellik, nesnellik vb.) hem çeşitli demokrasi teorilerinin haber medyasıyla ilişkilendirilebilecek beklentileri (minimalist, müzakereci, katılımcı, radikal demokrasi vb.) normatif perspektifin kurucu hatlarını oluşturur (Christians vd. 2009; Strömback, 2005; Karppinen, 2012).

Batı'nın tarihsel birikiminden başlayarak günümüzde kürenin bütününde gelişen kültürel çeşitliliğe uzanan bir çizgide gelişen normatif ideal ve roller, gazeteciliğin söylemsel kuruluşuna içkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Teorik standartlar açısından; demokrasinin nasıl kavrandığına göre ve pratikte farklı medya sistemlerinde cari mirasa göre gazeteciliğe ilişkin normatif idealler ve pratikler de çeşitlilik arz eder. Farklı normativiteler arasında ayrım paranteze alındığındaysa, bir bütün olarak normatif perspektif; gazeteciliği "kamusal söylemi şekillendirme" potansiyeli itibarıyla "demokratik bir güç olarak" kavrayan bir bakış açısını ifade eder ve günümüzde halen gazetecilik alanının temel teorik yönelimlerinden biri olmaya devam etmektedir (Ahva ve Steensen, 2020, s.45; Conboy, 2004, s.20; Hanitzsch, vd. 2019, s.26). Çalışma bu yönüyle normatif idealleri "gazetecilik ve demokrasi" ilişkisinin ideal yörüngesi olarak ele almaktadır.

Karşılaştırmalı Medya Sistemleri

Çalışmanın ikinci sacayağı ise medya sistemlerini tipolojik modeller olarak ele alan Hallin ve Mancini'nin (2004) karşılaştırmalı medya sistemleri teorisidir.

Günümüzde geleneksel medya ve yeni medya ortamlarının makro ve mikro boyutlarda yakınsama sürecine girmesiyle birlikte, medya ve siyaset ilişkisindeki karşılıklı bağımlılıklar ve güç asimetrileri özelinde yaşanan geleneksel sorunlar, gazeteciliğin içerisinde konumlandığı iletişim ekosistemini karakterize eden melezleşmeyle birlikte daha da çeşitlenmiş; mevcut zorluklara tekno-iletişimsel örüntüler ve global dinamikler eklenmiş ve medya sisteminin "hibrit" karakterini öne çıkaran yaklaşımlar alanda öne çıkmıştır (Chadwick, 2013, s.59). Ancak yine de, medya sistemindeki melezleşmeye koşut olarak belirli sistemik kalıp ve örüntülerin devam ettiği ve iletişim ekosisteminin biçimlenişinde global ve tekno-iletişimsel belirlenimler kadar; daha dar anlamda ulusal medya sistemlerinin karakteristiklerinin de belirleyicilik arz ettiği ifade edilebilir. Nitekim, belirli ulusal, bölgesel, siyasal, tarihsel, ekonomik, kültürel

dinamikler de halen medya sistemlerini bir diğerinden ayıran özellikler olarak görülmeye devam eder (Esser ve Pfetsch, 2020, s.336; Hallin, Mellado, Mancini, 2023, s.219).

Bu anlamıyla Siebert vd.den (1984 [1959]) bu yana medya sisteminin içinde konumlandığı "siyasal sistemin" hakim eğilimlerinin "rengini aldığı" tezi geçerliliğini korumakta ve Siebert vd'nin çeşitli sınırlılıklarla mustarip tipolojilerini aşan yeni tipolojik değerlendirmelerle gazetecilik ve demokrasi ilişkisini medya sistemi perspektifinden tanımlamayan yaklaşımlar hem teorik hem metodolojik olarak gazetecilik ve siyasal iletişim araştırmacıları arasında revaç bulmaktadır (Curran ve Park, 2000; Hallin ve Mancini, 2004; Fuchs, 2024).

Bu kapsamda çalışmada, bahse konu yaklaşımlar içerisinde yaygın başvurulan bir modeli ifade eden Hallin ve Mancini'nin (2004) karşılaştırmalı medya sistemleri yaklaşımı benimsenmekte ve Türkiye'nin medya sistemi mevcut literatürden hareketle "Kutuplaşmış Çoğulcu Model" üzerinden bağlamsallaştırılmaktadır. Bu çerçevede siyasal paralellik örüntülerinin Türkiye'de medya sisteminin belirgin yönelimi olduğu düşüncesi, çalışmada başkanlık sistemi tartışmalarının iletişimsel kuruluşunun haber çerçevelerine yansımasının siyasal paralellik bağlamında inşa edildiği kanaatini öne çıkarmış ve tez çalışmasının varsayımları medya sistemi teorisi üzerinden biçimlendirilmiştir.

Çerçeveleme Yaklaşımı

Teorik çerçevenin üçüncü sacayağı ise gazeteciliğin üretim sürecinden başlayarak haberin içeriğine dek onu yapılandıran faktörleri bütüncül bir şekilde teorize etmeye zemin sağlayan ve özellikle başkanlık sistemi tartışmalarına dair çerçevelerin tespit edilmesini metodolojik olarak mümkün kılan haber çerçeveleme yaklaşımıdır (D'angelo, 2018; Entman, 1993; Baden, 2020). Medya sistemi perspektifi medyayı makro düzeyde ele aldığından, gazetecilik ve demokrasi ilişkisini yapılandıran orta ve mikro düzeylerdeki etkileşimleri makro potada eritme ve onları görmezden gelme risklerine açık olma bakımından çeşitli handikaplara açıktır. Bununla birlikte belirli bir sembolik sürecin siyasal iletişim açısından mahiyetini tespit etmeye olanak sağlayan çerçeveleme yaklaşımı, gazeteciliğin üretim sürecinden haber içeriğine; hatta okurun/izleyicinin çerçevelerle etkileşimine dek, mikro ve makro süreç ve çıktıları

ilişkisel bir biçimde bağlamsallaştırmayı sağlayan bir teorik ve metodolojik çerçeve sunar (Baden, 2020). Bu yönden, başkanlık sistemi tartışmaları özelinde "haber içeriğini" nesneleştiren bu tez çalışması, haberi çok düzeyli bir inşa sürecinin nihai çıktısı (Shomaker ve Reese, 2014) olarak kabul ettiğinden medya sistemi yaklaşımının yanı sıra haber çerçeveleme yaklaşımından yararlanmaktadır. Çalışma açısından daha da önemlisi, haber çerçeveleme yaklaşımının metodolojik işlevidir. Nitekim nitel analiz deseninin uygulandığı araştırma, çerçeve analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Bütün bu aşamalardan hareketle bu tez çalışması; a) başkanlık sistemi tartışmalarına b) tartışmayı tetikleyen siyasal aktörlerin başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamında olduğu dört ayrı dönemde c) karşılaştırmalı medya sistemleri teorisinden hareketle Türkiye'nin kutuplaşmış çoğulcu medya sisteminin hakim örüntülerinden biri olan siyasal paralellik örüntülerini hesaba katarak; d) bu bağlamda farklı konumlandığı varsayılan gazetelerin tartışmalara ilişkin haberlerini inceleyerek) haber çerçeveleme analizi ile elde edilen bulguların gazetecilik ve demokrasi ilişkisi çerçevesinde yorumsamacı bir şekilde değerlendirilmesine dayanmaktadır.

D. Tezin Yapısı

Bu tez, iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın kuramsal ve tarihsel arka planı detaylı biçimde ele alınırken; ikinci bölümde, Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haber içeriklerinin çerçeveleme analizine dayalı araştırmanın bulguları raporlanmaktadır.

Birinci bölüm olan "Literatür ve Tarihsel Arka Plan" başlığı altında, çalışmanın kavramsal çerçevesi ve analiz bağlamı hem gazetecilik-demokrasi ilişkisi hem de siyasal iletişim kuramları ekseninde kurulmaktadır.

Bu bölüm iki ana kısma ayrılmıştır: İlk kısımda, gazeteciliğe ilişkin normatif idealler ile bu ideallerin günümüz medya ortamında karşılaştığı olgusal çelişkiler tartışılmakta; medya sistemleri kuramı çerçevesinde siyasal sistem ile medya arasındaki etkileşim değerlendirilmekte; siyasal iletişim literatürü aracılığıyla ise haber medyasının siyasal süreçteki rolü analiz edilmektedir. Bu çerçevede, haber çerçevelemesi hem gazetecilik

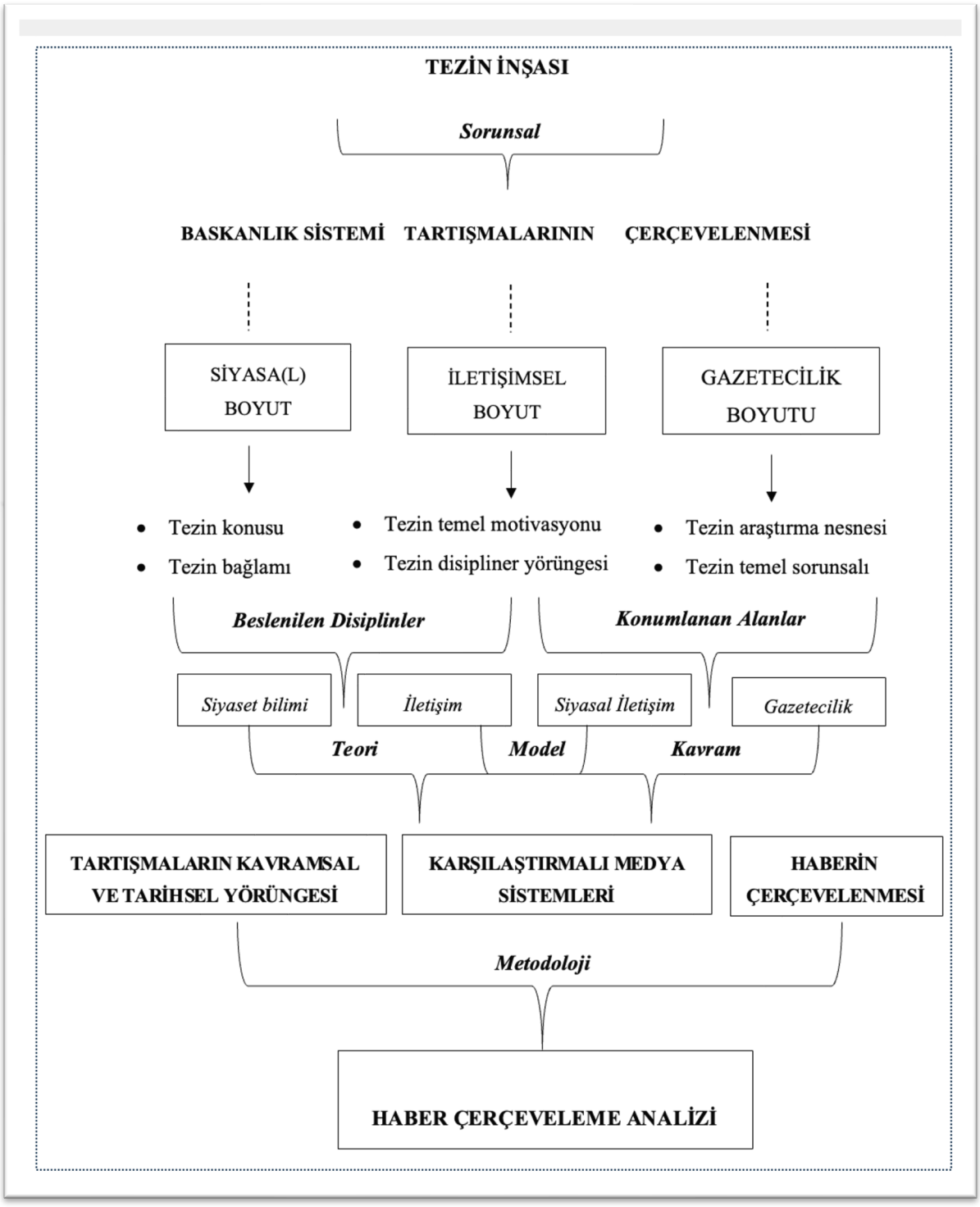
pratiklerinin hem de siyasal iletişimin kesişim noktasında konumlandırılmaktadır. Aynı zamanda, çerçeveleme kuramlarının temel kavramları, tanımları ve sınıflamaları irdelenerek çalışmanın kuramsal temelleri oluşturulmaktadır.

İkinci kısımda ise başkanlık sistemi tartışmalarının Türkiye'deki tarihsel ve siyasal bağlamı değerlendirilmekte; bu tartışmaların şekillendiği dönemin siyasal dinamikleri üç alt başlık altında dönemsel olarak incelenmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'de demokrasi ve hükümet sistemine ilişkin tartışmalara zemin oluşturan yapısal örüntüler analiz edilmekte; çalışmanın kapsadığı iki temel döneme –Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan dönemlerine– odaklanılarak, her iki dönemde başkanlık sistemi tartışmalarının ortaya çıkışı, dönüşümü ve siyasi karşılıkları detaylandırılmaktadır.

İkinci bölüm olan "Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmaları Üzerine Bir Çerçeveleme Analizi" başlığı altında ise araştırmanın yöntemsel çerçevesi, veri toplama ve analiz süreçleriyle birlikte sunulmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın amacı, araştırma soruları, varsayımları, kapsamı ve sınırlılıkları açıklandıktan sonra, uygulama stratejisi detaylandırılmakta ve analiz süreci adım adım raporlanmaktadır.

Kodlama sürecinde kullanılan tematik kategoriler ve bu kategoriler ile genel çerçeve tipolojileri arasındaki ilişki kurulmakta; verilerin betimsel dökümü yapılmakta, dönemsel ve gazetelere göre çerçeve dağılımları analiz edilmekte ve siyasal paralellik ekseninde gazeteler arası farklılıklar ortaya konmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın son kısmı, çerçeveleme pratiklerinin yalnızca kategorik dağılımı ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda söylemsel düzlemde nasıl yapılandığına ve hakim ya da karşıt anlam üretim süreçlerinde nasıl işlev gördüğüne dair nitel analizleri de içermektedir.

Şekil 1: Tezin kurucu hatlarının ilişkisel görünümü



I. BÖLÜM: LİTERATÜR VE TARİHSEL ARKA PLAN

Bu kısım, tez çalışmasının teorik, kavramsal ve tarihsel arka planından oluşmaktadır.

1. GAZETECİLİK VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Bu bölümde gazetecilik ve demokrasi ilişkisi kapsamında, gazeteciliğin normatif idealleri, alanın tarihsel mirası ve demokrasi teorilerindeki anlayış farklılıkları üzerinden değerlendirilmektedir. Ardından normatif perspektifin ve ideallerin, olgusal durum ve alternatif paradigmalar karşısında cari açmazları ele alınmaktadır. Bununla amaçlanan, araştırmanın bulguları değerlendirilirken, başkanlık sistemi tartışmaları ve haber medyası arasındaki ilişki özelinde normatif perspektifle bir değerlendirme yapmaya kavramsal ve teorik bir zemin hazırlanmasıdır.

1.1 Normatif İdeallerin Tarihsel Kuruluşu ve Karakteristikleri

John Nerone, bir terim olarak gazeteciliğin *(journalism)* özü itibarıyla iki ayrı anlama tekabül ettiğini belirtir. Gazetecilik terimi, hem "haber" *(news)* hem de "habercilik *(news reporting)* disiplinine" atıfta bulunur. İlkinde gazetecilik, "haber sistemi veya basın tarafından üretilen şey"dir. Bunda herhangi bir ayırt edici standart söz konusu değildir. İkinci anlamda ise gazetecilik, "haberlerin uygun şekilde üretilmesini yöneten belirli bir norm, standart ve prosedürler kümesi" anlamına gelir. Bu anlamıyla "haber" kadim bir fenomendir; izine her yerde, her toplumda rastlanır ve hatta "haberin bir tarihi yoktur."[4] Modern anlamda gazetecilik ise nüveleri önceki iki yüzyıldan başlayarak; 19.yy.nin ortalarında Batı'da rafine hale gelen ve 20.yy boyunca profesyonel normları, standartları, kurumları itibarıyla Batı'dan dünyanın geri kalanına ihraç edilen bir fenomendir (Nerone, 2013, s.196).

[4] Bu görüşün aksine yaklaşımlar da söz konusudur. Örneğin Schudson (1981, s.22) 1830'lar itibarıyla ABD'de bulvar basının *(penny press*) gelişimi ile "haberin icadı" arasında bir koşutluk kurar. Ancak, haberin "yüzyıllardır insanın iletişim deneyiminin ayrılmaz bir parçası olmasından" ötürü 19. yüzyılda icat edilmiş olduğu fikri eleştirilere neden olmuştur. Yine de, bu dönemde gazeteciliğin kapsamının değişmesi; haber konularının kademeli ve karmaşık bir değişimle karakterize olmasından dolayı Schudson'a benzer şekilde haberin modern karakterinin ayırt edici niteliğine odaklanan yaklaşımlar da söz konusudur (bkz. Conboy, 2017, s.1267).

Benzer şekilde "hükümet" *(government)* terimi de da "haber" gibi belirli bir zamana, coğrafyaya, topluma özgü olmaksızın izi sürülebilecek kadim bir fenomene işaret eder. Finer (1975) tarihsel olarak "hükümet" terimine ilişkin dört anlam tespit eder: İlki, "başkaları üzerinde belirli bir miktar kontrol uygulamak"; ikincisi, "düzenli yönetimin bir koşulu olma"; üçüncüsü, "yönetme vazifesi üstlenmiş bir insan topluluğunu ifade etme" ve dördüncüsü, "belirli bir toplumu yönetme biçimi"dir. Bu yönüyle, siyasi otoritenin gelişimiyle koşutluk arz eden "hükümet"; "antik çağdan mutlak monarşilere kadar, neredeyse evrensel bir olgudur" (Keman ve Mallouk, 2002, s. 257). Ancak bunun aksine çağdaş anlamıyla "demokratik hükümet" (*democratic government)* tıpkı "gazetecilik" gibi modern devletin gelişim sürecine paralel olarak Batı'da 17. yy. civarı gelişen ve 19.-20. yy. boyunca doğduğu coğrafyadan dünyaya aşamalı olarak dalgalar halinde yayılan çağdaş bir fenomendir (Crone, 2007, s.3; Tilly, 2014, s.79).

Bu çalışmanın temelindeki "gazetecilik ve demokrasi" ilişkisiyle aslında modern devletleri karakterize eden çağdaş yönetim sistemi olarak "siyasal demokrasi" ve prensipte toplumdaki diğer güçlerden göreli bir bağımsız kurum ve mesleki uygulamalar bütünü olarak gazeteciliğin çeşitli biçimlerinden biri olarak "siyasal gazetecilik" arasındaki ilişki kastedilmektedir.

Takip eden bölümde ele alındığı üzere siyasal demokrasi soyut bir ideal olan demokrasinin yönetim sistemi olarak tanımlanmasını sağlayan ayırt edici bir terimdir. Yaygın kullanımda "demokrasiler" ya da "demokratik devletlerden" bahsederken aslında "siyasal demokrasi" kastedilmektedir.

Siyasal demokrasi en temelde, "hükümet pozisyonları için rekabete dayalı olarak adil seçimlere dayananan, vatandaşların liderlerini seçmeye ve siyasa *(policy)* oluşturmaya çeşitli düzeylerde katıldığı ve siyasi rekabetin ve katılımın bütünlüğünü sağlamak için sivil ve siyasi özgürlüklerin mevcut olduğu bir yönetim sistemi" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu açıdan, "geniş ölçekli" bir "makro demokrasi" olarak prensipte liberal, anayasal ve temsili nitelik arz eden egemen siyasal sistemi ifade eder (Lipset, 1995, iv; Newton ve Van Deth, 2021, s.43; Sartori, 2014, ss.27-28).

Siyasal gazetecilik ise dar anlamda "siyaseti konu edinen her türlü haber" ve habercilik pratiği olmanın ötesinde bir tanım çerçevesi ile karakterizedir. Bu çerçevenin sabit bir

tanıma indirgenmesi de kolay sayılmaz. Bu açıdan, onun karakteristiklerine odaklanmak daha işlevsel görünür.

Strömbäck ve Shehata'dan hareketle, siyasal gazetecilik ilk olarak; siyasi güç merkezleriyle doğrudan ilişkili bir gazetecilik biçimidir ve bu bakımdan "ayrılmaz bir şekilde siyaset ve demokrasiyle bağlantılı" kabul edilmektedir. Bu bağlantının özü ise "siyasi aktörler, kurumlar ve vatandaşlar arasında önemli bir arabulucu" rolünü üstlendiği varsayımıdır. İkincisi, haber medyası ve demokrasinin normatif çerçevesiyle ve gazeteciliğin demokrasilerdeki rolüyle yakından ilişkili bir gazetecilik biçimi olmasıdır. Üçüncüsü, siyasal gazetecilik "vatandaşların dünyayı nasıl anladıklarını ve dolayısıyla siyasi tutumlarını, görüşlerini ve davranışlarını etkileme" potansiyeline sahip kabul edilmektedir. Dördüncüsü, siyasal gazetecilik "hem siyasi süreçlerde bir arena hem de bir aktör olarak işler ve siyasi kurumların, aktörlerin ve süreçlerin nasıl çalıştığını etkileme kapasitesine" sahiptir. Nihayetinde siyasal gazetecilik siyasal demokraside "tüm siyasi süreçlere derinden yerleşmiştir" ve potansiyel olarak onu etkileme gücüne sahiptir (Strömbäck ve Shehata, 2018, s.2). Bu yönüyle, siyasal gazetecilik ve demokrasi ilişkisi kaçınılmaz bir şekilde normatif temele oturur.

Siyasal gazeteciliğin tanımındaki normatif vurgular tesadüf olmanın ötesinde; 17. yüzyıldan günümüze uzanan derin bir tarihsel bagajın ürünü olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu tarih, gazeteciliğin "söylemsel" kuruluşunda kendi tarihsel ve jeopolitik sınırlarından beslenen ancak onu aşan düzeyde bir gazetecilik anlatısının gelişmesine ve paylaşılmasına temel oluşturan bir mirasa kaynaklık eder (Conboy, 2004, s.2; Hanitzsch, vd. 2019, s.26).

Gazetecilik normatif idealler üzerinden ele alındığında, haber medyasının sosyal ve siyasal anlamda ideal işlevleri olduğu varsayılır ve bu ideal işlevlere bir dizi norm, ilke ve değer eşlik eder. Normatif perspektifin temelinde, demokrasilerde gazeteciliğin vatandaşlara kendi kendilerini yönetebilmeleri için ihtiyaç duydukları siyasal bilgileri sunmakla yükümlü olduğu kabulü yatar. Diğer bir kabul ise haber medyasının kamuya duyarlı ortak çıkarlar temelinde kararlar almak üzere yönetenlere ihtiyaç duydukları bilgileri sağlama işlevidir. Böylece medya, bir yandan "kamusal tartışma" için bir "arena" işlevi üstlenir (Van Aelst ve Walgrave, 2017, s.3). Bir sonraki başlıkta "siyasal

iletişim" ekseninde ele alındığı üzere bu aynı zamanda siyasal gazeteciliğin güç ve etki mücadelelerinin bir parçası olduğu anlamına gelir.

Diğer yandan siyasal gazeteciliğin normatif iddiası, siyasette ve toplumun diğer kesimlerinde gücün kötüye kullanılmasına karşı bir "bekçi köpeği" olarak hareket etmesidir. Aynı zamanda toplumun sorun ve beklentileri hususunda siyasal aktörlere bir manzara sunar. Bu bakış açısından medya; metaforik anlamda toplum sözleşmesinin tarafları olarak yönetilenler (halk) ve yönetenler (seçilmiş temsilciler ve diğer kamu yetkilileri) arasında önemli bir işlev üstlenerek tarafların "sözleşmenin gereğini" yerine getirmelerini sağlar (Strömbäck, 2005, s.332). Bu yönüyle normatif idealler çeşitli düzeylerde kişisel etikten profesyonel kodlara, sektörel yönergelere, ulusal politikalara ve son olarak etik felsefelere kadar uzanan çok düzeyle bir çerçeveye sahiptir (Christians vd. 2009, xi).

Gazeteciliğin sosyopolitik tarihine Batı merkezli bir okuma ile odaklanıldığında demokrasinin gelişimi ile gazeteciliğin gelişimi koşut süreçler olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda çizilen tarihsel manzarada gazetecilik; 17. yüzyıl İngilteresi'nde lisanslama yoluyla denetim ve sansüre maruz kalırken, çeşitli direnç girişimlerine karşın büyük ölçüde baskılanmış; ancak bu süreçte "kontrollü veya kontrolsüz" olması fark etmeksizin, "gazeteciliğin kalıcı bir sosyal ve siyasal fenomen haline geldiği" bir süreç yaşanmıştır (Nerone, 2013, s.197; Siebert, 1984, s.220).

18. yüzyıl boyunca ise gazetecilik "yükselen burjuva kamusal alanının" etkin bir parçası olarak görülmüş; İngiltere, ABD ve Fransa'da burjuva devrimlerine giden süreçte siyasi fikirler platformu olarak çeşitli roller üstlenmiş ve nihayetinde devrim sonrası oluşan demokratik kurumlar ve kitleler arasında kamusal bir bağın yaratılmasına aracılık vazifesi yüklenmiştir. Bu süreçte erken bir dönemde John Milton tarafından nüveleri atılan "basın özgürlüğü" fikri ABD'de anayasal garantiye kavuşmuş; İngiltere'den başlayarak basının diğer güçlerden görece otonom olarak "dördüncü güç" olduğu fikri yaygınlaşmıştır (Barnhurst ve Nerone, 2009, s.17; Habermas, 2003; Hampton, 2010, s.3; Mc Nair, 2009, s.237).

Günümüzde dördüncü güç terimi daha çok modern demokrasilerde iktidarın sınırlandırılmasını sağlayan bir anayasal mekanizma olan yasama, yürütme, yargı

güçleri arasındaki işlevsel ayrıma eklenen metaforik anlamda "dördüncü güç" olarak haber medyasına atıfla kullanılmaktadır[5]. Ancak ortaya çıkışı itibarıyla terimin atıf yaptığı üç güç; günümüzde ilişkilendirdiğimiz yasama/yürütme/yargı güçlerinden farklı "güçlere" tekabül eder. Bu anlamıyla henüz "dördüncüsü" eklenmeden önceki "üç güç" Fransa'da, devrim öncesi Eski Düzen'de *(Ancien Régime)* Genel Meclis'te temsil edilen *(États Généraux),* "Üç Sınıf"ı ifade eder. Birinci sınıf din adamlarından, ikinci sınıf soylulardan, üçüncü sınıf ise geri kalanlar olarak; halkın tamamından oluşmaktadır (Rudé, 2015, s.271).

Oxford Medya ve İletişim Sözlüğü her ne kadar "dördüncü güç" metaforunun köklerinin belirsiz olduğunu ifade etse de, ilk kez 18 yy. sonlarına doğru dördüncü güç teriminin Edmund Burke tarafından kullanıldığı düşünülmektedir (Carlyle, 1840'tan akt. Hampton, 2010, s.3; Chandler ve Munday, 2011). Yine bir başka aktarıma göre, dördüncü güç terimi, Burke'ün 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz parlamentosunda yaptığı bir konuşmada ortaya çıkmıştır. Burke, İngiliz hükümetlerinin "nihai kaderini elinde tutan güçlere" yani Ruhani Lordlar, Dünyevi Lordlar ve Avam Kamarası'ndan oluşan üç güce atıf yapmış ve ardından basın galerisini işaret ederek "Ve orada hepsinden daha önemli olan Dördüncü Güç oturuyor" demiştir (Tusa, 1992, s.2).

Terimin anlamının izini süren Hampton nihayetinde gerek İngiltere gerek Fransa bağlamını kast ederek; "her iki durumda da, dördüncü güç fikrinin, anayasal çerçeveden bağımsız olarak; "gerçek siyasi gücün basının gayri resmi rolünde bulunduğunu" ve bunun da "basın ile okuyucuları arasındaki ilişkide" mevcudiyet kazandığını tespit eder. Benzer bir bağlamda; ABD'de bahse konu üç sınıfın bir yansıması olmasa da "dördüncü güç" tedavüle girmiş ve basının "kendine güvenen bir kurum" olarak önemli bir "meşruiyet kaynağına" sahip olmasına olanak sağlamıştır. O kadar ki, "dördüncü güç" terimi, "basın" ile eş anlamda kullanılan bir popülariteye sahip hale gelmiştir (Hampton, 2010, s.3).

[5] Ayrıca, bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte, kavramın bir çeşit varyasyonu olarak "beşinci güç" *(fifth estate)* terimi de imal edilmiş ve benzer bir çerçeve İnternet'in sağladığı ağ tabanlı iletişim yapılarının iktidarın hesap verirliliğini sağlayan medyadan da bağımsız bir beşinci güç olarak ortaya çıktığı ileri sürülmüştür (örn. bkz. Dutton, 2009, ss.4-5).

Bu anlamıyla da dördüncü güç terimi günümüzde dahi gazetecilik söyleminin bir parçası olarak; "özgür ve bilgilendirici bir basının demokratik süreç için hayati önem taşıdığı konusunda yaygın bir görüş birliğini" ifade eder hale gelmiştir (Gentzkow, Glaeser ve Goldin, 2006, s.188).

Bu tarihsel manzara, 18. yüzyıl burjuva devrimleri ve gazetecilik ilişkisi açısından genellikle "ortak" anlatılara yol açarken, 19. yüzyıl; Batı'da gazetecilik ve demokrasi ilişkisine yönelik farklı okumalara kaynaklık eder. Bu çerçevede farklılaşan iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki gazeteciliği siyasal-kamusal çehresi açısından eleştirel eğilimini ifade ederken; ikinci yaklaşım, piyasanın pozitif anlamda "itici güç olarak" yorumlanmasına dayanır (Nerone, 2012, s.448). İlki eleştirel, ikincisi iyimser bir manzara ortaya koyar.

Eleştirel değerlendirmelerin öncü örneklerinden biri olarak Jürgen Habermas'a aittir. Habermas'ın Türkçeye *"Kamusallığın Yapısal Dönüşümü"* (2003) başlığı ile geç bir dönemde çevrilen eseri, özellikle İngilizce çevirisi yayınlandıktan sonra hem sosyal bilimler genelinde kamusallığa dair; hem iletişim disiplini özelinde "medyanın demokratik rolüne" ilişkin anlatısı itibarıyla kanonik bir eser haline gelmiştir.

Habermas'ın temel argümanı; "erken modern kapitalizmin gelişiminin özerk bir kamusal tartışma alanı yarattığı" şeklindedir. Bu çerçevede özel mülkiyet temelinde kazanılan ekonomik bağımsızlık, eleştirel düşünceyi teşvik eden mektuplar, yeni ufuklar açan romanlar, rasyonel diyalog ve etkileşimlere imkan veren kahvehaneler ve salonlar ve "hepsinden önemlisi bağımsız ve pazar temelli bir basın, eleştirel siyasal tartışmalara ilgi duyan yeni bir kamu yaratmıştır." Bunun en önemli sonucu ise "devletin geleceğini biçimlendiren akılcı bir oydaşmanın" ortaya çıkmış olmasıdır (Curran, 2014 [1992]; s.136).

Habermas; "devlet" ve "sivil toplum" arasında bir yere konumladığı ve 17. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyılda "yükselişinin" bir portresini çizdiği "kamusal alanı" ve onun gazetecilikle bağını kendi sözcükleriyle şöyle tanımlar:

> *"'Kamusal alan' ile her şeyden önce toplumsal yaşamımızı kamuoyuna yakın bir şeyin oluşturulabileceği bir alanını kastediyoruz. Tüm*

> *vatandaşlara erişim garantilidir. Kamusal alanın bir kısmı, özel kişilerin bir kamu organı oluşturmak üzere bir araya geldiği her karşılıklı konuşmada ortaya çıkar. Daha sonra, özel işleri yürüten iş veya meslek insanları gibi veya bir devlet bürokrasisinin yasal kısıtlamalarına tabi anayasal bir düzenin üyeleri gibi davranmazlar. Vatandaşlar, genel ilgi konuları hakkında kısıtlanmamış bir şekilde, yani toplanma ve dernek kurma özgürlüğü ve görüşlerini ifade etme ve yayınlama özgürlüğü garantisiyle görüştüklerinde kamusal bir organ gibi davranırlar. Büyük bir kamusal kuruluşta bu tür bir iletişim, bilgiyi iletmek ve onu alanları etkilemek için belirli araçlar gerektirir. Günümüzde gazeteler ve dergiler, radyo ve televizyon kamusal alanın medyasıdır"* (Habermas, 1964'ten akt. Anderson, 2023, s.18).

Bununla birlikte, yukarıda Habermas tarafından idealize bir kavramsal manzarası çizilen kamusal alan, yine onun sosyotarihsel analizine göre 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren ve 20. yüzyıl boyunca piyasa koşulları ve siyasi nüfuz yoluyla tahrif edilmiş; önceki yüzyılda yükselen "burjuva kamusal alanı" artık "düşüş" ile karakterize edilmektedir. Bu tabloda, "kamusallık ilkesinin işlev değişimi" esasen "kamunun yapısının değişmesine" dayandırılırken; bu değişim, "onun en mümtaz kurumu olan basının dönüşümünde cisimleşmiştir." Bu süreçte bir yandan, "basının ticarileşmesi ölçüsünde meta dolaşımıyla kamusal topluluğun muaşereti arasındaki eşik düzlenmiş"; diğer yandan "özel alan içerisinde kamusallıkla özel alan arasındaki açık sınır silinmiş" ve nihayetinde "kurumlarının bağımsızlığının artık ancak belirli siyasal güvencelerle sağlayabilmesi ölçüsünde, kamusallık münhasıran özel alanın bir parçası olmaktan çıkmıştır" (Habermas, 2003, s.309).

Bu bağlamda Habermas 19. ve 20. yüzyıl boyunca gazeteciliğin reklam ve halkla ilişkilerle entegrasyona doğru bir yönelim arz ederek piyasa güdümlü hale gelmesi ve siyasal partilerle idari yapıların tahkim edici nüfuzuna maruz kalması nedeniyle idealize edilen kamusal işlevlerin yitimini ilan etmektedir. Böylece ideal bir kamusal alandan bahsetmek neredeyse imkansız hale gelmiştir (Habermas, 2003, ss.309-318).

Michael Schudson gibi gazetecilik araştırmacıları ise 19. yüzyıl gazetecilik tarihini özellikle ABD'deki gelişmeleri baz alarak farklı bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Schudson, piyasa koşullarının gazetecilik üzerinde etkisinin tahrif edici olmanın aksine; ABD'de 1830'larda önce bulvar basınının *(penny press)* yükselişi ve

teknolojik koşulların gelişimiyle beraber yaşanan gelişmeleri siyasi "tarafsızlığı" ve "objektifliği" teşvik eden bir gazetecilik biçiminin yükselişine vesile olduğu şeklinde bir olumlu yönden değerlendirmektedir (Schudson, 1981, s.57).

Schudson'un tarihsel yorumuna odaklanıldığında; 1830'lara dek Amerikan Gazeteciliği "olgular" ve "değerler" arasında ayrım gözetmemiş ve hatta gazateciliğin gerçeklere değerden bağımsız; nötr yaklaşmak bir yana açık şekilde partizan eğilimler göstermesi o tarihe dek neredeyse doğal bir norm olarak işlemiştir. Ancak, bu tarihten başlayarak 20. yüzyıla uzayan bir tarihsel süreçte, özellikle siyasi partilerden ayrışmış ve tarafsız hale gelmiş bir gazetecilik normu olarak "objektiflik" Amerikan gazeteciliğinin tanımlayıcı normu haline gelmiştir. Schudson'un yaklaşımında (1981) "objektiflik" en temel düzeyde "olgu" *(fact)* ve "değer" *(value)* arasında temel bir ayrıma dayanır:

> *"Nesnelliğe (objectivity) olan inanç tam olarak şudur: Birinin gerçekleri değerlerden ayırabileceği ve ayırması gerektiği inancı. Bu görüşe göre gerçek, bağımsız doğrulamayı açan dünyayla ilgili iddialardır. Herhangi bir bireyin kişisel tercihlerinin çarpıtıcı etkilerinin ötesinde dururlar. Bu görüşe göre değerler, bir bireyin dünyanın ne olması gerektiğine dair bilinçli veya bilinçsiz tercihleridir; bunlar nihayetinde öznel olarak görülür ve bu nedenle diğer insanlar üzerinde meşru bir hak iddiası yoktur. Nesnelliğe olan bu inanç, "gerçeklere" olan bir inanç, "değerlere" olan bir güvensizlik ve bunların ayrımına olan bir bağlılıktır (Schudson, 1981, s.5)."*

1830'lardan 20'.yy'ye dek süren gelişmeler, ticarileşmenin aynı zamanda bir tür demokratikleşme efekti yarattığını ve gazeteciliğin içsel normlarının icat edildiği bir tabloya kaynaklık ettiğini düşünen Schudson, yaşanan gelişmeleri "demokratik piyasa toplumu" kavramsallaştırması içinde "ilerlemeci" bir bağlamda yorumlanmaktadır (Schudson, 1981, ss.57-59).

İki yorum arasında hangi bakış açısının "doğru" olduğu, esasen olgulardan çok değerlendirmeleri yönlendiren bakış açılarıyla ilgilidir. Nitekim bir değerlendirmeye göre bu zıt yaklaşımların altında yatan neden araştırmacıların gazeteciliğin tarihine ve demokrasiyle ilişkisine bakarken ne türden bir demokrasi perspektifiyle baktıklarına göre değişmektedir. Bu anlamıyla Habermas bir yandan Frankfurt Okulu'nun son

kuşak temsilcilerinden biri olarak kitle kültürünü yansıtan bulvar basınının yükselişinden pozitif paye biçmesi zaten doğası gereği olası değildir (Star, 2020, s.40). Buna ek olaraksa, yaklaşımları müelliflerinin demokrasi kavrayışları ve ait oldukları geleneklere göre değerlendirmek eğer uygun bir kriterse, Schudson'un demokrasi anlayışının da "liberal optimist" bir bakış açısı ile karakterize olduğu hatırlanabilir (Nielsen, 2017, s.1252).

Bu tarihsel döneme ilişkin değişen bakış açıları itibarıyla çeşitli tartışmalara yol açan bu gelişmeler bir yandan Schudsonvari bir anlatıda gazeteciliğin "profesyonelleşmesi" etrafında bir "ilerlemeci" anlatıya doğru evrilirken; Habermasçı yaklaşımda piyasa mantığının gazeteciliğin kamusal işlevini mümkünsüz kıldığı bir tablonun eleştirel anlatısına denk düşer.

Ancak bu değerlendirmelerden bağımsız olarak, dikkat çeken bir diğer olgu 17.-19. yüzyıllar arasında, gazetecilik ve demokrasi arasındaki normatif ideallerin her hâlükârda belirginleşmiş olduğu tespitidir (McNair, 2009, s.237). Bunlar; müzakereci bir demokratik bağlamda gazeteciliğin bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, toplum ve siyaset arasında kamusal aracı/temsilci işlevi, iktidarı ve otoriteleri özerk bir güç olarak yakından izleyen gözetmen/dördüncü güç işlevi ve siyasi konulara ilişkin açıktan inisiyatif alabilen katılımcı/savunucu işlevidir. Yine bir başka değerlendirmeye göre her hâlükârda, 19. yüzyılda yaşanan bir dizi delişmenin "gazeteleri ticari saygınlığa ve dolayısıyla belirli bir tür siyasi bağımsızlığa doğru" ilerletmesi dönemin önemli bir karakteristiği olarak kabul edilmektedir (Conboy, 2010, s.56).

Carey ise bu tabloda; gazeteciliğin siyasi partilerden ayrışması özelinde ilerlemeci bir okumaya kaynaklık eden bu süreci, gazeteciliğin bir başka güç odağının nüfuzuna açık hale geldiği şeklinde yorumlamakta ve piyasanın orantısız gücüne işaret etmektedir. Bunun da, siyasi partilerin boyunduruğundan kurtulan gazeteciliği; bir başka hegemonik güç olan piyasanın boyunduruğu altına girdiği şeklinde değerlendirmektedir. Aynı zamanda objektiflik normunun toplumdaki temel "güç ve imtiyaz yapılarını görmezden gelen bir maske" haline geldiği eleştirisini yapar (Carey, 1982, s.1186).

Nitekim bu türden bir eleştirel okumaya kaynaklık etmese de 20. yüzyılın ilk yarısında yaşan gelişmeler Amerikan Gazeteciliğini ve Amerikan Demokrasisini demokrasi ve gazeteciliğin dünya genelinde ilerlemeci bir modeli olarak kabul edenler için de endişeli bir tonda değerlendirilmesine yol açmıştır.

Bu anlamıyla özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte ticarileşmenin agresif bir tekelleşmeye doğru evrilmesi, propaganda tartışmaları, medyanın elde ettiği gücü kendisine atfedilen işlevler yerine başka nüfuz alanları yaratmak suretiyle harekete geçirmesi gibi hususlara kayıtsız kalınamamış; yaşanan gelişmeler basının işlevlerini yerine getirmekte "olması gerekenden" uzaklaştığına yönelik eleştirilere yol açmış ve hem entelektüel hem siyasal düzeyde gazeteciliğin "sosyal sorumluluklarının" yeniden hatırlatılması ihtiyacı duyulmuştur: Bu kapsamda, 1947'de ABD'de Basın Özgürlüğü Komisyonu (Hutchins Komisyonu) tarafından çerçevesi çizilen ve ardından "basının sosyal sorumluluk teorisi" olarak geliştirilen yaklaşım (Seibert vd. [1956] 1984, s.75), gazeteciliğin normatif çerçevesinin çizilmesinde etkili müdahalelerden biri olarak kaydedilebilir.

Bu anlamıyla Hutchins Komisyonu, dönem itibarıyla ABD'de medya endüstrisinin "tecimsel motivasyonları" ile "demokratik toplumun temel ihtiyacı sayılan "basının sosyal sorumlulukları" arasında derinleşen çelişkilere yönelik bir tür "uzlaşı" girişimi olarak yorumlanabilir. Komisyon, yüzyıl boyunca süren endüstrileşmeden payına düşeni alan haber medyasına yönelik regülasyonları gündeme getirmek suretiyle "sosyal sorumluluklarını" ciddiye almaları için medya sahiplerine bir dizi kamu hizmeti çerçevesi çizmekteyse de regülasyonlar konusunda yeni bir yasal çerçeve ya da pratik çerçeve üretmekten ziyade; etik sınırlar çizme konusunda bir etki uyandırabilmiş görünür. Bu kapsamda toplum adına iletişim sisteminden beklenen beş kamu hizmeti sıralamaktadır. Bunlar; "günlük olaylara anlam kazandıracak bir bağlamda olayların doğru, kapsamlı ve rasyonel bir açıklamasını sunmak"; "yorum ve eleştiri alışverişi için bir forum olarak hizmet etmek" "toplumu oluşturan grupların temsili bir resmini vermek", "toplumun hedef ve değerlerinin sunumu ve açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olmak" ve "günün istihbaratına tam erişim sağlamak" şeklinde sıralanmaktadır (Bucy ve D'angelo, 1999, s.308; Picard, 2020, s.32).

Bu çerçeve, gazetecilik ve siyasal iletişim açısından normatif çerçevenin kurulmasına etkili bir temel sağlamıştır. Her iki alanın araştırmacılarının bir kısmı günümüze dek yukarıda sıralanan temel işlevlerden oluşan çerçeveyi tekrar etme eğiliminde sayılabilir. Bu bağlamda demokrasilerde haber medyasına kamusal meseleler hakkında tartışmaları çoğulcu bir zeminde teşvik eden bir sivil forum *(civic forum)* olma, siyasal gücün kötüye kullanılmasına karşı bir bekçi köpeği olma *(watchdog)* ve siyasi süreçte kamu öğrenimini ve katılımını teşvik eden bir harekete geçirici aktör *(mobilizing agent)* rolü atfedilmektedir (Norris, 2003, s.12).

Haber medyasına atfedilen bu roller beklentileri karşılayacak şekilde işlediği sürece haber medyası bir yandan sağladığı siyasal enformasyonla "bilgili vatandaşların" *(informed citizen)* demokratik iradelerini yansıtabilmeleri için kanaat oluşum ve karar verme süreçlerine katkı sunacak, diğer yandan; siyasal aktörlerin ve güç ilişkilerinin yakından ve eleştirel bir şekilde gözlenmesi ve kamu adına haber, analiz ve görüşler yoluyla denetlenmesi gibi işlevler üstlenmesi itibarıyla da haber medyası siyasal sistemde denge-denetleme mekanizmalarından biri olarak işleyecektir.

Özü itibarıyla işlevselci bir bakış açısını yansıtan bu çerçeve, "sağlıklı işleyen bir demokrasi için" "sağlıklı işleyen bir haber medyasına" ihtiyaç duyulduğu şeklinde özetlenebilir (Carpini, 2000, s.131; Van Aelst ve Walgrave, 2017. s.2). Bununla birlikte, yukarıda ele alındığı üzere demokrasiye ilişkin kavrayışlar, nasıl farklılık arz ediyorsa, gazeteciliğin normatif idealleri de benzer şekilde çeşitlilik arz eder (Christian vd, 2009, s.115).

Blumler ve Coleman (2015) birçok siyaset teorisyeninin demokrasinin "iletişime duyarlı bir tanımını" geliştirmek konusunda görmezden gelme eğiliminde olduğu yönünde bir tespitle yola çıkarak gazetecilik ve demokrasi ilişkisini "sivil iletişim" *(civic communication)* kavramı üzerinden ele alır ve iletişime duyarlı bir demokrasi yaklaşımında sivil iletişimin amaçları ve işlevlerini belirler (Blumler ve Coleman 2015, s.111).

Tablo 1: İletişime Duyarlı Bir Demokrasi Yaklaşımı

Sivil İletişim Amacı	İşlev
1. Gözetim ve Bilgi Sağlama	Vatandaşların kendileri ve toplum için önemli olan siyasi çevrenin güvenilir ve yanıltıcı olmayan bir şekilde izlenmesi ve bilgi sağlanması.
2. Temellendirilmiş Seçim Normu ve Çeşitlilik Sunma	Demokratik siyasetteki seçeneklerin açıkça anlaşılması ve önemli konularda vatandaşlara anlamlı seçim fırsatları sunulması.
3. Kapsayıcı Temsil ve Erişim Fırsatları	Toplumun tüm kesimlerinin seslerini duyurabilmesi ve politikaya katılım sağlayabilmesi için fırsatların sağlanması.
4. Güç Sahiplerini Hesap Verebilir Kılma	Siyasal, ekonomik ve kültürel güç sahiplerinin halk adına hesap vermelerini sağlamak ve kamu çıkarına hizmet etmelerini sağlamak.
5. Diyalog ve Katılım Yolları Oluşturma	Vatandaşlar ile karar alıcılar arasında etkili diyalog ve fikir alışverişi için uygun yolların açılması ve bu yolların akışa uygun hale getirilmesi.

Kaynak: Blumler ve Coleman (2015). *Democracy And The Media— Revisited. Javnost: The Public, Vol. 22, No. 2, 111–128.* Tablo ve tematizasyon metnin içeriğinden özgün olarak türetilmiştir.

Tablo 1'de ifade edilen amaçlar her ne kadar "iletişimde duyarlı bir demokrasi" yaklaşımı özelinde geliştirilen bir normatif dizge olsa da, demokrasinin belirli bir tanımını açık bir şekilde esas almaksızın geliştirilmiş bir çerçevedir. Ancak amaçlar ve işlevlerin içeriğine bakıldığında, farklı normativitelerden beslenildiği şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Nitekim demokrasinin minimalist tanımından (örn. 1.,2.,5. amaçlar) maksimalist ve tözcü kavrayışlara uzanan bir çizgide (örn. 2. ve 4. amaçlar) tespitler söz konusudur.

Bir sonraki ana başlıkta ele alınacak olan demokrasinin klasik tanımsal yaklaşımlarına ek olarak, "maksimalist" sayılabilecek normatif yaklaşımlara bu noktada değinmek önem arz eder. Nitekim, katılım, müzakere ve toplumsal hareketler/mücadeleler başta olmak üzere, demokrasinin doğrudan özüne ilişkin bakış açıları yukarıda değinilmeyen, çağdaş demokrasi teorileriyle ilişkili yaklaşımlarda merkezi düzeyde

önemsenen ve demokrasinin farklı kavrayışlarına yol açan boyutları olarak ele alınmaktadır.

1.2 Çoklu Normativiteler: Demokrasi Teorilerinin Alternatif Yaklaşımları

20. yüzyıl bir yandan demokratik rejimlerin yaygınlaştığı bir yüzyıl iken diğer yandan Batılı liberal demokrasiler için krizlerle örülü bir manzaraya kaynaklık eder. I. Dünya Savaşı, Büyük Buhran, Avrupa'da faşizmin yükselişi, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş gibi gelişmeler, demokrasi ideali ile siyasal gerçeklik arasında makasın açılmasına etki eden faktörler olarak genel çerçeveyi oluşturur. Bu süreçte Batı demokrasilerinin işleyiş biçiminin krizlere teşne doğası, liberal demokratik düşüncenin çeşitli düzeylerde sorgulanmasına kaynaklık etmiştir.

Demokrasinin krizini minimalist perspektifle analiz edenler krizin ontolojik değil bağlamsal ve konjonktürel olduğuna dair bir çerçeve çizme eğilimindedir. Bunun başat bir örneğini teşkil eden Crozier, Huntington, Watanuki'nin (1975) yaklaşımı; Batı Avrupa, İngiltere, Amerika ve Japonya'daki demokrasinin krize dair değerlendirmeler genel görüntünün, "medeni düzenin dezentegrasyonu, toplumsal disiplinin bozulması, liderlerin güçsüzlüğü ve vatandaşların yabancılaşması" şeklinde bir manzaraya işaret ederek; krizin ontolojik olmadığı tezini savunur. Nitekim savaş sonrası dönemde "ekonomik sistemin politikalarının ve kurumlarının köklü bir revizyona ihtiyaç duyması da şaşırtıcı değildir." Hükümetler, sonuçta, geleneksel olarak güvenlik ve ekonomi sorunlarıyla başa çıkmak ve bireysel ve kolektif olarak bu alanlardaki politikalarını değişen ortamlara uyarlamak için var olmuşlardır. Ancak "rahatsız edici" ve "şaşırtıcı" olanı; "yeniden değerlendirme sürecinin yalnızca bu bilindik hükümet politikaları alanlarına değil, aynı zamanda hükümetlerin yönettiği temel kurumsal çerçeveye de uzanması gerektiği gibi görünmesidir." Nitekim "şüphe duyulan şey yalnızca ekonomik ve askeri politikalar değil, aynı zamanda geçmişten miras alınan siyasi kurumlardır" (Crozier, Huntington, Watanuki, 1975, s.2).

Crozier, Huntington, Watanuki, (1975), liberal demokrasilerin bunalımını biraz bağlamda; biraz "kriz" söylemlerinin müelliflerine mal etme eğilimindedir. Nitekim onlara göre, "demokrasinin geleceği hakkındaki bu karamsarlık, ekonomik koşulların geleceği hakkındaki paralel bir karamsarlıkla örtüşmüş"; ancak bu karamsarlık

“sağlam temellere dayanmamaktadır.” Nitekim “demokrasinin krizi” iddia edildiği gibi ontolojik değil; (I) bağlamsal faktörlere dayalı; (II) entelektüel eleştirinin karamsarlığı; ve yükselen gençlik dünyasının demokrasiyi küçümseyici tavrı ile işçi sınıfının devrimci eğilimlerinin demokrasilere tehdit oluşturması ve (III) demokrasilerin uygulamadaki “içsel meydan okumalarına” ilişkindir (Crozier, Huntington, Watanuki, 1975, ss. 2-9). Bu bakış açısının liberal demokrasilerin düşünsel hegemonyasını yeniden tesis etme girişimi olarak değerlendirmek mümkündür.

Diğer bir bakış açısı ise Batı demokrasilerinde liberal demokratik varsayımların sistemik düzeyde işlemediği ve bunun sistemde bir tür “sapma” olmaktan çok; tözsel-ontolojik bir krize işaret ettiği yönündedir. Bu çerçevede Habermas, kapitalizm ve demokrasi arasında uzlaşmaz çelişkileri demokrasinin “meşruiyet krizi” olarak saptar. Bunu klasik ekonomi politik eleştiriden farklı bir izlekte teorileştiren Habermas ontolojik krizin boyutlarını; “ekonomik sistemin gerekli miktarda tüketilebilir değer üretmemesi; “idari sistemin gerekli miktarda rasyonel karar üretmemesi”, “meşruiyet sisteminin gerekli miktarda genelleştirilmiş motivasyon sağlamaması” ve “sosyo-kültürel sistemin gerekli miktarda eylem-güdüleyici araç üretmemesi” eksenlerinde tespit eder (bkz. Habermas, 2024; s.27 [1975]).

“Demokrasinin krizi” tartışmasından kısa bir sonra, liberal demokrasilerin başat rakibi SSCB’nin çöküşüyle birlikte, liberal demokrasi “muzaffer” bir ideoloji olarak bir tür güven tazeler. Bunun en somut ve sembolik örneğini, Francis Fukuyama’nın SSCB’nin çöküşünün ardından “Tarihin Sonu” tezi ile ilan ettiği “insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve Batı liberal demokrasisinin insan yönetiminin nihai biçimi olarak evrenselleşmesine” yönelik zafer ilanında görmek mümkündür (Fukuyama, 1989, s.4).

Bu gelişmeler paralel olarak da demokrasi Marksist ve çeşitli (neo)marksist çizgiler temelinde kavrayanlar için ise bir yandan “yenilgi” yılgınlığı, bir yandan “yeni arayışlar” ortaya çıkar. Bu tabloda 1960’larda toplumsal hareketlerin ivmesiyle başlayan sol tandanslı sorgulamalar ve 1990’lardan itibaren gerek liberal; gerek neomarksist çevrelerde Sovyet hegemonyasının dağılmasıyla oluşan boşluğun yeni

arayışlara kapı aralaması, demokrasi teorilerinde farklı ekollerin gelişmesine yol açmıştır.

Çeşitli ayrım çizgileriyle gelişen yaklaşımların (bkz. Benhabib, 1999) ortak noktası ise; klasik liberal düşünceye karşı gelişmesine rağmen liberalizmin anayasal-temsili mekanizmalarını ve sivil-siyasal özgürlükleri temel alan kurucu çerçevesini temelden reddetmeyen ancak mevcut biçimiyle onu çeşitli açılardan sorgulayarak yeni yaklaşımlar öneren bir çizgiyi izlemelidir. Nitekim postmarksist bir çizgiyi temsil eden Laclau ve Mouffe'un "liberal demokrasilerin sorunu; herkese özgürlük ve eşitlik ilkelerinde billurlaşmış kurucu değerlerde değil" esasen "bu değerlerin işleyişini yeniden tanımlayarak sınırlayan güç düzenindedir" sözü bunun tipik bir örneğidir (Laclau ve Mouffe, 2012, s.19).

Bu genel bağlamda değerlendirilebilecek katılımcı demokrasi, müzakereci demokrasi ve radikal demokrasi yaklaşımlarını temel karakteristiklerini ele almak; demokrasinin minimalist kavrayışının ötesinde bir ideal beklenti kümesiyle genişleyen gazeteciliğin normatif standartlarının göreciliğini tespit etmek açısından faydalı olabilir.

Katılımcı demokrasi yaklaşımı; katılım ve karar alma süreçlerinin tabana yayılması hususunda bir hassasiyetle karakterizedir. Bu yaklaşım esas alındığında, siyasal sisteminin kurumlarının farklı katmanlarında vatandaşların karar alma süreçlerine çeşitli kurumsal mekanizmalarla katılımı esas alınmaktadır. Katılımın merkezinde ise sivil toplum perspektifi yatar. Buna göre, sivil toplumdan doğan siyasi partilerin, derneklerin ve çeşitli taban inisiyatiflerinin demokratik sürece ara düzeyde katılımını sağlayan kurumsal düzenlemeler demokrasinin temelini oluşturur. Bu anlamıyla da demokratik açıdan meşruiyet iddiasında bulunmanın temel şartı vatandaşların yalnızca seçimlere katılım göstermekle yetinmemesi ve kendi siyasi kimliklerini yansıtan organizasyonlarda, siyasal partilerde ve komitelerde örgütlü bir biçimde siyasal sürece dahil olmalarıdır (Meyer, 2002, s.25)

Benzer bir kaygıyı farklı yönlerden paylaşan Habermas ise demokratik teorinin tarihsel ve çağdaş birikimini "demokrasinin üç normatif modeli" olarak ele alır. Bunların yerleşik olanları, (I) liberal paradigma ve (II) cumhuriyetçi paradigmadır. Her iki paradigma demokrasiyi ve siyaseti ince çizgilerle gelişen farklı bakış açıları ile

idrak eder. Habermas yerleşik iki paradgimaya ek olarak (III) müzakereci yaklaşımın usulcü bir paradigma olarak önceki paradigmalardan ayrışan bir çerçevesini çizer. Bu kategorizasyon, paradigmalar arasındaki demokratik kanaat ve iradelerin oluşumu, devlet ve toplum imgesi, yurttaşlık odağında ön kabuller ve bakış açılarına göre farklılaşmaktadır. Üç model de esasen "bireyin özerkliği", "vatandaşlardan oluşan bir siyasi topluluk" ve onu devletle irtibatlandıran "sivil topluma dayalı bir kamusal alan" şeklinde ortak varsayımları paylaşırken aralarındaki temel fark her birinin bu unsurlardan birine diğerlerinden daha başat bir değer atfederek yaklaşmasıdır (Habermas, 2003, s.36).

Bu çerçevede Habermas, müzakereci demokrasi modelini; "liberalizm" ve "cumhuriyetçilik" arasında kendine özgü bir model olarak konumlandırır. Buna göre müzakereci demokrasi modeli temelde "vatandaşların oluşturduğu bir kamusal topluluğun müzakereye dayalı kanaat ve irade oluşumunu sağlayacak iletişim koşullarının timsali olarak", rasyonel bir zeminde gelişen iletişimsel müzekereyi merkeze alan bir demokrasi teorisidir. Bu bakış açısının merkezinde demokratik meşruiyetin yalnızca bireylerin önceden sahip oldukları iradelerin toplamından değil, bu iradelerin kamusal bir müzakere sürecinde şekillenmesinden doğması gerektiğine ilişkin normatif bir ideal söz konusudur (Habermas, 2003, s.36-44; Häussler, 2018, ss. 13-18).

Bu anlamıyla demokrasinin temeli, vatandaşların kamusal bir zeminde karşılıklı argümanlar öne sürerek müzakere aracılığıyla kanaatlerini oluşturması ve kamusal iletişimin rasyonel temellerine dayanan bu müzakerelere gömülü olmasıdır. Demokrasinin üç normatif modelini kıyaslarken Habermas, ayrıca müzakereci modelin "usuli" bir kavrayışını sunar. Bununla vurgusu, özellikle cumhuriyetçi kavrayışta "aşırı etik yük" olarak saptadığı bireylere ciro edilen normatif eylemselliğin; usuli yaklaşımda siyasal sisteme eklemlenen kurumsal mekanizmalar aracılığıyla kompanse edilmesi gerektiği düşüncesidir (Habermas, 2003, s.38-44).

Radikal demokrasi modeli ise, önceki iki yaklaşımın aksine demokrasi anlayışını uzlaşmadan ziyade "çatışma" temelinde geliştiren; katılım ve karar alama süreçlerinin merkezine farklı kimliklerin ve toplumsal hareketlerin dinamizmini yerleştiren bir bakış açısını ifade eder. Diğer yaklaşımlarla ortaklaştığı nokta ise seçimci ve

minimalist yaklaşımların demokrasiyi çoğunluğun oylarının toplamına indirgeyen birleştirmeci *(aggregative)* modele temelden itiraz içermesidir. Nitekim bu anlayış, bir süreç olarak demokrasiyi, "belirlenmiş politikaları uygulayacak liderlerin seçilmesini hedefleyen bir oylamada kayda geçirilen çıkarlar ile tercihlerin ifadesine indirgemekte"; bu bakımdan "güdükleştirilmiş bir demokratik siyaset anlayışı" sunmaktadır. Radikal demokratik görüşün itirazı ise, minimalist yaklaşımın; "siyasal kimliklerin önceden verili olmayıp kamusal alanda tartışma yoluyla oluşturulduğu ve yeniden oluşturulduğu gerçeğini teslim etmediği" yönündedir. Bu anlamıyla, siyaset mevcut çıkarların kayda geçirilmesinden ibaret görülmemelidir. Bu yönüyle, "demokratik toplumda barınan farklı seslerin dikkate alınması ve demokratik mücadelelerin alanının genişletilmesi gereği" açısından demokrasinin diğer maksimalist modelleriyle ortak bir anlayışı paylaşır (Laclau ve Mouffe, 2012, ss.15-20).

Marksist düşünür Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramının açılayıcı gücünden yararlanan radikal demokrasi yaklaşımının katılımcı ve müzakereci modelden ayrıldığı nokta ise, yaklaşımın merkezindeki "antagonizma" kavramı ile ilişkilidir. Nitekim radikal demokrasi, "her tür nihai uzlaşmayı, herhangi bir akılcı konsensusü, bütünüyle kapsayıcı bir 'biz'i baştan olanaksız kılan" bir anlayışı ifade eder. Çünkü "dışlayıcı olmayan bir kamusal akılcı tartışma alanı kavramı olanaksızdır" ve "çatışma ve bölünme" "ne yok edilmesi arzulanan rahatsızlıklardır, ne de ideal olarak arzulanan bir uyumun gerçekleşmesini engelleyen ampirik engellerdir. Bu anlamıyla radikal demokratik yaklaşım "çatışma ve bölünme olmaksızın çoğulcu bir demokratik siyasetin olanaksız olacağına" yönelik bir görüşü benimsemektedir. Bu görüşe göre "çatışmaların nihai bir çözümünün er ya da geç mümkün olduğuna inanmak demokratik projenin zorunlu ufkunu sağlamak değil, tersine onu tehlikeye atmaktır" ve bu şekilde bir çoğulcu demokrasi anlayışı nihayetinde "kendi kendini çürüten bir ideale dönüşür." Nitekim, "her turlü konsensus hegemonik bir eklemlenmenin sonucudur ve konsensusun tam olarak gerçekleşmesini engelleyen bir 'dışarısı' daima olacaktır; demokratik siyasetin bunu idrak etmesi hayati önemdedir" (Laclau ve Mouffe, 2012, ss.20-24).

Sonuç olarak, farklı normativiteler başlığı altında ele alınan müzakereci demokrasi, katılımcı demokrasi ve radikal demokrasi, demokrasiye dair farklı bakış açıları

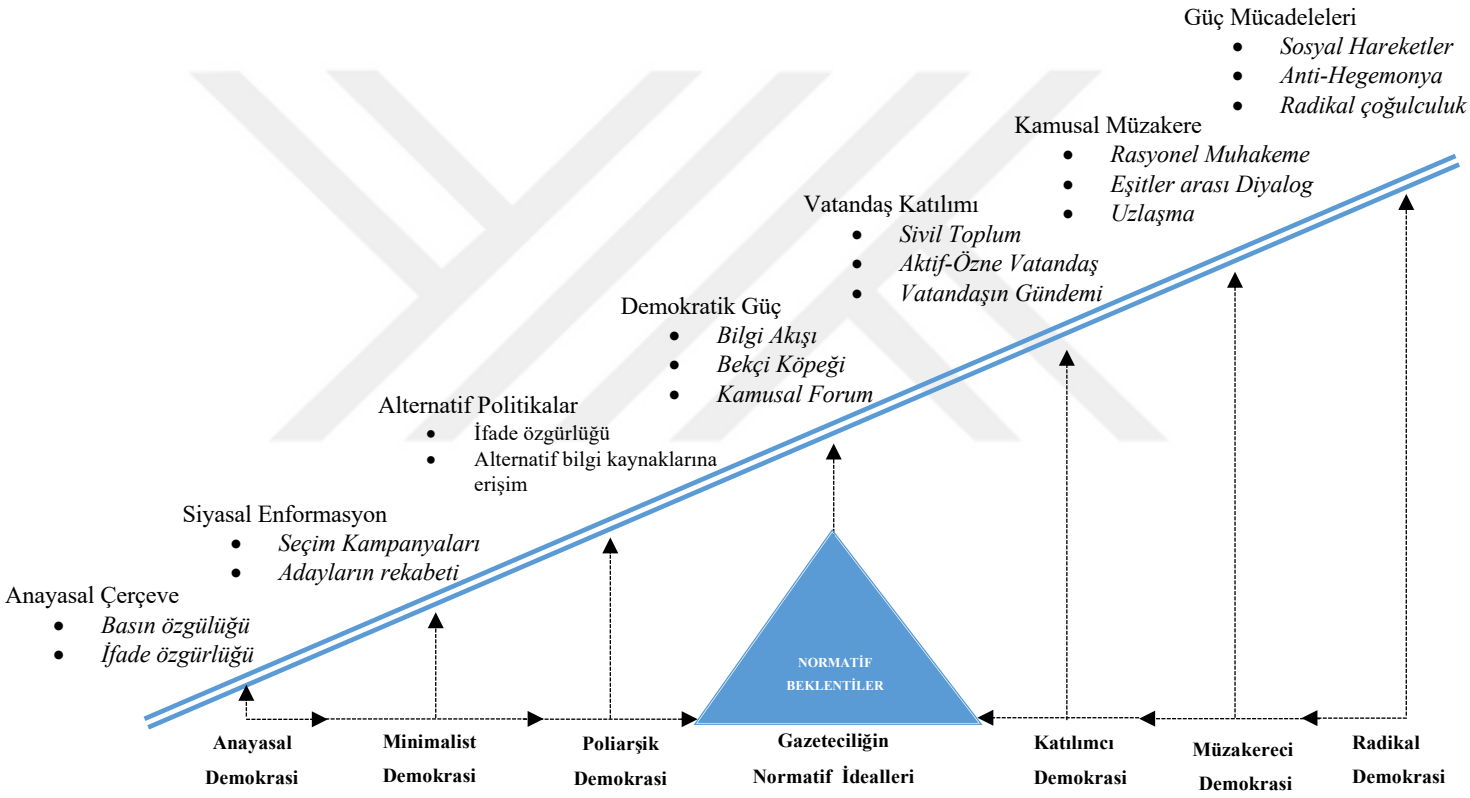
sunmaktadır. Müzakereci demokrasi, rasyonel muhakeme, iletişimsel süreçler yoluyla kanaat ve irade oluşturarak kamusal tartışmalara dayalı karar alma süreçlerine vurgu yaparken, katılımcı demokrasi yurttaşların aktif katılımıyla güçlenen bir yönetim modelini ifade eder. Radikal demokrasi ise "ortak kamu" anlayışından "çoklu kamusallıklara" geçişi ifade eden bir düzeyde, sınıfsal, etnik, kültürel, toplumsal cinsiyet temelli farklılıkların kabul edilmesi ve çatışmaların demokratik biçimde ifade edilmesi yönünde toplumsal hareketleri ve mücadeleleri demokrasi anlayışının merkezine koyar. Bu alternatif demokrasi yaklaşımları, demokratik süreçleri daha kapsayıcı ve katılımcı hale getirme yönünde eleştiri ve katkılarıyla demokrasiye ilişkin vizyonun genişlemesine katkı sağlarken aynı zamanda gazeteciliğe dair de beklentilerin genişlemesine yol açar.

Bu bağlamda normativitelerin gazetecilik ve demokrasi ilişkisinde tanımlayıcı standartlarını ele alan bir çalışma Strömbäck'e (2005) aittir. Strömbäck için temel problem, demokrasinin tekil bir tanımı olmaması ve birden çok demokrasi modelinin varlığıdır. Bu durumda, her bir teorik model demokrasiyi ve onun öznelerini farklı epistemolojik ve ontolojik bakış açılarıyla kavramaktadır. Bu açıdan özellikle gazeteciliğin içerik boyutunda normatif bir değerlendirme yapmak uygun bir değerlendirme standardı belirlemeyi gerektirir. Bu ihtiyaca yönelik olarak Strömbäck belirli demokrasi teorilerine odaklanmış ve bu teorilerin demokrasi kavrayışlarına dair spesifik tezleri, argümanları, normların izini sürerek bunları gazetecilik ve demokrasi ilişkisinin tanımlayıcı çerçevesi olarak somutlaştırmıştır. Ele alınan demokrasi teroileri; prosedürel demokrasi, rekabetçi demokrasi, katılımcı demokrasi ve müzakereci demokrasi modelleridir (Strömbäck, 2005).

Modeller arasında ayırt edici normatif beklentiler incelendiğinde; prodesürel demokrasi yaklaşımında gazeteciliğin demokratik prosedürlere saygı göstermesi, bekçi köpeği üstlenmesi yeterli görülürken; rekabetçi demokrasi modelinde gazeteciliğin bekçi köpeği işlevinin yanı sıra, seçilmiş yetkililer başta olmak üzere kamusal görev üstlenen aktörlerin sicili; siyasi partilerin, siyasi adayların ve siyasi platformlarınlara odaklanması beklenmektedir. Katılımcı demokrasi ve müzakereci demokrasi anlayışı ise; diğer iki modelden gibi yalnızca usuli ve seçimsel endişelere odaklanmadığından; daha geniş bir beklenti yaklaşımını yansıtmaktadır. Katılımcı demokrasi perspektifinden gazetecilik vatandaşların gündemi belirlemesine olanak

sağlamalı; vatandaşların demokratik sürece ve kamusal yaşama katılımını teşvik etmeli, sorunların çözümünde ve çerçevelenmesinde aktif olmalı, siyasetin herkesin katılımına açık olmasını sağlayacak bir çerçeve çizmeli ve vatandaşların aktif özneler olarak katılım koşullarını teşvik etmelidir. Son olarak müzakereci demokrasi perspektifindeyse gazetecilik; siyasal tartışmanın kapsayıcı, rasyonel, akılcı, tarafsız ve entelektüel düzeyde gerçekleşmesinin olanağını yaratmalı ve aynı zamanda vatandaşların kamu tartışmalarına olan ilgisini ve katılımını teşvik etmelidir (Strömbäck, 2005, s.341).

Şekil 2: Gazetecilik-Demokrasi İlişkisi ve Çoklu Normativiteler



Kaynak: Özgün olarak üretilmiştir.

Bir sonraki ana başlıkta detaylıca ele alınmakta olan "demokrasi teorileri", gazeteciliğin normatif kuruluşu ve alternatif yaklaşımlar ekseninde çoklu normativiteler arasındaki ilişki Şekil 2'de görsel olarak ifade edilmiştir. Buna göre anayasal demokrasiden başlayarak radikal demokrasi ile sonlanan hattın merkezinde "gazeteciliğin normatif idealleri" ağırlık merkezi olarak yer alır. Gazeteciliğin normatif ideallerinin sol kısmında "anayasal demokrasi", "minimalist demokrasi" ve

"poliarşik demokrasi"; sağında ise "katılımcı demokrasi", "müzakereci demokrasi" ve "radikal demokrasi" yer almaktadır.

Her bir modelden hareket eden yukarı yönlü okların varış noktası, modellerin temel iletişimsel beklentileri ile birleşir. Bu beklentiler, kuramların gelişiminde medyaya atfedilmiş olabileceği gibi, medya araştırmacılarının ve bağımsız gözlemcilerinin kuramın içsel beklentilerinden bağımsız olarak geliştirdiği ilişkilendirmeler olabilir. Yukarı yönlü oklar, en kısadan, en uzuna doğru sıralanmakta, okun uzunluğu; ideal beklentilerin marjını sembolize etmektedir. Bu anlamıyla en düşük beklenti anayasal demokrasi anlayışı ile eşleştirilirken, en yüksek beklenti radikal demokrasi yaklaşımı ile özdeşleştirilmektedir. Yatay sıralamada her bir model kendinden öncekinin üzerine yeni beklentiler ekler. Örneğin;

- Anayasal demokrasi= basın özgürlüğü + ifade özgürlüğü;
- Minimalist demokrasi= basın özgürlüğü + ifade özgürlüğü + seçimsel enformasyon
- Poliarşik demokrasi= basın özgürlüğü + ifade özgürlüğü + seçimsel enformasyon + politika alternatifleri
- Katılımcı demokrasi= basın özgürlüğü + ifade özgürlüğü + seçimsel enformasyon + politika alternatifleri + sivil toplum
- Müzakereci demokrasi = basın özgürlüğü + ifade özgürlüğü + seçimsel enformasyon + politika alternatifleri + sivil toplum + rasyonel muhakeme + eşitler arası diyalog.
- Radikal demokrasi= Basın özgürlüğü + ifade özgürlüğü + seçimlere indirgenmemiş bir demokratik süreç tasavvuru + politika alternatifleri arasında toplumsal tazyiklerin öncelenmesi + klasik liberal anlamda "sivil toplumdan" ziyade çoklu-kamusallıklar + rasyonel muhakeme ve eşitler arası diyalog yerine verili sosyal mücadeleleri yansıtan ve besleyen iletişimsel akışlar.

Bu açıdan merkezde yer alan "normatif beklentilerin" solundaki grup (anayasal, minimalist, poliarşik demokrasi) demokratik süreci siyasal elitler arasında bir yarış olarak kavramaya zemin oluşturturken gazeteciliği de elitler arası rekabetin adil ve objektif bir yansıtıcısı olarak görme eğilimindedir (Christians vd. 2009, s.125). Bunun için temel hassasiyeti basın özgürlüğünün çeşitli düzeylerde anayasal garanti altına alınması, ifade özgürlüğünün tüm yurttaşlar için hak olarak tanınmasıdır (Oster, 2015,

ss.24-54). Yine bu grubun temel beklentisi, siyasal süreçte farklı aktörler ve politika önerileri arasındaki rekabette alternatiflerin adil bir şekilde medyada sergilenmesi, farklı kanaatlerin bir "piyasa misali" "medya marketinde" yer bulabilmesi ve bu anlamıyla da medyanın siyasal bilgi akışı yoluyla kamuoyunun oluşumuna katkı sağlaması yönündedir (Meyer, 2002, s.25).

Şekildeki merkezin sağındaki grup ise (katılımcı demokrasi, müzakereci demokrasi, radikal demokrasi) demokratik süreci siyasal elitler arası bir yarış olmaktan ziyade toplumsal grupların aktif ve dinamik bir şekilde katılım gösterdiği, farklı kamusallıkların kendi sosyal yörüngelerini siyasal sürecin merkezine taşıyabildikleri, demokratik irade ve kanaatlerin oluşumunda sivil toplumun, toplumsal muhalefetin ve yeni toplumsal hareketlerin, hegemonya karşıtı grupların ifade ortamı bulabildikleri müzakere ve mücadele süreci olarak tasavvur eder (Karppinen, 2012, s.8). Gazeteciliği de bu minvalde iletişimsel eylem dolayımıyla siyasal toplumsallaşma ve dinamik mücadelelerle sosyal anlam ve etki yaratma bir aracı olarak konumlandırırlar.

Şekil 2'nin merkezindeki gazetecilik ise uygulama açısından doğrudan normatif kategorilerle tanımlanması imkansız, uygulamanın kendi doğasından kaynaklanan çelişkileri bünyesinde barındıran ve kendi özerkliğini zaafa uğratan çeşitli düzeylerde kısıtlamalarla karakterize bir pratik olarak, her iki grubun tam ortasında yer alır ve iki grup arasındaki minimal beklentiler ve maksimal beklentilere ancak kendi çerçevesinde yanıt verme kapasitesini ifade eder. Bir başka deyişle gazetecilik, demokrasi teorilerinin standartlarından etkilenir ve kendi mesleki süreçleriyle bu beklentileri ortak bir potada eriterek kendine özgü idealleri salt teorik olmayan gelenekler ve uygulamalarla birleştiren bir doğaya sahiptir. Bu yönüyle gazeteciliğin normatif ideallerini tanımlama ve gerçekleştirme biçimleri, aynı zamanda imkan ve kısıtlılıklarla örülüdür. Buna ilişkin saptamalar ise hem iletişim disiplinin farklı alanlarında hem alanlar içerisindeki farklı ekoller çerçevesinde gelişim göstermektedir.

1.3 Olgusal Çelişkiler, Değişen Sınırlar ve Kültürel Görecelikler

Vincent Mosco, "Herhangi bir disiplinin karşı karşıya olduğu zorluklardan biri özcülüğe olan eğilimidir" der. Özcülüğü ise; "gerçekliği [konumlanılan] disiplinin temel bileşenlerine indirgeme eğilimi" olarak tanımlar. Bundan iletişim disiplinine pay

biçer: İletişim araştırmacıları da benzer şekilde, "epistemolojiyi ve sosyal analizi iletişime indirgemeye meyillidirler" (Mosco, 2009, s.66).

Kıdemli iletişim araştırmacısı Mosco'nun ekonomi politik ekolüyle olan bağı hesaba katıldığında, onun bu türden bir indirgemeciliğe karşı merkezi bakış açısı olarak analize "iletişimin ekonomi politiğini dahil etmek" şeklinde bir reçete önerdiğini tahmin etmek güç değildir. Ancak özcülüğü aşmanın tek yolunun ekonomi politik yaklaşımını benimsemekten geçtiği gibi bir iddiayı da bir çeşit zorunlu ilke olarak öne sürdüğünü ileri sürmek haksızlık olur. Nitekim Mosco, araştırmacıların dikkatini esasen kendi analitik vizyonu açısından bir tür *modus operandi* olarak işleyen ilkeye dikkat çeker: Bu anlamıyla özcülüğe düşmemek için "medyayı kendi merkezinden bir nebze uzaklaştırmak" ve "iletişim sistemlerini toplumdaki temel ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel süreçlerin ayrılmaz bir parçası olarak görmek" gerekmektedir (Mosco, 2009, s.66).

Medya sosyolojisi perspektifine tercüme edildiğinde bu kategoriler karşımıza sosyal sistemin birer makro "alt sistemi" olarak çıkar. Shoemaker ve Reese'yi (2014) takip ederek; haber medyası ve onun nihai ürünü olarak haber içeriğiyle ilişkilendirilebilecek dört alt sistem tespit etmek mümkündür. Sosyal sisteme içkin olan bu alt sistemler, ideolojik alt sistem, ekonomik alt sistem, siyasal alt sistem, kültürel alt sistem olarak dört alt sistem kategorisi altında değerlendirilebilir.

İdeolojik alt sistem baz alındığında medya ve ideoloji arasındaki ilişki merkezi hattı oluşturur. Bu yaklaşımda ideoloji, toplumsal çıkarları temsil eden sembolik bir düzenek olarak görülürken; medyanın bu çıkarları ve değerleri yayan bir araç olarak işlev gördüğü; egemen ideolojinin medya aracılığıyla kitlelere benimsetildiği kabul edilir ve iletişim araştırması ideolojinin yeniden üretimi ve hegemonyanın tesisi ilişkisinin eleştirel bir analizine odaklanır (Hall, 2014, s.79).

Kültürel alt sisteme odaklanıldığında ise medyanın, kültürel olanın üretiminde ve değerlerin aktarılması; yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynadığı ve esas olarak bu temelde analize konu edilmesi gerektiği fikri baskın gelir. Bu çerçevede iletişim analizi sembolleri ve sembolik sistemleri, ideolojileri, ritüelleri ve gelenekleri dikkate alır" ve "ifadenin öznelliği, eyleme eşlik eden görelilik ve yansıtıcılık, olaylar özelinde

anlamlarının inşacı doğası, kamu katılımının merkeziliği, kimlik oluşturma politikası ve bu öncüllerin her birinin pratikteki temelleri ve sınırlamaları" konularına odaklanılır (Zelizer, 2017, s.153).

Ekonomik alt sistem baz alındığında, gazetecilik, kapitalist ekonomi ve medya arasındaki ilişkinin altyapısal ve üstyapısal dinamikleri bağlamında inceleme nesnesi haline gelir. Marksist-eleştirel iktisat ekolüne dayanan ekonomi politik yaklaşım, medyadaki tekelleşme dinamikleri, siyasal elitlerle ekonomik elitler arasında hegemonik işbirliği ve bunların içeriğe yapısal olarak yerleşen hegemonik bakış açılarına odaklanarak esasen gazeteciliğe atfedilen normatif işlevlerin gerçekleşmesinin yapısal faktörler tarafından baskılandığını ortaya koyar (Golding ve Murdock, 2014, s.49; Herman ve Chomsky, 2012; Mosco, 2009, s.203).

Siyasal alt sistem baz alındığında ise, önceki başlıkta ele alındığı üzere, demokratik sistemlerde iletişimin, kamuoyunun oluşturulmasında ve siyasi süreçlerin işleyişinde kritik bir rol oynadığı kabulü öne çıkar. Bu çerçevede kamusal alanın idealize teorilerine başvurulabileceği gibi (Habermas, 2003), medyanın kamusal rolünün, olgusal ve tarihsel gerçekliğin kategorileriyle ele alınması da mümkündür. Bu bakış açısı sistem perspektifine tercüme edildiğinde ise farklı siyasal sistemlerde farklı medya sistemlerinin mevcut olduğu tezi öne çıkar ve gazeteciliğin esas itibarıyla siyasal sistem ve medya sistemi etkileşimi içerisinde biçimlenen bir alan olduğu fikri baskın gelir (Siebert vd, 1984, Hallin ve Mancini, 2004). Sıralanan bütün bu alt sistemler ve onlara ilişkin medya çalışmaları, farklı analiz düzeylerinde ve bakış açılarıyla gazeteciliğe atfedilen normatif işlevlerin eleştirisini geliştirmiştir.

Bu yönüyle Walter Lippmann'ın (2020, [1922]) klasik eseri *Kamuoyu*'ndan bu yana, gazetecilik-demokrasi ilişkisinin; dışsal koşulların baskıladığı (siyasi, ekonomik, kültürel sınırlamalar karşısında özerklik kapasitesi), karşılıklı destek yapılarındaki dengesizliklerle karakterize olan (okur sadakati/yurttaşlık bilinci) ve nihayetinde gazeteciliğin mesleki süreçlerinden kaynaklanan çelişkilerle özdeş gerilimli bir ilişki olduğu sır değildir. Bu yönüyle bahse konu ilişki bir vakum içerisinde gerçekleşmediği gibi konumlandığı düzlemin sistemik ve yapısal koşulları tarafından biçimlendiğini göz ardı etmek neredeyse imkansızdır. Bu çok yönlü belirlenimler, normatif

perspektifin çeşitli açılardan eleştirilmesine ve alternatif paradigmalarla ideal yerine olgusal olana odaklanılması yönünde bir eksene işaret eder.

Bu tablo esas itibarıyla, Stephen D. Reese'nin deyimiyle, gazetecilik sırf kendini normatif söylemler aracılığıyla "değerli ilan ettiği için" kendiliğinden demokratik değer yaratma kabiliyetine sahip olmadığını gösterir. Bu açıdan ister "siyasal kurum", ister "sosyal kurum", ister "söylemsel kurum" olarak nesneleştirilsin; gazeteciliğin ancak devletten, siyasetten, ekonomiden, diğer güç ve iktidar kaynaklarından bağımsızlık ve özerklik kapasitesi ölçeğinde normatif ideallerin uygulamada karşılık bulabileceği itiraza yer bırakmayan bir gerçektir (Cook, 1998, s.63; Hanitzchs ve Vos, 2018, s.146; Reese, 2022, s.263).

Siyasal iletişim alanının mirası değerlendirildiğinde ise, 20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle siyasal iletişim alanında gelişen literatürde haber medyasının paradoksal bir şekilde kendisine atfedilen işlevlerin tam aksi yönde pratikler üreterek ironik bir ifadeyle bir tür "yurttaşsız demokrasinin" (Entman, 1989) nesnesine dönüştüğü ve nihayetinde siyasal aktörler ve yurttaşlar arasında bağ kurmak bir yana, bizatihi "sivil iletişim krizine" sahne olduğu; yönetenler ve yönetilenler arasındaki aracı konumunu yönetenler lehine bozarak siyasal elitlerin kişisel ve grup çıkarları ile uyumlu bir refleksle haberleri filtrelediği ve elit söylemi başat kıldığı yönündeki bulgular, medyanın yurttaşlar ve siyasal aktörler arasında bilgi akışından çok; ikincisinin lehine bilgi kontrolü sağlama eğiliminin emareleri olarak kabul edilmiştir (Bennet, 1990; Blumler ve Gurevitch, 1995; Zaller, 1999).

Bu bağlamda gelinen aşamada idealize edilen ile deneyimlenen arasında makasın açılmasıyla birlikte, normatif rol ve işlevlerin büyük ölçüde "mitik ve basmakalıp" anlatılardan ibaret olduğu yorumları öne çıkar (Graber, 2005). Bu açıdan siyasal iletişim perspektifiyle bakıldığında normatif "idealler"; tarihsel ve söylemsel kuruluşlarının gerçekleştiği Batı demokrasileri için bile normatif açıdan beklendiği gibi "reel" bir işlev üstlenmiş görünmezler. Siyasal iletişim araştırmalarının mirası; "olan" ve "olması" gereken arasında çelişkilerin belirgin bir şekilde varlığını sürdürdüğünü geniş bir bulgu kümesi üzerinden göstemektedir (Bucy ve D'angelo, 1999, ss. 301-303).

2000'lerle birlikte medya ve demokrasi ilişkisinde çelişkilerin derinleştiği görülür. Özellikle siyasal iletişim çalışmaları kamusal alanın ve demokratik siyaset pratiğinin çeşitli düzeylerde bozulmasını, siyasetin medya dolayımlı *(mediated)* hale gelmesiyle ilişkilendirmiş; medyanın artan müdahalesi karşısında siyaset kurumunun özerkliğini yitirerek "medyasallaştığı" *(mediatization of poltics)* tezi öne çıkmıştır. Siyasetin medyasallaşması, medya mantığı *(media logic)* ve siyasal mantık *(political logic)* ilişkisinin karşılıklı bağımlılığının tedricen çözülerek medya mantığının kendiliğinden nüfuz alanını genişletmesi ve siyasetin mantığının içkin karakteristiğinin tek edilerek kendisine dışsal olan medya mantığı ile uyumlanması *(logics of appropriateness)* temelinde uzun vadeli, düz-çizgisel olmayan, dinamik bir süreci ifade eder (Bennet ve Entman, 2001; Mazzoleni ve Schulz, 1999; Strömbäck & Esser, 2014, s.246).

Strömbäck'in dört aşamalı değerlendirmesine göre siyasetin medyasallaşması, (1) medyanın siyaset ve toplum düzeyinde en önemli veya baskın bilgi kaynağı olma derecesi, (2) medyanın siyasetten bağımsız olma derecesi, (3) medya içeriğinin siyasi mantık veya medya mantığı tarafından yönetilme derecesi, (4) siyasi aktörlerin bir siyasi mantık veya medya mantığı tarafından yönetilme derecesi esas alınmak suretiyle saptanabilir olduğu yönündedir (Strömbäck, 2008; s.234). Bu yönüyle siyasetin medyasallaşması; "kendi başına normatif olmaksızın medya, siyaset ve demokrasi ilişki hakkında birçok normatif soruyu gündeme getirmesi" ve demokrasinin işlerliği açısından çeşitli risklere gebe olması bakımından medyanın atfedilen demokratik işlevlerini tam aksi yönden tartışmaya açmış görünür (Mazzoleni & Schulz, 1999; Strömbäck & Esser, 2014, s.248)

Burada altı çizilmesi gereken, çok boyutlu bir süreç olarak medyasallaşmanın bir alt süreci sayılabilecek "siyasetin medyasallaşması" tezinin, en azından şimdilik büyük ölçüde yerleşik Batı demokrasileriyle sınırlı bir süreçle özdeşleştirilmesidir (Esser, 2013, s.157). Bu yönüyle siyasetin medyasallaşması global düzeyde, aynı anda ve aynı derecede gerçekleşmediğinden ülkeler arasında farklılıklarının hesaba katılması gerektiğine dair bir görüş birliği söz konusudur (Mazzoleni ve Shultz, 1999, s.248; Strömbäck, 2008, s. 234; Strömbäck & Esser, 2014, s.8).

Günümüzde ise, siyasal iletişim perspektifinden güncel analizler "medya ortamları ile siyasal iletişim sistemlerinin kökten değiştiğini" ve yerleşik demokrasilerde "siyasi

bilgi arzının azalması", "haber kalitesinin düşmesi", "artan medya yoğunluğu ve haber çeşitliliğinin azalması" "artan parçalanma ve kutuplaşma", "artan görelilik" ve "siyasi bilgide artan eşitsizlik" şeklinde çeşitli reel endişelerle karakterizedir (Van Aelst vd. 2017, s.3).

Medya ve siyaset arasındaki bu gelişmeler şaşırtıcı olmayan bir şekilde gazeteciliğe olumsuz bir şekilde yansır. Bu tabloda gazeteciliğin mevcut manzarası demokrasilerin erozyona uğramasının sebeplerinden sayılırken; diğer yandan demokrasilerdeki gerileme gazeteciliğin de çeşitli açılardan erozyona uğraması anlamına gelir. Karşılıklı olarak gelişen bu durum aynı zamanda "gazeteciliğin krizi" olarak ifade edilmektedir. Gazeteciliğin krizi farklı boyutlar içerir. Krizin "ekonomik" boyutu, reklam gelirlerinin geleneksel mecralardan dijital mecralara doğru yön değiştirmesiyle istihdamın daralması, haber merkezlerinin küçülmesi ve gazeteciliğin geleneksel iş modellerinin çözülüşüyle özdeşleştirilmektedir. Dijital abonelik, kitle fonlama gibi yeni gelir modelleri çeşitli açılımlar sağlasa da modeller henüz sürdürülebilir ve genel geçer hale gelmekten uzak bir görünüm arz eder. Buna sosyal anlamda bir "güven" krizi eşlik eder. Gazeteciliğe olan güven her zaman için tartışmalı olsa da güncel olarak partizan yanlılık eleştirileri, "hakikat sonrası çağ" söylemiyle işaret edilen yalan haber ve dezenformasyonun sofistike biçimlerle siyasal sürece eklemlenmesi, sosyal medyaların yükselişiyle oluşan algoritmik yanlılık ve doğrulama açığı gibi sorunlar gazeteciliğe duyulan güveni azaltan emarelerin başlıcalarıdır.

Bütün bu tablonun sonucu olarak, krizin diğer boyutu ise gazeteciliğin "demokratik krizine" ilişkindir. Çünkü bu gelişmelerin kuşattığı gazetecilik alanı ekonomik zorluklar, siyasi baskılar, kutuplaşma, alanın diğer aktörler tarafından domine edilmesi gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle demokratik işlevini yerine getirememekte; gazeteciliğin demokratik toplumlar için hayati bir rol oynadığı kabulü sarsılmakta ve zayıflamaktadır. Bu da krizin "demokratik" ya da "kamusal" boyutudur (Crowther vd. 2016, ss. 4-8; Curran, 2019, ss.190-193). Bu yönüyle kriz; karşılıklı olarak "birlikte kazanması" arzu edilen gazetecilik ve demokrasinin; aksine "birlikte kaybettiği" bir tablonun ifadesi olarak özetlenebilir.

Gazeteciliğin krizi, geçmişte nasıl bir yandan radikal (bkz. Hall, 1978, s.37; Hall, 2014, s.87); diğer yandan reformist (bkz. Blumler ve Gurevitch, 1995, s.7) olmak

üzere farklı yaklaşımlarla karakterize edildiyse, günümüzde de bakış açılarına göre farklı yorumlanmaktadır. Bu bir yandan "gazeteciliğin krizde olduğu konusunda fikir birliğine varılmış olsa da", krizin çözüm yolları konusunda "çok az kişi hemfikir olduğu" anlamına gelir (Picard, 2011, s.73).

Gazeteciliğin krizine yönelik farklı bakış açılarının eleştirel bir değerlendirmesini sunan Victor Picard'a göre (2020), kimi bakış açıları gazeteciliğin krizini "medya ekosisteminin bir tür evrimsel başkalaşımı olarak doğallaştırırken" kimileri gazeteciliğin krizini ABD özelinde bir değerlendirme ile "post-endüstriyel bir döneme geçiş" olarak tanımlamaktadır. Kimileri ise gazeteciliğin krizini "İnternet'in gazeteciliğin 'yaratıcı yıkımındaki' rolünü hafife almakta" ve özellikle "reklam desteğine aşırı bağımlılığı olmak üzere, ticari haber modelinin endemik yapısal zaaflarını" azımsama eğilimindedir. Oysa Picard'a göre yaşanan bir "yapısal dönüşümdür." Yapısal dönüşümü kimi gözlemciler demokrasi ve gazetecilik için "trajik bir kayıp" olarak görürken, diğerleri için yaşanan dönüşüm "büyük bir heyecan kaynağı" olmuştur. İyimserlerin sayısında son yıllarda azalması söz konusuysa da, bu muhitlerde "yeni dijital girişimlerin gazetecilik için potansiyel olarak daha iyi bir geleceği müjdelediği" tezi halen geçerlidir. Picard ise (I) "ticari gazeteciliğin her zaman krizde olduğu"; (II) "bu krizin doğasının derinden yapısal olup sistemsel bir düzeltme gerektirdiği" ve (III) "gazeteciliğin krizinin demokrasi için bir tehdit" oluşturduğu kanaatindedir (Picard, 2020, ss.8-10).

Picard'ın bu bağlamda tezi; yukarıda ona atıfla sıralanan sorun boyutlarından devamla ifade etmek gerekirse; gazeteciliğin krizinin (IV) "kamu politikası müdahaleleri gerektiren büyük bir toplumsal soruna dönüşmekte olduğu" (V) çözüm politikalarının, "medyanın sosyal demokratik bir vizyonuna dayanması gerektiği" ve (VI) kamu gazeteciliği için sahici bir umudun, "kamu medyası" seçeneği olduğu yönündedir. Ona göre mevcut kriz ancak bu şekilde (VII) "gazeteciliğin ne olabileceğini yeniden hayal etmemizi sağlayan" bir "fırsat" penceresine dönüşebilir (Picard, 2020, s. 10 / ss. 164-276).

Bu değerlendirmeden tahmin edileceği üzere, krizin çözümüne yönelik bakış açıları ise demokratik perspektife göre çeşitlenmektedir. Örneğin gazeteciliğin kamusal ve akademik idrak kategorileri açısından yeniden konumlandırılmasına ilişkin çağrı

içeren bir değerlendirme, çözümü radikal demokrasi projesinin içgörülerinin alana yansıtılmasında görmektedir. Bu görüşe göre, gazeteciliğin mevcut krizi onun liberal epistemoloji ile bağından ayrı düşünülemez. Gazeteciliğe yönelik anlayışlar özü itibarıyla modernist projenin ve liberal epistemolojinin temel düsturları olan rasyonalite, müzakere, nesnellik, tarafsızlık, uzlaşı gibi hususlara aşırı bir odaklanma içerir. Bu düsturlar üzerinden tanımlanan gazeteciliğin demokratik vizyonu demokrasi açmazının ontolojik problemlerini örtük bir şekilde yeniden üretmektedir. Mevcut gazetecilik anlayışı, krizin özsel bir parçasıdır ve bu bakımdan krizden çıkış arayışının imkanı ancak gazeteciliğin demokratik vizyonuna ilişkin paradigma değişikliği ile mümkün olabilecektir. Bunun yerine gazeteciliğin mevcut krizi ancak radikal demokratik projeyle uyumlu bir gazetecilik epistemolojisiyle aşılabilir (Budarick, 2023, s.594).

Buna karşın, kimi araştırmacılar; gazetecilik ve demokrasi ilişkisine atfedilen normatif bakış açısı özelindeki iddiayı temelden terk etmek ile maksimalist/tözsel demokratik vizyon değişiklikleri arasında bir başka seçeneğin mümkün olabileceğini ileri sürerler. Bunun bir örneği demokrasinin "minimalist" bir tanımına benzer şekilde; gazeteciliğin normatif çerçevesinden minimalist bir şekilde yeniden kalibre edilmesidir. Bu görüşü benimseyenler gazetecilik ve demokrasi ilişkisinin "gerçekçi" bir şekilde yeniden değerlendirmek gerektiği yönünde bir eğilim ortaya koyar. Örneğin, Nielsen sadece "bir" işleve odaklanmak gerektiği kanaatindedir. Buna göre "gazeteciliğin demokrasideki rolü" salt "bilgi sağlamaktır." Nielsen'in yaklaşımı, "karşıt olgusal idealizm" olarak tanımladığı maksimalist yaklaşımların eleştirisine dayanır (Nielsen, 2017, s.1251).

Bu tabloda araştırmacılar, "kitle iletişiminin altın çağında romantikleştirilmiş vizyonlar" olarak etiketlediği normatif kabullerin "gerçekçi" bir zeminde sorgulama çağrısı yapmakta (Carlson ve Peters, 2023, s.1030) ve da "demokratik siyasetin idealize edilmiş normatif kavramlarına dayanan varsayımları yeniden düşünmenin zamanının geldiğini" ilan etmektedir (Bennett ve Pfetsch, 2018, s. 243).

Bu olgusal bağlam ve onunla ilişkili sorgulamalar, gazetecilik alanının kendisinde de etkisini gösterir. Bu tabloda bilimsel çalışma alanı olarak gazetecilik, disiplinler arası yönelimden olgun bir disiplin olmaya doğru ilerlerken, profesyonel bir mesleki

uygulama ve kurumlar bütünü olarak hızlı bir dönüşüm geçirmekte ve bu anlamıyla alanın çalışma nesnesi "istikrarsızlaşmakta"; zemin giderek "daha kaygan hale" gelmektedir (Wahl-Jorgensen ve Hanitzsch, 2020, s.3). İstikrarsızlaşma ve kaygan zemin bahsinde belki de ilk akla gelen "dijitalleşme" hususudur.

Güncel olarak gazeteciliğin içinde konumlandığı medya sistemi; Chadwick'in (2013, s.59) "hibrit medya sistemi" yaklaşımıyla tespit ettiği üzere; "analog" ve "dijital"; "geleneksel" ve "yeni" olan arasında başlangıçta varsayılan dikotomilerin ötesinde bir melez karaktere sahiptir. Benzer şekilde siyasal iletişim yakın geçmişte "sistem" olarak kavramsallaştırılırken; günümüzün iletişim ortamında "ekosistem" terimi ile ele alınması tesadüf değildir. Nitekim, aktörler, kanallar, mesajlar çoğalmış ve iletişim akışı eskiden olduğu gibi "yukarıdan aşağı" olarak değil; aktörler, kurumlar, içerikler arasında etkileşimler karşılıklı, çapraz ve çok yönlü akışlarla karakterize olmaktadır (Blumler ve Gurevitch, 1995, s.12; Esser ve Pfetsch, 2020, s.336; Lilleker, 2006, s.5).

Chadwick'in kavramsallaştırmasıyla hibrit medya sisteminde, geleneksel medya mantığı bir yandan "uygulamayı güçlü bir şekilde şekillendirmeye" devam ederken; diğer yandan bu egemenliğin yeni şartlarla etkileşimi çerçevesinde kimi kalıpların "kırılmaya meyilli olduğu" hususu öne çıkar. Medya sistemine ilişkin bu melezlik, gazetecilik eksenini; yapılar, aktörler, kurumlar, süreçler, içerikler, mesajlar ve bunların tüketimi ya da alımlanması ölçeğinde kesme özelliğine sahiptir. Diğer yandan bu husus siyasal iletişimin aktörleri arasındaki güç ilişkilerini de asimetrik ancak dinamik bir ilişkisel çerçevede değiştirme kapasitesini de ifade eder (Chadwick, 2013, s.208).

Bu gelişmeler bir yandan gazeteciliğin alışılageldik yaklaşımlarının temelden sorgulanmasına yol açarken; diğer yandan 21. yüzyılda gazeteciliğin ne olduğu, ne olması gerektiği ve nasıl tanımlanabileceğine ilişkin tartışma, yukarıdaki tarihsel kavramsallaştırmanın ötesinde karmaşık ve dinamik bir çerçeve arz eder. Gazeteciliğin sınırlarını[6] *(boundaries of journalism)* belirlemeye yönelik çabalar ise onun mesleki

[6] Bu eğilimi yansıtan çalışmaların mirasını bütünleştirme girişimi olarak Carlson ve Lewis'nin (2015) yaklaşımı gazeteciliğin sınırlarını "genişleme", "dışlama" ve "özerkliğin korunması" sınırları ekseninde analiz eden bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu sınır eksenleri, gazetecilik alanında "katılımcılar", "pratikler" ve "profesyonellik" boyutları ile ilişkilendirilir ve bir matris ortaya konur. Matrisin katılımcılar

ve profesyonel açıdan "neyi içerdiği" ve "neyi dışarıda bıraktığına" ilişkin olarak verili, süregelen, mevcut ve belirsizleşmekte, yitirilmekte, yeni(den) inşa edilmekte olan sınırlarını betimlemeye ve teorize etmeye girişmektedir (örn. bkz. Lewis ve Carlson, 2015).

Homojenliklerden heterojenliklere doğru kayma örüntüsü olarak okunabilecek bu manzarada, çeşitlilik arz eden ve artan düzeyde süregelen bir melezleşme eğilimi iletişim disiplininin diğer alanlarında olduğu; gazetecilik alanında da teorik ve metodolojik açıdan çeşitli meydan okumalara, zorluklara yol açar (Hallin, Mellado, Mancini, 2023, s.219). Zorluklar ve belirsizlikler yalnızca olumsuzluklardan değil, aynı zamanda alanı geliştiren ve zenginleştiren akışlardan da kaynaklanmaktadır. Bunun bir örneği olarak "X gazeteciliği" kavramına değinilebilir.

Bir grup araştırmacı yakın bir zamanda, "gazeteciliğin artan karmaşıklığıyla başa çıkmaya, alanın çeşitliliğini kavramaya, sürekli evrimini izlemeye, ayrıca bu farklı hareketler ve oluşumlar arasındaki kalıpları ve karşılıklı ilişkileri belirlemeye" yönelik bir girişim çerçevesinde "gözlemsel bir araç ve kavram" olarak "X gazeteciliği" terimini icat etmiştir.[7] Bu kavramsallaştırmada "X" ifadesi gazeteciliğe eklemlenen

boyutunda; alanda gazetecilerle gazeteci olmayanlar arasındaki sınırlar, pratikler boyutunda, haber toplama veya dağıtım yöntemleri ve haber içeriği katmanlarına ilişkin sınırlar, profesyonellik boyutundaysa; "gazetecilerin kendilerini uzmanlaşmış bilgiye sahip ayrı bir topluluk olarak kurma çabalarına" yönelik sınırların ele alınmaktadır. Matrisin diğer eksenindeki "genişleme" ise, "gazetecilerin gazetecilik olarak kabul edilebilecek sınırları yeni alanlara genişletme çabalarını" ifade eder. Gazeteciliğin "basılı formatlardan radyo ile başlayıp daha sonra televizyonu ve bloglar gibi çevrimiçi formatları kapsayan elektronik formatlara yayılmasını" ya da "yurttaş gazeteciler" gibi gazeteci olmayan aktörlerden bilgi akışının gazetecilik alanında içerimlenmesi gibi hususlar genişlemenin örnekleridir. "Dışlama", gazetecilik pratiği içinde sınırlar inşa etme veya mevcut sınırlar güçlendirme mücadelesinin yansıması olarak; "bir şeyi veya bir aktörü gazeteciliğin kabul edilebilir sınırlarının dışında konumlandırma" çabasını ifade eder. Gazetecilerin; yalan habere, haber niteliği arz etmeyen içeriklere, promosyonel yayınlara karşı bloke edici tutumlar alması; alandan neyin ihraç edilmesi gerektiğine ilişkin "dışlama" ekseninin bir örneğidir. "Özerkliğin korunması" ise, gazeteciliği kontrol etmeye veya şekillendirmeye çalışan gazetecilik dışı aktörlerin ataklarına direnç gösterme çabasını ifade eder. Özerkliğin korunmasına ilişkin çabalar, "reklam verenlerin editoryal içeriği manipüle etmesine karşı koyma çabaları" ya da "hükümetin gazetecilik üzerinde düzenleyici tüzükler çıkarma çabalarına karşı çıkış" gibi farklı düzeylerde tespit edilebilir (Carlson, 2015, ss.9-13).

[7] Yaklaşımın ortaya çıkışına ilham veren; başlangıçta gazeteciliğin dijital ve teknolojik dönüşümüne koşut olarak değişen çehresini türsel olarak dinamik bir şekilde keşfetme arzusu iken daha sonra dijitalleşme ve teknoloji ekseni dışındaki birikim ve devinimler de hesaba katılmıştır. Bu kapsamda gazeteciliğin "X" ifadesiyle temsil edilen türevlerini sınıflandırmaya yarayan sekiz kategori belirlenmiştir. Kategoriler ise üç farklı kümeleye ayrılmaktadır. Kümelerden ilki; "belirli bir motivasyon veya haber verme tarzına" ilişkindir. Örneğin "çözüm gazeteciliği", "yeşil gazetecilik", "partizan gazetecilik" gibi gazeteciliğin türsel/terimsel kombinasyonları bu kategoridedir. İkinci küme; "haber toplamak veya sunmak için gazetecilik üretim sürecinin farklı aşamalarında kullanılan yeni bir

niteleyici sözcükleri temsil eder. X gazeteciliği kavramsallaştırmasıyla, yapılan ve halen devam etmekte olan araştırma projesiyle gazeteciliğe ilişkin son iki yüzyılda gelişen çeşitli terimsel kombinasyonlar tespit edilmiş; geçmişten günümüze icat edilmiş olan -en azından şimdilik- 166 farklı gazetecilik modalitesi tespit edilmiştir (Loosen vd. 2022, s.39). Bu kategorizasyonda "siyasal gazetecilik" çeşitli gazetecilik modlarından yalnızca biridir ve esasen oldukça "eski" bir gazetecilik biçimi ve vizyonunu ifade eder (bkz. X Journalism Project, 2024).

Gazeteciliğin sınırlarının yeniden çizildiği bu evrede; kültürel ve sosyal araştırmalar perspektifinden beslenen kimi araştırmacılar "gazetecilik ve demokrasi" arasında kurulan bağın zaten belirli ölçülerde "zorlama" bir ilişkilendirme olduğu ve gelinen aşamada bu bakış açısının "raf ömrünü doldurduğu" şeklinde bir yaklaşım geliştirmektedir. Bu yönüyle gazetecileri "yorumlayıcı topluluklar" *(interpretative communities)* olarak imleyen ve gazeteciliği siyasal olandan ziyade; sosyal ve kültürel olanla bağlantılı doğasıyla tanımlayarak nihayetinde normatif kabullerle yönlendirilen gazetecilik-demokrasi ilişkisinin merkeziliğine meydan okuyan müdahaleler söz konusudur (Zelizer, 2008, ss. 15-22; Zelizer, 2017, ss. 35-50).

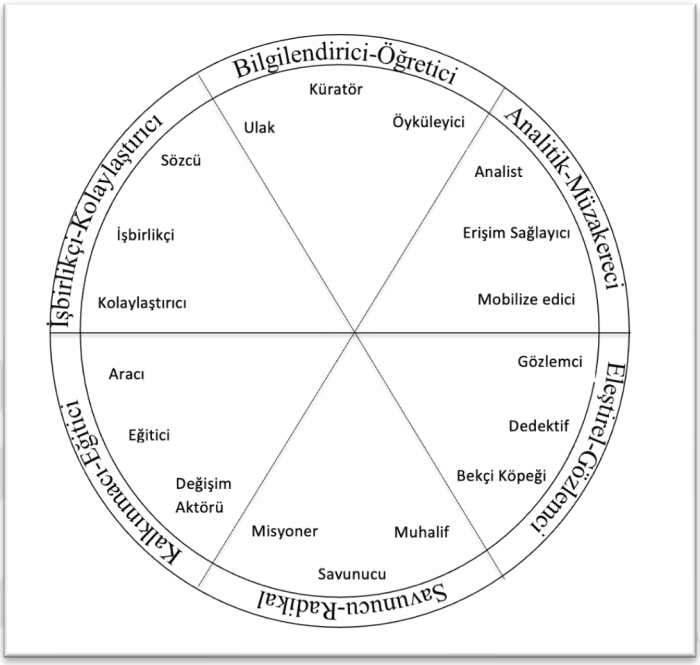
Böylesi bir yaklaşım ilk etapta gazeteciliğe ilişkin demokratik iddialarla örülü "sınırlardan" bir anlamda vazgeçme çağrısı gibi görülse de esasen normatif perspektifin indirgemeciliğine karşı alanın sınırlarını genişleten bir vizyonu öne çıkaran bir yaklaşım olarak da anlaşılabilir. Bu noktada araştırma eğilimlerinden biri, gazeteciliğin farklı toplumlardaki gelişiminde özgün kültürel bağlamlarının olgusal fotoğrafını yakalamak yönündedir. Benzer bir zeminden hareket eden Hanitzsch ve Vos (2018) mevcut normatif perspektifi "siyasi yaşam için medya işlevleri ve hizmetlerinin mevcut birikimi, dünya çapındaki siyasi kültürlerdeki ve sosyo-kültürel değer sistemlerindeki çeşitliliği yeterince hesaba katmadığı" yönünden eleştirir (Hanitzsch ve Vos, 2018, s.147).

---

teknoloji veya veri odaklı yaklaşımları" ifade eder. "Drone gazeteciliği", "artırılmış gerçeklik gazeteciliği" gibi türler bu kümenin örnekleridir. Üçüncü küme ise tematik bir odağa ilişkin kategorizasyon içerir. "Siyasal gazetecilik", "spor gazeteciliği", "teknoloji gazeteciliği" gibi türler bu kümenin örnekleridir.

Bu türden bir bu bakış açısının, Nerone'un "Batılı hegemonik gazetecilik modelinin" sanki evrensel bir normmuş gibi algılanması eleştirisi (Nerone, 2012, 2013) ve Curran ve Park'ın (2000) bu bağlamda medya çalışmalarının batı merkezcilikten arındırılması çağrısıyla koşut bir vizyonu paylaştığı ifade edilebilir.

Şekil 3: Siyasal Yaşamda Gazetecilik Rolleri



Kaynak: Hanitzsch, T., & Vos, T. P. (2018, s.158). Journalism beyond democracy: A new look into journalistic roles in political and everyday life. *Journalism, 19*(2), 146-164.

Bu kapsamda Hanitzsch ve Vos (2018) "gazeteciliğin bir arada var olan vizyonlarının küresel çeşitliliğine daha uyumlu olduğuna" inandıkları "gazetecilik rollerinin kavramsal bir yapısını" geliştirirler (Hanitzsch ve Vos, 2018, s.148). Şekilde, ideal-tipik olarak ifade ettikleri rolleri dairesel bir yapı içinde düzenlenmeyerek; belirtilen bir rolün, kendisinden daha uzaktaki rollere göre daha uzak, yanındaki rollere daha fazla benzerlik gösterdiğini ifade ederler. Böylece, "Batılı" ve "Batılı olmayan" toplumlarda gazetecilerin siyasi yönelimli rollerinin evrenini oluşturduğunu düşündükleri" 18 rol arasında bir ayrım belirlerler. Bu 18 rol, "siyasi yaşamın temel ihtiyaçlarını ele alan gazeteciliğin altı temel işlevinin daha yüksek bir düzen yapısıyla eşlenmektedir" (Hanitzsch ve Vos, 2018, s.158). Detaylı bir şekilde ele aldıkları boyutlar ve roller kısaca şu şekilde tanımlanabilir:

Tablo 2: Gazeteciliğin Rol ve İşlevlerinin Kültürel Göreceliği

İşlev	Rol	Karakteristik
Bilgilendirici-Öğretici İşlev:	Ulak Rolü *(disseminator)*	Bilgi dağıtımı ve tarafsız haber aktarımı rolü.
	Küratör *(curator)*	Dijital gazetecilikle yükselen bir eğilim olarak bilgileri organize etme, bağlam oluşturma ve paylaşma rolü.
	Öyküleyici *(storyteller)*	Haberleri bağlama oturtarak geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan anlatılar oluşturma.
Analitik-Müzakereci İşlev:	Analist *(analyst)*	Haber olaylarının analizini yapma, nedenleri izleme ve sonuçları öngörme
	Erişim Sağlayıcı *(access provider)*	Kamu tartışmalarına platform sağlama ve farklı paydaşların sesini duyurma.
	Mobilize Edici (*mobilizer)*	Vatandaşları siyasi katılıma teşvik etme ve güçlendirme.
Eleştirel-Gözlemci İşlev:	Gözlemci *(monitor)*	Siyasi davranışları eleştirel gözlemleme ve pasif eleştiriler sunma
	Dedektif (*detective*)	Araştırmacı gazetecilik yaparak sorunları derinlemesine inceleme.
	Bekçi Köpeği (*watchdog)*	Güç odaklarını bağımsız şekilde denetleme ve eleştiri yapma.
Savunucu-Radikal İşlev:	Muhalif (*adversary*)	İktidar karşısında halkın sesi olma, radikal eleştiriler sunma
	Savunucu (*advocate)*	Belirli grupların veya dezavantajlı kesimlerin haklarını savunma
	Misyoner (*missionary*)	Kendi idealleri ve değerleri doğrultusunda kampanyalar yürütme
Kalkınmacı-Eğitici İşlev:	Değişim Aktörü *(change agent)*	Sosyal değişim ve reformları teşvik etme.
	Eğitici *(educator)*	Halkı bilinçlendirme ve eğitme.

	Aracı *(mediator)*	Toplumsal uyum sağlama ve çatışma çözümü geliştirme
İşbirlikçi-Kolaylaştırıcı İşlev:	Kolaylaştırıcı *(facilitator)*	Hükümetle iş birliği yaparak kalkınma çabalarına destek sağlama.
	İşbirlikçi *(collaborator)*	Hükümet politikalarını savunarak devletle entegre şekilde çalışma.
	Sözcü *(mouthpiece)*	Resmi bilgileri aktararak hükümetin meşruiyetini güçlendirme.

Kaynak: Hanitzsch, T., & Vos, T. P. (2018, s.158). Journalism beyond democracy: A new look into journalistic roles in political and everyday life. *Journalism, 19*(2), 146-164.

Hanitzsch ve Vos'un (2018) bu kategorizasyonu, gazeteciliğe ilişkin normatif bakış açıları ile olgusal gerçekler arasındaki farkları, kültürel görecelilikler içerisinde kavrayan bir zemin sağlar. Tabloda son derece özet bir şekilde tanımlanan 18 rolün farklı ülkeler ve kültürler üzerinden açıklamaları ayrıca dikkat çekicidir. Bahse konu çalışmanın içgörüleri; dinamik bir şekilde devam eden ve dünya çapında farklı ülkelerde gazeteciliğin olgusal durumunu saptamaya odaklı devam eden bir proje üzerinden çeşitlenmeye devam etmektedir (World of Journalism Project, 2024).

Bu bağlamda değinilen çalışmalar ve bulgular; yukarıda değinildiği üzere İngiltere, ABD, Fransa başta olmak üzere Batı'nın sosyal tarihi, demokrasi serüveni ve gazeteciliğin gelişimiyle ilgili bir sürecin sonucunda biçimlenen normatif perspektifin; her kültürel coğrafya açısından aynı derecede geçerli olmadığını göstermektedir. Ancak burada ayırt edici sorulardan biri, kültürel farkların sebeplerine ilişkindir. Bu çalışmada, gazeteciliğin farklı kültürlerde farklı manzaralara kaynaklık etmesinin temel nedeni olarak siyasal sistem ve medya sistemi arasındaki ilişki ve belirlenimler olduğu yönünde bir yaklaşım benimsenmektedir. Bu ise daha geniş ölçekte medya ve kamuoyu arasındaki etkileşimleri merkezine alan siyasal iletişim ekseninde bir değerlendirmenin konusudur.

1.4 Sistem Perspektifi: Karşılaştırmalı Medya Sistemleri Yaklaşımı

Medya ve siyaset ilişkisinde çeşitli teoriler açıklayıcı modeller olarak öne çıkmaktadır. Eleştirel çalışmalar, ideoloji ve hegemonya arasındaki ilişki ekseninde (örn. Hall, 2014), medya ve elitler arasındaki hegemonik iş birliğini ifade eden propraganda modeli (Herman ve Chomsky, 2012, s.72) gibi modeller üzerinden gelişirken; siyasal iletişim çalışmalarında "indeksleme" (Bennet, 1990; 2016) ve kademeli etkilenim modeli (Entman, 2003) gibi modeller yine medya ve siyaset arası ilişkilerde çeşitli modeller olarak öne çıkar. Alanın dışında olan ve Türkiye eksenli literatürde sıklıkla başvurulan Gramsciyan "hegemonya" yaklaşımı medya ve siyaset ilişkisinde başvurulan modellerden başlıcaları olarak zikredilebilir.

Bu modellerin her biri, ilgili araştırmaların teorik yörüngesine ve uygulanan konunun bağlamında göre *kendinde* değere ve işlevsel olarak açıklayıcı güce sahiptir. Ancak başkanlık sistemi tartışmaları konusu ve Türkiye medyası özelinde işlevsellikleri tartışmaya açık hale gelir. Gözlemlerimizden daha baştan öngördüğümüz üzere, başkanlık sistemi tartışmaları özelinde, medyada çerçeveler arasında belirli türden bir "rekabet" ya da "sembolik mücadele" söz konusudur.

Dolayısıyla, kestirmeden bir tespit de olsa, "elitler arası konsensüs" dolayımıyla bir "indeksleme"; "elitler ve medya arasında hegemonik iş birliği", olarak ideolojik formasyon yoluyla ve "hegemonyanın tesisi" gibi açıklama şemaları konu özelinde tartışmalı hale gelir. Nitekim bu çalışmada ele alınan tarihsel bağlamlar ve gazeteler örneğinde, hegemonik olan (*Özal ve Erdoğan'ın çerçeveleri anlamında*) ile söylemsel rekabete giren çerçeveler farklılaşmaktadır. Ancak bu "farklılık" da belli ölçülerde yapısal ve tarihsel olarak sınırlılığa sahip olmak bakımından; önceki bölümde ele alındığı gibi ne "normatif" çerçeve ile uyumlu -ya da- ne "müzakereci" anlamda "ideal" bir tartışma olduğu anlamına gelir.

Bu çalışma, kendi bağlamı ekseninde bahse konu modellerden ziyade, medya ve siyaset ilişkisine belirli yapısal, kurumsal ve tarihsel eğilimlerin bir potada eritilerek sistem düzeyinde soyutlandığı "medya sistemi" perspektifini benimsemektedir. Bunun sebebi, hem genel olarak medya ve siyaset ilişkisinde açıklayıcı bir perspektif olması açısından, hem özel olarak çalışma konusu ve Türkiye medyasının "kavramsal"

düzeyde soyutlanabilirliği açısından Hallin ve Mancini'nin modelinin Kutuplaşmış Çoğulcu Model'inin işlevsel bir model olduğu düşüncesidir.

1.4.1 Medya Sistemi

İletişim disiplininde pek çok kavramda görüldüğü gibi, "medya sistemi" kavramına dair üzerinde uzlaşılmış tek ve katı bir tanım yapmak kolay sayılmaz. Medya tarihçisi Henrik G. Bastiansen (2008), medya sistemi araştırmalarını kavramın tarihsel serüveni açısından ele aldığı çalışmasında onu tanımlama güçlüğüne işaret eder. Bastiansen, kavramın ders kitaplarında, iletişim sözlüklerinde, mihenk taşı niteliğindeki kimi iletişim çalışmalarında yeterince ele alınmadığına dikkat çekerek "sanıldığından çok daha az yerleşik" bir kavram olduğunu vurgular. Buna göre, medya sistemi kavramını anahtar olarak konumlandıran Siebert vd. (1984 [1956]) ve Williams (1960) gibi klasikleşmiş çalışmalarda bile benzer bir durum söz konusudur ve esasen kavrama ilişkin ayırt edici, bütünlüklü bir teorik çerçeve çizilmiş değildir (Bastiansen, 2008, s.96).

Hallin ve Mancini'nin (2004) yaklaşımlarını ortaya koydukları temel eser olarak *Karşılaştırmalı Medya Sistemleri'*nde de kavram olarak medya sistemine ilişkin kapsamlı açıklamalar bulunduğunu söylemek kolay değildir. Daha ziyade, araştırmacıların yaklaşımlarını temellendirirken kavrama ereksel olarak başvurmakla yetindiği söylenebilir. Öyle ki, eserin her iki yazarının da çok sonraları, özel olarak "medya sistemi" ve "sistem yaklaşımı" ile ilgili ayrıca birer değerlendirme yapmak durumunda hissetmeleri tesadüf olmaktan ziyade kavramsal eleştirilere bir yanıt ihtiyacı olarak değerlendirilebilir (bkz. Mancini, 2015; Hallin, 2020).

Hallin, kavrama ilişkin problemlerin kaynağını onun inşasına katkıda bulunanlar yerine, aslında kavrama yönelen eleştirilerin müelliflerine mal etme eğilimindedir. Bu çerçevede Hallin'e göre kavramsal tartışmaya ihtiyaç duyulmasının altında yatan neden, "medya sistemi" ve "sistem" kavramı hakkında "bilgisizlik ve tutarsızlıklardan kaynaklanan çarpıklıklar olduğu" kanısı ise de son kertede kendisi de *Karşılaştırmalı Medya Sistemleri'*ni kaleme alındıklarında, "kavrama ilişkin bir ortak duyunun varlığını peşinen varsayma eğiliminde olduklarından sistem kavramı üzerine pek fazla ayrıntıya girmediklerini" teslim etmiştir (Hallin, 2020, s.5775). Bir başka

değerlendirmede, eserin ortak yazarı Paolo Mancini ise bir adım ileri giderek, eserlerinde "sistem kavramının tatmin edici bir şekilde tanımlanmadığını" açık bir şekilde dile getirir (Mancini, 2015, s. 24). Bunun üzerine Mancini, siyasal iletişim çalışmalarında yaygın bir çerçeve olan medya sistemi teriminin üç kategorik tanımını ele alır.

Bunlardan ilki olan salt "göstergesel" kullanımdır. Bu tür bir kavramsallaştırmada, medya sistemi kavramı, yalnızca belirli bir nesneyi (medyayı) ifade etmek için kullanılır. Bu kullanım, konuya dair herhangi bir yorum, anlam veya nitelik eklemeksizin yalnızca incelenecek nesneyi belirtir.

İkincisi, "karşı(t)laştırmacı" *(confrontational)* kullanımdır. Buna göre, sistem terimi 'medya sistemi'nin kendisini oluşturan ve başka bir sistemin özelliklerinden farklı olan bir "özellikler çerçevesini" belirtir. Bu anlamda, "'karşı(t)laştırmacı' kullanım yalnızca bir nesneyi belirtmekle kalmaz, aynı zamanda belirli bir sistemi diğer sistemlerden ayıran özellikler dizgesini tanımlamaya ve yorumlamaya çalışır. Ayrıca, bu tür bir kavramsallaştırma, medya sistemlerinin siyasi sistemlerle olan ilişkilerini ve farklı ülkelerdeki medya sistemlerini karşılaştırmalı bir çerçevede ele alma ilgisiyle karakterizedir.

Üçüncü kullanım ise "işlevsel" kullanımdır. Düşünsel temeli işlevselcilikten beslenen farklılaşma *(differentiating)* teorisine dayanan bu kullanım, medya sistemi kavramını işlevsel bir çerçevede ele alır. Bu bağlamda, medya sistemi, kitle iletişim araçlarının işlevlerini ve toplumdaki rollerini teorik bir temele dayandırır. Aynı zamanda Niklas Luhmann'ın yaklaşım özelinde, işlevselci kavramsallaştırma teori inşasına da kaynaklık etmektedir (Mancini, 2015, s.23).

Bu kullanımlardan en yaygın olanı, göstergesel kullanımdır. Mancini, göstergesel kullanımının yaygınlığını, -yukarıda ele alınan hatlarıyla- kitle iletişim araştırmaları geleneği ile özdeşleştirir. Mancini'ye göre, karşılaştırmalı bir epistemoloji yerine, genellikle tek ülkeye odaklanan ve bu yönüyle "diğer sosyal gerçeklikleri nadiren dikkate alan" bu araştırmalar, bir sistemi başka bir sistemle karşılaştırma yönünde bir ilgiden yoksun gelişmiştir. Bu evrede, "sistem" terimi; "teorik veya yorumlayıcı bir çerçeveyi ima etmeksizin" ve "sistemin diğerlerinden ayrıldığı belirgin özelliklerin bir

listesini salt "göstergesel" anlamıyla kullanılmıştır. İlginç olan ise, kendisini doğrudan "sistem kavramı" üzerinden tanımlayan Basının Dört Teorisi'nin dahi, benzer bir eğilim göstermesidir (Mancini, 2015, s.23).

Bu bağlamda Bastiansen'in (2008) medya sistemi kavramının medya-tarihsel izini sürerken tespitlerinden biri, Fred S. Siebert, Theodore Peterson, Wilbur Schramm tarafından kaleme alınan ve 1956'da yayınlanan "Four Theories of the Press"(Basının Dört Teorisi) başlıklı eserinin bu yönüyle bir ilke kaynaklık etmesidir. Bahse konu eser, "basın sistemi" kavramının doğuşuna dair "ilk" olma özelliğini taşır. Nitekim Basının Dört Teorisi, haber medyasına sistem perspektifiyle odaklanan ve karşılaştırmalı tipoloji öneren ilk iletişim çalışması olarak kabul edilmektedir. Böylece dönem itibarıyla sosyoloji, siyaset bilimi gibi alanlarda yükseliş trendinde olan sistem perspektifi, Basının Dört Teorisi ile daha çok etki araştırmaları geleneğinin hakimiyetindeki iletişim disiplini ve gazetecilik alanına taşınmış olur.

Ancak Siebert ve diğerleri, Basının Dört Teorisi'nde kavramsal çerçevelerini "basın sistemi" ekseninde kurarak, haber medyasını "sistem" olarak nesneleştirme vaadinde bulunsalar da; tipolojileri, "basın sistemleri" yerine; kendi deyimleriyle "teorilere" odaklıdır. Hatta bu yüzden de eserlerinin başlığı "Dört Basın Sistemi" yerine "Dört Basın Teorisi" şeklindedir. Ardılları taradından çeşitli yergilere muhatap olan esere dair temel eleştiri konusu olan "kavramsal bulanıklık" bu noktada başlar (Nerone, 2013, s. 448; Rantanen, 2017, s.3463).

Tablo 4: Basının Dört Teorisi'nin Düşünsel Mimarisi

TEORİ ve KAVRAM	EPİSTEMOLOJİ ve YÖNTEM	TEZ	BOYUTLAR (ÖNCÜLLER)	TİPOLOJİ
• Sistem Perspektifi • "Basın Sistemi" • "Teori"	• Normatif • Karşılaştırmalı • Tipolojik • Uslamlama	• "Toplumsal ve siyasal yapının yansıması olarak basın"	• İnsanın, toplumun ve devletin doğası, • İnsanın devletle ilişkisi, • Bilginin ve gerçeğin doğası	• Otoriter Teori • Liberter Teori • Sosyal Sorumluluk Teorisi • Sovyet-Otoriter Teori

Kaynak: Sibert vd. (1984 [1956]). *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*. University of Illinois Press.

Eser belirli bir dönemin "tarihini" anlatırken bunu "teori" terimiyle ifade eder ama aynı zamanda bu teorileri de "sistem" terimi ile belirli bir terminolojik çerçeve içine yerleştirir. Basının Dört Teorisi, ilk olarak bu yönüyle kavramsal eleştirilerin konusu olmaktadır İkinci kavramsal bulanıklık ise teorik düzeydedir. Nitekim eserde dört farklı teoriden ziyade, dört ayrı basın sistemini temelde "bir teori" üzerinden tipleştiren bir yaklaşım söz konusudur. Nitekim, araştırmacılar esas olarak liberal teoriyi merkeze alarak, "diğerlerini" onunla olan ilişkisi/karşıtlığı ekseninde tanımlama eğilimindedir. "Teori" deyimi ekseninde örtük bakış açıları şöyle somutlaştırılabilir:

> *"Basın sistemleri arasındaki farkları tam bir perspektifte görmek için, basının işlev gördüğü sosyal sistemlere bakmak gerekir. Sosyal sistemleri basınla gerçek ilişkilerinde görmek için, toplumun sahip olduğu bazı temel inanç ve varsayımlara bakmak gerekir: İnsanın doğası, toplumun ve devletin doğası, insanın devletle ilişkisi; bilginin ve gerçeğin doğası. Bu nedenle, son analizde basın sistemleri arasındaki fark, felsefidir ve bu kitap, bugün dünyada mevcut bulunan farklı basın türlerinin arkasında yatan felsefi ve siyasi gerekçeler veya teoriler hakkındadır"* (Siebert vd. 1984).

Görüldüğü üzere araştırmacılar verili kabul ettikleri öncüllerden *(inanç ve varsayımlar)* hareketle; tümelden tikele doğru *(sosyal sistemler → basın sistemleri)* ilerleyen bir muhakeme biçimiyle kimi çıkarımlara ulaşarak, son kertede bu çıkarım ve soyutlamalara *(felsefi- siyasi gerekçe, teoriler)* "teori" değeri atfederler. Bu çerçevede nihai analizlerini de "basın sistemleri" yerine basının "teorileri" olarak "dört basın teorisi" şeklinde ifade ederler. Bütün bu süreçte ise "basın sistemi" kavramına ilişkin ayırt edici bir tanımlama ya da teorileştirmeye yönelik bir girişimde bulunmadıkları ayrıca tespit edilebilir. Bu handikaplar eleştirel bir incelemede "Basın'ın Dört Teorisi'nde, başlık haricinde pek fazla teoriye rastlanmaz" tespitiyle iğneleyici bir değerlendirmeye konu olmuştur (Rantanen, 2017, s.3465).

Basının Dört Teorisi'nde önerilen tipoloji "otoriter teori", "liberteryen teori" "sosyal sorumluluk teorisi" ve "Sovyet komünist teori" şeklindedir. Buna göre tarihsel olarak en yaygın iletişim sistemi modeli olduğunu ileri sürdükleri "otoriter teori"; matbaanın icadını takiben Avrupa'da hüküm süren mutlakiyetçi devletlerden kaynaklanan bir

"sistemi" ifade eder ve toplumsal düzenin sürdürülmesinin merkezi devlet otoritesine bağlı olduğu ve iletişimin "devlet kontrolü gerektirdiği" öncülüne dayanır.

Liberteryen teori, ABD ve İngiltere'de geliştirilen John Milton ve J. S. Mill gibi yazarlarda cisimleşen liberal felsefeye dayanır. Gerçeğin "fikir pazarında" belirlenmesi gerektiği ve devletin bireylerin fikirlerini özgürce değiş tokuş etmelerine izin vermek için kenara çekilmesi gerektiği öncülü ile karakterizedir.

Sosyal sorumluluk teorisi, Dört Teori'nin yayınlanmasından önceki yıllarda ABD ve İngiltere'de revaç bulan liberteryen teorinin bir modifikasyonundan ibarettir. "Büyük ölçekli medya endüstrileri çağında medyaya erişimdeki eşitsizliği ve propagandanın aydınlanma felsefesinin dayandığı rasyonaliteyi alt edebileceği olasılığını vurgulayan" liberteryen teoriye yönelik eleştirilere dayanan sosyal sorumluluk teorisi; profesyonellik, öz denetim ve sınırlı devlet müdahalesi yoluyla liberteryenizmin eksikliklerinin düzeltilmesi tezlerini ifade eder.

Nazi medya sistemi ile Sovyet sistemi özelinde benzerlikler kuran; "Sovyet Komünist teorisi" ise "medyayı piyasaya bırakmak yerine doğrudan bünyesine katan devletin, medyayı toplumsal düzenin bozulmasını önlemek için kısıtlamak yerine toplumsal dönüşümün bir aracı olarak kullandığı" otoriter teorinin bir modifikasyonudur (Hallin, 2016, para 5).

Bu yönüyle, sistem kavramını spesifik bir analitik bağlama oturmakla ilgilenmeyen Basın'ın Dört Teorisi; buna ek olarak çerçevesini çizdiği tipolojiyle; a) ABD merkezli Batılı/liberal önyargılar özelinden biçimlenmesi b) karşılaştırma iddiasında bulunurken normatif önyargılara bağlı kalması yönünden eleştirilmekte ve c) Sovyet modeli gibi tarihsel kategorilerle karakterize olduğu için de güncel olarak işlevsiz kabul edilmektedir (Christians vd., 2009; Hallin ve Mancini, 2004; Nerone, 2013; Seethaler, 2017; Rantanen, 2017; Vaca-Baqueiro, 2018).

Tablo 5: Farklı Medya Sistemi Tipolojileri

<table>
<tr><td>Siebert vd.</td><td>1956</td><td>Four Theories of the Press</td><td>Otoriteryen</td><td>Sovyet-Komünist</td><td>Liberter</td><td colspan="2">Sosyal Sorumluluk</td><td></td></tr>
<tr><td>Yazar(lar)</td><td>Yıl</td><td>Başlık</td><td colspan="6">Dört Orijinal Kategoriden Türeyen Kavramlar</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td colspan="2">Otoriteryen Eğilim</td><td colspan="2">Liberter Eğilim</td><td colspan="2">Belgisiz Eğilimler</td></tr>
<tr><td>Williams</td><td>1967</td><td>Communications</td><td>Otoriteryen</td><td>Paternal</td><td colspan="2">Demokratik</td><td colspan="2">Tecimsel</td></tr>
<tr><td>Merril ve Lowenstein</td><td>1979</td><td>Media, Messages, and Men</td><td>Otoriteryen</td><td>Sosyal Otoriteryen
Sosyal Merkezci</td><td>Liberteryen</td><td>Sosyal Liberteryen</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Hachten</td><td>1981</td><td>The World News Prism</td><td>Otoriteryen</td><td>Komünizm</td><td colspan="2">Batılı</td><td>Kalkınmacı
Üçüncü Dünya</td><td>Devrimci</td></tr>
<tr><td>Martin ve Chaudhary</td><td>1983</td><td>Comparative Mass Media Systems</td><td colspan="2">Komünist</td><td colspan="2">Batılı</td><td colspan="2">Üçüncü Dünya</td></tr>
<tr><td>McQuail</td><td>1983</td><td>Mass Communication Theory</td><td colspan="2">Sovyet Komünizmi</td><td>Liberteryen</td><td>Sosyal Sorumluluk</td><td>Demokratik Katılımcı</td><td>Kalkınmacı İletişim</td></tr>
<tr><td>Altschull</td><td>1984</td><td>Agents of Power</td><td colspan="2">Marksist ya da Komüniteryan</td><td colspan="2">Piyasa ya da Batılı</td><td colspan="2">Gelişmekte olan ya da Kalkınmakta olan</td></tr>
<tr><td>Picard</td><td>1985</td><td>The Press and Decline of Democracy</td><td>Otoriteryen</td><td>Sovyet Komünizmi</td><td>Liberter</td><td>Sosyal Sorumluluk</td><td>Demokratik Sosyalist</td><td>Devrimci</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Nerone</td><td rowspan="2">1995</td><td rowspan="2">Last Rights</td><td colspan="3" rowspan="5">Komünizmin çöküşüyle mevcut medya modelleri artık işlevini yitirdiğinden yeni tipoloji ihtiyaçları doğar. Bu noktadan itibaren araştırmacılar, otoriter yönelimli medya sistemlerinin analizinde alternatif teorik mercekler gerektiğini varsayma eğilimindedir.</td><td colspan="4">Demokrasilerde medya sistemlerini incelemek için alternatif yaklaşımlar</td></tr>
<tr><td colspan="4">Basının Dört Teorisi'nin, eski demokrasilerde bile medyanın rolünü değerlendirmek için ciddi sınırlamalar gösteren klasik liberal paradigmaya güvenmesi nedeniyle basın-medya ilişkisini açıklamadaki gerçek kapasitesi</td></tr>
<tr><td>Servaes ve Lie</td><td>1997</td><td>Media and Politics in Transitions</td><td colspan="4">İktidar, ideoloji ve kültürün yönlerini dikkate alan iletişim ve sosyo-kültürel değişim çalışmalarına "yorumbilgisel-yorumlayıcı" bir yaklaşım önerir.</td></tr>
<tr><td>Hallin ve Mancini</td><td>2004</td><td>Comparing Media Systems</td><td>Liberal Model</td><td>Demokratik-Korporatist Model</td><td colspan="2">Kutuplaşmış Çoğulcu Model</td></tr>
<tr><td>Christian vd.</td><td>2009</td><td>Normative Theories of the Media</td><td colspan="4">Gazeteciliğin demokrasideki rolünü analiz etmek için dört rol öne sürer: (1) izlemeci; (2) kolaylaştırıcı; (3) radikal ve (4) işbirlikçi</td></tr>
</table>

Kaynak: Vaca-Baqueiro, M. T. (2018, ss.19-20). *Four theories of the press: 60 years and counting*. Routledge.

Yukarıda Tablo 5'te görüldüğü üzere, Siebert ve arkadaşlarının öncü girişiminden, Hallin ve Mancini'nin analitik modeline dek geçen sürede çeşitli medya sistemleri tipolojisi girişimleri geliştirilmiştir. Ancak, bu girişimler, literatürde paradigma değişimine yakın bir etki yaratmaktan uzak olduğu gibi; medya sistemleri üzerine birikimli ilerleme arz eden belirli bir araştırma geleneğinin doğmasına da vesile olmuş sayılmazlar. Bu yönüyle, Basının Dört Teorisi sonrası geliştirilen tipolojiler esasen Siebert ve arkadaşlarının tipolojisine ilişkin varyasyonlardan ibaret görünür (Hallin, 2016).

Bir değerlendirmeye göre bunun muhtemel nedeni, bu girişimlerin; farklı kavramsallaştırmalar, teorik konumlanmalar ve alternatif boyutlar önerseler bile, son kertede Basının Dört Teorisi'nde normatif temelde kurulan ve devam eden;

"Otoriter/Liberter" dikotomisini aşmaktan uzan olmalarıdır (Vaca-Baqueiro, 2018, ss.18-20).

Bu bağlamda Mancini "sistem" teriminin ayırt edici bir çerçeve içinde yani "karşı(t)laştırmacı" anlamda kullanılmasını ise daha ileri bir dönemde; ancak Blumler ve Gurevitch'in çalışmalarıyla birlikte gerçekleştiğini ifade eder. Bu tanımda, sistemin "unsurlarını karşılıklı bağımlılık ağıyla bağlayan bir girdi-çıktı ilişkileri çerçevesi" vurgulanır ve "sistem terimi, bir ülkenin medya sistemini diğer ülkelerin sistemlerinden ayıran özellikleri tanımlamak için kullanılır." Böylece "sistem" terimi kelimesi "daha kesin bir bilimsel kimlik kazanmaya başlamış ve giderek "göstergesel" anlamından uzaklaşmıştır" (Mancini, 2015 ss.23-24).

Blumler ve Gurevitch'in (1995, s.12) yaklaşımı incelendiğindeyse temel varsayımlarının, "siyasal iletişim sürecinin ana özelliklerinin bir sistem oluşturuyormuş gibi ele alınabileceği" ve "bu sistemin bir bileşenindeki değişimin diğer bileşenlerin davranışında değişimle ilişkili olabileceği" şeklindedir. Bu yaklaşımda bir "siyasal iletişim sisteminin" ana bileşenleri ise (1) Siyasal kurumların iletişimle ilişkili yönleri (2) Medya kurumlarının siyasetle ilişkili yönleri (3) Siyasal iletişime yönelik izleyici eğilimleri (4) Siyasal kültürün iletişimle ilişkili yönleri şeklinde parametrelerle tanımlanmaktadır.

Blumler ve Gurevitch, bu yaklaşımda bir siyasal iletişim sisteminde, mesaj hazırlama sürecinde birbirleriyle çok fazla "yatay" etkileşim içinde olan iki kurum kümesi tespit eder. Bunlar siyasal organizasyonlar ve medya organizasyonlarıdır. Ancak "dikey" bir eksende, ayrı ayrı ve birlikte kitlelere bilgi ve fikir yayma ve işleme konusunda faaliyet gösterirler. Bu iki kurumun etkileşimleri "bir dereceye kadar karşılıklı güç ilişkileri tarafından koşullandırılmıştır". Bu önerme aynı zamanda "her ikisinin de toplumda bağımsız bir güç tabanına sahip olduğunu" ve "bunun bir kaynağının izleyicilerle olan ilgili ilişkilerinden kaynaklandığını" varsayar (Blumler ve Gurevitch, 1995, s.12).

Bununla birlikte kurumlar dizgesi olarak medya ve siyasetin birbirlerinden "bağımsız" olma derecesi *a priori* bir kabul olarak bu yaklaşımı en azından bu çalışma özelinde tartışmalı hale getirir. Zira en iyi ihtimalle, yerleşik demokrasilerde "varsayılabilecek" bir tasavvur olarak bu "bağımsız güç" olma durumu, farklı medya sistemlerinde

olgusal olarak mümkün olmayabilir. Önceki başlıklar altında ele alınan "medyasallaşma" tezinde görüldüğü gibi bazı bağlamlarda medyanın baskınlığı özelinde; "gazeteciliğin krizi" tartışmasında görüldüğü üzere bazı bağlamlarda geniş ekonomik, siyasal belirlenimler özelinde yerleşik demokrasilerde de bu türden bir özerklik varsayımı en azından idealler düzeyinde kalmakta ancak olgusal düzlemde tartışmalı hale gelmektedir.

Nitekim Blumler ve Gurevitch'in (1995, s.12) çalışması bizatihi olgusal problemleri yayınlandığı konjonktürde "sivil iletişim krizi" olarak ele almaktadır. Ancak medya ve siyaset arasındaki ilişkide sistemleri bir ölçüde birbirinden bağımsız bir düzlemde verili kabul ettikleri için yaklaşımları bir ölçüde normatif perspektif tarafından yönlendirilen bir içeriğe sahiptir. Hallin ve Mancini'yi (2004) kendinden önceki yaklaşımlardan ayırt eden çizgi bu noktada belirginleşir.

Güncel olarak farklı medya tipolojileri de söz konusudur. Hallin ve Mancini'nin modelini revize eden çalışmaların yanı sıra (bkz. Brüggeman vd, 2014); diğer çalışmalar medyayı piyasa ve kamu ikiliği üzerinden tipolojileştirme eğilimi gösterir (bkz. Curran ve Park, 2000; Fuchs, 2024). Bir grup analist ise geçiş demokrasilerine özgü karakteristiklere ve bu karakteristiklerden hareketle yeni tipolojiler geliştirmeye odaklanmaktadır (bkz. Voltmer, 2013; Dobek-Ostrowska, 2015, s.24). Bu çalışmada Türkiye eksenli literatürde öne çıkan bir yaklaşım olarak Hallin ve Mancini'nin modeli esas alınmaktadır.

1.4.2 Karşılaştırmalı Medya Sistemleri Yaklaşımı

Hallin ve Mancini (2004), tıpkı Siebert ve arkadaşları gibi (1956), esasen temel bir soruya odaklanmaktadır: "Basın neden (mevcut halinde) olduğu gibidir? Neden görünüşte farklı amaçlara hizmet eder ve farklı ülkelerde çok farklı biçimlerde ortaya çıkar?" Fakat, seleflerinden farklı olarak Hallin ve Mancini (2004) analitik odaklarını "Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın gelişmiş kapitalist demokrasileriyle sınırlı tutmak yerine"; a) "Batı demokrasilerinde haber medyasının yapısı ve siyasal rolünde gelişen başlıca farklılıkları belirlemeye"; b) "bu farklılıkların nasıl hesaba katılacağı" ve c) "demokratik siyaset üzerindeki sonuçları hakkında nasıl düşünüleceği konusunda bazı fikirler keşfetmeye" yönelmektedir (Hallin ve Mancini, 2004, s.3).

Karşılaştırmalı analiz, yaklaşıma adını vermesinden anlaşıldığı üzere, Hallin ve Mancini'nin medya sistemleri ve siyasal sistem ilişkisine bakış açılarının temel epistemolojik-ontolojik çerçevesini oluşturur. Bu açıdan karşılaştırmalı medya sistemleri yaklaşımını 2000'ler sonrasında siyasal iletişim alanında yaygınlaşan bir araştırma eğilimi olarak karşılaştırmalı siyasal iletişim çalışmaları geleneğinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür (Blumler, 2015, 2016; Esser ve Pfetsch, 2020).

Hallin ve Mancini, yaklaşımlarını geliştirirken beslendikleri teorik kaynaklar siyaset bilimi sosyoloji alanının temel ve çağdaş yaklaşımlarının diyalojik bir yansıması olarak ifade edilebilir. Farklı ülkelerde belirli medya sistemlerini tipolojik bir şekilde kavramsallaştırırken Weberci anlamda "ideal-tip" oluşurma ve medyayı "sistem teorisi" üzerinden teorize etme girişimi bu anlamıyla bir başlangıç noktasıdır. Daha somut olarak da, modellerini inşa ederken; siyaset bilimi literatüründen beslenerek, "ılımlı ve kutuplaşmış çoğulcu parti sistemleri arasındaki ayrımlar" (Sartori, 1976); çoğunlukçu ve oydaşmacı sistemler arasındaki ayrımlar (Lijphart, 1999[2014]); ve siyasa oluşturmada liberal ve demokratik korporatist kalıplar arasındaki (Katzenstein, 1985) ayrımlara odaklanırlar. Bu yönüyle analizleri siyaset bilimi ve sosyolojide analiz edilen tarihsel bağlamların ve siyasi yapıların medya sistemlerinin gelişimi ile nasıl ilişkili olduğunu gösterme motivasyonu üzerinden biçimlenmiştir (Hallin, 2016, para11-13).

Bu yönelim, onları Siebert ve arkadaşlarından ayrı bir teorik model oluşturmalarının temel sebebi olarak görülebilir. Nitekim, karşılaştırmalı analize onları teşvik eden, verili normatif kabuller üzerinden dikotomiler oluşturmak yerine; benzerlik ve farklılıkların görünümünü tarihsel ve betimsel analizler rehberliğinde tespit etmek ve bu tespitlerden hareketle bir kavramsal inşaya girişmektir. Bu bakımdan, yalnızca liberal/liberal olmayan gibi dikotomilerden ziyade, çoğu zaman gazeteciliğin tarihsel anlatılarında -ki yukarıda tarihsel miras ekseninde yapıldığı gibi- "ortak bir bütün" gibi ele alınan liberal "Batı Modeli"nin de kendi içinde farklılık arz ettiğine yönelik bulgular ve kavramsal reçeteler sunma amaçları da söz konusudur (Hallin ve Mancini, 2004, s.3; Hallin ve Mancini, 2012, s.2).

Böylece esas hareket noktaları; bir medya sistemini diğer bir sistemden ayırt etmeye yönelik bir grup karakteristiğin tanımlanması, bu karakteristiklerin betimsel olarak saptanması, sistemlerin karşılaştırmalı olarak modellenmesi, medyanın makro düzeyde analizdir (Mancini, 2015, ss.25-32). "Medya sistemi" kavramının özgün tanımı ise bu bağlamın içerisine yerleşir:

> *"Bir sistem, en temel tanımda, birbiriyle ilişkili bir dizi unsurdur. Sistem teorisinin çeşitli biçimleri vardır, ancak "sistem perspektifinin" temel bir unsuru, bir sistemin unsurlarının birbirleriyle olan ilişkileriyle tanımlandığı ve bu nedenle tüm ilişki modeline atıfta bulunulmadan anlaşılamayacağı fikridir. Bu nedenle bir medya sistemi, birbirleriyle etkileşime girdiği ve şekillendirdiği anlaşılan bir dizi medya kurumu ve uygulamasıdır […] Uygulamada, medya sistemlerinin karşılaştırmalı analizi, medya sistemlerine bütünüyle değil, özellikle birbiriyle yakından ilişkili olarak görülen haber medyası, siyasi iletişim ve medya politikası ve yönetişimi ile ilgili unsurlar kümelerine odaklanmıştır […] Medya-siyaset bağlantısına bu odaklanma, medya sistemlerinin tipolojilerini geliştirmek için doğru analiz biriminin ulus-devlet olduğunu varsayma eğilimiyle ilgilidir […]"* (Hallin, 2016, para 1-2-3).

Bu çerçeveden hareket eden Hallin ve Mancini'nin (2004) karşılaştırmalı medya sistemleri teorisi, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki 18 liberal demokrasiyi analiz ederek ve Batı medya sistemlerinin gelişiminde üç farklı model ortaya koyar. Bu modellerin bir diğerinden farklılaşmasını sağlayan ise dört ana boyut (1) Medya pazarlarının gelişimi (2) Siyasi paralellik (3) Gazetecilik profesyonelliğini gelişimi (4) medya sistemine devlet müdahalesinin derecesi ve doğası.

- **Medya Pazarlarının Gelişimi:** Buna göre medya sistemleri arasındaki en belirgin farklardan biri, "kitle tirajlı basının gelişimiyle ilgilidir". Nitel açıdan ise bu parametre "gazetenin doğası, hedef kitlesiyle ilişkisi ve daha geniş toplumsal ve siyasal iletişim sürecindeki rolüyle ilgili bir ayrıma" odaklanır (Hallin ve Mancini, 2004, s.22).
- **Siyasal Paralellik:** Gazeteciliğin farklı ülkelerde siyasi savunuculukla ne ölçüde karakterize olduğuna ilişkin bir boyuttur. Kökleri itibarıyla "parti-basın paralelliği" kavramından türeyen bir bakış açısını ifade eder (Seymour-Ure, 1974

akt. Hallin ve Mancini, 2004, s.27). Siyasi paralellik, medya içeriği düzeyinde; "medyaların haberlerinde ve güncel olaylarda ve bazen de eğlence içeriklerinde farklı siyasi yönelimleri yansıtma derecesi" ile ilgilidir. Tarihsel olarak, "siyasi paralelliğin en önemli bileşenlerinden bir diğeri, medya ile siyasi partiler veya sendikalar, kooperatifler, kiliseler ve benzerleri gibi genellikle siyasi partilerle bağlantılı olan diğer türdeki örgütler arasındaki örgütsel bağlantılardır." Siyasi paralelliğin yakından ilişkili bir diğer bileşeni, "medya personelinin siyasi yaşamda aktif olma eğilimidir." Siyasi paralellik ayrıca sıklıkla "medya izleyicilerinin tarafgirliğinde de kendini gösterir." (Hallin ve Mancini, 2004, ss.27-28). Siyasal paralelliğin değişen dereceleri medya sistemlerinin "siyasi bağlılık ve yönelim çeşitliliğini ele alış biçimleri arasındaki ayrım" üzerinden tespit edilebilir. Bu "iç çoğulculuk" ve "dış çoğulculuk" arasındaki ayrıma dayanır.

  - **Dışsal çoğulculuk,** "toplumdaki farklı grupların veya eğilimlerin bakış açılarını yansıtan bir dizi medya kuruluşu veya kuruluşunun varlığı yoluyla, medya sisteminin bir bütün olarak düzeyinde elde edilen çoğulculuk" şeklinde tanımlanır. Dışsal çoğulculukla karakterize edilen sistemlerin açıkça yüksek düzeyde siyasi paralelliğe sahip olduğu varsayılır.
  - **İçsel çoğulculuk**, "her bir medya kuruluşu veya kuruluşunda elde edilen çoğulculuk olarak tanımlanır". Bu ise iki farklı boyuta tekabül eder. İlki, "medya kuruluşlarının hem siyasi gruplarla kurumsal bağlardan kaçındığı hem de içeriklerinde tarafsızlığı ve dengeyi korumaya çalıştığı durumları" ifade eder. Bu açıdan "içsel çoğulculukla karakterize edilen bir sistem düşük düzeyde siyasi paralelliğe sahip olacaktır". İkincisi ise içsel çoğulculuğun bazen medya kuruluşlarını ifade etmek için de kullanımıdır. Nitekim bu kuruluşlar, "tek bir kuruluşun yapısı ve içeriği içinde çeşitli siyasi güçleri resmen temsil eder." (Hallin ve Mancini, 2004, ss.27-30).

- **Gazetecilik profesyonelliğinin gelişimi:** Üç tanımlayıcı boyutu olan profesyonelik (1) özerklik seviyesi (2) ayırt edici mesleki normlar ve (3) gazetecilerin kamu yararına yönelim dereceleri ile ilişkili bir boyuttur. Profesyonelliğin gelişimi; kendisine karşıt boyutları olarak siyasal paralellik

derecesi ve araşçasallaşma seviyesi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilir (Hallin ve Mancini, 2004, ss.36-40).

- **Devletin Rolü:** Bu boyut medya sistemini aşan düzeyde; devletin müdahale biçimi ve kapsamına ilişkin ayırt ediciliğe sahiptir. Kamu yayıncılığı modeline ilişkin farklılıklar, basına yönelik sübvansiyonlar yoluyla tecimsel medyanın desteklenme biçimleri ve devletin medyaya yönelik sınırlama stratejileri devletin rolüyle ilişkilidir. Bu, medya içeriğini kısıtlayarak veya medya pazarını düzenleyerek gerçekleşebilir. Basın özgürlüğünün derecesi, sansür uygulamaları ya da liberal medya sistemlerinde yasal sınırlamalar yoluyla müdahale yaygın karakteristikleri ifade eder (Hallin ve Mancini, 2004, s.44).

Hallin ve Mancini bu boyutlar üzerinden gerçekletirdikleri ampirik analizle, Batı medya sistemlerinin gelişiminde "Liberal model", "Demokratik Korporatist model" ve "Kutuplaşmış Çoğulcu model" şeklinde üç modelden oluşan bir tipoloji geliştirir.

Tablo 6: Hallin ve Mancini'nin Karşılaştırmalı Medya Sistemleri Tipolojisi

	Kutuplaşmış Çoğulcu Model (Akdeniz Modeli)	**Demokratik - Korporatist Model (Kuzey Avrupa Modeli)**	**Liberal Model (Kuzey Atlantik)**
	Fransa[8], Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya	Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre	İngiltere, Amerika, Kanada, İrlanda
Basın Endüstrisi	• Düşük tiraj • Siyasal elit odaklı basın	• Yüksek tirajlar • Erken dönemde gelişen kitle basını	• Orta düzeyde tiraj • Erken dönemde gelişen ticari basın

[8] Hallin ve Mancini, Fransa'ya yönelik değerlendirmelerinde; Fransız medya sisteminin kutuplaşmış-çoğulcu model ve demokratik korporatist model arasında bir ter "sınır vakası" olduğunu belirtnektedir.

Siyasal Paralellik	• Yüksek siyasal paralellik • Dışsal çoğulculuk, • Yorum odaklı gazetecilik • Parlamenter veya hükümet modeline dayalı yayıncılık yönetimi – siyasetin yayıncılığı belirlediği sistemler	• Özellikle ulusal basında dışsal çoğulculuk; • Tarihsel olarak güçlü parti basını • Tarafsız ticari yayıncılığa geçiş; • TV yayıncılığı alanında oldukça otonom sistem	• Tarafsız ticari basın; • Bilgi odaklı gazetecilik; • İçsel çoğulculuk (İngiltere hariç); • Resmi olarak otonom profesyonel TV yayıncılığı modeli
Profesyonelleşme	• Daha düşük profesyonelleşme • Araçsallaştırılmış medya sistemi	• Güçlü profesyonelleşme; • Kurumsallaşmış öz-düzenleme	• Güçlü profesyonelleşme; • Kurumsallaşmamış öz-düzenleme
Devletin Medya Sistemindeki Rolü	• Güçlü devlet müdahalesi; Fransa ve İtalya'da basın sübvansiyonları; sansür dönemleri; "vahşi deregülasyon" (Fransa hariç olmak üzere)	• Basın özgürlüğünü koruyucu önlemlerle birlikte güçlü devlet müdahalesi; basın sübvansiyonları, özellikle İskandinavya örneğinde güçlü kamu yayıncılığı	• Piyasa hakimiyeti (güçlü kamu yayıncılığının bulunduğu İngiltere ve İrlanda hariç)

Kaynak: Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics* (s. 68). Cambridge University Press.

Liberal model, ticari medyanın baskın rolde olduğu; sınırlı devlet katılımı içeren;, ekonomi-politik sistemdeki genel liberal eğilimle tutarlı bir çerçeve içinde işleyen, daha düşük (ancak değişen) siyasi paralellik seviyeleri ve gazetecilik açısından nispeten yüksek düzeyde profesyonellik ile karakterize bir modeldir.

Demokratik Korporatist model hem ticari hem de parti gazetelerinde kök salmış, kitlesel tirajlı gazetelerin güçlü gelişimi; partilere ve örgütlü sosyal gruplara bağlı medyanın rolüyle ilişkili yüksek siyasi paralellik tarihi; bu sistemlerdeki güçlü refah devletlerine paralel olarak çoğulcu bir medya sistemini teşvik etmede devletin olumlu rolü; ve gazetecilik profesyonelliğinin güçlü gelişimi ile karakterize edilir.

Kutuplaşmış Çoğulcu model ise yüksek siyasi paralelliğe sahip; piyasadan ziyade siyasi alanla daha sıkı bağlantılı bir medya sistemini ifade eder. Vatandaşlardan ziyade

daha çok siyasal elitlere hitap eden bir basın; devletin nispeten müdahaleci rolü; ve daha düşük düzeyde gazetecilik profesyonelliği ile karakterize edilir.

Hallin ve Mancini'nin hem medya sistemleri yaklaşımı hem sınırlı ülke örneğinde geliştirdikleri tipolojik modeller, gazetecilik ve siyasal iletişim çalışmaları alanında odaklandıkları ülke örneklerinin ötesine geçen bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. Dolayısıyla, modeller yalnızca günümüzde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile sınırlı ulusal medya sistemlerini tarif etmenin ötesinde; araştırmada yer almayan farklı ülkeler özelinde doğrudan ya da çeşitli değişiklerle kullanılmaktadır.

Hallin ve Mancini, ana eserlerini takiben; Batı örneklerinin dışında farklı siyasal sistemlerle karakterize ülke örneklerine odaklanan ve editörlüklerini üstlendikleri *"Comparing Media Systems Beyond the Western World" (2012)* başlıklı derleme bu hususa dikkat çekerek modellerin "neredeyse her yerde uygulanabilecek bir tür evrensel şemaya dönüşebileceğinden endişelenmeye başladıklarını" belirtir. Ancak bu endişeden doğan uyarıya; yine de modellerin "ideal tip" olmaları bakımından farklı ulusal medya sistemlerine uygulanmasında başlı başına bir beis olmadığı görüşü eşlik eder. Bunun için ülkenin kendi dinamikleri, dinamiklerin tarihselliği ve uygulanan model arasında bir örtüşme olmasına azami dikkat gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Hallin ve Mancini, 2012, s.3). Bu şerhin işaret ettiği hususa paralel olarak literatürde hem farklı değişkenler öneren hem çeşitli ülkeler odağında yeni testler geliştiren çalışmalar mevcuttur (bkz. Hallin ve Mancini, 2016, s.157).

1.5 Kutuplaşmış Çoğulcu Model ve Siyasal Paralellik

Türkiye'de medya ve siyaset ilişkisi Osmanlı'daki köklerinden günümüze dek, daima tartışmalı bir manzaraya kaynaklık eder. Avrupa'da basının doğuşu yukarıda; değinildiği üzere 17. yüzyıla dek uzanırken, Osmanlı döneminde ilk gazeteler, 19. yüzyılın başlarında önce yabancılar tarafından ticari çıkarlarını tahkim etme amacıyla çıkarılmış; ardından ilk Türkçe gazeteler, yabancı bilgi kaynaklarına karşı koymak için devlet yetkilileri tarafından kurulmuştur. Takip eden süreçte ise, Osmanlı'nın patrimonyal siyasi sistemi gücün yoğunlaştığı otoriter bir sistem olarak ve kurumsallaşmış siyasi rekabet araçlarının yoksun olduğundan, basın 1860'lar itibarıyla siyasi çekişmelerin arenası haline gelmiştir. O tarihten günümüze dek,

medya ve siyaset arasındaki ilişkiler, devletin ve siyasetin çeşitli araç ve yöntemlerle medya sisteminin şekillenmesinde aktif rol oynadığı bir desen ifa etmektedir (Kaya ve Çakmur, 2010, s.523).

Yukarıda ele alındığı üzere, medya ve siyaset ilişkilerini tanımlayıcı bir çerçeveye oturtmanın teorik araçlarından biri, medya ve siyaset ilişkilerini "medya sistemi" olarak nesneleştirmektir. Hallin ve Mancini (2004, 2012) her ne kadar geliştirdikleri modeller özelinde Türkiye'ye ilişkin bir değerlendirmede bulunmamışlarsa da Türkiye özelinde gelişen literatür Türkiye'de medya sisteminin Kutuplaşmış Çoğulcu Model ile tanımlanabileceğini göstermektedir.

Literatür bu amaçla değerlendirildiğinde, Bek (2010, s.109), Türkiye'nin medya sisteminin karakteristiklerini düşük tiraj, yüksek TV izleme oranları, kamu yayıncılığı formasyonu ve düzenleme anlayışı itibarıyla ve siyasal paralellik örüntüleri açısından İtalya ve İspanya gibi kutuplaşmış çoğulcu model örneklerine benzetmektedir. Türkiye'nin medya sisteminde Latin Amerika ülkelerinin kimi örnekleriyle benzeşmesine yol açan bir diğer yönü ise medya ve siyaset arasındaki klientalistik ilişkilerdir.[9]

Benzer şekilde Ercebe (2016, s.290), "Türkiye'nin 1980-2000 arası dönemi kutuplaşmış çoğulcu modelin temel bileşenlerinin özelliklerini taşıdığını" ve kutuplaşmış çoğulcu sistemde, klientelistik ilişkilerin belirleyiciliğinin Türkiye'nin medya sistemi açısından da geçerli" olduğunu tespit etmektedir. Ayrıca dönemsel bir değerlendirme yapan Ercebe, "gazete tirajlarının düşük", "izlenme oranlarının yüksek olması" ve "sınırlı profesyonelleşme" olgusu bakımından Türkiye'nin medya sisteminin kutuplaşmış çoğulcu modelin özellikleriyle tanımlanabileceğini gösterir.

Erdoğan ve Erçetin (2019, s.61) de Türkiye'nin medya sisteminin "kutuplaşmış çoğulcu modele uygun düştüğü" tespitini yapmaktadır. Buna temel oluşturan hususlar ise, öncelikle Türkiye'de devlet müdahalesi ve sermaye hareketleri arasındaki etkileşimlerle gerçekşen medya sektöründeki dönüşüm bağlamında ele alınmaktadır.

[9] Ancak Bek'e göre, "devletin ve ordunun merkeziliği Türkiye'deki medya sisteminin özgüllüğünü ortaya koyan önemli parametreler" olarak, diğer model örneklerinden ayrılmaktadır.

Bu bağlamda; 12 Eylül 1980 askeri darbe sonrası gelişen süreçte; devletin merkezde olduğu bir siyasal manzaranın oluşması, buna paralel olarak Özal döneminde yaşanan neoliberal dönüşüm süreciyle birlikte özelleştirme ve deregülasyon uygulamamalarından kaynaklanan dönüşümler, medyada tekelleşme yönünde yaşanan gelişmeler ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren sermaye gruplarının medya alanında hakimiyet elde etmesi (örn. Doğan Grubu), Erdoğan döneminde AKP'nin kendi medya gruplarını yaratma girişimleri (örn. Turkuaz Grubu, Star Medya Grubu) devletin medyaya müdahalesi ve siyasal paralellik açısından sonuçlar doğuran bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Erdoğan ve Erçetin 2019, ss.60-63; Kaya ve Çakmur, 2010, s.526).

Ayrıca, Erdoğan ve Erçetin (2019, s.62) Türkiye'de medya sisteminin kutuplaşmış çoğulcu modele uygun düştüğüne ilişkin olarak siyasal paralellik örüntülerini dikkat çekmekte, medya sistemi içerisinde gazetelerin ideolojik ve parti yakınlığı açısından kamplaştığını vurgulamakta ve her gazetenin ilişkili olduğu siyasi pozisyonlar doğrultusunda yansıtmaya sahip olduğunu belirtmektedir. Araştırmacılar, "yüksek dışsal çoğulculuğun olduğu Türkiye'de gazetelerin çerçeveleme stratejilerinin partilerle ilişkili olduğunu, özellikle AKP iktidarında hükümet ve medya arasında doğal bir ilişkinin geliştiğini" ifade etmektedir. Yine Türkiye'nin modele uygunluğuna ilişkin olarak araştırmacılar gazetelerin düşük tirajını ve gazetecilerin profesyonellik açısından yaşadığı yapısal handikapları da ayrıca ele almaktadır.

Kutuplaşmış çoğulcu modeli karakterize eden değişkenlerden biri olan siyasal paralelliğin yoğunluğuna ilişkin Türkiye özelinde gelişmekte olan bir literatür söz konusudur. Yukarıda değinildiği üzere siyasal paralellik bir medya kuruluşu ve siyasi parti arasındaki organizasyonel bağlar, medya profesyonellerinin siyasi yaşamda aktif olma ve parti veya kamu düzeyinde faaliyet yürütme eğilimi, izler-kitlenin partizanlık derecesi ve medya sisteminde gazetecilik rollerine ilişkin yönelimler ve pratiklerin ele alınmasıyla incelenebilmektedir (Hallin ve Mancini, 2004, s.28). Mevcut çalışmalar, dönemsel olarak düzeyi değişmekle birlikte Türkiye'de medya sisteminin başlangıcından günümüze medya ve siyaset arasında siyasal paralellik örüntüleri ile karakterize olduğunu gösterir (Bayram, 2011; Kaya ve Çakmur, 2010).

Bu bağlamda Türkiye özelinde yakın döneme ilişkin çalışmalar özellikle siyasal sistemin demokratik niteliğindeki değişimle birlikte siyasal paralelliğe ilişkin daha güçlü emareler saptarken, medyanın siyasallaşması, ideolojik parçalanma ve kutuplaşmanın artan dozda devam etmesi bağlamında siyasal paralelliğin yansımalarına işaret etmektedirler (Bulut ve Yıldırım, 2020; Çarkoğlu, Baruh ve Yıldırım, 2014; Çarkoğlu ve Yavuz, 2010; Yıldırım, Baruh ve Çarkoğlu, 2020; Hoff, Pagels ve Rott, 2020).

Bayram (2010; 2011, s.154), 1830'lardan 2002'ye dek medya sistemini analiz ettiği çalışmalarında, "Türk basınındaki siyasi paralelliğin orta ila yüksek seviyelerde olduğu"; bu derecenin parti sistemindeki ideolojik kutuplaşma seviyesine bağlı olarak değişim gösterdiği ve bu yönüyle, Türkiye'de medya sisteminin diğer Akdeniz ülkeleriyle ortak bir düzlemde değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Türkiye'yi karşılaştırmalı olarak inceleyen araştırmacı, medya sisteminin farklı dönemlerde "daha fazla paralellikten daha düşük paralelliğe" seyrettiğini; ancak bunun doğrusal ve tek yönlü bir süreç olmadığını tespit etmektedir. Buna göre, parti sisteminde ideolojik kutuplaşma arttıkça siyasal paralellik seviyesi artmakta ve siyasal paralellik gazetelerde hem haberlere hem köşe yazılarına yansımaktadır.

Kaya ve Çakmur (2010) ise, Türkiye'de medya sisteminin başlangıçtan itibaren her zaman için "yüksek derecede siyasi paralellikle" karakterize olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, siyaset üzerinde hakimiyeti ile devletin; "düzenleyici ve fon sağlayıcı olarak medya üzerinde güçlü bir kontrol uygulaması" başat faktördür. Bunun yanı sıra, araştırmacılar, 1980'ler ve 1990'larla birlikte Türkiye'de medyanın özel yayıncılık, neoliberal dönüşüm, deregülasyon süreçleri yaşanmasına rağmen siyasal paralelliğin azalmadığına işaret etmektedir:

> *". […] küreselleşmiş bir pazara geçiş ve özel yayıncılığın patlayıcı büyümesi, yüksek derecedeki siyasi paralelliği azaltmamıştır. Bunun yerine, medya sahiplerinin sermaye birikiminde merkezi bir role sahip olan siyasi kararlara müdahale etmek için medya mülklerini kullanmalarını sağlamıştır. Bugün, derinden iki kampa bölünmüş olan medya, sert siyasi çekişmelerin başlıca odağıdır."* (Kaya ve Çakmur, 2010, s.521).

Bayram (2011) ve Kaya ve Çakmur'un (2010) çalışmaları Türkiye'de medya sisteminin "modernleşme", "ilerleme", "özelleştirme", "ticarileşme" gibi süreçlerle çizgisel olarak "demokratikleşme" yönünde bir dinamiğe sahip olmadığını göstermektedir. Hatta dönemsel olarak bunun aksi görünümleri söz konusudur. Genel olarak araştırmacıların üzerinde durduğu husus, AKP iktidarı boyunca 2000'lerden günümüze medyada kutuplaşmanın, siyasal paralelliğin, partizanlığın, savunucu gazetecilik eğilimlerinin artmakta olduğu yönündedir. Buna ilişkin ampirik çalışmalar genel bir manzarayı ortaya koyar.

Çarkoğlu ve Yavuz (2010), mikro düzeyde, bireysel anket verilerinden hareketle, gazete okurlarının partizanlık düzeylerini ölçerek, partiler ve gazeteler arasındaki paralelliği tespit etmektedir. Bulguları, -önceki başlıkta ele alınan- "iç çoğulculuk" ve "dış çoğulculuk" kavramları etrafında değerlendiren araştırmacılar, Okur eğilimleri üzerinden medya sisteminde "iç çoğulculuk azalırken, dış çoğulculuğun yükselişte olduğunu" tespit etmektedir. Bu anlamda iç çoğulcuğun azalması, "medya kuruluşlarında belirli siyasi partilere karşı artan önyargıya" işaret etmektedir. Araştırmacılar bu bulguyu, AKP iktidarıyla birlikte gelişen savunucu gazeteciliğin kültürel yansıması olarak siyasal jargona yerleşen "yandaş medya" tartışmaları bağlamında değerlendirerek, bulguların medya sistemine ilişkin "savunucu/partizan medya" bağlamındaki tartışmayla paralellik arz ettiğini göstermektedir. Buna göre, "Benzer siyasi yönelimlere sahip gazete okuyucularının belirli gazetelerde yoğunlaşması, medya kuruluşlarının da belirli siyasi ideolojilerle uyumlu olduğunu göstermekte; ayrıca bulgular "gazetelerin giderek daha fazla politik olarak daha homojen okuyucu topluluklarına bağımlı olduğuna" işaret etmekte ve AKP'nin ilk beş yılından itibaren "gazete haberlerinin daha partizan hale geldiği" tespit edilmektedir (Çarkoğlu ve Yavuz, 2010, s.622).

Çarkoğlu, Baruh ve Yıldırım'ın (2014) çalışması ise, 2011 genel seçiminde "basın-parti paralelliğini" içerik düzeyinde analiz etmektedir. Araştırmada AKP'yi destekleyen "muhafazakar" bir grup gazete, CHP çizgisine meyilli "muhalif" bir grup gazete ve "ana akım" kategorisinde bir dizi gazete incelenmiş; gazete içerikleri haberde öne çıkan "sesler" /aktörler odağında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular "muhalefet ve muhafazakar gazeteler tarafından ilgili partilere verilen seste açık bir farklılık olduğunu" göstermiş; ana akım gazeteler içinse, AKP ve CHP'ye verilen ses

oranı, bir partinin aldığı oy yüzdesi ile medya görünürlüğü arasındaki koşutluk açısından tanımlanan, sık kullanılan dengeli bir haber ölçütüyle uyumlu" olarak tespit edilmiştir. Yine, seçim kampanyası sırasında siyasi partilerin pozisyonları ve onlara koşut konumlanan gazete haberlerinin tonuyla ilgili olarak paralel bir eğilim gözlenmiştir. Araştırmanın temel bulgusu ise siyasi sistemdeki artan kutuplaşmaya paralel olarak medya sisteminde de "basın-parti paralelliğinin açıkça bir şekilde" mevcudiyetidir (Çarkoğlu vd 2014, s.313).

Bulut ve Yıldırım (2020), Türkiye'de yasama süreçleri ve medya bağlamın da gündem dinamiklerini siyasal tarihin farklı dönemlerine odaklanarak inceledikleri çalışmalarında, 17/25 Aralık örnek olayı özelinde farklı editoryal politikalara sahip beş ulusal gazetenin haberlerini analiz ederek "Türk medyasındaki ideolojik parçalanmayı ve basın-parti paralelliğini" tespit etmektedir. Araştırmacılar, "medya kuruluşlarının çoğunun hükümetin sözcüsü haline geldiğini" ve bu yönüyle de genellikle medyaya atfedilen "normatif rolü oynamada başarısız olduğunu" ifade etmektedir. Ayrıca, son yıllarda medya üzerinde baskıların artmasına koşut olarak, medyada "muhalif seslere daha az yer kaldığını" ifade eden araştırmacılar, "Türkiye'de medya özgürlüğünün kısıtlanmasıyla medya gündeminin hükümetin gündemini yakından takip edeceğine ve politika sorunlarını hükümetin elini güçlendirecek şekilde çerçeveleyeceğine" dair bir içgörüyü dile getirmektedir. Bu durum, "medyanın politika yapım sürecinde gündem belirleme rolünün büyük ölçüde engellediği" anlamına gelmektedir (Bulut ve Yıldırım, 2020, ss.185-186).

Benzer şekilde Doğu ve Mat (2019), "haber medyasının gündem belirleme sürecindeki yeterliliğini anlamak" ve Türkiye'de Twitter alanındaki "siyasi paralelliklerin etkilerini araştırmak amacıyla" ağ gündem analizi modeliyle gerçekleştirdikleri araştırmada, "medya ve siyasi gündemler arasındaki konuların uyumunu"; özellikle "kutuplaşmaya odaklanarak" analiz etmektedir. Araştırmacıların elde ettikleri bulgular, "konuların siyasi hizipler ve medya grupları tarafından gösterilen ilgi miktarına paralel olarak demetler oluşturma eğiliminde olduğunu" göstermektedir. Araştırmacılar medyanın hakim parti sistemlerinde devleti doğrudan ve dolaylı ilişkilerle temsil ettiği düşüncesinden hareketle, Türkiye'nin cari medya sisteminde medyanın "giderek siyasi alanda üretilen söylemlere dayanan bir kurum haline geldiğini" tespit etmekte ve bu bağlamda "hem siyasi ortamın hem de medya

manzarasının yüksek düzeyde kutuplaşmaya sahip olduğuna" işaret etmektedir (Doğu ve Mat, 2019, s.246).

Yıldırım, Baruh ve Çarkoğlu (2020), son dönemde Türkiye'de siyasal rejimin "rekabetçi otoriter" bir görünüm arz etmesiyle bağlantılı olarak basın-parti paralelliği örüntülerini analiz ettikleri çalışmalarında, dört farklı seçim kampanyasına (2002, 2007, 2011, ve 2015) odaklanarak haberlerin içerin analizini gerçekleştirmektedir. Araştırmacılar, bahse konu dinamikleri incelemek için basın parti paralelliğinin üç boyutu olarak siyasi partilerin görünürlüğü, gazetelerde temsil edilen partilerin etkinlik sayısı ve son olarak siyasi partilere karşı olumluluk düzeyini incelemektedir. Ulaştıkları bulgular, "her kampanya döngüsünde, seçim günü yaklaştıkça, görevdeki partinin görünürlüğü artarken, diğer partilerin görünürlüğü azalma eğiliminde" olduğu; "görevdeki partinin görünürlüğünün" de incelenen her seçim kampanyası döneminde artış gösterdiği şeklindedir. Bir diğer bulgu ise, tüm gazete grupları için, olumlu veya olumsuz yer alan partilerin sayısının, ardışık seçim dönemlerine göre azaldığı ancak iktidar partisinin, "her seçim kampanyası dönemi içinde ve boyunca olumlu haberleştirme açısından kazanç sağlayan tek parti" olduğu yönündedir (Yıldırım, Baruh ve Çarkoğlu, 2020, s.326).

Ayrıca araştırmanın önemli bir sonucu, AKP'nin iktidara geldiği 2002'den itibaren takip eden üç seçim kampanyasına kadar geçen 13 yıl boyunca basın parti paralelliğinin yükselişinin ve medyanın siyasallaşmasının tespit edilmesidir. Bu bulguları Türkiye'de yükselen rekabetçi otoriter rejim bağlamında değerlendiren araştırmacılar, "rekabetçi otoriterliğin yükselişinden etkilenen medya gruplarında değişen dinamiklerinin medya üzerindeki gelişen kontrolün seçim rekabetindeki eşit oyun alanını nasıl bozduğuna" işaret etmektedir. Bu bağlamda, "medyanın çoğulcu tartışmalar için dengeli, tarafsız bilgilerin yayılması için bir araç olarak hareket etmesi ve iktidarın kötüye kullanılmasına karşı bir bekçi köpeği olması için beklenen rolün Türkiye'de yerine getirilmediği"; medyanın AKP iktidarının devamını pekiştiridiği ve muhalefet partilerinin iktidara itiraz etme şanslarını kısıtladığı tespit edilmekte; bu açıdan medyanın "çoğunlukla gündemdeki konular konusunda önyargılı ve kutuplaşmış" bir görünüm arz ettiği ve bu nedenle, daha kapsayıcı bir fikir birliği oluşturmak yerine mevcut partizan eğilimlerini zorlama ve ideolojik kutuplaşmayı

artırma olasılığının daha yüksek olduğu" sonuçlarına ulaşılmaktadır (Yıldırım, Baruh ve Çarkoğlu, 2020, s.343).

Benzer gelişmeleri baz alarak, Türkiye'de medya sistemini, AKP iktidarı ve başkanlık sistemine geçişle yaşanan süreci de baz alarak analiz eden Akser ve Baybars-Hawks (2024), Hallin ve Mancini'den hareketle, medya sistemlerinin statik değil değişime açık olduğunu; değişimin ise daha demokratik bir medya sistemine doğru olabileceği gibi, daha otoriter eğilimlere doğru bir seyir izleyebileceğine işaret etmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin medya sistemini analiz eden araştırmacılar, tarihsel olarak kutuplaşmış çoğulcu model ve siyasal paralellik örüntüleri ile karakterize olan medya sisteminin, güncel olarak "araçsalsallaştırılma" düzeyinin artması ile "ele geçirilmiş medya" *(media capture)* modeline doğru bir seyir izlediğini tespit etmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle siyasal paralellik örüntülerinin Türkiye'de medya sisteminin belirgin yönelimi olduğu düşüncesi, çalışmada başkanlık sistemi tartışmalarının haber çerçevelerine yansımasının siyasal paralellik bağlamında değerlendirilebileceği kanaatini öne çıkarmış ve sonuç olarak araştırmanın varsayımları siyasal paralellik ekseninde biçimlenmiştir.

Bununla birlikte, medya sisteminin genel karakteristiği medya içeriklerinin şekillenmesinde başat faktörlerden biri olsa da, içeriği şekillendiren çeşitli düzeyler ve süreçler söz konusudur. Bu anlamıyla, haber içeriğini şekillendiren süreçlere ilişkin söylemsel açıdan farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu kapsamda, takip eden başlık altında haber içeriğinin inşası ve analizine yönelik kavramsal ve metodolojik bütünlüğü olan çerçeveleme yaklaşımı ele alınmakta, yaklaşım temel hatlarıyla ele alındıktan sonra metodolojik açıdan değerlendirilmektedir.

2. Siyasal İletişim ve Haberin Çerçevelenmesi

Bu başlık altında, siyasal iletişim alanının mirası ışığında alan içerisindeki paradigmatik farklılıklar diyalojik bir şekilde değerlendirilmekte ve haber içerinin analizine yönelik farklı boyutların önemi vurgulanmaktadır. Böylece, normatif perspektifin prensipteki ideallerinin, olgusal, tarihsel, yapısal sınırlılıkları ve haber

içeriğinin analizinde resmin bütününü kavramayı sağlayacak yaklaşımların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2.1 Siyasal İletişim: Alanının Mirası Işığında Temel Dinamikler

Kavram olarak siyasal iletişim; sistemik sınırların, yapısal koşulların ve kurumsal kapasitelerin şekillendirdiği bir eksende, sosyal aktörler arasında, siyasi nitelikli söylemsel ve enformasyonel mübadele temelinde gerçekleşen; karmaşık, çok boyutlu ve asimetrik bir sembolik mücadele süreci olarak tanımlanabilir. Bu geniş çerçeveli, ancak geniş olduğu ölçüde spesifik çağrışımdan uzaklaşma riskine açık tanım girişiminden de fark edileceği üzere, siyasal iletişimin tüm anlam katmanlarını içeren keskin bir tanımını yapmak pek kolay sayılmaz.

Genel olarak sosyal bilimlerde terimleri ve kavramları tanımlamanın; üzerinde uzlaşılmış ortak tanımlar geliştirmenin pek kolay olmadığı ve bunun alanın handikaplı yönlerinden birini oluşturduğu sır değildir (bkz. Goertz, 2006, ss.27-69). Bu yönüyle sosyal bilimler terminolojisinin "netlik ve tutarlılıktan yoksun olduğu" yönünde eleştiriler bir standarda dönüşmüş durumdadır (Gerring, 1999, s.360).

Bu durumun, iletişim disiplini özelinde de benzer ölçüde geçerli olduğu söylenebilir. Disiplinin kendi adıyla özdeş bir terim olarak "'iletişimin' ne anlama geldiği konusunda hiçbir zaman bir mutabakat sağlanamamış olması" bunun ironik bir örneğidir (van Ruler, 2018, s.368). Bu yönüyle "siyasal iletişimi" tanımlarken karşılaşılan zorluklar, tanımsal handikaplarla bezeli genel disipliner bağlamdan bağımsız sayılmaz.

Ancak, söz konusu "siyasal iletişim" olduğunda bu sorunun hususi bir çerçeve kazandığını söylemek ve bir tanım probleminden bahsetmek mümkündür. Bu problem en yalın ifadeyle; şimdiye dek siyasal iletişimin "pek çok tanımının geliştirildiği; ancak hiçbirinin evrensel kabul görmemiş olduğu" şeklinde tarif edilebilir (Rogers, 2004, s.3).

Bu minvalde Brian McNair, alanın temel kaynaklarından biri olan eserinde bu hususu "Siyasal iletişimle ilgili herhangi bir kitap, bu terimin kesin bir şekilde

tanımlanmasının son derece zor olduğunu kabul ederek başlamalıdır" diye özetlemektedir (McNair, 2011, s. 13). McNair'in tespiti esasen literatürdeki genel eğilimle koşutluk arz eder. Nitekim pek çok araştırmacı siyasal iletişimi "tanımlanması zor bir alan" olarak görmekte ve onun keskin bir kavramsal tanımını yapmanın "çok zor"; "son derece zorlu bir iş" olduğunu ifade etmektedir (Kılıçaslan, 2008; s.11; Tokgöz, 1986; s.97; Özçetin, 2021, s.10).

Bütün bu kavramsal zorlukların hem nedeni hem sonucu olarak da siyasal iletişimin bir tür kavramsal "muğlaklık" ile malul; "belirsizlikler" içeren, "bulanık bir nesne" olduğu yönünde tespitler öne çıkmaktadır (Doğu vd. 2014, s.20; Gerstlé ve Piar, 2016; Henn vd. 2016, s.11).

Bununla birlikte tanımsal problemin sebepleri konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Örneğin kavrama ilişkin "muğlaklık", "belirsizlik" gibi tespitlerin aksine Aysel Aziz (2023, s.3), "siyasal iletişim nedir?" sorusuna verilen yanıtların bolluğunun; "gerçekte kavramın karmaşık olmasından ya da belirsizliğinden değil"; "geniş kapsamlı olmasından kaynaklandığı" fikrindedir. Yine de "sebeplere" ilişkin şerhine rağmen Aziz'in de kabul ettiği bir husus ise siyasal iletişim kavramının tek bir tanıma sığdırılmasının "oldukça güç olduğu" gerçeğidir (Aziz, 2023, s.3). Bu bakımdan, önceki değinilerle birlikte ele alındığında, siyasal iletişimi tanımlamanın her halukarda zorluk arz ettiği hususunda görüş birliğinden bahsetmek mümkündür.

Hal böyle olunca, bu genel tablonun bir sonucu olarak literatürde çok sayıda tanım girişimi mevcuttur (bir derleme için bkz. Demir, 2018). Bu kavramsal çeşitlilik; sentezleyici bir şekilde ele alındığı ölçüde alanın zenginliğinin emaresi olarak görülebilecekse de esasen keskin ve kapsayıcı bir kavramsal tanım getirmenin zorluğunun da bir nişanesi olarak değerlendirebilir. Bu durum, kavramsal çerçevenin inşasında araştırmacılar başlı başına ek bir sorumluluk doğurur. Nitekim siyasal iletişimin kavramsal çerçevesi çizilirken hangi tanıma başvurulacağı, hangisinin dışarıda bırakılacağı ya da tanımlardan nasıl bir senteze ulaşılacağı gibi konularda tutarlı bir gerekçelendirme ihtiyacı söz konusudur. Ancak siyasal iletişime ilişkin üzerinde uzlaşılmış/genel geçer bir tanımının olmadığı gibi; kavramsallaştırma stratejileri açısından da çeşitlilik öne çıkar. Literatür değerlendirildildiğinde,

tanımların ortaya çıkışları ve dolayımlanma biçimleri açısından farklı epistemolojik eğilimlerin öne çıktığı tespit edilebilir:

- Genellikle alanın öncü, araştırmacıları, kavrama ilişkin kendi tanımlarını getirme eğilimindedir (örn. bkz. Esser ve Pfetch, 2020; Graber, 2005; McNair, 2011; Nimmo 1977; Norris, 2003; Wolton, 1991).
- Diğer kıdemli araştırmacılar ise yeni ve/veya spesifik bir tanım yapmak yerine, mevcut tanımlara atıfla daha geniş bir bağlamsallaştırmayı esas almaktadır (örn. bkz. Jamieson ve Kenski, 2017, s.5; Reinemann,, 2014).
- Yine bu eksende önemli diğer iki eğilim ise siyasal iletişimin bir kavram olarak tekil bir tanıma indirgenemeyeceği fikrinden hareketle, önde gelen kimi araştırmacıların kavramın karakteristiklerini soyutlama eğilimi (Blumler, 2015; Perloff, 2014) ve mevcut tanımların bir tipolojisini ortaya koyma eğilimidir (Blumler, 2015; Gerstlé ve Piar, 2016).

Literatürün Türkçe aksında da benzer pratikler söz konusudur:

- Kimi öncü araştırmacılar doğrudan kendi tanımlarını getirmektedir (bkz. Aziz, 2023, s.3; Çankaya, 2019, s.13; Mutlu, 1994, s.199).
- Diğer kıdemli araştımacılar mevcut tanımları sentezleyici bir şekilde ele alıp, dönemsel eğilimler ve teorik perspektiflere odaklı daha geniş bir bağlamsal çerçeve çizmektedir (bkz. Doğu vd. 2014, ss. 19-28; Karaaslan Şanlı, 2021, ss. 62-72; Tokgöz, 2020; ss-75-101; Özçetin, 2021, ss.9-33).
- Yine bu eğilime dahil edilebilecek bazı araştırmacılar ise bağlamsal değerlendirmelere ek olarak, alanın hakim kavranış biçimine karşı müdahalelerde bulunarak çoğunlukla ıskalandığı ileri sürdükleri eleştirel ve normatif bakış açılarını merkezileştirme çağrısı içeren bir tanım perspektifi sergilemektedir (bkz. Köker, 2016, ss. 20-46; Özdemir, 2021, ss. 33-45).

Bütün bunlar siyasal iletişime dair kavramsallaştırma çabasının a) doğrudan tanımlama, b) mevcut tanımları sentezleme, c) tanımları tipleştirme ve d) siyasal iletişimin karakteristiklerini belirleme şeklinde çeşitli epistemolojik stratejilere kaynaklık ettiğine işaret eder.

Bu çerçevede kolaylaştırıcı olması açısından, Jacques Gerstlé ve Christophe Piar (2016) tanımlardan hareketle ortaya koyduğu tipleştirme ve Blumler'in (2015; 2016)

siyasal iletişim araştırmalarının oturduğu perspektif eksenlerine yönelik tasnif; bütün tanımsal yaklaşımları tipolojik bir şekilde ele almaya ve alanı biçimlendiren gelenekleri bir arada değerlendirmeye olanak sağlar. Tek tek tanımları ele almaktansa, onların temsil ettiği yaklaşımları kategorik olarak ele almak aynı zamanda alanın mirasını bir arada değerlendirmeyi de mümkün kılar.

Jacques Gerstlé ve Christophe Piar (2016) "*La Communication Politique"* isimli eserlerinde tanım sorununu özel olarak ele alır. Temelde bir "bulanık nesne" olarak siyasal iletişimi tanımlamanın zorluğunun esasen "iletişim" ve "siyaset" kavramlarını tanımlamanın zorluğundan kaynaklı olduklarını hatırlatırlar. Bu çerçevede "birbiriyle çelişen tanımların" mevcudiyetine işaret ederek bunun nihayetinde teorik konumlar, epistemolojik bağlamlar ve metodolojik tercihlerle ilişkili olduğu tespit ederler. Bu açıdan da, yukarıda özetlenen gözlemlere koşut bir şekilde siyasal iletişime ilişkin bir tür "çok anlamlılık" vurgusu yaparlar. Bu kapsamda literatürdeki tanımları tek tek sıralamak yerine, verili tanımlardan yola çıkarak, sistematik olmamakla birlikte önemli ölçüde kapsayıcı bir tasnif ortaya koyarlar. Ortaya koydukları tasnif, siyasal iletişim tanımlarına ilişkin yelpaze niteliğinde dört tanım tipini ifade eder. Bunlar, araçsalcı ve indirgemeci kavramsallaştırma, ekümenik (evrenselleştirici) kavramsallaştırma, rekabetçi kavramsallaştırma ve müzakereci kavramsallaştırmadır.

Jay Blumler (2016a) ise *The International Encyclopedia of Political Communi*cation başlıklı ansiklopedik eserde, siyasal iletişim *("political communication")* maddesini kaleme alırken, belirli bir tanım getirmek yerine, siyasal iletişime ilişkin temel mirasın esasen belirli perspektifler ekseninde kümelenebileceği önerisinde bulunur. Benzer bir eğilimi de alanın "çekirdeğini oluşturan" teorileri ele aldığı çalışmasında da sergiler (Blumler, 2015). Siyasal iletişim alanında; alanının tarihiyle paralel bir akademik geçmişe sahip iletişim araştırmacısı Blumler'ın siyasal iletişimi tek bir tanımda ifade etmekten kaçınması, bu bağlamda sembolik açıdan ayrıca dikkate değerdir. Daha geniş bağlamda bu anlayış farklılıkları, siyasal iletişimin tabi olduğu olgusal değişim süreçleriyle teorik dönüşümlerin kesişiminde bir süreç olarak ifade edilebilir.

Blumler ve Kavanagh'a göre (1999) II. Dünya Savaşı sonrası dönemde siyasal iletişimde meydana gelen değişimler, toplumda yaşanan köklü dönüşümlerin bir yansımasıdır. Bu süreçte, ilk olarak, "modernizasyon" sürecinin getirdiği sosyal

farklılaşma ve uzmanlaşma, siyasal iletişimin karmaşıklaşmasına yol açarak iletişim ortamını daha çok yönlü hale getirmiş; sosyal örgütlenme, çıkarlar ve kimlikler gibi unsurlardaki çeşitlenme bu sürecin önemli bir parçası olarak öne çıkmıştır. Buna paralel olarak "bireyselleşme" süreci, kişisel tercihlerin ve tüketici eğilimlerinin grup aidiyetlerine baskın geldiği bir yapıya işaret eder. Yerleşik kurumlara olan bağlılık azalırken, vatandaşlar siyasal alanda daha çok bireysel tatmin arayışına girer; bu durum, siyasetçilerin seçmen ilgisi yaratma çabalarını yoğunlaştırır. Bağlantılı bir diğer süreç olarak "sekülerizasyon" süreci, yalnızca dinin toplum yaşamından çekilmesini değil, siyasal ve sosyal statülerdeki çözülmeleri de içerir. Böylece siyasal elitlerin meşruiyetine olan güvenin azalması ve çıkar gruplarının yükselmesi, toplumda siyasal popülizmin artışına zemin hazırlar.

"Ekonomizasyon" süreci ise, ekonomik faktörlerin siyasal ve toplumsal alanlar üzerinde daha fazla belirleyici hale gelmesini ifade eder. Yüksek öğretim ve gazetecilik gibi alanlar, ekonomik performans kriterlerine tabi kılınarak bağımsızlıklarını yitirme riskiyle karşı karşıya kalırken; diğer bir başat süreç olarak "estetikleştirme"; siyasetin popüler kültürle iç içe geçmesini teşvik eder; bireylerin imaj ve sunuma verdiği önem, siyasal figürlerin de bu yönde bir estetik anlayış geliştirmesini zorunlu kılar ve iletişim süreçleri bu yönelimden etkilenmektedir.

Belirli amaca matuf örgütlenme ve yönetim süreçlerinin "artan rasyonalizasyonu" şeklinde gerçekleşen diğer bir süreç ise yönetim süreçlerinin daha fazla kanıt temelli argümanlar ve uzman görüşleri doğrultusunda şekillendiği bir iletişim ortamını ifade eder. Politika yapıcılar, düşünce kuruluşları ve baskı gruplarının etkisi bu rasyonel yönelimi beslerken, ikna tekniklerinin de daha araçsal bir nitelik kazanmasına yol açar. Bu çerçevede, siyasal aktörler, düşünce kuruluşları ve baskı grupları, "pragmatik yönelimli araştırmalar sipariş etmeye teşvik edilir ve bu araştırmaları yürütebilecek ve yorumlayabilecek iddiaları yaygın olarak kabul gören uzmanların ellerini güçlendirir". Bu anlamıyla da, siyasal iletişim; reklamcılık, pazar araştırması ve halkla ilişkiler tekniklerine, değerlerine ve personeline dayanan "iknanın araçsal rasyonalizasyonu" süreçlerine giderek artan bir bağlılık ifade eder.

Son olarak gelişmekte olan bir diğer eğilim "medyasallaşma" sürecidir. Önceki bölümde ayrıda değinildiği üzere medyasallaşma, medyanın siyaset ve toplumsal

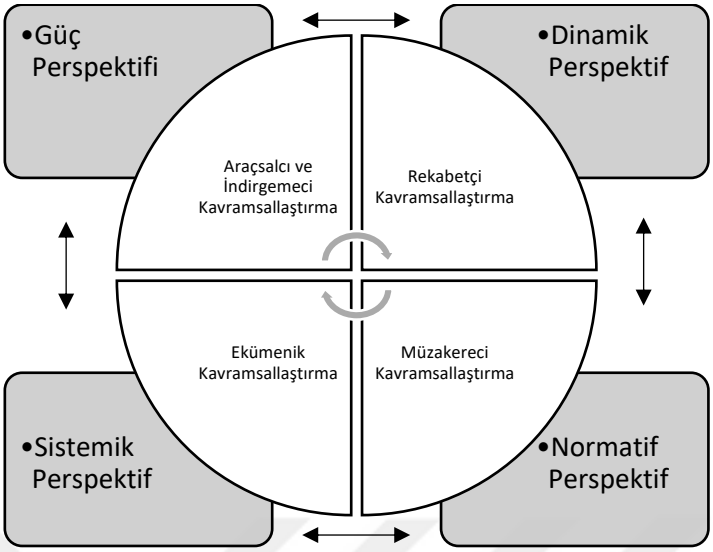
süreçler üzerinden artan rolüne işaret eder. Medyanın toplumsal süreçte merkezi bir konuma geçmesi ise, medya tarafından inşa edilen kamusal alan kavramının önemini artırır ve çeşitli kurumlardaki iletişim uzmanlarının rollerini güçlendirir (Blumler ve Kavanagh, 1999, ss. 209-212).

Blumler ve Kavanagh bu süreçlere koşut olarak gelişen siyasal iletişimin "üç çağı"nı kategorileştirir: Birinci çağ, "siyasi iletişimin büyük kısmı nispeten güçlü siyasi kurumlara ve inançlara tabiydi, böylece siyasi partiler ve liderler dönemin medyasında nispeten kolay bir iletişim yolculuğu" ile karakterize olduğu; ikinci çağ "sınırlı kanallı televizyon ağı, olayların iletilmesi ve savunuculuğun yönlendirilmesi konusunda televizyon haberlerinin giderek daha önemli bir rol oynamasıyla, başlıca siyasi iletişim ortamı haline gelmesi", üçüncüsü ise "sınırlı kanallı televizyondan çok kanallı televizyona geçiş nedeniyle iletişimin bolluğu, her yerde bulunma, erişim ve hız çağı" olarak karakterize edilir. Siyasal iletişimin "dördüncü çağı" ise "eski modellerin çöktüğü" bir çağ olarak ifade edilir: Bu açıdan "dördüncü çağın çatallaşmış *(bifurcated)* siyasal iletişim sistemi, seleflerinden oldukça farklıdır." Blumler, bununla önceki başlıklarda ele alınan medya sisteminin melezleşmesi bağlamında dijital dönüşümü de içeren iletişim, siyaset ve toplum arasındaki değişen ilişkileri kastetmektedir (Blumler ve Kavanagh, 1999, ss. 210; 225; Blumler, 2016b, ss.19-30). Ancak bu kategorizasyon da güncellik konusunda –önceki başlıkta "güncel manzara" bağlamında ele alındığı üzere sorguya açık bir çerçeve oluşturur. Bu yüzden alanın olgusal ve toerik gelişiminde ayrım hatlarını ve kesişim örüntülerini belirlemek, genel resmi tamamlamak üzere daha işlevsel bir çerçeve oluşturabilir.

2.1.1 Medya Etkisi ve Siyasal Güç Meselesi Olarak Siyasal İletişim

Blumler'ın kategorizasyonunda alanı biçimlendiren perspektifler; güç (veya medya etkileri) perspektifi; sistemik perspektif, dinamik perspektif ve normatif perspektif şeklinde sıralanmaktadır. Blumler'a göre "Siyasal iletişim üzerine yapılan tüm önemli çalışmalar bu kategorilere yerleştirilemese de bunlar konunun birikimli büyümesinin ve süregelen tartışmalarının çoğunu içeren perspektifler olarak öne çıkmaktadır" (Blumler, 2015, s.3).

Şekil 4: Siyasal iletişimin tanımlar ve perspektifler tipolojisi



Kaynak: Şekil 4, Gerstlé ve Piar (2016) ve Blumler'den (2016a) hareketle üretildi. Gerstlé, J., & Piar, C. (2016, s.18-22). La communication politique. Paris: A. Colin. Blumler, J.G. (2016). Political Communication. İçinde: The International Encyclopedia of Political Communication, G. Mazzoleni (Ed.).

Şekil 4'te gösterildiği üzere tanım ve perspektif kategorileri belli sınırlarla ayrılsa da esasen birbileri ile etkileşim halinde gelişir ve dönüşürler. Bu anlamda sınırları keskin olarak ayırt etmekten ziyade temsil etikleri yaklaşımları tipik olarak özetlemeleri açısından değerlendirmek faydalı olabilir. İki ayrı çalışmadaki tespitler tipolojik olarak ele aldığında aralarındaki örtüşme şekil 4'teki gibidir. Takip eden satırlarda Gerstlé ve Piar'ın tanım kategorileri bir çıpa işlevi görmekte, Blumler'in (2015) kategorizasyonunu temsil eden yaklaşımlar ise, ondan bağımsız bir şekilde literatüre başvurularak ele alınmaktadır.

Normatif perspektif ve müzakereci kavramsallaştırma, yukarıda gazetecilik ve demokrasi ilişkisi bağlamında ele alınan düzleme koşut olduğu için burada yeniden değerlendirmeye alınmamaktadır. Ancak, özellikle müzakerece demokrasi perspektifi ve siyasal iletişimin ilişkisine dair rafine bir çalışma için Köker'e (2016) başvurulabilir.

Gerstlé ve Piar (2016), araçsalcı ve indirgemeci anlayışları, esasen "siyasal iletişimin, kamuoyunu baştan çıkarmak, yönetmek ve atlatmak için siyasi aktörlerin, çoğunlukla

da iktidardakilerin kullanabileceği tüm teknikler ve süreçler tarafından oluşturulduğu" şeklinde bir bakış açısı olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda siyasal iletişim, örgütlü siyasal aktörlerin, stratejik iletişim yöntem ve teknik ve stratejileriyle kamuoyunu çerçeveleme kapasitesiyle ilişkili iletişim uygulaması olarak olarak ifade bulur (Gerstlé ve Piar, 2016, s.18). Blumler'ın "güç perspektifi" kategorisine giren bu bakış açısını kökleri itibarıyla teorik açıdan ve araştırma geleneği olarak da "medya etkileri" geleneğine bağlamak mümkündür (Blumler, 2016a, ss.3-4).

Lilleker, siyasal iletişime dair temel meseleleri ele aldığı *Key Consepts in Political Communication* (2006) başlıklı eserde, alanın kurucu geleneğini daha eski bir gelenekle paralellik içinde değerlendirir. Buna göre "insanlık tarihinin büyük bir bölümünde siyasal iletişim liderlerden halka doğru doğrusal ve yukarıdan aşağıya bir süreç olmuştur" ve bu minvalde incelenmiştir (Lilleker, 2006, s.5). Lilleker'in "insanlık tarihine" vurgusu ise siyasal iletişimin; "bilimsel çalışma alanı" olmadan çok daha önceleri sosyal olgu ve düşünsel ilgi nesnesi olarak mevcudiyet kazanması ile ilgilidir.

Bu bağlamda Doris A. Graber (2005) özellikle Aristoteles'in M.Ö. 350'de yazdığı *"Retorik"* ve *"Politika"* eserlerine işaret ederek "siyasi mesajların 2000 yılı aşkın bir süredir kayda geçirildiği, incelendiği ve hakkında türlü spekülasyonlar yapıldığı" tespiti hatırlanabilir (Graber, 2005, s.479). Graber'in tespiti literatürde sıklıkla karşılaşılan bir ilişkilendirmedir. Gerek Antik Yunan'da gerek Roma'da siyaset, retorik ve ikna ile ilgili düşünsel soruşturmalar, modern siyasal iletişim çalışmalarının en azından fikri arka planının ve temel çalışma nesnesinin kökleri olarak kabul edilmektedir (Gronbeck, 2004, s.135; Lilleker, 2006, s.5; Lin, 2004, s.69; Reinemann,, 2014, s.3). Bu çerçevede Aristoteles, Platon, Quintilian ve Cicero gibi Antik Yunan ve Roma'daki siyaset ve retorik felsefecileri ile Sun Tzu, St. Thomas Aquinas, Machiavelli gibi modern öncesi ve erken modern düşünürlerin siyaset ve ikna ile ilgili eserlerinin siyasal iletişim alanının tarihsel mirasını oluşturduğuna yönelik bir kabul söz konusudur (Reinemann,, 2014, s.3).

Her ne kadar siyasal iletişimin kadim köklerine ancak bibliyografik hatlarıyla değinmekle yetinsek de, alanın kendine özgü kavramsal ve teorik bir mimariye sahip olduğunu hatırlayarak, antik felsefen modern döneme dek retorik, ikna ve siyaset

arasındaki düşünsel soruşturmaların belirli bir felsefe geleneği ekseninde, özellikle ele alınması gerektiğini ifade etmek gerekir. Günümüzde daha çok retorik çalışmalarının kapsadığı bu mirası siyasal iletişim açısından değerlendirmek üzere Grobeck'ten (2004) yararlanılabilir. Siyasal iletişim çalışmalarının bu mirasla ilişkilendirmesinin temel nedeni ise bahse konu eserlerin en temelde "siyasi bir mesajın kaynağını, konuşmacının motivasyonlarını, tarzlarını ve mesajın kendisini tarihsel ve eleştirel bir şekilde nitel bir yönelimle incelemeyi" içeren bir analitik geleneğin başlangıç noktası olmasıdır (Lin, 2004, s.70). Bütün bunlar, siyasal iletişimin bir olgu ve bir ilgi nesnesi olarak bilimsel mevcudiyetinden önce varlık koşullarına ilişkin panoromik bir resim sunmaktadır. Bu manzarada, çağdaş siyasal iletişim araştırmaları esasen "retorik ve siyaset arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik yüzyıllardır süregelen çabanın bir uzantısı olarak" görülebilir (Gronbeck, 2004, s.135).

Bununla birlikte çağdaş bir araştırma alanı olarak siyasal iletişim açısından bahse konu tarihsel dönemlerle modern çağ arasındaki temel fark, odağın yönünü bir ölçüde değiştirmektedir. Nitekim Aristotales'in retorik sorgulamalarına kaynaklık eden Antik Yunan'ın doğrudan demokrasisi, karar alıcılar ve yurttaşlar arasında "etkileşimin doğurdanlığı" ile karakterize iken; temsili nitelikli çağdaş siyasal sistemlerin iletişimsel açıdan temel farkı, yurttaşlar ve siyasal aktörler arasındaki etkileşimin önemli ölçüde "medyaya dayalı" *(media-based)* ve "medya merkezli" *(media-centered)* olmasıdır (Sartori, 2014, s.112; Kriesi, 2013, ss.9-10).

Güncel yaklaşımlar siyasal iletişim alanının sınırlarını bilim sosyolojisi perspktifiyle daha katı çizgilerle tanımlama eğilimindeyse de (bkz. Nielsen, 2014), esasen yaygın kabul iletişim disiplini, kitle iletişim araştırmaları ve siyasal iletişimin çalışmalarının doğuşu; başlangıç serüvenleri itibarıyla Rogers'in (2004) deyimiyle "birbiri ile iç içe geçmiş bir süreç" olarak değerlendirilmesi yönündedir (Rogers, 2004).

Buna temel oluşturansa iletişim disiplini ve kitle iletişim araştırmalarının kurucu alimleri olarak kabul edilen Walter Lippmann, Harold Lasswell, Paul F. Lazarsfeld gibi öncü araştırmacıların alanda kurucu niteliğe sahip çalışmalarının aynı zamanda modern siyasal iletişim araştırmalarının doğuşuyla özdeşleştirilmesidir. Bu dönemde 1920'lerden 1960'lara kadar, iletişim çalışmalarında propaganda ve kamuoyu araştırmalarının baskın araştırma eğilimi olduğu ve özellikle Lipmann ve Lasswell gibi

öncü araştırmacıların çalışmalarıyla alana kurucu nitelik kazandırdıkları hatırlanabilir. İletişim disiplini açısısından pek çok "ilk"e kaynaklık eden bu çalışmalar, daha sonraları çağdaş siyasal iletişim araştırmalarının ilk nüveleri olarak değerlendirilmiştir (Rogers, 2004, ss. 5-8).

Bu çerçevede iletişim disiplinin kuruluş evresindeki yönelimleri karakterize eden medyayı analizinin merkezine alan etki ve propoganda araştırmaları geleneği, siyasal iletişim alanının kuruluşunda önemli bir temele kaynaklık eder. Bu bağlamda alanın modern öncesi kurucu kökleri olarak "retorik" ve "ikna" ile modern kökleri olarak "etki" ve "propaganda" geleneklerinin ortak çerçevesi; siyasal iletişimin, bir siyasi aktörün; iletişim *(retorik ve propaganda)* aracılığıyla yurttaşları *(seçmenler)* mobilize etme girişimi olarak görülmesi ve iletişim başarılı olduğu ölçüde *(ikna ve etki)* yurttaşlar *(seçmenler)* nezdinde siyasal meşruiyet *(rıza/onay ve oy/destek)* üretildiği kabulüdür. Bir araştırma nesnesi olarak siyasal iletişimin büyük ölçüde "siyaset alanından topluma yönelen", "yukarıdan aşağıya" "çizgisel" bir iletişim süreci olarak ereksel bir kavrayışla nesneleştirilmesine yol açan bu düşünce mekaniğidir.

Bununla birlikte iletişim disiplininde kurucu bir paradigma olan propaganda ve etki araştırmaları geleneğinin özellikle 1940'lardan itibaren başlayarak 1960'larda büyük ölçüde terk edildiği hatırlanabilir (Curnalia, 2005, s.357). Ancak bunun aksine paradigmanın ana çerçevesini belirleyen düşünsel temel olarak Laswellci yaklaşım, bir çalışma alanı olarak siyasal iletişimin kurumlaşma sürecinde olduğu gibi gelişim sürecinde de temel belirleyicilerden olmayı hatırı sayılır ölçüde sürdürmüş gibidir.

Alanın kurumsallaşma sürecindeki öncü araştırmacılardan Dan Nimmo'nun 1970'lerin sonuna doğru yaptığı siyasal iletişim tanımı, bu genel durumun tipik bir yansıması sayılabilir. Bu çerçevede Nimmo (1977, s.442), bir siyasal iletişim çalışmasının temelde "siyasal iletişimcileri", "dillerin, sembollerin ve tekniklerin kullanımını", "siyasal iletişim ortamlarını", "siyasal aktörlerin izleyicilerini" ve "siyasette iletişimin etkilerini" incelediğini söyler.

Sonraki on yılllarda da, bu yaklaşım hatırı sayılır ölçüde varlığını sürdürür. Örneğin, *"Historical Dictionary of Political Communication in the United States" (1999)* başlıklı eserde sözlüğün editörleri Guido H. Stempel ve Jacqueline Nash Gifford'a

göre siyasal iletişim; "siyaset ve hükümet hakkında", "siyasi kampanyalar hakkında veya siyasi kampanyalar dahilinde", "siyasetçiler hakkında veya siyasetçiler tarafından yapılan" iletişimdir (Stempel ve Gifford, 1999. s. vii). Bu tanımlar, etki ve propaganda, oy verme davranışları geleneğinin mirasının siyasal iletişimi kavramsallaştırma biçimlerine yansıması olarak değerlendirilebilir.

Siyasal iletişime ilişkin bu anlayış, hem literatürün çeşitlenmesiyle hem çelişen bulguların mirasıyla (güçlü etkiler/sınırlı etkiler/minimal etkiler bkz. Bennett, ve Iyengar, 2008) hem bakış açılarının değişmesiyle yerini farklı yaklaşımlara bırakmıştır. Bu anlamıyla siyasal iletişimin ikna ve propaganda temelli, örgütlü siyasal aktörlerin stratejik iletişim çalışmaları ile siyasal reklamcılık, kampanya yönetimi, ikna gibi odaklar üzerinden kavrayan yaklaşımları daha çok "siyasal halkla ilişkiler" kavramsal ayrımı üzerinden konumlandırmak mümkündür (Strömback ve Kiousis, 2019, s.11).

2.1.2 Enformasyonel ve Sembolik Mübadele Olarak Siyasal İletişim

Bu değişimi yansıtan yönelimlerden biri ise Gerstlé ve Piar'ın tanımsal kategorizasyonunda "ekümenik (evrenseleştirici)" tanımsal yaklaşımlardır. Ekümenik bakış açısı, özü itibarıyla, araçsalcı bakış açılarına karşı çıkarak, siyasal iletişimi çok aktörlü ve çok boyutlu bir süreç olarak ele alır. Gerstlé ve Piar (2016) buna Norris'in (2000) "siyasi aktörler, haber medyası ve halk arasında bilgi aktarımına ilişkin etkileşimli bir süreç" olarak tanımlamasını örnek verir. Bir diğer örnekleri ise siyasal iletişimi "siyaset konusunda kamusal olarak kendilerini ifade etme meşruiyetine sahip olan üç aktörün; gazetecilerin ve kamuoyunun birbiriyle çelişen söylemlerinin paylaşıldığı alan" olarak tanımlayan Wolton'un (1990) tanımıdır. Siyasal iletişimin bu türden bir anlayışla nesneleştirilmesi, güncel olarak yaygın bir bakış açısını ifade eder.

Örneğin *The Oxford Handbook of Political Communication* (2017) başlıklı eserin editörleri Kathleen Hall Jamieson ve Kate Kenski'ye göre, Lasswell'in siyaset tanımı ve iletişim modelinden hareket etmenin gereği olarak, siyasal iletişimi "kimin neyi, ne zaman ve nasıl, hangi kanalda, kime, hangi etkiyle söyleyerek elde ettiğinin incelenmesi" şeklinde kavramaya yol açan bakış açısı günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Nitekim siyasete ilişkin çağdaş analitik ilgiler artık Lasswellci kavrayıştan

farklı olarak; "gücün/iktidarın kullanımının sınırlanması" ekseninde kümelenirken; iletişim ise "paylaşılan anlamı üreten ve yeniden üreten kurucu bir süreç" olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu bakımdan günümüzde siyasal iletişim, bir takım propaganda teknikleri ve ikna faaliyeti olarak kavranmaktan ziyade daha geniş düzlemde "sembolik mübadele" *(symbolic exchange)* eksenli bir yaklaşımın nesnesidir (Jamieson ve Kenski, 2017, s.4). Bunu somutlaştırmak adına, ABD kökenli siyaset bilimi ve iletişim derneklerinin "siyasal iletişim" tanımlarına değinirler.

Tablo 3: Siyaset bilimi ve iletişim derneklerinin siyasal iletişim tanımları

Kurum	Tanım
American Political Science Association (APSA) *(Amerikan Siyaset Bilimi Derneği)*	İster hükümetler ister diğer kurumlar, gruplar veya bireyler tarafından olsun, hem ulusal hem de uluslararası siyasi sistem içinde bilginin yaratılması, şekillendirilmesi, yayılması, işlenmesi ve etkileri
International Communication Association (ICA) *(Uluslararası İletişim Derneği)*	Vatandaşlar arasında, vatandaşlar ve hükümetler arasında ve hükümetlerdeki yetkililer arasında gerçekleşen işlemler de dahil olmak üzere iletişim ve siyasetin karşılıklı etkileşimi
National Communication Association (NCA) *(Ulusal İletişim Derneği)*	Vatandaşların, bireysel siyasi figürlerin, kamu ve hükümet kurumlarının, medyanın, siyasi kampanyaların, savunucuların ve sosyal hareketlerin iletişimsel faaliyetleri

Kaynak: Jamieson, K. H., & Kenski, K. (2017, s.4). Political Communication: Then, Now, and Beyond. İçinde K. Kenski & K. H. Jamieson (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Communication*. Oxford University Press.

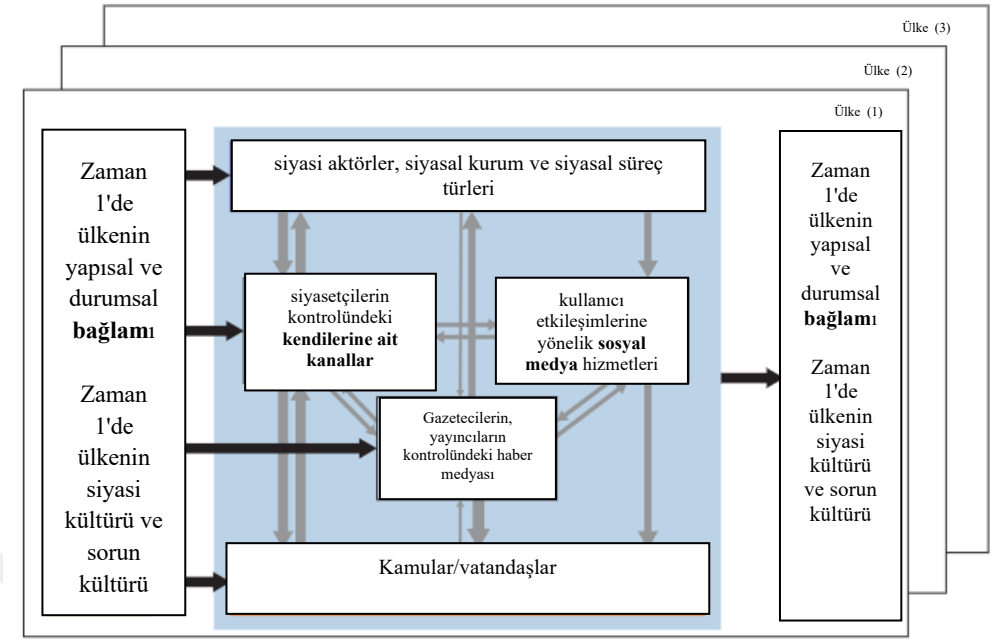
Tablo 3'teki bu tanımların çizdiği çerçevede esas önemli husus, siyasal iletişimin yukarıdan aşağıya ikna ve propaganda faaliyeti olmaktan ziyade; aktörler arası karşılıklı etkilenimlerle karakterize bir süreç olduğunu hatırlatmasıdır. Bu husus, siyasal iletişime dair "geleneksel bakışın" yerini siyasal iletişimin aktörleri arasında sembolik mübadele temelli çok yönlü bir etkileşime bıraktığının emaresi olarak okunabilir. Bu kapsamda siyasal iletişimin aktörleri olarak "vatandaşların" mutlaka vurgulanması ise tesadüf değildir. Nitekim, siyasal iletişime dair güncel yaklaşımlar yurttaşları hem normatif hem olgusal açıdan, siyasal iletişimin aktörlerinden biri olarak değerlendirmektedir (Blumler, 2015; Perloff, 2014; McNair, 2011).

Böylece siyasal iletişim; siyasal aktörlerin stratejik iletişim faaliyetlerine indirgenmek yerine, siyasi aktörler, medya aktörleri ve yurttaşlar arasında enformasyon ve mesajların sürekli bir akış ve etkileşimi ekseninde kavramsallaştırılmaktadır. Esasen bu tanımlar, gazetecilik ve demokrasi arasında işlevsel bir ilişki olduğunu varsayımının siyasal iletişim bağlamında uyarlanması olarak da değerlendirilebilir. Bu anlamıyla bu yaklaşımlar belli ölçülerde Blumler'ın tasnifindeki "normatif" perspektifle kesişen yönlere sahiptir. Normatif yaklaşım ise önceki başlıkta gazetecilik bağlamında ele alınan çerçeveyi ifade eden bir kategoridir (Blumler, 2016a).

Ancak bu nokta Gerstlé ve Piar (2016), önemli bir noktaya dikkat çeker. Buna göre ekümenik yaklaşımlar, işlevselci paradigmanın "iletişimin engelsiz dolaşımı ve kahramanlar arasındaki güç ilişkilerinin yokluğu fikirlerinin hakim olduğu sistemik etkinin temsiline çok yakındır." Daha öz bir ifadeyle, bu bakış açısı, siyasal iletişimi farklı aktörler arasında bir tür "simetrik" ilişki varmış gibi kavramak bakımından "güç ilişkilerini" görmezden gelme ya da indirgeme eğilimindedir. Bu anlamıyla siyasal iletişimi "enformasyonel mübadele" olarak ele alırken "mübadelenin" esasen güç ilişkileriyle belirlenen eşitsiz koşullarda gerçekleştiğini özsel olarak hesaba katmaz.

Bu bağlamda işlevselci bir perspektif ile güç ilişkilerini tözsel olmasa da en azından sistemik-yapısal koşulları hesaba katmak suretiyle olgusal dinamiklerin siyasal iletişim eksenli modellemesini öneren yaklaşımlar da söz konusudur. Blumler'in "sistemik perspektif" olarak sınıflandırdığı eğilim bunu ifade eder. Tarihsel olarak kendi çalışmaları bunun tipik bir örneğidir (Blumler ve Gurevitch, 1995, s.12). Güncel bir örneğini, Esser ve Pfetsch'in (2020) değerlendirmesinde görmek mümkündür.

Şekil 5: Karşılaştırmalı Perspektiften "Siyasal iletişim ekosistemleri"



Kaynak: Esser ve Pfetsch (2020, s.340). *Comparative Politics. (5. Baskı) Oxford: Oxford University Press*

Esser ve Pfetsch, "geçmişte siyasal iletişim çalışmalarının liberal demokratik ulus-devletler ortamında temel siyasi meseleleri ele alan örgütlü aktörlerin yer aldığı, kamusal görünüğe sahip kitle iletişim biçimlerine biraz dar bir şekilde odaklandığını" söyleyerek "bu koşullar artık geçerli olmadığını" ifade ederler (Esser ve Pfetsch, 2020, s.336). Değişmeyen en temel şey ise siyasal iletişimin "her zaman aynı faktörleri kapsadığıdır". Bu faktörler siyasal sistemdeki aktörler, medya ve kamuoyu arasında bilginin yaratılması, şekillendirilmesi, yayılması, işlenmesi bu iletişimin etkileri şeklinde ifade edilmektedir. Bu çerçevede siyasal iletişimi –ekümenik vizyona benzer şekilde- "siyasi aktörler, yurttaşlar ve medya arasındaki bilgi akışı ve mesaj alışverişi" şeklinde tanımlayan araştırmacılar, Şekil 5'te gösterildiği üzere her üç aktör kategorisinin de siyasi kamusal alanların yaratılmasına katkıda bulunduğunu vurgulayarak, siyasal iletişimi salt kurumsal siyaset odaklı, tek yönlü, doğrusal bir süreç olarak kavrayan yaklaşımların artık geçerliliğini yitirdiğini hatırlatırlar.

2.1.3 Söylemsel Güç Mücadeleleri ya da Rekabet Süreci Olarak Siyasal İletişim

Buna göre günümüzde siyasal iletişim birçok yönden; kamusal ve kişisel iletişimin, kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın, yerleşik ve yerleşik olmayan iletişimcilerin bir karışımıyla karakterize edilmektedir (Esser ve Pfetsch, 2020, s.336).

Bu yaklaşım, aynı zamanda günümüzün siyasal iletişim ortamlarında geleneksel iletişim ve dijital dönüşüm arasındaki dinamikleri göstermesi açısından da işlevsel bir çerçeve çizer. (örn. bkz. Henn vd. 2016, s.11). Aynı zamanda siyasal iletişimi "sistem perspektifiyle" (Blumler, 2015) ve "karşılaştırmalı yaklaşımla" (Kleinsteuber, 2004, s.64) ele almanın da bir örneğini ifade eder.

Siyasal iletişimi sistemik perspekfile ele alan Esser ve Psfetsch (2020, s.337) güce yönelik ilginin siyasal iletişim açısından daha çok "söylemsel güç" *(discursive power)* olarak temayüz ettiğini ise ayrıca ifade eder. Bu vurguda öne çıkan bakış açısı ise siyasal iletişimin "rekabetçi" kavramsallaştırmasına örnektir.

Gerstlé ve Piar (2016) rekabetçi kavramsallaştırmaya örnek olarak; Blumler'ın (1990) siyasal iletişimi; medya dolayımlı önemli siyasi olay ve konuların kamu tarafından algılanma sürecinde 'etkileme ve kontrol etme yarışı' olarak ele alışını örnek verir. Gerstlé ve Piar'ın (2016), dikkat çektiği üzere, rekabetçi kavramsallaştırmanın; ekümenik tanım biçiminden farkı, güç ilişkileri açısından "belirsiz" bir "enformasyonel alışverişten" tasavvurundan; "kolektif temsillerin kontrolü için açık mücadeleye" doğru kavramsal bir geçiş ifade etmesidir. Bu anlamda siyasal iletişim, ne araçsalcı bakış açısındaki gibi yukarıdan aşağı bir etki mekanizması; ne ekümenik yaklaşımdaki gibi aktörler arasında eşit düzlemde bir mübadele anlayışına denk düşer, nitekim her iki ihtimali ortaya çıkaran güç ilişkileri ve etki mücadeleleridir.

Gerstlé ve Piar (2016), rekabetçi kavramsallaştırmanın, aynı zamanda "siyasal süreçlerde bilişsel ve sembolik olanın merkezi rolünün altını çizme ve dolayısıyla bir yandan çatışma ya da iş birliğini bir araya getirme, diğer yandan da medyanın müdahalesini vurgulayarak anlam inşa etme süreçlerini" vurgulama açısından önemli olduğunun altını çizer. Bunun özlü bir ifadesini Castells'te bulmak mümkündür.

Castells'e göre "güç" toplumdaki en temel sosyal süreçtir. Zira "toplum değerler ve kurumlar etrafında tanımlanır"; "değer verilen ve kurumsallaştırılan şey güç ilişkileri tarafından tanımlanır" ve güç; "iletişimin kontrolüne dayanır." Bu noktada siyasal iletişimin aktörleri arasında güç ilişkilerinin belirlediği asimetrik bir ilişki biçimi söz konusudur. Gücün karşısında oluşabilmesinin yolu ise ancak "karşı güç" oluşturma ile mümkündür" (Castells, 2009). Siyasal iletişim süreci bu anlamda güç ilişkileri

tarafından belirlenir ve aynı zamanda onu ters yüz etmenin de mücadelesini içeren bir alanı ifade eder.

Burada bir parantez olarak güç ve iktidar kavramlarının elbette çok geniş incelemelerin konusu olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, güç konusu sosyoloji, siyaset bilimi, felsefe başta olmak üzere pek çok disiplinin temel ilgi nesnelerinden biridir. Özellikle bu üç disiplinin kesişiminden doğan sosyal teori mirası ekseninde, düşünsel güzegahlara göre farklı güç kavramsallaştırmaları söz konusudur (bkz. Reed, Moore ve Toprak, 2021, ss.193-194). Bu bağlamda "söylemsel güç" kavramını "siyasal iletişim" odağında bağlamsallaştıran Jungherr vd.'ye (2019) başvurulabilir.

Jungherr vd. (2019); söylemsel gücü Reed'e (2013) başvurarak tanımlarlar. Buna göre söylemsel güç; "düşünce kategorilerinin, sembolleştirmelerin ve dilsel kuralların ve dünyaya ilişkin ve dünya için anlamlı modellerin, bazı aktörlerin diğerlerinin eylemlerini kontrol etme veya yeni kapasiteler elde etme yeteneğini belirleme derecesi" olarak tanımlanmaktadır (Reed, 2013, s.203).

Jungherr vd. (2019, s.408) bu çerçevede, "siyasi rekabetten ve konuya özgü tartışmalardan kaynaklanan normatif söylemleri şekillendirme yeteneğinin, gücün önemli bir unsuru" olduğunu tespit eder ve bir siyasal iletişim aktörünün söylemsel güce sahip olmasının; diğer aktörlerin ele aldıkları konuları, çerçeveleri ve konuşmacıları üzerine nüfuz edebilme kapasitesi olarak tanımlar. Bu çerçevede, "hangi konuların ele alınacağını, hangi çerçevelerin öne çıkarılacağını ve hangi konuşmacıların tanınacağını seçerek, siyasi iletişim alanına katkıda bulunanlar söylemsel güç kullanmaktadır." Jungherr vd. (2019), yaklaşımlarını şöyle ifade eder:

> *"Hangi konuların ele alınacağını, hangi çerçevelerin öne çıkarılacağını ve hangi konuşmacıların tanınacağını seçerek, siyasi iletişim alanına katkıda bulunanlar söylemsel güç kullanmaktadır. Siyasetin hangi unsurlarını ele alacaklarına dair kararlarında, aynı zamanda genel kamuoyunun farkına vardığı siyasi söylemdeki unsurlar ve aktörler hakkında da karar verirler. Kamuoyunun yalnızca çekişme konularının, konulara bakmanın rekabet eden yollarının ve toplumdaki karşıt grupların farkında olarak bilinçli siyasi seçimler yapması beklenebilir. Toplum üzerindeki bu etki, medyanın siyaseti nasıl ele alması gerektiği hakkındaki normatif tartışmada güçlü bir şekilde yer almıştır (Christians vd. 2009). Bu süreci şekillendirmek, söylemsel gücün kullanılması anlamına gelir.*

> *Söylemde belirli varlıkların tanıtılmasına ve yayılmasına odaklanarak, söylemsel güç kalıplarını ve bunların belirleyicilerini tespit edebiliriz.* (Jungherr vd. (2019, s.409)."

Jungherr vd.'ye (2019), söylemsel gücün belirleyicileri farklı boyutlarda cisimleştir. Bunların ilk göstergesi; "konular", ikincisi, "çerçeveler" ve üçüncüsü, "konuşmacılar" şeklinde ifade edilmektedir. Buna ek olarak, Jungher vd. (2019), söylemsel gücün "yalnızca siyasal iletişim alanına katkıda bulunanların bireysel özellikleriyle değil", aynı zamanda örgüt ve sistem düzeyindeki değişkenlerle de belirlendiğini ifade eder.

Konular, "siyasi iletişim alanlarına katkıda bulunanların siyasi söylemdeki konuları tanıtma, genişletme ve sürdürme becerisi"ni ifade eder. Nitekim "haber kuruluşları, siyasi elitler, ilgili taraflar ve çevrimiçi tartışmalara katılanlar, insanların siyasette önemli olarak algıladıkları konuları etkileyerek siyasi söylemin şekillenmesine katkıda bulunur." Bu yönüyle, "gündemde olmayan konular insanların siyasi kararlar alırken dikkate aldıkları konuların bir parçası değildir". Hangi konuların gündemde yer alacağını etkilemek" ise söylemsel gücün önemli bir unsurudur.

"Çerçeveler" boyutu ise; bir siyasal konu hakkında "çerçevelerin tanıtımı, genişletilmesi ve sürdürülmesi" bakımından söylemsel gücün bir diğer ifadesidir. Nitekim "kamusal söylemdeki siyasal rekabet yalnızca gündemdeki konuları değil, aynı zamanda ilgili konuların ve siyasal sorunların yorumlanmasını da ilgilendirir". Bu da esasen "konular ve tartışmalarla bağlantılı baskın çerçeveler için rekabet" sürecini ifade eder.

"Konuşmacılar" boyutu ise "konuşmacıların söylemdeki belirli konularla ilgili olarak siyasal iletişim alanlarına katkılarda yer alarak tanınmasını" ifade eder. Bu anlamıyla "siyasal söylem, "iletişim alanlarında tanınmak için rekabet eden grupları, örgütleri ve bakış açılarını temsil eden konuşmacılar arasındaki rekabet" şeklinde anlaşılabilir.

Kuşkusuz Jungerr vd.'nin (2019) çizdiği bu çerçeve başlı başına "yeni" bir saptama değildir. Nitekim sıralanan bu boyutlar hem gazetecilik hem siyasal iletişim alanının temel teorileri ve araştırma gelenekleri içerisinde karşılıklarını bulur. Bu yönüyle "konular" boyutu gazetecilik bağlamında "haber değeri kriterleri" (bkz. Harcup ve

O'Neill, 2016) eksenine ve siyasal iletişim bağlamında "gündem belirleme" teorisiyle (bkz. McCombs vd. 1997) ilişki içinde değerlendirilebilir.

Çerçevelere yüklenen anlam; doğrudan çerçeveleme yaklaşımına işaret eder. "Konuşmacılar" ise gazetecilik açısından "haber kaynaklarının erişim" meselesi (bkz. Yurdam, 2022, s.143-149) siyasal iletişim açısından da "siyasal iletişim aktörleri" ekseniyle irtibatlı bir şekilde anlaşılabilir (Blumler, 2015; Perloff, 2014; McNair, 2011).

Son olarak, söylemsel gücün belirleyicilerinin yapısal koşulları ise hem haber içeriğini belirleyen çok düzeyli etmenlere hem medya sisteminin yapısal özelliklerine bağlı bir şekilde anlaşılabilir (Shoemaker ve Reese 2014; Hallin ve Mancini, 2004; Esser ve Pfetsch, 2020).Esasen sıralanan tüm bu boyutlar, bu çalışmanın başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin varsayımsal ve analitik yaklaşımıyla bir örtüşmeye işaret eder. Bu bağlam, takip eden başlıklarda, medya sistemi ve haber çerçeveleme yaklaşımının ele alınmasıyla açıklığa kavuşmaktadır.

2.2 Çerçeveleme Yaklaşımının Kavramsal ve Teorik Birikimi

Çerçeveleme yaklaşımı, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, siyaset bilimi ve iletişim gibi farklı disiplinler içerisinde gelişimini sürdüren teorik ve analitik bir yaklaşımdır (Cacciatore, Scheufele, Iyengar, 2016, s.7). Yaklaşımın dayandığı "çerçeve" kavramının serüveni incelendiğinde, çerçevelemenin kavramsal köklerinin derinliğini tespit etmek mümkündür.

Çerçeve kavramı, ilk olarak 1954'te antropolog Gregory Bateson tarafından epistemoloji ve hayvan davranışları konusunu irdeleyen öncü bir makalede kullanıldığı görülür. Bateson'ın, "*Steps to Ecology of Mind: A Theory of Play and Fantasy"* (1987 [1955]) başlıklı çalışması hayavanat bahçesindeki gözlemlerine dayanır. Maymunların davranışlarını gözlemleyen Bateson; görünen düzeyde "birim eylemleri" ve "sinyaller" ele alındığında hayvanlar arasında bir "savaş" haline şahitlik eder. Ancak Bateson gözlemlerini analiz ettiğinde bu birim eylemlerinin "etkileşimli bir diziye" girerek aslında "metailetişimsel" olarak farklı bir anlam dizgesine tekabül ettiğini fark edecektir. Nitekim gözlenen bir tür "savaş" iken, metailetişimsel bir

okumaya tabi tutulduğunda esasen gözlenen gerçeklik "oyuna" işaret eder. Bateson'ın "çerçeve" kavramını kullandığı bağlam ise onu "meta-iletişimsel" olanla özdeşleştirmesidir (Bateson, 1987, s.183).

Bateson, gözlemlerine ilişkin "oyun", "gerçeklik" ve hatta "ritüel" arasında uzunca bir muhakeme serisi oluşturduktan sonra; onları birbirine bağlayan 'çerçeve' kavramını "psikolojik kavram" olarak ele alır. Çerçevenin anlamına ilişkin belli bir muğlaklığı baştan kabul etse de Bateson'a göre, psikolojik bir çerçeveyi tanımlamanın ilk adımı, bunun bir "mesaj dizisi veya anlamlı eylemler dizgesi olduğu" veya mesaj dizisinin "bir şekilde sınırlandırıldığıdır." Bu içerme ve sınırlama işlemiyle kastedilen aslında çerçevelemedir. Bu anlamıyla Bateson'a göre çoğu durumda, çerçeve "bilinç yolu" ile tanınır ve hatta "sözcüklerle temsil edilir." Nitekim çeşitli durumlarda çerçeveye "açık bir sözlü gönderme yapılmayabilir" ve bu açıdan mesaja maruz kalan kişi bunun "bilincinde" olmayabilir (Bateson, 1987, ss.192-194).

Bütün bunlardan hareketle, Bateson psikolojik çerçevelerin bir dizi özelliğini listeler. Buna göre, psikolojik çerçeveler belirli mesajları veya anlamlı eylemleri içermek bakımından "kapsayıcı"; bazı mesajları hariç tutmak bakımındansa "dışlayıcıdır":

> *"Bir resmin etrafındaki çerçeve, bu çerçeveyi izleyicinin algısını düzenlemeye ya da düzenlemeye yönelik bir mesaj olarak düşünürsek, "İçine bak, dışarısına bakma" der. […] Psikolojik çerçeveler "öncüller" dediğimiz şeylerle ilişkilidir. Resim çerçevesi izleyiciye, çerçevenin dışındaki duvar kağıdını yorumlarken kullanabileceği düşünce tarzını resmi yorumlarken kullanmaması gerektiğini söyler. […] Böylece çerçevenin kendisi öncül sistemin bir parçası haline gelir. Ya oyun çerçevesinde olduğu gibi, çerçeve içerdiği mesajların değerlendirilmesine dahil olur ya da çerçeve, düşünüre bu mesajların birbiriyle ilişkili olduğunu ve mesajların birbiriyle ilişkili olduğunu hatırlatarak yalnızca zihne içerilen mesajları anlamada yardımcı olur ve çerçevenin dışındakiler göz ardı edilebilir. […Bu] anlamda, çerçeve meta-iletişimseldir. Bir çerçeveyi açıkça veya örtülü olarak tanımlayan herhangi bir mesaj, ipso facto alıcıya talimatlar verir veya çerçevenin içerdiği mesajları anlama girişimine yardımcı olur. […] bunun tersi de doğrudur. Her meta-iletişimsel ya da üstdilsel mesaj, açık ya da örtülü olarak, hakkında iletişim kurduğu mesaj dizisini tanımlar, yani her metailetişimsel mesaj psikolojik bir çerçevedir..."* (Bateson, 1987, ss. 190-197).

Bateson'ın çerçeve kavramını analiz aracı haline getirme sürecinin mantıksal akıl yürütme ilkelerine burada uzunca yer verilme sebebi, aslında, literatürde kavramın kökenine ilişkin bibliyografik bir değini ile sınırlı anılan Bateson'ın çizdiği temel bağlamın çerçeveleme açısından halen geçerli olduğu düşüncesidir. Nitekim Bateson, çerçevelerin mesajın belli yönlerini içerirken, belli yönlerini dışarıda bırakan doğasına işaret eder. Aynı zamanda çerçevelerin etkileşime girdiği bir konu ya da mesaj hakkında bilişsel süreçleri örgütleyici gücü yine Bateson'ın izahında görünürlük kazanır. Bu bağlamda, gerçekliğin iletişimsel açıdan bazı özelliklerinin söylemsel ya da sembolik olarak öne çıkarılması, bazı yönlerinin dışarıda tutulması ve yine buna benzer şekilde; çerçevelerin temsil ettiği gerçeklikler açısından görünür olanla gönderme yapılan arasındaki kategorik fark (savaş ve oyun örneğinde olduğu gibi) çerçevelemenin en temel yönlerini ifade eder. Bateson'ın kavramsal yaklaşımı ise daha ileri bir tarihte sosyoloji alanında Goffman'da karşılık bulur.

Çerçeve kavramının farklı teorisyenlerce, dilbilim gibi diğer alan ve ekoller içerisinde özgün bir gelişim seyri olduğunun altını çizen araştırmalar olsa da (örn. bkz. Sullivan, 2023, s.2); iletişim disiplinindeki gelişim seyri itibarıyla çerçeve kavramın açıklayıcı/analitik bir araca dönüşmesinde Goffman'ın yaklaşımının belirleyici olduğu üzerinde bir uzlaşma olduğu ifade edilebilir (Vliegenthart ve Zoonen, 2011, s.103).

Erving Goffman, *Frame Analysis* (1974) başlıklı eserinde kavramsallaştırdığı "çerçeve" kavramını Bateson'dan ödünç alarak gündelik etkileşimlerin ve iletişimsel eylemlerin mikrososyolojisini açıklamak üzere sosyoloji alanına taşımıştır. Goffman, mikro-sosyoloji temelli çerçeveleme analiziyle, bireylerin karmaşık toplumsal dünyayı gündelik rutin içerisinde nasıl anlamlandırdıkları üzerine odaklanarak, çerçevelerin anlam inşa etmek suretiyle bireylerin karmaşık toplumsal durumları anlamlandırmasına yardım eden "yorumlama şemaları" olarak işlediğini teorize eder. Bu anlamıyla çerçeveler bireylerin karşılaştıkları karmaşık durumları bilişsel olarak kavramalarına yarayan "kısa yollara" benzemektedir (Baran ve Davis, 2010, s. 335; Noakes ve Johnston, 2005, s.3).

2.3 Siyasal İletişim Açısından Çerçeveleme

İletişimsel açıdan değerlendirildiğinde; çerçeveleme teorisi, "iletişimin seçici" ve "inşacı" doğasına ilişkin bir ilgiden hareket eder ve herhangi bir iletişim biçiminde "bir durum, olay, konu veya fikrin tüm yönlerini iletmek mümkün olmadığından, herhangi bir mesajın kaçınılmaz olarak bazı yönleri ön plana çıkardığı ve diğerlerini atladığı ya da saf dışı bıraktığı" kabulüne dayanır. Bunu göz önünde bulundurarak, çerçeveleme teorisi, "iletilen yönlerin belirli seçiminin önemli olduğunu, çünkü alıcıların farklı çerçeveler oluşturmasına ve böylece farklı anlamlar çıkarmasına yol açtığını" varsayan bir teorik temele dayanır (Baden, 2020, s.231).

Bununla birlikte çerçeveleme araştırmalarının iletişim alanında gelişim serüveninde farklı kökenler de mevcuttur. Çerçevelemenin psikoloji ve davranışsal ekonomi alanındaki köklerinin dayandığı Kahneman ve Twersky'nin (1979; 1984) deneysel çalışmaları bu bağlamda önemli bir eşik sayılabilir. Araştırmacılar bahse konu çalışmalarda eşdeğer iki karar senaryosunun pozitif ve negatif iki ayrı çerçevelemeyle sunulması sonucunda, çerçevelerin bireylerin karar verme süreçlerini nasıl etkilediğini ortaya koyarak çerçevelemenin bilişsel süreçlerdeki etkisini saptamış; geliştirdikleri yaklaşım siyasal iletişim alanında "eşdeğerlik çerçevelemesi" *(equivalence framing)* odaklı araştırmalara başta olmak üzere "çerçeveleme etkisi" *(framing effects)* araştırmalarının temel yörüngesini oluşturmuştur (akt. Scheufele ve Tewksbury, 2007, s.11).

Bu bağlamda özetlemek gerekirse, Goffman'ın çerçevelerin "insanların her türlü günlük durumda dünyayı anlamlandırması için başvurdukları" ve "kültürel olarak sınırlı"; "günlük dünyanın karmaşıklığını azaltmaya hizmet eden yorumlama şemaları" olarak kavrayan yaklaşımından beslenerek gelişen araştırma çizgisi daha çok sosyal ve kültürel kökenli "makro süreçlere" odaklanma eğiliminde iken; Kahneman ve Tversky'nin yaklaşımındaki gibi "yeni bilgilerin, kendisine bir kazanç çerçevesi mi yoksa bir kayıp çerçevesi mi uygulandığına" bağlı olarak çok farklı şekilde değerlendirildiğini öne süren beklenti teorisine dayalı çalışmalar ise "mikro süreçlere" odaklanır (Lecheler ve Vreese, 2019, ss.10-12).

Ayrıca her iki yaklaşımdan ortak düzlemde beslenen yaklaşımlar olduğu gibi, her iki ekolün izini ayrı ayrı takip eden araştırma eğilimlerinin de varlığı hesaba katıldığında, çerçeveleme araştırmaları kaba bir taksonomiyle, psikolojik kökenli, sosyolojik kökenli ve her ikisinden de beslenen araştırmalar olmak üzere üç kategoride tasnif edilebilir. Çerçevelemeyi sosyoloji perspektifinden ele alan araştırmalarda, haber içeriği çoğunlukla nitel açıdan çözümlenmekte ve haber içeriklerinin izler-kitle üzerindeki olası etkilerine dair ancak keşifsel ve yorumsamacı çıkarımlarda bulunulurken; kavramın psikolojik yaklaşımlara dayanarak kullanıldığı araştırmalar ise doğrudan çerçevelenen mesajın izler-kitleye "etkilerine" odaklanmaktadır. Çerçeveleme yaklaşımı içerisinde etkin bir damarı ifade eden "çerçeveleme etkisi" araştırmaları da bu yönüyle bu kategoriye dahildir. İki gruba ek olarak, çerçeveleme yaklaşımında hem sosyoloji hem psikoloji ekolünü bütünleşmiş biçimde kullanma girişiminde bulunan örnekler de ayrı bir grup oluşturmaktadır. Buradan hareketle, çerçevelemenin "toplumsal" ve "bilişsel-davranışsal" yönleri dikkate alınarak, iki ayrı gelenekten ve onların etkileşimli okumasından doğan ileri çalışmalardan söz edilebilir (McCombs vd, 1997, ss.26- 27). Bu açıdan, çerçevelemenin iletişim alanındaki seyri de alanlar arası (siyasal iletişim, gazetecilik) arasında belirli örtüşme ve kimi ayrım hatları üzerinden şekillenmiştir.

Siyasal iletişim açısından çerçevelemeye yönelik temel ilgi, medya ve kamuoyu arasındaki ilişkiye dair geleneksel sorunsallarla koşutluk arz eder. Ancak bu ilgi aynı zamanda alandaki paradigmatik geçişlerle ilişkili bir bağlam içerisinde değerlendirilebilir. Scheufele ve Tewksbury'den (2007) hareketle ifade etmek gerekirse; 1920'lerde "hipodermik iğne", "sihirli mermi" gibi güçlü etkiler anlayışının sonraki yıllarda Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet'nin (1948) çalışmalarıyla yerini sınırlı etkilere bırakmasıyla birlikte, medya etkilerinin daha önce varsayılandan çok daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu yönünde bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Ancak 1970'lerle birlikte, Noelle-Neumann'ın (1973) Gerbner'ın (Gerbner ve Gross, 1974) çalışmalarıyla, her ne kadar siyasi odakları açısından zıt yörüngelere sahip olsa da; vardıkları sonuçlar itibarıyla ortak bir düzlemde her ikisinin de "kitle iletişim araçlarının, izleyiciler üzerinde güçlü ve uzun vadeli etkileri olduğu varsayımını" geliştirmeleriyle birlikte, yeniden güçlü etkiler ekseninde bir anlayış gelişmiştir. Aynı yıllarda buna McCombs ve Shaw'un (1972) gündem belirleme teorisi eklenmiş ve yaklaşım alanda önemli bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. 1980'ler ve 1990'ların

başından itibarense, siyasi etkiler araştırmasının en son aşaması olarak önceleme *(priming)* ve çerçeveleme *(framing)* gibi yaklaşımların gelişmesiyle birlikte, kitle iletişim araçlarının potansiyel olarak güçlü tutumsal etkilere sahip olduğu, ancak bu etkilerin aynı zamanda kitle iletişim araçlarındaki mesajları nasıl işlediklerini etkileyenin; büyük ölçüde izleyicinin yatkınlıklarına, bilişsel şemalarına ve diğer özelliklerine bağlı olduğu fikrine dayanan bir anlayışla yer değiştirmiştir (Blumler, 2015, s.427; eserleri zikreden; Scheufele ve Tewksbury, 2007, ss.10-13).

Bu süreçte çerçeveleme, iletişim disiplini içerisinde başlangıçta kitle iletişim araştırmaları içerisinde gündem belirleme ve önceleme yaklaşımlarının bir uzantısı olarak görülse de (örn. bkz. McCombs, 2004) gelişim seyri itibarıyla bu iki yaklaşımdan görece özerkleşmiş bir araştırma müktesebatını ifade ettiği söylenebilir. Çokça dile getirildiği şekliyle kaba bir ayrım çizgisi üzerinden tanımlamak gerekirse; gündem belirleme ve önceleme, medyada "neyin"; "hangi yoğunlukla" yer bulduğu sorularıyla ilgiliyken, çerçeveleme ise medya içeriğinin "nasıl" yer aldığı ile ilgilenmektedir (Scheufele ve Tewksbury, 2007, ss.10-13). Bu ilginin nedeniyse, medyanın gerçekliğin sosyal ve bilişsel inşasındaki rolü ve bu rolün siyasal biliş ve siyasal toplumsallaşma süreçlerindeki olası işlevleridir.

Çerçevelerin kuruluşundan, dağıtımına ve izleyicilerle etkileşimine dek bütüncül bir süreç olarak kavranan çerçevelemenin siyasal iletişim alanında D'Angelo'nun ifadesiyle (2002, s.870) "araştırma programı" olarak başvuru kaynağı haline gelmesi, önceki başlıkta siyasal iletişimin farklı aktörleri ve rekabet süreçleri bağlamında ayrıca değerlendirilebilir. Bu yönüyle siyasi iletişimin temel ilgileri olarak a) "siyasi elitler, stratejik iletişimciler, kampanyacılar veya lobiciler tarafından siyasi bilginin inşası", b) "haber medyası tarafından mesajların oluşturulduğu iletişim süreçleri" ve c) "ikna edici mesajlara verilen bireysel tepkiler" çerçeveleme ile siyasal iletişimin kesişim noktasıdır. Nitekim çerçeveleme, iletişim sürecinde hem siyasal aktörlerin hem medya aktörlerinin hem sosyal aktörlerin süreci inşa etme kapasitesini bir arada değerlendirerek siyasal iletişim sürecinin bir bütün olarak anlaşılması ve incelenmesine olanak sağlayan bir yaklaşımı ifade eder (Mathess, 2012, s.248).

Çerçeveleme araştırmalarının mirası panoramik olarak değerlendirildiğinde, çerçevelerin oluşumunda yapısal, kurumsal, örgütsel sınırlarla; aktörler ve eylemler

arasında dinamik bir tablo söz konusudur. Bu anlamda çerçeveler, siyasi partiler, hükümetler, hükümet dışı örgütler gibi siyasal aktörlerin stratejik iletişimlerinde; gazetecilerin bilişsel yapılarında, haber medyası içeriklerinde ve izleyici olarak vatandaşların bilişsel süreçlerinde dolayımlanmaktadır. Bu çerçevede, bahse konu dinamik süreç bir yönüyle "eşit olmayan kaynaklara sahip" farklı aktörler arasında bir tür rekabet süreci olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda çerçevelemeyi propagandadan, stratejik iletişimden ve benzerlerinden ayırt eden nokta; çok aktörleri, çok düzeyli ve çok faktörlü bir iletişim sürecini ifade etmesidir. Bu bağlamda medya aktörleri, siyasal elitler, toplumsal hareketler, lobiciler ve aktivistler, bir konu özelinde çerçeveler geliştirebilir ve bunları kamu söyleminde ve haber medyasında inşa etme çabası güdebilirler (Benford ve Snow, 2000, s.612).

Bununla birlikte, siyasal iletişimin aktörleri arasında bir tür rekabet süreci içinde geliştiği varsayılan çerçevelerin, medya içeriğinde "nasıl" varlık kazandığı ve bunun arkasında yatan temel dinamikler ve aktörler açısından çerçevelerin inşa süreci, siyasal iletişim araştırmaları kadar, gazetecilik alanında da temel bir ilginin konusudur.

2.4 Gazetecilik Pratiği ve Söylemsel İnşa Süreci Olarak Çerçeveleme

Christian Baden, *"Framing The News"* başlıklı çalışmasına "gazeteciler çerçeveleyicilerdir" diye jenerik bir cümle ile başlar. Nitekim Baden'e göre, "gazeteciler, kendilerine çok sayıda kaynak tarafından sunulan çerçevelerden yararlanarak ve bunları haberlerde sunulmaya uygun çerçevelere dönüştürerek, kamusal konuların çerçevelenmesinde merkezi bir yer tutarlar" (Baden, 2020, s.229) Ancak bu çerçevelerin oluşturulmasında bireysel düzeyde gazetecileri aşan faktörler söz konusudur. Çerçeveleme araştırmaları en temelde bu faktörlerden ve haber yapım sürecinden başlayarak, çerçevelerin medya aracılığıyla dolayımlanma süreciyle bir bütün olarak ele alır.

Gazetecilik alanında çerçevelemeye yönelik ilginin kökleri 1980'lere uzanmaktadır. Başlangıçta, ana odak ağırlıkla haber üretim süreçlerini de içerecek şekilde medya çerçevelerinin yaratılmasında ve dolayımlanmasında gazeteciliğin rolü ve çerçevelerin hegemonik anlamda toplumsal işlevlerine ilişkin bir sorgulama ile biçimlenir. Bu bağlamda doğrudan "çerçeve" kavramı üzerinden şekillenmemiş olsa da, haber ve

toplum ilişkisine odaklanan alanın kurucu çalışmalarından biri olarak öncelikle Stuart Hall ve diğerlerinin *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order* (1978 [1982]) başlıklı eserinde "birinci tanımlayıcılar" ve "ikincil tanımlayıcılar" kavramsallaştırması üzerinden bir bağlam çizmek mümkündür.

Hall vd. (1982, s.57) medyanın ideolojik işlevlerini analiz ederken, "baskın fikirler" ile "medya ideolojileri" ve "profesyonel uygulamalar" arasındaki uyuma dikkat çeker. Ancak bu uyum "hegemonik" bir uyumdur. Hall vd., bu uyumu, doğrudan medyanın mülkiyet yapısına bağlamak yerine; gazetecilerin ve haber yapımcılarının "göreceli özerklik" alanı içinde faaliyet göstermesinden hareketle daha karmaşık bir süreç olarak çeşitli yapılandırıcı faktörler içerisinde gelişen bir sürecin çıktısı olarak görür. Bu nedenle de medyanın güçlü toplumsal aktörlerin görüşlerini dolayımlama biçimini anlamak için haber üretim süreçlerinin rutin yapılarına odaklanmak gerektiğini ifade ederler.

Bu yaklaşımda, medya, toplumsal olayları prensipte iddia edildiği denli "özerk şekilde" tanımlamaz; bunun yerine, hiyerarşik olarak öncelikli kaynaklar tarafından belirli konulara yönlendirilir. Bunlar haber değeri kriterleriyle öne çıkarılan "resmi kaynaklar", "elit kaynaklar" ve "uzmanlar" şeklinde bir grubu ifade eder. Hall vd'nin "birincil tanımlayıcılar" olarak ifade ettiği resmi ve elit kaynaklara bağımlılık, zaman baskısı altında gazetecilerin içerik üretimini hızlandıran bağımlılık yapıları olarak işlerken; aynı zamanda "tarafsızlık" ve "nesnellik" gibi mesleki normlar da bu süreçte çifte işlev üstlenir.

Çerçeveleme ile ilgili araştırmaların öncü örnekler grubuna çoğu zaman dahil edilmese de, Hall vd.'nin bu yaklaşımı alan içinde önemli bir eleştirel yörünge sağlarken, aslında bir yandan çerçevelemeye de bağlanan bir yöne sahiptir. Nitekim Hall vd.'ye göre;

> *"Medya ile birincil kurumsal tanımlayıcılar arasındaki yapılandırılmış ilişkiyle ilgili önemli nokta, kurumsal tanımlayıcıların söz konusu konunun ilk tanımını veya birincil yorumunu oluşturmasına izin vermesidir. Bu yorum daha sonra tüm sonraki işlemlerde 'alanı yönetir' ve tüm sonraki kapsam veya tartışmaların gerçekleştiği referans terimlerini belirler"* (Hall vd., 1982, s.69).

Açıkça ifade edilmese de "referans terimleri" ile "medya çerçeveleri" arasında bir özdeşlik kurmak mümkün görünür. Hatta ayırt edici bir bağlamda olmasa da, Hall vd.'nin "çerçeveleme" kavramına da başvurduğu da görülür.

> *"Birincil yoruma karşı çıkan argümanlar, kendilerini 'konu olan şey' tanımına yerleştirmeye zorlanır- başlangıç noktaları olarak bu yorum çerçevesinden başlamaları gerekir. Lang ve Lang'ın 'çıkarımsal yapı' olarak adlandırdığı bu ilk yorumlayıcı çerçeveyi, bir kez kurulduktan sonra temelden değiştirmek son derece zordur. […] O halde, birincil tanım, sorunun ne olduğunu çerçeveleyerek tüm sonraki tartışmalar için sınırı etkili bir şekilde belirliyor. Bu ilk çerçeve daha sonra tüm sonraki katkıların tartışmaya 'ilgili' veya 'ilgisiz'-konu dışı- olarak etiketlenmesi için ölçütleri sağlar. Bu çerçeveden sapan katkılar 'sorunu ele almadıkları' suçlamasına maruz kalırlar"* (Hall, 1982, vd. ss.58-59).

Hall vd'nin bu vurgusu çerçeve türleri kapsamında ifade edilebilecek olan "hakim çerçeve" ve "karşıt çerçeve" ikiliğine denk düşen bir bağlam oluşuturur. Aynı zamanda çerçeveler arası rekabette, hakim çerçevelerin belirli yapısal bağlamlarda elde ettikleri rekabet üstünlüğünü yeniden üreten koşullara yönelik bir vurgu içerir.

> *"Medya, o zaman, basitçe haberleri 'yaratmaz'; ayrıca komplocu bir tarzda 'egemen sınıfın' ideolojisini de iletmez. Gerçekten de eleştirel bir anlamda, medyanın sıklıkla haber olaylarının 'birincil tanımlayıcıları' olmadığını; ancak iktidarla olan yapılandırılmış ilişkilerinin, medyaya 'akredite kaynaklar' olarak ayrıcalıklı erişim hakkı olanların tanımlarını yeniden üretmede kritik ama ikincil bir rol oynamalarına neden olduğunu öne sürdük. Bu bakış açısından, haber üretimi anında medya, birincil tanımlayıcılara yapılandırılmış bir tabiiyet konumunda durur"* (Hall, 1982, vd. s.59).

Bu çerçevede medya, yapı ile fail arasındaki gerilimin işlediği bir kurumsal alan olarak büyük ölçüde yapının faile galip geldiği bir anlayışla çözümlenmiş olur. Bu yaklaşım biçimi esasen, gazetecilik çalışmalarında çerçeveleme araştırmalarının ilk örneklerinde belli ölçülerde tekrar eden bir bakış açısıdır.

Medya sosyoloğu Gaye Tuchman, "*Making News: A Study in the Construction of Reality" (1978)* başlıklı eserinde sosyal inşacı bir perspektifle gazeteciliğin temel sorunsallarını birleştirerek, çerçeveleme araştırmalarının alandaki ilk örneklerinden birini vermiştir. Tuchman "*Objectivity as strategic ritual" (1972)* başlıklı önceki

çalışması ile objektifliğin gazetecilikte yalnızca bir etik norm olarak değil, aynı zamanda gazetecilerin mesleki itibarlarını korumak ve sorumluluktan kaçınmak için başvurdukları bir "stratejik ritüel" olduğunu ortaya koymuş; tarafsızlığın mesleki meşruiyet sağlama, haber içeriklerinin eleştirilmesine karşı koruma sağlama ve haber değerlerinin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynadığını tespit etmiştir. Bu minvalde, gazetecilerin "karşıt görüşlere eşit şekilde yer vermek", "haberlerde kaynak göstermek" ve "doğrudan alıntılar kullanmak" gibi yöntemlerle, haberin objektif olduğu izlenimini yarattıklarını ancak tarafsızlığın bir ritüel olarak uygulanmasının, haberciliğin nesnelliğini garanti etmek yerine mevcut güç yapılarının ve normların yeniden üretilmesine katkıda bulunabileceğini tespit etmektedir (Tuchman, 1972, ss.667-670).

Tuchman (1978) sonraki çalışmasında geliştirdiği çerçeve analiziyse, kısmen Goffman'ın etnometodolojik yaklaşımından ve sosyal inşacılık ekolünden beslenmektedir. O tarihlere dek haberin büyük ölçüde "olanı yansıtan" bir "ayna" metaforuyla tanımlanmasının aksine, aslında haberin bir inşa olduğunu teorize eden Tuchman, haberi "toplumsal gerçekliğin belirli anlayışlarına uyum sağlayarak"; haber üretimini de bu nedenle belirli gerçeklik "şeritlerini" bulup ve "inşa ederek" belirli gerçeklik anlayışlarına öncelik veren bir inşa olarak ifade eder. Tuchman, bu nedenle çerçeve arayışının ve çerçevenin aslında aynı olduğunu; bunların birbirinden ayrılamayacağını veya birbirleri olmadan anlaşılamayacağını söyler. Tuchman'ın yaklaşımında çerçeveleme teorisi, onun güç-bilgi ilişkisine dair bakış açısı ile tanımlanır. Nitekim Tuchman, saha çalışmasına, röportajlara ve teorileştirmeye dayanarak, medyanın alternatiflerin ortaya çıkabileceği çerçeveleri daralttığı sonucuna varır ve bu minvalde çerçeveleme uygulaması mevcut "toplumsal hiyerarşiyi teşvik etmenin bir yolu" haline gelir. Nihayetinde, haber yapma eylemi, gerçekliğin bir yansımasından ziyade bizatihi gerçekliği inşa etme eylemidir (Tuchman, 1978'den akt. Roosvall, 2024, ss.232-235).

Bu bağlamda gazetecilik alanında çerçevelemenin bir araştırma eksenine dönüşmesinde özellikle Goffman'dan etkilenen yaklaşımlar, gazetecilerin haberleri nasıl çerçevelediğine ilişkin örgütsel, kültürel ve sosyal faktörlere yönelik bir ilgiyi paylaşırlar. Gazetecilik ve çerçeveleme ilişkisine dair kurucu bir çalışma olan Todd Gitlin'in "*The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking*

of the New Left" başlık eserinde çizdiği bağlam bugün halen çerçeveleme ve gazetecilik ilişkisinin kavramsal, teorik yörüngelerinin bir özeti için isabetli bir izah olarak kabul edilebilir:

> *"Doğrudan deneyimin ötesinde dünyayı doğal gösteren şey bir medya çerçevesidir. Elbette tasvir edilen dünyanın sadece var olan dünya olduğunu varsayamayız. Birçok şey vardır. Dünya her an olaylarla doludur. Belirli bir olayın içinde bile sonsuz sayıda fark edilebilir ayrıntı vardır. Çerçeveler, mevcut, olan ve önemli olan şeylerle ilgili küçük örtük teorilerden oluşan seçim, vurgu ve sunum ilkeleridir. Erving Goffman'ın tatmin edici şekilde gösterdiği gibi, günlük yaşamda gerçekliği müzakere etmek, yönetmek, anlamak ve uygun biliş ve eylem repertuarlarını seçmek için çerçeveleriz. Büyük ölçüde söylenmeyen ve kabul edilmeyen medya çerçeveleri, hem onu bildiren gazeteciler hem de önemli ölçüde onların raporlarına güvenen bizler için dünyayı düzenler"* (Gitlin, 1980, s.6).

Gitlin, "seçim, vurgu ve sunum ilkeleri" olarak çerçeveleri; medyaya uyarlayıp medya çerçevelerinin "dünyayı düzenleme ilkeleri" olduğu yönünde tespitini ortaya koyarak kendisinden sonra pek çok çalışmanın hareket noktasını belirlemiş olur. "Düzenleme ilkeleri" ile kastedilen yalnızca haberin literal olarak çerçevelenmesi değil, aynı zamanda bilişsel, yorumsamacı ve sembolik düzeylere ilişkindir:

> *"Medya çerçeveleri, sembol işleyicilerinin sözlü veya görsel olsun, söylemi rutin olarak düzenlediği biliş, yorumlama ve sunumun, seçme, vurgulama ve dışlamanın kalıcı kalıplarıdır. Çerçeveler gazetecilerin büyük miktarda bilgiyi hızlı ve rutin bir şekilde işlemesini sağlar: Bunu bilgi olarak tanımak, bilişsel kategorilere atamak ve izleyicilerine etkili bir şekilde iletmek için paketlemek. Dolayısıyla, yalnızca örgütsel nedenlerle bile çerçeveler kaçınılmazdır ve gazetecilik bunların üretimini düzenlemek için organize edilir"* (Gitlin, 1980, s.7).

Gitlin'in bu pasajı bir yandan çerçevelerin "kaçınılmaz" olarak inşa edildiği ve bunda haber üretim sürecinin rolüne vurgu yaparken; diğer yandan çerçevelerin "bilişsel" rolüne gönderme yapar. Bu "bilişsel rol" daha geniş bağlamda çerçevelemenin siyasal iletişim alanındaki yansımalarına ilişkin bir bağlama tekabül eder. Bununla birlikte buraya dek ele alınan kurucu çalışmalar yapı ve fail arasındaki gerilim bağlamında yapının belirleyiciliğine ağırlık veren bir bağlam çizer. Eleştirel ekol içerisinde değerlendirilebilecek bu yaklaşım; çerçeveleme araştırmalarının yalnızca belli bir kesitini oluşturur. Nitekim alanın gelişim seyrinde çerçevelerin inşasına ilişkin çeşitli

yaklaşımlar farklı hususlara dikkat çeker. Bu anlamıyla, çerçevelerin belirli kurumsal ve yapısal sınırlamalara karşın, yine belirli rekabet alanlarında inşa edilen nesneler olduğuna yönelik bakış açıları da söz konusudur.

Bunun erken örneklerinden biri ise Gamson'a (1989) aittir. Gamson'a göre, sosyal dünyada birçok olay ve konunun çerçevelenişi hayli tartışmalıdır. Ona göre, verili durumda kamusal söylem, seçkinler ve hakim sosyal kurumların dolayıma soktuğu çerçevelerle oluşur ve bu yüzden çerçeveleme süreci bir anlamda sosyal aktörler arasında belirli düzeylerde rekabet içeren bir süreçtir. Bu yönüyle yapı ile fail arasındaki gerilimin fail lehine çözümlenmesi toplumsal hareketler örneğinde olduğu gibi, ancak ikna edici, alternatif çerçevelerle kamusal söylemi şekillendirme kapasiteleri uyarınca imkan dahilindedir. Bunun için de toplumsal hareketler, gazetecileri haber yapımında kullanılan çerçevelerin kendi ürettikleriyle değiştirmeleri için ikna etmelidir. Bu başarabilirse, kurulan alternatif çerçeveler geniş kitlelere ulaşacak ve kamusal baskı sonucu sosyal kurumlar ve liderleri değişime uğratacaklardır (akt. Baran ve Davis, 2010, s. 336).

Gamson ve Modigliani (1987, 1989) haberin çerçevelenmesini, sponsor faaliyetler, haber medyasının haberleştirme pratikleri ve kamuoyundan oluşan bir "sorun kültürü" içinde rekabet eden "yorumlayıcı paketler" olarak bağlamsallaştırmıştır. Bu yönüyle tanımları, (aşağıda tanımlandığı üzere) "gazeteci çerçeveleri", "savunuculuk çerçeveleri" ve "haber çerçeveleri" arasında köprü kurmaktadır. Gamson ve Modigliani'nin tanımına göre, "Bir medya paketinin özünde ilgili olayların anlamını çıkarmak ve sorunun ne olduğunu önermek için merkezi bir düzenleyici fikir veya çerçeve vardır." Bu noktada öne çıkan; aktörler buna yönelik girişimlerde bulunsalar da, tek bir aktörün çerçevelere hükmedemediği fikri öne çıkar. Nitekim daha geniş bir çerçevede; "gazeteciler, konu savunucuları ve izleyiciler, metaforlar ve sloganlar gibi çerçeveleme araçları ve sorunun nedeni ve sonuçları hakkındaki ifadeler gibi akıl yürütme araçları kullanarak konuları yorumlar ve çerçeveleri dile getirirler." (akt. D'angelo, 2018, s.217).

Buraya dek Bateson (1987), Goffman (1974), Tuchman (1978), Gitlin (1980) ve Gamson ve Modigliani (1987, 1989) gibi çerçeveleme yaklaşımının öncü çalışmalarına başvurarak, çerçevelerin tanım ve işlevlerine ilişkin oluşan tablo

değerlendirildiğinde, çerçevelerin sosyal ve kültürel bağlamlarda yaratıldığı (Goffman, 1974), psikolojik süreçler itibarıyla bireysel düzeyde işlediği (Bateson, 1987; Kahneman ve Twersky, 1979; 1984), haber yapım süreçleri itibarıyla haber odası rutinleri ve medyanın yapısal koşulları tarafından belirlenme potansiyeli içerdiği (Tuchman, 1978; Gitlin, 1980) ve yalnızca siyasal aktörler ve gazetecilerin etkileşimiyle değil; toplumsal hareketler başta olmak üzere daha geniş sosyal mobilizasyon süreçleri ve aktörleri temelinde rekabete açık bir süreç ekseninde inşa edildiği (Gamson ve Modiglian, 1987, 1989; Benford ve Snow, 2000) şeklinde farklı yönler somutluk kazanmaktadır.

Bununla birlikte literatürün gelişimiyle birlikte, şimdiye dek klasik çalışmaların ötesine geçen kavramsal ve metodolojik yörüngelerden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda çerçeveleme yaklaşımı, a) çerçevenin nasıl tanımlanması gerektiği b) çerçevelerin nasıl inşa edildiği; c) çerçevelerin işlevlerinin ne olduğu ve d) nihayetinde tüm bunların nasıl analiz edilebileceğine ilişkin farklı yaklaşımlarla karakterizedir.

2.5 Çerçevelerin Analizi: Tanım, Tipoloji ve Metodolojik Eğilimler

Çerçevelemenin tekil ve kapsayıcı bir tanımı ve metodolojik anlamda bütüncül bir işlemsel uygulaması konusunda çeşitli handikaplar söz konusudur. Bu bağlamda Entman (1993, s.51), öncü çalışmasında çerçevelemeyi "parçalanmış" bir paradigma olarak tarif ederken Scheufele (1999, s.103), "belirsizliklere ve teorik tutarsızlıklara" dikkat çeker. Matthess (2009, s. 349) ise "analizlerde tanımlayıcı odak eksikliğine" işaret eder. Buna koşut olarak gelişen bir diğer yön ise çerçevelemeye ilişkin "terminolojik tercihlerin" farklılık arz etmesidir (bkz. D'Angelo ve Kuypers, 2009, s.2). Benzer şekilde literatürün genişlemesiyle birlikte çerçevelemenin aynı anda birçok anlamı birden içerecek şekilde "her şeye atfedilen" *(catch-all)* (Vliegenthart ve Zoonen, 2011, s. 101), "moda bir tabire" *(buzz-word)* dönüştüğü (Olmastroni, 2014, s.10) ve bu yönüyle de muğlaklık arz ettiği yönünde değerlendirmeler söz konusudur.

Her biri çerçeveleme araştırmacıları tarafından yapılan çerçevelemeye yönelik bu eleştirel değerlendirmelerin amacı ise yaklaşımı bir anlamda "mahkum" etmek değil; aksine onun teorik, kavramsal ve metodolojik kullanımlarını netleştirecek standartlara vurgu yapmaktır. Bu açıdan eleştirel değerlendirmelere esas itibarıyla kavrama ilişkin

mevcut/olası anlam erozyonuna karşı; "kavramsal sarihlik" ihtiyacı çerçeveleme araştırmacıları için önemli bir standart arayışını ifade eder işaret eder. Nitekim, kavrama ilişkin bu çok seslilik kimi görüşlere göre korunması gereken bir zenginlik emaresi olarak değerlendirilmekte ve çerçeveleme alanındaki çok sesliliğin bir tür kakofoniye dönüşmemesi için teorik-metodolojik armoni yaratma çabasına yönelik değerlendirmeler önem kazanmaktadır (D'angelo, 2002, s.870; Neuman, 2019, ss.19-21).

Bu anlamda, Entman'dan (1993) bu yana; her ne kadar "standartlaştırılmış operasyonel tanım" (örn. bkz. Matthes ve Kohring, 2008) veya çerçevelemenin "eşdeğerlik" araştırmalarına doğru evrilmesi gibi alan içerisinde katı sınırlar geliştirmeye yönelik müdahale girişimleri olsa da (örn. bkz. Cacciatore, Scheufele ve Iyengar, 2016); "çerçeve ve çerçevelemenin belirli kavramsal tanımlarının, haber çerçeveleme sürecinin unsurlarını sezgisel olarak temsil ettikleri için ampirik araştırmaya üretken bir şekilde rehberlik ettiği" şeklinde bir yaklaşımın da benimsenmesi mümkündür (D'angelo ve Shaw, 2018, s.207).

Alanın mirası bir arada değerlendirildiğinde, Entman, Matthes ve Pellicano, çerçevelemenin üzerinde uzlaşılmamış birçok tanımı içerisinde, öne çıkan iki tanımdan bahseder. Sıklıkla başvurulan çerçeveleme tanımlarından ilki, Gamson ve Modigliani'nin (1978) "olayları anlamlandırmak ve konunun tercihen belli bir bölümünü öne sürmek için vurgulanan, düzenleyici merkezi fikir ya da olay örgüsü" şeklindeki tanımıdır. Bu tanımın yaygın kullanımına karşın, Entman vd., çerçevelemeyi salt "merkezi bir fikir veya olay örgüsü" olarak ele almanın, tutarlı bir analiz veya kuramlaştırma için yeterli bir temel teşkil etmediğini ileri sürer. Öne çıkan ikinci tanım ise, Entman'ın kendi tanımıdır (Entman, vd. 2009, s.175). Güncel açıdan değerlendiğindeyse Entman'ın tanımının en yaygın başvuru kaynağı haline geldiği görülmektedir (bkz. Brugman ve Burgers, 2018, s.1).

Bu yönüyle Robert Entman'ın *Framing: Toward Clarification of Fractured Paradigm (1993)* başlıklı çalışması çerçeveleme araştırmalarında bir çeşit kilometre taşına dönüşmüş durumdadır. Entman'a göre çerçeveleme, esasen seçme (*selection*) ve dikkat çekme/belirgenleştirmeyi (*salience*) kapsar. Çerçeveleme, "algılanan gerçekliğin bazı bileşenlerini seçme ve ilgili metinde bunlara daha çok dikkat

çekmektir. Bu da tanımlanan ögeler için "belirli bir problem tanımını teşvik etme, nedensel bir yorumlama, ahlaki bir değerlendirme ve/veya bir çözüm önerisi sunma" anlamına gelmektedir (Entman, 1993, s.52).

Entman vd.; bu tanımın daha tercih edilebilir bulunmasının nedenini "çerçevelemeyi temalar, argümanlar, iddialar ve diğer yetersiz-kuramlaştırılmış kavramlardan ayıran net ölçümler ve çıkarımlar yapmayı sağlaması" şeklinde açıklamaktadır (Entman, 2009, s.176). Bu argüman ise, Entman'ın (1993) tanımında, işlevsel açıdan ayırt edici özelliklerin varlığına dayandırılmaktadır. Söz konusu tanımda "altı çizilen belirli bir problem tanımını teşvik etme, nedensel bir yorumlama, ahlaki bir değerlendirme ve/veya bir çözüm önerisi sunma" gibi ayırt edici özellikler, araştırmacıların çerçevelere dair daha net saptamalar yapmasını ve çıkarımlara ulaşmasını sağladığı düşünülmektedir (Entman vd., 2009, s.176).

Entman vd., bir çerçeveyi "ikna edici bir mesajdan" ya da "bir iddiadan" ayırt eden özelliklerin neler olduğu sorusuna, "Bir çerçeve, zamanla yoğunlaşan benzer iletişim dizilerinde aynı veya eş anlamlı kelimeleri ve sembolleri kullanarak aynı nesneleri ve özellikleri sürekli olarak çağırandır" yanıtını vermektedir. Bu çerçeveler, karşılaşılan sorunlu bir durum ya da aktörü yorumlama noktasında, açık ya da örtük ahlaki bir kararla ve duygulanımla birlikte, istenilen bir yanıt vermek üzere işlev görürler. Bu anlamıyla, çerçeveler, geçmişte edinilmiş zihinde saklanan şemaların, yeni duruma dair uyumlu elemanlarını çağırırlar. Çerçevelerin birden fazla metinde zaman içinde tekrarlanması, bireylerin siyasal açıdan gelecekte de yeni durumlara dair zihinlerine, depolanmış bilgi kümelerine başvurmalarına yol açar. Bu açıdan belirli bir süre maruz kalınan çerçeveler, gelecekte o çerçevelerle ilintili konulara dair ancak belirli cevapların üretilmesi olasılığını artırır ve bireylerin o konuyla ilgili diğer ihtimalleri düşünme olasılığını da azaltır (Entman vd., 2009, s. 176).

Bu çerçevede Entman'ın çerçeveleme araştırmalarında önemli bir kavramsal bağlam oluşturan diğer çalışmalarına da değinmek faydalı olabilir. Entman'ın (2003, s.417) "kademeli ağ aktivasyonu süreci" olarak modellediği yaklaşımında çerçeveleme "hükümet yetkililerinin ve gazetecilerin birbirleri ve halk üzerinde siyasi etki uyguladıkları merkezi süreç" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda "kademeli etkilenim", siyasi elitler, medya kuruluşları ve halk dahil olmak üzere her düzeydeki

aktörlerin fikirlerin karışımına ve akışına katkıda bulunduğunu göstermektedir (Entman, 2003, s.419; Entman, 2004, s.10). Entman'ın klasik çerçeveleme tanımı ise kademeli etkilenimin her bir seviyesinde, "olayların veya sorunların bazı yönlerini seçip vurgulamayı ve bunlar arasında belirli bir yorumlama, değerlendirme veya çözümü teşvik etmek için bağlantılar kurma" açısından ilişkilenmektedir (Entman, 2003, s. 417).

Entman'ın yaklaşımı, siyasal elitlerin siyasal çerçevelerin kurulmasında ne denli etkili olduğunu göstermek bakımından önemli bir model sunar. Ancak yine de araştırmacılar "tutum oluşumunun bilişsel alt rutinlerini göz ardı ettiği" için "haber çerçeveleme sürecinin seçici bir teorik çerçevesini sunduğu" yönünden ve "sorun çerçevelemede değerlerin rolünü neredeyse hiç hesaba katmadığı için"; ve "gazetecilerin kaynaklardan gelen bilgileri nasıl işlediğini şekillendiren haber odası çerçevelerinden bazılarını göz ardı ettiği için" Entman'ın yaklaşımına çeşitli açılardan şerh düşmektedir (D'angelo, 2018, s. 217). Bu husus, esasen, çerçeveleme sürecinde aktörler, girdiler, çıktılar, kurumlar, ilişkilerden oluşan bütüncül süreç modelleri ele alınarak daha geniş bir bağlamda ele alınabilir.

Bu kapsamda tanımsal yaklaşımlara ek olarak, alanda "model" bazında girişimler de söz konusudur. Bunlar arasında Pan ve Kosicki'nin (1993, s.58) "haber medyası söylemi süreç modeli", Scheufele'nin (1999, s.113) "girdiler, süreçler ve çıktılar" odağında "çerçeveleme araştırmalarının süreç modeli"; Bertram Scheufele'nin "çerçeveleme yaklaşımı perspektifleri" taksonomisi (Scheufele 2004, s.402) ve DeVreese'nin (2005, s.37) "bütünsel süreç modeli" sayılabilir. Modeller, çerçevelerin inşasında farklı aktörler ve farklı süreçlere ve analiz düzeylerine odaklanır. Bu bağlamda 2000'lerle birlikte çerçeveleme alanındaki ayrıksılığın üstesinden gelmek üzere, araştırmacılar "medya çerçeveleri" ile "izleyici çerçeveleri" arasında bütüncül bir süreç modeli geliştirmeye odaklanmış görünür.

Bu bağlamda Dietram Scheufele (1999, s.106) iki çerçeveleme kavramı olarak "medya çerçeveleri" ve "bireysel çerçeveler" özelinde terminolojik ve kavramsal bir ayrım geliştirir. Bu ayrımda; medya çerçeveleri "siyasi söyleme gömülü aygıtlar"; bireysel çerçeveler ise "zihnin içsel yapıları" olarak tarif edilmektedir. Scheufele'nün modelinde, medya düzeyinde; girdiler, örgütsel baskılar, ideolojiler ve tutumlar, diğer

elitler vb; çıktılar ise "medya çerçeveleri" şeklindedir. Girdiler ve çıktılar arasında bu süreç "çerçeve kurma" süreci iken; izleyici düzeyinde, "izleyici çerçeveleri" ile "medya çerçeveleri" arasındaki etkileşim "çerçeve belirleme" sürecine tekabül eder. Bu etkileşim, bireysel düzeyde çerçeve etkisi süreci olarakm işlerken; olası çıktılar, sorumluluk atıfları, tutumlar, davranışlar vb. olarak ifade edilir. Aynı zamanda bu model, gazetecilerin de bireysel düzede tıpkı izleyiciler gibi bilişsel süreçler ile örgütsel süreçler arasında etkileşimsel bir sürecin öznesi olduğu ifade edilebilir.

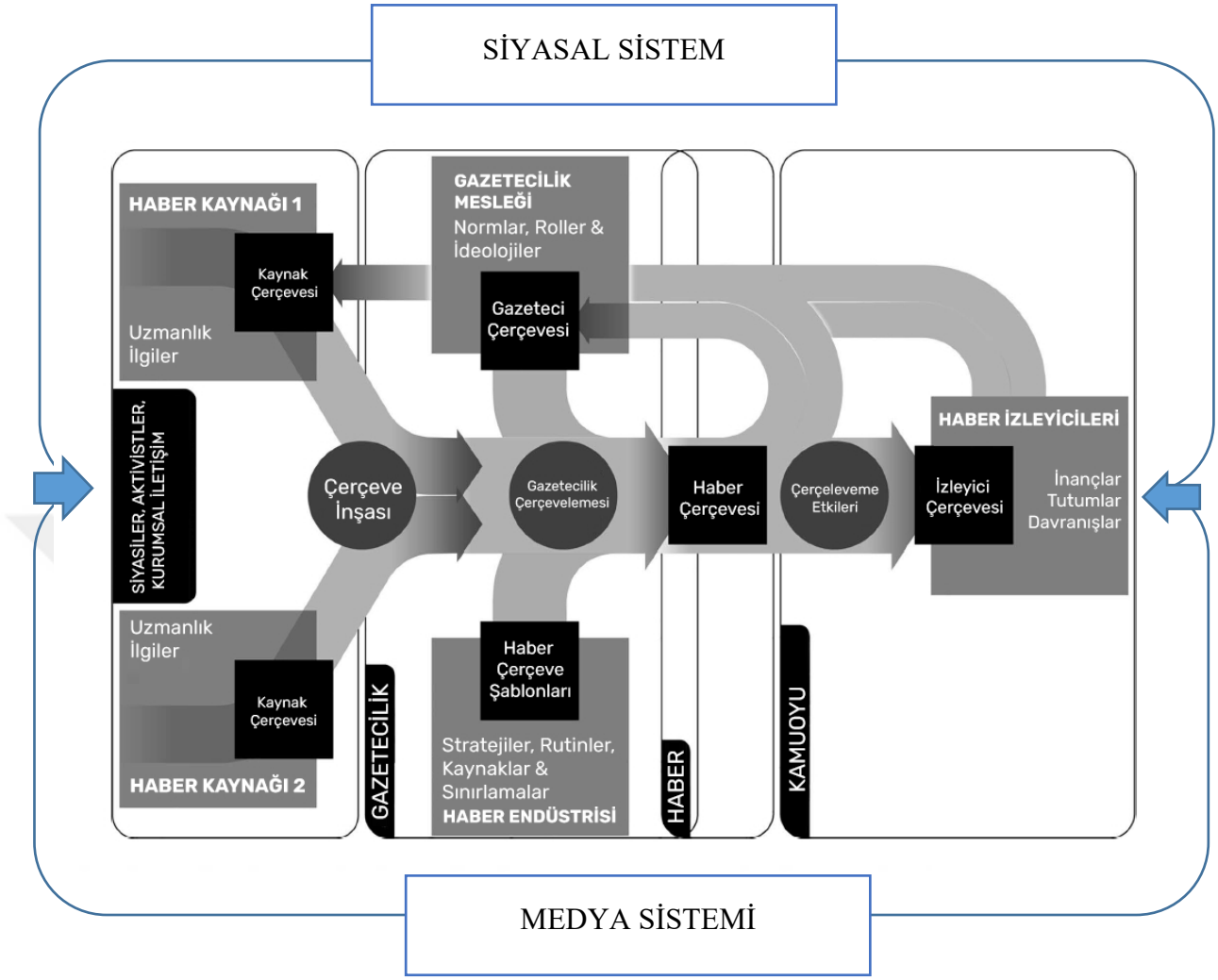
Benzer şekilde DeVresee (2005), girdi-çıktı yaklaşımıyla "çerçeve kurma/çerçeve inşası" *(frame building)* ve "çerçeve belirleme" *(frame setting)* aşamalarının ilişkiselliği üzerine bir model önerir. Buna göre, haber çerçeveleri gazeteciliğe ait içsel faktörler (editoryal politikalar, haber değeri, vb.) ile, dışsal faktörlerin (elitler ve toplumsal hareketler, vb.) süregelen ilişkisi çerçeve kurma sürecini yapılandırır. Bütünsel süreç modelinin diğer önemli aşaması olan çerçeve belirleme ise, medyada yer alan çerçevelerin, çerçevelere maruz kalan bireylerin zihnindeki diğer bilgilerle ve onların tutumlarıyla ilişkisine dikkat çekmektedir. Bu açıdan, haber çerçeveleri karşılaşılan konuların ve olayların öğrenilmesine, anlamlandırılmasına etki edebildiği varsayılmaktadır (DeVresee, 2005, s.52).

Genel olarak halen geçerliliğe sahip kabul edilebilecek bu modellere günümüzün hibrit medya sisteminde izleyici düzeyinde "haber dağıtımı" (*news distrubition)* bağlamında "çerçeve dağıtımı" *(frame distrubition)* yeni bir boyut olarak eklenmiş görünür. Nitekim etkileşimli yeni medya ortamında, izleyicilerin pasif tüketici konumlarından üretici-tüketici konumuna geçişleriyle birlikte, bloglama ve sosyal medya faaliyetleri aracılığıyla izleyiciler; neyin haber değeri taşıdığını ve haberlerin nasıl üretildiğini belirlemeye yardımcı olur ve alternatif konular ve sorunlar ve bunların çerçeveleri, haberlere girme şansına daha fazla sahiptir. Ayrıca bu ortamlar haber izleyicilerinin haberlerin önemli bir bölümünü paylaşmalarına olanak tanır ve böylece izleyiciler çerçeve dağıtımına katkıda bulunurlar. Böylece, izleyiciler, haberleri seçip paylaştıklarında, bireyler tercih ettikleri çerçeveleri seçebilir ve diğer kişiler tarafından benimsenmesini teşvik edebilirler. Sonuç olarak "çerçeve dağıtımı", gazeteci odaklı çerçeve kurma ve izleyici odaklı çerçeve belirleme arasında "yeni bir katman" oluşturur (Tewksbury ve Riles, 2018, s.147; Moy, Tewksbury ve Rinke, 2016, s.11).

Bu bağlamda literatürdeki gelişim, yukarıda değinilen süreç modellerinin güncel bir versiyonlarının geliştirmesine vesile olmuş görünür. Bunun bir örneğini Baden'de (2020) bulmak mümkündür.

Güncel bir incelemede Baden (2020), haber çerçevelerinin oluşumunda gazetecilik süreçlerine odaklanarak; siyasal iletişim ve toplumsal hareketler alanındaki çalışmalardan hareketle çerçevelerin inşası konusunda literatürdeki üç ana eğilimi belirlemiştir. Bu model, yukarıdaki öncü örneklerin boyutlarını içermesi bakımından kapsayıcı bir model olarak kabul edilebilir. Baden'in modelinde, çok çeşitli siyasi, aktivist, kurumsal ve diğer kaynaklar tarafından hazırlanmış çerçeveleri edinen gazeteciler; kendi uzmanlıklarını, bakış açılarını ve ilgi alanlarını dahil ederek; "çerçeve kurma" sürecini pratik ederler. Ardından gazeteciler daha sonra kendi çerçevelerine ve rol kavramlarına, ayrıca profesyonel çerçeveleme stratejilerine ve şablonlarına uyumlu olarak haber değeri taşıyan kaynak çerçevelerini seçerek bir birleşime tabi tutup nihayetinde mevcut bilgileri anlamlı haber çerçevelerine dönüştürürler. Haberlerde yayınlanan çerçeveler daha sonra kaynaklar ve gazetecilerin kendileri de dahil olmak üzere çok çeşitli haber izleyicilerini etkiler ve inançlarını, tutumlarını ve davranışlarını şekillendirir. Bu da "çerçeve belirleme" sürecine tekabül eder.

Şekil 6: "Haber Çerçeveleme Süreci" Modeli ve Siyasal Sistem-Medya Sistemi İlişkisi



Kaynak: Baden, C. (2020). *Framing the News*. K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitzsch (Ed.), *The Handbook of Journalism Studies* (2nd ed., s. 231). Routledge. **Not:** Monokrom şekil doğrudan Baden'den (2020) aktarılmıştır. Modele eklenen mavi renkli eliptik çerçeve ve oklar, siyasal sistem ve medya sistemini sembolize etmesi açısından eklenmiştir.

Baden'in daha çok gazetecilik odaklı ele aldığı üç ana eğimden ilki, kaynakların medyaya karşı çerçevelerini savunurken giriştikleri örgütsel çabaları inceler ve elit olmayan kaynakların hem daha geniş seçmen kitlelerini harekete geçirmek hem de medya tarafından ele alınmak üzere önem kazanmak için nasıl koalisyonlar kurduklarını ve bütünleştirici, kapsayıcı çerçeveler oluşturduklarına odaklanan çalışmaları ifade eder. Bunlar daha geleneksel anlamda sosyal hareketlere odaklanabileceği gibi; çevrimiçi ortamlarda kamuoyu oluşturma çabaları gibi yeni kamusallıklarla ilişkili olarak da değerlendirilebilir.

İkinci eğilim ise kaynak çerçevelerinin içeriğinin medyanın ilgisini çekme pratiklerine odaklanan çalışmalardır. Bu bağlamda kimi çalışmalar, stratejik aktörlerin çerçevelerinin, paylaşılan değerler ve çıkarlarla ilgiliyse haberlerde yankı bulma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermiş ve kimi iddiaların aşinalığının hem de çerçeveleri yaygın toplumsal değerlerle uyumlu hale getirme olasılığının yankılarını artırdığını ileri sürmüşlerdir. Ek olarak, toplumsal mitlere ve anlatılara dayanan veya kamuoyu tartışmasında mevcut olan ilgili veya rekabet eden çerçevelere sabitlenen stratejik çerçeveler haberlerde öncelikli olarak ele alınmaktadır.

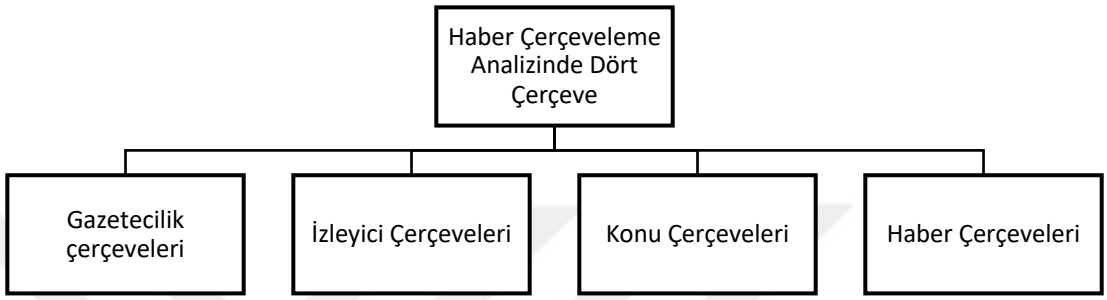
Medyasallaşma başlığı ile de ifade edilebilecek üçüncü eğilim ise profesyonel iletişimciler tarafından uygulanan retorik, anlatı ve sunum stratejileriyle ilgilidir. Çerçevelerin haberlere dahil edilmesini amaçlayan kaynaklar, kendi iletişim faaliyetlerini medyanın kendine özgü mantığına uyumlayarak kendi çerçevelerinin haber çerçevesine dönüşmesi için çaba sarf eden kaynak stratejilerini ifade eder (Baden, 2020, s.235-236).

Bununla birlikte, "gazetecilerin haber çerçevelemeye katkısını, haber odasına giren kaynak çerçeveler ile haber odasından çıkan haber çerçeveleri arasında önemli bir aşama olarak konumlandırdığı" (Baden, 2020, s.229) için daha çok haber odası ve gazeteci odaklı görünen Baden'in modeline; yukarıda "siyasal sistem" ve "medya sistemi" etkileşimini sembolize etmesi amacıyla sembolik gösterimler eklenmiştir.

Bu husus, hem çalışmanın temel varsayımı olan, başkanlık sistemi tartışmaları çerçevelerinin inşasında Türkiye'nin medya sisteminin kutuplaşmış-çoğulcu yapısının etken olduğu varsayımıyla hem literatürdeki önceki çalışmaların mirasıyla ilişkili olarak ele alınabilir. Nitekim Scheufele'nün (2004) çerçeveleme yaklaşımı perspektiflerine ilişkin taksonomisinde çerçeveler veya çerçeveleme üç sistem düzeyinde tanımlanmaktadır: İlk olarak, yatay düzeyde (1) gazeteciler veya medya sistemi, (2) alıcılar veya toplum ve (3) siyasal sistem ve siyasetçiler ya da daha açık boyutlarıyla; siyasal, ekonomik, kültürel, vb. aktörler, gruplar veya örgütler. Dikey düzeyde ise bir çerçeve üç şekilde tanımlanabilir: (1) olaylar, nedenler, sonuçlar gibi referanslar için ilgili şemaların bilişsel bir kompleksi olarak çerçeveler (2) kamusal veya medyalar arası söylemdeki çerçeveler ve (3) söylem ürünlerinin metinsel bir yapısı olarak çerçeveler (Scheufele, 2004 s. 402).

Güncel bir tipolojide ise D'Angelo (2018) ve D'Angelo ve Shaw (2018) haber çerçeveleme analizinde ana çerçeve kategorilerini dört türde ele alır. Bunlar "gazetecilik çerçeveleri", "izleyici çerçeveleri", "konu çerçeveleri" *(issue frames),* ve "haber çerçeveleri" şeklindedir.

Şekil 7: Haber Çerçeveleme Analizinde Dört Çerçeve



Kaynak: D'Angelo, P. (2018, xxvi-xxxiii). A typology of frames in news framing analysis. İçinde P. D'Angelo (Ed.), *Doing news framing analysis II: Empirical and theoretical perspectives*. Routledge

Buna göre gazetecilik çerçeveleri; gazetecilerin bir konu, kişi veya olay hakkındaki düşüncelerinde yer alır. Bu yönüyle gazeteci çerçeveleri, tutarlı beklenti kalıpları" ve "tutarlı bir şemalar demeti" olarak (Scheufele, 2004, s.404) "bireysel gazetecilerin bilişsel kalıpları" (Brüggemann, 2014; s. 63) şeklinde tanımlanabilir. İşlevsel olarak, bir gazetecilik çerçevesi, "bir konunun gerçeklerini anlamak, yorumlamak ve nihayetinde ifade etmek için bir bağlam oluşturmaya" hizmet eder. Ancak bu bağlamın "nasıl oluşacağı" gazetecilik çerçevesinin temel ayrım noktasıdır. Nitekim kaynaklar; savunuculuk ya da kamuoyunu ikna amaçlarıyla bir konuyu/sorunu belli bir şekilde çerçevelerken; gazetecilerin bu örtük çabalarla nasıl bir müzakereye gireceği tartışmalı bir meseledir. Bu yönüyle gazeteci çerçevelerini konu çerçevelerinden ve izleyici çerçevelerinden ayıran şey, gazetecilik çerçevelerinin bireysel anlamda "kendine özgü olmaması" aksine; "haber odası söyleminde yerleşik olmasıdır" (Scheufele, 2006, s. 66; D'angelo ve Shaw, 2018, s.211). Bu anlamıyla da yukarıda ele alınan örgütsel, kurumsal, normatif belirlemeler gazetecilerin bilişsel süreçleriyle etkileşim halinde çerçevelerin kurulması söz konusudur.

İzleyici çerçeveleri veya onunla aynı anlamda kullanılan "bilişsel çerçeveler" (Scheufele, 2004) ve "bireysel çerçeveler" (Scheufele, 1999) özü itibarıyla "bir bireyin bir konu hakkındaki kelime ve fikirlerin zihinsel çağrışımları" ile ilgilidir. İzleyici odaklı çerçeveleme çalışmaları, haberlere ve nihayetinde haber çerçevelerine maruz kalan bireylerdeki bilişsel mekanizmaları anlamakla merkezi olarak ilgilenir. İzleyici çerçevesinin oluşması için, yalnızca belirli çerçevelerin dolayımlaması yetmediği gibi, esas olarak "kişinin zihinsel çağrışımları bilişsel düğümler içinde ne kadar iyi organize edildikleri" ve "tutarlı hale gelme" potansiyeli belirleyicidir. Bu da konu savunucularının bakış açısından belirtildiği gibi, değerleri ve ahlaki ve dini inançları bir bireyin zihinsel çağrışımlarının güçlü bir çerçeve seviyesine yükselip yükselmediğini belirlemede anlamlı hale gelir (D'Angelo ve Shaw, 2018, ss. 213-214).

Konu çerçeveleri, haber kaynaklarının girişimleriyle ilişkilendirilmektedir. Siyasal iletişim aktörleri olarak haber kaynakları, bir konu, mesele ya da sorun hakkında kamuoyu oluşturmak, seçmenleri ikna etmek, sosyal mobilizasyon yaratmak için medya içeriğine nüfuz etme girişiminde bulunurlar. Bunlar stratejik iletişim/ halkla ilişkiler faaliyetleriyle habere sızma girişimleri olabileceği gibi "kolektif eylem çerçevelerini" harekete geçirmek suretiyle toplumsal bir devinimi de hedefleyebilir (Benford ve Snow; 2000, s.650; Mathess, 2012, s.250).

D'Angelo ve Shaw (2018), konu çerçevelerini bu yönüyle "haber çerçevelerinden" ayırt etmek gerektiğini ifade eder. Nitekim, konu çerçeveleri haber medyası dışındaki siyasal iletişim aktörlerinden kaynaklanmakta ve genellikle bahse konu aktörlerin içsel hedeflerine ulaşmak için bir bağlam oluşturmaktadır. Ayırt edici ikinci husus ise konu çerçevelerinin genellikle gazeteciler tarafından haber odası çerçeveleri aracılığıyla işlendikten sonra önemli ölçüde değiştirildiğidir. "Konu çerçeveleri" *(issue frames)* "savunuculuk çerçeveleri" *(advocacy frames)* (Entman 2004; Entman, vd. 2009) ile aynı eksende değerlendirilebilir. Bu yönüyle "bir konunun bir tarafını diğerine tercih etme nedenleri olan düşüncelerden bir argüman oluşturma" amacına hizmet eden çerçeve türleridir. Temel beklenti, bu türden çerçevelerin bireyler tarafından benimsenmesi ve özümsenmesidir. Çoğunlukla niteliklere (örn. bir konunun başarı/başarısızlık açısından olumlu veya olumsuz değerlendirmesini çerçevelemek) veya hedeflere (örn. bir hedefin arzu edilirliğini bir kazanç elde etmeye veya bir kayba uğramaya göre çerçevelemek) dayalı bir eşdeğerlik çerçevesi olarak ifade edilen konu

çerçeveleri, bireylerin, grupların veya örgütlerin belirli bir konu hakkındaki görüşleri veya politika ifadeleri olarak karşılık bulur (D'Angelo ve Shaw, 2018, s.212).

Bununla birlikte, yukarıda ele alınan faktörler göz önüne alındığında, konu çerçeveleri ve haber çerçeveleri arasındaki değişikliklerde gazeteciliğin faillik kapasitesi başlı başına bir inceleme meselesidir.

Son olarak haber çerçeveleri ise ayrı bir çerçeve türünü ifade eder. Literatürde aynı zamanda "medya çerçeveleri" olarak da ifade edilen bu tür çerçeveler "gazetecilerin bir veya daha fazla hikayede bir olayı, sorunu ve/veya kişiyi bağlamlandırmak için kullandıkları yazılı, sözlü, grafiksel ve görsel mesaj biçimlerini ifade eder". Sorun çerçeveleri gibi, haber çerçeveleri de iletişimdeki çerçevelerdir ve tipik olarak "vurgu çerçeveleri" *(emphasis frame)* olarak kavramsallaştırılırlar.

Gazetecilik çalışmaları açısından çerçeveleme yaklaşımı bağlamında en önemli noktalardan biri, haber çerçevelerinin nasıl tanımlanacağı ve haberde nasıl tespit edileceğidir. Araştırmacıların bu sorulara verdikleri yanıtlar iki temel noktada ayrışmaktadır. Bunlardan birincisi, araştırma sürecinde çerçevelerin nasıl belirleneceğine dair yaklaşımdır. Araştırmacıların bir kısmı tümdengelim, diğer kısmı ise tümevarım yöntemini tercih etmektedirler. İkinci ayrışma ise, haberdeki görsel ya da metinsel hangi unsurların analize dahil edileceğidir (DeVresee, 2005, ss. 38-40).

Gamson ve Modigliani (1989) "medya paketleri" olarak ele aldıkları haber çerçevelerini belirlemek üzere analiz birimlerini metaforlar, modeller, sloganlar, tasvirler, görsel imgeler olarak tespit etmektedir. Tankard (2001) ise analiz birimlerini "başlıklar, alt başlıklar, fotoğraflar, fotoğraf altları, manşetler, kaynak secimi, alıntı seçimi, tanıtımlar, logolar, istatistikler ve şemalar, son cümleler ve paragraflar" şeklinde tespit etmiştir (akt. DeVresee, 2005, s. 55).

DeVresee (2005), çerçeveleme yaklaşımını metodolojik kullanımında araştırmacılar açısından hayli zorlaştırıcı olan bu durumu aşmaya yönelik bir tipoloji önermektedir. Buna göre haber çerçeveleri ikiye ayrılmaktadır: Genel çerçeveler *(generic frames)* ve konuya özgü çerçeveler *(issue-spesific frames)* (DeVresee, 2005, s. 52).

Genel çerçeveler, birçok araştırmada uygulanabilecek çerçevelerdir. Öyle ki, bu çerçeveler farklı konularla ilişkili kullanılabileceği gibi, farklı zamanlarda ve sosyo-kültürel bağlamlarda da uygulanabilmektedir. Genel çerçeveleri de ana hatlarıyla iki gruba ayıran DeVreese (2005, ss. 53-55), ilk grupta siyasal iletişim çalışmaları açısından seçim süreçlerinde siyasal kampanyayla ilgili çerçeveleri ve ikinci grupta ise gazeteciliğin geleneksel haber kategorileri olan yoksulluk, suç, savaş gibi konularla ilgili genel çerçeveleri örnek göstermektedir. Konuya-özgü çerçeveler ise, yalnızca belirli araştırmalarda kullanılmış olan, bir başka araştırmada tekrarı mümkün olmayan spesifik konu ve olaylara uygulanabilen çerçevelerdir (DeVresee, 2005, s. 55).

Genel çerçevelere ilişkin öneriler farklılaşmaktadır. Bu bağlamda Iyengar (1991), çerçeveleri "epizodik çerçeveler" ve "tematik çerçeveler" olarak ikili bir sınıflandırma önerir. Epizodik çerçeveler, belirli olaylara veya vakalara odaklanırken; tematik çerçeveler daha büyük eğilimlere veya bağlama odaklı tarif edilebilir. Genel çerçevelere ilişkin öne çıkan tipolojilerden biri Semetko ve Valkenburg'a (2000) aittir. Araştırmacılar, genel çerçeveleri "insani ilgi", "çatışma", "sorumluluk atfı, "ahlaki atıf" ve "ekonomik sonuçlar" şeklinde sınıflandırmaktadır.

Boydstun vd. (2014, s.2), çerçeve analizinin "belirli konuları tanımlamak için hangi çerçevelerin kullanıldığı", "çerçevelerin zaman içinde evrimiyle hangi genel kalıpların kanıtlandığı" ve "çerçevelerin politika alanları ve uzamlar arasında nasıl yayıldığı" sorularına yanıt vermesi ihtiyacından hareketle konular arasında uygulanabilir çerçeve tipolojisi geliştirmiştir. Geliştirdikleri analitik kodlama modelinde, konuya özgü çerçeveler ile konuları kesen üst düzey boyutlar (veya çerçeve türleri) arasında bir ortak analitik yaklaşım önermektedir.

Boydstun vd. (2014, s.6), geliştirdikleri "Politika Çerçeveleri Kod Kitabı" ile herhangi bir politika sorununa (kürtaj, göç, dış yardım, vb.) ve herhangi bir iletişim bağlamında (haberler, Twitter, parti bildirgeleri, yasama tartışmaları, vb.) uygulanabilir olması amaçlanan on dört çerçeve "boyutu" ve bir de "diğer" kategorisi önermektedir. Bunlar, "ekonomik çerçeveler", "kapasite ve kaynak çerçeveler", "ahlaki çerçeveler" "adalet ve eşitlik çerçeveleri"; "hukuki ve anayasaya uygunluk çerçeveleri", "siyasa önerisi ve değerlendirmesi", "kanun ve düzen", "suç ve adalet çerçeveleri"; "güvenlik ve savunma çerçeveleri", "sağlık ve emniyet çerçeveleri", "yaşam kalitesi çerçeveleri",

“kültürel kimlik çerçeveleri”, “kamuoyu çerçeveleri”, “siyasal çerçeveler”, “dış düzenleme ve itibar çerçeveleri” ve bu kategorilerden hiçbirine denk düşmeyen herhangi bir çerçeve olarak “diğer çerçeveler” şeklinde sıralanmaktadır.

Benzer şekilde Brüggeman ve D’angelo (2018), konuya özgü çerçeveler ve genel çerçevelerin kendilerine has avantajları olduğu ancak aynı zamanda çerçeveleme araştırmalarının fragmente olmuş doğasını teşvik etmeleri açısından da üstesinden gelinmesi gereken bir ayrım oluşturduğu düşüncesinden hareketle, her iki çerçeve grubunu ortak bir düzlemde analiz etmeye yönelik “hibrit çerçeve” kavramı özelinde bir analiz biçimi önermektedir. Buna göre araştırmacılar içerik analizlerinde hibrit bir yaklaşım geliştirerek konuya özgü çerçeveler ve genel çerçeveler arasında aşamalı bir analiz geliştirebilirler. Bu türden aşamalı ve ilişkisel bir analiz, araştırmacıların ele aldıkları konu bağlamında, konu/mesele kültürünün doğasını oluşturan “kaynaklar”, “vurgu” ve “eşdeğerlik” çerçevelerinin ilişkisel bir şekilde tespit edilmesi potansiyeline sahiptir (Brüggeman ve D’angelo, 2018, ss.100-104).

Bu çalışmada, başkanlık sistemi tartışmalarının içeriğine yönelik ilgi araştırmanın merkezini oluşturduğundan, çerçeveleme araştırmaları alanında “standardizasyon”, “genellenebilirlik”, “tekrar edilebilirlik” kaygılarıyla görece ortak bir şekilde, çerçevelerin nasıl tespit edileceği ve analiz edileceğine ilişkin ağırlıkla nitel bir yönelimden hareket edilmekte ve ikinci bölümde açıklandığı üzere sistem tartışmalarıyla ilişkili literatür baz alınarak bir araştırma tasarımı gerçekleştirilmektedir.

Reese’nin (2010, s.18) ifade ettiği gibi, nitel çerçeve analizi, haber çerçevelerinin kültürel ve siyasal içeriğini ve “paylaşılan bir toplumsal anlam deposundan nasıl yararlandıklarını” vurgulayan bir bağlamda gerçekleşir. Bu anlamıyla da, çerçeve analizinin amacı, bir metindeki dağıtık unsurların etkisini değil, tüm bu unsurlar tarafından bir bütün olarak aktarılan örtük olarak mevcut kültürel fenomenlerin etkisini değerlendirmek ve bunları sosyal gerçekliğin inşa edildiği dinamik süreçlerle ilişkilendirmektir (Van Gorp, 2007, s.73).

Bu yönüyle tez çalışması, çerçeveleme analizinden “çatışmalı konular etrafındaki tartışmaları haritalamaya yönelik bir yaklaşım” olarak yararlanmaktadır. Bu yönüyle,

yaklaşımın çekirdeğinde, a) belirli söylemlerin siyasi konuları çerçeveleme şeklini anlama girişimi ve b) sosyal aktörlerin yorumlar üzerindeki kamusal söylem rekabetinde çerçeveleri nasıl harekete geçirdiğini anlama girişimi yatmaktadır (Mendonça ve Simões, 2022, s.347)

Bu türden bir yaklaşımda, genellikle söylemlerin içeriğinin nasıl bir anlam bağlamı oluşturduğunu anlama çabası yatar. Yorumsamacı bir perspektifle buna yönelik araştırma yaklaşımı; farklı tanımları baz alabileceği gibi, yaygın olarak başvurulduğu üzere Entman'ın (1) bir sorunu tanımlama; (2) nedensel bir yorum önerme; (3) ahlaki açıdan değerlendirme; ve (4) bir çözüm ve öneri sağlama (Entman 1993, s. 52) işlevlerini baz alarak çeşitli analitik standartları izleyebilir. Çerçeveler bu nedenle içerik analizi, söylem analizi, tematik analiz gibi teknikler üzerinden analitik mekanizmalar olarak kullanılmaktadır. Bu anlamıyla çerçeve analizinde çerçevelerin (1) bulunduğu alanlar; (2) bu söylemsel alanın oluşturulmasında yer alan aktörler ve (3) bu aktörler tarafından harekete geçirilen tekrar eden yorumlama kalıpları özelinde bir analitik ilgi söz konusudur (Mendonça ve Simões, 2022, s.348)

Bu bağlamda Van Gorp (2007, s.75), "yorumlama kalıpları" olarak "çerçevelerin" analizinde üç noktaya dikkat çekmektedir. Bunlar (1) çerçeveleme araçları: (2) akıl yürütme araçları: (3) örtük kültürel fenomenler olarak sıralanmaktadır. Çerçeveleme araçları, hangi kelimeler, metaforlar, örnek durumlar, görseller kullanıldığı; akıl yürütme araçları, hangi gerekçeler, nedenler, sonuçlar ve eşdeğerlikler sunulduğu ve örtük kültürel fenomenler ise çerçevelerin daha geniş yorumlama kalıpları ve sosyal değerler hakkında ortaya ne koyduğuna ilişkin analitik bir bağlamı ifade eder. Bu yol haritasını izleyerek gerçekleştirilen bir çerçeveleme analizi, tümdengelimli ya da tümevarımlı olabileceği gibi her ikisinin bir arada kullanıldığı bir prosedürle de gerçekleştirilebilir.

Sonuç olarak, haber medyası siyasal aktörler, haber kaynakları, gazeteciler ve vatandaşlar arasında siyasal iletişim sürecinin gerçekleştiği bir arena olarak ele alındığında, çerçeveler bu arenada dolayımlanan fenomenler olarak görülebilir. Yukarıda dört farklı çerçeve türünde (gazetecilik çerçevesi, konu çerçevesi, izleyici çerçevesi ve haber çerçevesi) görüldüğü üzere; çerçevelerin içeriği, kuruluşu, dolayımlanması ve özümsenmesi farklı aktörler arasında, kültürel, bilişsel ve

iletişimsel bir süreç olarak işlemektedir. Bu husus başlı başına çerçeve analizinin doğası gereği çeşitli yönelimlerle karakterize olduğu anlamına gelir.

3. BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARININ KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLANI

Bu bölümde başkanlık sistemi tartışmalarının siyasal ve tarihsel arka planı ele alınmakta ve araştırma konusunun bağlamı somutlaştırılmaktadır.

3.1 Demokrasinin Kavramsal Yörüngeleri

"Demokrasi" sözcüğü Türkçe ve İngilizce dillerine, "halk iktidarı" anlamına gelen Fransızca *démocratie* kelimesinden geçmiştir. Ancak sözcük, kökleri itibarıyla Eski Yunanca'daki "dēmokrateía" *(δημοκρατεία)* sözcüğüne dayanır. *Dēmokrateía* ise "halk, ahali" anlamına gelen dêmos *(δῆμος)* ve "egemen, muktedir" anlamına gelen krátēs *(-κράτης)* sözcüklerinin bileşiminden türetilmiştir (Held, 2008, s.3; Nişanyan Sözlük, 2023).

Bir etimolojik döküme göre demokrasi ve ona ilişkin sözcüklerin bilinen ilk Türkçe kullanımları ise uğurlu bir tesadüf olarak, gazetelerde ya da gazeteciler tarafından gerçekleşmiş görünür. İlk kez "demokrat" sözcüğü 1870'te *Basiret* gazetesini çıkaran (ve lakabını da oradan alan) Basiretçi Ali Bey tarafından *"...demokratlar yani avam tarafdarları haklarında..."* şeklinde geçen bir cümlede kullanılmıştır. "Demokrasi" sözcüğü ise dönemin önemli gazetecisi Ali Suavi tarafından *Ulum* gazetesinde 1871'de kaleme alınmıştır: *"...Malum ki suret-i hükumet ya monarxi (padişahlık), ya aristokrasi (hükûmet-i aʿyan), yahut demokrasi (hükûmet-i halk, müsavat) olur."* (Nişanyan Sözlük, 2023).

Ali Suavi'nin cümlesi ise klasik demokrasi anlayışının temel bir çerçevesini çizmesi açısından halen geçerlidir. Nitekim Held'e göre kökeni itibarıyla "demokrasi, monarşilerin ve aristokrasilerin aksine halkın yönettiği bir hükümet biçimi" ("*hükûmet-i halk")* anlamına gelir ve demokrasi, "halk arasında bir tür siyasi eşitlik" *("müsavat")* temelinde biçimlenen "siyasi bir topluluğu gerektirir" (Held, 2008, s.8).

Bu bahis, Abraham Lincoln'ün 1863 tarihli Gettysburg Söylevi'ndeki klasikleşmiş demokrasi tarifine işaret eder: Demokrasi "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi"

(government of the people, by the people, for the people) demektir.[10] Sartori'nin ifadesiyle bu tanım "demokrasinin tüm özellikleri içinde anılmaya en layık olanıdır" (Sartori, 2014, s. 55).

Ancak bu özlü tanımın "gerçek dünyada" nasıl bir örgütlenme ilkesi ekseninde realize edileceği demokrasinin hem kadim mirası; hem modern kurumlarının gelişimi ve çağdaş problemlerinin çözümü açısından, farklı olgusal ve kavramsal eğilimlere yol açtığından; bir kavram olarak demokrasi sözlük dökümlerini ya da jenerik tanımları aşan düzeyde karmaşık bir anlamsal ve olgusal yükü bünyesinde barındırır.

Bu yönüyle "demokrasinin ne olduğuna, ne olması gerektiğine; hem ideal tanım hem betimsel analiz biçimlerine ilişkin olarak kavramsal, teorik, metodolojik ve ideolojik bakış açıları çeşitlilik arz eder ve doğası gereği bütünlüklü, teke indirgenmiş, üzerinde uzlaşılmış bir demokrasi kavrayışı doğası gereği pek olası değildir (Crick, 2012, s.27).

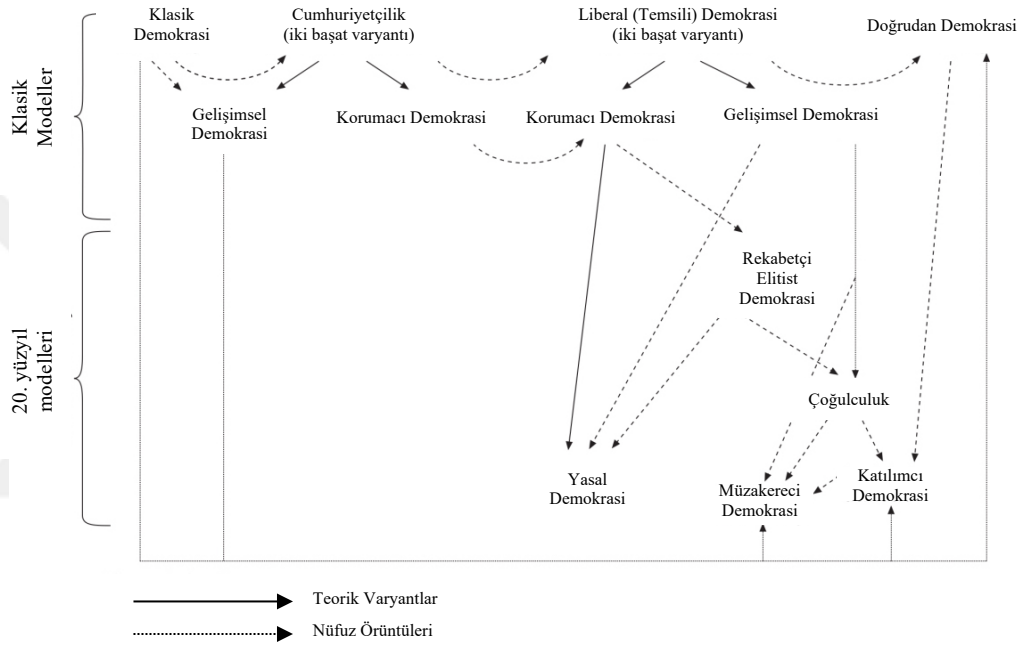
Epstein vd.nin (2006, s.552) belirttiği gibi demokrasi bir "son durum" değil; esasen "bir süreç" olarak kabul edilir ve bizatihi "yolculuğun kendisinin" "varış noktasından daha önemli" olduğu görüşü benimsenirse; farklı düşünce ekolleri içerisinde sosyo-tarihsel gelişmelerden doğan gerilimlerden beslenerek gelişen demokrasi yaklaşımlarını ve teorilerini, bu yolculuğa ilişkin farklı "anlam haritaları" olarak görmek mümkündür. Ancak her çalışma, kendi istikameti doğrultusunda, bu harita çeşitliliği içerisinde demokrasiye ilişkin kendi kavramsal "rotasını" belirlemekle de ayrıca yükümlü kabul edilebilir. Bu anlamıyla demokrasi araştırmalarında ya da demokrasiyle ilgili sorunsalların ele alındığı çalışmalarda; çalışmanın demokrasiye ilişkin kavramsal pozisyonu, belirli bir teori, model ya da kavramsal yörüngeden birinin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır.

Demokrasi teorilerinin gelişim seyri incelendiğinde Antik Yunan ve Roma'ya uzanan klasik demokrasi anlayışından günümüze dek demokrasinin gelişiminde farklılıklar kadar örtüşmelerin de söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim antik mirastan

[10] Motto haline gelen bu söz çoğunlukla Lincoln'le özdeşleşmiş olsa da, aslında tanımın ondan 33 yıl önce ABD'li siyasetçi Daniel Webster tarafından ilk kez ifade edildiği bilinmektedir. Webster, 1830'da demokrasiyi "halk tarafından, halk için ve halkın isteklerine cevap verebilen, halkın yönetimi" şeklinde tanımlamıştır (Lijphart, 2014, s.15)

günümüze dek demokrasi modelleri yalnızca ayrışma hatları üzerinden değil, aynı zamanda karmaşık sosyo-tarihsel gelişmeler ve felsefi etkileşimler ekseninde olarak şekillenmiştir. David Held (2008), demokrasi modellerinin kapsamlı bir dökümünü ortaya koyduğu *Models of Democracy* eserinde 2500 yıllık bir düşünce mirasının örtüşen ve ayrışan yönlerini hesaba katmak suretiyle gelişim hatlarını son derece rafine bir şekilde ifade eder.

Şekil 8: Held'in İlişkisel Tipolojisinde Demokrasinin Teorik Varyantları



Kaynak: David Held (2008, s.5) *Models of Democracy* (3. Baskı)

Buna göre, demokrasinin klasik modelleri, (I) klasik demokrasi (II) cumhuriyetçilik (III) liberal temsili demokrasi ve (IV) doğrudan demokrasi şeklinde sıralanmaktadır. Bu sınıflandırmada klasik demokrasi, Antik Yunan demokrasisine, cumhuriyetçilik Atina demokrasisi ve Roma Cumhuriyeti'ne; liberal temsili demokrasi, modern devleti ve çağdaş demokrasileri karakterize eden liberal düşünce ekolüne, doğrudan demokrasi ise tarihsel materyalist analizle devletin nihai olarak sönümleneceği ve bir tür kolektif öz yönetime geçileceği tezi odağında mevzilenen ve liberal modelin anti tezini ifade eden marksist düşünce ekolüne atıf yapar. 20. yüzyıl modelleri ise (I) yasal demokrasi, (II) yarışmacı elitist demokrasi (III) müzakereci demokrasi ve (IV) katılımcı demokrasi şeklinde kategorize edilmektedir. Held'in çizdiği çerçeve

demokrasi modellerinin tarihsel birikim, felsefi ekoller ve sosyal bağlamların karşılıklı etkileşimiyle biçimlendiğini göstermesi bakımından işlevseldir (Held, 2008, s.5).

Milattan önce 500'lerde Antik Yunan'da demokrasi *(demokratia)* ve Roma'da cumhuriyet *(res publica)* biçiminde izleri tespit edilen kadim demokrasi uygulamaları demokratik düşünce ve uygulamanın ilk nüveleri olarak kabul edilmektedir. Doğrudan katılımla özdeş ve dar bir ölçekte gerçekleşen bu uygulamaların; toplam nüfus içinde hayli yüksek sayıda kölenin varlığı, kadınların ve çocukların yurttaş olarak kabul edilmemesi gibi hususlarla karakterize olduğu hatırlandığında; yurttaşlık nosyonu açısından 21. yüzyılın çağdaş demokratik düşünce iklimine temelden aykırı bir görünüm arz ettikleri ifade edilebilir. Ancak, yönetsel açıdan; monarşi ve oligarşinin karşıtı olan halkın katılımı ve "çoğunluğun yönetimi" olarak demokrasiye örnek oluşturmaları bakımından demokrasi düşüncesinin tarihsel kaynakları olarak kabul edilmektedirler (Tilly, 2014, ss.53-55).

Antik Yunan ve Roma'nın kadim rejimleri tarih sahnesinden silindikten yüzyıllar sonra, yine bu deneyimlerden de belli ölçülerde ilham alan, Kuzey Avrupa'da yerel meclisler örneğinde ve İtalya'da şehir devletleri ölçeğinde yeniden demokrasi deneyimleri yaşanmış ancak Dahl'a (2015, s.15) göre bu uygulamaların tümü "etkin kurumlar" oluşturamadıklarından kalıcı olamamıştır. Bu yönüyle demokrasi uzun tarihsel kesintilerle karakterize bir tarihsel bagaja sahiptir. Bu çerçevede kadim demokrasilerde halkın yönetimi ancak yerel düzeyde, meclislerde gerçekleşmiş; tarihsel olarak "ulusal parlamento" düzeyinde bir uygulama ise ancak "bir plan ve tasarı ürünü olmaktan çok gelişigüzel bir evrimle ortaya çıkan" İngiliz parlamentosu örneğinde hayat bulmuştur. Bu açıdan İngiltere örneğinde ilk nüveleri 1200'lerin sonuna doğru beliren bir parlamentonun 1700'lere gelindiğinde monark, aristokratlar (Lordlar Kamarası) ve halk (Avam Kamarası) arasında bir denge; hükümeti oluşturan güçler arasında bir ayrım ve her ikisini de yazılı bir anayasa olmaksızın bir tür anayasal düzen aracılığıyla sınırlama becerisi ile demokrasinin bu erken "modern" formu, başta Amerikan ve Fransız demokrasileri olmak üzere kendisinden sonraki pek çok demokrasiye ilham veren bir deneyimin mirasına kaynaklık etmiştir (Dahl, 2015, ss. 20-34).

Yine bu bağlamda, yüzyıllar süren bir sosyotarihsel sürecin ardından ulusal parlamentoların oluşumu, güçler ayrılığına dayalı anayasal sistemin tesisi ve yönetenlerin hükmetme gücünün kanunla sınırlandırılması gibi temel temsili mekanizmaları içeren demokratik bir çerçeve ancak 18. yüzyılda İngiltere, ABD ve Fransa gibi ülkelerde vücuda gelmiş ve 20. yüzyıl itibarıyla da kademeli olarak genel oy ilkesini de içerecek şekilde coğrafya aşırı bir yayılım göstermiştir (Tilly, 2014, s. 56). Bu süreç aynı zamanda liberal düşünce geleneği ile karşılıklı bir etkileşim arz eden sosyopolitik tarihinin bir yansıması olarak anlaşılabilir.

Held'in tespitiyle; John Locke'tan bu yana, liberal demokrasi düşüncesi, özgürlük ve eşitlik hedeflerini genel olarak bireyselci siyasal, ekonomik ve etik doktrinlere bağlar ve devleti de bu temelde tasavvur eder. Bu yönüyle Locke'çu anlamda liberal görüş, devleti yönetimini bir "kamu idaresi aygıtı"; toplumu ise "özel kişiler arasında piyasanın düzenlediği bir etkileşimler ağı" olarak görür. Buna göre modern demokratik devlet, vatandaşların kendi çıkarlarını takip edebilmeleri için gerekli koşulları sağlamalı; bireylerin özgürlüğünü korumak ve beslemek için hukukun üstünlüğünü korumalı, böylece "her birey kendi hedeflerini ilerletebilirken; hiç kimse başkalarına 'iyi yaşam' vizyonunu dayatamamalıdır". Bu çerçevede devlet nihayetinde "kendi çıkarlarının en iyi yargıcı olan vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini korumak için" vardır (Habermas, 1999, s.37; Held, 2008, s.260).

Oysa bunun aksine, eleştirel iktisat ekolünün ideolojik temellerini oluşturan Karl Marx, sınıflı toplum yapısından dolayı kapitalizm ile demokrasiyi bağdaştırmaz ve demokrasinin anayasal, liberal, temsili biçimiyle demokraside halkın katılımını ancak "sözde" bir katılım olarak gördüğü için temelden reddeder. Ona göre, "gerçek demokrasi" *(truth democracy)*; ancak özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını takiben, kolektif özyönetimin tesis edilmesiyle mümkün olabilir. Bu yönüyle Marx'ın demokrasiye ilişkin eleştirel tutumu ve "gerçek demokrasi" olarak isimlendirdiği kavrayışı, salt özel mülkiyet eleştirisiyle de sınırlı değildir. Bu bakış açısı temelde "egemen devlet" fikrinin reddiyesine dayanır (Flohr, 2024).

Nitekim Marx'a göre toplumdan ayrı ve egemen olma iddiasında olan "siyasi devlet" ve onun kurucu gücü; iddia edildiği gibi halkın egemenliğini değil, egemen sınıfların tahakkümünü başat kılmakta, liberal demokrasi anlatısı da bu hakikati görünmez

kılmaktadır. Bu anlamıyla "gerçek demokraside" toplumun dışında var olup toplumsalı belirleyecek bir egemen devlete yer yoktur. Nihayetinde gerçek demokrasi, "üyelerinin bir arada yaşama biçimlerinin sürekli kolektif ve kasıtlı yapısı yoluyla", "demosların öz-yapılamasını ifade eder" (Flohr, 2024, s.15). Bu anlamıyla Marksist anlamda demokrasi Held'in kategorize ettiği şekliyle bir tür "doğrudan demokrasi" modelidir.

Temsili demokrasi geleneğinin düşünsel çerçevesini oluşturan liberal yaklaşım ise özgürlük kavrayışının temeline özel mülkiyeti, piyasa özgürlüğünü ve barışçıl bir ortak yaşamın mevcudiyeti ve sürdürülebilmesi için egemen devlet fikrini yerleştirir. Ancak ona belli ölçülerde temkinli yaklaşır. Nitekim aynı zamanda devleti, "bireylerin kendi amaçlarını güvence altına almak için taşımak zorunda oldukları yük" olarak tasavvur eder. O halde, her bir vatandaşın özgürlüğünü maksimize etmek için devlet; kapsamı yönünden sınırlandırılmalı ve uygulamada kısıtlanmalıdır. Bu yönüyle liberalizm geçmişten günümüze dek, özgür ve eşit bireylerin "asgari siyasi engelle gelişebileceği bir dünyanın yaratılması ve savunulmasıyla" meşgul olurken; bunun zıttı olarak klasik marksizmden; ondan çeşitli yönleriyle ayrışan ve Yeni Sol'a kadar uzanan dünya tasavvurunda, özgürlük ve eşitliği sağlamak ve sürdürmek, bu değerlerin, pratikte, "özgür piyasa ekonomisinde ve asgari bir devlette kendi başlarına bırakılmış insanlar tarafından gerçekleştirilebileceği görüşünü reddededen" bir çizgide gelişmiştir[11] (Held, 2008, s.260).

Bu bu iki dünya görüşüne ilişkin böylesi genel bir izah, yaklaşımların son derece kaba bir resmini verir. Zira günümüzde, iki ana kategorik yaklaşım; kendi içlerindeki ekollerin, temellerle belirli ölçülerde örtüşen belli ölçülerde ayrışan farklı kavrayışları ile gelişim göstermektedir. Bu anlamıyla çağdaş demokrasi yaklaşımlarının hem liberal düşünce ekolü açısından (bkz. Held, 2008) hem marksist düşünce ekolü açısından (bkz. Cemgil ve Turan, 2023) farklı teorik yaklaşımlarla karakterize olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, bu bakış açıları özellikle de "devlet" nesnesine yönelik farklı

[11] Piyasa mantığı ile demokrasi arasındaki uzlaşmaz çelişkilere dair marksist/eleştirel iktisat ekolünün güçlü itirazlarına liberal demokrasi fikrini önceleyen araştırma muhitlerinde de bütünüyle kayıtsız kalınmadığı ifade edilebilir (örn. bkz. Diamond ve Platter, 1994). En azından piyasa ekonomisinin demokrasinin yararına olduğu gibi "zararına" olan kimi çelişkilere kaynaklık ettiği fikri; ana akım demokrasi araştırmalarında temel başvuru kaynaklarından olan Dahl'ın yaklaşımında açık bir şekilde dile getirilmektedir (Dahl, 2015, ss.189-199).

teorik kavrayışlara yol açmakta; demokrasi, devlet, toplum arasında kurulan teorik bağlar yaklaşımlara/ekollere göre ayrışma hatlarında gelişmekte (bkz. Hay ve Lister, 2006) ve her bir kavrayış biçimi farklı analitik ilgi ve araçların nesnesine dönüşmektedir (bkz. Marsh ve Storker, 1995).

Tarihsel perspektiften bakıldığında da bir siyasal örgütlenme biçimi olarak "devlet"in ortaya çıkışı, yayılımı ve gelişimi konusunda üzerinde uzlaşılmış; ortak bir açıklamadan söz etmek mümkün görünmemektedir. Siyasal teorinin kılavuzluk ettiği bilimsel ekollerde tarımsal faaliyetlere/yerleşik düzene geçiş; saldırılar, savaşlar ve fetihler gibi çeşitli açıklama unsurlarını merkeze almak suretiyle devlete ilişkin farklı tezler geliştirilmiştir. Ancak bu tezlerin ihtilafa düşmeden olgusal düzlemde uzlaştığı çarpıcı bir husus ise insanlık tarihinin büyük bir bölümünde "devletin" izine rastlanılmadığı gerçeğidir (Hall ve Ikenberry, 1989, ss. 16-21). Bu anlamıyla tarihsel süreç içerisinde gelişen farklı devlet biçimleri söz konusudur. Bu biçimlerin her birinde iktidar, otorite, egemenlik, meşruiyet gibi devletin varlığı ve işlemesine ilişkin kurucu nitelikteki siyasal kurum, norm ve olgular farklı biçimlerde tezahür eder.

Günümüzde ise kendisinden önceki devlet biçimlerinden "modern devlet" diye tanımlayıcı niteleme ile kolayca ayrıştırılan bir devlet biçimi caridir. Modern devletin öncekilerden en temel farkı; modern öncesi devlet biçimlerinde, iktidar, egemenlik ve otorite yetkisi ile donatılmış "kişi" *(imparator, monark, kral vb.)* ya da kişiler *(oligarklar)* ile "devlet" arasında bir eşdeğerlik/bütünlük söz konusu iken; 17. yy. ile birlikte Batı Avrupa'da gelişen modern devletin, kişiler ve kişilerin (keyfi) iradesiyle özdeşlikten aşamalı olarak ayrışıp otonomi kazanması ve nihayetinde bağımsızlaşmasıyla birlikte "belirli bir toprak parçası üzerindeki en yüksek siyasi otoriteyi tesis eden idari kurumlar kümesinden" oluşan bir entiteye tekabül etmesidir (Crone, 2007, s.3).

Bütün bu farklı yaklaşımlar içerisinde modern devletin ayırt edici karakteristiklere sahip bir tanımı için; hem bu çalışmanın devlete ilişkin örtük kabullerini yansıtması bakımından ve hem Lottholz ve Lemay-Hébert'in deyimiyle (2016, s.1469) "literatürde neredeyse aksiyomatik statü kazanmış" bir tanım olduğundan hareketle Max Weber'e başvurulabilir:

> "[Modern devlet] Yasamayla *(yasama)* değişmeye tabi, kendileri de yönetmeliklerle kontrol edilen idari bir kadronun *(bürokrasi)* örgütlü eylemlerinin yöneldiği yönetsel *(hükümet)* ve hukuksal bir düzene *(anayasal düzen)* sahiptir. Bu düzen sistemi *(siyasal rejim)* sadece devletin üyeleri olan ve çoğunluğu üyeliğini doğumla kazanan vatandaşlar *(yönetilenler/halk)* üzerinde değil, fakat çok büyük oranda yargı alanında *(yargı)* meydana gelen bütün eylemler üzerinde bağlayıcı otorite *(iç egemenlik)* iddiasında bulunur. Bu nedenle bölgesel temelde *(teritoryal/ülkesel)* zorlayıcı bir örgüttür *(dış egemenlik)*. Ayrıca bugün güç kullanımı sadece ya devlet tarafından izin verildiği ya da emredildiği derecede meşru (*meşruiyet)* sayılmaktadır." (Weber, 2012, s. 166).

Weber'in tanımının çağdaş siyasetin temel norm ve kavramlarına aynı anda birden çok gönderme içerdiği tespit edilebilir. Yukarıda alıntıya eklenen parantez içi vurgularla ele aldığımız bu tanımda modern devlete ilişkin pek çok ayırt edici unsurun içerisinde özellikle iki kategorik hususa dikkat çekilebilir: Bunlar, ilk olarak "devlet" ile "devleti yönetenler" arasında; ikinci olarak da "yönetenler" ve "yönetilenler arasında" ayrıma yapılan vurgulardır. Bu ayrımın gelişiminin köklerini özellikle İngiltere, ABD ve Fransa'nın tarihinin sosyopolitik değerlendirmesinde bulmak mümkündür. Ancak literatürde kapsamlı değerlendirmelere konu olan bu tarihsel seyir, bu çalışmanın sınırlarını aşan düzeyde karmaşık ve ilişkisel bir tarihsel incelemenin konusudur (bkz. Vile, 1997). Fakat yine de bu sürecin düşünsel ve kurumsal çıktılarından kavramsal soyutlama düzeyinde bahsetmek mümkündür.

Önemli hususlardan biri modern devletin gelişim sürecinde, devlet yönetiminin "despotik hükümdardan" "demokratik hükümete"; yöneten/yönetilen ilişkilerinin "tabiiyet/raiyet" ilişkilerinden "rıza ve meşruiyete" geçişinin sancıları ile karakterize edilebileceği ve bu karakteristik soru(n)ların erken modern dönem felsefi tartışmalarından başlayarak günümüze dek süregelen; "devlet egemenliğin sınırsızlığı" (*unlimited sovereignty)* ile egemenlik yetkisini fiilen kullanan hükümet yetkilerinin sınırlanması anlamına gelen "sınırlı hükümet" *(limited government)* ilkeleri arasında süregelen çelişkilere kaynaklık ediyor olmasıdır (LLyod, 2019 ss. 100-120).

Bu tarihsel manzara; modern devletin Batı merkezli gelişim sürecinde bir yandan "hükümetin kanunla sınırlandırılması gerektiği" anlamına gelen "normatif bir ideal" olarak anayasacılık *(constitutionalism)* geleneğinin gelişimine yol açarken; diğer

yandan Montesquieu'nün güçler ayrılığı *(separation of power)* doktrininden ilhamla yasama, yürütme ve yargı arasında keskin bir ayrımı ön plana çıkaran güçler ayrılığı ilkesinin belirleyici bir nitelik kazanmasına olanak sağlamıştır (Ginsburg, 2015, s.101).

Anayasacılık bu anlamıyla modern devletin, hükümet gücünün veya otoritesinin sınırlarını oluşturan, yapılandıran ve tanımlayan bir dizi norm, kural, ilke ve değerlerden oluşan bir anayasal düzene sahip olması gerektiğini ifade eden bir yaklaşıma tekabül eder. Buna göre, modern devletler yazılı olup olmaması fark etmeksizin anayasal bir düzene sahip olmalı ve anayasal düzen üç temel hükümet gücüne konulan sınırları oluşturma ve belirtme araçlarına sahip olmalıdır. Bu bakış açısından anayasalar; modern devlet bünyesinde a) yeni yasalar yapma işlevini üstlenen yasama gücü, b) yasaları uygulama işlevini üstlenen yürütme gücü ve c) anlaşmazlıkları yasalar uyarınca karara bağlama işlevini üstlenen yargı gücüne ilişkin normları, kuralları, ilke ve değerleri en üst seviyede formel olarak belirleyen kurumlar olma vasfına sahip olmalıdırlar. Bu anlamıyla da anayasacılık, hükümetin yetkileriyle sınırlandırılabileceği ve sınırlandırılması gerektiği; otoritesininse bu sınırlamalara uymasına bağlı olduğu düşüncesi üzerine kurulu bir anlayışı ifade eder (Wil ve Kyritsis, 2023, para 1-2).

Güçler ayrılığı doktrini ise anayasacılığın en temel mantıksal örüntülerine kaynaklık eder. Düşünsel temelleri Montesquieu'ye [1689-1755] dayanan güçler ayrılığı doktrinin saf hali *(pure doctrine of separation of power),* siyasal özgürlüğün kurulması ve sürdürülmesi için hükümetin üç organa *(branches of government)* bölünmesi esasına dayanır. Bunlar yasama gücü, yürütme gücü ve yargı güçleridir. Doktrinin saf anlayışına göre, her bir güç, isimleri ile müsemma olan işlevleri üstlenmeli, bununla sınırlı olmalı ve güçler; birbirlerine hiçbir durumda müdahalede bulunmamalıdır. Bunun için de bir diğer şart, her bir gücü işleten/üstlenen aktörlerin kesin olarak farklı kişilerden oluşması; kesişmemesi, ortaklaşmamasıdır. Güçler ayrılığı doktrinine göre bunlar sağlandığı takdirde, her güç bir diğeri için bizatihi bir kontrol durumu ifade edecek ve nihayetinde belirli bir grup aktörün devleti tümden kontrol etmesinin önüne geçilecektir (Vile, 1997, s.14).

Ancak güçler ayrılığının saf doktrinindeki[12] kadar rijit bir uygulaması siyasal gerçeklik açısından hiçbir zaman karşılık bulmamış, güçlerin ayrılması gerektiği fikri keskin bir yönetim uygulaması olmaktan ziyade kurucu bir normatif bir ilke olarak kabul görmüş ve bu norm; İngiltere'de "karma hükümet" *(mixed government)* teorisi[13] ABD'de fren-denge *(checks and balances)* mekanizmaları ve Fransa'da "genel irade" *(volonté générale)* fikriyatı gibi farklı anayasal teorilerle etkileşime girerek çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Bu bağlamda tarihsel olarak İngiltere, ABD ve Fransa'nın -mülkiyet ilişkilerini de içeren- sosyolojik bağlamı ve siyasal gelişmeleri doğrultusunda; yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki ilişkileri belirleyen işlevsel ayrımların anayasal tasarımına göre farklılık arz eden çeşitli hükümet yapıları ortaya çıkmıştır (Vile, 1997, ss.3-4).

Bu anlamıyla zikredilen devletlerin kendine özgü sosyotarihsel bağlamlarında ortaya çıkan; akabinde parti sistemleri, bürokratik yapıları, merkezi/ademimerkeziyetçi idare biçimleri, anayasaları, seçim sistemleri gibi diğer demokratik kurumlarla bir etkileşim halinde evrimsel olarak biçimlenen hükümet yapıları; daha ileri bir evrede 20 yy.'den başlayarak dünyanın geri kalanında modern devlete eklemlenen genel oy ilkesi gibi temsili demokrasi kurumlarının aşamalı olarak revaç bulmasıyla birlikte, farklı devletlerin anayasalarında modellenerek benimsenmiş ve günümüzde siyaset bilimi ve anayasa hukuku alanlarında "başkanlık sistemi", "parlamenter sistem" ve -çok daha

---

[12] Bu anlamıyla güçler ayrılığının saf doktrini, güçler ayrılığını kurumsal, işlevsel ve kişiler bazında bir ayrılık olarak ele almakta, keskin ayrım sınırları belirlemektedir. Ancak "güçler ayrılığına dayalı" olarak kabul ettiğimiz demokratik hükümet sistemleri hiçbir zaman bu denli kati ayrımlarla tasarlanmamış ve işletilmemiştir. Örneğin güçlerin yumuşak bir şekilde ayrıldığı parlamenter sistemde kabine üyeleri parlamento üyesi olabilmekte ya da güçlerin sert bir şekilde ayrıldığı başkanlık sistemlerinde de çeşitli fren denge mekanizmalarıyla sınırlandırılmak suretiyle başkan yargı organlarına atamalar yapabilmektedir. Bu anlamıyla güçler ayrılığının saf doktrinindeki şekliyle uygulanmasından ziyade; onun anayasal demokrasilerin kurucu mantığı olarak karşılık bulduğunu ifade edebiliriz.

[13] Güçler ayrılığının bir norm olarak gelişiminde Montesquieu'nün doktrini düşünsel manzaranın önemli bir kanalıdır ancak onun dışında Aristotales'ten John Locke'a dek, yönetim güçlerinin yapılandırılmasına ilişkin çeşitli düşüncelerin etkileri de söz konusudur. Bu düşünsel manzarının çok daha erken öncüllerinden biri olarak karma hükümet teorisi; "bir kişinin (hükümdar), birkaç kişinin (aristokratlar) ve çoğunluğun (halk) yönetimini birleştirme" mantığını ifade eder. Önce Aristoteles monarşi, oligarşi ve demokrasiyi birleştirme olasılığı üzerinde durmuş ve Polybius, Cicero gibi düşünürler ise Roma Cumhuriyeti'nin monarşi (konsüller aracılığıyla), aristokrasi (senato) ve halkın (meclisler) birleşimiyle başarılı bir karma hükümet biçimi oluşturduğunu ve bunların her birinin diğerini kontrol edip dengelediğini öne sürmüşlerdir. Karma hükümet teorileri, 17. yy.'de Avrupalı siyasi teorisyenler tarafından yaygın olarak tartışılmış ve İngiltere'de kral ve parlamento arasındaki anayasal mücadeleler, modern doktrinin özü olan işlevsel güçler ayrılığı fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Martinez, 2012, ss.549-550).

ileri bir dönemde- "yarı başkanlık sistemi" olarak ideal-tipik sistemler olarak inceleme nesnesine dönüşmüştür.

3.2 Anayasal Demokrasi ve Hükümet Sistemlerinin Sınıflandırılması

Bu çalışma, demokrasinin liberal, anayasal, temsili versiyonunu esas aldığından, yaklaşımlara yönelik değiniyi bu çerçeve ile sınırlı tutmak tercih edilmiştir. Liberal demokrasiyi tanımlayan temel unsurlar, sorumlu hükümet, siyasi görev için özgür ve adil rekabet, tam ve eşit siyasi katılım hakları, tam ve eşit siyasi katılım haklarının mevcudiyetidir (Siarof, 2022, s.87). Bununla birlikte, demokrasinin hem ideal hem ampirik tanımları ve modelleri, kitabî tanımların ötesinde çizgilerle gelişmektedir.

Bu çerçevede, demokrasiyi tanımlama konusunda siyasal teori yoğunluklu yaklaşımlardan ziyade, betimsel amaçları önceleyen "gerçekçi" demokrasi kavrayışları öne çıkmış ve demokrasi araştırmaları önemli ölçüde bu bakış açıları ile yönlendirilmiştir. Bu bakış açılarından yaralanarak, demokrasiye ilişkin ereksel bir çerçeve çizilmekte ve ardından, demokratik olmayan rejimlerin tipolojisi ele alınmaktadır. Bu değerlendirmenin amacı Türkiye'nin siyasal sistemine ilişkin kavramsal bir arka plan oluşturmaktır. Ele alınan tanımsal yaklaşımlar aynı zamanda, sonraki başlıklarda ele alınan gazeteciliğin normatif perspektifi açısından da kavramsal zemin oluşturmaktadır.

Tilly, 21. yüzyılda çağdaş demokrasi araştırmalarına kılavuzluk eden farklı tanımsal eğilimleri (I) anayasal yaklaşım; (II) "tözel *(substantive)* yaklaşım", (III) "süreç yönelimli yaklaşım" ve (III) "prosedürel yaklaşım" şeklinde dört kategoride değerlendirmektedir (Tilly, 2014, ss. 22-27). Tilly'nin kategorizasyonu; demokrasinin teorilerine ilişkin olmaktan çok, demokrasi analizlerindeki epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlarla ilişkilidir. Bu anlamıyla yaklaşımlar teorilerle belirli bir ilişki arz eder ancak esas olarak "ideal" ve "gerçek" arasında analitik bir bağ kurma amacıyla güncel araştırma eğilimlerini yansıtması bakımından anlamlıdır.

Demokrasinin anayasal yaklaşımlar ekseninde tanımlanması; spesifik olarak "anayasal demokrasi" *(constitutional democracy)* kavramsallaştırmasıyla ifade

edilebilir. Yukarıda genel bir çerçevesi çizildiği üzere bir rejim biçimi olarak anayasal demokrasi, 18. yy. sonlarından itibaren Batı dünyasında kökleşen ve esas itibarıyla 20.yy. itibarıyla büyük ölçüde küresel trende dönüşen; prensipte liberal ve uygulamada temsili-anayasal mekanizmalarla karakterize modern ve demokratik bir yönetim biçimi ifade eder. Demokrasi ekolü olarak anayasal yaklaşım ise bir rejim biçimi olarak demokrasinin anayasal garanti ile tesis edilen kurum ve mekanizmalarla mümkün olabileceği fikrini önceler. Bunun da ancak yasama, yürütme ve yargı arasındaki işlevsel ayrım ile tesis edilen güçler ayrılığı ile mümkün olabileceği anlayışına dayanır (Loughin, 2019, s. 436).

Güçler ayrılığı ilkesinin anayasal tasarımını merkezine alan bu bakış açısından; demokrasi, "en nihayetinde bir hükümet sistemidir" ve esasen "öyle olmaktan kurtulamayacaktır." Demokrasinin yönetim fonksiyonunun ihmal edilmesi onun "işleyişini kötüleştirmeye" ve nihayetinde demokrasinin büsbütün "tehlikeye atılmasına" sebep olacaktır. Bu yönüyle anayasal demokrasi, temsili demokrasinin çerçevesi belirlenmiş bir yasal-kurumsal denge üzerinde sürdürülebilir olmasının imkanına odaklanır ve "keyfi yönetimi" engellemek üzere "sınırlı hükümet" *(limited government)* anlayışına yönelik mekanizmaların yasal-formel düzeyde kurumlaştırma amacı güder (Sartori, 1997, s.188).

Anayasal demokrasi anlayışı, demokrasiyi salt yönetim kurumlarına indirgiyor gibi görünse de demokrasinin "değerler" boyutunun ancak anayasal siyasal kurumların garantisi aracılığıyla işleyebileceğine dair temel bir vurgu içerir. Bu bakımdan anayasal demokrasi yaklaşımının temel önermesi; demokrasinin siyasal kurumlarının anayasa mühendisliği faaliyetiyle mümkün olduğunca yetkin ve yönetilebilirlik açısından işler bir çerçeveye oturtulması ve yönetsel yapıların siyasal sistemin merkezi/kurucu unsuru; özü olduğu yönündeki kabulüdür. Bu bakış açısıyla demokrasi; salt "anayasal" çerçeveye indirgenemeyecekse de, anayasal mekanizmalarla "garanti" altına alınmış siyasal kurumların siyasal demokrasinin zorunlu koşulu olduğu ilkesi demokrasinin özünü oluşturmaktadır. Bu da demokrasilerin ampirik değerlendirilmesinde de demokrasilerin gelişimine ilişkin teorik tartışmalarda da anayasal düzenin mevcuttaki imkan ve sınırlılıklarına odaklanmak anlamına gelmektedir (Sartori, 2014, s.99/s.395).

Anayasal demokrasinin merkezinde yasama, yürütme ve yargı arasında güçler ayrılığının kurumsallaşması temel hususlardan biridir. Bu ayrım temelinde yasama ve yürütme ilişkilerinin nasıl tesis edildiği anayasal demokraside "hükümet sisteminin" niteliğini ifade eder. Bu çerçevede hükümet sistemleri yaygın kategorizasyonla; "parlamenter sistem", "başkanlık sistemi" ve "yarı başkanlık sistemi" olarak farklı biçimlerdedir.

3.2.1 Parlamenter Sistem

Parlamenter sistemin tipik modeli İngiliz demokrasisinin tarihsel bir ürünüdür. Parlamenter sistemde, törensel yetkilere sahip, sembolik bir devlet başkanı (cumhurbaşkanı) ya da bir monark vardır. Ancak siyasi güç, topluca "hükümet" olarak adlandırılan başbakan (hükümet başkanı) ve kabinede yoğunlaşmıştır. Hükümetteki bakanlar genellikle parlamento üyeleridir ve kabine parlamentonun güven oyuna tabidir. Hükümet, parlamentonun güven oylamasıyla istifa etmeye zorlanabilir ve başbakan ülkeyi seçime götürebilir. Bu nedenle genellikle en az beş yılda bir yapılması gereken genel seçimler; erken seçimler dolayısıyla sabit aralıklarla gerçekleşmeyebilir. Parlamenter sistemde halk ulusal yasama organının üyeleri olan parlamenterleri seçer, ancak başbakanı seçmez. Başbakan, genellikle çoğunluk partisinin lideri veya parlamentoda kurulan koalisyonun başkanıdır. Parlamenter sistemde bir hükümet yasama çoğunluğuyla göreve geldiğinde, programını ve politikalarını yürürlüğe koymak için genellikle güçlü bir konumdadır. Ancak en büyük zayıflık, parti koalisyonlarının istikrarsızlığı hususunda gözlenir. Koalisyonda özellikle iki önemli partiden fazla parti bulunduğunda hükümet istikrarsızlığı ihtimali doğar (Whelan, 2019, ss. 458-459).

3.2.2 Başkanlık Sistemi

Başkanlık sisteminin tipik demokratik modeli ABD'deki başkanlık sistemi, uygulamadaki tipik otoriter örnekleri ise Latin Amerika ülkelerindeki başkanlık uygulamalarıyla özdeşleştirilmektedir (Linz, 2015, s.16). Sartori'ye (1997) göre başkanlık sisteminin ilk tanımlayıcı kriteri, "devlet başkanının belli bir zaman dilimi için doğrudan doğruya veya ona benzer şekilde halk tarafından seçilmesidir. Bu süre genellikle dört ya da beş yıl içindir. Bu ilk kriter "zorunlu bir tanımlayıcı şart" ise de

başkanlık sistemlerini tanımlamak için yeterli değildir. Nitekim kimi ülke örneklerinden halk oyuyla seçilen başkanların "sembolik" yetkilere sahip olduğundan bu sistemler parlamenter sistem olarak işlemektedir. Bu yönüyle, bahse konu örnekler halk tarafında seçilen bir başkanın mevcudiyetine rağmen "başkanlık sistemi" olarak sınıflandırılamazlar (Sartori, 1997, ss. 113-114).

Başkanlık sistemlerinin ikinci tanımlayıcı kriteri; "hükümetin ya da yürütme organının, parlamentonun oyuyla ne atanması ne de düşürülmesidir." Başkanlık sisteminde, başkan hükümetin kurulumuna ilişkin tam bir imtiyaza sahiptir. Başkan, kabine üyelerini kendi takdirine göre atar ve yine kendi tasarrufuyla görevden uzaklaştırabilir. Bunun yanı sıra Sartori'ye göre, parlamentoya; kabine üyelerine bireysel olarak güvensizlik oyu verme yetkisi tanınmış olmasında ve hatta güvensizlik oyu ile bakanın görevden alındığı nadir durumların gerçekleşmesinde dahi bu kural ihlal edilmiş sayılmaz. Nitekim her hâlükârda atama yetkisi tek taraflı olarak başkana aittir ve başkan bu yönüyle de kabineyi dilediği şekilde oluşturabilir (Sartori, 1997, s. 114).

Sartori'ye göre bu iki tanımlayıcı kriter başkanlık sistemini tanımlamak için büyük ölçüde yeterli olsa da, tamamen yeterli görülmez. Nitekim "saf bir başkanlık sisteminin, başkanla kabine arasında hiçbir tür 'ikili otorite'ye izin vermediğinin çok açık olması" gerekir. Lijphart'ın bu hususta "tek kişilik yürütme organı" kriteri önerisini hatırlardan Sartori, "daha gevşek bir formülleştirme" önermektedir. Buna göre, "tek kişilik yürütme organı" devlet başkanının aynı zamanda hükümet başkanı olması gerektiğini ima etmesi bakmasından çok dar bir tanımlamadır. Bu genelde doğru da olsa, "otoriter çizgisinin başkandan aşağı doğru dümdüz inmesi" Sartori için yeterlidir. Bu anlamıyla da üçüncü kriter; "başkanın yürütme organını yönlendirmesidir (Sartori, 1997, s.114). Bu üç tanımlayıcı kriterden hareketle, Sartori tanımını açık bir şekilde formüle eder:

> *"Şu halde bir siyasal sistem, ancak ve ancak devlet başkanı (başkan), (i) halk oyundan çıktığı, (ii) önceden belirlenmiş görev süresi içinde parlamentonun oyuyla görevden uzaklaştırılamadığı ve (iii) atadığı hükümetlere başkanlık ettiği veya onları başka şekillerde yönlendirdiği takdirde, başkanlık sistemidir. Bu üç şartın hepsi yerine geldiğinde, karşımızda saf bir başkanlık sistemi vardır…" (Sartori, 1997, s.114).*

Bu çerçevede başkanlık sisteminde, yürütmenin tek ve doğal olarak merkezi aktörü; genellikle doğrudan halk tarafından sabit bir süre için seçilen başkandır. Başkan, yasama organından bağımsız olarak devlet başkanı ve hükümet başkanı rollerinin yanı sıra, idare ve dış ilişkiler üzerinde önemli yetkilere sahiptir. Başkanlık sistemi güçlerin sert bir ayrılığına dayandığından, başkan ve onun yürütmeye atanmış bakanlar/sekreterleri yasama organının üyesi veya bir mahkemede yargıç olamazlar. Başkan ancak istisnai durumlarda; özel ve nadir bir azil prosedürü ile görevden alınabilir ve başkan yasama organını feshedebilir ve yine sabit aralıklarla belirlenen yeni yasama seçimlerine çağırabilir. Başkanın sahip olduğu bu yetkiler, sistem içinde onu baskın bir makam olarak konumlandırır. Ancak yine de başkanın politika yapımındaki etkinliği siyasi partilerin durumuna da bağlıdır. Nitekim başkanlık sistemde başkana karşıt bir partinin yasama organının kontrolünü ele geçirmesiyle bazen çıkmaza yol açan bölünmüş hükümet senaryosu gerçekleşebilmektedir (Whelan, 2019, ss. 458-459).

3.2.3 Yarı Başkanlık Sistemi

Hükümet sistemlerinin nasıl tanımlanabileceğine ilişkin kavramsal tartışmalarla örülü karşılaştırmalı siyaset literatüründe, "başkanlık sistemi" ve "parlamenter sistem" görece daha net karakteristikler üzerinden tanımlanır. Ancak "yarı başkanlık sistemi" her iki sistemden kimi unsurlar içermesi bakımından diğerlerine göre çeşitli tanım ve tasnif sorunlarına konu olmaktadır (Brunclík ve Kubát, 2016, s.6).

Yarı başkanlık kavramının gelişiminin ayrıntılı bir dökümünü veren Elgie'ye göre "yarı başkanlık rejimi" teriminin ilk popüler kullanımı 1959'da Franzız Le Monde gazetesinin kurucusu Hubert Beuve-Mery tarafından gerçekleşmiştir (Elgie, 2004, s.1). Her ne kadar Elgie, Beuve-Mery'nin kullanımında terimin anlamının "oldukça belirsiz ve tanımsız" olduğunu ifade etse de bu bilgi, hükümet sistemi tartışmaları ve haber medyası arasında kurduğumuz bağlantıya ilişkin ilginç bir anekdot olarak kaydedilebilir. Bu yönüyle başkanlık sisteminin tipik modeli Fransa'nın 5. Cumhuriyet'le birlikte benimsediği melez hükümet sistemidir.

"Yarı başkanlık" kavramının kullanımının miladı ise Fransız siyaset bilimci Maurice Duverger'nin çalışmalarıdır. Duverger, terimi ilk olarak 1970'lerde kullanmaya

başlamış, çeşitli müdahalelerle yıllar içinde geliştirmiş, kavrama ilişkin ilk kapsamlı çalışmasını 1978'de yayınlamış ve bunu takiben de özellikle 1980'de yayımladığı İngilizce bir makale ile Fransızca konuşan dünya dışına da kavramı tanıtarak geniş bir tartışmanın zeminine kaynaklık etmiştir. Kısa bir süre içinde farklı ülkelerden siyaset bilimcilerin katıldığı uluslararası konferanslar düzenlenmiş, kavramın çeşitli ülkeler özelinde uygulandığı araştırmalar yapılmaya başlanmış ve belki de en önemlisi de 1990'larda, eski SSCB ülkelerinin demokrasiye geçiş sürecine koşut olarak kavrama olan ilgi artmıştır (Elgie, 2004, ss. 1-3).

Duverger'nin (1980) kavramsal açıklaması incelendiğinde yarı başkanlık modeli en temelde dört değişkene dayanmaktadır. Bunlar a) anayasal kurallar, b) parlamento çoğunluğunun yapısı, c) başkanın bu çoğunluğa göre konumu ve d) ulusal ve koşullu faktörlerdir. Sıralanan değişkenlerin her biri önemli olmakla birlikte, Duverger, "yarı başkanlık rejimi" kavramını temelde onu kuran anayasanın üç unsuru birleştirmesi koşuluna dayandırır. Buna göre bir hükümet sisteminin yarı başkanlık sistemi olarak tanımlanabilmesi için (1) Cumhurbaşkanının genel oyla seçilmelidir (2) oldukça önemli yetkilere sahip olmalıdır; (3) ancak cumhurbaşkanının karşısında; yalnızca parlamentonun desteğini aldığı sürece görevde kalabilen yürütme ve hükümet yetkisine sahip bir başbakan ve bakanlarının bulunmalıdır (Duverger, 1980, s.166).

Bununla birlikte, kavramın özellikle Duverger'nin önerdiği şekliyle bütünüyle kabul gördüğünü söylemek kolay değildir. Nitekim kimi araştırmacılar "yarı başkanlık" kategorizasyonuna mesafeli yaklaşmış ve parlamenter sistem/başkanlık sistemi şeklinde ikili kategorizasyona odaklanmayı sürdürmüşlerdir. Ancak, çok sayıda ülke "yarı başkanlık" görünümü veren birtakım melez karakteristikler içeren hükümet sistemleri ile yönetilir olduğundan, araştırmacıların salt kavramsal reddiye ile olguya kayıtsız kalması da söz konusu olmamış ve yarı başkanlık diğer iki sistem gibi genel kabul gören bir demokratik hükümet sistemi olarak idrak edilmiştir (Brunclík ve Kubát, 2016, ss.6-7). Kimi araştırmacılar ise olgusal durumun farklarını ayırt etmek üzere kavramsal düzeyde yeni tipolojiler geliştirmiştir (örn. bkz. Shugart ve Carey, 1992, s.28).

Tarihsel gelişimin ürünü İngiltere, ABD ve Fransa demokrasilerine özgü olarak farklı kurumsal mekanizmalarla etkileşimli bir şekilde gelişen hükümet yapıların birer

“model” olarak soyutlanıp tipleştirilmesinin bariz bir örneğini, doğaları gereği çoğu zaman belirli teorik indirgemelerle malul olmaları kaçınılmaz sayılabilecek ders kitaplarındaki standart anlatıda görmek mümkündür. Buna göre, her üç sistem de “güçler ayrılığına dayalı” hükümet sistemleri olmak bakımından “demokratik” açıdan “özdeş” kabul edilmektedir (örn. bkz. Türköne, 2003, s.160; Çetin, 2015, s.275; Heywood, 2015, s.218). Siyasal sistemin güçler ayrılığına dayalı olması bakımından, bu sistemlerin her birinin “demokratik” olduğunda şüphe yoktur.

Ancak bu noktada, “her üç sistem de demokratik ise, sistemler arasında yapılan bir tercih neden demokratik sonuçlar bakımından farklılık arz etme potansiyeline sahip olsun?” diye sorulabilir. Soruyu çalışmanın kendi bağlamında yeniden formüle etmek gerekirse; başkanlık ve yarı başkanlık sistemi de demokratik olmak bakımından “parlamenter sistemle özdeş” ise, hükümet sisteminde yapılacak bir değişiklik, neden başlı başına bir demokratik önem arz etsin? Bu sorunun yanıtı, siyaset bilimi literatüründe “demokratik özdeşlikten” ziyade, demokratik “farklara” odaklanan çalışmalarla yanıtlanabilir. Nitekim hükümet sistemlerinden kurumsal potansiyelleri bakımından uygulamada hangisinin “daha demokratik olabileceği” sorusu dinamik bir tartışma hattını oluşturur.

1980’lerle birlikte özellikle sosyal bilimler alanında yükselen bir teorik eğilimi yansıtan “yeni kurumsalcılık” yaklaşımının hakim eğilime dönüşmesiyle birlikte, siyaset bilimciler hükümet sistemlerine ilişkin “yeni” sorulara yanıt aramaya girişmiş görünürler. Bu soruların temelinde demokratik kabul edilen üç sistem birbirleriyle kıyaslandığında hangi hükümet sisteminin “demokratik potansiyel” ve “performans” açısından daha etkin olduğu -ya da tersinden ifade etmek gerekirse- hangisinin demokratik açıdan daha riskli ve dezavantajlı bir model görünümü arz ettiği sorusu merkezileşmiş bir araştırma gündemine işaret eder. Ancak daha da önemlisi, bu odaklanma, salt betimsel bir döküm ortaya koyma amaçlı olmaktan ziyade; sistemler arasında pozitif ve negatif ayrışmalar bakımından verili/betimsel durumu aşacak düzeyde bir bakış açısı ile sistemleri demokratik kılan/kılmayan “kurumsal mantıklara” odaklanma şeklinde cereyan etmektedir (Shutart ve Carey, 1992, s.14).
Günümüzde halen devam eden bu tartışmanın çıkış noktasına bakıldığında, bunların başında Juan J. Linz’in -ister teyit etme yönünden ister karşıt pozisyon alma bakımından- kendisinden sonra yapılan pek çok çalışmayı etkileyen “Başkanlık

Sisteminin Tehlikeleri" başlıklı çalışması geldiği söylenebilir. Linz, bu makalede, ABD başkanlık sistemi ile Latin Amerika'da başkanlık sistemleri arasındaki temel farkların demokratik kapasiteler arasında nasıl bir dağılım yarattığını incelerken, başkanlık sisteminin demokratik potansiyeline son derece ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini savunan bir pozisyon inşa eder. Linz'e göre, "başkanlık sistemi kaçınılmaz olarak sorunludur, çünkü kazananın her şeyi alması kuralına dayanır. Bu düzenleme demokratik siyaseti-bütün çatışma potansiyeliyle birlikte- bir sıfır toplamlı oyuna dönüştürme eğilimindedir"(Linz, 2015, s.16]). Horowitz ise Linz'i, seçici örnekler üzerinden hareket ettiği ve bölünmüş toplumlarda ayrı olarak seçilen bir başkanın yerine getireceği işlevleri hesaba katmamakla eleştitir ve başkanlık sisteminin avantajlı yönlerini ileri sürer (Horowitz, 2015, s.32). Bu yaklaşımlar arasında bir uzlaşma söz konusu değilse de, en azından her sistemin belirli ölçüde avantajlar ve dezavantajlarla karakterize ediliği konusunda bir uzlaşıdan söz etmek mümkünüdür.

Tablo 7: Başkanlık, Parlamenterizm ve Yarı Başkanlık: Avantajlar ve Dezavantajlar

Başkanlık Sistemi	**Parlamenter Sistem**	**Yarı Başkanlık Sistemi**
	Avantajlar	
ABD bir modeldir	Dünyanın çoğu istikrarlı demokrasisi parlamenter sistemlere sahiptir	Teoride başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin en iyi yanlarını birleştirir
Yönetimin yürütme ve yasama kurumlarının klasik demokrasine uygun olarak ayrılması	Yürütme ile yasamanın birleşmesi güçlü ve etkin bir yönetim yaratabilir	Başkan ulusun sembolü ve ulusal birliğin merkezi olurken başbakan gübdelik devlet işlerini yürütebilir
Başkanın doğrudan seçilmesi başkanın halka hesap verme yükümlülüğü altında olması anlamına gelir.	Hesap verme yükümlülüğü bakımından seçmenlerden parlamentoya, kabineye ve başbakana doğru dolaysız bir zincir vardır.	
	Dezavantajlar	
Yürütme ile yasama arasındaki çatışma kronik bir hal alabilir; bu da kilitlenmeye yol açar.	Yürütme ile yasamanın birleşmesi, yasamada ağırlık oluşturan bir çoğunluk olması ve sıkı parti disiplini çok fazla yetkeye sahip liderler yaratabilir	Başbakan ile kabine arasında ve başbakan ile başkan arasında çatışma ve iktidar mücadelesi yaşanması seyrek rastlanan bir durum değildir.

Zayıf ve etkisiz başkanlar kimi zaman makamlarını çok daha güçlü hale getirmeye çalışmıştır.	Yasamada ağırlık oluşturan bir çoğunluğun yakalanamadığı parlamenter sistemler zayıf ve istikrarsız olabilir	Başkan ile başbakan arasındaki hesap verme ilişkisi karışıklığa konu olabilir.
Çok az başkanlık sistemi uzun ömürlü olmuştur		

Kaynak: Newton, K., & van Deth, J. W. (2014 ss. 98-99). Karşılaştırmalı siyasetin temelleri (E. Saraçoğlu, Çev.). Phoenix Yayınevi.

Bununla birlikte anayasal demokrasilerin kurumsal potansiyelini belirleyen tek unsur hükümet sistemi modeli değildir. Onun etkileşime girdiği diğer kurumsal mekanizmalar anayasal demokrasinin ilişkisel ve bütüncül bir kurumsal görünümünü ortaya koyar. Bu açıdan anayasal demokrasiler de kendi içlerinde farklı kurumsal niteliklerle ayrışırlar. Bu çerçevede önemli bir kategorizasyon Lijphart'a (2014) aittir.

Lijphart'a göre demokrasilerde resmi ve gayri resmi kuralların ve kurumların çeşitliliği içerisinde demokrasiler; temelde "çoğunlukçu" ve "oydaşmacı" yönetim arasında bir zıtlık temelinde iki boyutlu bir modele indirgenebilir. Bu ayrım ise temelde; demokrasi "halkın halk için yönetimi" ise, "yönetme işini kim yerine getirecek?" ve "halk farklı görüşlere sahip olup farklı tercihleri ifade ettiğinde yönetim kimin çıkarlarını ifade edecek" sorularına verilen yanıtların farklılığına dayanır (Lijphart, 2014, ss.15-18).

Soruların ilkine verilen; "halkın çoğunluğu" yanıtıdır. Bu da "çoğunlukçu demokrasi" modelinin temelini oluşturur. Yanıtın demokratik meşruiyeti ise basit bir gerekçeye dayanır: çoğunluğun isteklerine uyumlu bir yönetim, azınlığın isteklerini uyumlu bir yönetimden her hâlükârda daha meşrudur. Bu sorulara verilen ikinci yanıt ise "mümkün olduğu kadar çok insan tarafından mümkün olduğu kadar çok insan için yönetim" şeklindedir. Bu yönüyle ikinci yanıt; ilk yanıttan daha karmaşık örgütlenme ilkeleri gerektiren "oydaşmacı demokrasi" modelini ifade eder. Lijphart'ın demokrasinin çoğunlukçu modeli ve çoğulcu modeli arasındaki kategorik ayrımı; belirli demokratik kural ve kurumlara ilişkin on temel farkla belirlenmektedir. Bu on

temel fark ise iki ana kategorik boyut altında ifade edilmektedir. Bunlardan ilki; "yürütme-partiler boyutu"; ikincisi ise "federal-üniter boyut" şeklindedir.

Tablo 8: Lijphart'a Göre Demokrasinin Çoğulcu ve Çoğunlukçu Modelleri

Yürütme-Partiler Boyutu	Federal-Üniter Boyut
1. Yürütme gücünün, tek parti çoğunluk hükümetinin elinde toplanması karşısında geniş çok partili koalisyonlar tarafından paylaşması	1. Merkezi ve üniter hükümet karşısında federal ve adem-i merkeziyetçi hükümet
2. Yasama-Yürütme ilişkilerinde yürütmenin baskın olması karşısında yasama-yürütme arasında güçler dengesi	2. Yasama gücünün tek meclisli bir yasama organında yoğunlaşması karşısında yasama gücünün eşit derecede güçlü fakat ayrı meclisler arasında paylaşılması
3. İki partili sistemler karşısında çok partili sistemler	3. Basit çoğunluk tarafından değiştirilebilen esnek anayasalar karşısında özel çoğunluklar karşısında tarafından değiştirebilen katı anayasalar
4. Çoğunlukçu ve gayri-nispi seçim sistemleri karşısında nispi temsil.	4. Yasama organlarının kendi yasama faaliyetlerinin anayasallaşmasında son sözü söylediği sistemler karşısında yasaların anayasallaşmasının yüksek mahkemeler ya da anayasa mahkemeleri tarafından yapılan yargısal yoruma bağlı olduğu sistemler
5. Gruplar arasında herkese açık bir rekabete dayanan çoğulcu çıkar grupları sistemi karşısında farklı çıkarların uyumlu yönetimi ve farklı çıkar grupları arasında korporatist çıkar eşgüdümüne dayanan korporatist çıkar grupları sistemi	5. Merkez bankalarının yürütme organına bağlı oluşu karşısında merkez bankalarının bağımsızlığı

Kaynak: Lijphart, A. (2014). *Demokrasi modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları* (Çev. G. Ayas- U. Bulsun). İstanbul: İletişim Yayınları.

Lijphart'ın kategorizasyonu, anayasal demokrasilerin yalnızca anayasa metinlerinde yazılı olan kurallar ve tesis edilen kurumlarla sınırlı bir içerik arz etmediğini; aynı zamanda tesis edilen bu kurumların hem tasarım ilkelerine göre, hem pratikte işleme biçimlerine göre demokratik açıdan farklı dinamikleri harekete geçirdiğini göstermesi bakımından temel bir öneme sahiptir. Buna ek olarak, çoğulculuk ve çoğunlukçuluk

arasındaki ayrışmayı demokrasi teorilerinde siyaset felsefesi geleneğinden görece ayrışarak, yeni kurumsalcı bir perspektifle ele alması yaklaşımın ayrıca özgünlüğünü ve önemini gösterir.

Anayasal yaklaşımlar, demokrasinin yalnızca bir boyutunu, ancak önemli bir boyutunu oluşturur. Demokrasinin kurumlardan oluşan bir yönetim sistemi olduğu düşünüldüğünde, anayasal ve anayasal düzen aracılığıyla tesis edilen kurumsal mekanizmalar başlı başına önem arz eder. Ancak demokrasiler, nihayetinde kurumların özerk olarak işlemesine ek olarak, onlarla etkileşime giren aktörler ve süreçlerle de karakterizedir. Bu da anayasal yaklaşıma ek olarak, seçimler, siyasal aktörler ve diğer kurum, normların ve süreçlerin önemine işaret eder. Bu çerçevede anayasal yaklaşımla yakın bir epistemolojik çerçeveyi paylaşan diğer bir yaklaşım biçimi prosedürel *(usuli)* yaklaşımlardır. Prosedürel yaklaşımlar, "minimalist" yaklaşım ya da "rekabetçi elitist" yaklaşım olarak da ifade edilebilir. Minimalist yaklaşım açısından "demokrasi" en temelde bir siyasal sistemde düzenli rekabetçi seçimlerin varlık koşuluna ilişkin temel bir endişeye endekslidir.

3.2.4 Minimalist Tanımlar: Prosedürel ve Poliarşik Demokrasi

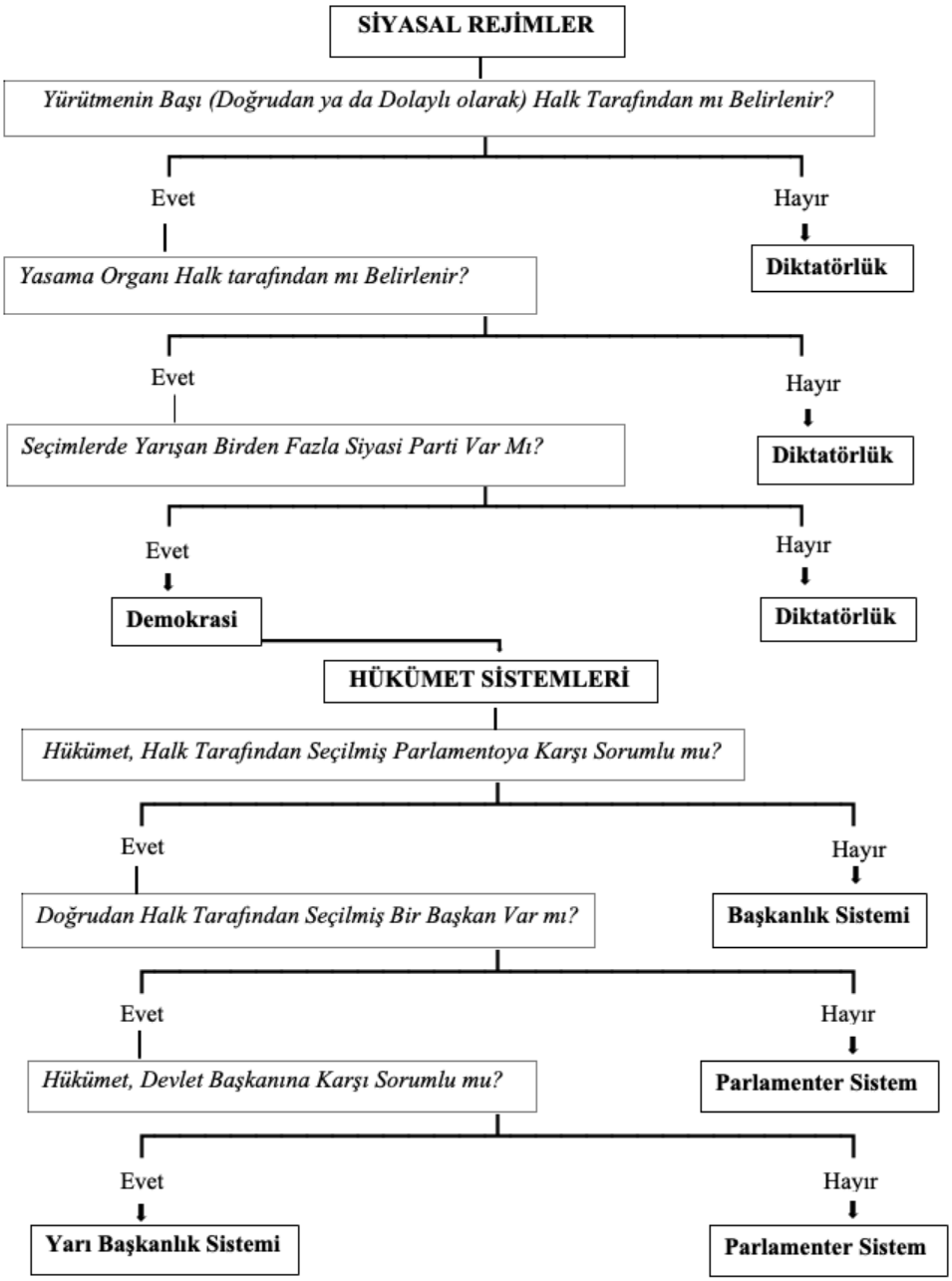
20. yüzyılın ilk yarısındaki çalışmasıyla ekonomist Joseph Schumpeter demokrasi yaklaşımını açıklarken; karşıt pozisyonu olarak "klasik demokrasi doktrinini" belirler ve teorisini bu karşıtlık üzerinden geliştirir. Ona göre klasik demokrasi teorisiyle ilgili başlıca problem; teorinin temel hareket noktasının "'halkın' her bireysel soru hakkında kesin ve rasyonel bir görüşe sahip olduğu ve bu görüşün, bir demokraside gerçekleştirilmesini sağlayacak 'temsilciler' seçerek yürürlüğe girdiği önermesine" dayanmasıdır. Bunun "gerçekçi" bir kavrayıştan ziyade baştan sorunlu bir varsayım olduğunu düşünen Schumpeter; siyasi meselelerin çözümüne yönelik demokratik düzenlemelerin *(arrangements)* birincil olarak "seçmenlere" odaklanması bakımından "temsilcilerin seçimine" yönelik ilginin "ikinci plana atılmış olmasından" yakınır. Schumpeter, "bu iki unsurun rollerini tersine çevirmeyi" ve "seçmenlerin sorunları karara bağlamasını, karar verecek kişilerin seçimine ikincil kılmayı" önererek; "halkın rolünün bir hükümet veya bir aracı kurum üretmek olduğunu ve bunun da ulusal bir yürütme veya hükümet üretmekten" ibaret olmasına yönelik bir bakış açısını savunmaktadır. Böylece demokrasinin "minimalist" bir tanımı ortaya çıkar:

Demokrasi, “bireylerin halkın oyu için rekabetçi bir mücadele yoluyla karar verme gücünü elde ettiği siyasi kararlara varmak için tesis edilen kurumsal düzenlemedir” (Schumpeter, 2006 [1942], s.269).

Schumpeter bu yaklaşımıyla “seçmenlere tamamen gerçekçi olmayan bir inisiyatif derecesi atfeden klasik teorinin” görmezden geldiğini varsaydığı “siyasal liderliği” merkezi bir konuma yerleştirmiş olur. Nitekim ona göre “kolektifler neredeyse yalnızca liderliği kabul ederek hareket eder” ve bu “herhangi bir kolektif eylemin baskın mekanizmasıdır.” Bunu hesaba katmak suretiyle Schumpeter, demokrasinin bu minimalist kavrayışının klasik teorinin tezlerine kıyasla daha “gerçekçi” bir yaklaşıma tekabül ettiğini ileri sürer ve demokrasiyi “siyasal liderlik için bir rekabet” seviyesine sabitlemiş olur (Schumpeter, 2006 [1942], ss.269-272).

Benzer şekilde, çağdaş demokrasi araştırmacılarından Adam Przeworski’ye göre de demokrasi; “insanların seçimler yoluyla hükümetleri seçtiği ve hoşnut olmadıkları mevcut hükümetleri görevden almak için makul bir olasılığa sahip olduğu bir siyasi düzenlemeden” ibarettir. Bu yönüyle demokrasi “basitçe, mevcutların seçimleri kaybettiği ve kaybettiklerinde ayrıldığı bir sistemi” ifade eder. Bu tanım çerçevesinden hareketle de, kendi demokrasi yaklaşımını “minimalist” ve “seçimselci” *(electoralist)* etiketleri ile ifade eden Przeworski’nin temel analitik yörüngesi; “seçimlerin rekabet dışı veya iktidarda kalan kişi için önemsiz hale gelmesine yönelik olası tehditleri” araştırmak üzerine kuruludur (Przeworski, 2019, s.5).

Şekil 9: Minimalist Yaklaşımda Hükümet Sistemleri ve Demokrasi



Kaynak: Cheibub (2007, s.33) *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy* ve Przeworski vd. (2005, s.19) *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World 1950-1990* [14]

[14]Rejim tipleri ile hükümet sistemlerini karar ağacı olarak ifade etme fikri + akış mantığı ve + hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasındaki ayırıcı kriterler Cheibub'dan (2007, s.33); siyasal rejimin sınıflandırmasına temel teşkil eden "3 Kural" ise Przeworski ve diğerlerinden (2005, s.19) alıntılanmıştır. Şeklin nihai hali, iki kaynaktaki bahse konu bilgilerin harmanlanmasından türetilmiştir.

Przeworski, kendi pozisyonunu inşa ederken, daha çok demokrasinin çeşitli normlarının ve özgül boyutlarla tanımlanan modellerinin *(temsili demokrasi, sosyal demokrasi, liberal demokrasi, vb.*) demokrasi tanımının zorunlu koşulu olarak ele alınmasına karşı görünür. Buna karşın salt "seçim" odaklı bu bakış açısı, demokrasinin diğer kurumları, normlarını ve boyutlarını bütünüyle yok saymak gibi bir düşünsel pozisyonu da ima etmez. Przeworski için demokrasiyi eşitlediği "seçimlere" yönelik "tehditleri" hesaba katma biçimi; diğer normlar ve kurumlarla nasıl ilişkilendiğinin bir emaresidir. Nitekim ona göre, hak ve özgürlüklerin ihlali; akut eşitsizlikler, hukukun üstünlüğünün bozulması; yargı bağımsızlığının tahrifi, temsili kurumlara güven kaybı, kamu düzenini korumak için baskı mekanizmalarına başvurulması gibi her bir husus demokrasinin seçim yoluyla işlemesine yönelik birer "tehdit" unsudur. Sıralan bu hususlar; aslında minimalist yaklaşımın da demokrasiye dair özel bir niteleme sıfatı olmaksızın, demokrasinin "temsili", "sosyal", "liberal", boyutları ile ilişki arz ettiğini göstermektedir. Ancak temel fark; söz konusu ihlallerin Przeworski tarafından "demokrasinin tanımlayıcı özellikleri" olarak değil; "vatandaşların seçimlerle hükümetleri devirme yeteneğine yönelik potansiyel tehditler" olarak ele alınmasıdır (Przeworski, 2019, ss.4-10).

Bununla birlikte demokrasinin çeşitli kurumları ve normlarının, onun tanımının asli karakteristik unsurları ve kriterleri olarak kabul eden çeşitli bakış açıları mevcuttur. Bu anlamıyla demokrasi salt bir seçim uygulaması olmaktan öte bir süreci ifade eder. Bu çerçeveye denk düşen ve ana akım demokrasi araştırmalarında sıklıkla başvurulan bir yaklaşımın izlerini sürmek için Robert Dahl'a başvurulabilir.

Dahl (2015), demokrasiyi kurumlar ve normlardan oluşan bir süreç olarak kavradığı yaklaşımında demokratik sürecin belirli kriterlerini belirler. Bunlar "etkin katılım", "oy kullanma eşitliği", "bilgi edinebilme", "gündemin kontrolü" ve "yetişkinlerin katılımı" şeklinde standartlaştırdığı beş normatif kriterdir. Etkin katılım, bir siyasal birliğin bünyesindeki politikaların bu birliğin üyelerinin tümünün politika belirleme süreçlerinde görüşlerini diğer üyelerle paylaşma imkanları açısından eşit ve etkin olanaklara sahip olmasını ifade eder. Oy kullanma eşitliği, politikanın belirlendiği momentte her üyenin eşit oy hakkı olması ve oyların da eşdeğer olmasıdır. Bilgi edinebilme; her üyenin ele alınan politika ve alternatifleri ve olası sonuçları hakkında,

eşit ve etkin bir bilgi edinme imkanına tekabül eder. Gündemin kontrolü ise, bir siyasal birliğin üyelerinin gündemi oluşturacak politika maddelerinin ne olacağı ve bunların nasıl biçimleneceğine karar verme haklarını ifade eder. Yetişkinlerin katılımı ise bir ülkede sürekli ikamet eden yetişkinlerin tümü ya da büyük çoğunluğunu önceki kriterlerde tanımlanan haklara sahip olması anlamına gelir. Bu da 20. yy.ye özgü bir fenomen olarak insanların eşit olduğu ön kabulüne dayalı bir kriteri ifade eder (Dahl, 2015, ss. 47-48).

Ancak, tüm bu kriterlerin aynı anda ve mutlak surette gerçekleşebilmesi ise hem olgusal hem de analitik ölçüm düzeyinde neredeyse imkansız görünmektedir. Nitekim Dahl'ın kendisi de, bu kriterlerin ancak küçük ölçekli örgütlenme pratiklerinde tam anlamıyla işleyebileceği fikrinde olduğundan yaklaşımını "gerçekçi" bir bakış açısıyla ilerleterek "demokrasi" ve "poliarşi" kavramları üzerinden belirli bir ayrıma başvurur. Bu ayrıma göre demokrasiler, büyük ölçekli siyasal örgütlenme biçimi olduklarından, ideal demokrasinin kriterlerine tam olarak uyma imkanından yoksundurlar. Ancak, bu kriterlere çoğunlukla uyacak belirli siyasal düzenlemelere, uygulamalara ya da kurumlara sahip oldukları sürece demokratik potansiyellerinden söz edilebilmektedir. Bu çerçevede Dahl, modern demokrasinin siyasal kurumların altı başlıkta standardize eder. Bunlar, "seçimle belirlenmiş aktörler", "özgür, adil ve sık aralıklarla yapılan seçimler", "ifade özgürlüğü", "alternatif bilgilenme kaynaklarına erişim", "kurumsal özerklik", "vatandaşların dahil edilmesi" şeklindedir (Dahl, 2015, ss.97-99).

Dahl, bir demokrasinin bu altı kurumu içermesi gerektiğini ancak genellikle bu kurumların ülkelerin tarihinde aşamalı olarak ortaya çıktığını ve hiçbir zaman tam anlamıyla etkin bir işlerliğe erişemediğini de ifade eder. En önemli hususlardan biri ise, "vatandaşların dahil edilmesi" kriterinin yeni bir demokratik kurum olarak ortaya çıkmasıdır. Nitekim, demokrasinin farklı versiyonları Atina'da "demokrasi" Roma'da "cumhuriyet" olarak 2500 yıl önce de cari ise de, 20 yüzyılda demokrasiyi kendinden önceki deneyimlerden ayırt eden temel niteliği; vatandaş katılımını "genel oy kullanma hakkı" olarak sınırlı bir gruba değil; statü ayırt etmeksizin tüm yetişkinler için tanımış olmasıdır. Bu yönüyle modern temsili demokratik kurumlar bir bütün olarak ele alındığında tarihsel anlamda "eşsiz" bir demokrasi modeli ortaya çıkmakta ve bu model aynı zamanda "poliarşik demokrasi" olarak da adlandırılmaktadır (Dahl, 2015, ss.101-102).

Güncel bir değerlendirmede ise Tom Ginsburg ve Aziz Z. Huq (2018a, 2018b), bir yandan demokrasinin normatif öncüllerini hesaba katan ancak bu öncüllere "aşırı derecede vurgu" içermeyen nispeten "tutumlu" bir tanımını önermektedir. Demokrasi tanımlarının normatif boyutunu somutlaştırmak adına "liberal anayasal demokrasi" etiketine başvuran araştırmacıların tanımına göre yakından iç içe geçen ve etkileşimde bulunan ulusal kurumların üç sistem düzeyindeki özelliğini bütünleştirmektedir. Bir devlet, ancak hepsi bir arada mevcut olduğunda liberal anayasal demokrasi etiketini hak etmektedir:

- İlk olarak, önceden yasal ve usuli olarak belirlendiği şekliyle yetişkinlerin oy kullanma hakkına sahip oldukları ve seçimlerin ardından ardından kaybeden tarafın kazanan tarafa iktidarı devrettiği periyodik, özgür ve adil seçimlerle karakterize edilen demokratik bir seçim sistemidir.
- İkincisi; pratikte demokrasiyle yakından bağlantılı olan ifade ve örgütlenme özgürlüğünün etkin mevcudiyetidir.
- Üçüncü ve son olarak, korku veya zorlama olmaksızın demokratik katılımı sağlayacak yeterlilikte bir hukuk ve yasal kurumlar bütünlüğü düzeyini ifade eden "hukukun üstünlüğünün" mevcudiyetidir (Ginsburg ve Huq, 2018b, ss. 36-38).

Ginsburg ve Huq, tanımın ilk bileşeni olarak seçimlerin mahiyetini açıklarken; Schumpeterci yaklaşımın demokrasi açısından seçimlerin önemine ilişkin temel önermelerine ek olarak "seçimlerin yasal haklar ve kurumlardan oluşan destekleyici bir yapıya bağlı olduğu" hususuna özellikle vurgu yapmaktadır. Bu açıdan yalnızca ifade ve örgütlenme hakları güçlü ve işler olduğu ölçüde seçim tercihi demokratik açıdan anlamlı kabul edilmektedir. Buna göre, "eleştiri yapmak" ve "alternatif politika önerileri üretmek" ve ayrıca "güçlü bir basını elverişli kılmak için" ifade özgürlüğü gereklidir. Nitekim, "açık ve eleştirel bir konuşma olmadan" demokrasilerde "hesap verme olasılığı yoktur" (Ginsburg ve Huq, 2018b, s.36).

Tanımın ikinci bileşeni olan örgütlenme özgürlüğü boyutu; "siyasi partilerin oluşması" içi gerekli olduğu kadar aynı zamanda "insanların bireysel tercihlerini siyaset taleplerine dönüştüren yoğun örgüt ve kurum ağı" ve için de elzem görülmektedir. Bu bakış açısından "sivil toplum, vatandaşlar ve devlet arasında kritik

bir arabuluculuk rolü oynar." Bununla birlikte, örgütlenme özgürlüğü kısmen de olsa baskıcı devlet aktörlerine karşı bir denge unsuru olarak işlev üstlenebilen kendi kendini örgütleyen grupları teşvik ettiği için de ayrıca önemli görülür. Nitekim "birlik(telik)ler demokrasinin işlemesine yardımcı olur." (Ginsburg ve Huq, 2018b, s.37).

Ginsburg ve Huq'un "liberal anayasal demokrasi" anlayışının son tanım bileşeni olarak "pratikte işlevsel bir demokrasinin temelini oluşturan" "hukukun üstünlüğü" ilkesidir. Her şeyden önce seçimlerle ortaya çıkan tercihlerin siyaseten realizasyonunda "tarafsız bir yönetim şarttır". Nitekim, seçim bölgelerinin belirlenmesi, oy pusulası hazırlama ve oy sayımı gibi seçimin demokratik niteliklerini en temel düzeyde belirleyen mekanizmalar eğer "partizan bir faaliyet" haline gelirse; "özgür seçimler riske girer". Bunu sağlamanın yolu hukukun üstünlüğü ilkesinin her halükarda hayata geçirilmesidir (Ginsburg ve Huq, 2018b, s.38).

Buraya dek ele alınan yaklaşımlar, esasen birbirini dışlamayan ancak demokrasinin belirli boyutlarını merkeze alan bakış açılarını ifade eder. Her biri demokrasiyi egemen bir devlet bünyesinde, güçler ayrılığına dayalı anayasal düzen içerisinde, temsili mekanizmalar dolayımıyla, serbest ve adil seçimler sonucunda belirlerlenen ve sınırlı bir süre görevde kalma hakkına sahip hükümetler tarafından yönetilen liberal özgürlüklere dayalı bir siyasal sistem olarak kavrar. Bu yönüyle, ayrışma, neyin demokrasiye dair olduğundan ziyade, demokrasinin zorunlu ilkelerinin belirlenmesine ilişkindir. Nitekim bahse konu tanımsal yaklaşımlar ve atıf yapılan araştırmacılar, pratik bir endişeden hareket ederler. Bu pratik endişe, demokrasilerin nicel olarak ölçülebilmesi, demokratik sistemlerle otoriter rejimler arasında ayırıcı kriterlerin oluşturulması ve bu amaca belirli sınıflandırma ilkelerinin standardizasyonudur. Bu anlamıyla demokrasinin tanımlanmasına ilişkin ihtiyaçlar, salt teorik ve kendinde bir amacın ötesinde, gerçek dünyaya dair olgusal durumları tanımlamak, sınıflandırmak ve karşılaştırmalı değerlendirmeler ortaya koymak üzere ortaya çıkmaktadır.

Bunun bir boyutu, "liberal demokrasi" olarak sınıflandırılan ülkelerin ne denli "liberal" olduğunu, uygulamadaki sınırlılıklarını ve potansiyellerini keşfetmek ise, diğer boyutu esasen "demokratik olmayan" rejimleri tespit etmek, sınıflandırmak ve değerlendirmek amacıyla bağlantılıdır. Nitekim dünya genelinde demokrasilerin

durumu ile otokrasilerin durumu arasında halen makas açıklığı söz konusudur. Buna ek olarak da, hem demokratik rejimlere özgü hem otoriter rejimlere özgü kimi özellikleri aynı anda barındıran hibrit rejimler, durumu daha karmaşık hale getirmektedir. Türkiye'de demokrasinin durumu, başlangıcından itibaren bu tabloya denk düşen bir manzarayla koşutluk arz ettiğinden, bu çerçevede rejim tipolojilerine değinmek faydalı olabilir.

3.3 Siyasal Rejimlere Tipolojik Yaklaşım: Liberal Demokrasiler, Otokrasiler ve Hibrit Rejimler

D. Alan Heslop, siyasal sistemlerin sınıflandırmasını ele aldığı siyaset ansiklopedisi maddesinde, sınıflandırması ilkeleri ve yaklaşımlarına ilişkin "neredeyse sonsuz" bir "yelpazenin" mevcudiyetine dikkat çeker. Bunların tümünü bir araya getirmek, kapsayıcı olma önceliği ansiklopedi maddesi için dahi zor görünür. Yine Heslop, siyaset bilimcilerin, bu sistemleri "sınıflandırmaya ve kategorize etmeye, tipolojiler ve modeller geliştirmeye", ve "veri çeşitliliğine analitik düzen getirmeye" çalıştıklarını ifade eder. Bu kapsamda birçok yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşımlar. Platon ve Aristoteles, hükümet biçimlerini "iktidar sahiplerinin "sayısı" ve "kullanımı" veya "gücün kötüye kullanılması" açısından tanımlama girişimlerine dek uzanır (Heslop, 2024, para 1).

Özbudun, 20. yüzyılın önemli bir bölümünde, araştırmacıların temel olarak "liberal demokrasilere" ve "totaliter rejimlere" odaklandığını, her iki örneğin dışında kalan rejimler ise "geleneksel mutlak monarşiler" ve "sultancı rejimler" kategorileri ile ifade edilen kişisel diktatörlükler bağlamında ele alındığını ifade eder. Bunlardan farklı olarak "otoriter rejimlerin zikredilen rejim tiplerinden ayrı bir kategori olarak ele alınması ise siyaset bilimci Juan J. Linz'in çalışmaları ile revaç bulmuştur (Özbudun, 2011, s.4).

Linz'in yaklaşımında otoriter rejimler, diğer rejim tiplerinden açık bir şekilde ayırt edilebilecek özelliklerle tanımlanmaktadır:

> *"Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında,*

> *yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tatmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler"* (Linz, 1964, s. 255'ten akt. Linz, 2021, s.167)."

Linz, tanımının demokratik siyasal sistemlerin tanım unsurlarından kesin bir şekilde ayrıldığını ancak totalitarizme ilişkin tanımsal sınırlar açısından aynı netliği içermediğini baştan kabul eder. Bunun sebeplerini ayrıca değerlendirdikten sonra, otoriter rejimlerin tanımda yer alan karakteristiklerini detaylandırarak ardından ortaya bir tipoloji koyarak kavramsal ve tipolojik ayrımlarını gerçekleştirir (Linz, 2021, ss.167-170).

Tablo 9: Linz'in "Otoriter Rejim" Tanımının Karakteristik Boyutları

Boyutlar	**Otoriter Rejimler**	**Totaliter Rejimler**	**Demokratik Rejimler**
Sınırlı Çoğulculuk	Sınırlı bir çoğulculuk vardır; farklı gruplar kısıtlanır ve kontrol edilir, siyasi güç tekelinde toplanır.	Çoğulculuk yoktur, tüm gruplar iktidarın hedeflerine göre yeniden şekillendirilir.	Geniş çoğulculuk bulunur, farklı gruplar siyasi sisteme serbestçe katılabilir.
İdeoloji/Zihniyet	Tek bir ideolojiye bağlılık zorunlu değil; rejim, daha çok "zihniyet" temelli pragmatik bir yönelim sergiler ve bunu yaymaya meyillidir.	Resmî ideolojiye katı bir bağlılık zorunludur; devlet ideolojisi toplumsal yapıya egemen kılınır.	İdeolojik bağlılık yoktur, fikir çeşitliliği esastır ve bireysel özgürlükler desteklenir.
Siyasal Mobilizasyon	Düşük düzeyde siyasal mobilizasyon; halkın siyasi süreçlere katılımı sınırlıdır.	Yüksek düzeyde zorunlu siyasal mobilizasyon; kitleler ideoloji doğrultusunda seferber edilir ve denetim altında tutulur.	Yüksek düzeyde siyasal mobilizasyon; halkın katılımı teşvik edilir ve demokratik süreçler vardır.

Kaynak: Tablo Linz'den (2021, ss.167-184) türetilmiştir.

Bu tablo, Linz'in tanımladığı üç temel boyutu net bir şekilde karşılaştırarak her rejimin bu boyutlarda nasıl konumlandığını özetler. Buna göre otoriter rejimlerin diğer rejimlerden ayırt edilmesinde en temel karakteristiklerden biri tanımda da vurgulandığı üzere "plüralizm" *(çoğulculuk)* yönelimidir. Ancak demokrasilerde

sınırsız plüralizm ve kurumlaşmış bir siyasal plüralizm söz konusuyken, otoriter rejimlerde ancak "sınırlı plüralizm" söz konusudur.

Linz'e göre çoğulculuğun sınırlandırılması "hukuki ya da fiili" olabileceği gibi; sınırlamanın uygulamadaki etkinliği az veya çok olabilmektedir. Demokratik sistemlerde siyasal güçler seçmen desteğine bağlı iken otoriter rejimlerde nihai belirleyici lider ve yönetici gruplardır. Çoğulculuğun sınırlanması siyasal gruplar ve çıkar grupları özelinde de işler. Otoriter rejimlerde çeşitli siyasal gruplar ve çıkar grupları faal olabilir ancak son kertede onların faaliyetleri yöneticilerin çizdiği sınırlar içerisinde olduğu ölçüde varlık gösterebilir, aksi durumda rejimin lehinde bir dengeleme girişimi olarak sınırı aşan siyasal etkinliklerin yeniden mevzilenmesine ilişkin müdahale söz konusu olur (Linz, 2021, ss.170-171).

İkinci ayırt edici karakteristik "zihniyet" terimi ile ifade edilmektedir. İdeoloji yerine zihniyet teriminin tercih edilmesi ise teorik bir zemine dayanır. Buna göre, ideolojiler, "…örgütlendirilmiş düşünce sistemleri" iken, zihniyetler; "değişik durumlara karşı kodlaştırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan düşünce ve duygulardır." Sosyolog Theodor Geiger'in (1932) yaklaşımını izleyen Linz, ideoloji ve zihniyet arasındaki ayrımın tanımlayıcı bir dökümünü serimler.

Başkanlık sistemi tartışmaları tarihi boyunca siyasal aktörlerin argümanlarının bir ideolojik tutarlılıktan ziyade, siyasal pragmatizmle birleşmiş bir "zihniyet" yansıması olduğu yönünde postüladan hareketle, uzun olması pahasına bu ayrımı netleştiren ayrıntılı tasviri ele almak faydalı olabilir:

> *"Zihniyet, düşünsel bir durum almadır; ideoloji, düşünsel içeriktir. Zihniyet ruhsal önyönelimdir; ideoloji, derin düşünme ve kendi yorumlamadır; zihniyet önce, ideoloji daha sonra oluşur; zihniyet şekilsiz ve değişkendir, ideoloji katı bir şekle bürünmüştür. İdeoloji, kültür sosyolojisinin bir kavramıdır; zihniyet, sosyal karakter incelemelerinin bir kavramıdır. İdeolojilerde güçlü bir ütopyacı unsur vardır; zihniyetler bugüne veya geçmişe daha yakındır. Değişmez unsurlara dayanan, güçlü bir duygusal unsur ve kapalı bir tanıma yapısı gösteren, davranışları belirleyici gücü hayli büyük olan, kitlelerin mobilizasyonu ve manipülasyonu bakımından önem taşıyan ideolojik inanç sistemleri, totaliter sistemlerin ayırıcı*

> *özelliğidir. Demokratik sistemlerdeki oydaşma (consensus) ise, tersine, usuli bir oydaşmaya dayanır ve buna bağlılık, ideolojik inançların bazı niteliklerini alır* (Linz, 2021, s. 172)."

Zihniyetin ideolojiye kıyasla esnek ve pragmatik olarak yeniden mevzilenmeye yatkın doğası otoriter yöneticilerin hareket alanını genişletirken, toplumsal tabanı harekete geçirici aynı düzeyde işlevsel görünmez. Nitekim Linz'e göre demokrasilerde demokratik katılım yollarıyla siyasal mobilizasyon sağlanması beklentisi mevcut iken, totaliter rejimlerde ideolojinin eğitim ve benzeri süreçlerle ideolojinin endoktrinizasyonu yoluyla benimsetilmesi yüksek siyasal mobilizasyona yol açarken, zihniyet kavramı üzerinden çizilen esneklik, otoriter rejimlerde siyasal mobilizasyonun düşük seyretmesine yol açar (Linz, 2021, s. 172).

Linz'in tanımının ayırt edici son karakteristiği, bu yönüyle siyasal mobilizasyona ilişkindir. Siyasal mobilizasyonun düşük olması farklı düzeylerde görünürlük kazanır. Otoriter rejimlerde düşük siyasal mobilizasyon, yöneticiler için kendi program ve politikalarını uygulamak bakımından bir handikap oluşturabilir. Ancak düşük siyasal mobilizasyon, aynı zamanda rejimin otoriter karakterine hizmet eden bir yöne sahiptir. Nitekim, vatandaşların siyasal katılım yönünde sınırlı bir yönelim izlemesi "depolitizasyon" sürecine yol açar ve aşağıdan yukarı bir demokratik tazyik uygulanması baştan sınırlanmış olur. Böylesi bir durum ise yöneticilerin otoriter pratikleri tahkim etme ve siyasal alanı kontrol altında tutma imkanı bulmasına elverişli bir zemin hazırlar (Linz, 2021, s.178).

Değinilmesi gereken son husus, Linz'in bu tanım çerçevesinden hareketle, cari otoriter rejimleri çeşitli düzeylerdeki farklılaşması bakımından alt tipolojilere ayırmasıdır. Bu tipoloji, "bürokratik-askeri otoriter rejimler, demokrasi-sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler, organik devletçilik, ırksal ve etnik "demokrasiler", oydaşmaya dayanmayan çok etnik gruplu demokrasiler, eksik ve totalitarizm öncesi otoriter rejimler ve totalitarizm sonrası otoriter rejimler" şeklinde alt tiplerden oluşmaktadır (Linz, 2021, ss.189-288).

Ancak, Linz'den bu yana hem cari rejimler olgusal olarak, hem mevcut literatür kavramsal ve teorik olarak bu tipolojinin belli düzeylerde işlevsiz kalmasına yol açmış görünür.

Bunun en temel nedeni, 21. yüzyılda pek çok otoriter rejimin, uzun bir süredir anayasa ve temsil mekanizmaları açısından "demokrasiye" formel olarak geçmiş olmasına rağmen pratikte halen otoriter unsurlar barındırıyor olmasıdır. Bu husus, geleneksel mutlak monarşilerden ya da totaliter sistemlerden kopan devletlerin aşamalı bir süreç içerisinde "demokrasiye geçiş" sağlayacağı yönündeki beklentileri boşa düşürmesine paralel olarak; güncel durumda seçimsel bir demokratik çehre ile otoriter yönelimli bir devlet-toplum ilişkisini aynı anda barındıran hibrit (melez) rejimlerin ortaya çıkması ve yaygınlık kazanmasıyla sonuçlanmasıyla alakalıdır.

Demokrasi araştırmalarında, demokratik olmayan sistemlerden demokratik sistemlere doğru "ilerleme" beklentisi "demokratikleşme" *(democratization);* "geçiş*" (transitology)* ve demokrasinin pekişmesi/konsolidasyonu *(democratic consolidation)* kavramları ekseninde geniş bir teorik ve ampirik literatüre kaynaklık eder.

"Demokratikleşme" en temelde "bir siyasi rejimin demokratik hale geldiği süreç" olarak tanımlanır ve bu sürecin "otoriter veya yarı otoriter bir rejimden seçim demokrasisine ilk geçiş" ve daha sonra "demokrasinin konsolidasyonu" olmak üzere iki aşamadan oluştuğu varsayılır. 20. yüzyılın ortalarında demokrasilerin küresel çapta yayılmaya başlaması, siyasal demokrasinin dünya genelinde bir "istisna" olmaktan ziyade bir "kural" olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bu tasavvur bir yandan siyasal bir yandan akademik alanda karşılık bulmuştur. Samuel Huntington'ın tezi, demokrasiye geçişlerin tesadüfi olmaktan ziyade, "küresel olarak" ve "dalgalar halinde" gerçekleşme eğiliminde olduğudur (Kauffman, 2024, para 1).

Bu bağlamda "üç ana demokratikleşme dalgası" belirleyen Hungtington'a göre, 1826'dan 1926'ya kadar süren ilk dalga, esas olarak Batı Avrupa ve ABD'de oy hakkının genişlemesiyle karakterizedir. 1943'ten 1962'ye dek süren ikinci ana dalgada II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından müttefik güçler tarafından mihver devletlerin işgali, savaş sonrası dönemde yeni bağımsız eski İngiliz sömürgelerinde demokratikleşme girişimleri ve Latin Amerika'da demokrasinin yayılmasıyla

gerçekleşmiştir. Üçüncü ana dalga ise 1974'te Portekiz'deki askeri rejimin devrilmesiyle başlamış ve takip eden 25 yıl boyunca, önce güney Avrupa ve Latin Amerika'ya, sonra doğu Avrupa ve Asya'ya ve son olarak Afrika'ya yayılım göstererek, demokrasi dünya çapında bir genişleme trendine girmiştir (Kauffman, 2024, para 2-3).

Hungtington'ın tezinin önemli bir yönü ise demokratikleşme dalgalarına eşlik eden "ters dalga" trendleridir. Bu çerçevede ilk demokratikleşme dalgasını, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra izleyen süreçte 1922'den 1942'ye kadar birçok Avrupa demokrasisinin çöküşüyle karakterize olan ilk ters dalga izler. 1958'den 1975'e dek süren ikinci ters dalga Latin Amerika ülkelerininin önemli bir kısmında askeri rejimlere geri dönüşle; Asya ve Afrika'daki yeni demokrasilerin çöküşü ile karakterizedir (Kauffman, 2024, para 2-6).

Kauffman, çoğu gözlemcinin, "üçüncü dalganın tersine dönmese de tepeye ulaştığı konusunda hemfikir olduğunu" ancak buna ek olarak üçüncü dalganın "otoriterliğe geri dönmek yerine hem demokrasi hem de otoriterliğin unsurlarını birleştiren melez veya karışık rejimlere saplanmış hale geldiğini" belirtir. Bu anlamda bir siyasal sistem demokrasiye geçişi sağlamışsa bile, demokrasinin ters dalgalarında da görüldüğü üzere; bu türden demokrasiler demokratik konsolidasyon açısından problemlerle karakterize olmaya devam edebilmektedir. Nitekim "konsolidasyon süreci, siyasi yaşam için yeni demokratik kuralların kurumsallaştırılmasının çok daha geniş ve daha karmaşık bir süreci" gerektirir. Demokratikleşmenin ters dalgalarının da işaret ettiği üzere demokrasiye geçiş her zaman beraberinde demokratik konsolidasyonu izlememektedir (Kauffman, 2024, para 2-6).

Bununla birlikte Kauffman, "üçüncü dalganın tersine dönmese de tepeye ulaştığı konusunda" bir uzlaşı olduğunu ifade etse de güncel literatürde bu hususta dinamik bir tartışma olduğunu not etmek gerekir.

Pulitzer ödüllü gazeteci ve tarihçi-yazar Anne Applebaum, demokrasilerin güncel öyküsünü jenerik bir ifadeyle "20. yüzyıl, liberal demokrasinin diğer ideolojilere *(komünizm, faşizm, şedit milliyetçilik)* karşı zaferine doğru yavaş, eşit olmayan

ilerlemenin hikayesiyse, 21. yüzyıl şimdiye kadar bunun tam tersi bir hikayedir" sözleriyle özetlemektedir (Applebaum, 2021).

Son on yılda, demokrasilerin küresel durumuna ilişkin analizler Applebaum'un sözleriyle özetlenen manzaraya ilişkin çok sayıda ampirik kanıt sunar. Güncel duruma ilişkin diğer ampirik değerlendirmeler; demokrasilerin küresel seyrine ilişkin "düşüş" "durgunluk", "gerileme", "çürüme", "yozlaşma", "çöküş" örüntüleri tespit etmekte ve demokratikleşme ve otoriterleşme tartışmaları bu kavramlar etrafında sürdürülmektedir (Albert ve Pal, 2018, s.117).

Ampirik tablo küresel çapta otoriterleşme eğilimlerinin; demokratikleşme eğilimlerine galebe çaldığını teyit eden bir manzara sunar. Demokrasi derecelendirme kuruluşu Freedom House (2022), 2005-2021 arası 195 ülkeyi baz alarak demokrasilerin gelişme ve düşüş skorlarını analiz etmiş, 2005'te demokratik gelişim gösteren ülke sayısı 83; demokratik düşüşle karakterize ülke sayısı 52 iken; 2021'e gelindiğinde bu tablo; demokratik gelişim gösteren ülke sayısı 25; demokratik düşüşle karakterize ülke sayısı ise 60'a yükselmiştir. Diğer ülkelerin skorları ise sabit kalmıştır (Freedom House, 2022).

Bir diğer demokrasi derecelendirme kuruluşu V-Dem Intsitute'ün 2024 raporu ise, 2023 itibarıyla "dünyadaki ortalama bir bireyin sahip olduğu demokrasi seviyesinin 1985 seviyelerine düştüğünü"; "ülke bazlı ortalamalara göre ise 1998 seviyesine gerilediğini" tespit etmektedir. Yine bu analizde "2009'dan bu yana -yaklaşık 15 yıl üst üste- otokratik ülkelerde yaşayan dünya nüfusunun oranı demokratikleşen ülkelerde yaşayanların oranını gölgede bırakmış olduğu" bir diğer bulgudur. Demokratikleşme ve otoriterleşme eğilimleri bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte, 2024 yılı itibarıyla "dünya, 91 demokrasi ve 88 otokrasi arasında neredeyse eşit olarak bölünmüştür". Çarpıcı bir diğer bulgu ise "dünya nüfusunun %71'i -5,7 milyar insan- otokrasilerde yaşamakta" olduğudur. Bu oran on yıl öncesine göre %48'lik bir artış göstermektedir (V-Dem Institute, 2024).

Her ne kadar kimi araştırmacılar başlangıçta demokrasilerin durumuna karşı görece iyimser bir analiz ortaya koysa da (örn. Levitsky ve Way, 2015); Diamond, bu tabloyu "bir on yıl boyunca, demokratik gerileme yeterince incelikli, kademeli ve karışıktı, bu

nedenle bunun olup olmadığını tartışmak makuldü. Ancak yıllar geçtikçe otoriter eğilimin gözden kaçırılması zorlaştı" sözleriyle ifade eder (Diamond, 2022, s.169). Ancak yine demokrasilerin küresel gidişatına ilişkin bir uzlaşı söz konusu değildir.

Güncel tabloda kimi araştırmacılar "otoriterleşmenin üçüncü dalgasından" söz ederken (örn. bkz. Lührman ve Lindberg, 2019) kimi araştırmacılar ise daha "iyimser" bir bakış açısıyla, aynı gelişmeleri "demokratik dayanıklılığın üçüncü dalgası" şeklinde ele alarak, aslında küresel çapta yaşanan gelişmelerin "otoriter dalga" olarak yorumlanmasını başlangıçtan itibaren demokratikleşmeye yönelik küresel beklentinin yüksekliğinden kaynaklanan bir "aşırı iyimserliğe" yormakta ve "son yirmi yılda küresel demokrasinin durumunu düz bir çizgi olarak tanımlamak" gerektiği yönünde bir yaklaşım sergilemektedir (Levitsky ve Way, 2024, ss. 198-201).

Linz'in otorite rejimler tipolojisinin günümüzde yetersiz kaldığı yönündeki önerme ise bu bağlamda geçerlilik kazanır. Nitekim, Özbudun'un deyimiyle "Linz'in öngöremediği" yeni kategoriler ortaya çıkmakta ve bu kategoriler, demokrasi ve otoriter rejimler arasında; her ikisinden de unsurlar barındıran hibrit rejimlerdir (Özbudun, 2016, s.16). Demokrasi derecelendirme kuruluşları ve araştırmacılar, güncel durumda otoriter rejimleri, Linz'in kategorizasyonundan farklı olarak, melez nitelikteki alt tipler üzerinden sınıflandırmaktadır. Tablo 10, demokrasilerin ve otokrasilerin alt tiplerinden oluşan bir karşılaştırmasını sunar.

Tablo 10: Demokrasiler ve Otokrasiler: Rejim Tipolojisi

Özellikler	Liberal Demokrasi	Seçimsel Demokrasi	Yarı Açık Otokrasi	Kapalı Otokrasi
Siyasi Partiler ve Seçimler ile Genel Siyasi Muhalefet	İki veya daha fazla partinin adil ve serbest rekabeti; vatandaşlar seçimler yoluyla hükümeti değiştirebilir, açık ve genellikle güçlü bir muhalefet	İki veya daha fazla parti var; açık siyasi muhalefet mevcut, vatandaşlar seçimler yoluyla hükümeti değiştirebilir ancak seçimler her zaman tamamen adil ve serbest değil	Genellikle birden fazla parti; sınırlı siyasi çoğulculuk ve dolayısıyla siyasi muhalefet; ancak, ulusal seçimler hükümeti değiştirecek kadar özgür ve adil değil (veya hükümeti belirlemiyor)	Genellikle tek bir resmi parti veya tüm partiler yasaklanmıştır; ancak rejime açıkça karşı olmayan bazı bağımsızlar seçilebilir

Sosyoekonomik Çoğulculuk	Ekonomi ve geniş toplumda birçok özerk aktör (elbette hepsi eşit siyasi etkiye sahip değil)	Genellikle oldukça geniş sosyal ve ekonomik çoğulculuk	Otokratik rejimden önceye dayanan bazı sosyal ve ekonomik çoğulculuk	Anlamlı bir sosyal çoğulculuk yoktur; genellikle bazı ekonomik ve dini çoğulculuk vardır
Sivil Özgürlükler	Tam sivil özgürlükler	Sivil özgürlükler genellikle eksik ya da sınırlıdır	Sivil özgürlükler sınırlıdır ya da en fazla eksiktir	Sivil özgürlükler yoktur ya da neredeyse yoktur
İdeoloji	Sivil otorite, hukukun üstünlüğü, bireycilik ve azınlık hakları vurgulanır	Genellikle resmi bir yönlendirici ideoloji yoktur	Resmi bir ideoloji yoktur; en fazla belirgin eğilimler bulunur	Totaliter değilse resmi bir ideoloji yoktur; genellikle milliyetçidir
Mobilizasyon	Katılım, büyük ölçüde sivil toplum ve rekabet eden partiler tarafından bağımsız olarak sağlanır	Katılım, büyük ölçüde sivil toplum ve rekabet eden partiler tarafından bağımsız olarak sağlanır	Katılım büyük ölçüde sivil toplum tarafından bağımsız olarak sağlanır, ancak bazı kısıtlamalar vardır	Demobilizasyona vurgu yapılır, bazı tarihsel dönemler hariç
Otoritenin Meşruiyeti	Meşruiyet, bazı liderlerin kişisel karizmalarından destek alsa bile yasal-rasyonel otoriteden gelir	Meşruiyet genellikle yasal-rasyonel otoriteden gelir, ancak süreçler kusursuz değildir	Yasal-rasyonel otorite illüzyonu da dahil olmak üzere geniş bir meşruiyet faktörleri yelpazesi	Meşruiyet gelenek ve ulusal çıkar adına hareket etme iddialarından gelir
Yetki Üzerindeki Kısıtlamalar	Anayasa, mahkemeler, hukukun üstünlüğü, profesyonel bürokrasi ve sosyopolitik çoğulculuk tarafından açıkça kısıtlanmıştı	Anayasa tarafından açıkça kısıtlanır; mahkemeler, hukukun üstünlüğü, bürokrasi ve sosyopolitik çoğulculuk tarafından kısmen kısıtlanır	Anayasa, mahkemeler, hukukun üstünlüğü ve bürokrasi tarafından kısmen (eğer varsa) kısıtlanır; bağımsız medya gibi sosyopolitik çoğulculukla daha fazla kısıtlanır	Lider veya küçük bir grup, yasal olarak tanımlanmamış sınırlara sahiptir, ancak bürokrasi, ordu ve ekonomik aktörler tarafından kısmen kısıtlanır
Halka Karşı Siyasi Hesap Verebilirlik	Seçimlerdeki seçmenlere ve topluma sürekli bir hesap	Seçimlerdeki seçmenlere ve topluma sürekli bir genel hesap	Gerçek bir siyasi hesap verebilirlik yoktur	Siyasi hesap verebilirlik yoktur

	verebilirlik vardır	verebilirlik vardır		
Liderlik Süresi	Liderler, periyodik serbest ve adil seçimlere tabi olmalıdır; geçişler meşru ve sorunsuzdur	Bazı siyasi liderler periyodik seçimlere tabi olmalıdır; vesayetçi aktörler bundan muaf tutulur	Bireysel liderler sınırlı süreye sahip olabilir; genellikle seçimler, her nasılsa, yeni lideri "onaylar"	Liderlik genellikle ömür boyu sürer, "devrilmediği sürece".
(Liberal) Demokrasiye Geçiş	Genellikle kalan bazı engellerin kademeli olarak kaldırılması	Çeşitli senaryolar mümkündür; ancak gelişmiş sivil toplumlarla rekabetçi otokratik rejimlerde istikrarlı, müzakere edilmiş bir geçiş olabilir	Öncelikle, bazı sosyopolitik çoğulculuğa sahip yarı açık bir otokratik aşamadan geçmesi gerekir; aksi takdirde demokratikleşmeye istekli bir yabancı güç tarafından işgal edilmesi gerekir	

Kaynak: Siaroff, A. (2022). *Comparing political regimes: A thematic introduction to comparative politics* (4. Baskı). University of Toronto Press.

Tablo 10'da demokrasilerin ve otokrasilerin tek bir türde olmayıp alt tiplere ayrıldığını gösterir. Bu tabloda "liberal demokrasi", "seçimsel demokrasi", "yarı açık otokrasi", "kapalı otokrasi" şeklinde bir kategorizasyon söz konusudur. Bu kategorizasyon, demokrasiler ve otokrasileri ve her ikisinin hibrit versiyonlarını tanımlamak için temel bir çerçeve çizmeye olanak sağlar.

Liberal demokrasiler, esasen yukarıda Ginsburg ve Huq'ın (2018a; 2018b), çerçevesini çizdiği türden rejimleri ifade eder. Bu sistemlerde sivil ve siyasi hakların varlığı ve etkinliği rejimin liberal karakteristiğini; temsili mekanizmaların etkinliği ve anayasal mekanizmaların mevcudiyeti de sistemin demokratik niteliğini bir arada ifade eder. Seçimsel demokrasiler ise daha çok Dahl'ın "poliarşik demokrasi" tanımıyla örtüşür. Yukarıda ele alındığı üzere günümüzde pek çok siyasal sistem en azından görünürde ya da lafzen, anayasal mekanizmalara, temsili sistemlere ve uygulamadaki adilliğinden bağımsız olarak seçim mekanizmalarına sahiptir. Ancak bunlara sahip olmak, rejimin doğrudan liberal bir karaktere sahip olduğu anlamına

gelmez. Bu anlamıyla, demokrasiye geçen devletlerde eğer demokratik konsolidasyon gerçekleşmemişse çoğu örnekte "seçimsel demokrasi" kategorisine dahil edilebilecek rejim manzaraları ortaya çıkar.

Yarı açık otokrasiler yine görünürde poliarşik demokrasinin usuli kriterlerini karşılamakla birlikte, uygulamada, demokrasinin usuli mekanizmalarıyla otoriter uygulamalar arasında melez karakterli rejimleri ifade eder. Tabloda çeşitli boyutlar üzerinden dikkat çekilen hususlar dikkate alındığında, seçimsel otokrasiler, demokratik konsolidasyon yönünde bir hareketlilik içerisinde olmaz ise, "durgunluk ya da "demokratik gerileme" senaryosu ile karşı kalarak tam anlamıyla otokrasiye dönüş ihtimali ile kaygan bir zeminde varlık göstermektedir. Kapalı otokrasiler ise Linz'in (2021) çerçevesini çizdiği otoriter rejimlerin temel karakteristikleri ile ele alınabilir.

Tablo 10'da gösterilen tipoloji demokrasi ve otoriter rejimlerin alt tiplerini ayırt etmek üzere temel bir çerçeve sunar. Ancak karşılaştırmalı siyaset araştırmacıları, bu temel tipolojinin tekabül ettiği olgusal çerçeveyi farklı kavramsallaştırmalarla ele almaktadır. Bu farklılaşma "demokrasi" özelinde yapılan çeşitlemeler olabildiği gibi, "otokrasi" özelinde çeşitlemelerde de söz konusudur. Demokrasiye eklemlenen sıfatlarla geliştirilen kimi kavramsallaştırmalar; "delegasyoncu demokrasi" (O'Donnell, 1994), illiberal demokrasi (Zakaria, 1997), "kusurlu demokrasi" (Merkel, 2004) "seçimsel demokrasi" (Diamond, 1996), "sahte demokrasi" (Diamond, 1999) şeklindeyken; otoritarizme eklenen sıfatlarla, türetilen rejim tipleri; "yarı otoriterlik" (Ottaway, 2003), "seçimsel otoriterlik" (Schedler, 2002; 2013) şeklinde ifade edilebilir. Seçimsel otoriterizm ise "hegemonik" ve rekabetçi" olarak ayrışmaktatır (Diamond, 2002; Howard ve Roeslerr, 2006; Brownlee, 2006); bu ayrışmadan doğan bir başka kavramsallaştırma ise "rekabetçi otoriterlik" (Levitsky ve Way, 2010) şeklindedir (aktaranlar Wigell, 2008, ss. 231-240; Akhrarkhodjeva, 2017, ss.24-26).

Bu kavram ve tipolojiler arasındaki farklılıklara ilişkin bir değerlendirme hem kapsamı hem amaçları açısından bu çalışmanın sınırlarını aşsa da Türkiye'de demokrasinin durumunu değerlendiren araştırmacıların değinilerinde başvuruldukça kavramsal içerikleri takip eden başlıkta değinilecektir. Sonuç olarak, bu ana başlıkta ele alınanların tümü, demokrasinin ideal tanımları arasında çeşitli normatif farklara ve

demokrasinin ideal tanımlarıyla gerçek dünyadaki uygulama arasındaki farklara ilişkin kavramsal ve tipolojik bir manzara ortaya koyar. Bu çerçevede yapılan değerlendirme, çalışmanın çeşitli boyutlarına ilişkin bir zemin oluşturur.

Her şeyden önce "gazetecilik ve demokrasi" ilişkisi dendiğinde, "demokrasi" ile kastedilenin ne olduğunu somutlaştırmak adına somut bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Yukarıda, siyasal demokrasinin farklı kavram dizgeleri ve teorik yaklaşımlar, demokrasinin normatif bir çerçevesini çizmeye imkan tanımıştır.

Anayasal demokrasi bağlamında hükümet sistemlerinin teorik bağlamı ve kavramsal açıklamaları ele alınmış, böylece çalışmanın ana araştırma nesnesi olan "başkanlık sistemi tartışmalarının" kökenindeki kavramsal çerçeve somutlaştırılmıştır.

Ayrıca demokrasiye ilişkin teorik ve kavramsal açıklamaların bir işlevi de "gazetecilik ve demokrasi" ilişkisi çerçevesinde geliştirilen normatif yaklaşımların teorik standartlarına bir temel oluşturmasıdır. Nitekim bir sonraki bölümde, normatif çerçeve çizilirken, demokrasinin minimalist kavranışı ile maksimalist kavranışı arasındaki farklara değinilmektedir. Yine bununla ilgili ancak daha önemli bir husus, gazetecilik ve demokrasi ilişkisi "medya sistemi" çerçevesinde kavramsallaştırılırken, siyasal sisteme ilişkin de kavramsal bir çerçevenin bu başlıkta çizilmiş olmasıdır.

Bu çerçevede en önemlisi, bu kavramsal çerçeve, özellikle rejim tipolojileri aracılığıyla Türkiye'de siyasal sistemin karakteristikleri bağlamında Özal ve Erdoğan Döneminde rejimin niteliğini tanımlamak üzere bir arka plan oluşturmaktadır. Bu yönüyle dönemlerin çerçevesinin çizilmesinde sistemik ve kategorik yaklaşımlarla hareket etmeye imkan sağlar. Tez çalışmasının 25 yıla tekabül eden ayrı dönemlerdeki tartışmaları nesneleştirdiği hatırlandığında, bu dönemlere mikro bir odaklanma mümkün olmayacağından, makro sistem perspektifiyle bir çerçeve çizilmesi tercih edilmiş ve ele alınan kavramsal ve tipolojik yaklaşımlar, buna yönelik işlevsel bir teorik arka plan oluşturmuştur.

3.4 Türkiye'de Demokrasi ve Hükümet Sistemi Tartışmalarına Zemin Oluşturan Örüntüler

"Başkanlık sistemi tartışmaları", Türkiye'nin hükümet sisteminin parlamenter sistemden başkanlık ya da yarı başkanlık sistemine geçiş yönünden değişimini talep eden fikir ve girişimlerden oluşan kamusal-siyasal tartışma şeklinde tanımlanabilir.

Literatürde yaygın görüş, başkanlık sistemi tartışmalarının siyasal hayatın çeşitli evrelerinde belirli siyasal aktörlerin motivasyonuyla sınırlı şekilde tetiklendiği ve bu açıdan tartışmanın toplumsal tabanının zayıf olduğu yönündedir. Bu kapsamda; siyasal hayatın olağan akışında ilgi unsuru olmayan hükümet sistemleri konusunun belirli bir konjonktür itibarıyla "siyasi partiler ve aydınlar arasında tartışılır olduğu" (Erdoğan, 1996, s.4), tartışmanın "siyaset ve sosyal bilimcilerden çok mevcut hükümet sistemini savunan ve eleştiren politikacılara kalmış göründüğü" (Yaşın, 1997, s.2), "tamamen siyasi saiklerle sürdürülen bir tartışma" olduğu (Sevinç, 2011, s. 117), "zaman zaman gündemden düşse de […] özellikle siyasetçilerin yaptıkları açıklamalarla alevlendiği" (Gönenç, 2005, s.1) vurguları göze çarpar. Bununla birlikte zikredilen bu seçme değinilerin ötesinde tartışmanın siyasal aktörler tarafından tetiklendiğine dair tespitlerin kapsamlı izlerine, konuya dair çalışmaların tartışmaların tarihsel seyrine ilişkin sistemli değerlendirmelerinde rastlamak mümkündür.

Bu çalışmalar incelendiğinde; Türkiye'nin yakın siyasal tarihinde başkanlık sistemi tartışmalarının en yoğun şekilde Turgut Özal'ın parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş isteği doğrultusunda tetiklenerek gündeme geldiği, tutumu konjonktürel olarak değişmekle birlikte Süleyman Demirel tarafından da bir dönem benimsendiği ve nihayetinde tartışmanın Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı döneminin çeşitli evrelerinde siyasi arenanın merkezine yerleştiği hususunda geniş bir uzlaşı tespit edilebilir (Aslan-Akman ve Akçalı, 2017; Güney, 2014; İçener, 2015; Kalaycıoğlu, 2005, 2013; Özbudun, 2005, 2013; Özsoy-Boyunsuz, 2016; Polatoğlu, 2013; Tosun ve Tosun, 1999; Tosun, 2016; Turan, 2005, 2013; Yazıcı, 2005, 2013, 2015, 2017).

Literatürde başkanlık sistemi tartışmalarının toplumsal tabanı zayıf ve belli siyasal aktörlerin öznel siyasal eğilimleri ile sınırlı olduğu yönündeki görüşün aksi yönünde

değerlendirmeler de mevcuttur. Bu değerlendirmelerin temel hareket noktası, yukarıda genel hatlarıyla ele alınan siyasal gelişmelerin deyim yerindeyse kaçınılmaz bir şekilde, başkanlık sistemi tartışmalarını doğurduğudur.

Bu değerlendirmelere göre başkanlık sistemi tartışmaları siyasal aktörlere endeksli olmadığı ve tarihsel sürekliliği haiz siyasal süreçlerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğudur. Bu bakımdan başkanlık sistemi tartışmalarının gelişimi kişilere bağlı ve tercihi olmaktan çok, deyim yerindeyse kendini dayatan bir zaruriyet şeklinde ortaya çıkmıştır (Kuzu, 2013, 2016; Miş ve Duran, 2017; İyimaya, 2013; Tekin, 2013; Yayman, 2016).

Bu kapsamda bir değerlendirmeye göre "Türkiye'de bu tartışmaların yeni başladığı ve ilk defa yapıldığı biçimindeki" görüş, "Hükümet sistemine ilişkin tartışmaları manipüle etmek isteyenlerin en temel argümanlarından birisidir" ve hükümet sistemi tartışmalarının tarihsel köklerini "Osmanlı dönemindeki demokrasi tartışmalarına" yani "1850'lere dek götürmek gerektiği" şeklindedir (Tekin, 2013, s.190). Başkanlık sistemine geçişi vizyoner bir "devlet reformu" olarak ele alan bir başka değerlendirmeye göre de bu tartışma "Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar uzanan" "Türkiye'nin düzen arayışının" bir yansımasıdır ve "maksatlı, organize ve bilinçli bir şekilde başkanlık sistemi tartışmalarının tarihi görmezden gelinmektedir" (Yayman, 2017, ss. 275-281).

Farklı dönemlerde yürütülen başkanlık sistemi tartışmalarının ana odağını "yönetilebilirlik sorunu" olarak teşhis eden bir diğer çalışmaya göreyse başkanlık sistemine geçiş çabası "… Türk tipi vesayetçi parlamenter yapının içerisinde kolayca iktidar alanı bulan vesayet odaklarından kurtulma ve sistemin kriz üreten yönlerini aşarak istikrarlı yönetimi sürekli kılma çabasıyla" özdeştir (Miş & Duran, 2017, s.7).

Benzer bir yaklaşımı, Türkiye'deki parlamenter sistem deneyimini "vesayet rejimi" teması ekseninde değerlendiren İyimaya'da (2013) ve yine benzer bir zeminden hareket eden ancak özellikle hükümet istikrarsızlığı sorunu özelinde başkanlık sistemini "mecburi istikamet" olarak gören Kuzu'da (2013, 2017) da görmek mümkündür.

Bu değerlendirmelerde görülen başkanlık sistemi tartışmalarının Osmanlı'ya dek götürme eğilimi (Tekin 2013; Yayman, 2017), o dönemin tartışmalarının dar anlamda hükümet sistemi tartışmasından çok siyasal sistemin kendisi; hatta devletin niteliğine ilişkin olduğu (Ahmad, 2006, ss.40-53) ve genel bağlamıyla "devlet nasıl kurtulur?" (Heper, 2016, s.245) sorusuyla ilgili olduğu hesaba katıldığında tartışmaları bu şekilde tarihselleştirme hususunda aşırı ilişkilendirme riskine karşı temkinli olmak gerektiği düşünülebilir. Başkanlık sistemi tartışmaların manipüle edildiği yönündeki tespit ise akademik literatürde tartışmaların hangi çalışmalarla ve hangi argümanlarla manipüle edildiği sorularına açık şekilde değinilmemesi bakımından bu argümana ilişkin de temkinli yaklaşmak gerektiğini düşündürmektedir.

Ayrıca, başkanlık sistemi tartışmalarının siyasal aktörlerin girişimleri ekseninde Türkiye'de siyasetin merkezine yerleştiği tespiti, yalnızca başkanlık sistemine karşı olanların tespiti olmadığı gibi; aksine başkanlık ya da yarı başkanlık sistemine geçişi destekleyenlerin de bu konuda paralel değerlendirmeleri söz konusudur (bkz. Bağlı, 2013, s.185; Fendoğlu, 2013; ss.581-586; Güzel, 2013, s.176).

Ek olarak başkanlık sisteminin Türkiye için uygunluğunu savunan ve Türkiye'nin farklı siyasal dönemlerinde resmi olmasa bile fiili açıdan buna ilişkin pek çok deneyimin yaşandığını belirten İyimaya'nın bu konu özelindeki değerlendirmesi başkanlık sistemi tartışmalarının bir siyasal elit projeksiyonu olduğuna dair somut bir emare olarak kabul edilebilir. İyimaya'nın tespiti şöyledir:

> "Hükümet sistemleri (ve başkanlık) tartışması, sürecin uzunluğuna rağmen *toplum katına henüz inmemiştir*. Toplumun hükümet sistemleri konusundaki *"ilgi, kanaat, talep"* hanesi entelektüel reflekse ters orantılı olarak henüz "*boş*"tur (İyimaya, 2013, s.55).

İyimaya'nın bu tespiti, tartışmaların yoğunlaştığı 2015 Genel Seçimleri kampanya sürecinde yapılan bir saha araştırmasıyla teyit edilmiş; başkanlık sistemine geçişi öneren iktidar partisi seçmenlerinde dahi başkanlık sistemine desteğin %50'nin altında kaldığı ve kamuoyunun genelinde sistem değişikliğine desteğin yüksek olmadığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Aytaç ve Çarkoğlu, 2015 s.171).

Genel hatlarıyla değinilen bu hususlar ve siyasal aktörlerin farklı dönemlerde tartışmaya ilişkin tutum değişikliği, parti programları ile lider söylemleri arasında yer yer çelişen yaklaşımlar değerlendirildiğinde; tartışmaların belirli siyasal aktörlerin eğilimleriyle gündeme yerleştiği şeklindeki literatürdeki yaygın görüşün daha tutarlı olduğu düşünülmektedir.

Buradan hareketle bu çalışma, tartışmanın siyasal süreç açısından spontane gelişen toplumsal bir yönelimin yansıması olmaktan çok; belirli siyasal aktörlerin siyasi projeksiyonları bağlamında hususi bir yönelimin nesnesi olarak ortaya çıktığı görüşüne daha yakındır. Bu pozisyonun bütüncül bir ifadesi için şu değerlendirmeye başvurulabilir:

> *"Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmaları, Başbakan olarak aktif bir siyasi yaşamın içinde olan ve yürütme gücünü kullanan siyasi parti liderlerinin, devletin en yüksek makamı olan ancak parlamenter demokrasilerin bir gereği olarak daha çok sembolik yetkilerle donatılmış, dolayısıyla Başbakanlığa oranla pasif olan Cumhurbaşkanlığı makamına gelebilme özlemleri nedeniyle başlamıştır denilebilir. Başbakan olarak hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden sorumlu olan siyasi parti liderleri, Devletin en yüksek ve en saygın makamına gelerek Devlet Başkanı (Cumhurbaşkanı) olmak istemekte, ancak Cumhurbaşkanlığının sınırlı yetkilerle donatılmış olması kendilerini tatmin etmemektedir. Bir başka deyişle, hem Cumhurbaşkanı olmak hem de Başbakanlık yetkilerine sahip olmak istemektedirler. Başkanlık sistemi tartışmalarının Türkiye gündemine taşınmasının, parlamenter sistemden Başkanlık sistemine geçilmesi isteminin, temel nedeninin siyasi parti liderlerinin bu özlemleri olduğu kanısındayız."* (Polatoğlu, 2013, s.14)

Polatoğlu'nun değerlendirmesinde çizdiği çerçeve, yukarıda değinilen nedenlerle bu tez çalışmasında başkanlık sistemi tartışmalarına dair genel kavrayışın bir özeti niteliğindedir. Çalışma açısından bu değerlendirmenin işlevi, başkanlık sisteminin tarihsel bağlamını anlamlandırma ve bu kapsamda araştırma tasarımında siyasal aktörlerin siyasal iletişim pratiklerine yönelik varsayımlarda bulunma ekseninde önem kazanmaktadır.

Bununla birlikte, bahse konu siyasal aktörlerin başkanlık sistemine geçiş yönündeki siyasal, konjonktürel ve öznel eğilimlerini kamusal-siyasal düzeyde nesnelleştirme sürecinde argümanlarını Türkiye demokrasisinin yapısal sorunlarıyla ilişkilendirerek rasyonelleştirdikleri görülür. Bu açıdan tartışmaları besleyen tarihsel bağlam ve dinamiklere değinmek önem arz eder. Bunlar da Türkiye'nin siyasal sistemiyle ilişki içinde kavranabilir.

Türkiye'de siyasal sistem, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana otokrasi ve demokrasi arasında farklı rejim tipleri ile karakterize edilmektedir. Bu yönüyle 100 yılı aşkın bir tarihin belirli periyotlar halinde değerlendirilmesi söz konusudur. Üstelik Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinden doğan ve bu anlamıyla çeşitli açılardan patrimonyal yönetim anlayışına sahip Osmanlı'nın bakiyesi olan unsurlarla biçimlenen bir devlet olduğu hesaba katıldığında, bu dönemselleştirmenin 1800'lere uzanması dahi mümkündür (Zührer, 2004, ss.11-20).

Ayrıca bu türden bir girişim, Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet Türkiyesi'ne uzanan bir süreçte modern devletin oluşum süreçlerinden (Mardin, 1990, s.179), yöneten, yönetilen ve yönetim ilişkilerine, siyasal temsil mekanizmaları ve anayasalardan, siyasal katılım ve siyasal kültür gibi çeşitli düzeylere dek uzanır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2019). Bunlara ek olarak çağdaş araştırmalar siyasal sistem ve siyasal kültürün karakteristiklerini yalnızca yukarıdan aşağı akışlar olarak değil, yatay ve aşağıdan yukarı akışlar açısından ele alarak, toplumsal hareketlerden, kimlik politikalarına, popüler kültürden sanat ve siyaset ilişkisine dek geniş bir sosyopolitik ekosistem üzerinden ele alan bir yaklaşım sergilemektedir (Jongerden, 2022; Tezcür, 2022).

Ancak bu çalışma, kendi ihtiyaçları doğrultusunda araştırmanın kapsamı çerçevesinde pragmatik bir yönelimle yalnızca iki dönemi; yani 1983-1993 arasında Özal ve 2002'den günümüze Erdoğan dönemini merkeze alan bir yönelime sahiptir. Bunun dışındaki dönemlere ise yine bağlamsal olarak kısmen değinilmektedir. Bu değerlendirme ise, yukarıda çerçevesi çizilen kavramsal hat dahilinde, siyasal sistemin demokrasi ve otokrasi arasındaki salınımları üzerinden taksonomik sınırlar çerçevesinde ve başkanlık sistemi tartışmalarıyla ilintili boyutları ile karakterizedir.

3.4.1 Otoritarizmden Demokrasiye Geçiş, Kutuplaşma ve Popülizm

Türkiye'de siyasal hayat, kurumlar ve siyasal tarih açısından bu döneme odaklanan temel araştırmalar Kemalizm'in resmi ideoloji olarak tahkim edilmesi (Parla, 1992, s.17), tek parti döneminin otoriter karakteristikleri ve bir anlamıyla Osmanlı'dan devralınan "merkez-çevre" ilişkilerinin bir devamı olarak asker ve sivil bürokrasi bünyesinde cisimleşen patrimonyal eğilimlerle biçimlenen "güçlü (*aşkın/transendental*) devlet geleneğini" bu dönemin -ve ardından gelen dönemlerin- açıklanmasında başat analitik şemalar olarak öne çıkarır (Heper, 2018, s.238; Mardin, 1990, s.30). Bu tezler hem marksist perspektifle (Dinler, 2003, s.17) hem yeni oluşan "post-post Kemalist" çalışmalar ekseninde belli yönlerden eleştirilse de (Esen ve Aytürk, 2023, s.7) bu döneme ilişkin bir "yeni paradigma"; çağrıcılarının da ifade ettiği gibi henüz imal edilmiş değildir (Aytürk, 2023, s.23).

Cumhuriyet Türkiye'sinde kuruluş aşamasından 1945-1950 yıllarına dek siyasal sistem tek partili sistemle karakterizedir. Özbudun, 1920 ve 1931 arasındaki yılları, "Türk tek parti sisteminin doğuş ve konsolidasyon aşaması" olarak tanımlar. Buna göre tek parti sistemi 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) bastırılmasından 1945-1946'da çok partili hayata geçinceye dek 20 yıl sürmüştür. Bu dönemde saf tek parti rejiminden farklı olarak yaşanan tek gelişme Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimi olsa da Özbudun'a göre "CHP'nin tek parti statüsü hiçbir zaman resmen ve hukuken ilan edilmiş olmamakla beraber, bu dönemdeki uygulamanın, otoriter tek parti tipine uygun düştüğüne kuşku yoktur" (Özbudun, 2016, s.78).

Nitekim 1924 ve 1930'da çok partili siyasal rejime geçiş denemeleri olsa da, her ikisi de kısa ömürlü olmuş ve sonuca ulaşmamıştır. 1924'te kurulan TCF ve 1930'da kurulan SCF rejim tarafından "Batılılaşmanın önündeki engeller olarak görülmüş" ve kapatılmıştır. 1930'lardaki anlamlı bir gelişme ise kadınlara ilk olarak 1930'daki belediye seçimlerinde, ardından 1934'teki genel seçimlerde genel oy hakkı tanınmasıdır (Heper, Öztürk-Tunçel, Criss, 2018, s.8).

Tek parti dönemini analiz eden Mete Tunçay ise dönemin otoriter karakterini ortaya koyarken, SCF'nin rejim tarafından "yapay" bir şekilde imal edilmiş "güdümlü bir

demokrasi deneyi" olduğunun altını çizer (Tunçay, 1981, s.245). Özbudun Türkiye'de demokrasinin niteliğini incelediği çalışmasında bu dönemi Linz'in tipolojisindeki "bağımsızlık sonrası mobilizasyoncu otoriter rejimler" kategorisine dahil etmektedir (Özbudun, 2016, ss.77-80).

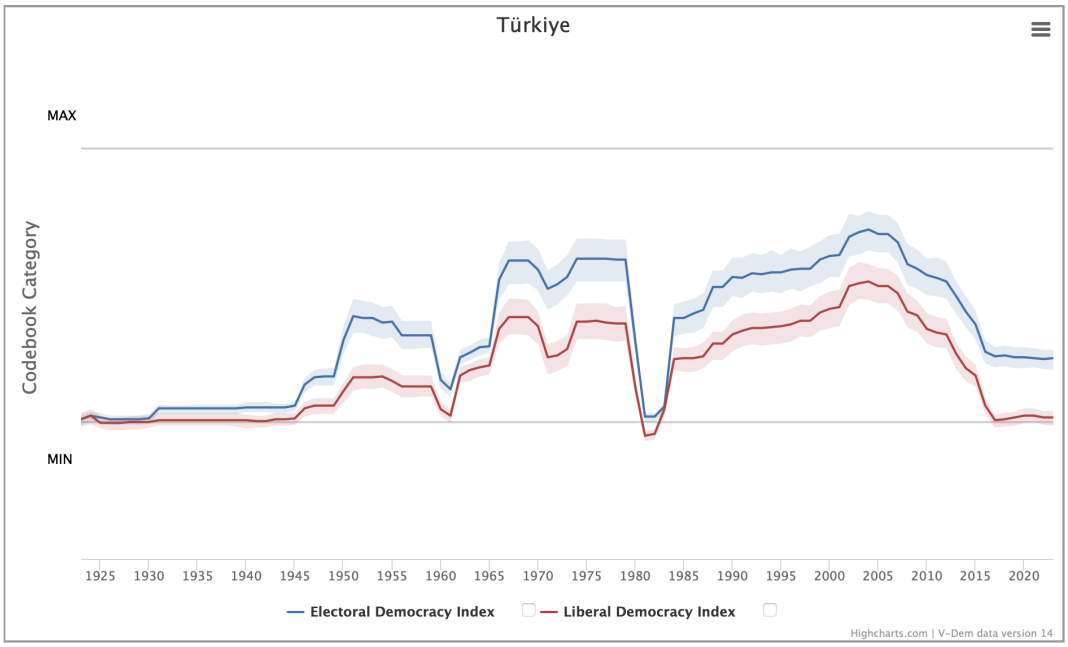
Bu yönüyle 1923-1950 arasındaki bu dönemi Heper vd. (2018, s.8) "Birinci Cumhuriyet", Reinkowski (2024, s.79) ise bu dönemi "Kemalist Cumhuriyet" şeklinde tematize ederek dönemselleştirir. Her ikisinin de -açık ve örtük vurgusu, bu dönemde Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinin radikal dönüşümlerinin ve reformlarının uygulamaya konmasının belirleyiciliğidir. Bu çerçevede belirgin olan ise resmi ideoloji olarak Kemalizm'in rejimin otoriter yönelimli baskın karakterini tanımladığı bir evre olmasıdır (Parla, 1992, s.17; Tunçay, 1982, s.323).

1923-1938 arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün ve 1938-1950 arasında ise İsmet İnönü'nün liderliğinde CHP'nin hükümet ettiği tek parti yönetimini "ılımlı otoriterlik" olarak tanımlayan Reinkowski'ye göre 1920'lerden 1940'lara kadar uzanan cumhuriyet döneminde, "Kemalist liderliğin ve devlet elitinin devlet ve toplum üzerinde tartışmasız" ve "her şeyi kapsayan bir hakimiyeti" söz konusudur. Ayrıca "bu yıllarda yirmi birinci yüzyılın başına kadar yıkılmayan Kemalist bir yönetim ve anlayışın temelleri atılmıştır" (Reinkowski, 2024, s.79). Aynı zamanda bu durum, laik/seküler/kemalist *versus* muhafazakar/dindar/islamcı ikiliklerini ve parti sisteminde CHP *versus* DP, AP (Tunçay, 1981, ss.323-337) -ve ardından- SHP *versus* ANAP, CHP *versus* AKP ikiliklerinin oluşmasına kaynaklık eden örüntülerin doğduğu bir dönem olarak da değerlendirilebilir.

Bu dönem medya sistemi açısından değerlendirildiğinde, tek parti rejiminde basın özgürlüğünün oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Bunun bir istisnası, 1931'de çıkarılan yeni Basın Kanunu ile, muhalif görüşlerin tek parti yönetimi tarafından belli marjlarda kabul edilebilir bulunduğu bir tabloya kaynaklık etmesidir. Ancak daha önemlisi, bu bağlamda gelişen bir diğer husustur. Nitekim yeni basın kanunuyla birlikte; gazeteler tıpkı siyasetteki gibi "iki büyük kampa bölünmüş"; bir yanda "kemalist modernleşme" diğer yanda "geleneksel muhafazakarlık" çatısı altında ifade edilebilecek iki ayrı kamp oluşmuştur. Bu yönüyle "siyasi savunuculuk" misyonu üstlenen bu gazeteler, bir yandan kendi görüşlerini yaymak; diğer yandan karşı görüşü

bastırma eğilimi göstermektedir. Aynı zamanda dönemin basını düşük tiraj ve siyaseten aktif vatandaşlardan oluşan sınırlı bir seçkin kitleye hitap eden bir yönelimle karakterizedir (Kaya ve Çakmur, 2010, s. 524).

Grafik 1: V-Dem Verilerine Göre Türkiye'de Seçimsel ve Liberal Demokrasinin Tarihsel Grafiği: 1923-2023



Kaynak: V-Dem Seçimsel Demokrasi ve Liberal Demokrasi İndeksi https://v-dem.net/data_analysis/CountryGraph/

Grafik 1'de Türkiye'nin yüzyıllık tarihi V-Dem'in "seçimsel demokrasi" ve "liberal demokrasi" indekslerine başvurularak ifade edilmektedir. Grafikte, 1945-1950 yılları arasında trendin yukarı yönlü hareketi Türkiye'nin "demokrasiye geçiş" momentine işaret eder. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan itibaren 1945-1950 dönemine kadar demokrasiye geçiş sağlanamamıştır.

Grafik 1'de yukarı yönlü trendin gösterdiği 1945-1950 yılları ise çok partili sisteme geçiş aşamasını gösterir. 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP), 1950'de iktidara gelmiş ve böylece tek partili otoriter rejim yerini çok partili sisteme bırakmıştır. 1946'da yapılan ilk çok partili seçimlerde "açık oy, gizli tasnif ve yürütme ajanlarının etkili rol oynadığı" bir seçimle birlikte, Türkiye ilk çok partili sistem denemesinden "tökezleyerek çıkmış" ancak 1950'de özgür ve demokratik çok partili seçim gerçekleştirilmiştir (Kalaycıoğlu, 2024, s.142). Yukarıda değinildiği üzere

Huntington'ın demokrasinin üç dalgası tezi baz alındığında 1940'ların sonunda demokrasiye geçiş yapan Türkiye, "ikinci dalga demokrasisi" olarak kategorize edilmektedir (Özbudun, 2000, s.1).

Çağlar Keyder (2014), 1950 seçimlerinin "Türk tarihinde bir dönüm noktası" olarak ifade eder. Buna göre 1950'lere dek "siyaset seçkinlerin işidir". İktidar ya da bürokrasi, kendi içinde devredilir ya da sayıları yüz yüze pazarlığa el verecek kadar az olan burjuvalarla paylaşılır" ve bu yönüyle meclisler "idarenin uzantısından" ibaret sayılımıştır. Ancak 1946'dan sonra çok partili sistemle meclis "gerçek bir tartışma platformuna dönüşmüş"; ve iktidardaki ittifak böylece bölünmüştür. Keyder, henüz demokrasiye geçiş aşamasında olan Türkiye'nin siyasi kültüründe "millete gitmek" ifadesinin doğuşunu da bu bağlamda ele alır.

Buna göre, "1946-1950 döneminin lügatçesinde 'millete gitmek'; "meclisin temsili meşruiyetini üstü örtülü bir biçimde inkar ederek, "halkın iradesini sadece kendilerinin temsil ettiği" yönünde bir söylem pratiğini ifade eder. Böylece demokrasiyi çoğunlukçu yönetime eşitleyen "milli irade" söylemi DP'nin siyasal kültüre eklemlediği bir popülist çizgi olarak belirir. Bu çizgiye eklemlenen diğer boyut ise bir yandan "pazar" odaklı ekonomik liberalleşme, diğer yandan "laisizmin kemalist versiyonuna" karşı sürekli olarak öne sürülen, "dindir" (Keyder, 2014, ss.147-150). Bu yönüyle DP, dinin kitleleri harekete geçiren işlevinden yararlanmış ve henüz demokrasiye geçen Türkiye, böylece günümüze dek sürecek olan "popülizm" sarmalına yakalanmış olur (Erçetin, 2024, s.203).

Yine bu dönemde Türkiye 1952'de, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) üyesi olmuş, öncesinde Birleşmiş Milletler (BM) güçlerine takviye olarak Kore Savaşı'nda asker göndermiş ve bir dizi dış politika hamlesine kaynaklık eden bu süreç Türkiye'nin Batı Bloku ile yakın ilişkiler geliştirmesini izlemiştir. 1950'lerin başında ekonomi gelişme göstermiş ancak, ardından gelen süreçte enflasyon ve ticaret açıkları ile özellikle bürokratik orta sınıfı etkileyen ekonomik zorlukların yaşandığı bir sürece girilmiştir (Heper, Öztürk-Tunçel, Criss, 2018, s.10; Oran, 2016, s.497).

DP'nin 1950 ve 1957 seçimlerinden iktidar olarak çıkması, Reinkowki'nin deyimiyle bir tür "çoğunluk sendromuna" yol açmıştır. CHP ve temsil ettiği kesimlerle DP'nin

popülist siyaseti arasında ekonomi ve din eksenli derin ayrışmalar döneme damgasını vurmuş ve "CHP-DP arasında yaşananlar ülkedeki parti sisteminin daha sonraki ideolojik-politik karşıtlıklarının habercisi olmuştur" (Reinkowski, 2024, s.121).

Siyasal sistemdeki bu gelişmelerin medya sistemindeki izdüşümleri de paralel seyretmiş görünmektedir. DP yeni kurulduğunda muhalefetin odağı olarak, dönemin muhalif basınıyla bir tür ittifak geliştirmiş; basın özgürlüğü mücadelesi dönem itibarıyla siyasi rekabetin konusu haline gelmiş; bu müttefiklik basın açısından yerini bir "siyasi araçsallaşma" yönelimine bırakmış; günümüze dek süren basın ve siyasal partiler arasında siyasal paralellik örüntüleri bu dönemde kökleşmiştir. Bir diğer önemli gelişme ise 1950'lere doğru yayın hayatına başlayan Hürriyet ve Milliyet'in "belirli bir siyasi davaya hizmet etmekten ziyade tek amacı para kazanmak olan yeni bir tür ticari basın doğuşuna" kaynaklık etmesidir. DP muhalefetteyken basına yönelik yaklaşımı; iktidarının ilk döneminde basın özgürlüğü ve sendikal haklar açısından atılan hukuki adımlarla pekişmiş; ancak bir süre sonra bu ilişki tersine dönmüş; basın yasası değiştirilerek otoriter uygulamalara başvurulmuş ve aynı zamanda bazı gazete sahipleri ve gazetecilerle kayırmacı ilişkiler geliştirilmiştir (Kaya ve Çakmur, 2010, s. 524).

27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen darbeyle, yeni demokrasi çok uzun bir yol katetemeden kesintiye uğramıştır. Böylece, demokrasiyi kesintiye uğratan bir müdahale olarak askeri müdahalelerin de "öncü" uygulaması gerçekleşmiş olur. Ordu ve siyaset ilişkileri, Türkiye'de demokrasinin pekişmesinin tersine çeviren örüntülerden başlıcalarından biridir.

Bu bağlamda, Türkiye'de demokrasiye geçişten günümüze dek demokratik konsolidasyon teoride varsayıldığı gibi gerçekleşmemiş ve ilerlemeci beklentiler Türkiye özelinde karşılık bulmamıştır. Bu yönüyle Türkiye'de siyasal sistemin yukarıda ele alınan tipolojilerdeki anlamıyla "demokrasi" olmadığı, rejimin otoriter özellikler barındırdığı ve bu yönüyle melez karakterde olduğu üzerinde fikir birliği vardır (Karakoç, 2022, ss.30-32).

Bununla birlikte, demokrasiye geçiş sonrası dönemlerden 2000'lere dek Türkiye'de siyasal rejimin melez karakterini tanımlayan kavram ve yaklaşımlar "kusurlu

demokrasi", "vesayetçi demokrasi", "seçimsel demokrasi" (Özbudun, 2011) "delegasyoncu demokrasi" (Taş, 2015) gibi çeşitli tipololojik eğilimlerle karakterize iken; 2010'lardan günümüze; tanım çerçeveleri "rekabetçi otoriterlik" (Esen, Gümüşçü ve Yavuz Yılmaz, 2023), "neoliberal otoriterlik" (Altınörs ve Akçay, 2022) "plebisiter başkanlık" (Yılmaz, 2022) gibi farklı kavramlarla tanımlanmaktadır.

Rejimin niteliğinin saptanmasına yönelik kategorik ayrışma minimalist demokrasi ekolü ile karakterize yaklaşımlarla (Esen, Gümüşçü ve Yavuz Yılmaz, 2023) eleştirel iktisat ekolü arasındaki teorik karşıtlık gibi görünmektedir (Babacan vd., 2021; Bedirhanoğlu vd., 2020). Ancak Türkiye'de siyasal rejimin "liberal demokrasi" ya da diğer terminolojiyle en azından "burjuva demokrasisi" görünümü çizmediği hususu her iki ekolün buluştuğu ortak nokta olarak ifade edilebilir. Eleştirel ekol, 1980'den günümüze rejimin temel niteliğinin onun "neoliberal" karakteri tarafından belirlendiği yönünde bir görüşü benimserken ana akım yaklaşımlar ise 1980'den günümüze rejimin niteliği hususunda nüanslara odaklanmakta ve rejimin niteliğinin "seçimsel", "delegasyoncu", "vesayetçi", "rekabetçi otoriter" kavramları etrafında içsel nüanslarını tespit etmeye yoğunlaşmış görünür.

Yine her iki ekolün -en azından büyük ölçüde- ortaklaştığı bir husus ise Özal ve Erdoğan'ın "muhafazakar", "sağ", "popülist" yönelimleri açısından Türk Sağı içinde bir sürekliliği ifade etmesidir. Bütün bu yaklaşımlar, 1980'den günümüze yaşanan gelişmeler bağlamında anlaşılabilir.

3.4.2 1960'lardan 1980'lere "Güçlü İcra" Arzusu ve Tartışmanın İlk Yankıları

Tarihsel perspektiften bakıldığında, başkanlık sistemi tartışmaların anayasa yapım süreci bağlamında 1960'lara dek uzandığı görülür (Tosun ve Tosun, 1999, s.1). Bu dönemde konuya ilişkin tartışmanın anayasa yapım sürecinde "güçlü icra" vurgusuyla sınırlı olduğu ve anayasa koyucu tarafından bu görüşlerin dikkate alınmayarak nihayetinde anayasada parlamenter sistemin klasik tasarımının benimsendiği bilinmektedir (Kuzu, 2016, s.84; Yazıcı, 2017, s.118). Bu anlamıyla tartışmanın "1960'lara kadar uzanması" onun siyasetin ve medyanın gündeminde karşılık bulan bir siyasal-iletişimsel fenomen olmasından ziyade anayasa yapım tartışmaları bağlamı ile sınırlı bir kapsam arz ettiği anlamına gelir.

1961 Anayasası'nın yarattığı atmosferle de bağlantılı olarak 1960'lardan 1980'lere dek gelişen toplumsal hareketler ve siyasetin merkezindeki "hükümet istikrarsızlığı" ve "cumhurbaşkanı seçimi krizi" çerçevesinde yaşanan gelişmeler, dönemin Demokrat Parti (DP) lideri Celal Bayar ve Adalet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel başta olmak üzere dönemin sağ kanat siyasi aktörleri tarafından 1961 Anayasası'ndan kaynaklandığı şeklinde değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin temelinde anayasanın tesis ettiği hükümet sisteminin "güçsüz bir yürütme erki yarattığı" tezi yer almıştır (Tanör, 1986, ss. 29-85; Balcıgil, 1982, ss. 11-47).

12 Mart 1971 Askeri Muhtırasını takiben yapılan 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri ile yürütmeyi güçlendirme yönünde adım atılmışsa da bu gelişme güçlü yürütme arzulayan aktörler için tatmin edici olmamış görünmektedir (Özbudun, 2000, s.57). Bu bağlamda dönemin geneline bakıldığında 1961-1980 arası "anayasa değişikliği tartışmaları" siyasetin gündeminden hiç düşmemiştir (Yıldırım, 2019, s.43).

1980'e gelindiğinde, o dönemde AP ve Süleyman Demirel'e yakınlığıyla bilinen Tercüman gazetesi ile Yeni Forum dergisinin düzenlediği seminerlerde "yarı başkanlık", "başkanlık sistemi" ve "cumhurbaşkanını halkın seçmesi"ne yönelik tartışmalar geniş yankı uyandıracak şekilde medya ve siyasetin gündemine gelmiştir.

Bu dönemde 1961 Anayasası'nın içeriğinden ve uygulamadaki yansımalarından memnun olmadığını açıkça dile getiren Demirel, kendi demeciyle ifade etmek gerekirse; 1969'dan itibaren "Bu anayasayla Türkiye idare edilemez" tezini siyasal söylem ve girişimlerinin çıpası haline getirmiştir. Demirel, 1971 Askeri Müdahalesi ardından yapılan anayasa değişikliklerini "yerinde" ama "eksik" bulur. Bahse konu değişikliklerin önemli bir kısmının partisinin (AP) 1969 seçim beyannamesinde yer aldığını hatırlatarak memnuniyetini bildirse de "bunlarının bir kısmının dozu noksandır" diyerek "ilacı vermek kafi değil, ilacı dozunda vermek lazımdır…" tespitiyle kendine özgü üslubuyla cari anayasaya ilişkin yaklaşımını ortaya koyarak Anayasa'da olası değişikliklerin içeriğine dair beklentisini ise şöyle ifade eder:

> *"İş Türkiye'nin huzur ve sükun içinde yaşamasını sağlayacak mekanizmayı kurmak ve çalışır halde tutmaktır. Bugünkü durumu*

> *beğenmiyorsanız kusuru tümüyle kişilerde aramayın, sistemde bir takım noksanlıklar vardır"* (Cumhuriyet, 24.03, 1980).

Demirel "sistemde birtakım noksanlıklar vardır" dese de, bu noksanlıkların telafisi yönünde "sistemde" ne türden değişiklikler yapılması gerektiğine yönelik bir açıklama getirmez. Ancak önceki gelişmelerden izlenebildiği üzere Demirel anayasada ve seçim kanununda değişiklikler yapmak istediğini belirten demeçler vermekte ve bu demeçler, dönemin CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'le anayasa değişikliğine ilişkin görüşmelerini takiben kamuoyuna yansımıştır (Cumhuriyet, 12.01.1980).

Ecevit ise Demirel'in kendisine "fevkalade hal kavramını ve tanımını genişletici bir anayasa değişikliği taslağı" verdiğini açıklarken, "CHP'nin böyle bir anayasa değişikliğine razı olmasının söz konusu olmayacağını belirttim" diyerek partisinin pozisyonunu açıktan beyan eder (Cumhuriyet, 30.01.1980).

Bununla birlikte, Demirel'in anayasa değişikliğine ilişkin tek gündeminin "olağanüstü hal" konusu olmadığı, nitekim yaklaşan "cumhurbaşkanlığı seçimleri" konusunda da belirli bir angajmana sahip olduğu bilinmektedir. Bunun bir emaresini siyasal paralellik açısından Demirel ve AP ile koşut mevzilendiği bilinen Tercüman gazetesi ve dönemin başyazarı Nazlı Ilıcak'ın yazılarında izlemek mümkünüdür.

Ilıcak'ın yazılarında "cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılmasından" başlayarak "yarı başkanlık ve başkanlık sistemine" uzanan bir yelpazede hükümet sisteminin içeriğine ilişkin değişiklikler konusunda bir tartışma göze çarpar ve bu yazılar siyasal gündem ile medya gündemi arasında geçişi sağlayan bir işlev üstlenir. Tahmin edileceği üzere bu yazıları gündem maddesine dönüştüren salt Nazlı Ilıcak'ın kişisel görüşlerini ifade etmesinden ziyade, yazılarının bir "işbirlikçi gazetecilik" (Hanitzsch ve Vos, 2018, s.158) ya da "spin doktorluk" faaliyeti olarak Demirel'in konuya bakış açısını gösterdiği şeklinde yorumlanmasıdır.

Bunun bir örneği olarak Balcıgil, yaşanan gelişmeleri şöyle ifade eder: "Ve nihayet, zamanın geldiğini düşünmüş olacak ki Tercüman Nazlı Ilıcak'ın kaleminden bir durum değerlendirmesi yaparak, desteklediği siyasi eğilimin görüşlerini açık ve derli toplu bir biçimde kamuoyuna sundu (örn. Balcıgil, 1982, s.21).

Nazılı Ilıcak'ın yazısı başkanlık sistemi tartışmasına ilişkin açıktan değiniler içerir:

> *"Bugün Türkiye'nin yeni bir anayasa ve seçim sistemi arayışı içinde olduğunu kimse inkar edemez. 1961 Anayasası 12 Mart'tan sonra, 55 maddesinin değiştirilmesine rağmen memleketimizi istikrara kavuşturamamıştır. Seçim sisteminde yapılacak bir tadilat, belki parlamentoda yeterli çoğunluğa dayanan hükümetlere imkan verecek fakat gene de arzu edilen güçlü iktidar formülü gerçekleşmeyecektir. En önemli husus, devleti küçük politika hesaplarından kurtarmaktır. Başkanlık sistemi, meşruiyetini milli iradeden alan yetkili bir cumhurbaşkanı, bu yönde büyük bir adım teşkil edebilir. Devleti arkasında gören istikrarlı bir iktidarı yanı başında hisseden vali, polis, memurlar elbette güç kazanacak belirli bir politikanın değil, devletin temsilcileri olduklarının şuuru içinde hareket edeceklerdir."* (Tercüman, 17.02.1980).

Ilıcak'ın yazısından bu uzun alıntı başkanlık sistemine ilişkin çerçevelemenin tipik bir örneği gibidir. Ilıcak, siyasal süreçte yaşanan kriz durumlarının çözümünü siyasal sistemin çeşitli kurumlarında değişiklik yaparak "aşmayı" bir "çözüm" olarak sunar. İlginç olan ise olası bir anayasa değişikliğinin ve seçim kanununda değişikliğin de Ilıcak nazarında yeterli görülmediğidir. Nitekim bu türden değişiklikler "belki parlamentoda yeterli çoğunluğa dayanan hükümetlere imkan verecek" olsa bile; Ilıcak'a göre "arzu edilen güçlü iktidar formülü gerçekleşmeyecektir." Bunun reçetesi ise ancak "başkanlık sistemidir." Başkanlık sistemini merkezi olarak "güçlü iktidar" motifi ile tanımlayan ve yanı sıra "milli irade" ve "istikrar" vurguları yapan Ilıcak'ın yazıları günümüze dek uzanan çizgide başkanlık sistemi destekçilerinin temel argümanlarının erken bir tarihte dolayıma nasıl girdiğini göstermesi bakımından dikkat değerdir.

Bu dönemin özellikle gazete haberleri üzerinden bir değerlendirmesini Balcıgil'den (1982) izlemek mümkündür. Ancak son analizde bahse konu dönemde hem başkanlık sistemi tartışmaları sönümlenmiş hem dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in "cumhurbaşkanını halka seçtirme" arayışları ise sonuçsuz kalmıştır (Balcıgil, 1982, ss. 11-47).

Bu sürecin ardından 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle demokrasi bir kez daha kesintiye uğramış ve bu süreçte hazırlanan 1982 Anayasası, plebisit niteliğinde bir halk oylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası'nın büyük ölçüde

1969-1980 yılları arasında belirginleşen DP ve AP çizgisinin 1961 Anayasası'na yönelik eleştirileri ve arzularına yanıt verecek bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmektedir

3.4.3 Demokraside Kesintiler: Darbeler, Ara Rejimler ve "Tepki" Anayasaları

Türkiye'de 1945'te çok partili hayata geçiş başlangıç alınarak, takip eden süreçte ordu-siyaset ilişkilerine bakıldığında; 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ekseninde gerçekleşen askeri müdahaleler hemen göze çarpar. Bu müdahalelerle demokratik süreç sekteye uğramıştır (Özbudun, 2000, s.13). Benzer örüntüyü günümüze daha yakın bir dönemde; 28 Şubat (1997) Süreci; 27 Nisan 2007 E-Muhtırası ve 15 Temmuz 2016 Askeri Darbe Girişimi özelinde tespit etmek de mümkündür.

Bununla ilişkili diğer boyut ise askeri müdahaleler sonrası "anayasal devamlılığın" sekteye uğramış olmasıdır (Oder, 2009, s263). Askeri müdahalelerin ardından, bir bütün olarak Anayasaların ve kısmi olarak anayasa maddelerindeki kapsamlı değişikliklerinin bir şekilde gerçekleşmiş olması da ayrıca değinilmesi gereken bir husustur. 1960 darbesinin akabinde 1962 Anayasası, 1980 darbesinin ardından 1982 Anayasası, 12 Mart müdahalesinin ardından 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri; 27 Nisan 2007 E-Muhtırası'nı takip eden süreçte 2007 Anayasa Değişikliği; 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nin ardından ise başkanlık sistemine geçişle sonuçlanan 2017 Anayasa Değişikliği bunlara örnektir.

Ancak "darbeler" ve akabinde gerçekleşen "anayasal değişikliklerin" "mekanik bir sonucu" olarak "başkanlık sistemine geçildiği" şeklinde bir kestirimde bulunmak da bütünüyle isabetli görünmez. Nitekim Ergun Özbudun, geniş bir tarihsel bağlamı bütünlüklü bir şekilde özetleyerek demokratik rejimin kesintiye uğrama örüntüleri içerisinde sistem değişikliğinin bir tür istisna/sapma olduğunu ifade eder:

> *"Türkiye'nin parlamentarizmle, 1876'da Kanun-u Esasînin kabulüyle başlayan ve 2017 Anayasa değişikliği ile sona eren 150 yıllık bir deneyimi vardır. Şüphesiz bu süreç, çeşitli otoriter dönemlerle kesintiye uğramıştır: Abdülhamid istibdadı (1878-1908); İttihat ve Terakki otoriterizmi (1912-1918); CHP tek-parti yönetimi (1925-1946); Milli*

> *Birlik Komitesi askerî rejimi (1960-1961); Milli Güvenlik Konseyi askerî rejimi (1980-1983). Ancak ilginç olan nokta, bu otoriter dönemlerin bitiminde daima parlamenter rejimin şu veya bu versiyonuna dönülmüş olmasıdır. Parlamenter rejimin bu uzun tarihinden en keskin sapma, 2017 yılında kabul edilen ve 2018 yılında bütün hükümleriyle yürürlüğe giren 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile gerçekleşmiştir…" (Özbudun, 2022b, s.5).*

Bununla birlikte, yine ilginç bir başka örüntüye dikkat çekilebilir. 1962 Anayasası hariç yukarıda bahsi geçen her değişiklik; Türkiye'de hükümet sisteminin parlamenter sistemin klasik modelinden uzaklaşarak "başka bir modele doğru" evrildiği ve nihayetinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ismiyle bir tür başkanlık sistemine geçişle sonuçlanan bir süreci izlediğidir. Bu yönüyle de aslında, darbelerden sonra "parlamenter sistemin şu veya bu versiyonuna" dönülmüş olması, sistemin bir tür paradoksuna dönüşmüş gibidir. Nitekim 1982'den itibaren hükümet sistenine ilişkin her anayasal tasarım, cari modeli parlamenter sistemin klasik versiyonundan bir ölçüde uzaklaştırmıştır.

Ayrıca bu noktada "evrim" ifadesi yanıltıcı olabilir. Nitekim "doğal" bir süreçten ziyade, askeri darbeler, plebisiter referandumlar, popülist siyasetçilerin girişimleri, uzlaşma eğiliminden uzak siyasal aktörlerden kaynaklanan istikrasızlık örüntüleri gibi pek çok faktörün bir arada işlediği bir süreçten bahsetmek daha doğru olur. Bütün bunların daha açık bir izahı, başkanlık sistemi tartışmalarının ve değişim emarelerinin gerçekleştiği 1980'den başlayarak Özal ve Erdoğan dönemlerini ele almakla mümkün olduğu ifade edilebilir.

Yukarıda grafik 1'de görüldüğü üzere, demokrasiye geçişi takip eden yıllardan günümüze dek, kısa süreli yukarı yönlü değişimlerle birlikte, ara ara tekrar eden bir şekilde demokratik gerilime momentleri dikkati çekmektedir. Bu yönüyle Türkiye'de demokrasinin durumu "pekişmiş" bir demokrasi görünümü olmaktan uzaktır. Nitekim Grafik 1 irdelendiğinde durgunluk dönemlerinin dışında; 1960, 1971, 1980, 2016 yıllarında trendin aşağı yönlü agresif inişlerle seyretmesi, düşüş ve gerileme momentlerini gösterir. Tahmin edileceği üzere bu yıllar askeri müdahalelerle demokratik rejimin kesintiye uğradığı ve/veya gerilediği yıllardır.

1960 ve 1980'de kısa süreli askeri ara rejimler yaşanmış ve ardından askeri geçici yönetimlerin tedrici geri çekilişleriyle demokrasiye geçilmiştir. Bu örnekte somutlaştığı üzere Türkiye'de demokrasinin konsolidasyonu konusunda çeşitli problemler içerisinde en baskın örüntü, demokratik rejimin askeri müdahalelerle kesintiye uğraması ya da kesinti olmasa bile ordunun siyasete müdahalesinden kaynaklanan demokratik süreci akamete uğratan gelişmelere maruz kalmasıdır.

Buna eşlik eden bir diğer gelişme ise anayasal kesinti süreci ve askeri yönetimlerin vesayetinde hazırlanan anayasalar ve anayasa değişiklikleridir. 1961 Anayasası, 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri ve 1982 Anayasası ve 15 Temmuz Darbe girişimi sonrasında yaşanan süreçte 2017 referandumuyla gerçekleşen ve başkanlık sistemine geçişle sonuçlanan anayasa değişiklikleri böyle bir bağlamın ürünleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede bahse konu anayasalar "tepki anayasaları" olarak görülmektedir. Nitekim 1961 Anayasası, 1950'lerdeki gelişmelere bir tepki olarak, yürütmeyi sınırlamayı, kuvvetler arasında denge sağlamayı, insan haklarına öncelik vermeyi amaçlayan ve daha demokratik, özgürlükçü bir yapıda hazırlanmış; 1982 Anayasası ise, özellikle 1970'lerde yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, kaos ve toplumsal şiddet olaylarına "tepki" olarak biçimlenmiştir (Koca, 2023, s.227). Bu yönüyle 12 Eylül rejimi, 1961 Anayasası'nı 1960'lar ve 1970'lerde ortaya çıkan sorunların ana kaynağı olarak algılayan bir bakış açısının ürünü olarak anlaşılabilir.

1980 ve 1983 arası dönem ya da yaygın adıyla "12 Eylül Rejimi" yalnızca bu üç yıllık süre açısından değil esasen Tanör'ün deyimiyle Türkiye'nin siyasal hayatına bıraktığı "çok derin izler" dolayısıyla demokratik kurum ve süreçler üzerinde negatif sonuçlar doğuran bir sürece işaret eder. 12 Eylül'le birlikte dönemin siyasal aktörleri AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan önce "zorunlu ikametgahlarına" götürülmüş, ardından bu aktörlere "siyasal demeç ve faaliyet yasağı" uygulanmıştır (Tanör, 1995, ss.25-29). Bu yönüyle Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) kurulduktan çok kısa bir süre sonra iktidara gelmesini mümkün kılan siyasi ortam, 1980 darbesini takip eden sürecin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

12 Eylül dönemi ele alındığında, 1980'in Eylül ayından başlayarak 6 Aralık 1983'e dek rejimin ana aktörü olan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), Bülent Ulusu'yu başbakan olarak atarken; Turgut Özal, ekonomi danışmanı olarak atanmıştır. 1981'de "Kurucu Meclis" oluşturulmuş, 1982'de anayasa tamamlanmış, 7 Kasım 1982'de yapılan plebisit niteliğinde bir referandum sonucunda %91,37 oyla kabul edilmiş ve bunun sonucunda darbenin mimarı Kenan Evren cumhurbaşkanı olarak atanmıştır (Reinkowski, 2024, ss.161-163).

12 Eylül Rejimi'nin Türkiye'nin siyasal hayatına bıraktığı "derin izler" 1980'li yıllar özelinde ayrıca incelenmesi gereken çeşitli bağlamlarda yansımalarını bulur (örn. bkz. Kaynar, 2023). Ancak bu dönemin en kalıcı ve bu anlamıyla kurucu "mirasının" 1982 Anayasası olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Murat Sevinç (2011, s.69), 1982 Anayasası'nın "hazırlanış ve kabul ediliş sürecindeki hiçbir uygulamanın demokratik anayasa yapıcılığı kurallarıyla bağdaşmadığını" yapılan halk oylamasının "plebisiter nitelikte" olduğunun altını çizer. Benzer şekilde Taha Parla (2016, s.35), 1982 Anayasası'nın, "hazırlanışı", "oylanışı" itibarıyla idari yasaklar ve siyasi baskılarla karakterize olduğunu tespit eder. Parla için 1982 Anayasası'nda dikkat çekici olan "'devlet yapısı'nda askeri bürokrasiye verilen üstün konumdur." Parla, bu hususu; '82 Anayasası ile "…Yürütme'ye (özellikle Cumhurbaşkanı'na ve askeri bürokrasiye) … öyle yetkiler veriyor ki, parlamenter meşruiyetle ve 'parlamenter sistemle' bağdaştırmaya olanak yok"tur sözleriyle ifade eder (Parla, 2016, ss.35-43).

Tanör, 1982 Anayasası ile tesis edilen yasama, yürütme, yargı ilişkilerini değerlendirirken; "en karlı çıkanın yürütme", "en çok kayba uğrayanın ise yargı organı olduğunu" tespit eder. Yürütmenin iç yapısındaki değişikliklere odaklandığında ise iki eğilime dikkat çeker. Bunlardan ilki; TRT ve üniversitelerin özerkliğinin yitirilmesiyle örneklendirdiği "merkeziyetçiliğin artması" eğilimidir. 12 Mart 1971 rejimiyle birlikte TRT'nin "idari özerkliğine son verilmiş" ve "üniversitelerin özerkliği tırpanlanmış"; bu dönemde yine de Anayasa Mahkemesi kararlarıyla üniversite özerkliği bir oranda sağlanmışken; 12 Eylül Rejimi '82 Anayasası ile üniversitelerin ihdas edilen Yüksek

Öğretim Kurumu tarafından Cumhurbaşkanına bağlanması ve "yukarıdan aşağıya atama piramidiyle yönetilmesidir." (Tanör, 1995, s.44)

Yürütmenin iç yapısındaki değişikliklerde ikinci baskın eğilim ise ve cumhurbaşkanının güçlenmesidir. Bunun altında '82 Anayasası ile birlikte cumhurbaşkanının statüsüne ilişkin nüanslar yatar:

> *"Cumhuriyet'in ilanından beri bu statü teorik olarak etkisizdi; parlamenter hakemlik rolü taşıyordu. Pratikte ise durum farklıydı. Atatürk ve İnönü, Kurtuluş Savaşı'nın zafer kazanmış önderleri ve yeni rejimin kurucuları olarak etkin bir rol oynadılar. Üstelik rejim uzun süre tek partili bir sistemle yönetilmişti. Bayar, sivil kökenli ilk Cumhurbaşkanıydı ancak arkasında güçlü bir DP grubu desteği vardı. Bu nedenle, ilk üç Cumhurbaşkanı dönemi pratikte güçlü bir cumhurbaşkanlığı anlamına geliyordu. Türkiye'de teorik ve pratik açıdan parlamenter cumhurbaşkanlığı aslında 1961 Anayasası döneminde başlamış, özellikle Sunay ve Korutürk bunun klasik örneklerini vermişlerdi. 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanına daha aktif bir statü tanınarak, Türkiye'de ilk defa Cumhurbaşkanlığı konumu teorik olarak da güçlendirilmek istenmiştir"* (Tanör, 1995, s.44).

Tanör'ün çerçevesini çizdiği bu husus, başkanlık sistemi tartışmalarının da temel boyutlarından birini oluşturmaktadır. 1982 Anayasası'nda yasama ve yürütme ile yargı ilişkileri açısından "parlamenter sistem" modeli etkin olsa da; yürütümenin güçlendirilmesine yönelik hamleler parlamenter modelle çelişkili bir duruma tekabül eder. Nitekim güçlendirilen; yürütmenin cumhurbaşkanı kanadıdır. Oysa parlamenter sistemde yürütmenin güçlendirilmesi ancak "hükümeti" yani "yürütme organının bakanlar kurulu kanadını güçlendirmekten geçer" (Sevinç, 2011, s.275). Bu anlamıyla, klasik parlamenter modele göre "sembolik" olması beklenen cumhurbaşkanlığı makamı, 1982 Anayasası'nda çerçevesi çizilen konumu itibarıyla, sembolik olmanın ötesine geçen bir yetki alanına tekabül eder. Bu anlamıyla güçlendirilen esasen cumhurbaşkanının statüsüdür.

1982 Anayasası'nın devlet-toplum ilişkileri açısından anti-demokratik bir içeriğe sahip olduğuna yönelik genel bir görüş birliği vardır. Bu anlamıyla demokrasinin konsolidasyonu açısından sorunlu bir manzaranın kurucu temellerinden biri olarak görüldüğü ifade edilebilir. Ancak tek sorun, devlet-toplum ilişleri ekseniyle sınırlı

görünmemektedir. Yukarıda çerçevesi çizilen hususlar, yürürlüğe girdiğinden bu yana birçok değişikliğe uğramakla birlikte halen yürürlükte olan 1982 Anayasası'nın; tesis ettiği rejim ve ihdas ettiği kurumlar vesilesiyle "Yeni Anayasa" tartışmalarıyla başlayan, "başkanlık sistemi tartışmalarıyla" devam eden bir düzlemde siyasal demokrasinin temel dizgesi olan kurumların sürekli olarak siyasal tartışmanın bir parçası haline gelmesinin zeminini oluşturduğu ifade edilebilir.

3.5 Özal Döneminin Genel Siyasal Görünümü ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları

1980 ve 1983 arası askeri ara rejimin ardından; demokrasiye geçişle birlikte, ara rejimde kurulan Anavatan Partisi (ANAP) lideri Turgut Özal'ın önce başbakan (1983-1989) ve ardından cumhurbaşkanı (1989-1993) olduğu Türkiye'nin siyasal hayatından "Özallı Yıllar" diye anılan bir dönem başlar.

Tablo 11: Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemleri

Hükümetler	Başbakan	İktidar	Görev Süresi	Cumhurbaşkanı
45. Hükümet (I. Özal Hükümeti)	Turgut Özal	ANAP	1983 -1987	Kenan Evren
46. Hükümet (II. Özal Hükümeti)	Turgut Özal	ANAP	1987 -1989	Kenan Evren
47. Hükümet (Akbulut Hükümeti)	Yıldırım Akbulut	ANAP	1989 -1991	Turgut Özal
48. Hükümet (I. Yılmaz Hükümeti)	Mesut Yılmaz	ANAP	1991-1991	Turgut Özal
49. Hükümet (VII. Demirel Hükümeti)	Süleyman Demirel	DYP-SHP Koaliyonu	1991-1993	Turgut Özal

12 Eylül Rejimi'nden tedricen demokrasiye geçiş süreci olarak Özal Dönemi'nin başlangıç aşamasında; 12 Eylül'ün kurduğu düzen bir anlamıyla devam etmekte, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi önde gelen siyasi liderlerin yasaklı olması, toplumsal muhalefetin yasal ve enformel yollarla

kısıtlanması gibi hususlar göz önüne alındığında, siyasal ve toplumsal muhalefet çeşitli yöntemlerle kontrol altına alınmasıyla birlikte demokrasiye geçiş başlangıçta büyük ölçüde "tek taraflı oynanan bir oyun" görünümü vermektedir. Tanör (1995, s.51) bu süreci çok partili hayata "güdümlü dönüş" olarak ifade eder.

3.5.1 "Güdümlü" Sivilleşme ve Rekabetsiz Siyasal Arena

6 Aralık 1983 seçimlerine ANAP'la birlikte giren diğer MGK onaylı diğer iki parti Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) esasen askerlerin güdümünde olduğundan, "sivil" görünümdeki tek siyasi eksen ANAP'la sınırlı görünmektedir. Bu süreçte 12 Eylül Rejimi'nin siyasi yörüngesini belirleyen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) siyasal alanı belirleyici gücünü sürdürdüğünden Özal'ın ve ANAP'ın bu çerçevede hem dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'le hem genel olarak asker-siyaset ilişkilerinde temkinli ve "sıcak" bir ilişki çerçevesinde hareket ettiği bilinmektedir. Bu süreçte Özal bir yandan askeri rejimin sağladığı avantajların da etkisiyle, sınırlı bir siyasal rekabet süreci sonunda iktidara gelmiş ve ardından siyasette "sivilleşme" ve "liberalleşme" ve "reform" eğilimlerinin aktörü haline gelmiştir (Tanör, 1995, ss.58-60).

Özal'ın kişisel olarak siyasi yörüngesini belirleyen diğer yönü ise "İslamcılığa olan kişisel yakınlığıdır." Ancak Özal ve ANAP, siyasal arenada 1980'ler öncesindeki siyasi kutuplaşmaya göndermeyle "dört eğilimi birleştiren" bir parti olma iddiasıyla kendisini konumlandırmıştır. Bu anlamda AP kadar merkez sağ/muhafazakar "Milli Selamet Partisi (MSP) kadar gelenekçi/İslamcı" ve "MHP kadar milliyetçi" ve hatta "sosyal demokratlar kadar da sosyal adaletin siyasi temsilcisi" olma iddiasıyla bir siyasal söylem geliştirmiştir (Reinkowksi, 2024, s.81).

Murat Arslan (2023), Özal'ın liberalizm, milliyetçilik, muhafazakarlık ve sosyal demokrasi ideolojilerine atıfla "dört eğilimi birleştirme" iddiasına karşın; esasen "çoğunlukla merkez sağ lider profili çizmekte" olduğunu ifade eder. Örneğin bir gazeteciye verdiği demeçte Özal cari milliyetçi anlayışın karşısına bir başka milliyetçilik söylemini çıkarır. Bunu da yine Türk sağı için önemli siyasal yörüngelerden biri olan "icracılık" nosyonuyla birleştiren bir söylem stratejisi ile birleştirir:

> *"Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu yaptı, diye geçmişle övünmek milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani başka ülkelerle yarış edebilecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı?"*(Arslan, 2023, s.545).

İlginç olan ise Özal'ın aynı zamanda ANAP'ın ideolojisini tanımlarken "liberalizm" etiketinden kaçınması ve bunun yerine "milliyetçi-muhafazakar" sıfatını tercih etmesidir. Yüksel Taşkın (2013), bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

> *Özal, ANAP'ın ideolojisini tamamlarken bilinçli olarak "liberalizm' ifadesinden kaçındı ve bir dizi nedenden dolayı milliyetçi-muhafazakarlığı tercih etti. Bu doğrultuda sıklıkla, "Partimiz milliyetçi-muhafazakardır. Liberalizm bir ekonomik sistemdir. Bizde de öyle bir grup yoktur," şeklinde demeçler vermeyi zorunlu gördü. Özal'ın liberalizmi bir iktisadi sistemle özdeşleştirme eğilimi, Türkiye sağında son derece yaygın bir indirgemecilik eğilimidir. Bu tarzın, yeni-sağ ideolojide veya Amerikan cumhuriyetçi muhafazakarlığında görülen siyasal liberalizm ve refah devleti karşıtlığından da izler taşıdığı açıktır. […]* (Taşkın, 2013, s.309).

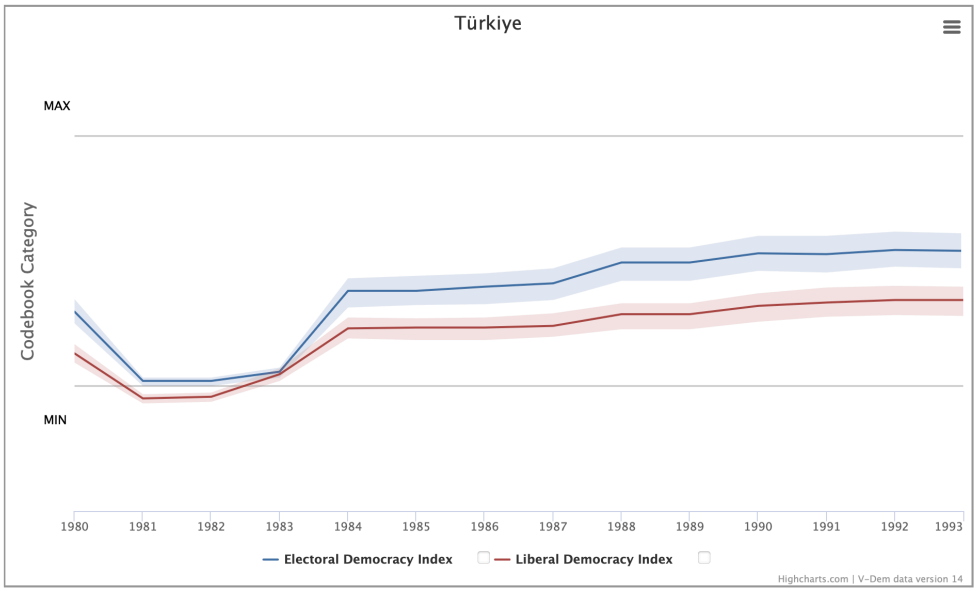
Bununla birlikte, bu tespitler; Özal'ın ANAP içinde liberaller, milliyetçiler, muhafazakarlar gibi farklı grupların siyasi ağırlık yarışlarında bir denge gözetmeye çalıştığı ve ideolojik söyleminde; yine genel siyaset pratiğinde olduğu gibi pragmatik söylem stratejisi izlediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Özal hükümetleri genellikle liberal olarak bilinen siyasi aktörlerin ön planda olduğu siyasal kompozsiyonlara sahip olsa da; ANAP içerisinde milliyetçi-muhafazakar bir grubun da faal olduğu sır değildir (Arslan, 2023, s.545).

Özal için başlangıçta ANAP'ın "yeni" yüzünü ifade eden "dört eğilimi birleştirme" söylemi, 1987 genel seçimlerinden sonra yerini bir başka söyleme bırakır. Bunu Özal'ın basına yansıyan demeçlerinden görmek mümkündür:

> *"Partimizde dört eğilim olduğunu söylemekten artık vazgeçelim. Bu başlangıça söylenmiştir. O zaman yepyeni bir parti olduğumuz için, nerelerden geldiğimizi anlatmak için söylenmiştir. Artık dört eğilim yok; kaynaşmış bir ANAP var. Biz sağ ve sol aşırı uçların dışında, ortadireğin partisiyiz."* (Cemal, 1989, s.187).

Bununla birlikte ANAP'ın içindeki farklı gruplar arasında kuruluşundan itibaren başlayan rekabetin hiçbir zaman "kaynaşmış" bir düzeye ulaşmadığı bilinmektedir. Bu yönüyle Özal'ın tespiti bir olguya işaret etmekten ziyade daha çok bir tür söylem stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Grafik 2: V-Dem Verilerine Göre Özal Döneminde Seçimsel ve Liberal Demokrasinin Tarihsel Grafiği: 1983-1993



Kaynak: V-Dem Seçimsel Demokrasi ve Liberal Demokrasi İndeksi https://v-dem.net/data_analysis/CountryGraph/

Grafik 2, 1983 seçimleriyle birlikte demokrasiye geçişin yarattığı demokratik ivmeyi gösterir. Demokratikleşmeye yönelik bir trendin yakalandığı görülmektedir. Ancak demokrasiye geçişin etkileriyle sınırlı okunabilecek bu ivmeyi göreli bir durgunluğun takip ettiği ifade edilebilir. ANAP'ın tek başına iktidarı ile 1980 öncesi bir türlü yakalanamayan siyasal "istikrar"; ekonominin "liberalleşmesi" gibi alanlarda yakalanan ivme kısıtlı da olsa mecrasını bulmuş ve askeri ara rejimin ardından demokrasiye geçişle yakalanan trend asgari de olsa yukarı yönlü bir hareketlilikle karakterize bir görünüm arz etmektedir.

Ancak bu dönemde de siyasal rejim; insan haklarına ilişkin problemler dolayısıyla "kusurlu demokrasi"; MGK'nın siyasal alanda dominant aktörlerden biri olması açısından "vesayetçi demokrasi"; Özal'ın ekonominin liberalizasyonu sürecinde

klientalistik ilişkilerle geliştirdiği ahbap-çavuş kapitalizmi *(crony capitalism)* pratikleri nedeniyle de "neopatrimonyal" sıfatlarıyla tanımlanmakta ve bu anlamıyla demokrasi en iyi ihtimalle "seçimsel demokrasi" olarak sınıflandırılmaktadır (Özbudun, 2016, s.127; Taş, 2015, s.780; Özen, 2013, s.78). Bu bağlamda ana etkenlerden başlıcası, 12 Eylül'ün mirasıdır.

Kronolojik olarak Özal dönemine tekabül etmese de araştırmacılar siyasal ve iktisadi süreklilikler açısından Özal dönemini 1980'den itibaren ele alma eğilimindedir. Bunda etkili olan, yukarıda ele alındığı şekliyle siyaseten 12 Rejimi'nin yarattığı iklimle Özal'ın ve ANAP'ın yükselişi ve siyaseti arasındaki koşutluklardır. Bir diğer örüntü ise Özal'ın bizzat aktör olarak içinde olduğu 24 Ocak Kararları ile yaşanan ekonomik dönüşümün başbakanlığı döneminde bir tür devamlılık arz etmesidir (Yılmaz, 2023, s.283-309).

Ekonomik alandaki dönüşüm, bakış açılarına göre farklı değerlendirilmektedir. Piyasa mantığını baz alan bir değerlendirmeye göre bu dönemde ANAP hükümetleri "ekonomiyi bürokratik devletin egemenliğinden kurtarmayı amaçlamışlar" ve "ithal ikameci ekonomik stratejiyi ihracata yönelik bir stratejiyle değiştirmek üzere" önlemler almışlardır. "Özel sektör, piyasa güçlerine ve uluslararası rekabete tabi olmasına rağmen desteklenmiş; "Türkiye'nin ihracat gelirleri önemli ölçüde artmış"; "ancak enflasyon kontrol altına alınamamıştır" (Heper, Öztürk-Tunçel, Criss, 2018, s.11).

Ekonomik gelişmeleri, eleştirel iktisat perspektifinden "neoliberal dönüşüm" bağlamında değerlendirenler ise, yaşanan gelişmeleri kapalı ekonomiden açık ekonomiye geçiş vesilesiyle "ilerleme" arz ettiği yönünde değerlendirmenin aksine; ekonomik gelişmelerin toplumsal ve siyasal alanı tahkim eden ve demokrasinin güç elitleri tarafından sömürgeleştirilmesine olanak sağlayan bir hegemonik proje olarak küresel düzeye eklemlenmesi olarak değerlendirmektedir (Çelik, 2023, s.31).

Neoliberalizm genel bir ifadeyle "devletin belirli düzeylerde kalkınmacı bir role ve müdahale araçlarına sahip olduğu bir ekonomik yapının çözülerek yerini serbest piyasanın ve ulusal veya uluslararası sermaye güçlerinin dolaysız bir şekilde belirleyici olduğu bir sermaye birikim rejimine bırakması" şeklinde karakterize

edilebilir (Saraçoğlu, 2015, s.750). Bu bağlamda Türkiye'de Özal'la özdeşleşen bir şekilde 1980'lerle başlayan neoliberal dönüşüm süreci; küresel siyasetin yeniden biçimlenmesiyle gelişen Yeni Sağ ve neoliberal yönelimle yeniden mevzilenmesine eklemlenen bir süreci ifade eder. (Taşkın, 2013, s.300).

Ancak daha da önemlisi, neoliberal dönüşüm yalnızca ekonomik bir dönüşümü değil; aynı zamanda daha geniş sosyal, siyasal, ideolojik, külterel dönüşümleri ifade etmekte ve Özal'ın Türkiye'de uyguladığı politikalar bu dönüşümlerle ilişkili değerlendirilmektedir (Saraçoğlu, 2015 s.750). Bu dönüşüm sürecinden etkilenen yapılardan biri de medya sistemidir. Medyadaki dönüşümün en belirgin özelliği 1980'lere doğru başlayan bir trend olarak; "basın dışı sermayenin sektöre girmesi" ile birlikte çeşitli sektörlerden iş insanlarının medya sektörüne yönelik bir ilgiyle, gazete satın alma ya da gazete kurma yoluna gitmesi ve aynı zamanda birden çok gazeteyi bünyesinde toplayan medya gruplarının ortaya çıkmasıdır (Sağnak, 1996, s.56). Sermaye gruplarının medyaya yönelimi aynı zamanda siyasi bir eksene oturmaktadır. Kaya ve Çakmur (2010, s.530) bu hususu "Özal'ın büyük işletmelerin kontrolünde bir Türk medya endüstrisi geliştirme çabaları, hedeflenen yeni hegemonik stratejinin ayrılmaz bir parçası olarak görülebilir ve görülmelidir" sözleri ile özetler.

Turgut Özal'ın 1983-1993 arasında siyasi arenaya damgasını vurması büyük ölçüde bu arka plana dayanmaktadır. Özal döneminin ve başkanlık sistemi tartışmalarının bir boyutu ise Özal'ın popülist siyasetinin bir parçası olan seçim ve referandum süreçleri ile ilişki içinde kavranabilir.

3.5.2 Muhalefetin Geri Dönüşü, Baskın Seçim ve Referandumlar

Özal ve ANAP, iktidara gelirken, 1960-1980'ler arasında güçlü siyasi figürlerin siyasi yasaklı olmasından kaynaklanan bir avantaja sahipken, bu manzara, ANAP iktidarı döneminde çeşitli gelişmelerle yerini rekabetçi bir siyasal arenaya bırakmıştır.

ANAP ve Özal 1983 seçiminde elde ettikleri siyasal gücü 1984 yerel seçiminden de %45'lik bir oy oranıyla galip çıkarak korumuş; ancak bu süreçte eski AP çizgisindeki siyasetçiler DYP bünyesinde toplanmaya başlamıştır. Seçimlere katılımı engellenen SODEP'in başkanlığına ise Erdal İnönü seçilmiş böylece başlangıçta güdümlü siyasi

rekabet alanı daha rekabetçi bir görünüm kazanmaya başlamıştır. 1984 yerel seçimlerinden ANAP galip çıksa da muhalefet kesiminde tablo değişmeye başlamış; 12 Eylül Rejimi'nin müsadesiyle siyasi alanda varlık göstermiş olan HP ve MDP oyları 1984 yerel seçimlerinde erirken; SODEP %22 ile ikinci, DYP %13 ile üçüncü parti konumuna yükselmiştir. Tanör bu tabloyu "böylece hem muhalefet partileri yer değiştirmiş hem de muhalefet parlamento dışına kaymış, parlamentodaki muhalefet ülkeyi temsil etmekten uzak bir konuma düşmüştür" sözleri ile yorumlar (Tanör, 1995, s.63).

Böylece 6 Kasım 1983'te 12 Eylül, MGK ve Kenan Evren gölgesinde gerçekleşen "yapay partileşmeye dayalı" manzara yerel seçimler sonrası oluşan tablo ile "doğallaşmaya" başlamıştır. Buna ayrıca HP-SODEP birleşmesi ve sonuçta partinin Sosyal Demokrat Halkçı Parti'ye (SHP) dönüşmesi eşlik etmiş; bu süreçte parlamento dışı olan SODEP; SHP adıyla parlamentoya girmiş, benzer bir süreç merkez sağdaki partilerde de yaşanmış ve nihayetinde DYP de parlamentoda grup kurabilmiştir. 1986'da halen yasaklı olmalarına rağmen Süleyman Demirel "meydanlara geri dönmüş", Ecevit siyasi konuşmalar yapmaya başlamış ve Erdal İnönü SHP'nin genel başkanı seçilmiştir. 1986 Milletvekili ara seçimlerinde sayılan aktörlerin "sahaya inmesi" ise 12 Eylül mirası siyasi yasakların sürdürülebilir olmadığının kuvvetleri emareleri olarak siyasi arenayı biçimlendirmiştir. Böylece partiler ve liderler düzeyinde yaşanan bu gelişmeler; tek başına iktidardaki ANAP ve Özal için gerçekçi bir muhalefet vaziyetiyle karşı karşıya kalınacağının göstergeleri haline gelmiştir (Tanör, 1995, ss.63-65).

Başlarda, 12 Eylül'den beri yasaklı olan siyasetçilerin siyasi yasaklarının kaldırılmasına ilişkin talepleri çeşitli siyasal stratejilerle baypas etme yoluna giden Özal, bir noktadan itibaren duruma kayıtsız kalamamış; ancak mecliste kolaylıkla üstesinden gelinebilecek bir değişiklik için referandum yolunu seçmiştir. Yasakların kaldırılmasına ilişkin maddenin referanduma götürülmesini sağlayarak, referandum kampanyasında "hayır" oyu için kampanya yürüten Özal, 1983'ten itibaren siyasal söyleminin temel motifleri olan "sivilleşme", "liberalleşme" ve "reformizm" savunuculuğu ile siyasal gerçekliğinin nişanesi olan pragmatizm arasında salınan bir pozisyonla, "yasaklardan yana" tavır almaktan da çekinmemiş görünür.

Nitekim Özal ve partisinin 6 Eylül 1987 Siyasi Yasakların Kaldırılmasına İlişkin Anayasa Değişikliği Referandum sürecinde tavrı "hayır" oyundan yanadır. Referandum sonuçları ise Özal'ın beklentilerinin aksine %49,8 hayır %50,2 evet oyu ile sonuçlanmış ve siyasi yasakların kaldırılması hususunda böylece yasal çerçeve sağlanmıştır (Osmanbaşoğlu ve Bekaroğlu, 2019, ss.70-75).

Böylece 1980 öncesi siyasal manzaranın kilit aktörleri olan ve 12 Eylül rejiminde yasaklı hale gelen Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş siyaset serbestisine kavuşmuş; takip eden süreçte, Demirel DYP genel başkanlığına, Ecevit DSP genel başkanlığına, Türkeş; Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) genel başkanlığına ve Erbakan da Refah Partisi (RP) genel başkanlığına getirilmiştir.

Ancak ilginç olan, referandumda konumlandığı "hayır" ekseni mağlup olmasına rağmen Özal, oluşan tabloyu kendi lehine yorumlamış ve eski liderlerin yeterli halk desteğine sahip olmadığı varsayımıyla hem seçim kanununda değişiklikler hem erken/baskın seçim yoluyla ülkeyi seçime götürmüştür (Ahmad, 2006, s.192).

Bu süreçte seçim kanununda yapılan; büyük partileri kayıran ve küçük partilerin temsil imkanlarını daraltan değişiklikler, ANAP lehine sonuçlanmış 29 Kasım 1987 seçim sonuçları ile ANAP %36,29'luk tek başına iktidar olarak seçimin galibi olmuştur. Bu sonuçlarda seçim mühendisliğinin ANAP'a nasıl fayda getirdiğini anlamak için 1983 seçimleriyle kıyaslama yapılması manzarayı anlamak için yeterli veri sağlar. Nitekim ANAP; 1983 seçiminde %45,14'lük bir oyla mecliste 211 sandalyeye sahip olurken; 1987 seçiminde oyların %36,29'unu alarak mecliste 292 sandalye kazanmıştır. Bu tabloda Demirel, Özal'ın kurduğu yeni hükümeti "Seçim Yasası Hükümeti" olarak etiketlemiş ve halk nezdinde yeni hükümetin meşruiyetinin sorgulanmasına yönelik bir siyaset izlemiştir (Ahmad, 2006, s.192).

Özal bir yandan seçim yasasında değişiklik, anayasa değişikliğini referanduma götürme gibi hamlelerle demokratik kurumları stratejik olarak yeniden kalibre etmeye girişirken diğer yandan bu kurumsal değişiklik hamlelerini seçimsel popülizmle birleştirdiği bir siyasal strateji izlemiştir. Buna zemin oluşturan ise ülkenin sürekli bir "seçim atmosferi" içerisinde olmasıdır. Nitekim 1983 genele seçimlerini 1984 yerel

seçimi takip etmiş, 1986'da milletvekili ara seçimleri yapılmış, 1987'de referandum ve bir de genel seçim gerçekleşmiş; bunun hemen akabinde 1988 itibarıyla yeni bir "referandum" gündeme gelmiş ve gerçekleşmiş; 1989 ise yine bir yerel seçim gerçekleşmiştir. Ancak 1988 referandumu ve 1989 yerel seçimi; ANAP için "sonun başlangıcı" olarak öncekilerden farklı bir anlama sahiptir (Yavaşça, 2023; s. 518).

1988'de gerçekleşen referandum ülke tarihinin en ilginç referandumu sayılabilir. Nitekim Anayasa Mahkemesi'nin aldığı bir karar üzerine, 1988 Ekim'inde yapılması öngörülen yerel seçimlerin 29 Mart 1989'da yapılması söz konusu olunca, Özal ve ANAP anayasa değişikliği arayışına girişmiş, tatilde olan TBMM toplantıya çağrılmış; SHP'nin ret yönünde pozisyon aldığı DYP'nin oylamaya katılmadığı sürecin sonunda ANAP cephesinin 284 oyu ile değişiklik kabul edilmiş ancak kabule konu oy oranı dolayısıyla değişikliklerin referanduma sunulma zorunluluğu doğmuştur. Muhalefet, 1988 referandumunu aktif bir kampanyayla Özal için bir tür güvenoylamasına çevirmiş, Özal da buna aktif bir siyasal kampanya ile karşılık vermiştir (Tanör, 1995, s.76).

1988 referandumunu analiz eden Osmanbaşoğlu ve Bekaroğlu (2019, s.78); Özkan'dan (2014) hareketle kampanya sürecinin bir manzarasını çizer:

> *"Kampanya süreci boyunca ANAP, referandumun asıl meselesinin, "egemenlik milletindir" felsefesini anlatmak olduğunu savundu (Özkan, 2014:116). Genel ve yerel seçimleri bir araya getirmeyi önerisini sunan hükümet partisi ANAP, bu biraradalığın, Avrupa standartlarına ulaşmanın ve gelişmenin mühim bir anahtar olarak daha istikrarlı hükümetleri getireceğini savunmuştur (Özkan, 2014: 117). Ancak gelişmiş Avrupa ülkeleri arasında yer almak ve seçim süresini değiştirmek arasındaki bağlantı iyi kurulamamıştır. "Oylarımız Anayasa için… Onayımız Türkiye için…" sloganı, ANAP hükümetinin Anayasa değişikleri için halka karar verme hakkı verdiğini ifade etmek için kullanıldı (Özkan, 2014: 116). Aynı zamanda bu fikir, "Anayasa sadece halk tarafından değiştirilir" sloganıyla da desteklendi"* (Osmanbaşoğlu ve Bekaroğlu, 2019, s.78).

Özal'ın popülist siyasetinin bir yansıması olarak okunabilecek bu tablo, Özal ve ANAP için başlangıçta öngöremedikleri bir maliyetle sonuçlanmış sayılabilir. Nitekim ANAP'ın aktif kampanyasına rağmen refeandum %65 "hayır" oyu ile sonuçlanınca

tablo muhalefet lehine dönmüştür. Özal'ın siyasal girişimleri ve kampanya biçimleri açısından popülist siyasetinin bir parçası haline getirdiği 1987 ve 1988 referandumlarının her ikisi de sonuç olarak ANAP'ın aldığı pozisyonun zıttı ile sonuçlanmıştır. Bir değerlendirmeye göre, 1988 referandumu sonuçları itibarıyla "ANAP için sonun başlangıcıdır" (Yavaşça, 2023, s.518).

Bununla birlikte ANAP'ın tek başına iktidarının sonunu getiren esas gelişme ise pek çok değerlendirmeye göre 26 Mart 1989 yerel seçimleridir. Nitekim bu seçimden SHP birinci; DYP ikinci, iktidar partisi ANAP ise seçimden üçüncü parti olarak çıkınca ve siyasetin gündemi "yeni çalkantılarla" belirlenmiş, muhalefet seçimden üçüncü parti olarak çıkan ANAP'ın meşruiyetini sorgulamış, Özal bakanlar kurulunda değişikliğe gitmiş, ardından yapılan güven oylaması sonucunda ise bakanlar kurulunun güven oyu almıştır. Takip eden süreçte ise; 1982 Anayasası'nın referandumla onaylanmasının ardından cumhurbaşkanlığı makamına gelen Kenan Evren'in 6 Kasım 1989'da görev süresinin dolacak oluşu, siyasal arenada cumhurbaşkanlığı seçiminin belirgin bir şekilde öne çıktığı bir sürece kaynaklık etmiştir (Tanör, 1995, s.78). Nihayetinde Özal'ın cumhurbaşkanlığı ile sonuçlanacak olan bu süreç başından itibaren başkanlık sistemi tartışmalarıyla da çeşitli boyutlarıyla kesişim arz etmektedir.

3.5.3 Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Süreci ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları

Özal'ın başbakanlık döneminden itibaren, başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ya da cumhurbaşkanını halkın seçmesi yönünde açık ya da örtük söylemler geliştirdiği bilinmektedir.

Kutlay Doğan, "Turgut Özal Belgeseli" isimli kitabında bu hususu "Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın idealinde […] ABD tipi başkanlık sistemi vardı. Başkanlık sistemi'ni ilk kez Başbakanlığı sırasında önermiş, fakta yoğun tepkiler karşısında önerisini geri almıştı" şeklinde özetler (Doğan, 1994, s.292) Ayrıca Özal, 1987'de cumhurbaşkanını halkın seçmesine ilişkin anayasa değişikliği girişiminde bulunmuş ve bu sürece yarı başkanlık ve başkanlık sistemi tartışmaları eşlik etmiştir. Ancak Özal'ın tetiklediği tartışma herhangi bir sonuç üretmeden sönümlenmiştir. (Yazıcı, 2017, s.161).

Hasan Cemal "Özal Hikayesi" (1989) başlıklı eserinde Özal döneminin detaylı bir dökümünü verirken, "Özal ve Amerikan Başkanlık Sistemi" başlıklı bir fasıl açarak konunun bir çerçevesini çizer. 6 Aralık 1987'de Hürriyet'te çıkan bir haberde göre, "Özal'a yakın kaynaklar" konuya ilişkin şu beyanlarda bulunmaktadır:

> *"Özal'ın kafasında 20 yıldır devlet idaresi sisteminde etkinlik konusu bulunmaktadır. Yirmi yıldır, ABD tipi bir başkanlık sistemi düşünür. Ancak bu sisteme geçiş için bir anayasa değişikliği gerekir. Özal bunu tercih eder; ama Türkiye'de buna karşı doğacak tepkileri de hesaplar. Bu yüzden Fransa tipi başkanlık sisteminin bir geçiş aşaması olduğunu düşünerek, ilk etapta bunu benimseme durumuna girmiştir."*(Hürriyet, 06.12.1987, akt. Cemal, 1989, s.123).

Basına yansıyan bu beyanlar, Özal'ın başkanlık sistemi arzusunu gösterirken, diğer yandan "mümkün olabilecek" senaryolara odaklandığını; bu bağlamda cumhurbaşkanını halkın seçmesi, yarı başkanlık modeli gibi diğer opsiyonları esasen başkanlık sistemi projeksiyonunun optimal versiyonları olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

1988 yılı ise, Özal'ın cumhurbaşkanı adaylığına yönelik beyanları ile başlayan tartışmalarla örülü bir yıldır. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığına yönelik girişimleriyle birlikte, başkanlık sistemi tartışmaları siyasal gündemin merkezine yerleşir. Bu süreç, Milliyet'in 7 Ocak 1988 ve 17 Ocak 1988 haberlerinden hareketle özetlemek mümkündür.

Derya Sazak imzalı 7 Ocak 1988 tarihli Milliyet haberi, Turgut Özal'ın "Çankaya Planı"ndan bahseder. Buna göre Özal cumhurbaşkanlığı adaylığını ilan etmiş ancak bunun nasıl gerçekleşeceğine yönelik henüz somut bir tablo çizmemiştir. Bununla birlikte, Sazak; Özal'ın kamuoyuna yönelik beyanlarını yorumlayan "Başbakan'a yakın çevrelere" dayandırdığı haberinde ANAP içinde "genel başkanlık" ve "başbakanlık" konusunda tartışmalara yol açan bu sürece ilişkin Özal'ın "Çankaya Planı ve 3 Formül"den bahsetmektedir.

Habere göre, Özal'ın ilk formülü, mevcut parlamentodan cumhurbaşkanı seçilmektir. Ancak, 292 sandalyeli ANAP grubunda bir çatlama ve bölünme kaygısı Özal'ı düşündürmektedir. Buna göre Özal, "Bu nedenle Anayasa değişikliği ve halkoyu ile

seçim formülünü" ortaya atmaktadır. Nitekim Özal "muhalefetin de vatandaşın da bir halkoylamasında adaylığını koysa bile asker kökenli ve 10 yıldır iş başında bulunan Evren'i bir kez daha seçmeyeceğine" inanmaktadır. (Milliyet, 7 Ocak, 1988).

Özal'ın Evren'e yönelik değerlendirmesi, takip eden süreçte cumhurbaşkanlığı adaylığının temel siyasal iletişim motiflerinden biri olan Çankaya'ya "sivil cumhurbaşkanı" söyleminin erken bir emaresi sayılabilir.

Haberde yer alan bilgilere göre Özal'ın "ikinci formülü", doğrudan; başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin bir yönelimi ifade eder. Nitekim "Özal'ın Anayasa değişikliği arzusunun altında yeni bir model" yatmaktadır. Haberde yer alan ifadelerden hareketle bu formüle göre "Eğer Özal Fransa'da olduğu gibi yarı başkanlık sistemine yönelirse, o zaman kazanacağı bir seçimde kendisi Çankaya'ya çıkabilir. Partili cumhurbaşkanı hüviyetini alabilir ve ülkeyi 'tarafsız' bir başkan gibi değil, ANAP hükümetini de yönlendiren bir lider olarak yönetebilir."

Böylece cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik olarak hükümet sistemi değişikliği bir tartışma başlığı olarak siyasetin ve medyanın gündeminde yer bulmaktadır. Özal'ın "üçüncü formülü" ise habere göre, "Özal kafasındaki modeli kuramazsa" ve "parti ile hükümeti teslim edeceği bir ANAP'lı bulamazsa zaman kazanmak isteyebilir ve Evren görev süresinin hiç olmazsa ilk genel seçime kadar uzatılması gündeme gelebilir." (Milliyet, 7 ocak, 1988).

Görsel 1: Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Adaylığı ve Kulislere Yansıyan "Yarı Başkanlık" ve "Partili Cumhurbaşkanlığı" Planı



● En üst düzeyde "erken Çankaya planı"na tepki

'Ön hesap tutmaz'

Derya SAZAK

ANKARA

BAŞBAKAN **Turgut Özal**'ın 1989'daki **"Çankaya Planı"** nın gerçekleşmesi halinde partide ve hükümette liderliği kimin üstleneceği sorusu ANP çevrelerinde şimdiden tartışılmaya başlandı.

Cumhurbaşkanı **Kenan Evren**'in 1989 sonbaharında sona erecek 7 yıllık görev süresi henüz dolmadan Başbakan **Özal**'ın adaylığı konusunda yapılan **"erken hesaplar"**, ANAP yönetimini düşündürüyor.

"Özal Başbakanlığı bırakırsa yerini kim doldurur?" kaygısı, ANAP'ın **"kurucu"** kadrosunu telaşlandırıyor.

Başbakan **Özal**'ın son günlerde, **Evren**'den sonra cumhurbaşkanlığına adaylık niyetini dışa vurması ve açıktan söylemesi, ANAP'taki **"ikinci adam"**lık mücadelesinin rengini de değiştiriyor.

Özal'ın 2 yıl sonra Çankaya Köşkü'ne çıkma hazırlığında olması nedeniyle, önce genel başkanlığa, sonra başbakanlığa soyunmaya aday isimler kulislerde konuşulmaya başlandı.

Ancak, cumhurbaşkanlığına adaylığını ilan etmesine rağmen **Özal**'ın 1989'daki Çankaya planı henüz netleşmiş görünmüyor.

ÇANKAYA PLÂNI VE 3 FORMÜL

Başbakan'a yakın çevreler, **Özal**'ın kamuoyuna son günlerde verdiği mesajları yorumlayarak 1989'daki cumhurbaşkanlığı seçimine dönük şu ihtimaller üzerinde duruyorlar:

1- **Özal** aslında, bugünkü parlamentodan cumhurbaşkanı seçilmek istiyor. Ancak, 292'lik ANAP grubunda bir çatlama ve bölünme kaygısı **Özal**'ı düşündürüyor. Bu nedenle Anayasa değişikliği ve halkoyu ile seçim formülünü ortaya atıyor. **Özal**, muhalefetin de, vatandaşın da, bir halkoylamasında adaylığını koysa bile asker kökenli ve 10 yıldır işbaşında bulunan **Evren**'i bir kez daha seçmeyeceğine inanıyor.

2- **Özal**'ın Anayasa değişikliği arzusunun altında yeni bir model yatıyor. Eğer **Özal**, Fransa'da olduğu gibi yarı başkanlık sistemine yönelirse, o zaman kazanacağı bir seçimde kendisi Çankaya'ya çıkabilir. Partili cumhurbaşkanı hüviyetini alabilir ve ülkeyi **"tarafsız"** bir başkan gibi değil, ANAP hükümetini de yönlendiren bir lider olarak yönetebilir.

3- **Özal** kafasındaki modeli kuramazsa ve parti ile hükümeti teslim edeceği bir ANAP'lı bulamazsa, zaman kazanmak isteyebilir ve **Evren'** görev süresinin hiç olmazsa ilk genel seçime kadar uzatılmasını gündeme getirebilir.

Nitekim **Özal**, **"Cumhurbaşkanı, seçimden 15 gün önce yapılacak bir Anayasa değişikliği ve ardından iki adayın katılacağı bir halkoylaması ile seçilebilir"** diyor. İlk genel seçim 1992'de yapılacağına göre, **Özal**, **Evren**'in görev süresinin bitim tarihi olan 1989 ile 1992 arasındaki üç yıllık sürede Çankaya'da kimin oturacağını söylemiyor.

ANAP'ta bazı çevreler, **"Özal'ın, partiyi ve hükümeti bırakmaktansa, Evren'in görev süresinin uzatılması formülüne evet diyebileceğini"** ifade ediyorlar. Bu durumda ANAP, ikinci 5 yıllık icraatını tamamladıktan sonra Anayasa değişikliği ve yarı başkanlık sistemiyle **Özal**'ın liderliğinde seçime gidebilecek.

ÖZAL NE DÜŞÜNÜYOR?

Özal'ın artık kamuoyunda ve parti çevrelerinde bilinen yöntemiyle, **"bir konuyu ortaya atıp tartıştırması"** düşüncesinin altında bu kez Çankaya'nın gündeme gelmiş olması başkent siyasi çevrelerinde, Cumhurbaşkanlığı katında ve muhalefet partilerinde dikkatle izleniyor.

Dün, **"Özal ne yapmak istiyor?"** sorusuna yanıt ararken konuştuğumuz bir ANAP kurucusu, **Milliyet**'e şu değerlendirmeyi yaptı. **"Başbakan, özellikle ailesinden ve yakın çevresinden de gelen baskı ile, yaşantısını rölantiye almak ve devletin her kademesinde görev yapmış bir insan olarak artık Çankaya'ya tırmanmak istiyor.**

"Şu anda ANAP içinden cumhurbaşkanlığına aday olabilecek tek kişi Başbakan Özal'dır.

"Turgut Bey bu fırsatı iyi kullanmak istiyor. Asker kökenli cumhurbaşkanları dönemini kapatmak ve sivilleşme yolunda mesafe almak istiyor. Bunu yaparken de iki kez üst üste seçim kazanmış bir parti lideri olarak kendisi cumhurbaşkanlığına aday olmak istiyor.

"Çankaya da bu değişime hazır gibi gözüküyor. Evren Paşa birkaç kez, artık köşesine çekileceğini ifade etti. Bu bakımdan, TBMM'deki iktidar partisinin cumhurbaşkanlığına bir aday çıkarması normaldir.

"Tabii, Başbakan henüz yerine kimi koyacağına karar vermiş değildir.

"Önümüzdeki iki yıllık çalışma döneminde hükümette ve partide denediği bazı kişilere 1989'da kendi koltuğunu bırakabilir.

"Bunu şimdi söylemiyor ama, kendi beyanında ifade ettiği, 'Ben cumhurbaşkanlığına aday olmadığım takdirde benim adayımın kim olacağına henüz karar vermiş değilim' ifadesi de aslında parti başkanlığı ve başbakanlık için kullanılmış bir sözdür.

"Turgut Bey, Çankaya konusunda kararlıdır. Eğer Anayasa değişikliğini gerçekleştirmeden Çankaya'ya çıkarsa, o zaman partiye ne olacaktır? Bunun endişesi içindedir, çünkü bu Meclis tablosu ve muhalefetle mücadele için Turgut Bey'in liderliği şarttır.

"ANAP'ın geleceği ve ikinci dönem bölünmemesi de Özal'ın başımızda bulunmasına bağlıdır."

ALTERNATİF 8 İSİM

ANAP çevrelerinde bu yorumlar yapılırken, alttan alta bazı isimlerin **"geleceği parlak"** görünüyor.

Özal'ın kararına bağlı olarak ileride koltuğunu devredebileceği bazı isimler ANAP kulislerinde şöyle sıralanıyor:

"Hasan Celal Güzel (Milli Eğitim Bakanı), **Bedrettin Dalan** (İstanbul Belediye Başkanı), **Mesut Yılmaz** (Dışişleri Bakanı), **Yusuf Bozkurt Özal**(Devlet Bakanı, Başbakan'ın kardeşi), **Hüsnü Doğan** (Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı, Başbakan'ın yeğeni), **Safa Giray** (Bayındırlık İskân Bakanı), **Mehmet Keçeciler** (Genel Başkan Başyardımcısı), **Ahmet Özal** (Başbakan'ın oğlu).

Kulislerde bu isimlerin parti içindeki ideolojik saflaşmalar nedeniyle, birbirleriyle dayanışma içine girebilecekleri, birbirleri lehine geri plana çekilebilecekleri öne sürülüyor.

ANAP'ta, **Özal**'dan sonraki lider mücadelesinde Nisan ayındaki kongrenin de önemine işaret ediliyor.

Bu kongrede **Mehmet Keçeciler**'in ağırlığını koruması, kendisi için genel başkanlığa tırmanış yönünde önemli bir dönemeç olacak.

Ancak, **Keçeciler**'in partideki ağırlığı ne olursa olsun, ANAP'taki liberallerin, **Özal**'dan sonra böyle bir şemsiye altında toparlanmasına ihtimal verilmiyor.

ÇANKAYA SESSİZ

Cumhurbaşkanı **Kenan Evren**'in ise Başbakan **Özal**'ın Çankaya hazırlığı karşısında sessiz kalmayı yeğlediği ve adının bu tartışmalara karıştırılmasından özenle kaçındığı gözleniyor.

Çankaya'ya yakın kaynaklar, Köşk'ün gündeminde 1989'daki Cumhurbaşkanlığı seçiminin bulunmadığını ve **Evren**'in her türlü yorumdan uzak durduğunu ifade ediyorlar.

Köşk'ün nabzını tutan sivil ve askeri bazı yetkililer, dün Milliyet'in sorularını şöyle yanıtladılar:

1- Cumhurbaşkanı Evren'in, Çankaya meselesini Özal'ın gündeme getirmesine ilişkin tutumu ne olacaktır?

• Cumhurbaşkanı, zaman zaman, görev süresinin uzatılması yönünde eğilim ve istekler ortaya atıldığında, bunların doğru olmadığını ve 1989'da görev süresi bitince Çankaya'dan ayrılacağını vurgulamaktadır. **Evren**, bu meselenin gündeme getirilmesine karşıdır. Bu bakımdan sessiz kalmakta ve herhangi bir yorum yapmamaktadır.

2- 1989'da Evren görev süresinin uzatılması gibi bir teklinle karşı karşıya kalırsa, tutumu ne olur?

• Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi çok önemli bir makamda, önceden planlanan hesapların tutmadığı geçmişte yaşanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimi çok yönlü denge hesapları yapılmasını gerektiren bir konudur.

Bu tür konularda birtakım çevrelerin varlığı, ağırlığı olmayacak gibi bir düşünce de yanlıştır.

1961 sonrası Cumhurbaşkanlığı seçimleri her defasında sürprizleri beraberinde getirmiştir.

Sunay'ın da, **Korutürk**'ün de, **Evren**'in de seçiminde böyle olmuştur.

Bu olaylar hatırlanarak, Çankaya konusunda şu anda sansasyonel yaklaşımlardan kaçınmak gerekir.

3- O halde Başbakan'ın daha 2 yıl olmasına rağmen, Çankaya seçimi üzerinde tartışma açma ihtiyacına girmesinin gerekçesi ne olabilir?

• Başbakan'ı bu tür konuşmaya iten basının tutumu da olabilir. Üst üste bu mesele sorulduğça Sayın **Özal** da görüşlerini söylüyor. Ancak, Başbakan'ın da fikirlerinin tam netleşmediği demeçlerinden ortaya çıkıyor. Olaylar, Sayın **Özal**'ın üslubuna uygun bir şekilde gelişiyor. Çankaya meselesi canlı tutulmak isteniyor.

Evren'in ise yorumlara kapalı olması, bu meselenin tartışılmasını erken bulduğunun göstergesidir.

4- Asker veya sivil kökenli aday tercihi Çankaya seçiminde nasıl rol oynayabilir?

• Bu çok önemli değildir. Sorun, Cumhurbaşkanı'nın asker veya sivil kökenli olması değil, birtakım dengelerin dikkate alınmasıdır.

Böyle konularda bir tarafı pas geçip **"Benim elimde istediğim güç var, istediğimi yaparım"** yaklaşımı her şeyi çözmeye yetmez.

5- Cumhurbaşkanı Evren'in, yarı başkanlık rejimi konusunda Çankaya'daki hukukçulara yaptırdığı bir çalışma var mı?

• Köşk'te şu anda böyle bir çalışma yok. Ancak, Konsey döneminde alınmış raporlar var. O zaman Anayasa yapılırken, başkanlık sisteminin Türkiye'nin bünyesine uygun olmadığı kanaatine varılmış. Bugün de aynı düşünce korunuyor olabilir.

YÖNETİCİLER NE DİYOR?

Öte yandan, ANAP Genel Merkez yöneticileri, **Özal**'ın cumhurbaşkanlığı söz konusu olduğunda parti içinde bir sorun çıkmayacağını ve kendisine destek olacaklarını ifade ettiler.

ANKA'nın haberine göre ANAP Genel Başkan yardımcıları **Güneş Taner, İlker Tuncay** ve **Cengiz Tuncer**'in konuyla ilgili görüşleri özetle şöyle:

Güneş Taner: "Cumhurbaşkanı olabilmek için belirli şartlar vardır. Cumhurbaşkanı Meclis'ten seçildiğine göre, kendisini iktidar partisinin desteklemesi gerekir. Bu yüce makama Sayın Özal'ın aday olması, bizim için büyük bir tevecühtür. Biz destekleriz ama, bu kendisinin kişisel tasarrufudur. Kendisi de henüz bir karar vermemiştir. Olasılık üzerine bir tahmin yapmamız doğru olmaz. Hiçbir ülkede cumhurbaşkanı olmayı düşünen bir kişi, aday olacağını iki yıl önceden söylemez. Yetkili kurullarda konu görüşülüp tartışılmamıştır. Başbakan bize bu konuda bir bilgi vermedi."

Cengiz Tuncer: "Biz daima Başbakan'ın yanındayız, ANAP partileşmiş durumdadır. Kendisinin cumhurbaşkanlığı konusu parti içinde sıkıntıya neden olmaz. Mehmet Keçeciler parti genel başkan başyardımcısıdır, Mustafa Taşar siyasi danışmandır. Herkes partinin geleceği ve birliği için çalışmaktadır. Teşkilatımız dimdik ayaktadır. Teşkilatımızda bir huzursuzluk da yoktur."

İlker Tuncay: "İyi bir siyasetçi, geleceğini pat diye bağlamaz. Aday olacağını da çok açıkça söyleyemez. Sayın Başbakan da aynı şeyi yapmıştır. Ama bir ihtimal olarak bahsettiği konu gerçekleşme aşamasına gelirse, sonuna kadar kendisini destekleriz."

KEÇECİLER'DEN TAŞAR'A CEVAP

Bu arada **Mehmet Keçeciler, Mustafa Taşar**'ın, **"partiyi MSP'ye dönüştürmeye çalıştığı"** konusunda kendisi için söylediği sözlerini hatırlatan bir gazetecinin sorusunu da şöyle yanıtladı:

"Kendilerine şu anda cevap vermek istemiyorum. Konya'da yeni seçimden çıktık. Rakiplerimiz arasında Refah Partisi ve Sayın Erbakan da vardı. Onlarla diş diş mücadele ettik ve buralara geldik."

Kaynak: "En üst düzeyde "erken Çankaya planı"na tepki – 'Ön hesap tutmaz', 7 Ocak 1988, Milliyet Gazetesi

10 gün sonra ise bir başka haber tartışmalara ilişkin muhalefet liderlerinin de beyanlarına yer veren bir özet sunmaktadır. Buna göre Özal'ın "cumhurbaşkanlığı için

aday olacağı söylentileri, başkanlık sistemi, cumhurbaşkanının halk oyuyla seçimi ve cumhurbaşkanının yetileri konusunda tartışmaları" başlatmıştır (Milliyet, 17 Ocak, 1988).

Görsel 2: Özal'ın Cumhurbaşkanlığına Giden Süreçte Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Gelişimine İlişkin Milliyet Haberi



Tartışmanın gelişimi

BAŞBAKAN **Turgut Özal**'ın cumhurbaşkanlığı için aday olacağı söylentileri, başkanlık sistemi, cumhurbaşkanının halkoyuyla seçimi ve cumhurbaşkanının yetkileri konularında tartışmaları başlattı. Bu konudaki ilk açıklama, Başbakan **Özal**'ın kendisinden geldi. **Hürriyet** gazetesinin 6 Ocak 1988 tarihli sayısında yayınlanan söyleşide, **"....Cumhurbaşkanlığı için aday olabilirim ama olmayabilirim de..."** diyen Başbakan, 8 Ocak tarihli gazetelerde de, **"7 yıl olan cumhurbaşkanlığı süresinin, beşer yıldan iki devre şeklinde düzenlenebileceğini"** belirttikten sonra şöyle devam etti: **"Cumhurbaşkanının, bugünkü yetkilerine herhangi bir ilave veya çıkarma yapılmadan, halk tarafından seçilmesini tercih ederim. Bu seçim, milletvekili seçimleriyle paralel olmalıdır..."**

Aynı tarihte DSP Genel Başkanı **Bülent Ecevit** de başkanlık sistemi konusundaki karşıt görüşlerini **Hürriyet** gazetesinden kamuoyuna şöyle aktardı: **"Başkanlık sisteminin demokrasi açısından sakıncalı olacağını düşünüyorum... Başkanlık sistemine geçmeyi gerektiren bir neden de göremiyorum."**

DYP Genel Başkanı **Süleyman Demirel** de, 10 Ocak 1988 günü **Hürriyet** gazetesine verdiği demeçte şunları söyledi: **"İkinci defa seçilmesine karşıyım. Halkın hür iradesiyle seçtiği Meclis'tir. Başkanlık sisteminde ise, parlamentoya dayanan hükümet aranmaz. Başkanlık sistemine gidelim demek, bu Anayasa işlemez demektir.**

SHP Genel Başkanı **Erdal İnönü** de, 12 Ocak'ta partisinin grubunda **"Cumhurbaşkanıyla Meclis'in birlikte seçilmesi öneriliyor ama bunlar arasındaki ilişkiler nasıl düzenlenecek, bunun gerekçeleri açıklanmıyor. Bu kadar gayri ciddi bir yaklaşım içinde daha fazla bir şey söylemek istemiyorum"** dedi.

Kaynak: "Tartışmanın Gelişimi", 17 Ocak 1988 Milliyet Gazetesi

Habere göre, ilk açıklama bizzat Başbakan Özal'dan gelmiş, Özal 6 Ocak 1988'de Hürriyet'te yer alan bir söyleşide "Cumhurbaşkanlığı için aday olabilirim ama olmayabilirim de…" demiştir. Bundan iki gün sonra ise Özal, diğer gazetelerde yer alan haberlere göre, "7 yıl olan cumhurbaşkanlığı süresinin, beşer yıldan iki devre şeklinde düzenlenebileceğini" ifade etmiştir. Özal, cumhurbaşkanlığının süresine ilişkin bu değişiklik önerisinde ek olarak, seçim usulüne ilişkin niyetini de yine bu tarihlerde açıktan beyan etmiştir. Özal'ın haberlere yansıyan beyanı şu şekildedir:

> *"Cumhurbaşkanının bugünkü yetkilerine herhangi bir ilave veya çıkarma yapılmadan halk tarafından seçilmesini tercih ederim. Bu seçim milletvekili seçimleriyle paralel olmalıdır"* (Milliyet, 17 Ocak 1988).

Özal'ın açıklamaları üzerine gündem "başkanlık sistemi" tartışmalarına yönelik bir ilgiye kaynaklık etmiş görünür.

Nitekim aynı haberde yer alan ilgilere göre, DSP Genel Başkanı Ecevit "başkanlık sisteminin demokrasi açısından sakıncalı olacağını düşünüyorum… Başkanlık sistemine geçmek için bir neden de göremiyorum…" sözleri ile reaksiyon gösterirken; DYP Genel Başkanlı Süleyaman Demirel ise "… [cumhurbaşkanının] ikinci defa seçilmesine karşıyım. Halkın hür iradesiyle seçtiği Meclis'tir. Başkanlık sisteminde ise parlamentoya dayanan hükümet aranmaz. Başkanlık sistemine gidelim demek bu anayasa işlemez demektir" şeklinde bir değerlendirme yapar.

SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise Özal'ın teklifini "gayriciddi" bulmaktadır. İnönü, Özal'ın beyanına ilişkin olarak, "Cumhurbaşkanıyla Meclis'in birlikte seçilmesi öneriliyor ama bunlar arasında ilişkiler nasıl düzenlenecek, bunun gerekçeleri açıklanmıyor. Bu kadar gayriciddi bir yaklaşım için de daha fazla bir şey söylemek istemiyorum" diyerek tepki gösterir (Milliyet, 17 Ocak, 1988).

Bütün bunlar, Özal'ın cumhurbaşkanlığına adaylık sürecinin başkanlık sistemi tartışmalarını da tetikleyen bir süreci ifade ettiğini göstermektedir.

Bir parantez olarak ifade etmek gerekirse, gazetelerde başkanlık sistemi tartışmalarının Özal'ın başbakanlık döneminin ilk döneminden itibaren mevcut olduğunu hatırlamak gerekir. Bu bağlam, Özal'ın başkanlık sistemine yönelik görüşlerinden ziyade; siyaset yapma pratiğine ilişkin eleştirel değerlendirmelerle ilişkilidir. Bu bağlamda önemli bir husus Özal'ın Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisini kullanma eğilimidir. Özal'ın KHK siyasetinin eleştirel bir dökümüne göre; KHK yetkisi ilk kez 12 Mart müdahalesinden sonra yapılan anayasa değişiklikleriyle birlikte Anayasa'ya konmuş, 12 Eylül 1980 öncesi 9 yıl içinde 34 adet KHK çıkarılmış; üç yıllık 12 Eylül ara rejiminde 91 adet KHK çıkarılmış, Özal'ın iktidara gelişiyle birlikte geçen 5 yılda ise 161 adet KHK çıkarılmıştır. Bu tablo Özal'ın parlamentoya ve yasama süreçlerine ilişkin bakış açısının negatifini verme

açısından ilginç bir temel teşkil eder (Cemal, 1989, s.129). Özal, bu uygulamalarla adeta bir tür "başkan" gibi hareket etmekle eleştirilmiştir.

Ancak, yukarıdaki haberle çerçevesi çizilen tartışmalar Özal ve başkanlık sistemi tartışmalarının ana çerçevesini oluşturduğu için tarihsel bağlam ve dinamiklerle ilişkili olarak ayrıca önemli görüldüğünden değinmek tercih edilmiştir.

Özal'ın yukarıdaki haberde yer alan demeci baz alındığında Özal başlangıçta "başkanlık sistemine geçiş" yönünde bir beyanda bulunmakta ihtiyatlı davranırken; hatta cumhurbaşkanlığının yetkilerinde "herhangi bir ilave ya da çıkarma" olmaksızın bir değişiklik önerisinde bulunduğunu vurgulama eğilimindeyken, bu manzara ilerleyen yıllarda yerini açıktan başkanlık sistemi savunusu şeklinde yön değiştirecektir. Bununla birlikte, muhalefet liderleri Özal'ın teklifinin bir tür "başkanlık sistemi arzusu" olduğunu Özal'ın demeçlerindeki çelişkilere dikkat çekmek suretiyle ortaya koymaktadır. Başkanlık sistemi tartışmalarının bu minvalde gelişimi esas itibarıyla cumhurbaşkanının seçim sürecine dair bir bağlamda gerçekleşmektedir.

Takip eden süreçte, Özal'ın, cumhurbaşkanının halk oyu ile ve yetkileri genişletilmiş bir şekilde seçilmesine dair muhalefetin itirazları devam etmiş, cumhurbaşkanlığı seçimine yönelik eğilimler belirginleşmiştir. SHP, "parlamentodaki üç partinin de kabul edebileceği bir aday belirlenmesi gerektiğini" söylerken; DYP lideri Demirel ise, "hükümet sisteminin başkanlık sistemine dönüşmesine yol açmayacak şekilde cumhurbaşkanlığı seçiminin halk tarafından yapılması fikrine sıcak" bakmaktadır. Evren ise, bir dönem daha cumhurbaşkanı olmak isteyip istemediğine yönelik olarak önce çekimser bir görünüm çizmiş, ardından bu ihtimale sıcak baktığını gösteren tavırlar sergilemiş, ancak süreç boyunca ne Evren'in ikinci dönem için devam etmesine yönelik olarak; ne de cumhurbaşkanını halkın seçimine yönelik anaysa değişiklikleri yapılamamış ve nihayetinde Özal partisi ANAP'ın desteğini yanına alarak cumhurbaşkanlığını adaylığını açıklamış, cumhurbaşkanlığı seçimi üç turda sonuçlanmış ve Özal 8. Cumhurbaşkanı seçilerek 9 kasım 1989'da Evren'den görevi devralmıştır (Güler, 1994, ss.32-35).

Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte boşalan başbakanlık makamına yönelik ANAP içinde adaylık girişimleri söz konusu iken, Özal'ın partinin kongresine bir hafta kala Yıldırım Akbulut'u hükümeti kurmakla görevlendirip başbakan olarak ataması hem ANAP içinde hem kamuoyunda tartışmalara yol açmıştır. Özal, yalnızca Akbulut'u atamakla kalmayıp aynı zamanda Akbulut hükümetinin bakanlar listesini de kendi oluşturmuş, bütün bu tablo gözlemcilere göre, Akbulut hükümetinin "adeta Özal Hükümeti gibi" yorumlanmasına yol açmıştır (Tanör, 1995, s.80).

Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemini ifade eden 1989-1993 yılları arasında başkanlık sistemi tartışmaları siyasetin ve medyanın gündeminden neredeyse hiç düşmemiştir. Bunda etken olan, Özal'ın cumhurbaşkanlığı makamında bulunurken pratik ettiği tarzı siyasettir. 1982 Anayasası'na göre hükümet sistemi parlamenter sistem; cumhurbaşkanının yetkileri ise "sembolik" yetkilerken, Özal yetki kullanımında "sembolik" olmaktan öte bir yönelim benimsemiş ve bu tavırları hem partisi ANAP içinde, hem siyasal muhalefet içerisinde hem haber medyasında tepki ile karşılanmıştır. Bu gelişmeler bir yandan 1982 Anayasası'nda her ne kadar parlamenter sistemi öngören bir dizge kurulmuş olsa da, nihayetinde cumhurbaşkanına sembolik olmanın ötesinde yorumlanabilecek; atama ve karara katılma gibi bazı yetki ve görevlerin (özellikle olağanüstü dönemlerde) tanınmış olması, Özal'ın bu tabloyu siyasal manevra alanı olarak kullanmasına yol açmış görünür (Sevinç, 2011, s.274).

Özal daha cumhurbaşkanı seçilmeden önce "farklı bir cumhurbaşkanı" olacağını kamuoyuna ilan etmesiyle uyumlu olarak, cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca iç politika ve dış politikada aktif bir siyasal profil çizmiş ve parlamentonun bir tür "onay mercii" gibi işlediği yorumları öne çıkmış, nihayetinde Türkiye'de "fiilen bir başkanlık ya da yarı başkanlık rejimine kayıldığı" değerlendirmeleri yaygınlaşmıştır. ANAP'ta Mesut Yılmaz'ın genel başkan olmasıyla birlikte Özal'ın parti üzerindeki hakimiyeti görece zayıflamış, 1991 genel seçimlerinde alınan sonuçla birlikte ANAP tek başına iktidarı sona ermiş, seçimden birinci parti olarak çıkan DYP'nin tek başına hükümeti kurmaya yeter sayısı olmayınca, DYP-SHP arasında bir protokolle koalisyon hükümeti kurulmuş, Demirel'in başbakan; Erdal İnönü'nün başbakan yardımcılığı görevini üstlendiği bu kompozisyonda Özal, cumhurbaşkanı olarak "aktif siyaset" ve "siyasal manevra" girişimlerini sürdürmüştür (Tanör, 1995, s.90). 17 Nisan 1993 tarihinde Turgut Özal'ın vefatı ile birlikte, Türkiye'nin Özallı Yıllar'ı da sona

ermiştir. Özal, siyasal hayatının son yıllarında, başkanlık sistemine ilişkin görüşerini daha açık bir şekilde dile getirmiştir.

1993 yılında Özal, gazeteci Mehmet Ali Birand'ın 32. Gün programına konuk olduğunda, o dönem için siyasal gündem başlıklarından biri olan başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin ikili arasında açık bir diyalogda başkanlık sistemine geçiş arzusunda olduğunu beyan eder.

Tablo 12: Özal'ın Başkanlık Sistemi Hakkında Birand'a Verdiği Demeçler

Birand: *Siz "Cumhurbaşkanlığı Sistemi" tercih ediyorsunuz. Nedir kafanızdaki, bir mesela Amerikan cumhurbaşkanı gibi mi? Bakanları cumhurbaşkanı atayacak… Hükümeti o atayacak… Yani*
Özal: *Şimdi "Başkanlık sistemi" diyorum ben… Başkanlık sistemi tabii; Fransa gibi değil; daha çok Amerika'ya yakın… Sebebini şöyle tahlil ediyorum: Bakanların benim kanaatime göre; bizim tecrübelerimize göre parlamento dışından olması lazım. Çünkü altı senelik parlamento hayatımda şunu gördüm: Bakanlarla milletvekilleri arasında devamlı problem giriyor. Çünkü bakanın da seçim kaygısı vardır; milletvekilinin de seçim kaygısı vardır. Aynı yerde veya aynı grupta olmadıkları takdirde; birbirlerine zıt hareketler yapıyorlar ve dejenerasyon başlıyor. Bir bakanda aranacak vasıf benim kanaatime göre iki vasıf var: Bir tanesi "devlet adamlığı" vasfı; ikincisi de "siyasi" vasıf. Bana göre bakanın devlet adamlığı vasfının daha ağır basması lazım. Ama parlamentodan seçtiğiniz en devlet adamı da olsa sonunda siyasi tarafı daha ağır basıyor ve yanlış oluyor.*
Birand: *Ama bir taraftan da "tek adamlık tehlikesi" çıkmıyor mu ortaya? Yani bir denetim var çünkü şu anda mecliste, meclisin bir denetimi var.*
Özal: *Şimdi bakınız… hayır hayır… Bugün bir denetim yok. Ben tam aksini iddia ediyorum. Bugün denetim yok, neden? Çünkü, hükümet koalisyon da olsa tek parti hükümeti de olsa Meclis'e hakim oluyor. Meclis'ten hiçbir araştırma veya şeyi geçirtmeyebilir isterse.. Çok rahatlıkla... Halbuki öbür; başkanlık sisteminde kuvvetler ayrımı var, kesin olarak. O takdirde meclistir… Amerikalılar bunu "check and balance" derler. Yani karşılıklı bir denge vardır. Cumhurbaşkanının kuvveti vardır icra olarak, icra odur. Buna mukabil meclisin de yetkileri vardır. Meclis bu sefer tam kontrol yetkisini yapar. Bugün Türkiye'de kimse söyleyemez bizim devremizde de Meclis kontrol yetkisini tam yapamaz çünkü iktidar hakimdi. Bugün de gene koalisyon hakimdir.*
Birand: *Peki sizce olacak mı başkanlık sistemi?*
Özal: *Valla halka sorarsanız eğer bir referanduma giderseniz; benim kanaatim olur.*
Birand: *Var mı…*

Özal: *Hatta benim kanaatim yüzde 70-80; 70 civarında; belki 50'nin üzerinde diyeceğim; halkın bunu istediğini tahmin ediyorum. Geçenlerde bir televizyon –daha çok benim aleyhimde olan bir televizyon, söylemek istemiyorum- onlar oturmuşlar bir şey yapmışlar… telefon… Hatta biraz da…*

Birand: *Anket mi…*

Özal: *Anket, telefonda… biraz da tarafgirane şeyler de kullanmışlar; sonunda yüzde 51 başkanlık çıkmış. (gülüyor).*

Kaynak: 32. Gün Arşivi. (1993). *Turgut Özal ile 32. Günde.* [*başkanlık sistemi üzerine söyleşi]* YouTube. https://youtu.be/YQvs1YLdiOo?si=vVg1yvCP-PjamzUW

Birand'ın sorularına yanıt veren Özal, başkanlık sistemine geçiş arzusunu ifade ederken "Amerikan sisteminden" yana olduğunu belirtir. Ancak başkanlık sistemine yönelik arzusunun temellendirirken ortaya koyduğu problem ve reçete ilginçtir. Nitekim bu diyalogda Özal'ın beyanına göre, başkanlık sistemine geçiş arzusunun sebebi; "bakanların parlamento dışından atanması" usulüyle ilişkilendirmektedir. Bu argümanı ilginç kılansa, böyle bir düzenleme için hükümet sisteminde doğrudan bir değişikliğe ihtiyaç duyulmamasıdır.

Birand'ın sorusu ise başkanlık sistemine karşı argümanların en temel motiflerinden biri olan "tek adamlık" eleştirisine ilişkindir. Özal ise buna cevap verirken, ABD modelinin karakteristiklerine ilişkin rasyonel argümanlar sunar. Nitekim ABD modelinde gerçekten de kuvvetler arasında sert bir ayrım söz konusu olduğundan "denge ve denetim" başta olmak üzere; başkanın yetkileri ve parlamento yetkileri arasındaki ayrımlara ilişkin beyanları tutarlılık arz eder. Mevcut parlamenter sistemde kuvvetler arası yumuşak ayrımın da etkisiyle mecliste çoğunluğa sahip tek parti iktidarında olası denetim süreçlerine ilişkin saptamaları da yine parlamenter sistemin dezavantajlarına ilişkin öne sürülebilecek argümanlar olarak değerlendirilebilir. Yine bu diyalogda görülen bir diğer husus, Özal'ın başkanlık sistemine ilişkin bir referandum tahayyüllüne sahip olduğudur.

Özal, Mehmet Barlas'a verdiği demeçlerde de benzer açıklamalar yapmıştır. Bu demeçlerde de, Türkiye'nin "hangi devirde önemli hamleler yaptığı" sorusunu ileri süren Özal, yanıt olarak "Atatürk devri, bilhassa tek parti devri, bir nev'i Başkanlık

Sistemi'nin uygulandığı devredir" şeklinde yanıt verir. Ardından buna, DP dönemini ve "AP'nin tek başına iktidar olduğu dönemi" de ekler:

> *"1965-71 arası veya 1965-69 arası, 5 sene, 6 sene neyse. Orada da gene biraz Başkanlık sistemi var diyeceğim. Onu da biraz açıklamam lazım. Ondan sonra üçüncü gelişme dönemi bizim fiilen iktidarda olduğumuz 6 sene sonraki devredir. Bu devrelerde şöyle bir şey gözüküyor. Neden bu devreler böyle oldu diye baktığınız zaman, evet Başkanlık Sistemi yok Türkiye'de ama, eğer bir parti tek başına hakim olursa, o hem parlamentoyu kontrol ediyor, hem de icrayı kontrol ediyor. Çünkü parlamentodan istediği kanunu çıkarabiliyor, bu bir nev'i Başkanlık Sistemi'ne benzer bir hadise oluyor"* (Barlas, 2001, s.343).

İlginç olan ise, Özal'ın önceki alıntıda Birand'a yanıt olarak başkanlık sisteminde kuvvetler arası ayrımdan sitayişle bahsederken; bu demecinde çoğunluk hükümetlerinin ve tek parti iktidarlarının yasama ve yürütme erklerinde aynı anda hakimiyet sağlamalarını bir tür "başkanlık sistemi" olarak lanse etmesidir. Özal'ın, iki beyanı arasında çelişki mevcutsa da Özal, başkanlık sisteminin avantajlarına ilişkin Tablo 13'te gösterildiği üzere başka argümanlar da ileri sürmektedir.

Tablo 13: Özal'ın Başkanlık Sistemi Hakkında Barlas'a verdiği demeçler

"[…] Peki, bir sual daha şurada geliyor. Başkanlık Sistemi nerelerde var? Parlamenter sistemler nerelerde var? Ve benim gördüğüm Başkanlık sistemi mesela Amerika'daki. Bunu iyi inceledim. Hakiki manada kuvvetler ayrılığı. İcra ayrı, yasama ayrı ve yargı. Birincide Başkanlık sistemi yok, parlamenter sist em varken, eğer tek parti hakim olursa, parlamentoya, o vakti icra hem yasamaya hakim oluyor, hem de icraya. Ama eğer koalisyon varsa, bu sefer parlamento hem icrayı kontrol ediyor, hem de yasamayı kontrol ediyor. Bu sefer de o ona üstün geliyor.
Bir şey daha nazarı dikkatimi celbetti. Parlamenter sistemler umumiyetle, ya monarşi olan yerlerde kurulmuş, daha evvel monarşi varmış, monarşiye karşı parlamento gelmiş. Veyahut da bir başka özellikleri daha var, çok genç, kültürlü, yani homojen toplumlarda oluyor. Bir Alman toplumu da böyle. Bir Fransız toplumu da böyle. İngiliz de öyle. İskoç diyoruz ama, bunlar kültür bakımından birbirine fevkalade yakın gruplardır. Buna mukabil Başkanlık Sistemi'ne bakarsanız Amerika'da çok çeşitli insanların geldiği yer. Güney Amerika'da. Şimdi Uzakdoğu'da bir kısım yerlerde ve Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkelerde var. Büyük ekseriyetle bunlar meydana getiriyor. Bu toplumlar daha karışık toplumlar. Tek bir homojen değilse, parlamento çok çeşitli imkanlardan meydana geliyor. O arada mezhep farklılıkları, etnik farklılıklar, bölge farklılıkları aksediyor, her şey aksediyor. Ama, birleştirici unsurlar azalmaya başlıyor. Buna mukabil, Başkanlık sistemi'nde siz bir adam seçiyorsunuz. O vakit mecbursunuz en iyisini seçmeye. Öbür türlü "Bu benim adamım olsun da, işte fazladan olsun, fark etmez. Benim bölgemin insanı olsun veya benim etnik grubumdan olsun da, hiç fark etmez," diyorsunuz. Ama iş bir adamı seçmeye kalktığınız zaman, iki ülke arasında o vakit en iyisini seçmeye çalışıyorsunuz, başka çaresi de yok. Orada artık, etnik fark veya mezhep farkı veya başka farklılıklar ikinci derecede. Zannediyorum esas analizi buralarda yapmak lazım.

Türkiye bu bakımdan bir Alman toplumuna benzemiyor. Bir Fransız toplumuna benzemiyor. Biz daha ziyade bir imparatorluk bakiyesiz. Çok çeşitli insanları, çok çeşitli kültürlerin mecz olduğu bir yerdeyiz. Ve maalesef, ayrışmaya da müsait durumlarımız var. Belki bu bakımdan sistemin değişmesinde fayda da olabilir diye düşünüyorum. Ama bu konular bence "Toplumda münakaşa edilmelidir. Bizim söylediğimiz esas değildir. Başka birisi de çıkar, başka tezler ileri sürer. Bence bir münakaşa sürecinin başlaması lazım. Bu münakaşa süreci, neticede daha iyi fikirleri ortaya getirir, insanlar birbirleriyle kavga etmeden konuşmak kaydıyla bu fikirler ortaya daha etraflı bir şekilde getirilirse fayda sağlanır. Benim burada söyleyeceğim bundan ibaret. Daha fazlası siyasete getirir."

Kaynak: Barlas, M. (2001, ss.334-345). *Turgut Özal'ın Anıları*. (3. Baskı). İstanbul: Birey Yayıncılık

Özal'ın Barlas'a verdiği demeçlerde, öne çıkan diğer argüman; Türkiye'nin etnik ve mezhepsel bağlamda heterojen yapısıyla ABD'nin sosyal yapısı arasında analoji kurma girişimidir. Bu husus daha sonra Özal'ın aslında başkanlık sistemi modelini Türkiye'de Kürt meselesi başta olmak üzere etnik ve mezhepsel farklılıkların ayrışma hatlarını "başkanlık" seçimi üzerinden kompanse etme gibi bir gerekçelendirmeye başvurduğu şeklinde yorumlanacaktır. Nitekim bu vurgular, daha sonra Özal'a yakın kimi isimlerin; Özal'ın başkanlık sistemi tezini "Türkiye için adeta bir güvenlik stratejisi diye benimsediği" şeklinde yorumlamasına da yol açmıştır (örn. bkz. Özdemir, 2014, s.23).

Aynı zamanda Özal, Tablo 13'teki beyanlarında kendi fikirlerini aktardıktan sonra, bunların "münakaşa edilmesi" yönünde temennilerini dile getirirken, başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin yine kurucu söylem pratiklerinden bir diğerine başvurmaktadır. Nitekim "tartışılsın" söylemi yıllar sonra Erdoğan'ın konuya ilişkin söylem stratejisinin bir parçası olarak kamuoyu gündeminde yankılanacaktır. Özal, Barlas'a verdiği bir başka demeçte aynı motifi tekrar eder:

> *"İşin esasında sisteme de bakmak gerekiyor burada... Ben bu yüzden, 'Başkanlık Sistemi'nin tartışılmasını istediğimi, her fırsatta söylüyorum... Parlamenter sistemi, biz demokrasinin tek şekli diye almışız... Ama bakın Amerika kıtasında, hep başkanlık sistemi var... Yeni kurulan Rus ve Orta Asya Cumhuriyetleri de, demokrasi diye başkanlık sistemini seçti. Eğer bir ülkede, etnik olarak daha geniş tabanlı toplumlar yaşıyorsa, onlara başkanlık sistemi daha iyi uyuyor... Avrupa'daki çok milliyetli parlamenter demokrasiler hep krallıklar... Orada ülkenin bütünlüğünü kral temsil ediyor... İşte İngiltere böyle, Belçika böyle... Veya, İsviçre'de konfederasyon var... Basklıların da olduğu İspanya'da krallık var... Fransa'daki yarı başkanlığın başkanını, parlamento değil, halk seçiyor... Eğer siz çok renkli bir toplumun siyasi seçimini parlamenter sisteme*

bağlarsanız, etnik farklılıklar da, din ve mezhep ayrılıkları da, hemşehrilikler ve bölgecilikler de parlamentoya giriyor. Seçimlerin kazanılmasında, hizmet yarışının dışındaki faktörler ağırlık kazanıyor... Türkiye, bir Almanya gibi, mütecanis toplumlu bir ülke değil... Birincisi, bir büyük imparatorluğun her alanda bir nev'i mirasçısı.. Balkanlar'da veya Kafkasya'da gürültü olsa, Türkiye'de aynı sesler duyuluyor.. Abhazya'daki savaşa, bizden ırkdaş gönüllüler gidiyor.. Şimdi hem nispi temsil hem parlamenter sistem varsa, ondan sonra ne koalisyonlardan ne de istikrarsızlıktan kurtulabiliyorsunuz... Bu söylediklerim, konu tartışılsın diyedir... Ama bizdekiler bir şeye takılınca takılırlar... Parlamenter sisteme takılmışlar bir kere.. Bunu, demokrasinin tek şekli zannediyorlar…"

Bununla birlikte, Özal konunun ne kadar tartışılmasını istese de siyasal yaşamı boyunca başkanlık, yarı başkanlık ya da cumhurbaşkanını halkın seçmesi yönündeki eğilimleri ve girişimleri sonuca ulaşamamış ve nihayetinde Özal 1982 Anayasası'nda tesis edilen hükümet dizgesi içerisinde siyasi yolculuğunu tamamlamıştır.

Sonuç olarak, Özal döneminin başkanlık sistemi tartışmaları açısından en önemli özellikleri, kişisel olarak Özal'ın başkanlık eğilimleri ve girişimlerinin yanı sıra; yapısal-kurumsal olarak da 1982 Anayasası'nın tesis ettiği hükümet sisteminin Özal'ın fiili olarak başkanlık uygulamasına benzer bir manzara çizmesine zemin hazırlamasıdır.

Nitekim yukarıda değinildiği üzere 1982 anayasası ile benimsenen model, parlamenter sistem görünümünde olsa da cumhurbaşkanının yetkilerinin sembolik olmanın ötesine geçtiği hatırlandığında; modelin "saf" versiyonundan belirli ölçülerde sapma gösteren bir sistem olduğunu hesaba katmak gerekir. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken husus ise 1982 Anayasası'nın "güçlü yürütme esası üzerine kurulmuş" olduğudur (Kuzu, 2016, s. 87). Ancak bu esasın paradoksal şekilde bunu "yürütme organının, cumhurbaşkanı kanadı aracılığıyla güçlendirilmesi" ve "yürütmenin iki kanadı arasındaki yetki-sorumluluk dengesinin, cumhurbaşkanı lehine bozulması" yoluyla tesis etmesidir (Sevinç, 2011, s.116).

Bu yönüyle 1982 Anayasası ile tesis edilen hükümet sistemi, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi unsurlarını bir arada içeren bir çeşit "melez" bir hükümet sistemi olarak "zayıflatılmış parlamenterizm" şeklinde değerlendirilmiştir (Özbudun, 2012,

s.3). 1980'lerden günümüze dek başkanlık sistemi tartışmalarının temel argümanlarından biri olan "yürütmenin iki başlılığı" başta olmak üzere, başkanlık sistemine geçiş arzusunun temellendiği birçok argümanın bu tablodan beslendiğini söylemek hata olmayacaktır.

Takip eden süreçte ise Demirel'in 1989'da "cumhurbaşkanını halkın seçmesi" ve "güçlendirilmiş cumhurbaşkanlığına" yönelik yeni girişimlerine ek olarak 1990'ların ortalarında cumhurbaşkanı iken başkanlık sistemine geçişi savunan söylemleri de bilinmektedir (Miş ve Duran, 2017, s.26). Bu dönemde başkanlık sistemi tartışmalarına yönelik Demirel'in tutumuna ilişkin kapsayıcı bir değerlendirme için Oder'den (2005) yararlanılabilir. Ayrıca genel olarak Demirel'in başkanlık sistemine yönelik söylemleri daha çok zımni bir ton arz ettiği ve nihayetinde bir somut bir sonuç üretmeksizin tartışmaların bir kez daha gündemden düştüğü bilinmektedir (Tosun ve Tosun, 1999, ss. 4-6). Demirel, siyasi kariyerini tamamladıktan sonra 2006'da kamuya açık bir konuşmasında "ben aslında isterdim ki Türkiye'de başkanlık sistemini yapalım. İçimde ukdedir yapamadık…" şeklinde bir beyanda bulunmuştur (AA, 25. 01. 2017).

3.6 Erdoğan Döneminin Genel Siyasal Görünümü ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları

Erdoğan dönemi, başkanlık sistemi tartışmalarının en yoğun yaşandığı ve başkanlık sistemine geçiş arzusunun kuvveden fiile geldiği bir dönemi ifade eder. Bu dönem boyunca, tartışmaları doğuran siyasi ve tarihsel bağlamlar yine başlı başına önem arz etmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 2001 yılında kurulduktan çok kısa bir süre sonra, 3 Kasım 2002'de girdiği genel seçimlerde %34,28 oranında oy alarak, TBMM'deki sandalye dağılımında 363 milletvekili ile tek başına iktidar olma fırsatı elde etmiştir. 2002 seçim sonuçları baz alındığında en yakın rakibi CHP; %19.39'luk bir oy oranıyla 178 milletvekili çıkararak parlamentonun muhalif kanadını oluştururken; 9 bağımsız milletvekili istisnasıyla birlikte, parlamentoda iki partili bir temsil manzarası oluşmuştur. Bu yönüyle 2002 genel seçimlerinin önemli bir sonucu ise yüzde 10'luk

seçim barajı nedeniyle barajın altına kalan partilerin neredeyse Türkiye'nin siyasal hayatından çıkması ile sonuçlanmasıdır (Çarkoğlu, 2002).

AKP'nin 2002'de seçim zaferi, analistler tarafından Türk lirasının agresif bir şekilde değer kaybettiği, ekonominin küçüldüğü ve kitlesel işsizliğin cari olduğu 2001 ekonomik krizinin yansımalarıyla ilişkili bir bağlamda değerlendirilmiştir. Zira 1999 depremi ve 2001 ekonomik krizinin faturası dönemin iktidar ortakları olarak DSP, MHP ve ANAP için barajı aşamamak gibi ağır bir fatura ile sonuçlanmıştır. Ancak DYP ve DEHAP'ın da barajı aşamadığı hesaba katıldığında, 2002 seçimine dair daha da önemli bir sonuç; baraj engeline takılan partilerin topladığı oyların meclis iradesine yansımamış olmasının; AKP'nin seçmenlerin yaklaşık üçte birinin oyunu almasına rağmen, parlamentoda yaklaşık üçte ikilik bir çoğunluğa sahip olmasına yol açmış olmasıdır (Çarkoğlu, 2002, ss. 131-132).

Demokratik temsil açısından daima tartışma konusu olmuş olan ve daha çok marjinal/statüko karşıtı partileri sistemin dışında tutmaya yönelik bir mekanizma olarak sistem içi partilerin örtük bir uzlaşma içinde olduğu yüzde 10'luk seçim barajı bu sefer iktidar partilerinin dahi hilafına sonuçlar üretmiş ve yeni kurulan AKP bu tabloda elde ettiği çoğunluk üstünlüğüyle siyasal arenaya son derece avantajlı bir pozisyondan dahil olmuştur. Böylece 2002 seçim sonuçları; AKP için (7 Haziran 2015 genel seçimleri istisna olmakla birlikte) günümüzde dek süregelen tek başına iktidar döneminin başlangıcı olmuştur.

Tablo 14: Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemleri

AKP'nin İktidar Yılları	Genel Başkan	Kurulan Hükümetler	Yürütmenin Başı	Görev Süresi	Cumhurbaşkanı
2002	Recep Tayyip Erdoğan	58. Hükümet	Abdullah Gül (Başbakan)	2002 - 2003	Ahmet Necdet Sezer
2003	Recep Tayyip Erdoğan	59. Hükümet	Recep Tayyip Erdoğan (Başbakan)	2003 - 2007	Ahmet Necdet Sezer
2007	Recep Tayyip Erdoğan	60. Hükümet	Recep Tayyip Erdoğan (Başbakan)	2007 - 2011	Abdullah Gül
2011	Recep Tayyip Erdoğan	61. Hükümet	Recep Tayyip Erdoğan (Başbakan)	2011 - 2014	Abdullah Gül
2014	Ahmet Davutoğlu	62. Hükümet	Ahmet Davutoğlu (Başbakan)	2014 - 2015	Recep Tayyip Erdoğan
2015	Ahmet Davutoğlu	63. Hükümet (Seçim Hükümeti)	Ahmet Davutoğlu (Başbakan)	2015	Recep Tayyip Erdoğan
2015	Ahmet Davutoğlu	64. Hükümet	Ahmet Davutoğlu (Başbakan)	2015 - 2016	Recep Tayyip Erdoğan
2016	Binali Yıldırım	65. Hükümet	Binali Yıldırım (Başbakan)	2016 - 2018	Recep Tayyip Erdoğan
2018	Recep Tayyip Erdoğan	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile 1. Dönem	Recep Tayyip Erdoğan (Cumhurbaşkanı)	2018 - 2023	Recep Tayyip Erdoğan
2023	Recep Tayyip Erdoğan	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile 2. Dönem	Recep Tayyip Erdoğan (Cumhurbaşkanı)	2023 - devam ediyor	Recep Tayyip Erdoğan

Tablo 14'te görüldüğü üzere Türkiye'de 3 Kasım 2002 seçimlerinden bu yana, AKP hükümetleri tarafından yönetilmektedir. Bu anlamıyla ANAP'ın tek başına iktidarından sonra Türkiye ilk defa koalisyonsuz bir döneme girilmiştir. Bu dönem aynı zamanda AKP'nin genel seçimlerde ardı sıra elde ettiği çoğunluklarla sahip olduğu tek başına iktidar yetkisiyle siyasal sistemin "hakim parti sistemi"[15] ile karakterize olduğu anlamına gelir (Sayarı, 2016, s.263). Bu tabloda AKP siyasal sistem içerisindeki hakimiyetini pekiştirirken, Recep Tayyip Erdoğan da parti üzerindeki hakimiyetini pekiştiren bir siyasal strateji izlemiştir.

Bir siyasal aktör olarak Erdoğan üzerine yapılan incelemelerden biri siyaset bilimci H. Bahadır Türk'e (2014) aittir. Erdoğan'ı Türk sağ geleneğinin içerisinde konumlandırarak analiz eden araştırmacı; Erdoğan'ın siyasete bakışını anlamak için

[15] Sartori'nin (1976) tanımladığı şekliyle "hakim parti sistemi" seçimler yoluyla iktidarda değişimin mümkün olduğu ancak aynı partinin üç veya daha fazla ardışık genel seçimde parlamentoda çoğunluğu kazandığı bir sistemi ifade eder (akt. Sayarı, 2016, s.278).

üç noktaya dikkat çeker. Biribiriyle ilişkili bu hususlar a) "siyaseti bir eser sunma alanı ve hizmet yarışı olarak gören teknik perspektif", b) "muhafazakar popülist bir milli irade ve demokrasi tasavvuru" ve c) "esnek ve kuşatıcı bir düşman kavramsallaştırmasıdır." Türk'e göre bu üç nokta salt Erdoğan'ın "siyasete dair zihin haritasını" değil; aynı zamanda onun "siyasal yolculuğunun da kurucu unsurlarıdır" (Türk, 2014, s.211).

Erdoğan'ın siyasal iletişim stratejisinin temelini oluşturan siyasal popülizmine eklemlenen ekonomik popülizmin göstergesi olarak "hizmet yarışı" AKP'nin ilk döneminde demokratikleşme sürecine eşlik eden ekonomideki atılımlar bağlamında düşünülebilir. Öyle ki, ekonomideki gelişmeler AKP iktidarı boyunca onun başarısının temel sebeplerinden biri olarak görülmüştür. 2002-2015 arasında ülke ekonomisinin ortalama büyüme oranı %4,8 olarak saptanması, kimi değerlendirmelere göre "ülkenin ekonomik yükselişinin"; "AKP'nin en görünür başarısı"; olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Reinkowski, 2024, s.209).

Bu dönemi eleştirel iktisat perspektifiyle analiz edenlerse AKP'nin ekonomik dinamizmini neoliberal dönüşüm bağlamına oturtarak sonuçları itibarıyla bölüşümdeki adaletsizlik ekseninde bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Buna göre, AKP 1998-2002 yıllarında uygulanan IMF programını olduğu gibi devralmış; neoliberal ilkeleri 2015'e kadar sadakatle sürdürmüş, ekonomide ortalama büyüme hızı artmış, TL reel olarak değerlenmiş bununla birlikte, ortalama ücretler ve çiftçi gelirleri milli gelir hareketlerinin gerisinde kalmıştır. Bölüşüm ilişkileri, bu dönemde neoliberal modelin hedefleri doğrultusunda seyretmiş; sermayenin payı yükselmiş, işçi ve köylü kesimlerin payları gerilemiş; ancak her iki emek kesiminde de reel gelir kayıpları (mutlak yoksullaşma) ise gerçekleşmemiştir. Boratav'a göre AKP'nin "seçim başarılarının ekonomik dayanağı" bu tabloda yatmaktadır (Boratav, 2023).
AKP'nin son döneminde (2016-2022) ise neoliberal istikrar kuralları çiğnenmiş ve bölüşüm ilişkilerinde önceki dönemdeki eşitsiz eğilimler daha da yoğunlaşmıştır. Nitekim neoliberal enflasyon hedeflemesi politikası ve IMF'nin bölüşüm ilişkilerini belirleyen yapısal uyum ilkeleri, AKP iktidarı tarafından 2015'e kadar özenle sürdürülmüşse de; bu tarihten itibaren hem dış kaynaklı finansal gelişmelerden hem iç siyasette 2015 Haziran seçimlerinde AKP'nin azınlığa düşmesi

gibi faktörlerden dolayı, "ne pahasına olursa olsun iktidarı koruma stratejisi" AKP'nin ekonomi politikalarında 2016 sonrasında temel belirleyici olmuştur (Boratav, 2023).

Ayrıca bu dönemde ekonomi politikaları sonucunda sendikalaşmanın, emek temelli örgütlülüğün "tarihsel olarak en zayıf olduğu dönem" olduğu; 1989 sonrasında enflasyona karşı emek gelirlerini koruyan araçların uygulanan politikalar sonucu "artık felce uğramış" olduğu Boratav'ın diğer tespitleri arasında sayılabilir. Gelinen aşamada neoliberal makro-ekonomi politikaları çiğnenerek yakalanan büyüme temposu; emek kesimi için tüketim ve reel ücret artışlarına yansımadan; kronik işsizliği de tırmandıran bir tabloda gerçekleştiğinden; büyümenin tabana yayılmadan sermaye kesiminin lehine sürdürüldüğü bir manzaraya kaynaklık etmektedir (Boratav, 2023).

AKP'nin 2002-2022 arası ekonomi politikalarını özetleyen bu tablonun bir benzeri demokrasi açısından çizilebilir. Yukarıda Bahadır Türk'ün analizinden hareketle ekonomi politikalarını Erdoğan'ın "siyaseti bir eser sunma alanı ve hizmet yarışı olarak gören teknik perspektifini" ifade eden ekonomik popülizmle özdeşleştirdiğimiz gibi, yine aynı periyodun demokrasi açısından değerlendirilmesi için Türk'ün analizinde Erdoğan'ın siyasal yolculuğunun kurucu unsuru olan diğer iki madde olarak "muhafazakar popülist bir milli irade ve demokrasi tasavvuru" ve "esnek ve kuşatıcı bir düşman kavramsallaştırması" tespitleri hatırlanabilir (Türk, 2014, s.211).

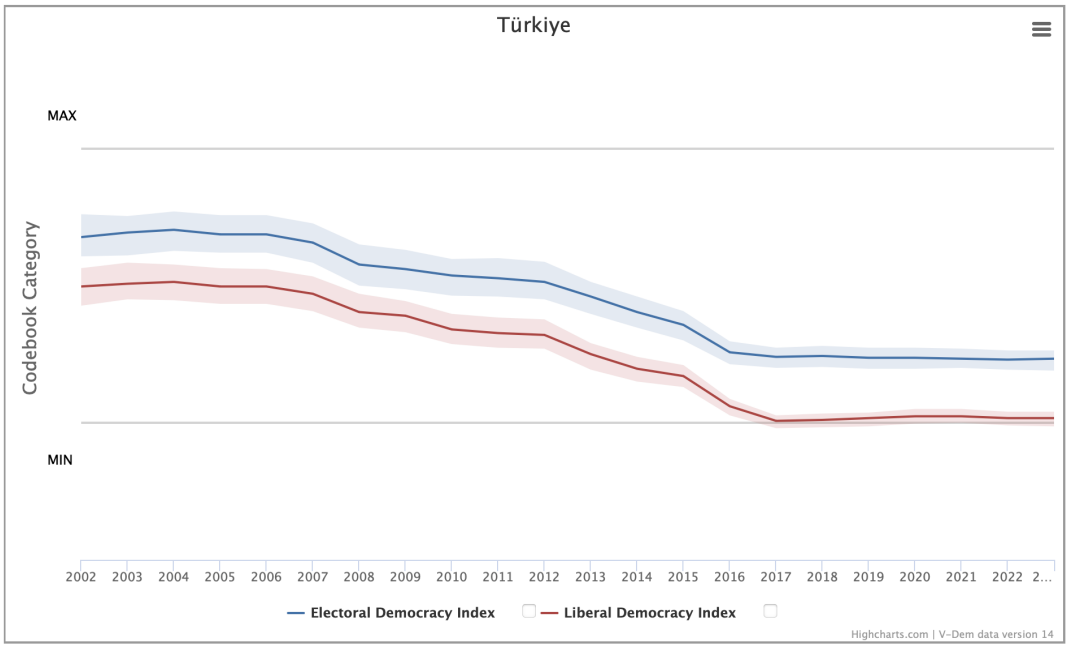
Nitekim başlangıçta; AKP iktidarının ilk yıllarında, parti programında yer alan prensipte "ekonomik anlamda liberal, siyaseten çoğulcu, sosyal anlamda muhafazakar" konum alışlara; siyaset pratiğinde önemli girişimler eşlik etmiştir. Bunun en önemli kaynaklarından biri, AKP'nin Avrupa Birliği (AB) uyum süreci politikalarını siyasetine eklemleme girişimidir. Bu tabloda AKP; AB reformlarıyla siyasi alan açmaya yönelerek 2005'te AB üyelik müzakerelerine başlayıp demokratik haklar ve özgürlükler konusunda bir ivme yakalanmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur.

2002-2007 arasında AKP'nin siyasal pratiği bu gerilim hattında aleyhine gelişebilecek durumları yönetilebilir kılmak ve toplumsal desteğini çeşitli kesimleri kapsayan şekilde tabana yayma hamlesi olarak görülebilir. Bu aynı zamanda, AKP'nin siyaset

alanını daraltan veto oyuncularıyla giriştiği mücadelelerde de mevzi kazanmasına imkan vermiş görünür (Esen, Gümüşçü ve Yavuzyılmaz, 2023, s.62).

Ancak bu girişimler, aşağıda detaylandırılacağı üzere kısa süreli olmuş; 2007'den itibaren demokratikleşme yönlü girişimler tersine çevrilmiştir. Bu süreçten itibaren, hegemonya arayışının bir parçası olarak farklı kesimlerle çoğulcu konsensüs arayışlarından, çoğunlukçu milli irade söylemine geçiş yaşanmış; statükoya karşı "reform" söylemlerine; bir söylemsel güç stratejisi olarak kutuplaştırma siyaseti eşlik etmiştir (Altınörs ve Akçay, 2022, s.1030).

Grafik 3: V-Dem Verilerine Göre Erdoğan Döneminde Seçimsel ve Liberal Demokrasinin Tarihsel Grafiği: 2002-2022



Grafik 3 üzerinden AKP'nin ve Erdoğan'ın siyasal yolculuğuna bakıldığında ise 2002-2007 arasında demokratikleşme trendi önce minimal hareketlerle yukarı yönlü ve ardından yatay seyrederken, 2007 yılından itibaren günümüze dek düşüş trendi istikrarlı bir şekilde gözlenmektedir. 2017'deki 15 Temmuz Darbe Girişimi, ardından, olağanüstü hal süreci, Kanun Hükümde Kararname (KHK) uygulamalarının istisnadan kurala doğru seyretmesi ve yasama-yürütme ilişkileri açısından güçler ayrılığının hilafına bir çerçeve çizen 2017 Anayasa Referandumunda onaylanan anayasa değişiklikleri sonucunda geçilen Cumhurbaşkanı Hükümet Sistemi, AKP döneminin

demokratikleşme ivmesiyle başlayan ilk periyodunun, otoriterleşme ile devam ettiği bir tabloya kaynaklık etmektedir (Özbudun, 2019, s.132). Bütün bu süreçte yaşanan kimi kırılmalar başkanlık sistemi tartışmalarının ve sistem değişikliğinin tarihsel arka planıyla kesişim arz etmektedir.

3.6.1 Veto Oyuncularına Karşı "Milli İrade" ve "Reform" Kartı

AKP kuruluşundan bu yana, kendi siyasal kimliğini; "kendisini siyasetin merkezinde konumlandıran muhafazakar-demokrat bir kitle partisi" olarak tanımlamaktadır (AKP, 2023b). Ancak araştırmacılar yine başlangıçtan itibaren AKP'nin merkez sağ aktörleri içermekle birlikte siyasal yörüngesinin Milli Görüş Hareketi'nin bir uzantısı olarak biçimlendiğini hatırlatma ve bu bakımdan onun "İslamcı" karakterini vurgulama eğilimindedir.

Nitekim AKP'nin; Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş hareketinin siyasi odağı olan Refah Partisi'nin (RP) kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi'nden (FP) ayrılan bir grup siyasetçi tarafından kurulduğu vakıadır. Yine de kuruluş dönemi itibarıyla Milli Görüş'ün önde gelen aktörlerinden Erdoğan'ın genel başkan; reformist kanattan Abdullah Gül'ün genel başkan yardımcısı olduğu AKP; siyasal arenaya dahil olma sürecinde Milli Görüş'ün siyasal sınırlarının ötesine geçen bir şekilde merkez sağ ve siyasal İslam arasında bir konumlanma ile kendisini "muhafazakar demokrat" olarak lanse etme yolunu seçmiştir (Esen, Gümüşçü ve Yavuzyılmaz, 2023, ss.56-62; Çarkoğlu, 2002, s.135; Reinkowski, 2024, s.206).

Buna karşın, AKP'nin Milli Görüş geçmişi, iktidara geldiği andan itibaren Türkiye'nin siyasal hayatının temel gerilimlerinden biri olan "laik/mütedeyyin", "seküler/muhafazakar", İslamcı/Kemalist gibi ikiliklerin siyasal arenada faaliyete geçtiği bir gerilim hattını ifade eder[16]. Daha doğrusu, bu gerilim hattının faaliyete geçmekten ziyade ivme kazandığını söylemek daha isabetli olabilir. Nitekim bu gerilim, siyasal arenada daha AKP kurulmadan evvel caridir.

[16] 2002 seçim sonuçlarıyla birlikte parlomentoda temsil manzasının yine bu ikiliği yeniden üreten tarzda AKP *versus* CHP şeklinde oluşması bu durumun pekişmesine yol açmıştır. Dönemin CHP'sinin ve genel başkanı Deniz Baykal'ın siyasal stratejisi de yine bu ikiliği pekiştirmek üzerinden gerçeklemiş görünür.

AKP öncesi manzara değerlendirildiğinde 1990'lar boyunca bir yandan siyasi uzlaşmadan ziyade siyasal ayrışma dinamikleri üzerinden bir ölçüde zorlama bir şekilde bir arada bulunan koalisyon hükümetleri ve buna buna eşlik eden siyasetin sağ kanadında (Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz) ve sol kanadındaki parçalanma (Bülent Ecevit ve Deniz Baykal) 1990'ların sonuna doğru RP ve Necmettin Erbakan için bir avantaj yaratmış ve süreç sağ ve soldaki parçalanmadan istifade ederek siyasal yükseliş yakalayan Erbakan'ın başbakanlığı ile sonuçlanmış; buna koşut olarak siyasal manzara İslamcılığın yükselişiyle karakterize bir görünüm kazanmıştır (Heper, Öztürk-Tunçel, Criss, 2018, s.13).

Ordu bu süreçte Erbakan liderliğinde yükselen İslamcılığı "gericilik" olarak imlemiş, "laikliğe tehdit" oluşturduğu kanısıyla bir dizi girişimde bulunmuş; dönemin RP-DYP koalisyonu; MGK'nın dikte ettiği bir kısım politika önerilerini yasalaştırma konusunda isteksizlik belirtileri gösterdiğinde, komuta kademesi taleplerini konsey aracılığıyla tekrarlamış; medya, yüksek yargı ve üniversite rektörleri gibi çeşitli aktörlerin de askerle hiza alışıyla birlikte; hükümet baskı altına alınmış ve nihayetinde süreç hükümetin istifası ile sonuçlanmıştır. Böylece siyasal arenada islamcılığın yükselişi "postmodern darbe" olarak ifade edilen 28 Şubat süreci ile ordunun siyasete müdahelesi ile değiştirilmeye çalışılmıştır. Ardından Türkiye yine koalisyon hükümeti (MHP-DSP) süreci izlemiştir (Heper, Öztürk-Tunçel, Criss, 2018, s.13).

Kaba bir benzetmeyle 1983'te Özal liderliğinde ANAP'ın iktidara gelişinden önceki süreçte Türkiye'de siyaset "koalisyon hükümetleri" ve "askeri ara rejim" ile karakterize olduğu hatırlandığında, AKP'nin iktidara gelişinden önce de, aynı olmasa bile benzer bir süreçlerin yaşandığı ifade edilebilir. Bir yandan 28 Şubat sürecinin devamı olarak TSK'nın siyaset üstündeki vesayeti devam ederken, diğer yandan koalisyon hükümetleri, ekonomik kriz, siyasi istikrasızlık ve benzeri konularda geniş kitlelerin memnuniyetsizliğini ve siyasi öfkesini üzerlerine çektiği bir tablo söz konusudur.

AKP, böyle bir manzarada iktidar olduğunda hem 28 Şubat sürecinde islami-muhafazakar kesimlerin siyasal mağduriyetinin temsilcisi olarak tablodan avantaj sağlamış; aynı zamanda 28 Şubatla birlikte asker-sivil ilişkilerindeki dengeyi sivil

siyaset lehine çevirmeye dönük hamleler geliştirmiştir. Bu süreçte yine de AKP'nin temkinli davrandığı bilinmektedir. Nitekim ordu siyasal arenada "başlıca veto oyuncusu"[17] olarak halen ön plandadır. Dönem itibarıyla ordu-siyaset ilişkileri, 28 Şubat sürecinin de bir mirası olarak, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) komuta kademesinin seçilmiş hükümetler üzerinde siyasal markaj konusunda etkin olduğu bir dönemi ifade eder. Bu anlamıyla siyasal rejim "vesayetçi demokrasi"[18] olarak ifade edilebilir (Esen, Gümüşçü ve Yavuzyılmaz, 2023; s.62; Özbudun, 2016, s.131).

Veto oyuncusu rolünü üstlenen ordunun; vesayetçi rejimin domanint aktörlerinden biri olarak siyasetin biçimlenmesinde etken bir rol oynaması, AKP'nin tek başına iktidar olsa bile başlangıçta temkinli davranmasına yol açmıştır. Bunda yine diğer veto oyuncularının da payı olduğu ifade edilebilir. Nitekim AKP iktidarının ilk döneminde diğer veto oyuncuları olarak, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), AB de AKP kimi siyasi girişimlerini etkisiz kılan gelişmeler yaşanmıştır. AKP bir yandan, kendisinden önceki Ecevit Hükümeti'nin başlattığı Türk mevzuatını AB müktesebatına uygun hale getirme hususundaki reform sürecinin devamına talip olmuş; bu kapsamda "2002-2004 arasında dokuz yasal değişiklik pakedi, iki anayasa reformu" gerçekleşmiştir (Kıbrıs, 2010, ss.13-15; Reinkowski, 2024, s.211).

Bu değişiklikler AKP'nin "reformist" bir iktidar olarak algılanmasına vesile olurken; diğer girişimler ise çeşitli siyasal gerilim dinamiklerini harekete geçirmiş görünür. AKP, 2002-2007 yılları arasında veto oyuncularına karşı iktidarını pekiştirme girişimlerini demokrasinin pekişmesi ile ortak bir söylem ve eylem stratejisinin parçası haline getirerek reform girişimleri ile milli irade söylemini birleştirmiş ve elde ettiği siyasi desteğe dayanarak çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, AB üyelik müzakereleri kapsamında haklar ve özgürlükler genişletilirken; siyasal arenada "sivilleşme" girişimleri buna eşlik etmiş; MGK'daki sivil üye kontenjanı artırılmış;

[17] Tsebelis'ten hareketle (1995, s.289) veto oyuncuları "statükonun değişmesi için mutabakatı gereken bireyler veya kolektif aktörler" olarak tanımlanabilir. Bir diğer ifadeyle, bir siyasal sistem içerisinde "veto oyuncuları siyasa değişikliklerini veto etme yetkisine sahip kurumlar" şeklinde tanımlanabilir (akt. Kıbrıs, 2010, ss.3-13).

[18] Vesayetçi demokrasi; "seçimle iş başına gelen hükümetin gücünün esasen resmi ama anayasal olmayan kanallar aracılığıyla siyasi sürece müdahele eden aktörler tarafından kısıtlandığı rejim tipini" ifade eder (Merkel 2004'ten akt. Esen, Gümüşçü ve Yavuzyılmaz, 2023, s.62).

toplantı sıklığı azaltılmış; kararların statüsü denetim niteliği olmayan tavsiye niteliğine dönüştürülmüş; YÖK ve RTÜK'te askerlere ayrılan kontanjan kaldırılmış; orduya "valilik izni olmaksızın operasyon yetkisi veren ve Bakanlar Kurulu kararıyla toplumsal olaylara ve afetlere müdahale yetkisi veren EMASYA protokolü" kaldırılmıştır (Esen, Gümüşçü ve Yavuzyılmaz, 2023, s.62). Ancak her girişim, AKP için başarı ile sonuçlanmış sayılmaz.

Nitekim, 2004'te mecliste kabul edilen imam hatip okullarıyla ilgili değişiklikler içeren yasa pakedinin dönemin Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmesi, hükümetin yasayı geri çekmesine neden olmuş; yine aynı yıl Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklere "zinanın" suç sayılması hükmü ekleme girişimi AB tarafından tepkiyle karşılaşınca Erdoğan bunu AB'nin "iç işlerine karışması" olarak yorumlasa da geri çekmiş; bunu AİHM'in başörtüsü serbestisine ilişkin aleyhte bir karar vermesi gibi gelişmeler izlemiştir. Bu tablo genel olarak Erdoğan ve AKP'nin 2002-2007 arasında AB uyum yasaları ekseninde "reform" girişimlerinin işlediği ancak muhafazakar programının parçası olan hususların ise veto oyuncuları tarafından geri çevrildiği bir manzara ortaya koymaktadır (Reinkowski, 2024, s.211). Bunun en kritik dönemeçlerinden biri ise 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde yaşananlar ve yaşanan siyasal krizin sonuçlarının hükümet sistemi üzerindeki yansımalarıdır.

3.6.2 Cumhurbaşkanı Seçimi Krizi ve Referandum

AKP iktidarının ilk döneminde; dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'le yaşanan gerilimli ilişkiler; Sezer'in görev süresinin dolmasına yakın bir dönemde yerini AKP ve diğer veto oyuncuları arasında devam eden bir gerilime bırakmıştır. Önce AKP'nin cumhurbaşkanı adayının kim olacağı konusunda kamuoyunda çeşitli tartışmalar yaşanmış, ardından dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül cumhurbaşkanı adayı gösterilmiş; Gül'ün eşinin başörtülü olmasından, Milli Görüş geleneğinden gelmesine dek; Gül'ün adaylığı hem muhalefetteki CHP tarafından, hem TSK'nın üst kademesi tarafından çeşitli spekülasyonlara konu edilmiştir.

Milli Görüş hareketinden gelen AKP'nin kurucu çekirdiğinde yer alan Gül'ün "laikliğe aykırı" bir profil arz ettiği yönündeki bu yaklaşımlar, Cumhuriyet Mitingleri

gibi yalnızca kamuoyunu mobilize etme girişimleriyle sınırlı kalmamış; yaşanan gelişmeler aynı zamanda dönemin cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapıldığı 27 Nisan 2007'de genelkurmayın web sitesinde yayınlanan bir "e-muhtıra" ile hükümete ve cumhurbaşkanı adayı Gül'e yönelik bir siyasal tehdide dönüşmüştür. AKP'nin bu tabloya yanıtı ise bir yandan erken seçim kartını oynamak şeklinde gerçeklemiştir. Bu süreçte, "cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili TBMM oylaması Anayasa Mahkemesi'ne taşınmış, 1 Mayıs 2007'de Mahkeme, TBMM tarafından yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde meclis genel kurulunda 367 toplantı yeter sayısına ulaşılmadığı gerekçesiyle cumhurbaşkanlığı seçimini usulden iptal etmiştir" (Osmanbaşoğlu ve Bekaroğlu, 2019, ss. 85-88).

Bu çerçevede, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AKP kendi belirlediği cumhurbaşkanı adayını seçebilecek meclis çoğunluğuna sahipken, "367 kararı" olarak anılan yargısal aktivizm sonucunda AKP'nin meclis çoğunluğuna dayanarak cumhurbaşkanı seçmesi bir anlamda bloke edilmiştir. Zira cumhurbaşkanı seçimi için Anayasa'da özel bir toplantı yeter sayısı öngörülmediği halde, zorlama bir yorumlamayla alınan bu karar bir değerlendirmeye göre "hukuk mantığı açısından son derece zayıf olan bu kararın gerekçesi ise bir o kadar siyasi"; bir diğer değerlendirmeye göre ise karar "hukuken skandal" şeklinde yorumlanmaktadır (Parla, 2016, s.151; Sevinç, 2011, s.309).

AKP, 22 Temmuz 2007 seçimlerinden %46,6 oy oranı ile birinci parti olarak çıkmış; kitlesel desteğini pekiştirerek tek başına iktidarını sürdürmüş; bu seçimlerde barajı aşarak meclise giren MHP'nin de katılımıyla sağlanan "yeter sayısı" ile cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin üçüncü tur oylamada Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 21 Ekim 2007'de yapılan referandumda ise %67,51 evet oyu ile önerilen değişikliklerin kabulü ile sonuçlanmıştır. Böylece değişikliklere ilişkin en önemli madde olarak "devlet başkanının halk tarafından seçilmesi" kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Sevinç, 2011, s.310; Osmanbaşoğlu ve Bekaroğlu, 2019, ss. 87-92).

Böylece 2007 itibarıyla Eroğul'un deyimiyle "Türk sağının en büyük düşlerinden biri olan cumhurbaşkanını halka seçtirme" muradı gerçekleşmiş olur (Eroğul, 2009, s.99). Cumhurbaşkanını halka seçtirme usulü ile; 1982 Anayasası ile halihazırda klasik parlamenter sisteme kıyasla görece fazla yetkiyle donatılmış cumhurbaşkanının halk

oyu ile seçilecek olmasının ona daha fazla popüler meşruiyet sağlayacağını tahmin etmek güç değildir (Gönenç ve Kontacı, 2019, s.56). Bu bağlamda *de facto* olarak tesis edilen bir tür "yarı başkanlık" sisteminin, başkanlık sistemine geçiş arzusundaki siyasal aktörlerin muhayyilesinde bir çeşit "atlama tahtası" işlevi üstlenmesine imkan verdiği tespit edilebilir (Tosun, 2016, s.128). Bütün bu gelişmeleri takip eden süreçte ise başkanlık sistemi tartışmaları siyasal arenanın merkezine yerleşmiştir.

3.6.3 Erdoğan Döneminde Başkanlık Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne Geçiş

2002'de AKP'nin iktidara gelişiyle birlikte başkanlık sistemi tartışmaları çok kısa bir süre içinde yeniden gündeme gelmiştir. AKP'nin 2002 Seçim Beyannamesi'nde "merkezi idare reformu" başlığı altında ele alınan hususların "parlamenter sistemin ilkelerine uygun olarak" tasarlanacağı seçmene taahhüt edilse de kısa bir süre sonra dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık sistemine yönelik açıklamaları gündeme gelmiş ancak gelen reaksiyonlar üzerine gündemden düşmüştür (Kalaycıoğlu, 2005, s.14).

Siyaset bilimciler, AKP'nin seçim beyannamelerinde "başkanlık sistemine" ilişkin vurguların çok ileri bir tarihte görüldüğünü, beyannamelerde başlangıçta parlamenter sistemin devamını teyit eden ifadelerin öne çıktığını vurgulama eğilimindeyseler de, gazete haberleri ele alındığında, AKP hükümetleri süresince, Erdoğan ve diğer aktörlerin başkanlık sistemine yönelik söylemsel pratikler ürettiklerini tespit etmek mümkündür. Bu çalışmada toplanan veriler, başkanlık sistemi tartışmalarının haber medyasında, AKP'nin iktidara gelişinin hemen başından itibaren başladığını göstermektedir.

2 Ocak 2003'te, yani AKP'nin genel seçimden galip çıkarak, parlamentoda çoğunluğu elde edip ve hükümetin kurulmasından iki ay gibi kısa bir sürenin ardından Cumhuriyet'te yayınlanan bir haber, başkanlık sistemi tartışmalarının başlangıcı olarak değerlendirilebilir. ANKA haber ajansı mahreçli haberin başlığı "Başkanlık Sistemi Tartışması" şeklindedir.

Görsel 3: AKP iktidarının ilk günlerinde "Başkanlık Sistemi Tartışması"



TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Burhan Kuzu: CHP'lileri ikna etmeye çalışacağım

Başkanlık sistemi tartışması

ANKARA (ANKA) - Başkanlık sistemi üzerinde uzun yıllar çalışmalar yapan TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. **Burhan Kuzu,** Partilerarası Uzlaşma Komisyonu'nda, başkanlık sistemini tartışmaya açacağını söyledi. Kuzu, başkanlık sisteminin parlamentoyu kuvvetlendiren bir sistem olduğunu da belirterek **"Bu konuda CHP'lileri ikna etmeye çalışacağım"** dedi. En büyük hedefinin Türkiye'ye başkanlık modelini getirmek olduğunu söyleyen Kuzu şöyle konuştu:

"Bu çok köklü bir değişim. Yıllardan beri bu proje üzerinde çalışıyorum. Türkiye yarın çok parçalı bir yönetime geçtiği zaman tıkanıp kalacak. Başkanlık sistemi, parlamentoyu kuvvetlendiren bir sistem".

► Bugünkü sistemde parlamentonun hükümeti denetlemesinin mümkün olmadığını belirten Burhan Kuzu, "Nasıl yapacak? Gensoru çalışmaz. Nasıl çalışsın; oğlan bizim, kız bizim. Çıkardığımız yasaların yüzde 90'ı hükümetten gelen tasarılar" dedi.

Prof. Burhan Kuzu, yasaları parlamentonun yaptığının söylendiğini ancak yasa tasarılarının tamamının hükümetten geldiğini de belirterek şunları söyledi:

"Parlamento rejimi sıkıntılı bir sistem. Eğer köklü bir anayasa yapılacaksa bu yönde yapılmalı. Bari Türkiye için bir işe yarayalım".

'Oğlan bizim, kız bizim'

Kuzu, Türkiye'de parlamentonun işlevi sıkıntıya girdiği zaman başkanlık sisteminin tartışmaya açıldığını, ancak sıkıntıdan çıkıldığı zaman **"bakarız"** denildiğini vurgulayarak sözlerini şöyle sürdürdü:

"Meclis sisteminde sorumlu kim onu bilemiyorsunuz. 'Parlamento hükümeti denetliyor' **deniliyor. Hani nerede denetliyor? Nasıl yapacak? Gensoru çalışmaz. Nasıl çalışsın; oğlan bizim, kız bizim. Çıkardığımız yasaların yüzde 90'ı hükümetten gelen yasa tasarıları. Bu yıllardan beri böyle.**

Bu söylediklerime kimse alınmasın. Ne zaman sistem tıkansa başkanlık modeli gündeme geliyor. Tıkanıklık aşılır aşılmaz bu tartışma orada bırakılıyor."

'Yan tesiri az'

Anayasa Komisyonu Başkanı olarak TBMM Partilerarası Uyum Komisyonu'nun doğal bir üyesi olduğuna dikkat çeken Kuzu, başkanlık sistemini önce bu komisyonda dile getireceğini, ardından gruplara taşıyacağını anlattı.

Kuzu, bu konuya CHP'lilerin sert bakmayacağını da savunarak şu görüşleri dile getirdi:

"Tek tek konuştuğum zaman sıcak bakıyorlar. Parlamenter rejim sıkıntılı bir sistem. Bu konuda CHP'lileri ikna etmeye çalışacağım" dedi.

Kuzu, her sistem gibi başkanlık sisteminin de sıkıntıları olabileceğini ifade ederken **"İlaç alıyorsunuz, onun yan tesiri yok mu? Başkanlık sistemi yan tesiri en az olan ilaçtır. Sorumlusu belli, yetkilisi belli, kimi hesaba çekeceğin belli. Türkiye bu konuda uzlaşabilir".**

Prof. Burhan Kuzu, başkanlık sisteminin AKP'nin programında olmadığını, bu konuyu kendisinin kişisel olarak gündeme getirdiğini de belirtti.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 02.01.2003

TBMM Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı sıfatıyla konuşan Kuzu'nun açıklamaları, başkanlık sistemi tartışmalarının temel çerçevelerini yansıtan cinstendir.

Kuzu, başkanlık sisteminin "parlamentoyu kuvvetlendiren bir sistem" olduğu fikrindedir ve "Türkiye'ye başkanlık modelini getirmek"; "en büyük hedefidir." Böylesi bir değişim; "çok köklü bir değişim"dir. Kuzu, "yıllardan beri bu proje üzerinde çalışıyor" olduğunu ifade eder. Kuzu'ya göre, "Türkiye yarın çok parçalı bir yönetime geçtiği zaman tıkanıp kalacak"tır. Nitekim mevcut parlamentonun hükümeti denetlemesi "mümkün değildir". Kuzu bu "imkansızlığı" şöyle ifade eder:

> *"Meclis sisteminde sorumlu kim onu bilemiyorsunuz. 'Parlamento hükümeti denetliyor' deniliyor. Hani nerede denetliyor? Nasıl yapacak? Gensoru çalışmaz. Nasıl çalışsın; oğlan bizim, kız bizim. Çıkardığımız yasaların yüzde 90'ı hükümetten gelen yasa tasardan. Bu yıllardan beri böyle. Bu söylediklerime kimse alınmasın. Ne zaman sistem tıkansa başkanlık modeli gündeme geliyor. Tıkanıklık aşılır aşılmaz bu taraşına orada bırakılıyor.* (Cumhuriyet, 02.01.2003)

Böylece, 2003'ün Ocak ayı itibarıyla AKP cenahından ilk kez "başkanlık sistemi" tartışması başlatılmış olur. Daha önemlisi ise Erdoğan'ın 21 Nisan 2003 tarihinde gazete haberlerine yansıyan demeçleridir. 21 Nisan 2003'te; Yeni Şafak "*Arzum Başkanlık Sistemi*"; Cumhuriyet "*İdeali Amerikan Modeli*", Hürriyet ise "*Başkanlık İstiyor*" başlıklı haberlerle Erdoğan'ın idealinde "başkanlık sistemine geçiş" arzusu olduğu yönünde haberlere imza atmıştır.

Görsel 4: Erdoğan'ın Başkanlık Sistemi Arzusuna İlişkin İlk Demeçleri



'idealim başkanlık'

Başbakan Erdoğan, siyasi arzusunun "başkanlık ya da yarı başkanlık sistemi" olduğunu belirterek, "Bunun için ülkedeki tüm kurumların uzlaşması lazım. Benim için ideal olan Amerikan modelidir" dedi.

Başbakan Tayyip Erdoğan, ''Başkanlık ve yarı başkanlık sistemi benim siyasette arzumdur. Olmasını isterim, arzu ederim. Benim için ideal olan Amerikan modelidir" diye konuştu.

Başbakan Erdoğan ATV'de yayımlanan ''Ankara'da Sabah'' adlı programda Sabah gazetesi Ankara temsilcisi Muharrem Sarıkaya ile Haber Müdürü Okan Müderrisoğlu'nun sorularını cevapladı. Bir soru üzerine, "başkanlık ve yarı başkanlık sisteminin siyasette arzusu" olduğunu belirten Erdoğan, "Tabii bunun için de ülkedeki tüm kurumların halkla bütünleşerek bir konsensüs sağlanması şarttır. Bu konsensüs sağlanmadan bu geçiş de sağlıklı olmaz. Ama bunu başardığımız anda ben Türkiye'nin ciddi bir sıçrama yapacağına inanıyorum" dedi.

Başbakan Erdoğan, Ankara'da Karum alışveriş merkezi esnafını ziyaret ederek sohbet etti. Erdoğan'ın "indirim" yazılı vitrinlerde sezon sonu ve yeni sezon fiyatlarına dikkat ettiği gözlendi.

Amerikan sistemi ideal

Erdoğan, "Başkanlık mı yarı başkanlık mı?" sorusu üzerine, ''Her ikisinde de aynı şeyi düşünüyorum. Benim için tabii ideal olanı Amerikan modelidir" diye konuştu.

Amerikan modelinde yasama ile yürütme arasındaki müdahalelerin ortadan kalktığını anlatan Erdoğan, "Yani bir milletvekili eğer bakan olduysa, milletvekilliğini bırakıyor sadece bakan oluyor. Kaldı ki, dışarıdan da siz oraya bakan atayabiliyorsunuz" dedi.

Erdoğan, "Siyasi çizginizde zaman zaman kırıklık yaratılmaya çalışıldı. Geriye dönüp baktığınızda o yolu nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna, "zaman halkına, devletine asla kırgın olmadığını her zaman söylediğini" hatırlatarak cevap verdi.

Üst bürokrasi değişimi normal

Erdoğan, kadrolaşma iddialarına ilişkin bir soruyu cevaplarken de, üst bürokrasinin siyasi yönetimlerle gelip siyasi yönetimlerle gitmesi gerektiğini söyledi. "Bizim cumhuriyet hükümetimiz, bir bürokratik cumhuriyet değildir, bir demokratik cumhuriyettir" diyen Erdoğan, "Seçimle gelip, seçimle gidecek olan bu hükümet, şüphesiz ki yanında bürokrasiyi yönlendirecek ekibiyle de bulunması gerekir. Kaldı ki, bugüne kadar gazetelerde yazılanların büyük kısmının gerçekle ilgisi yoktur" şiklinde konuştu.

Erdoğan, Dışişleri Bakanlığının genelgesiyle ilgili bir soruya "İsim belirtilmeden 'terör bulaşmamış bütün Türk dernekleriyle irtibat kurulması' istendiğini" belirtti.

İşçi ve memur ezdirilmeyecek

Başbakan Erdoğan, işçi ve memurların özlük haklarında ideale doğru gitmeyi hedeflediklerini belirterek, "En azından enflasyonun üzerinde, 2 puan yakalamayı hedefliyoruz'' dedi. ■ ANKARA

Köprü ve yol tahvili geliyor

Türkiye'nin şu anda bir büyüme trendine girdiğini, faiz dışı fazlada iyi bir noktaya gelindiğini ve büyümede hedefleri yakalayacaklarını kaydeden Erdoğan, "100 lira ödeyeceksek, 76 lirasını borç alarak, 24 lirasını yeni kaynaklarımızdan, üretimimizden ödemeliyiz. Borçlanmadaki sıkıntımızı giderdikçe, daha da düşüreceğiz. Burada kaynaklar çok büyük rol oynuyor" diye konuştu. 5 milyar metrekarelik alanın işgal altında olması nedeniyle orman arazisi özelliğini kaybettiğini anlatan Erdoğan, "Bu alanları yeniden orman yapamayacağımıza göre, meşru mal mülk sahibi olan vatandaşlarımıza 'bedelini öde' dememiz lazım" dedi. Erdoğan, bağış yerine gerçekçi projeler gerektiğini ifade ederek, bağış taleplerinin olduğunu ancak hiçbir zaman bağışa muhtaç duruma düşmemek gerektiğini vurguladı. Erdoğan, baraj, köprü ve yolları için hazine tahvili çıkaracaklarını bildirdi. Beklenen toplam gelirin sorulması üzerine Erdoğan, "Şu andaki sıkıntılarımızı aşmamıza çözüm olacaktır'' dedi.

Gül: Simitis'in sözleri barışa yardım etmez

Dışişleri Bakanı Gül, "Eğer Simitis 'Enonis'i şimdi başardık' dediyse, bu Türk tarafının kaygılarının doğruluğunu gösterir" dedi.

Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Simitis'in "Enonis'i şimdi başardık" sözleriyle ilgili olarak "O tip şeyler söylendiyse bunların hiçbiri barışa yardım etmez" dedi. Gül, Armada Alışveriş Merkezi'nde bir TV programına katıldıktan sonra, esnaf ve vatandaşlarla sohbet etti. Gül, Rum basınında çıkan, Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis'in ''Enonis'i başardık'' sözlerinin hatırlatılması üzerine, "Bunun doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Eğer o tip şeyler söylendiyse bunların hiçbiri barışa yardım etmez. Ayrıca Türk tarafının haklılığını bütün dünyaya ispatlamış olur. Türk tarafının kaygılarının ne kadar doğru olduğunu gösterir. Denktaş'ın söylemlerinin ne kadar doğru olduğu ortaya çıkmış olur" dedi.

Kaynak: "İdealim Başkanlık", Yeni Şafak, 21.04.2003

Yeni Şafak'ın haberine göre, bir önceki gün katıldığı bir TV programında sorulan soru üzerine konuya ilişkin görüşlerini paylaşan Erdoğan, "siyasi arzusunun başkanlık ya da yarı başkanlık sistemi olduğunu belirterek, bunun için ülkedeki tüm kurumların uzlaşması lazım. Benim için ideal olan Amerikan modelidir" demiştir. Erdoğan başkanlık sistemine ilişkin konsensüs sağlandığı takdirde "Türkiye'nin ciddi bir sıçrama yapacağına inandığını" belirtirken; idealindeki modelin "başkanlık mı yarı başkanlık mı?" olduğu sorusu üzerine, "Her ikisinde de aynı şeyi düşünüyorum. Benim için tabii ideal olanı Amerikan modelidir" diye yanıt vermiştir (Yeni Şafak, 21.04.2003).

Erdoğan'ın başkanlık sistemini neden ideal bulduğuna ilişkin açıklamaları ise bir önceki başlıkta Özal'ın Birand'a verdiği yanıta çok benzer bir içeriğe sahiptir.

Cumhuriyet'te yer alan habere göre "Amerikan modelinde yasama ile yürütme arasındaki müdahalelerin ortadan kalktığını" ifade eden Erdoğan; "Yani bir milletvekili eğer bakan olduysa, milletvekilliğini bırakıyor sadece bakan oluyor. Kaldı ki dışarıdan da siz oraya bakan rahatlıkla atayabiliyorsunuz" şeklinde konuşmuştur.

Yine haberdeki ifadelere göre, "Türkiye'de sıkıntının buradan kaynaklandığını, her milletvekilinin seçildiği bölgedeki insanlara 'adama iş' mantığıyla iş buldukça oy alacağını zannettiğini kaydeden Erdoğan "Aslında böyle bir mantık yok. Bunların hepsi yüktür, bunların hepsi aslında ülke ekonomisini çökerten nedenlerin, bana göre en önemlilerinden bir tanesidir. Bugüne kadar eğer bu kadrolar şişmişse, netice almamamışsa bunun aranda hep bu gerçekler yatmaktadır" diye konuşmuştur (Cumhuriyet, 21.04.2003).

Bu açıklamalar baz alındığında, 16 Mart 2003 tarihinde başbakanlık görevini üstlenen Erdoğan'ın göreve geldikten yaklaşık bir buçuk ay sonra "başkanlık sistemine geçiş" arzusunu kamuoyuna açıkladığı görülmektedir. Erdoğan'ın ilk açıklamalarında dikkat çekici olan ise bir yandan Özal'ın açıklamalarında "bakanların atanması" ve milletvekilleriyle ve seçmen arasındaki nepotist ilişkilere dair vurgunun bir tekrarını içermesi yönünden benzerliğidir. Daha ilginci ise, Erdoğan'ın başkanlık sistemi idealine ilişkin ileri sürdüğü gerekçelerin başkanlık sistemine dair tali özelliklere işaret etmesidir. Daha açık bir ifadeyle, bakanların meclis dışından atanması gibi bir türden düzenleme için başkanlık sistemine ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir.

22 Nisan 2003 tarihli Cumhuriyet ise konuya tam sayfa ayırmış, muhalefet partilerinin açıklamalarını "Diktatörlüğe Dönüşür" başlığı ile; aynı tarihte Hürriyet ise muhalefetin açıklamalarını "Diktatör İması" başlığı ile haberleştirmiştir.

Cumhuriyet'in konuya ilişkin sayfasında, CHP'nin Erdoğan'ın açıklamalarına ilişkin "Özal'ın Kötü Bir Kopyası"; ANAP'ın "otokratik tehlike" ve DYP'nin "Gündemi Saptırıyorlar" açıklaması başlığa çekilirken; Cumhuriyet Ankara Bürosu mahreçli bir sütunda "Demokrasi Tehdit Altında" başlığıyla eleştirel bir yorum ortaya konmuştur. Yine aynı sayfada, Özal ve Demirel'in geçmişte başkanlık sistemi arzularına ilişkin bir bağlamsal çerçeve çizilmiştir. (Cumhuriyet, 22.04.2003).

Görsel 5: Dönemin Muhalefet Partilerinin Başkanlık Sistemine Yönelik Tepkileri



22 NİSAN 2003 SALI — CUMHURİYET — SAYFA 5

HABERLER

Muhalefet partileri, Erdoğan'ın 'başkanlık sistemi' önerisine sert tepki gösterdi:

Diktatörlüğe dönüşür

Özal'ın kötü bir kopyası
Türkiye gibi ülkelerde bütün yetkileri tek bir kişiye veriyorsunuz, kısa sürede diktatörlüğe doğru kayma olur.

Otokratik tehlike
Yasama yürütmeden ayrılmamışsa başkanlık sistemi demokratik olmaktan çıkar otokratik yönetime dönüşür.

Gündemi saptıryorlar
Bugün Türkiye'nin öncelikli daha pek çok meselesi var. Daha önemli konular var. Ekonomik sıkıntılar var.

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - Muhalefet partileri, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın "başkanlık sistemi" önermesine sert tepki gösterdi. CHP Grup Başkanvekili Mustafa Özyürek, Erdoğan'ı "Özal'ın kötü bir kopyası" diye nitelerken, Türkiye gibi ülkelerde bütün yetkilerin tek bir kişiye verilmesi halinde kısa sürede diktatörlüğe kayışın olacağını söyledi. Başkanlık sistemini Türkiye gündemine taşıyan Turgut Özal'ın kurduğu ANAP ise başkanlık sistemine karşı çıktı.

Başbakan Erdoğan'ın "Başkanlık ve yarı başkanlık sistemi benim siyasete arzumdur" yönündeki sözleri muhalefetin tepkisiyle karşılaştı. CHP Grup Başkanvekili Özyürek, bu tavrın gündemi değiştirme taktiği olarak değerlendirdiğini söyledi. Bu konuların Türkiye'de çok tartışıldığını belirten Özyürek, ANAP ise başkanlık sistemine karşı çıktı.

Başbakan Erdoğan'ın "Başkanlık ve yarı başkanlık sistemi benim siyasete arzumdur" yönündeki sözleri muhalefetin tepkisiyle karşılaştı. CHP Grup Başkanvekili Özyürek, bu tavrın gündemi değiştirme taktiği olarak değerlendirdiğini söyledi. Bu konuların Türkiye'de çok tartışıldığını belirten Özyürek, ANAP ise başkanlık sistemine karşı çıktı.

"Özal'ın kötü bir kopyası olacağı için Sayın Erdoğan, Özal'ın gündeme getirdiği, ancak Türk toplumunun benimsemediği konuları durmadan ortaya atmaya getiriyor" dedi. Parlamenter sistemin 1920'lerden bu yana başarılı biçimde sürdüğünü, ancak kötü bir yönetim olduğu zaman bu sistemin başarısızlığından söz edilebileceğini vurgulayan Özyürek, şu görüşleri dile getirdi:

"Türkiye gibi ülkelerde bütün yetkileri tek bir kişiye vermenin, kısa sürede diktatörlüğe doğru bir kayma olur. Başkanlık sisteminde bunu önleyecek hiçbir mekanizma da yoktur. Parlamenter sistemi değiştirmek için neden yok. Bu cumhuriyetin 80 yıllık birikiminden rahatsız olanların Türkiye'yi dikdörtlüğe yönlendirme arzusunu gösteriyor"

ANAP Genel Başkan Yardımcısı **Mehmet Keçeciler**, Turgut Özal döneminde bunu ilk defa ortaya atan partinin ANAP olduğunu anımsattı. Özal'ın bunu savunduğu dönemde **Süleyman Demirel** in **"Padişahlık yeğlisi istiyor"** diyerek karşı çıkışına işaret eden Keçeciler, **"Biz ANAP olarak Türkiye'nin parlamenter demokrasiyi devam ettirmesi gerektiği, başkanlık sisteminin Türkiye'de bazı sorunlar giderilmekten uygulanması halinde yeni sorunlara neden olabileceği düşüncesindeyiz"** dedi. ANAP Genel Başkan Yardımcısı **Nevin Naci** ise **"Eğer toplumda demokrasi kültürü ile bir pişmeşliğe, değişime, yaşamış bir toplumsal bilinçlenmeye, yaşamış bir demokratik sistem olmadan çıkar, otokratik yönetim biçimine dönüşür"** dedi.

DYP Genel Başkanı **Mehmet Ağar**, başkanlık sisteminin, başlangıçtan beri savunduğu bir görüş olduğunu belirterek **"Türkiye'de yarı başkanlık sistemi demokratik olmaktan çıkar, otokratik yönetim biçimine dönüşür"** dedi.

DYP Genel Başkan Yardımcısı **Nevzat Ercan**, AKP'nin başkanlık sistemini, gündemi saptırmak amacıyla tartışmaya açmış olabileceğine işaret etti. Ercan, Türkiye'nin daha önemli sorunları olduğunu, ekonomik sıkıntılarının bunduğunu söyledi.

Süleyman Demirel de daha önce karşı çıktığı sistemi Cumhurbaşkanlığı makamına geldikten sonra savundu. Demirel, 5 yıl sonra en fazla iki kez seçilmesi koşuluyla başkanlık sistemi önerisinin savunmasına rastladığı için **"Kendisi için başkanlık istiyor"** diye tiristiyle karşılaşı. Bu nun üzerine **"kendisinden sonra uygulansın"** önerisinde bulunduğu söylendi.

Bu sistemi savunurken **"Özal bile bir kez daha çok "Özal bile bir kez daha çok "Özal bile bir kez daha çok "

2003-2007 arasında Erdoğan'ın ve AKP'nin önde gelen aktörlerinin sistem tartışmalarını yeninden başlatan çeşitli açıklamaları olmuş, ancak bu açıklamalar muhalefetin tepkisiyle karşılaşanmış ve ardından gündemden düşmüştür. Ancak yukarıda ele alınanlar hesaba katıldığında 2007 itibarıyla gelişen süreçte cumhurbaşkanını halkın seçmesiyle sonuçlanan referandumdan sonra başkanlık sistemi tartışmaları boyut değiştirmiştir.

2007'den itibaren AKP, başkanlık sistemi tartışmalarını sürekli olarak gündemde tutmuş; hem hükümet sisteminin hem anayasanın değişmesi gerektiğini savunmuştur. 2011 genel seçimlerinin ardından TBMM'de Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulmuş, mecliste sandalyesi bulunan partilerin üçer temsilci ile katıldığı komisyon çalışmaları yaklaşık iki yıl sürmüş; bu çalışmalar kapsamında AKP başkanlık sistemini önermiş ve kamuoyuna anayasa önerisini açıklamış; CHP, MHP ve HDP ise parlamenter sistemden yana bir tavır alarak öneriyi reddetmiştir. Yeni anayasa çalışmaları kapsamında 59 maddede uzlaşılan komisyon 18 Kasım 2013'te "uzlaşmanın mümkün olmadığı" öne sürülerek dağılmıştır (Miş ve Duran, 2017, s.37).

2014'te ise cumhurbaşkanı ilk kez halk tarafından seçilmiş; Recep Tayyip Erdoğan, ilk turda %51,8 oranda oy alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak Erdoğan'ın daha seçilmeden önce "etkin", "icracı", "yönlendiren ve şekillendiren" bir cumhurbaşkanı profili çizeceğini seçilmeden önce ilan etmesi; göreve geldikten sonra "yarı başkanlık" yönünde bir "fiili durum" oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu çerçevede 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 seçimlerinde AKP seçim beyannamelerinde "başkanlık sistemi" başlığını eklemiş ve anayasa değişikliği vaadinde bulunmuştur. Ancak 1 Kasım seçimlerinde AKP tek başına iktidar olsa da anayasayı değiştirebilecek çoğunluğa ulaşamadığından; vaat ettiği anayasa değişiklikleri için uzlaşma ihtiyacı doğurmuş; muhalefet partileri başkanlık sistemine karşı olduklarından böyle bir girişim gerçekleşmemiştir (Miş ve Duran, 2017, s.38).

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrasında siyasi manzara değişmiş; Devlet Bahçeli ve MHP, başkanlık sistemine geçiş yönünde yeni bir siyasal pozisyon almış, AKP ile yapılan işbirliği sonucunda iki parti arasında kurulan komisyonda hükümet sisteminde değişiklik öngören anayasa değişikliklerine yönelik mutabakat sağlanmış, maddelerde kimi değişiklikler yapıldıktan sonra muhalefetin itirazlarına

rağmen Anayasa Değişiklik Teklifi MHP ve AKP oylarıyla meclisten geçerek referandum için Cumhurbaşkanı onayına sunulmuş, böylece hükümet sisteminde değişiklik öngören anayasa değişiklikleri 2017'de gerçekleşen referandumda halk oyuna sunulmuştur (Miş ve Duran, 2017, ss.38-42).

Darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL süreci devam ederken gerçekleşen 16 Nisan 2017 Referandumu %51,41 evet; %48,59 hayır oyu ile sonuçlanarak ilgili anayasa değişiklikleri kabul edilmiş, referandum siyasi kutuplaşmanın artan dozda devam ettiği bir atmosferde gerçekleşmiştir (Esen, Gümüşçü ve Yavuzyılmaz, 2023, s.182).

Kabul edilen anayasa değişiklikleriyle birlikte, cumhurbaşkanı yürütmenin başı olarak, cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları ve üst düzey kamu görevlilerini atama yetkisine sahip olmuş; aynı zamanda bakanlıkların kurulması, lağvedilmesi, görev ve yetkilerinin belirlenmesinde cumhurbaşkanının görev ve sorumlulukları kapsamına alınmıştır. Cumhurbaşkanının "partili" olmasını engelleyen maddede yapılan değişiklikle birlikte, "partili cumhurbaşkanı" gibi bir uygulamanın önü açılmıştır. Parlamento ekseninde yapılan değişiklikler değerlendirildiğinde, milletvekili sayısının 550'den 600'e çıkarıldığı, seçilme yaşının 25'ten 18' düşürüldüğü görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinin beş yılda bir olmak üzere aynı tarihte yapılması yönünde değişikliğe gidilmiş; kanun teklif etme yetkisi; bütçe kanunu hariç olmak üzere Meclis'e verilmiştir. Önemli değişiklerden biri ise meclis ve cumhurbaşkanının "karşılıklı olarak birbirlerinin seçimlerinin yenilenmesine karara verebilme" yetkisine sahip olmasıdır. Bu çerçevede seçime karar veren organ aynı zamanda kendi görevini de sonlandırmış olacaktır. Yargı alanında da Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun seçimine ilişkin değişiklikler yapılmış; ayrıca askeri mahkemeler kaldırılmıştır. Aynı zamanda cumhurbaşkanına "kararname çıkarma yetkisi" verilmiştir (Miş ve Duran, 2017, ss.48-50).

Bu değişiklikler değerlendirildiğinde, cumhurbaşkanı, doğrudan seçimle göreve gelen devlet başkanı olarak cumhurbaşkanının yürütme yetkilerinin yanı sıra bakanlar kurulu üyelerinin seçilmesi ve yasa tasarısı sunulması yönünde yetkiverildiği, cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yasayla düzenlenen konularda ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenleme yapmasına imkan verdiği, bakanlar kurulunun işlevsizleştirildiği, nitekim bakanlar kurulunun parlamanter sistemde sahip olduğu

yetkilerin cumhurbaşkanına aktarıldığı görülmektedir. Aynı zamanda parlamentonun yetkilerini düzenleyen maddelerdeki değişiklikler meclisin hükümet üzerindeki denge-denetleme yetkilerini zayıflatmış, ve yargıya ilişkin değişiklikler de yargıyı güçsüzleştirmiştir (Dikici Bilgin, 2023, ss. 243-245).

Başkanlık sisteminin klasik modelinde, devlet başkanının seçimi ile milletvekili seçimleri ayrı tarihlerde yapılarak; seçmene hükümeti değerlendirme süreci tanınmakta ve seçmene hükümeti frenleme ya da dengeleme imkanı sunulmakta iken; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bunun aksi yönde bir model benimsenmiş ve cumhurbaşkanlığı seçimleri ile milletvekili seçimleri aynı tarihte yapılacak şekilde düzenlemeye gidilmiştir. Bu durumda başkan seçilen "partili cumhurbaşkanının" aynı zamanda parlamentoda da partisinin iktidar olma imkanı daha mümkün sayılmakta ve denge-denetim açısından zaaflı bir manzara söz konusu olmaktadır (Dikici Bilgin, 2023, ss. 243-244).

En önemli hususlardan biri ise, ABD modelinde hükümet ve parlamento ayrı seçimlerle göreve geldiğinden; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde erken seçimi mümkün kılan yasa maddesi hesaba katıldığında klasik modelden bir başka sapma tespit edilebilir. Her ne kadar, parlamenter sistemde erken seçim mekanizması, demokratik sistem açısından gerekli görülse de,yeni modelde ilgili düzenleme zaaflı bir tabloya kaynaklık etmektedir. Nitekim cumhurbaşkanı seçimi ile genel seçim aynı tarihte yapıldığından; mecliste yüksek ihtimalle partili cumhurbaşkanı ile aynı siyasal partinin çoğunluğu hakim olacağından, "cumhurbaşkanının ve meclisin birbirini feshetme yetkisinin aslında sadece cumhurbaşkanının erken seçime gitme kararı alabilmesini sağladığı" bir manzaraya kaynaklık etmektedir. Ayrıca bu değişiklikle birlikte öngörülen bir diğer husus ise "aynı kişinin en fazla iki dönem üst üste devlet başkanlığı görevi yapabileceği kuralının", "eğer erken seçim kararı cumhurbaşkanının ikinci döneminin süresi bitmeden alınırsa ikinci görev sınırının sıfırlanacağı anlamına" gelmesidir (Dikici Bilgin, 2023, ss. 245-247).

Bütün bu tabloda, tesis edilen hükümet sistemiyle bir anayasal demokraside temel beklentiyi ifade eden "anayasalcılık" ve "demokrasi" unsurları arasında hayati önem arz eden "dengeden" uzak bir görünüme kaynaklık eden "çoğunlukçu" bir anlayış benimsenmiştir. Parlamenter sistem bütünüyle terk edilmiş, ancak tipik anlamda bir

başkanlık sistemi de benimsenmemiştir. Özellikle "fren-denge" mekanizmaları açısından sorunlu bir tablo oluşuran emsalsiz bir hükümet sistemi tasarımı söz konusudur (Özbudun, 2017, s.134).

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin klasik başkanlık sisteminden farklı değerlendirilmesinin nedeni; yürütme gücünün "olağanüstü iktidar niteliklerine sahip" bir başkan (cumhurbaşkanı) bünyesinde toplanmış olması; yasama gücünün "görevi neredeyse sembolik düzeye indirgenmiş zayıf bir parlamento" deseni ifa etmesi ve yargı gücünün "stratejik yasallık" düzeyine indirgenmek suretiyle bağımsızlık yönünden sorunlu bir görünüm arz etmesidir (Yılmaz, 2022, s.35).

Yakın dönemde yaşanan bu gelişmeler baz alındığında, sistem değişikliği ile sonuçlanan "başkanlık sistemi tartışmalarının"; Türkiye'de siyasal hayat açısından güncel bir siyasal mesele olduğu ifade edilebilir. Bunda birinci etken, sistem değişikliğinin oldukça yakın bir tarihte gerçekleşmiş olmasıdır. Bu konunun canlılığına işaret eder. Diğer önemli etken ise sonuçları itibarıyla konunun halen siyasal güncelliğini yitirmemiş olmasıdır. Nitekim tartışmanın çıktıları, günümüzde halen hem oluş koşulları hem ürettiği sonuçlar açısından; siyasal alanı dinamik bir şekilde biçimlendirme kapasitesini sürdürmektedir. Çünkü tartışmalar kuvveden fiile çıkarak sistem değişikliği ile sonuçlanmasına rağmen tartışmanın kendisi henüz sönümlenmiş değildir.

Öyle ki, sistem değişikliğinin gerçekleştiği 2017 yılından itibaren; bu çalışmanın nihai halini aldığı tarihe dek, Türkiye siyasetinde "başkanlık sistemi tartışmaları" bir başka yönde akmaya devam etmektedir. Bu bağlamda beliren yeni fenomen; bu defa, "parlamenter sistemin yeniden benimsenmesi" yönünde siyasal fikirlerin siyasi arenada önemli bir yönelimi ifade eder hale gelmesidir. Bunun en somut emaresi, 2023 Genel Seçimleri öncesinde dönemin ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve diğer beş muhalefet partisinin "güçlendirilmiş parlamenter sistemin" benimsenmesi yönünde bir iş birliği ve mutabakat geliştirerek seçimlere bu ana çerçeve üzerinden girmiş olmasıdır (Yardımcı Geyikçi ve Yavuzyılmaz, 2024, s.267). Buna koşut olarak, başkanlık sistemine geçişin siyasal parti düzeyinde ana siyasal aktörü olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) de 2023 seçim beyannamesinde Cumhurbaşkanlığı sistemine yönelik "reformlar" vaat etmiş olmasıdır (AKP, 2023a,

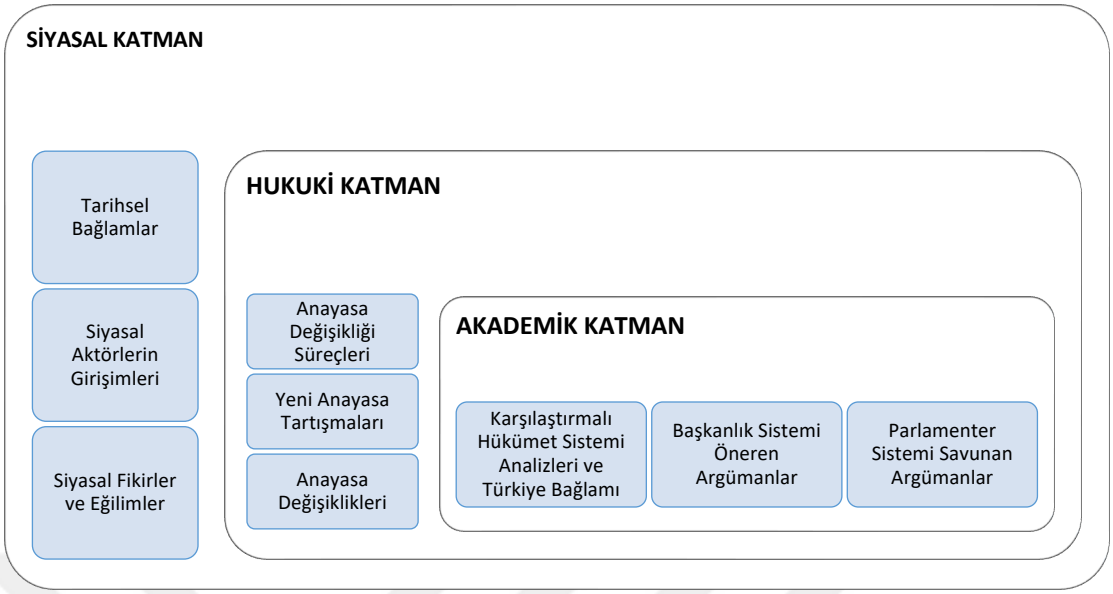
s.467). Benzer bir siyasal eğilim, sistemin inşasında etkin bir diğer aktör olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin söylemlerine de önceden yansımış bulunmasıdır (Indpendent Türkçe, 2021). Ancak bu eğilimlerin sistemin değiştirilmesine yönelik değil, içsel olarak reforme edilmesine yönelik olduğu ifade edilmelidir.

Bunu takiben, 2023 Genel Seçimleri ardından AKP meclis çoğunluğunu; Recep Tayyip Erdoğan cumhurbaşkanlığı makamını elde etmiş olmasına rağmen, sistem düzeyinde tartışmalara yeni boyutlarla sürmüştür. Bu defa, bütünüyle sistem değişikliği anlamına gelmese bile; cumhurbaşkanının seçilmesinde "50+1 formülünün değişmesi" hususunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çeşitli demeçleri kamuoyuna yansımıştır (Mengüç, 2023). Takip eden süreçte ise, 2024 yerel seçimlerinde CHP'nin ülke genelinde birinci parti olmasını sağlayan bir siyasal tablo oluşunca, siyasal arenada iktidar ve muhalefet arasında yeni bir diyalog girişimine şahitlik edilmiştir. Bu süreçte ise "yeni anayasa" yapımı konusunda iktidar aktörlerinin taşıyıcılığını üstlendiği çeşitli girişimler ortaya çıkmış ve bu defa da yeni anayasa kapsamında sistem değişikliği konusunda çeşitli siyasal spekülasyonlar yapılmıştır (BBC Türkçe, 2024).

Bütün bunlar, 2017'de gerçekleşen ve 2018 itibarıyla hayata geçirilen yeni sistemle tartışmaların bitmediği; yön, biçim ve boyut değiştirerek devam ettiği şeklinde bir değerlendirme yapmayı mümkün kılan siyasal gelişmeler olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan, "başkanlık sistemine geçiş" gerçekleşmiş olsa da, tartışmalarının bir başka şekilde devam ettiği önermesi temel kazanır. Sonuç olarak başkanlık sistemi tartışmalarının; a) başlı başına bir vaka olarak 16 Nisan 2017 referandumuyla fiile ulaşması ve değişikliğin sonuçlarının dinamik bir şekilde siyasal alanı biçimlendirmesi; b) akabinde hükümet sistemi değişikliği tartışmalarının yön değiştirerek devam etmesi; birbirini bütünleyen iki yön olarak başkanlık sistemi tartışmalarının güncelliğine işaret eden somut emareler olarak değerlendirilebilir.

Şimdiye dek ele alınanlar, Şekil 10'da gösterildiği üzere, başkanlık sistemi tartışmalarının farklı katmanlardan ve boyutlardan oluştuğuna işaret etmektedir.

Şekil 10: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Katmanları



Bu katmanların birbilerinden ayrı olarak ifade edilmesi, birbirlerinden izole fenomenler olduğu anlamına gelmemektedir. Doğaları gereği zaten birbirleriyle ilişkisel olarak biçimlenen bu alanların başkanlık sistemi tartışmaları özelinde de belirli bir ilişkisellik arz ettiği ifade edilebilir. Bu katmanlar, başkanlık sistemi tartışmalarının içerdiği boyutlarla ilişkilidir. Başkanlık sistemi tartılmalarının boyutları ise şu şekilde sıralanabilir:

1) Siyasal aktörlerin hükümet sistemi değişikliği arzusuna eşlik eden siyasal fikir, eylem ve etkileşimler
2) Hükümet sistemleri ve sistem değişikliği fikrine ilişkin bilimsel analiz ve akademik argümanlar;
3) Yasama süreçlerine referansla; parlamento içinde ve dışında gerçekleşen; hükümet sistemi tasarımına ilişkin hukuki-kanuni mülahaza ve düzenlemeler,
4) Bütün bunların kamusal inşası sürecinde tartışmaların iletişimsel konfigürasyonunun bir yansıması olarak haber medyasındaki söylemsel görünümler.

Bu çerçevede literatüre ilişkin gözlemlerden hareketle, başkanlık sistemi tartışmaları; Türkiye'nin yakın siyasal tarihinde; siyasal aktörlerin fikir, eğilim ve girişimleriyle tetiklenerek, yasama gündeminin çeşitli açılardan parçası haline getirilen ve bu süreçte

haber medyasında iletişimsel olarak inşa edilen, hükümet sisteminin parlamenter sistemden yarı başkanlık ve/veya başkanlık sistemine geçişi arzusuna yönelik siyasa önerilerine ilişkin tezler ve anti-tezlerin rekabete girdiği kamusal tartışma şeklinde tanımlanabilir. Bu yönüyle bakanlık sistemi tartışmalarının karakteristikleri, bağlamsallık, aktör yönelimlilik, zamansallık ve çok katmanlılık kategorileriyle tanımlanabilir.

Şekil 11: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Karakteristikleri



Değinilen hususlar, çalışmanın belirli siyasal aktörler odağında bir dönemselleştirme ve temel varsayımların bu düzlemde inşa edilmesine kaynaklık etmektedir. Bu aktörlerden Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın önceleri dolaylı; ardından direkt olarak başkanlık sistemine geçiş yönünde siyasi arzu, fikir ve girişimleri ve bu girişimlerin ürettiği siyasal etkileşimler başkanlık sistemi tartışmalarının ana içeriğini oluşturmaktadır. Bu hususlar, araştırma stratejisi inşa edilirken, siyasal aktörler ve başkanlık sistemi tartışmaları arasındaki ilişkinin merkezi olduğuna temel oluşturmaktadır. Takip eden bölümde, başkanlık sistemi tartışmalarının haber medyasında nasıl çerçevelendiğine ilişkin araştırmanın tanıtımı ve raporlanması ele alınmaktadır.

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI ÜZERİNE BİR ÇERÇEVELEME ANALİZİ

Bu bölümde başkanlık sistemi tartışmalarının gazete haberlerinde nasıl çerçevelendiğine ilişkin araştırmanın tasarımı, uygulama aşamaları ele alınmaktadır. Bu bölümde araştırmanın tasarımı, uygulama, analiz ve bulgular ele alınmaktadır.

1. Araştırmanın Tasarımı ve Metodoloji

Bu başlık altında araştırmanın amacı, motivasyonları, kapsamı, soruları ve varsayımları aşamalar halinde ele alınmaktadır**.**

1.1 Araştırmanın Amacı ve Motivasyonları

Bu tez çalışmasının amacı, başkanlık sistemi tartışmalarının haber medyasında nasıl çerçevelendiğini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda temel motivasyon, tartışmaların gazete haberlerinde iletişimsel kuruluşunu betimsel olarak saptamak ve bu bulguları gazetecilik ve demokrasi perspektifinden yorumsamacı bir şekilde değerlendirmektir. Bu anlamıyla çalışma en temelde Türkiye'de siyasal hayat ve kurumlar çerçevesinde önemli bir kırılmaya giden süreçte başkanlık sistemi tartışmalarının iletişimsel kuruluşunu kendi tarihsel akışına uygun olarak farklı dönemleri baz alarak tespit etme amacını taşımaktadır. Bu çerçevede tez çalışmasının hedefi; başkanlık sistemi tartışmaları özelinde kamuoyunu siyaseten ve iletişimsel olarak çerçeveleyen girişimlerin ve siyasal iletişim pratiklerinin biçimlendiği haber çerçevelerini tespit etmek ve gazetecilik-demokrasi ilişkisi bağlamında bulguları bağlamsallaştırmaktır.

Bu çalışma başlangıçta bir teori ya da kavramdan değil, somut olarak pratik bir araştırma sorusundan doğmuştur. Bu soru en temelde "Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmaları nasıl gerçekleşmiştir" diye formüle edilebilir. Bu temel soruya; çalışmanın hazırlık aşamasından gelişim süreci boyunca eklenen teorik, kavramsal ve metodolojik boyutlar, araştırmanın amacı ve motivasyonlarının, temel soru etrafında şekillenmesiyle; birbiriyle ilişkili alt motivasyonların gelişmesine kaynaklık etmiştir.

Bu doğrultuda çalışmanın ilk motivasyonu, başkanlık sistemi tartışmalarının nasıl gerçekleştiğinin betimsel olarak saptanması ve bulguların gazetecilik ve demokrasi perspektifinden yorumsamacı bir şekilde değerlendirilmesidir.

Nitekim tez çalışmasının ilk bölümünde ele alındığı üzere gazetecilik ve demokrasi arasında prensipte işlevsel bir ilişki olduğu varsayımı normatif perspektifin temel beklentisini ifade eder. Bu yönüyle, çalışma, her türden pratik ve teorik karşıt kanıtlara rağmen, normatif perspektifi bir kerteriz olarak kabul etmekte ve tartışmanın demokratik açıdan yorumlanmasına odaklanmaktadır. Bunu yaparken, normatif perspektifin total kabullerinin yanı sıra farklı normativitelerin ayrım noktalarını bulguların değerlendirmesinde tartışmaya dahil etme motivasyonunu taşımaktadır.

Çalışmanın ikinci motivasyonu, yine teorik ve kavramsal çerçeve ile ilişkili olarak ele alınabilir. İlk bölümde, gazetecilik ve demokrasi ilişkisi ele alınırken; tipolojiler aracılığıyla hem "demokrasi" hem "gazetecilik" sistem perspektifiyle ele alınmaktadır. Bunda amaç Türkiye'de demokrasinin "seçimsel demokrasi" ya da "hibrit rejim" tipiyle tarif edildiği; medya sisteminin ise "kutuplaşmış çoğulcu model" ile karakterize edildiği varsayımının kavramsal temelini oluşturmaktır. Bu kapsamda çalışma; normatif yönelimini realist bir bağlamsallaştırma ile buluşturmaktadır. Bu yönüyle, çalışmaya eklenen diğer motivasyonel katman; Türkiye'de hükümet sistemi değişikliği ile sonuçlanan kurumsal değişikliğin; demokrasinin ve medya sisteminin demokratik açıdan sınırlı karakteri ile ne denli ilişkili olduğunu keşifsel bir şekilde tespit etmektir.

Çalışmanın üçüncü motivasyonu ise "çalışma konusu", "teori-kavram" ve "araştırma" arasında bütüncül bir bağ kurmaya olanak sağlayan çerçeveleme yaklaşımının birikimi ve analitik hassasiyetlerine ilişkindir. Çerçeveleme yaklaşımı; önceki paragraflarda ele alınan makro boyutların (siyasal sistem/medya sistemi) ve prensipte kalma bakımından bir düzeyde amorf sayılabilecek soyutlamalarını (gazetecilik-demokrasi ilişkisinde normatif kabuller) gerçekçi bir zeminde gazetecilik süreçlerinin makro, orta ve mikro düzeylerini birleştiren bir teorik ve metodolojik yaklaşım olarak araştırmada analitik bir işlev üstlenmektedir. Bu işlev, aşağıda detaylıca ele alınacağı üzere araştırma verilerinin toplanmasından, tasnifine, analizine dek çeşitli boyutlarda varlık gösterir.

Bu açıdan, çalışmanın üçüncü motivasyonu; başkanlık sistemi tartışmalarının çözümlenmesine yönelik betimsel hassasiyetlerle; çerçeveleme alanında tartışılan haber çerçevelerine ilişkin tartışmaların diyaloğundan oluşur. Daha somut ifade etmek gerekirse, başkanlık istemi tartışmalarının hangi "çerçeveler" üzerinden gerçekleştiğini saptamak, bu çerçevelerin "konuya özgü" doğasına rağmen, mümkün mertebe kendinden sonraki çalışmalarda uygulanabilir olmak bakımından daha "genel" çerçevelere ulaşmaktır. Bu yönüyle araştırmanın üçüncü motivasyonu çerçeve araştırmalarına katkı bağlamında ifade edilebilir.

Bu motivasyonlar, aynı zamanda araştırmanın önemine ilişkin bir bağlam oluşturur. Nitekim bu tez çalışması, başkanlık sistemi tartışmalarının haber medyasında nasıl çerçevelendiğini tespit ederek Türkiye'nin siyasal hayat ve kurumlarına ilişkin önemli bir meselenin iletişimsel konfigürasyonunu haber medyası üzerinden ele alarak konuya ilişkin literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın girişinde bahsedildiği üzere, önceki çalışmalar konuyu daha çok kampanya süreçleri odağında kesitsel olarak ele almakta, bu çalışma ise dönemler arası karşılaştırma yoluyla geniş bir tarihsel bağlamı hesaba katmaktadır. Çalışmanın önemi, bu yönüyle konuyu geniş bir tarihsel süreklilik içinde ele almak ve dönemler arasında bir karşılaştırma imkanına sahip olmaktır. Böylece çalışmanın önemi, hem ele alınan konunun tarihsel, güncel ve tartışmalı doğasından hem de araştırma tasarımının sunduğu potansiyellerden kaynaklanmaktadır.

Başkanlık sistemi tartışmaları, Türkiye'de demokratikleşme ve otoriterleşme arasında salınımlarla karakterize Türkiye demokrasisinin kurumsal dönüşümüyle yakından ilişkilidir ve bu dönüşüm, demokrasinin niteliği, medya sisteminin işleyişi ve toplumdaki kutuplaşma gibi birçok boyut üzerinden değerlendirilmeyi gerektirir. Bu bağlamda, tez, tartışmaların tarihsel akışı içinde ele alınmasıyla sadece bir döneme ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda siyasal süreçlerin iletişimsel kuruluşuna dair daha geniş çıkarımlara ulaşmaya olanak sağlamaktadır.

1.2 Araştırmanın Soruları ve Varsayımları

Teorik bölümde ele alındığı üzere çerçeveler temelde gazetecilik çerçeveleri, bireysel çerçeveler, konu çerçeveleri ve haber çerçeveleri olarak ayrılmaktadır (D'angelo ve Shaw, 2018). Bu çalışma, siyasi haber içerikleri üzerinden başkanlık sistemi tartışmalarının nasıl çerçevelendiğini incelemekte ve gazete içeriklerini nesneleştirmek suretiyle "haber çerçevelerine" odaklanmaktadır. Bu yönüyle araştırmanın temel sorusu aşağıda formüle edilmektedir.

- **Araştırmanın Temel Sorusu**: Başkanlık sistemini bir siyasal iletişim stratejisi ve siyasal projeksiyon olarak doğrudan kamuoyu gündeminin bir parçası haline getiren Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan dönemlerinde, gazetelerde başkanlık sistemine ilişkin haberler nasıl çerçevelenmiştir?

Bu temel soruya yanıt ararken uygulama açısından alt sorular şöyle sıralanabilir:

- **Alt soru 1**: Başkanlık sistemi tartışmaları hangi haber çerçeveleri ile inşa edilmiştir?
- **Alt soru 2:** Siyasal paralellik açısından farklı konumlanan gazetelerde Başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haberlerde çerçeveler arasında ne tür farklılıklar vardır?
- **Alt soru 3:** Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık makamında oldukları dönemler kendi arasında karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde iki dönem arasında tartışmaların çerçevelenmesi açısından benzerlik ya da farklılıklar nelerdir?
- **Alt soru 4:** Başkanlık sistemi tartışmalarının çerçevelenme pratikleri gazetecilik ve demokrasi açısından nasıl yorumlanabilir?

Bu sorulara ilişkin araştırmanın varsayımları ise teorik çerçeve ile ilişkili bir şekilde ele alınabilir.

Teorik bölümde ele alındığı üzere siyasal ve kamusal meselelerin haber medyası tarafından çerçevelenmesine ilişkin literatür, çoğunlukla "haber medyasının, sorunları ve olayları ne kadar bağımsız bir şekilde çerçevelediği" ya da "güçlü siyasi aktörler tarafından oluşturulan çerçevelerin kamuoyuna aktarmasında ne denli araçsal rol oynadığı" sorularına odaklanır. Pek çok ampirik kanıt vatandaşların haberlerde

karşılaştığı birçok sorun ve olayın, özellikle hükümet yetkilileri olmak üzere siyasi aktörler/elitler tarafından çerçevelendiği yönündedir (Lawrence, 2010, s.265).

Bu anlamıyla, siyasal haberleri siyasal aktörlerin çerçeveleme kapasitesi diğer aktörlere göre çoğu durumda daha baskın bir ihtimali ifade ettiği düşünülebilir. Bu hem gazetecilik araştırmalarının eleştirel mirasının geleneksel sorunsallarından biri olan siyasal aktörlerin/elitlerin haberlerin "birincil tanımlayıcılar" (Hall vd. 1978) olduğu tezi ile hem de çerçeveleme yaklaşımının belirli modelleriyle temellendirilebilir.

Bu bağlamda, Hall vd.'nin (1978) haber medyasının bazı sınırlı meydan okuma fırsatlarına sahip olsa da, siyasal elitlerin "birincil tanımlayıcılar" olarak, rutin erişim ve meşrulaştırma yoluyla söylemsel alanı tahkim etmesine olanak sağladığını ve siyasal aktörlerin bu alandaki tartışmanın terimlerini belirleme kapasitesine sahip olduğunu, bu yönüyle, iktidar aktörlerinin "seslerinin", farklı gazetelerin "kamu deyimlerine" çevrildiği ve bu sayede onlara "popüler güç ve yankı" kazandırdığı tespitleri hatırlanabilir (Hall vd., 1978, s. 61). Yine bu minvalde her ne kadar haber kaynaklarının erişim meselesine ilişkin farklı yaklaşımlar söz konusu ise de siyasal elitlerin haber kaynağı olarak gazetecilik süreçlerinde ve haber içeriğine yansımaları bakımından yapısal bir avantaja sahip olduğu konusunda geniş bir uzlaşının mevcudiyetinden söz edilebilir (özellikle bkz. Cottle, 2000).

Çerçeveleme yaklaşımı bağlamındaysa, Entman'ın (2004) ABD özelinde geliştirdiği "kademeli etkilenim modeli" güçlü siyasal aktörlerin çerçeveleme kapasitesine ilişkin bir diğer teorik temeli ifade eder. Bu modelde Entman, bir çerçeveyi destekleyen düşünce ve duyguların en üst yürütme gücünü ifade eden Beyaz Saray'dan sistemin geri kalanına kademeli bir şekilde yayıldığını ve çerçeveleme yarışının yönetici elitler tarafından kazanıldığına ve siyasal üstünlüğün elde edildiğine işaret etmektedir.

Kademeli etkilenim modelinde sistemin her seviyesini birbirine bağlayan etki akışı, kademeli bir akışla karakterize edilmektedir. Buna göre akış; hükümet aktörleri, diğer siyasi elitler, haber kuruluşları ve bu kuruluşların ürettikleri metinlerle muhatap olan kamuoyu şeklinde; bir anlamda yukarıdan aşağıya bir akışa işaret eder. Entman'ın modeli, yönetimdeki aktörlerin belirli bir siyasal konuyu çerçeveleme kapasitesinin

gücüne işaret etmesi açısından önemlidir. Nitekim Entman'a göre bazı aktörler, fikirlerini haberlere ve ardından kamuoyuna iletme konusunda diğerlerinden daha fazla güce sahiptir ve bunların başında hangi zihinsel çağrışımların etkinleştirileceğine karar verme konusunda en bağımsız yeteneğe ve düşüncelerinin genel fikir dolaşımının bir parçası olma olasılığına sahip olan "başkan" gelir (Entman, 2004, s.9).

Bu değiniler, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık sistemi tartışmalarını çerçeveleme kapasitesine ilişkin varsayımlarda bulunmaya teorik bir temel teşkil eder. Bu yönüyle, her iki liderin de başkanlık sistemi tartışmalarının çerçevelenmesinde etkin birer aktör olduğu varsayılabilir.

Özal ve Erdoğan'ın gerek başbakanlık gerek cumhurbaşkanlığı dönemleri açısından siyasal sistemin en tepesindeki siyasi aktörler olması ve sistem tartışmaları konusunun mahiyetinin her şeyden önce "haber değeri kriterleri" (bkz. Harcup ve O'neil, 2016) açısından en üst düzeyde öneme sahip olması hesaba katıldığında siyasal iletişim alanında en azından gündem belirleme açısından her iki aktörün de avantaja sahip oldukları ifade edilebilir. Bu yönüyle, her iki aktör de konunun sponsorluğunu üstlenme, gündeme getirme açısından yapısal bir avantaja sahip kabul edilebilir. Nitekim ideolojik ve editoryal yörüngesinden bağımsız olarak, haber medyasının bu türden bir haber konusuna kayıtsız kalması olası değildir. Ancak bu husus siyasal aktörlerin başlı başına doğrudan konuyu çerçeveleme kapasitesine sahip oldukları anlamına da gelmeyebilir.

Nitekim bu noktada haber çerçevelerinin kurulma sürecinin, haber kaynakları ve gazeteciler arasında; çerçevelerin belirlenme sürecinin ise haber kaynakları olarak siyasal aktörler, gazeteciler ve vatandaşlar arasında etkileşimli bir süreç olduğu hatırlanabilir (Baden, 2020). Çerçeveleme literatürünün özellikle gazetecilik merkezli sorgulamaları burada devreye girer. Nitekim gazeteciler "fikirleri ve dillerini" çeşitli kaynaklardan alabilirler, ancak aynı zamanda haberlere "kendi çerçevelerini" de katarlar (Gamson ve Modigliani, 1989, s. 3).

Çerçeve kurma sürecinde gazetecilik kurum, aktör ve normlarının belirli derecelerde faillik kapasitesine sahip olduğu hesaba katıldığında, gazetelerin konuya ilişkin çerçeveleme pratiklerinde bahse konu aktörlerden ayrışan bir konum alma ihtimalleri

de söz konusudur. Nitekim haber çerçeveleme literatüründe yaygın bir kabul, "konuların ve olayların siyasi aktörlerin niyetleri kadar gazetecilerin ve editörlerin kararlarıyla da çerçevelendiğidir" (Lawrence, 2010, s.265; Baden, 2020). Bu anlamıyla gazetecilerin faillik kapasitesi, toplumsal hareketlerin dinamizmi, siyasal aktörlerin dominasyonu gibi farklı aktör kapasitelerinden bahsetmek mümkündür (Benford ve Snow, 2000). Bu etkileşim sürecinin siyasal iletişimde rekabet ortamı açısından güç dağılımı itibarıyla yapısal sınırlılıklar içerdiği ve başta siyasi yetkililer olmak üzere bazı aktörlerin kimi durumlarda daha avantajlı olduğu da ayrıca hesaba katılmalıdır. Çerçeveleme yaklaşımına ilişkin bu değiniler, tezin teorik çerçevesini oluşturan diğer kurucu unsurlarla bir arada ele alındığında araştırmanın varsayımları somutluk kazanır.

Türkiye'de siyasal sistemin demokrasiye geçişten günümüze dek seçimsel demokrasi ve hibrit rejim arasında salınan bir karaktere sahip olduğu ifade edildiğinde, bu rejim tiplerinin özellikleri olarak; demokratik çoğulcu ortamın, sivil toplumun ve yatay katılım imkanlarının sınırlı olduğu baştan itibaren hesaba katılabilir (Siaroff, 2022). Bu yönüyle, başkanlık sistemi tartışmaları doğası gereği "siyasal" bir konu olduğundan ve seçimsel demokrasilerde siyasete toplumsal katılım kanallarının sınırlı; hibrit rejimlerde siyasal mobilizasyonun düşük olduğu hesaba katıldığında (Linz, 2021), başkanlık sistemi tartışmalarının siyasal aktörler arasında bir tür "elitler arası" tartışma olmakla sınırlı gerçekleştiği varsayılabilir. Bunun bir diğer yönü ise hem parti sisteminin hem siyasal kültürün kutuplaşma ile karakterize olmasından kaynaklı olarak (bkz. Kalaycıoğlu, 2024), siyasal elitler arasındaki tartışmanın da kutuplaşmış bir çerçevede gerçekleştiği varsayımıdır. Yine önemli bir husus, Özal ve Erdoğan'ın güçlü lider figürleri olarak, bütün bu tabloda, tartışmanın seyrini belirlemek üzere siyasal sistemin temel kurumlarını (anayasa değişiklikleri, referandumlar, vb.) araçsallaştırmak suretiyle, başkanlık sistemi tartışmaları makro düzeyde siyaseten ve kurumsal düzeyde çerçeveleme girişimlerinin ve buna eşlik eden siyasal iletişim pratiklerinin tartışmaların çerçevelenmesinde etkili faktörlerden biri olduğu varsayımıdır.

Gazetecilik ve demokrasi ilişkisi açısından temel varsayımlar, gazetelerin kamusal tartışmaya kendi yörüngelerinde katkı sağladığıdır. Teorik bölümde ele alındığı üzere, haber medyasından demokratik beklentiler, teorik modellere göre farklılık arz

etmektedir. En üst düzeyde haber değeri kriterlerini karşılama bakımından gazetelerin tümüyle "bilgilendirme" işlevini ifa ettiği ve yine kendi editoryal politikaları ve ideolojik yörüngeleri doğrultusunda hedef kitlelerinin siyasal mobilizasyonuna katkı sağlama açısından temel düzeyde bilgilendirme ve (sınırlı da olsa) demokratik katılım yönünden medyasal bir teşviğe zemin oluşturduğu öngörülebilir. Bu yönüyle demokrasinin "minimalist" kavranışı baz alındığında tartışmanın seyrine ilişkin medya performansı kendi ekseninde yeterli bulunabilir. Ancak bu türden bir demokratik performans çeşitli açılardan sorguya açıktır. Nitekim gazetelerin "kendi yörüngelerinde" bir performans izlemesi, tartışmanın çoğulcu, rasyonel, müzakereci bağlamlarda demokratik niteliğini sınırlama kapasitesini ifade eder. Bu yönüyle gazetelerin tartışmaya katkısı demokrasinin "müzakereci", "katılımcı", "radikal" versiyonları açısından idealize edilen performansı yakalayamadığı şeklinde bir öngörüde bulunabilir. Bu öngörünün en temel nedeni, başkanlık sistemi tartışmalarının sponsorları (siyasal aktörler) ve içeriği dolayısıyla farklı kamusallıkların içerilmediği bir iklimde gerçekleştiği varsayımıdır. Ayrıca tartışmaların rasyonel muhakeme ve ideal tartışma süreçlerinden ziyade, kutuplaşmış bir siyasal alanda ve onun yansıması olarak kutuplaşmış medya sisteminde, kutupların hitap ettikleri kitlelerin duyarlılıklarını pekiştiren bir yönelimi takip ettikleri öngörüsüdür. Bunda temel teorik dayanak kutuplaşmış medya sisteminin karakteristiklerine ilişkindir (Hallin ve Mancini, 2004).

Teorik çerçevede ele alındığı üzere Türkiye'de medya sisteminin karakterstikleri kutuplaşmış çoğulcu model ile değerlendirilmekte ve modelin ayırt edici karakteristiklerinden biri olan siyasal paralelliğin Türkiye'de medya sisteminin baskın karakteristiklerinden biri olduğu yönündedir (Kaya ve Çakmur, 2010; Bayram, 2010, Ercebe, 2016; Akser ve Baybars-Hawks, 2024). Bu bağlamda, gazetelerin konuya yaklaşımları itibarıyla tartışmalarda deyim yerinde ise "siyah" ve "beyaz" şeklinde bir tonaja sahip olduğu ve gri alanların sınırlı olacağı varsayımında bulunulabilir. Bunda medya sistemindeki siyasal paralelliğin etken olduğu ifade edilebilir. Bu anlamıyla incelenen gazetelerin Özal ve Erdoğan'ın siyasal konumuna olan yakınlık ve uzaklıklarına göre, başkanlık sistemi tartışmalarında kategorik bir pozisyon belirlemesi ve içeriklerin de bu pozisyonu pekiştirecek bir çerçeveleme biçimi alacağını varsaymak mümkündür. Ancak bu noktada Özal ve Erdoğan dönemi arasında bir ayrıma dikkat çekmek gerekir. Türkiye'de medya sisteminin farklı

dönemlerini inceleyen Bayram (2010), Özal döneminde medya sisteminin "siyasal paralellik" açısından diğer dönemlere kıyasla "düşük" bir seyir izlediğini tespit etmektedir. Erdoğan dönemini ele alan çalışmalar ise, Erdoğan'ın iktidara gelişinden günümüze dek siyasal paralelliğin yüksek seyrettiğini; hatta günümüze yakın bir periyotta siyasal paralellikten ziyade medyanın "araçsallaştırılması" yönünde bir görünümün cari olduğunu tespit eder (Akser ve Baybars-Hawks, 2024; Bulut ve Yıldırım, 2020; Çarkoğlu ve Yavuz, 2010; Çarkoğlu, Baruh ve Yıldırım, 2014; Doğu ve Mat, 2019; Yıldırım, Baruh ve Çarkoğlu; 2020). Bu hususlar örneklem olarak belirlenen gazetelerin tercihinde belirleyici olduğu kadar, örneklemin sınırlılıklarını da ifade eden belli yönler içermektedir.

1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Başkanlık sistemi tartışmalarının nesneleştirilmesine ilişkin olarak çalışmanın kapsadığı tarihsel kesitler; Türkiye'nin siyasal hayatında kendilerini güçlü liderlik nosyonu ile konumlandıran ve Türk Sağı içerisinde belirli süreklilikler arz eden Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidarda oldukları dönemleri kapsamaktadır. Bunun en önemli nedeni, her iki siyasal aktörün bir hükümet sistemi olarak başkanlık sisteminin doğrudan ve diğer aktörlere nazaran daha kararlı bir tonda savunmuş olmaları ve daha da önemlisi buna ilişkin siyasi girişimlerde bulunmalarıdır. Her iki siyasal aktör hem Başbakanlık hem Cumhurbaşkanlığı makamında bulunmuş olduğundan; çalışma kapsamında incelenecek olan tarihsel kesitler söz konusu dört dönemi de kapsamaktadır. Çünkü bu iki ayrı yönetim kademesinin özellikle en üst icra yetkisine (yürütmenin Cumhurbaşkanlığı kanadı) sahip olmak/olmamak bakımından aktörlerin siyaset yapma biçim ve araçlarında, siyasal iletişim stratejilerinde göreli bir değişikliğe yol açtığı söylenebilir.

Bu çerçevede araştırma, Turgut Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamında bulunduğu 1983-1993 yılları ile Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamında bulunduğu sürenin bir kısmı olan 2002 ve 2017 tarihleri arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zaman dilimi, iki aşamalı incelenmektedir. Birinci aşama aktörlerin başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinin kendi içerisinde karşılaştırılmasıdır. İkinci aşama ise iki ayrı aktörün

iktidar periyotlarının birbirleri ile karşılaştırılmasıdır. Bu dönemselleştirmeleri "zaman çerçevesi" olarak ifade etmek mümkündür.

Tablo 15: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Analizinde Zaman Çerçeveleri

Zaman Çerçevesi	Dönem	Pozisyon	Tarih Aralığı	Siyasal Örüntüler
I. Zaman Çerçevesi	Turgut Özal	Başbakanlık	1983 – 1989	ANAP iktidarı, yürütme yetkisinin Özal uhdesinde merkezileşmesi tartışmaları
II. Zaman Çerçevesi	Turgut Özal	Cumhurbaşkanlığı	1989 – 1993	Tarafsızlık tartışmaları, yarı-başkanlık temalı söylemler
III. Zaman Çerçevesi	Recep Tayyip Erdoğan	Başbakanlık	2002 – 2014	AKP'nin iktidarı, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi, 2007-2014 arası Anayasa değişiklikleri; başkanlık söylemlerinin kurumsallaşması
IV. Zaman Çerçevesi	Recep Tayyip Erdoğan	Cumhurbaşkanlığı	2014 – 2017	Fiili başkanlık, referandum sürecine geçiş

Özal dönemi, Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamında bulunmasına ilişkin olarak nitel bir ayrımla iki farklı zaman çerçevesi özelinde incelenmektedir. I. Zaman Çerçevesi, 1983-1989 yılları arasında Özal'ın Başbakanlık Dönemi'ni; II. Zaman Çerçevesi: 1989-1993 yılları arasında Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi'ni ifade etmektedir.

Erdoğan döneminde ise araştırmanın III. ve IV. Zaman Çerçevesi olarak belirlenmiştir. 2002-2007 yılları arasında Erdoğan'ın başbakanlığının ilk döneminden başlayan III. Zaman Çerçevesi, AKP'nin iktidarıyla başlayıp Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçildiği döneme kadar olan periyodu ifade eder. Son olarak IV. Zaman Çerçevesi ise 2014-2017 yılları arasında Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığının ilk dönemi ile referandum süreci arasındaki dönemi ifade eder.

Araştırmanın kapsamı bu bağlamda iki aktör olarak Özal ve Erdoğan'a odaklanmakta, niteliksel açıdan aktörlerin başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemleri ayrı ele alınmakta ve yukarıda gösterildiği şekliyle farklı zaman çerçeveleri özelinde nesneleştirmektedir. Bu bağlamda araştırmanın analiz nesnesine ilişkin veri evreni,

1983-1993 yılları ve 2002-2017 yılları arasında Türkiye'de yayın yapan ulusal gazetelerden oluşmaktadır.

Araştırma evrenini çalışmanın kendi sınırları içerisinde temsil etme potansiyeline sahip örneklemin belirlenmesinde, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık sistemine yönelik ilgisi ile gazetelerde başkanlık sistemine ilişkin haber çerçeveleri arasında siyasal paralellik açısından nasıl bir ilişki söz konusu olduğu sorusuna yanıt aranmış; gazetelerin farklı bakış açıları, editoryal konum ve politik-ideolojik yönelimlerinin dengeli bir dağılım göstermesi dikkate alınmıştır. Bu eksenler, daha evrenselleşmiş siyasi yelpaze baz alındığında; "sağ" - "sol"; Türkiye'nin özgün siyasi kutupları baz alındığında "laik/seküler" - "muhafazakar" gibi farklı ideolojik değer yönelimleri üzerinden kategorize edilebilir.

Araştırmada Turgut Özal'ın hem başbakanlık (1983-1989) hem de cumhurbaşkanlığı (1989-1993) dönemlerini ifade eden evreni temsil etmesi amacıyla seçilen gazeteler Tercüman, Milliyet ve Cumhuriyet'tir. Gazeteler, siyasal paralellik, ideolojik temsil ve dönemsel etkilerine bağlı olarak seçilmiştir. Tercüman gazetesi sağ/muhafazakar eğilimli, Milliyet ana akım/merkez eğilimli ve Cumhuriyet sol-kemalist/seküler eğilimli bir çizgiye sahip olmasıyla bu dönemdeki medya çeşitliliğindeki haber çerçevelerini tespit etmek açısından önem arz etmektedir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi liderlik sürecini ifade eden başbakanlık (2002-2014) ve cumhurbaşkanlığı (2014-2017) makamında bulunduğu zaman dilimlerinin incelenmesi içinse, araştırmanın evreni temsil etmesi bakımından 2002-2017 yılları arasında Türkiye'de yayın yapan ulusal gazetelerden Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Şafak tercih edilmiştir. Bu dönemi temsilen belirlenen gazeteler de, ideolojik farklılıkları, kültürel çatallanma temelinde gelişen siyasal paralellikleri ve dönemin medya yapısındaki çeşitliliği yansıtması açısından seçilmiştir. Cumhuriyet sol-kemalist/seküler eğilimli, Hürriyet merkez eğilimli ve Yeni Şafak sağ/muhafazakar eğilimli bir yayın politikası izlediğinden; bu seçkinin, farklı ideolojik bakış açılarını ve başkanlık sistemi tartışmalarının medya söylemindeki haber çerçeveleri çeşitliliğini incelemek açısından işlevsel olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada ise başkanlık sistemi tartışmalarının inceleneceği gazeteler belirlenirken dikkate alınan esas husus; gazetelerin siyasi yelpazedeki konumları kadar, bu gazetelerin çalışmanın odağındaki siyasi aktörlere (Özal ve Erdoğan) yönelik siyasi konumlarının dikkate alınarak belirlenmiş olmasıdır. Daha açık bir deyişle, gazeteler bahse konu aktörlere yönelik siyasal paralellik temelinde "karşıt", "nötr", "lehte" şeklindeki varsayımsal konumlanmaları baz alınarak belirlenmiştir. Bu tercihin sebebi, önceki bölümde ele alınan siyasal paralellik boyutunun tartışma bazında etkin olup olmadığını ve ne denli etkin olduğunu tespit etmektir. Bunlardan hareketle, belirlenen gazeteler ve konumları Tablo 16'da gösterildiği şekildedir.

Tablo 16: Başkanlık Sistemi Tartışmalarının İncelendiği Gazeteler

Özal Dönemi (1983–1993)	**Erdoğan Dönemi (2002–2017)**
Cumhuriyet	Cumhuriyet
Milliyet	Hürriyet
Tercüman	Yeni Şafak

Tercüman, siyasal paralellik açısından belli yönleriyle Özal'ın siyaset tasavvuru ve ideolojik kompozisyonuyla koşutluk arz etse de dönem itibarıyla Özal'ın rakibi olan Demirel liderliğindeki DYP'ye yakınlığı itibarıyla; Özal'a paralel bir editoryal pozisyon almak bir yana, Özal karşıtı pozisyon aldığı durumlar dahi söz konusudur. Nitekim dönem itibarıyla Özal ve Demirel arasındaki siyasi gerilimde Tercüman ağırlıkla Demirel'le paralel bir tutum seyretmiştir. Bu noktada örneklem belirlenirken "basın-parti paralelliği" değil; "siyasal paralellik" baz alınmıştır.

Çalışmada tercih edilen bu kategorizasyon; salt araştırmacının yaklaşımından ziyade, literatürde önceki çalışmalardan hareketle de temellendirilebilir. Bu bağlamda çalışmada Turgut Özal dönemi için incelenen gazetelere ilişkin kategorizasyon; Salih Bayram'ın Türkiye'nin medya sistemini sistematik olarak incelediği analizinde ulaştığı bulgular baz alınarak temellendirilebilir (bkz. Bayram, 2011, s.102). Recep Tayyip Erdoğan Dönemi içinse bu kategorizasyon; Kerem Yıldırım, Lemi Baruh ve Ali Çarkoğlu'nun siyasi kampanyalar odağında haberciliğin dinamikleri ve basın parti paralelliği odağında gerçekleştirdikleri çalışmanın bulgularıyla koşutluk arz etmektedir (bkz. Yıldırım, Baruh ve Çarkoğlu, 2021, s.335). Bu çalışmalar seçilirken;

çalışmanın odağını oluşturan zaman çerçevelerini medya-siyaset ilişkisi açısından ele alan ve medya sistemi ve siyasal paralellik nosyonunu baz alan sistematik araştırmalar olması bakımından örneklemin temsil kapasitesine ilişkin varsayımları teyit eden bir yöne sahip sayılabilir.

Diğer yandan ise örneklemin araştırmanının sınırlılıkları bağlamında belirli düzeylerde kırılganlığa sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Bu bağlamda dönemler arasında inceleme yaparken Özal ve Erdoğan döneminde gazetelerin bazısının iki dönemde de sabit kalması (*Cumhuriyet -> Cumhuriyet*), bazılarının ise değişiklik göstermesi (*Milliyet ->Hürriyet* ve *Tercüman->Yeni Şafak*) izaha muhtaçtır.

- Cumhuriyet her iki dönemde de yayın hayatına devam ettiğinden ve ayrıca her iki dönemde de bahse konu iktidar aktörlerine karşıt bir editoryal çizgi benimsediğinden, iki dönemde de incelenmesi uygun görülmüştür.
- Özal döneminde ana akımı temsilen incelenen Milliyet, Erdoğan döneminde de yayın hayatına devam ediyor olsa da sahiplik yapısından kaynaklı olarak bu dönemde Milliyet'in ana akımı temsil etme potansiyelinin zayıfladığı düşüncesine yol açmıştır. Tiraj ve repütasyon açısından da bu dönemde ana akımı daha çok Hürriyet gazetesinin temsil ettiği düşünüldüğünden; Erdoğan döneminde ana akımı temsil etmesi mantığıyla Hürriyet gazetesinin incelenmesi tercih edilmiştir.
- Özal dönemi boyunca yayın hayatını sürdüren Tercüman gazetesi ise Erdoğan döneminde mevcut olmadığından, örnekleme bir başka gazetenin dahil edilmesi zorunlu bir gereklik olarak kaydedilebilir. Dolayısıyla Tercüman gazetesinin fiilen yayınlarına son vermesi bakımından Erdoğan döneminde bir devamı olmadığı için, Erdoğan'la siyasal paralellik içinde bir yayın politikasına sahip olduğu düşünülen ve sağ-muhafazakar çizgide yayın politikası izleyen Yeni Şafak örnekleme dahil edilmiştir.

İlk olarak, maksimum çeşitlilik mantığıyla düşünüldüğünde taranan gazetelerin aynı ile tekrar etmesi yerine farklılaşması; temsilde çeşitliliğin artması açısından bir yönüyle zenginlik ifade ettiği söylenebilir. Ancak ikinci olarak; karşılaştırmalı araştırmalarda ön planda olan karşılaştırılan nesneler arasında maksimum tutarlılık

açısından değerlendirildiğindeyse; bu değişikliklerin bir sınırlılık olabileceğini de ifade etmek gerekir. Bu, husus başlı başına araştırmanın sınırlılıklarından biri olarak kaydedilebilir.

Sonuç olarak;

- Türkiye'nin siyasal hayatında siyasal, sistemik-kurumsal, toplumsal, kültürel açıdan kuşatıcı dönüşümlerin sinyalini veren bir kırılmaya işaret eden başkanlık sistemine geçiş sürecinde gerçekleşen tartışmaları;
- Tartışmaların kendi tarihsel sürekliliği içerisinde ele alarak (Özal ve Erdoğan dönemleri),
- Gazetecilik ve demokrasi ilişkisi bağlamında (normatif perspektif),
- Siyasal ilgi, algı ve söylemi yapılandırma gücüne sahip haber medyasına odaklanmak suretiyle (siyasal iletişim)
- Gazete haberlerini çerçeve analizi ile nesneleştirerek ulaşılacak bulgularla özgün bir doktora tez çalışması olmaya adaydır.

1.4 Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, nitel çerçeveleme analizi yöntemi ile inşa edilmiştir. Çerçeveleme analizi, en temelde çerçevelerin nasıl üretildiğini, harekete geçirildiğini ve diğer çerçevelerle nasıl etkileşime girdiğini tanımlayan bir yöntemdir (Mendonça ve Simões, 2022, s.345). Literatür başlığında da değinildiği üzere, iletişim çalışmaları ve yorumsamacı siyasa araştırmaları, anlam oluşturma süreçlerini anlamak ve analiz etmek ve aktörlerin politika süreçlerinde ve bu süreçlerin anlamını nasıl oluşturdukları konusundaki farklılıkları yakalamak veya çerçevelerin nasıl ortaya çıktığını, evrildiğini, baskın hale geldiğini anlamak için kavramsal ve metodolojik bir araç olarak çerçevelemeyi kullanır (Van Hulst vd. 2024, s.6). Bu çalışmada da çerçeveleme analizine başvurulmasının nedeni başkanlık sistemi tartışmalarının hem siyaseten hem iletişimsel olarak haber çerçeveleri aracılığıyla nasıl çerçevelendiğini saptamaya imkan tanımasıdır.

Çerçeve analizi, önceki bölümde ele alındığı üzere, kendine özgü teorik ve kavramsal bir birikime dayanır. Çerçeveleme yaklaşımının metodolojik bir yönelim olarak işlemesini sağlayan ise teorik ve kavramsal birikimin içerik analizi, tematik analiz gibi

çeşitli araştırma teknikleriyle birleştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu yönüyle çerçeveleme analizi, iletişim disiplininde yaygın olarak başvurulan diğer yöntem ve tekniklerden belli yönleriyle ayrılmaktadır. Bir yöntem olarak çerçeve analizinin ayırt edici yönü, salt uygulamaya dönük bir "teknik" olmaktan ziyade; teori/kavram-epistemoloji ve ontoloji arasında araştırmanın bütününü kuşatan bir metodolojik strateji olarak varlık kazanmasıdır. [19]

Çalışmanın temel araştırma yönelimi, nitel araştırma desenine dayanmakta olup; araştırma temelde nitel veri analizi mantığıyla yapılandırılmış ve metodik olarak temel içerik analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Bu açıdan çerçeve analizi stratejisi oluşturulurken, nitel araştırmanın karakteristikleri (bkz. Creswell, 2017, s.185), temel içerik analizi tekniğinin gereksinimleri (bkz. Bilgin, 2014, s.18) ve çerçeve analizinin metodolojik duyarlılıkları (bkz. Matthess ve Kohrig, 2008) hesaba katılarak; nitel bir çerçeveleme analizinin temel uygulama basamakları takip edilmiştir (bkz. Linström ve Willemien, 2012, ss.29-31). Yine genel olarak nitel araştırma desenin özel olarak çerçeveleme yönteminin risklerinden biri olan araştırmacının öznelliğini paranteze almak için (bkz.Van Gorp, 2010) ve incelenen nesnenin iletişimsel katmanlarını daha detaylı bir şekilde serimleyebilmek adına (bkz. Doğu, 2013) çerçeveleme analizini diğer yöntemsel uygulamalardan spesifik olarak ayırt etmeye dönük hususları pratiğe dökebilmek üzere önceki araştırmaların metodik önerileri ve uygulama mantıklarından yararlanılmıştır.

Bununla beraber çerçeve analizinin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin her çalışmanın kendi epistemolojik karar mekanizmaları ile belirlenebilecek farklı araştırma dinamikleri söz konusudur. Bu açıdan çalışma yukarıda zikredilen çalışmaların çizdiği metodolojik çerçeve içerisinde kendi ihtiyaçları doğrultusunda bir araştırma stratejisi üzerine kurulmuş olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmanın temel duyarlılığı; a) başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin hususi iletişimsel pratikleri tespit edebilmek; ama aynı zamanda da b) doğrudan konu ile sınırlı çerçeveler imal etmek yerine literatürdeki çerçeve stoğundan beslenerek tekrar edilebilirlik, uyarlanabilirlik ve

[19] "Yöntem", dar anlamda veri toplama ve analizinde kullanılan spesifik teknikler, araçlar veya prosedürler olarak tanımlanabilirken; "metodoloji" ise araştırmada kullanılan yöntemlerin seçimini ve kullanımını yönlendiren kuramsal, kavramsal çerçeve veya felsefi arka planı ifade eder (Punch, 2020, s.15).

tutarlılık gibi önemli hususlarda genel çerçevelerin sunduğu avantajlardan yararlanmak ve c) bu yolla da literatürün birikimsel mirasına eklemlenebilmektir.

1.5 Uygulama Stratejisi

Çalışmada, araştırma stratejisi çalışmanın kendine özgü patikasında belirlenirken, yöntemin standardizasyonuna da ayrıca önem gösterilmiş ve bu anlamıyla çerçeveleme analizinin uygulanabilmesi için gerekli aşamaların her birinde sistemli ve tutarlı bir yapının kurulmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın yöntem ve uygulama stratejisi Linström ve Willemien'in (2012, ss.29-31) "çerçeveleme araştırmalarında izlenmesi gereken 7 aşama" takip edilerek inşa edilmiştir. Aşağıda Tablo 17'de gösterildiği üzere, çerçeveleme analizinin literatürde kabul görmüş yedi temel aşaması, bu araştırmanın somut uygulamasıyla eşleştirilmiş; medya türü ve konu seçiminden başlayarak çerçeve tipolojilerinin belirlenmesi ve operasyonel tanımların yapılandırılmasına dek uzanan sistematik süreç ayrıntılı biçimde yapılandırılmıştır. Metodolojik stratejinin yapılandırılmasında, analiz sürecinin şeffaf, karşılaştırılabilir ve tekrarlanabilir olma hususlarında işlevsel bir dayanak teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Tablo 17: Başkanlık Sistemi Tartışmalarına İlişkin Haberlerin Çerçeveleme Analizinin Tasarımında 7 Aşama

Adım	Kuramsal Tanım	Uygulama	Yöntemsel Gerekçe
1. Ortam / Konu Seçimi	Analiz; medya türü ve belirli bir konu üzerine odaklanır.	Gazeteler & "Başkanlık Sistemi" tartışmalarına ilişkin haber içerikleri	Gazeteler hem içeriğe erişim standardizasyonu hem daha sistemli siyasal argümantasyon içerdiğinden, çerçeve analizine uygun bir tür olarak seçilmiştir.
2. Zaman Çerçevesi	Belirli bir tarihsel dönem seçilir; seçimin gerekçesi metodolojik olarak açıklanır.	Özal Dönemi (1983–1993) Erdoğan Dönemi (2002-2017)	Her iki dönem de başkanlık sisteminin tartışıldığı, siyasal dönüşüm işaretlerinin yoğunlaştığı tarihsel periyotlardır. Dönemler arası karşılaştırma zamansal değişimi ve devamlılıkları kavramayı sağlar.
3. Örneklem Seçimi	Zaman çerçevesi doğrultusunda medya evreninden temsil gücü yüksek örnekler belirlenir.	Özal Dönemi: Cumhuriyet, Milliyet, Tercüman Erdoğan Dönemi: Cumhuriyet, Hürriyet, Yeni Şafak	Farklı siyasal paralellik, kültürel çatallanma ve ideolojik pozisyonları yansıtan gazeteler, savunucu ve karşıt çerçevelerin tespitini olanaklı kılar.
4. Analiz Birimi	Analiz birimi makale, tema veya paragraf düzeyinde olabilir.	Analiz birimi: "Başkanlık sistemi" temalı gazete haberleri	Her haber, çerçeve araçları ve akıl yürütme stratejileri düzeyinde kodlanabilir bir analitik birim olarak incelenmiştir.
5. Çerçeve Tipolojisinin Belirlenmesi	Çerçeve seçimi tümevarım (açık kodlama) veya tümdengelim (ön tanımlı çerçeveler) olabilir.	Konuya özgü 9 tematik kategori belirlenerek, Boydstu n vd.nin (2014) genel çerçeveleriyle eşleştirilerek hem tümevarım hem tümdengelim yöntemleriyle belirlendi.	Literatür + Ham veri/Ön Kodlama + Boydstun vd.nin (2014) genel çerçevelerinden hareketle hibrit tipoloji kullanımı.
6. Operasyonel Tanımların Belirlenmesi	Entman (1993, 2004, 2007). Van Gorp, (2007, 2010).	Her bir çerçeve, açık kodlamadan elde edilen tekrar eden temalar; Entman'ın dört işlevi (sorun tanımı, nedensel yorum, ahlaki değerlendirme, çözüm önerisi) ve Van Gorp'un kültürel çerçeve paketleri anlayışı ile birlikte tanımlandı.	Çerçeveler: Entman'ın "Sorun tanımı, Nedensel yorum, Ahlaki değerlendirme, Çözüm önerisi" yapısına göre; Van Gorp'un kültürel temsiller, semboller ve anlatı kalıpları üzerinden çerçeve araçları ve akıl yürütme araçları üzerinden tespit edildi.
7. Haber Çerçevelerinin Belirlenmesi	Önceki adımlardan sonra haberlerde baskın çerçeveler tanımlanır.	Her haber metni, ilgili çerçevelerle kodlandı.	Entman'ın "tam gelişmiş çerçeve" modeli uyarınca, çerçevenin işlevsel bütünlüğü incelendi; Van Gorp'un çerçeveleme ve akıl yürütme araçları ile ilişkilendirildi.

Tablo 17'de sıralanan 7 aşamanın ilk 4 aşaması, haber medyası özelinde gerçekleştirilen içerik araştırmalarının tümünde takip edilen standart aşamalar olarak görülebilir. Çerçeveleme yöntemi açısından ayırt edici metodik aşamalar ise esasen Tablo 17'deki son 3 aşama olan "Çerçeveleme Tipolojisinin Belirlenmesi", "Operasyonel Tanımların Belirlenmesi" ve "Haber çerçevelerinin belirlenmesi" aşamalarıdır.

Nitekim literatür bölümünde de değinildiği üzere, araştırma stratejisi bağlamında çerçeveleme analizinde belki de en temel soru(n) çerçevelerin nasıl tespit edilebileceği, nasıl tanımlanabileceği ve bu anlamıyla nasıl analiz edilebileceğidir. Bu soruya çeşitli düzeylerde değişen yanıtlar söz konusudur.

Metodik açıdan temel ayrımlardan biri, "tümdengelimsel yaklaşım" ile "tümevarımsal yaklaşım" arasındadır. Tümevarımsal yaklaşımlar, özgün bir araştırmada çerçevelerin araştırmacı tarafından saptanmasını gerektirirken, tümdengelimli yaklaşımlar, çerçeveleri teorik ya da ampirik literatürden ödünç alarak; standart içerik analiziyle kodlamaya dayalı bir yaklaşımı ifade eder (Mathess ve Kohring, 2008, s.262). Bu husus aynı zamanda araştırmacılar içinde teorik bölümde ele alındığı üzere "genel çerçeveler" ve "konuya özgü çerçeveler" arasında bir tercihte bulunmak anlamına gelir (deVreese, 2005). Nitekim tümdengelimli yaklaşımlar mevcuttaki genel çerçeve stoğundan yararlanabileceği gibi, tümevarımsal yaklaşımlar konuya özgü çerçeveleri tespit etmeye yönelik bir ilgi ile karakterizedir.

Bununla birlikte, tümdengelimsel ve tümevarımsal yaklaşım bir arada da kullanabililir. Zaten pratikte "birçok çalışmanın tümevarımsal ve tümdengelimsel araştırma stratejilerinin ince bir karışımını uyguladığı" ifade edilmektedir (Mathess ve Kohring, 2008, s.262). Benzer şekilde çerçevelerin saptanmasında ve analizinde de genel çerçeveler ve konuya özgü çerçeveler arasında kategorik bir karşıtlık yerine boyutlar arasında etkileşim ya da aşamalı analiz modelleriyle hibrit bir yaklaşım benimsenebilmektedir (Brüggeman ve D'angelo, 2018, s.90). Bu temel ayrım noktalarına ilişkin sorular, bu çalışma için de geçerlidir.

İlk etapta yanıtlanması gereken soru; başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haber çerçeveleri analize tabi tutulurken; çerçevelerin saptanmasına yönelik tümdengelimsel ya da tümevarımsal seçeneklerden hangisi tercih edilmesi gerektiği sorusudur.

Van Gorp'a göre, haber metinlerindeki gizil varlıkları nedeniyle çerçeveleri tespit etmek "doğası gereği öznel bir girişimdir." Bu öznellik, özellikle tümdengelimsel bir yönelimi benimseyenler tarafından eleştirilmektedir. Van Gorp, çerçeve analizinde tümevarımsal ve nitel yönelimle hareket eden araştırmacılar için haber söylemlerinde çerçeveleri saptama sürecinde "öznelliğini ortadan kaldırmaya yardımcı olacak" bir metodolojik yönerge sunmaktadır. Bu yönerge tümdengelimli ve tümevarımsal çerçeve analizlerinin güvenirliğine ilişkin analiz tekniklerini diyalojik olarak yeniden birleştirmektedir (Van Gorp, 2010, s.86). Bu noktada hem mevcut birikimden yararlanarak genel çerçevelere başvurup hem konuya özgü iletişimsel pratikleri bulgular düzeyinde ortaya çıkarmak konusunda oluşan çelişkiyi aşmak üzere, araştırma stratejisinde tümdengelimsel ve tümevarımsal yaklaşım bir arada etkileşimli biçimde kullanılabilmektedir. Araştırmanın yörüngesini oluşturan bu hususlar, takip eden alt başlıklarda uygulama stratejisinin ele alınmasıyla birlikte somutluk kazanmaktadır.

1.6 Tematik Kategorilerin Oluşturulması

Hertog ve Mcleod (2001), çerçeve analizine hazırlık aşamasında araştırmacıların çok geniş bir içerik yelpazesini inceleyerek kendi bakış açılarından ve hakim kültürel varsayımlardan uzaklaşıp farklı bakış açılarını ve bu yönüyle olası çerçeveleri saptayabilmek için çoklu okuma yapmak gerektiğini ifade eder. Buna göre, çerçeve analizinde "medya metinlerinin analizine hazırlanmak için ideolojik olarak farklı kaynaklar arasında geniş bir okuma yapmak" gerekmektedir. Nitekim "başarılı bir çerçeve analizi için, incelenen konu için bir dizi potansiyel çerçevenin farkında olmak" gerekmektedir. Bunun için de araştırmacıların "akademik literatür incelemesinin ötesinde, kendilerini oldukça farklı bakış açılarını yansıtacak şekilde seçilmiş metinlere maruz bırakmak gerektiğini" ifade ederler.

Bu hususa ilişkin olarak, çerçeve analizine hazırlık aşamasında, literatürün incelenmesinin yanı sıra, farklı dönemleri (Özal, Demirel, Erdoğan) ve farklı alanları

(literatür, parti materyalleri, haberler ve köşe yazıları) kesen materyaller özellikle incelenmiş ve tipik bir literatür değerlendirmesinden ziyade, araştırmanın tasarımına yönelik endişe ve motivasyonlarla aktif okuma gerçekleştirilmiş ve başkanlık sistemi tartışmalarının çerçevelenmesine ilişkin muhtemel kategoriler, temalar ve argümanlardan gözlemsel bir materyal havuzu oluşturulmuştur. Bu süreçte başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin tematik yapılandırmanın oluşturulmasında yararlanılan materyaller çeşitlilik göstermektedir. Bu kaynaklar; akademik literatür, hukuki-siyasal derlemeler ve ampirik-basın incelemeleri olarak üç grupta toplanabilir.

İlk olarak, akademik literatürde yer alan bazı çalışmalar, başkanlık sistemi tartışmalarının tarihsel bağlamı, hükümet sistemleri arasındaki karşılaştırmalar ve Türkiye'ye özgü uygulama örüntüleri bakımından konuya ilişkin etraflı değerlendirmeler sunmakta ve teorik düzeydeki çeşitli ve çatışan yaklaşımları kavramaya olanak sunmaktadır. Bu kapsamda materyal oluşturmaya dönük yararlanılan eserler ve içerikleri şu şekildedir:

Gülgün Tosun ve Tanju Tosun'un *Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı: Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri* adlı çalışması, Türkiye'deki sistem tartışmalarını tarihsel bir arka plan içinde ele alarak başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemleri karşılaştırmalı biçimde incelemiştir. Cem Akaş'ın derlediği *Kritik Kavşak* adlı kitap ise parlamenter ve başkanlık sistemlerine dair hem Türkiye'den araştırmacıların yorumlarını hem de Linz, Horowitz ve Lipset gibi yazarların klasikleşmiş değerlendirmelerinin çevirilerini içermesi bakımından zengin bir kaynak niteliğindedir. Serap Yazıcı'nın *Parlamenter Sistem - Başkanlık Sistemi, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme* başlıklı çalışması ise AKP sonrası dönemde sistem değişikliğine giden örüntüleri çözümlemekte, hükümet sistemlerinin avantaj ve dezavantajlarını karşılaştırarak aktarmaktadır. Diğer yandan, Burhan Kuzu'nun *Her Yönüyle Başkanlık Sistemi* adlı çalışması başkanlık sisteminin uygulanabilirliğini savunmakta; Kuzu'nun siyasal konumu nedeniyle esere açık bir siyasal argümantasyon boyutu da kazandırmaktadır.

İkinci olarak, farklı bakış açılarını içeren derleme eserler, başkanlık sistemine yönelik destek ve eleştirilerin çok sesli biçimde bir arada incelenebilmesine olanak tanımaktadır. Türkiye Barolar Birliği tarafından yayımlanan, Teoman Ergül'ün yayına hazırladığı *Başkanlık Sistemi* adlı derleme, özellikle 2005 yılında dönemin siyasi

figürleri (Burhan Kuzu, Cemil Çiçek ve Recep Tayyip Erdoğan) tarafından yapılan başkanlık sistemi açıklamaları sonrasında sistem tartışmalarına ağırlıkla eleştirel olarak odaklanmıştır. Bir diğer derleme ise, *Yeni Türkiye* dergisinin 2013 yılında yayımladığı *Başkanlık Sistemi Özel Sayısı*, "34 devlet ve siyaset adamı [sic.] ile 71 bilim insanı ve yazarın katkı sunduğu" metinleri içermekte; iktidar ve muhalefet cephesinden çeşitli aktörlerin görüşlerini bir arada sunmasıyla dikkat çekmektedir.

Son olarak, ampirik düzeyde yapılmış dönemsel incelemeler, sistem tartışmalarının medyaya ve kamuoyuna nasıl yansıdığını analiz etme imkanı tanımaktadır. Bu bağlamda *Bertil Emrah Oder'in 2005 tarihli Türkiye'de Başkanlık ve Yarı Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler* başlıklı çalışması önemlidir. Oder, 1991, 1995, 1997–2003 ve 2003–2005 dönemlerinde basına yansıyan başkanlık sistemi önerileri ve bunlara yönelik tepkileri incelemiş, bu söylemler üzerinden Türkiye'deki rejim tartışmalarının yapısına dair kapsamlı bir profil sunmuştur. Bu bağlamda en önemli çalışma ise Salih Bayram'ın *Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmaları: Algılar, Argümanlar ve Tezler* başlıklı çalışması ise tartışmaların 2010-2015 yılları arasında yansımalarını gazetelerdeki köşe yazıları odağında analiz ettiği bir araştırma raporudur. Bayram'ın (2017), literatürün ampirik aksında tespit edilen en sistematik ve geniş zamana odaklı çalışma olarak önemli bir kaynak olarak not edilebilir.

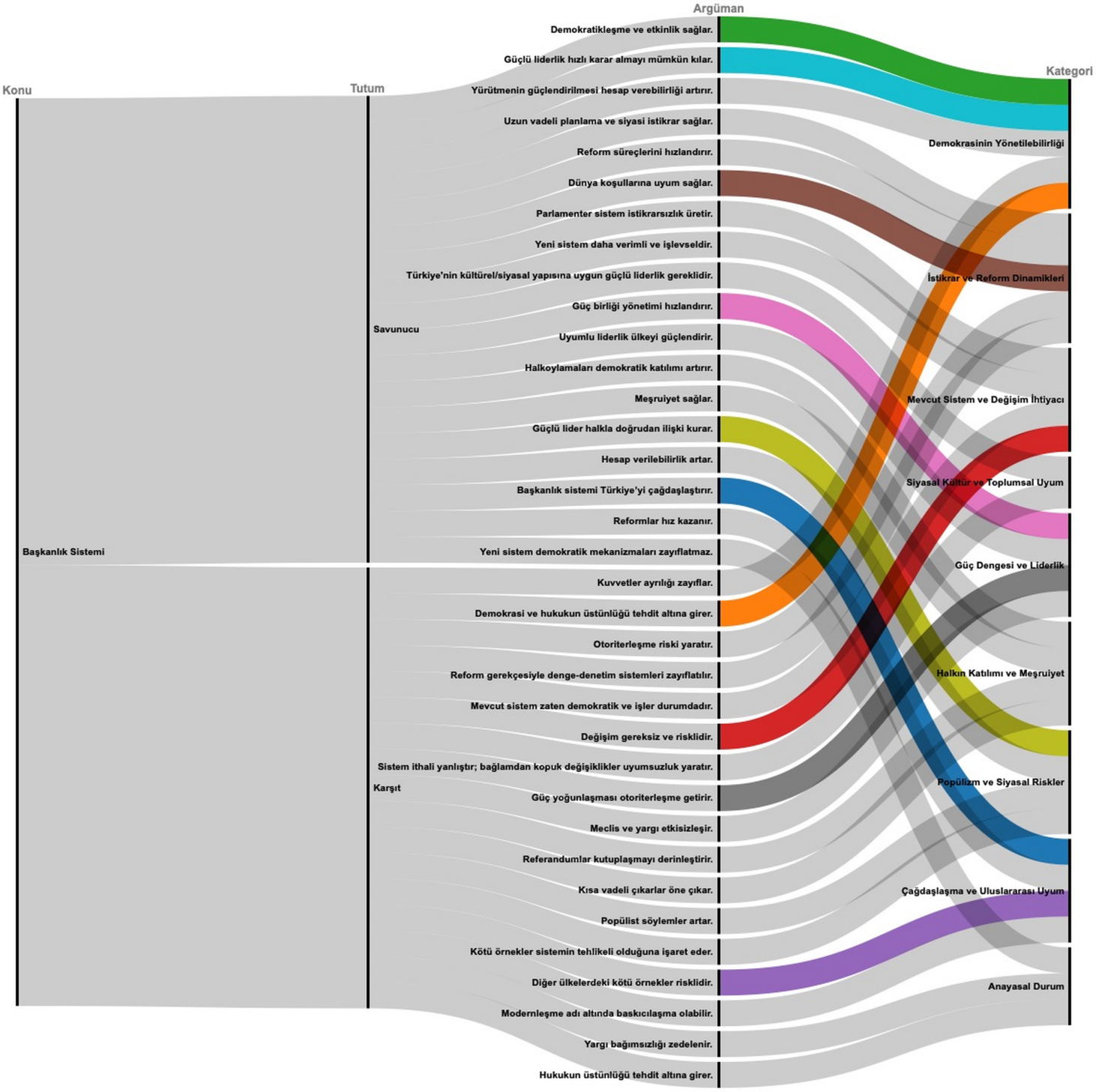
Bahse konu çalışmalar, literatür değerlendirmesinin ötesinde, araştırma stratejisinde temel basamağı oluşturması açısından gözlemsel açıdan aktif bir şekilde incelenmiştir. Teknik olarak, okumalardan elde edilen gözlemsel kategoriler manuel olarak not edilmiş, ardından bir Excel dosyasına sistematik şekilde aktarılarak metodik kullanıma hazır hale getirilmiştir (Bkz. Ek 1). Alınan notlar Excel tablosuna aktarılırken, mümkün olduğunca sadeleştirme, tematizasyon ve kategorizasyon yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda özellikle Bayram'ı (2017) izleyerek "Konu", "Tutum", "Argüman", "Kategori" şeklinde bir gruplandırmaya başvurulmuştur.

"Konu" sabit olduğu üzere "başkanlık sistemi"dir. Tutum, "savunucu" ve "karşıt" şeklinde iki ana pozisyondan oluşmaktadır[20]. Argümanlar kategorisinin içeriği oluşturulurken kimi zaman doğrudan alıntılanmış ibarelerle kimi zaman da ortak bir kümeyi ifade etmesi açısından temsili cümlelere tercüme edilerek somutlaştırma yoluna gidilmiştir. Son olarak, Excel dosyasında sistematik hale getirilen veri, .csv formatına dönüştürülerek; açık erişim imkanı sunan RawGraphs 2.0 ile yeniden işlenmiş ve grafik olarak görselleştirilmiştir.[21] Bu görselleştirme 5'te ilişkisel bir şekilde sunulmaktadır.

[20] "Nötr" olarak yorumlanabilecek argümanlar çoğunlukla her iki pozisyondan aynı anda beslendiği için henüz bu aşamada ayrı bir pozisyon olarak hesaba katılmamıştır.

[21] Bkz. Mauri, M., Elli, T., Caviglia, G., Uboldi, G., & Azzi, M. (2017). RAWGraphs: A Visualisation Platform to Create Open Outputs. In Proceedings of the 12th Biannual Conference on Italian SIGCHI Chapter (s. 28:1–28:5). New York, NY, USA: ACM. https://doi.org/10.1145/3125571.3125585

Grafik 5: Başkanlık Sistemi Tartışmalarına İlişkin Tutum, Argüman ve Kategori İlişkisi



Bu gruplamada en önemli işlem ise kategori grubunun oluşturulmasıdır. Kategoriler, yukarıda serimlenen aşamalar sonucunda; argümanların tematizasyonu yoluyla özgün olarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda yukarıda sayılan çalışmaların gözlemsel bir değerlendirilmesinden hareketle başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin argümanların kümelendiği 9 özgün "kategori" önerilmektedir Bunlar, "Demokrasinin Yönetilebilirliği", "İstikrar ve Reform Dinamikleri", "Mevcut Sistem ve Değişim İhtiyacı", "Siyasal Kültür ve Toplumsal Uyum", "Güç Dengesi ve Liderlik", "Halkın Katılımı ve Meşruiyet", "Popülizm ve Siyasal Riskler", "Çağdaşlaşma ve Uluslararası Uyum" ve "Anayasal Durum" şeklinde ifade edilebilir.

Literatürün değerlendirilmesiyle yorumsamacı bir şekilde inşa edilen dokuz kategorinin tanımı aşağıda ifade edilmektedir.

- **Demokrasinin Yönetilebilirliği:** Bu kategori, başkanlık sistemi lehine ve aleyhine sunulan argümanlar çerçevesinde, demokratik işleyişin niteliği, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yürütme erkinin etkinliği üzerine yapılan değerlendirmeleri ifade eder. Bu başlık altında demokratik meşruiyetin artırılması veya zayıflatılması, sistemin hız ve verimlilik açısından performansı gibi hususlar yer almaktadır.
- **İstikrar ve Reform Dinamikleri:** Siyasi istikrarın sağlanması, koalisyonlardan arındırılmış yönetim modeli arayışı ve reform süreçlerinin hızlandırılması bu kategoriye dahildir. Başkanlık sisteminin uzun vadeli planlama ve istikrar üretme potansiyeli burada ele alınırken, karşıt görüşler bu gerekçeyle denetim mekanizmalarının aşındırılabileceğine dikkat çeker.
- **Mevcut Sistem ve Değişim İhtiyacı:** Türkiye'de uygulanan parlamenter sistemin istikrarsızlık ve tıkanıklık ürettiği yönündeki eleştiriler ile sistem değişikliğinin gerekliliğine dair savunular bu kategori içinde değerlendirilir. Öte yandan mevcut sistemin yeterli olduğu ve değişimin riskler barındırdığı yönündeki itirazlar da bu başlık altında yer alır.
- **Siyasal Kültür ve Toplumsal Uyum:** Başkanlık sisteminin Türkiye'nin siyasal gelenekleri, toplumsal dokusu ve tarihsel siyaset kültürü ile ne derece örtüştüğü bu kategori kapsamında incelenir. Sistem ithali eleştirileri, yerel özgünlük vurguları ve uyum tartışmaları bu alanda toplanır.

- **Güç Dengesi ve Liderlik:** Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki denge mekanizmaları ile güçlü liderlik vizyonu bu tematik başlık altında tartışılır. Başkanlık sistemiyle birlikte güç yoğunlaşması ve otoriterleşme tehlikesi iddiaları ile lider merkezli yönetim savunuları bu başlığa dahildir.
- **Halkın Katılımı ve Meşruiyet:** Sistemin halk tarafından doğrudan onaylanması, halkoylamalarının demokratik meşruiyet sağlayıcı etkisi ya da kutuplaştırıcı niteliği bu kategorinin temel eksenini oluşturur. Demokrasiye katılım ve halk iradesi vurgusu kadar, referandumun politik manipülasyona açık doğası da burada tartışılır.
- **Popülizm ve Siyasal Riskler:** Başkanlık sisteminin popülist eğilimleri güçlendirebileceği, kısa vadeli siyasi çıkarları önceleyebileceği ve kurumsal dengeyi zayıflatabileceği yönündeki endişeler bu kategori altında toplanır. Aynı zamanda liderin halkla doğrudan ilişki kurarak denetimi baypas etme potansiyeli de burada değerlendirilir.
- **Çağdaşlaşma ve Uluslararası Uyum:** Başkanlık sisteminin Türkiye'yi çağdaşlaştıracağı, yönetim kapasitesini artırarak uluslararası normlara daha fazla uyum sağlayacağı yönündeki tezler bu başlık altında yer alır. Ancak bu tezlerin reform ve ilerleme adı altında otoriterleşmeye zemin hazırlayabileceği yönündeki karşıt argümanlar da karşıt tezleri düzeyinde bu kategorinin parçasıdır.
- **Anayasal Durum:** Parlamenter sistem sürecinde, siyasal aktörlerin fiili olarak bir tür başkanlık sistemi uyguladığına yönelik eleştiriler ve cumhurbaşkanını halkın seçimi ilkesi kabul edildikten sonra oluşan popüler meşruiyete dayalı yetki aşımı hamleleri anayasal durum kategorisi altında değerlendirilmektedir.

Grafik 5'te yöntemsel açıdan en önemli karar noktası "kategori" grubuna ilişkindir. Nitekim, özgün olarak üretilen bu kategoriler esasen araştırmacının tercihine bağlı olarak "konuya özgü çerçeveler" şeklinde de operasyonelleştirilebilecek bir doğaya sahip sayılabilir. Ancak çerçeveleme literatüründeki yeniden uygulanabilirlik ve tutarlılık konusundaki endişeler hesaba katılarak, kategorileri "konuya özgü çerçeveler" olarak nesneleştirmek yerine, inşa edilen bu kategoriler, çerçeveleme literatüründeki halihazırdaki genel çerçevelerle uyumlu olup olmadığı açısından yeniden değerlendirilmiştir. Bu bakımdan da kategorileri daha genel düzeyde temsil

etme kapasitesine sahip olduğu düşünülen mevcut yazındaki genel çerçeveler incelenmiş ve analizde temel alınmak üzere; inşa edilen özgün kategorilerle uyumlu olduğu düşünülen bir çerçeve setinin esas alınması tercih edilmiştir. Bu anlamıyla oluşturulan kategoriler; araştırmada tercih edilen genel çerçeve stoğunun gerekçelendirilmesinde bir ara aşama olarak değerlendirilmiştir.

1.7 Genel Çerçevelerin Belirlenmesi

Literatür değerlendirmesi sürecinde genel/jenerik çerçeve stoğu incelenmiş (bkz. deVreese, 2004; Brüggeman ve D'angelo, 2018, ss.91-112) ve inceleme sonucunda, gözlemlenebildiği kadarıyla; çalışmada özgün olarak inşa edilen tematik kategorilerin literatürde Boydstun ve diğerlerinin (2014) çerçeve kategorizasyonu ile eşlenebileceği sonucuna varılmıştır. Boydstun vd.nin geliştirdiği *The Media Frames Corpus* girişimi çerçeveleme analizine ilişkin sistematik, konudan-bağımsız ve çok düzeyli bir etiketleme modeli sunarak siyasal iletişim ve gazetecilik araştırmalarında uygulanabilir bir çerçeve listesi sunmaktadır.

Boydstun ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen genel çerçeveler, farklı politika konularına uygulanabilecek şekilde tasarlanmış tematik analiz kategorileridir. Bu çerçeveler, içerik analizinde karşılaştırılabilirlik ve konu-üstü (issue-independent) analiz imkanı sağlaması bakımından önemli sayılabilir. Her biri, medyada karşılaşılan siyasal argümanların ve haber anlatılarının sınıflandırılmasını mümkün kılar. Literatür bölümünde de değinilen Boydstun vd. (2014) tarafından geliştirilen bu çerçeveler, açıklamalarıyla birlikte şu şekilde tanımlanabilir:

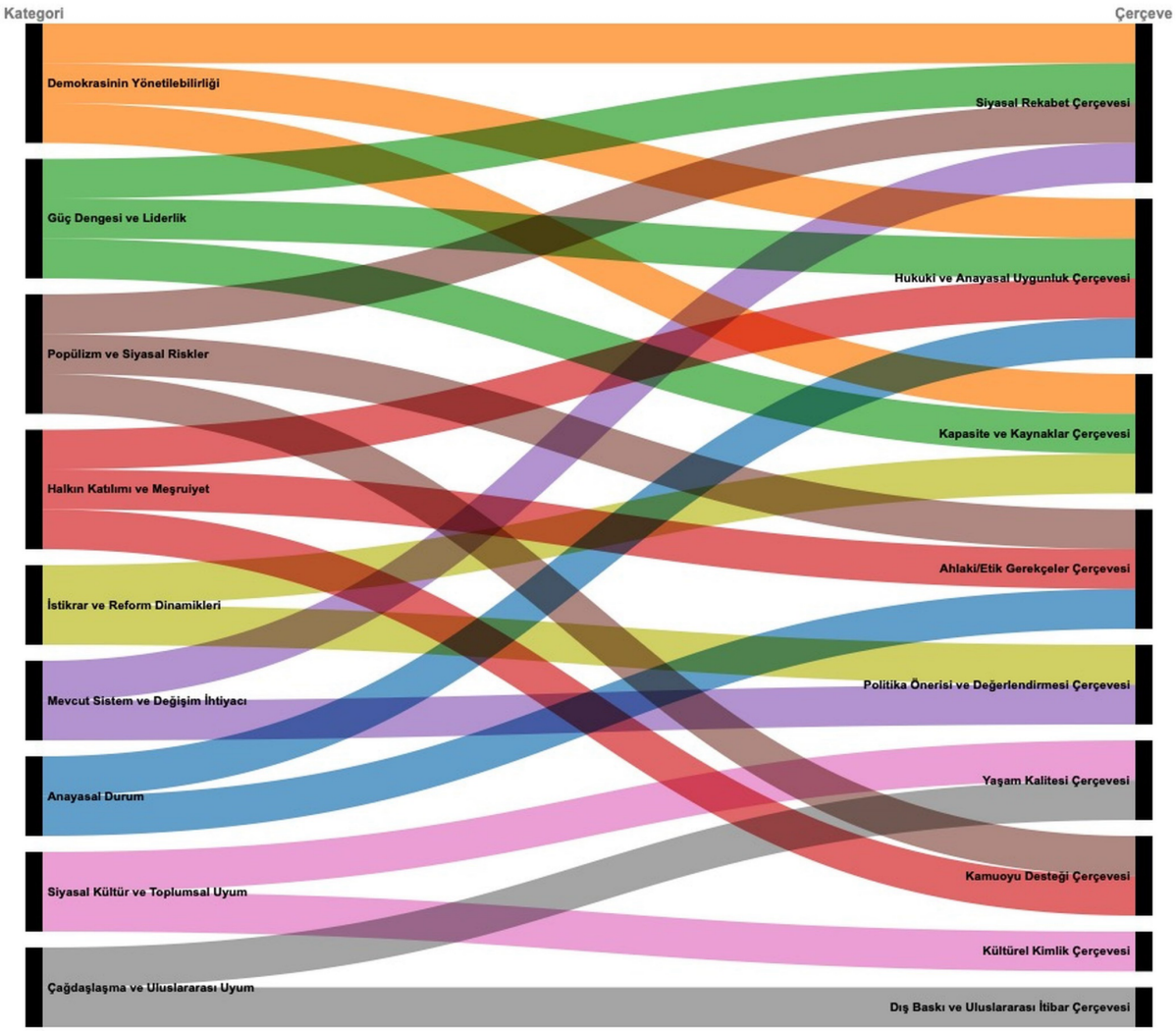
- **Ekonomi Çerçevesi:** Siyasi konuları maliyetler, getiriler ya da diğer finansal sonuçlar bağlamında ele alır.
- **Kapasite ve Kaynaklar Çerçevesi:** Fiziksel, beşeri ya da mali kaynakların mevcudiyeti ile mevcut sistemlerin işleyiş kapasitesine odaklanır.
- **Ahlaki Çerçeve:** Dini inançlar ya da etik değerler doğrultusunda oluşturulan gerekçeleri merkeze alır.
- **Adalet ve Eşitlik Çerçevesi:** Hakların, sorumlulukların ve kaynakların dengeli ve adil bir biçimde dağıtılması konusunu ön plana çıkarır.
- **Hukuki ve Anayasal Uygunluk Çerçevesi:** Bireylerin, kurumların ve devletin hakları, özgürlükleri ve yasal yetkileri bağlamında yapılandırılmıştır.

- **Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi Çerçevesi:** Belirli sorunlara çözüm üretmeyi hedefleyen siyasa tekliflerini ya da mevcut politikaların değerlendirmesini kapsar.
- **Suç ve Ceza Çerçevesi:** Yasa uygulamaları, hukuki yaptırımlar ve bunların sosyal etkileri üzerine kuruludur.
- **Güvenlik ve Savunma Çerçevesi:** Bireyin, toplumun veya ulusun güvenliğini tehdit eden unsurlar üzerinden inşa edilir.
- **Sağlık ve Güvenlik Çerçevesi**: Kamu sağlığı, sağlık hizmetleri ve güvenlik meselelerini içerir.
- **Yaşam Kalitesi Çerçevesi:** Bireylerin refahı, mutluluğu ve yaşam standardına ilişkin olanak ve tehditleri kapsar.
- **Kültürel Kimlik Çerçevesi**: Bir topluluğun değerleri, gelenekleri ve kimliği bağlamında yapılan vurguları içerir.
- **Kamuoyu Çerçevesi:** Toplumun genel kanaatleri, anket bulguları ve demografik eğilimleri temel alan anlatılarla ilgilenir.
- **Siyasal Çerçeve:** Siyasetçilerin eylemleri, seçimler, lobicilik faaliyetleri ve siyasi kampanyalar üzerinden gelişir.
- **Dış Düzenleme ve İtibar Çerçevesi:** Bir ülkenin dış politika hamleleri ve uluslararası arenadaki itibarı çerçevesinde yapılandırılır.
- **Diğer Çerçeveler:** Yukarıda tanımlanan kategorilere doğrudan uymayan, ancak içsel bütünlüğü olan farklı çerçeveleme biçimlerini kapsar.

Yukarıda sıralanan çerçeveler, inceleme konusundan bağımsız olarak uygulanabilir olduğundan, bu çerçevelerin atıf yaptığı anlam dizgeleri itibarıyla bir önceki aşamada literatürden hareketle başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin üretilen gözlemsel kategorilere eşleştirmenin mümkün olduğu düşünülmektedir.

Bütün bunlardan hareketle, aşağıda Grafik 5, Boydstun vd. (2014) tarafından geliştirilen genel çerçeveler ile bu tez kapsamında başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin gözlemsel olarak türetilen tematik kategoriler arasındaki eşleşim ve uyumu görselleştirmektedir. Grafik, çerçeveleme analizinin metodolojik dayanaklarından biri olan konudan bağımsız/genel çerçevelerin, Türkiye'de başkanlık sistemi ekseninde yürütülen söylemsel mücadelelerin tematik izlekleriyle örtüşme potansiyelini somutlaştırmaktadır.

Grafik 6: Literatürden Türetilen Kategoriler ve Genel Çerçevelerin Eşleşimi



Bu noktada dikkat çeken önemli bir unsur; her bir tematik kategorinin, yalnızca tek bir çerçeveye karşılık gelmediğidir. Örneğin, "Kapasite ve Kaynaklar Çerçevesi", yürütmenin etkinliği, devletin karar alma hızını artırma isteği gibi çerçeveleme araçları etrafında "Demokrasinin Yönetilebilirliği", "İstikrar ve Reform Dinamikleri" ve "Güç Dengesi ve Liderlik" gibi kategorilerle buluşmaktadır. Aynı şekilde "Ahlaki/Etik Gerekçeler Çerçevesi", hem "Halkın Katılımı ve Meşruiyet" hem de "Popülizm ve Siyasal Riskler" gibi kategorilerle kesişerek tartışmanın değer temelli boyutuna ışık tutmaktadır.

Bu anlamıyla kategoriler birden fazla çerçeve ile kesişim gösterebilmektedir. Bu durum, çerçeveleme teorisinin doğasında bulunan çok boyutluluk ve anlam çoğulluğu ile uyumlu sayılabilir. Zira çerçeveleme yalnızca bir "etiketleme" süreci değil, aynı

zamanda olaylara farklı perspektiflerden yüklenen anlamların örgütlenme biçimi olduğu hatırlanabilir (Reese, 2000). Bu açıdan bir tematik kategori –örneğin "Halkın Katılımı ve Meşruiyet"– hem ahlaki gerekçeler, hem hukuki uygunluk, hem de kamuoyu hassasiyetleri ekseninde inşa edilebilir. Bu husus bir yönüyle, tek bir siyasi anlamlandırmanın farklı normatif, kurumsal ve kültürel çerçeveler aracılığıyla meşrulaştırılabileceğini göstermektedir. Bu çoğul eşleşme, literatürde ele alındığı üzere, aynı zamanda medya ve siyasal aktörlerin stratejik çerçeveleme kapasitesine işaret eder.

Aynı temanın farklı çerçevelerle sunulması ve analitik açıdan genel çerçevelere odaklanmanın doğasındaki sınırlılıkları aşmak için ise önceki çalışmalarda tespit edildiği üzere; "çerçeveleme araçları" *(framing devices)* ve "akıl yürütme araçları" *(reasoning devices)* metodik rehberlik potansiyeline sahip kabul edilmektedir (Van Gorp, 2007, ss.60; 2010, ss. 84-109). Hatırlanacağı üzere Van Gorp (2007; 2010), nitel çerçeveleme analizine daha sistematik ve kültürel duyarlılığı yoğun bir boyut kazandırmak amacıyla, "çerçeveleme araçları" ve "akıl yürütme araçları" arasında bir ayrım önermiştir. Bu ayrım, çerçevelerin yalnızca içeriksel kodlar veya etiketlerden ibaret olmadığını; aksine çerçeveyi oluşturan bileşenlerin hem dilsel-söylemsel (formel) hem de kavramsal-akılsal düzlemde işlediğini göstermektedir. Bu anlamıyla çerçeveleme araçları, metin içinde çerçeveye ulaşmayı mümkün kılan dilsel ve görsel ipuçlarıdır (Van Gorp, 2007, s. 66). Metaforlar, örnekler, karşıtlıklar, tekrarlar, retorik sorular ve spesifik sözcük kalıpları bu gruba girer. Bu aygıtlar sayesinde kamuoyunun dikkatinin belli noktalara çekilmesi sağlanır.

Akıl yürütme araçları ise çerçevenin taşıdığı normatif, nedensel ve işlevsel mantığı açıklayan, çoğunlukla örtük olarak işleyen düşünsel örgütleme mekanizmalarıdır. Örneğin, "sebep-sonuç zincirleri", "tarihsel analoji", "ahlaki değerlendirme" gibi çıkarım örüntüleri bu gruba girer. Bu ayrım, analiz edilen içeriğin yüzeysel etiketlerden ziyade nasıl bir anlamsal örgü içinde kurulduğunu anlamak açısından önem taşır. Özellikle siyasal söylemlerde ve kamu politikası tartışmalarında bu aygıtlar, aktörlerin stratejik iletişim araçları olarak görülebilir.

Bu açıdan, bu çalışma bir yandan genel çerçevelere odaklanma yoluyla analizi konunun dar sınırlarına hapsetmekten kaçınırken; nitel analiz sürecinde çerçeveleme

araçlarını, akıl yürütme araçlarını hesaba katmak suretiyle de başkanlık sistemi tartışmalarına özgü iletişimsel pratiklere spesifik bir odaklanma sağlamaktadır. Bu odaklanma, verinin nitel analizinde yorumsamacı bir yaklaşımın benimsenmesiyle somutlaştırılmaktadır. Bu çerçevede yürütülen analizde, her bir haber, köşe yazısı ve söyleşi yalnızca metnin görünen içeriğiyle değil; içeriğin altında yatan anlam evreni, kültürel çağrışım (rezonans) düzeyleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma; çerçeveleme analizine yalnızca içerik-çerçeve eşleştirmeleri üzerinden değil, her bir çerçevenin inşasında kullanılan sembolik, kültürel ve retorik unsurları da dikkate alan bir bakış açısıyla karakterize edilebilir. Böylece başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haber içerikleri; kültürel kodların ve siyasal stratejilerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir iletişim alanı olarak değerlendirilmiş ve nitel analiz bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

1.8 Verilerin Toplanması

Bu çalışmanın araştırma nesnesinin "içerik" olmasına rağmen; arşiv taraması temelinde verilerin toplanması, tasnifi ve işlenmesi bir tür "saha" süreci olarak işlemiş olduğundan, araştırma verilerinin toplanmasına ilişkin sürecin yalnızca teknik düzeyde değil; bir yönüyle öz düşünümsel açıdan saha deneyimi olarak raporlanmasının çeşitli açılardan işlevsel olacağı ifade edilebilir.

İlk olarak belirtilmesi gereken, araştırma verilerinin arşiv taraması aracılığıyla toplanmasında fiziki arşiv ve dijital arşivler olmak üzere karma bir yol izlenmiş olduğudur. Bunun temel nedeni, Türkiye'de yayımlanmış olan süreli yayınların araştırma amacıyla erişilebilir olduğu kapsamlı bir dijital veri tabanı bulunmamasıdır. Örnekleme dahil olan gazetelerin ancak bir kısmının dijital arşiv yoluyla erişilebilir olması; önemli bir bölümün ise ancak basılı yayınlar yoluyla fiziki arşiv taraması gerektirmesidir. Bu durum, özellikle tarihsel kesitlere odaklı araştırmalar özelinde veriye erişim hususunda çeşitli açılardan zorlayıcı bir tabloya yol açmaktadır.

Organizasyonel düzeyde bu zorlukların başında fiziki taramanın yapılması için arşivlere erişim sınırlılıkları gelmektedir. Nitekim süreli yayın koleksiyonlarına erişim yalnızca belli başlı kütüphanelerle sınırlıdır. Bu sınırlı sayıda kütüphanenin de içsel

erişim koşulları, yine veri toplama sürecinde çeşitli meydan okumalardan birini ifade eder. Özellikle, erişilen arşiv koleksiyonlarında çeşitli sayı eksiklikleri, kimi mevcut nüshaların tahrife uğramış olması ve koleksiyonların bulunduğu kütüphanelere erişim kısıtları gibi çok düzeyli sınırlılıklar söz konusudur.[22]

İkinci zorluk araştırma verilerinin toplanmasında fiziki arşiv taramalarının araştırmacının dikkati ve becerileri ile sınırlı bir çerçeve içinde gerçekleşiyor olmasıdır. Bu da veri toplama sürecinde; hem zaman/emek yoğun bir sürecin yönetilmesi ama aynı zamanda (t)arama esnasında ilgili olabilecek kimi verilerin gözden kaçırılması gibi ihtimallerin saklı olduğu anlamına gelmektedir.

Üçüncü zorluk ise toplanan verinin kullanım kısıtlılığına ilişkindir. Nitekim basılı gazetelerin fotoğraflanarak elde edilmesi, ardından tasnif ve işleme süreçlerinde çeşitli zorluklara yol açmaktadır. Özellikle metinlerin dijital taramaya imkan vermemesi, incelemeyi bütünüyle manuel/insan emeği odaklı bir sürece dönüştürmektedir. Buna karşın dijital arşivler ise anahtar kelime ile arama yapma gibi yönleriyle veriye ulaşımı hem kolay hem güvenilir hale getirmekte; insan emeğinin yanı sıra makinenin de sürece dahil olmasıyla, zaman/enerji maliyetinde avantaj sağlamakta, daha da önemlisi, verinin sistematik bir şekilde elde edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu hususlar, araştırmada verilerin toplanmasına ilişkin olarak hangi gazetelerin tercih edileceğinde başlı başına belirleyici olmuş ve araştırmanın motivasyon ve gereksinimlerine yanıt verebildiği ölçüde dijital arşivi olan gazeteler önceliklendirilmiştir. Bu anlamıyla, yukarıda örneklem açıklanırken ifade edilen teorik ve ampirik argümanlara ek olarak, bahse konu örneklemin oluşturulmasında, veri toplama araçlarının sunduğu imkan ve kısıtların da baştan belirleyici olduğunu belirtmek etmek gerekir.

[22] Bu hususa ilişkin dikkate değer bir değerlendirme için Meltem Ahıska'nın *Occidentalism and Registers of Truth: The Politics of Archives in Turkey* başlıklı makalesine başvurulabilir. Ahıska, Türkiye'de arşivlere erişimin yaygın olarak iddia edildiği gibi "teknik" bir sorun olmaktan ziyade esasen son derece "politik" bir sorun ve hatta bir yönüyle devlet-yurttaş ilişkileri açısından hegemonik bir "tercih" olduğuna yönelik bir çerçeve çizer. Çalışma boyunca arşivlere erişim konusunda araştırmacı olarak karşılaşmış olduğum zorlukların bu tespitleri teyit eder nitelikte olduğuna ilişkin çok sayıda deneyim ve gözleme sahip olduğumu not düşmekte yarar görüyorum.

Daha somut ifade etmek gerekirse, Erdoğan döneminde ana akım olarak Hürriyet gazetesi seçilmişken, Özal döneminde ana akımı temsilen Hürriyet yerine Milliyet gazetesinin seçilmesine değinmek bu noktada açıklayıcı olabilir. Nitekim Milliyet gazetesi, 1950-2007 arasındaki sayılarına İnternet üzerinden erişim sağlayan bir dijital arşiv hizmeti sunmaktadır. https://gazetearsivi.milliyet.com.tr üzerinde bilabedel/açık olarak erişilen arşiv, arşivlenen nüshalar optik karakter tanıma yoluyla dijitalleştirildiği için metin içi arama yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu açıdan, araştırmanın zaman çerçevelerini oluşturan dönemlerde gazetenin tüm sayılarına dijital olarak erişilebilmekte, daha da önemlisi "başkanlık sistemi" ibaresiyle arama yapılarak ilgili haberler doğrudan kupür/sayfa/sayı olarak görüntülenebilmektedir. Bu husus, veri toplama açısından zaman/enerji maliyeti ve sistematik/güvenilir olmak bakımından fiziki arşiv taramasına kıyasla mutlak olarak daha tercih edilesi görülmüştür. Bu açıdan Milliyet'in örnekleme dahil edilmesinde temsil kapasitesinin gücü kadar önemli bir etken de erişilebilir bir dijital arşivin mevcudiyetidir.[23]

Benzer bir durum Cumhuriyet gazetesi özelinde de söz konusudur. Örneklemde iki döneme ilişkin ortak pozisyonları temsil ettiği düşünülen farklı gazeteler tercih edilirken; Cumhuriyet'in her iki dönemde de sabit olarak örnekleme dahil edilmiş olması, yine teorik ve ampirik gerekçelerin yanı sıra, veri toplama araçlarına erişim hususu ile de doğrudan ilişkilidir. Nitekim Cumhuriyet gazetesi 1930'dan günümüze dek tüm sayılarını https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar adresi üzerinden dijital bir formda arşivlemekte ve arşive erişimi bireysel olarak finanse etmeye olanak tanıyacak koşullarda mümkün kılmaktadır. Bu açıdan Cumhuriyet gazetesinin her iki dönemde de Özal ve Erdoğan'a "karşıt" pozisyonu temsil etmesi açısından çalışamaya dahil edilmesindeki etmenlerden biri de dijital arşivinin mevcudiyetidir.[24]

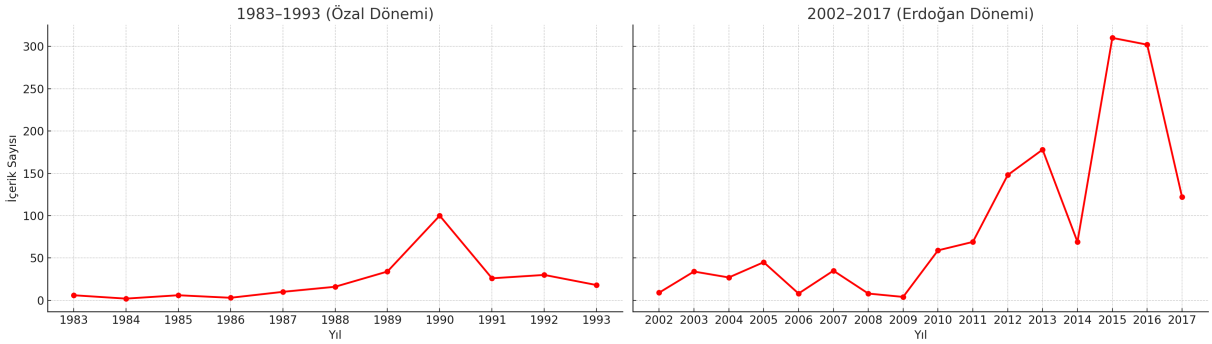
---

[23] Bununla birlikte Milliyet'in arşivine de erişimde çeşitli sorunlar yaşanmıştır. https://gazetearsivi.milliyet.com.tr alan adıyla yayınlanan arşiv sitesi tasarımı itibarıyla başlagıçta Adobe Flash Player alt yapısı ile kullanılabilmekte iken, 31 Aralık 2020 tarihinden itibaren Adobe şirketinin Flash Player'ı desteklemeye son vermesi ve 12 Ocak 2021 tarihinden itibaren Flash Player'da ilgili içeriklerin açılmasını engellemesi, Milliyet'in arşivini erişilemez hale gelmiştir. Bu süreçte enformel yollarla arşive erişim kısıtlı şekillerle mümkün olsa da, sistemin verimli kullanımı neredeyse imkansız hale gelmiştir. Ancak ilerleyen dönemde Milliyet alt yapısını yenileyerek, arşivi yeniden kullanıma uygun hale getirmiştir.

[24] Benzer şekilde Cumhuriyet'in dijital arşivinde de erişim sorunları yaşanmıştır. Cumhuriyet'in arşivi bir dönem erişime kapanmış, ardından arayüzü ve altyapısı yenilenmiş bir şekilde yeniden erişime açık hale gelmiştir. Ancak erişime açıldığı ilk süreçte sayılara erişimde teknik sorunlar yaşanmış ve yaşanan sorunlar düzeltildikten sonra arşiv tam anlamıyla erişilebilir hale gelmiştir. Gazetenin temsilcisiyle bire

Yukarıda ifade edildiği üzere veri toplama araçlarının "karma" kullanımı, yalnızca gazetelerin farklı yollarla (dijital vs. fiziksel) taranmasına ilişkin değildir. Nitekim her tarama sürecinde, dijital arşivlerden etkin bir şekilde faydalanılmış ve özellikle Cumhuriyet gazetesinin arşivi, fiziksel arşiv taramasının organizasyonunda da rehberlik edecek şekilde işlevsel bir amaçla kullanılmıştır. Nitekim Cumhuriyet'in dijital arşivinde 1983-1993 ve 2002-2017 arasında "başkanlık sistemi" kalıp ifadesiyle arama yapılmış ve başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin kronolojik akış elde edilmiştir.

Grafik 4: Cumhuriyet Gazetesi Dijital Arşivinde "Başkanlık Sistemi" kalıp ifadesinin yer aldığı içeriklerin dönemlere ve yıllara göre dağılımı



Grafik 4'teki veri akışı, Cumhuriyet'in dijital arşivinde "başkanlık sistemi" ibaresiyle listelenen veri dağılımını herhangi bir nitel elemeye tabi tutmaksızın göstermektedir.[25] Grafikteki gösterimle vurgulanmak istenen, Cumhuriyet'in dijital arşivinin her iki dönemde de tartışmanın seyrine ilişkin bir kronolojiyi erişime açık hale getirmesidir. Nitekim bu veri sayesinde, literatürden bağımsız olarak da tartışmaların yoğunlaştığı ve azaldığı dönemleri; gün-ay-yıl bazında tespit etmek mümkün olmuş ve böylece fiziki arşivlerin taranmasında, teknik olarak ilgili yıllar boyunca tüm sayılar hızlı tarama *(skimming)* ile incelense de; Cumhuriyet'ten elde edilen zamansal seyir

bir yapılan görüşmede öğrenildiği üzere, Cumhuriyet'in arşivi için web altyapısına ilişkin hizmet aldığı üçüncü taraf işletmeyi değiştirmesi sonucunda yaşanan bir transformasyon problemi olduğu not edilmiştir. Cumhuriyet'in arşiv altyapısı değiştikten sonra, haberler doğrudan kupür olarak erişilememiş, sayfa bütün olarak görüntülenmiş, bu da veriye ulaşmayı daha zorlu hale getirmiştir.

[25] Bir başka deyişle, örneğin gazetede "başkanlık sistemi" ibaresinin yer aldığı "ABD başkanlık seçimleri"; "SSCB'de sistem değişikliği" vb. içerikler de nicel olarak yer bulmaktadır. Ancak veri toplama ve işleme sürecinde sistematik gözlemlerimiz bu tür içeriklerin ihaml edilebilir düzeylerde olduğunu düşündürmektedir.

aracılığıyla yıl ve ay bazında belirli dönemlerde daha dikkatli ve kapsamlı bir şekilde yoğunlaştırılmış tarama *(scanning)* ile inceleme gerçekleştirmek mümkün olmuştur.

Yine bu kronolojinin de rehberliğiyle fiziki arşiv taraması yoluyla veri toplanan gazeteler Tercüman; Hürriyet ve Yeni Şafak'tır. Her üç gazeteye de Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi'ndeki (APİKAM) süreli yayın koleksiyonundan ulaşılmıştır. Ancak her üç gazetenin de belirli yılları arşiv çalışması yürütülürken bu koleksiyonda mevcut olmadığından, 1990-1993 arası Tercüman gazetesine; 2014-2017 arası Hürriyet Gazetesine, 2012-2017 arası Yeni Şafak gazetesine erişimde sınırlılıklar söz konusudur. Bununla birlikte amaca yönelik örnekleme tekniğiyle toplanan verilerin araştırmada veri doyumu açısından kabul edilebilir düzeylerde olduğu düşünülmektedir. Araştırma kapsamında dijital ve fiziki arşiv taraması yoluyla 1000'in üzerinde haber elde edilmiş; elde edilen verinin işlenmesinin ardından çalışma konusuna ilişkin toplam 949 içerik (haber, köşe yazısı, söyleşi, analiz) sistematik bir şekilde incelenmiştir.

Basılı gazetelerden toplanan verinin kahir ekseriyeti akıllı telefon kamerasıyla fotoğraflanarak elde edilmiş, verinin bir kısmı ise başlangıçta yine bir akıllı telefon uygulaması olan Google'ın PhotoScan uygulaması ile taranarak toplanmıştır. Ancak deneyimleme doğrultusunda uygulamanın esasen kamera aracılığıyla fotoğraflamaktan öte bir avantaj sağlamadığı izlenimi oluştuğundan bu teknik ilerletilmemiştir.

Ardından, bir diğer mobil uygulama olan Adobe Scan uygulamasından yararlanılmıştır. Adobe Scan uygulamasının denenmesinin nedeni, uygulamanın optik karakter okuma özelliği sayesinde veriyi metin içi arama yapmaya hazır hale getirdiği iddiasından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, incelenen gazetelerin eski tarihli olması, baskı kalitesi, mürekkebin gayrinizami taşmalar içermesi, kütüphane koleksiyonu için gazete nüshalarının ciltlenmiş olması ve ciltlemeden kaynaklanan perforasyonlar nedeniyle Adobe Scan'in optik karakter tanıma destekli uygulamasından da etkin bir şekilde yararlanılamamıştır.

Bu sebeple de yine konvansiyonel bir usulle içeriklerin fotoğraflanması ve bilgisayarda depolanması yoluna gidilmiştir. Toplanan veri öncelikle bilgisayarda

yıl/ay şeklinde bir dosya hiyerarşisiyle sınıflandırılmış; gazete kupürleri ilgili sayının tarihi ile kaydedilmiş, kimi zaman bir haber birden fazla kupür olarak fotoğraflanmış ve benzer usulle arşivlenmiştir. Koşut olarak, elde edilen veri Dropbox isimli bulut platformunda yedeklenmiş ve bulutta arşivleme sayesinde her haber görseli link haline getirilmiş; Excel listelemesinde veri tasnif edilirken her haberin buluttaki linki dosyaya eklenmiş ve link aracılığıyla materyalin kolay erişilebilir hale getirilmesi mümkün olmuştur. Bu usulün, veriye aşinalık ve işleme süreçlerinde erişim açısından kolaylaştırıcı bir rol üstlendiği söylenebilir.

Cumhuriyet (1983-1993/2002-2017) ve Milliyet (1983-1993) gazetelerinin dijital arşivinde ise "başkanlık sistemi" anahtar kelimesi kalıp olarak aranmış ve ilgili tarih aralıklarıyla sınırlı aramada listelenen içerikler tek tek/sistematik olarak incelenmiştir.[26] Bu aşamada bir Excel şablonu oluşturulmuş ve her bir haber hem kupür olarak kaydedilerek arşivlenmiş hem Excel dosyasına tanımlayıcı bilgilerin tasnifi gerçekleştirilmiştir (Bkz. Ek 2).

Benzer işlem ardından Milliyet gazetesinin dijital arşivinin taranmasında da uygulanmıştır. Bu husus, yalnızca verinin toplanması ve depolanması özelinde değil, daha da önemlisi araştırmacının nesne ile karşılaşması ve bu anlamıyla da veri aşinalığı ve nesne inşasına ilişkin epistemolojik ve metodolojik ihtiyaçları tespit etme ve bunlara yönelik yanıtlar üretme hususunda da önemli bir işlev üstlenmiştir. Nitekim, oluşturulan şablonda bilgiler kategorize edilirken, başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin argümanlar, temalar, kategoriler ve çerçeveleme araçları gözlemsel düzeyde bile olsa neredeyse bir tür açık kodlama faaliyetini içerecek şekilde inşa edilmiş ve sonraki aşamalarda işe koşulmaya hazır hale getirilmiştir. Oluşturulan şablonlar bu anlamıyla bir indeksleme faaliyetinden çok, araştırma stratejisinde zemini oluşturması bakımından ayrıca işlevsel olmuş ve verinin hem yönetilmesinde hem analizinde çeşitli seviyelerde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Yine çalışma boyunca

[26] Bu aşamada yine deneysel bir girişimle, Cumhuriyet gazetesinde elde edilen tüm kupürler birleştirilmiş ve bir PDF dosyası haline getirilmiştir. Bununla amaçlanan, dijital arşivdeki nüshaların optik karakter tanıma usulüyle dijitalleştirilmiş olmasından dolayı, toplam verinin makine yoluyla incelenmesi ve analizi konusunda bir deneme yapmaktır. Ancak, basılı gazetelere ilişkin olarak optik karakter tanıma özelindeki girişime benzer şekilde; bu girişimden de bir sonuç alınamamış, nitekim elde edilen içeriğin makine tarafından sağlıklı bir şekilde okunması mümkün olmamıştır.

diğer veri oluşturma, tasnif, işleme ve analiz süreçlerinde araç olarak Excel'den yararlanılmıştır.

1.9 Verilerin Tasnifi ve İşlenmesi

Bu araştırmanın nitel çerçeve analizine dayalı yapısı doğrultusunda, verilerin ilk düzeyde tematik olarak işlenebilmesi ve çerçeveleme yapılarının belirlenebilmesi amacıyla verilerin toplanma sürecinden başlayarak, açık kodlamaya uygun bir usulle verinin sistematik tasnifi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, araştırmanın veri setini oluşturan haber içerikleri, önceden yapılandırılmış bir Excel şablonu üzerinde analiz işlenmiştir (örn. bkz. EK 3). Şablonda yer alan sütun başlıkları sırasıyla şu şekilde yapılandırılmıştır: *Yıl, Ay-Gün, Kategori, İçerik Türü, Alaka Düzeyi*[27]*, Başlık, Tema, Anahtar Kelime ve Nüsha* şeklinde kategorize edilmiştir. Bu şablon, her bir haber veya köşe yazısının temel özelliklerini ayrıntılı biçimde kayda geçmeyi mümkün kılmış; böylece içeriklere ilişkin hem betimleyici hem analitik bir envanter oluşturulmuştur. Verinin Excel şablonu aracılığıyla ilk aşamada düzenli bir şekilde tasnifi tüm dönemlerdeki tüm gazete verileri özelinde uygulanmıştır. Bu sürecin sonunda tüm verinin tek bir şablonda sınıflandırıldığı ve sistematik hale getirilmiş bir analiz şablonu tasarlanmıştır. (Bkz. EK 4).

Şablonda oluşturulan kategoriler, bir yandan verinin kronolojik ve biçimsel düzenlemesini sağlarken, diğer yandan çerçeveleme analizi açısından gerekli olan tematikler ve çerçeveleme araçları düzeyinde; anlamsal açıdan veri aşinalığı bazında işlevsel bir zemin oluşturmuştur. Özellikle "tema" ve "anahtar kelime" sütunları, çerçeveleme ve akıl yürütme araçlarının ön tespitinde işlevsel olmuş; böylece haber metinlerinin Van Gorp'un (2010) önerdiği çerçeveleme araçları temelinde çözümlenebilmesi için bir zemin oluşturulmuştur.

Bu süreçte uygulanan strateji, nitel veri analizinde kullanılan açık kodlama tekniği ile uyumlu olacak şekilde, önceden tanımlı kategori setlerine bağlı kalmaksızın, metinlerdeki anlamlı birimlerin sezgisel ve bağlamsal olarak tanımlanmasını esas

[27] "Alaka düzeyi" analize ilişkin bir kategori olmayıp; tasnif edilen içeriğin "başkanlık sistemi" konusuyla ne ölçüde örtüştüğünü araştırmacıya gözlemsel olarak hatırlatması amacıyla kullanılmıştır.

almıştır. Bu bağlamda geliştirilen Excel şablonları yalnızca sınıflandırmaya değil, aynı zamanda araştırmacının veriyle aşinalık kurmasına, haberlerin anlam dünyasına nüfuz etmesine ve zaman içerisinde içkin çerçeve araçlarını ayırt edebilmesine ve kümeleyebilmesine olanak tanımıştır.

Bu ön kodlama süreci, çerçeveleme araçları ve akıl yürütme araçlarının belirlenmesinde bir ara aşama olarak değerlendirilmiştir. Özellikle metaforlar, siyasi göndermeler, söylemsel yapılar, aktör kurguları, örnek olaylar ve normatif vurgular gibi çerçeveleme unsurlarına aşinalık, daha sonra bu içeriklerin genel çerçevelerle eşleştirilmesinde ve bulguların analizinde araştırmacıya rehberlik eden temel referans noktalarından biri olmuştur.

Ardından, araştırmada kodlamanın sistematik bir şekilde yapılabilmesi için bir kod yönergesi ve yönerge uyarınca işlenmek üzere tablo 18'de ifade edilen kodlama şablonu oluşturulmuştur.

Tablo 18: Kodlama şablonu

Sütun	İçerik	Amaç
No	Benzersiz kimlik	Satır-düzeyinde izleme ve denetim
Gazete	Kaynak gazete adı	Siyasal paralellik karşılaştırmaları
Tarih	YYYY-MM-DD	Dönemsel ayrıştırma (Özal 1983-1993 / Erdoğan 2002-2017)
Başlık	Haber başlığı	Hızlı içerik hatırlatma
Çerçeve	Boydstun vd. 2014'ten uyarlamalı 14 kategori	Çerçeve tayini
Tematik Kategori	Araştırmacının tanımladığı 9 tema	İçerik bağlamı
Ton	Pozitif / Negatif / Nötr	Duygusal ve Destek/Karşıt

Çerçeve Aygıtı / Metafor	Van Gorp (2007, 2010) çerçeve ve akıl yürütme araçları	Çerçeve iç dili belirleme
Kısa Açıklama	1-2 cümle özet	Kodlama rasyoneli
Aktör (Çerçeveleyici)	Haber içinde baskın ses	Kaynak analizi
Gerekçe	Karar argümanı	Denetlenebilirlik

Kodlama prosedürü uyarınca araştırmanın ilk aşamasında bütün ham metinler satır satır okunmuş, olası çerçeve ve temalara ilişkin serbest notlar çıkarılarak açık kodlama yapılmıştır. Elde edilen serbest kodlar Boydstun vd.nin (2014) genel çerçeve listesi ve Van Gorp'un (2010) kültürel aygıt kataloglarıyla karşılaştırılmış yukarıda açıklandığı şekliyle çerçeve stoğu olarak Boydstun vd. (2014) baz alınmıştır.

1.10 Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlilik ve güvenirliği bağlamında nitel araştırma yöneliminin epistemolojik duyarlılıkları esas alınmış ve bu bağlamda çerçeveleme analizinin özgün mirasından yararlanılmıştır.

Nitel içerik analizinde güvenilirlik *(reliability)* ve geçerlilik *(validity)* kavramları, çalışmanın tüm aşamalarında—veri toplama, organizasyon ve raporlamada—tutarlılığı ve doğruluğu güvence altına almak amacıyla ele alınması gerekse de özellikle kodlama hususunda hayati öneme sahip kabul edilmektedir. Lincoln ve Guba'nın (1985) önerdiği gibi, bu bağlamda "güvenilirlik" araştırmanın iç tutarlılığını, "uyumluluk" *(confirmability)* bulguların nesnelliğini, "aktarılabilirlik" *(transferability)* sonuçların başka bağlamlara uygulanabilirliğini ve "özgünlük" *(authenticity)* katılımcı perspektiflerinin şeffaf bir sunumunu ifade eder. Bu süreçte en önemli aşamalardan biri ise kodlayıcılar arası güvenirlik olarak kabul edilmektedir (akt. Elo vd., 2014, ss.1-10).

Bu çalışmada kodlayıcılar arası tutarlılığı pekiştirmek için öncelikle kod defterinin pratiğe uygunluğunu sınayan 50 haberlik bir pilot kodlama turu gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı ve ikincil kodlayıcı arasındaki yorum farkları, ortak müzakerelerle ele

alınmış; tanım ve örnekler detaylandırılarak kod defteri yeniden gözden geçirilmiştir. Böylece hazırlık ve organizasyon aşamalarında hem iç tutarlılık hem de uygunluk güçlendirilmiştir.

Ana kodlama aşamasında, %10'luk örneklem (n≈95) üzerinden birinci ve ikinci kodlayıcı bağımsız olarak çalışmış; kodlayıcılar arası tutarlılık Cohen's κ katsayısı ile ölçülmüştür. Cohen's κ, basit yüzde uyuşmadan farklı olarak tesadüfi çakışmayı düzelterek gerçek tutarlılığı yansıtma potansiyeli açısından tercih edilmiştir (Neuendorf, 2011). Landis ve Koch'un (1977) sınıflamasına göre, $\kappa \geq 0{,}61$ "kayda değer", $\kappa \geq 0{,}81$ ise "neredeyse kusursuz" tutarlılık düzeyini göstermektedir. Literatürde nicel içerik analizinde $\kappa \geq 0{,}70$–$0{,}80$ aralığı "iyi" olarak kabul edilmektedir (bkz. McHugh, 2012). Buradan hareketle, çalışmada güvenilirlik eşiği $\kappa = 0{,}75$ olarak belirlenmiştir.

Çerçeve kodlamasında $\kappa = 0{,}87$ ve ton kodlamasında $\kappa = 0{,}79$ değerleri "neredeyse kusursuz" düzeyde tutarlılık sağlarken, tematik kategori kodlamasında elde edilen $\kappa = 0{,}68$ değeri kabul edilebilir bir oranı ifade etmesine rağmen önceden çalışmada baştan belirlenen standardın altında kalmıştır. Bu husus, tematik kategorilerin analiz dışı bırakılması kararını doğurmuştur. Nitekim iki kodlayıcı arasındaki müzakerelerde ortaya çıkan içeriksel örtüşme ve çakışmanın araştırmanın tasarımındaki "her içeriğe tek çerçeve tayini" kısıtlamasından kaynaklanan bir şekilde tematik kategorilerin tercihinde zihin karışıklığı yarattığı ve tutarsızlık ihtimalini artırdığı konusunda görüş birliğine varılmıştır. Tematik kategorilerin halihazırda genel çerçevelerle anlamsal ve temsili örtüşme içermesi, bu kategorinin devre dışı bırakılmasında belirgin bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak, yalnızca yüksek tutarlılık ve geçerlilik gösteren çerçeve ve ton kodlamaları üzerinden yapılan nicel ve nitel analizler, çalışmanın iç geçerliliğini ve bilimsel güvenilirliğini pekiştirmiştir.

2. BULGULAR ve ANALİZ

Bu bölümde araştırmada toplanan tüm verilerin analizi gerçekleştirilmekte ve bulgular raporlanmaktadır.

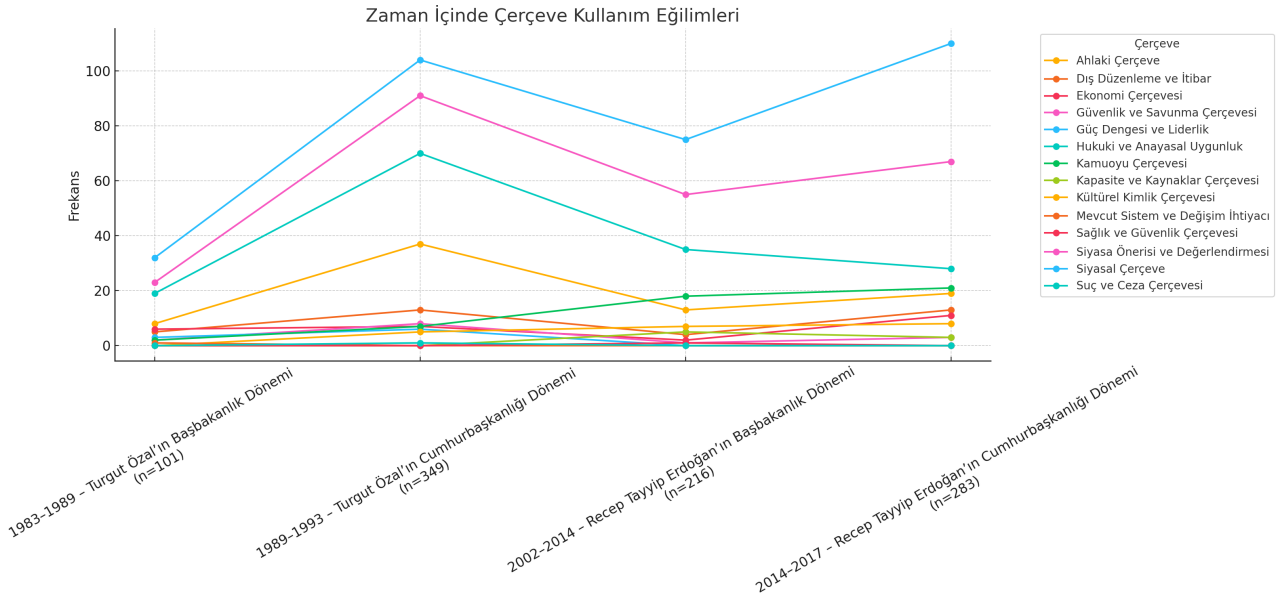
2.1 Genel Çerçeveler ve Betimsel Analiz

Bu başlık altında başkanlık sistemi tartışmalarının nasıl çerçevelendiği genel çerçevelere odaklanmak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Yöntemsel açıdan bu odaklanma, veri setindeki (n=946) her bir içeriğin başlı başına/bütün olarak okunması ve kodlanması ile gerçekleştirilmiştir. Bu anlamıyla kodlama haber metninin doğrudan kendisi baz alınarak yapılmıştır. Bu açıdan, incelenen her içerik Boydstun vd.'ten (2014) ödünç alınan genel çerçevelerden biriyle eşleştirilmiş/kodlanmıştır. Bir içerikte birden fazla çerçevenin varlığı söz konusu olduğunda ise, önceden belirlendiği üzere birincil (baskın) çerçeve ile kodlama usulü gereğince haberde baskın olan çerçevenin hangisi olduğuna göre bir tercihte bulunulmuştur. Bunun için öncelikle Boydstun vd.nin (2014) her bir çerçeveye atadığı tanım dikkate alınmıştır. Bu tanımlar başlı başına yetmediğinde ise Entman'ın (1993, 2004) çerçeve tanım ve işlevlerine yönelik referans çerçevesi esas alınmıştır. Bu iki referans noktası da hangi çerçevenin baskın olduğunu belirlemeye yetmez ise, o halde Tankard'ın (2001, s.101, akt. DeVreese, 2005, s.51) dikkat çektiği çerçeveleme mekanizmaları olarak özellikle haberde manşet, başlık, alt başlık, kaynak ve alıntılar gibi mekanizmaların niteliği dikkate alınmıştır. Takip eden başlıklarda başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haberlerin nasıl çerçevelendiği genel çerçeveler merkezinde ele alınmaktadır.

2.2 Dönemler Arasında Çerçeve Kullanım Eğilimleri

Başkanlık sistemi tartışmalarının haber çerçeveleri bağlamında nasıl şekillendiğini incelemek üzere dört ayrı döneme odaklanmak, çerçeve kullanım eğilimlerinin zamansal seyrine dair gözlem ve içgörü üretmeyi mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak, elde edilen bulgulardan hareketle dört farklı zaman çerçevesinde; başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haber çerçevelerinin seyri aşağıda Grafik 7 ile gösterilmektedir.

Grafik 7: Zaman İçinde Çerçeve Kullanım Eğilimleri



"Zaman İçinde Çerçeve Kullanım Eğilimleri" grafiği, 1983–2017 arası dört farklı siyasal dönem boyunca başkanlık sistemi temalı haberlerde kullanılan çerçeve kategorilerinin yıllara göre gösterdiği değişimi ortaya koymaktadır. Bu açıdan her dönem, hem tarihsel olarak farklı siyasal koşulları hem de aktörlerin görev pozisyonlarına göre farklı içerik akış ve inşalarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda grafik, hem siyasal süreçlerin hem siyasal iletişim pratiklerinin medya yansımalarının izini sürmek açısından ipuçları sunmaktadır.

Araştırmada I. Zaman Çerçevesi olarak değerlendirilen 1983-1989 yılları Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi'nde çerçeve kullanımı görece dağınık bir görünüm arz etmektedir. Bu dönemde özellikle "Siyasal Çerçeve", "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" ve "Hukuki ve Anayasal Uygunluk" çerçeveleri öne çıkmaktadır. Bu eğilim, Özal'ın başkanlık sistemine ilişkin önerilerini doğrudan değil, dolaylı biçimde siyasal reform ve kurumsal düzenleme bağlamında gündeme getirmesiyle ilişkilendirilebilir. "Ahlaki" ve "Ekonomi" çerçeveleri de bu dönemde yer yer kullanılsa da belirleyici bir yoğunluk göstermemektedir.

Araştırmada II. Zaman Çerçevesi olarak ele alınan 1989-1993 – Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi ise çerçeve çeşitliliği ve yoğunluğu açısından önceki döneme kıyasla kayda değer bir artış göstermektedir. Özellikle "Siyasal Çerçeve" ile birlikte "Hukuki ve Anayasal Uygunluk" ve "Siyasa Önerisi" çerçeveleri bu dönemde belirgin biçimde artmıştır. Bu durum, Özal'ın Cumhurbaşkanlığı sürecinde yürütme gücünün yeniden tanımlanmasına yönelik girişimlerinin ve "yarı başkanlık" modeline gönderme yapan söylemlerinin medyada daha geniş yer bulmasıyla açıklanabilir. Ayrıca bu dönemin, anayasa değişiklikleri ve referandum tartışmaları bağlamında anayasal meşruiyet çerçevesinin medyada daha görünür hale geldiği bir zaman aralığı olduğu da dikkat çekmektedir.

Tez çalışmasının literatür bölümünde ele alınan tarihsel arka plan düşünüldüğünde, Özal'ın hem başbakanlık hem cumhurbaşkanlığı döneminde, ANAP içinde parti içi muhalefet; diğer partiler ve siyasal aktörlerin siyasi ve iletişimsel pratikleri hatırlandığında, bu manzaranın daha geniş bir bağlamda değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim, siyasal çerçevenin her iki dönemde de baskın olması; başkanlık sistemi tartışmalarının esasen Özal'ın siyasal manevra alanı olarak değerlendirdiği bir stratejik eğilim olmasıyla ilişkilendirilebilecekken; özellikle cumhurbaşkanlığı döneminde artış gösteren hukuki ve anayasal uygunluk çerçevesi; Özal'ın cumhurbaşkanı olarak sembolik yetkiler ötesinde bir yürütme aktörü gibi davranması ve "fiili durum" yaratarak bir tür "yarı başkan" ya da "başkan" gibi davranması şeklinde eleştirilerin konusu olmasıyla alakalı değerlendirilebilir.

Bu çerçevede Özal'ın Cumhurbaşkanlığı yaptığı 1989-1993 döneminde başkanlık sistemi artık dolaylı bir arayış olmaktan çıkarak, zaman zaman kamuoyuna açık biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte medyada "Hukuki ve Anayasal Uygunluk" çerçevesi, önerilen sistem değişikliklerinin mevcut anayasal düzenle ne derece örtüştüğü üzerinden şekillenmiştir. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi 5 Kasım 1990 tarihli haberinde, Özal'ın Fransa'daki yarı başkanlık sistemine olan ilgisini ve Fransız anayasal düzeninden övgüyle söz etmesini *"Fransız sistemi peşinde*" başlığıyla okurlarına aktarmıştır. Haberde Özal'ın hem yedek milletvekilliği önerisi hem de karar alma süreçlerini hızlandırmaya yönelik sistem önerileri Fransız modeline açık referansla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, önerilerin bir "kurumsal aktarma" süreciyle meşrulaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Aynı dönemde Cumhuriyet gazetesi; 7 Kasım 1990 tarihli haberinde, dönemin Başbakanı Yıldırım Akbulut'un gazeteciler tarafından sistem değişikliği konusunda yöneltilen sorulara mesafeli yanıtlar verdiğini aktarmış ve bu yönüyle de başkanlık sistemiyle ilgili tartışmaların yalnızca Özal'a özgü bireysel bir gündem olduğuna işaret edilmiştir. Bu tür içerikler, sistem tartışmalarının meşruiyet zemininin yalnızca yürütmenin anayasal sınırlarıyla değil, aynı zamanda siyasal aktörlerin konumları ve meşru temsil düzeyleriyle de bağlantılı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu dönem haberleri, sistem değişikliği önerilerinin anayasal çerçevede sınandığı, ancak kurumsal netliğe ulaşmamış bir siyasal söylemin izlerini taşımaktadır.

Bu açıdan 1983-1989 yılları arasında Turgut Özal'ın başbakanlık görevini yürüttüğü dönemde, başkanlık sistemi doğrudan anayasal bir gündem haline gelmemiş olsa da, yürütme yetkisinin merkezileşmesi, yasa yapma süreçlerindeki manipülasyonlar ve demokratik denetim mekanizmalarının aşındırılması gibi konular kamuoyunda tartışılmış; bu da medyada "Siyasal Çerçeve", "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" çerçevelerinin yanı sıra özellikle "Hukuki ve Anayasal Uygunluk" çerçevesinin öne çıkmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda, örneğin Tercüman gazetesi 22 Mart 1986 tarihli köşe yazısında, Seçim ve Partiler Kanunu'nda yapılan önemli değişikliklerin kamuoyundan gizli biçimde geçirildiğine dikkat çekilmiştir. Haberde, meclisteki gelişmelerin "toz duman arasında" ilerlediği ve basının bu süreci gözden kaçırdığı ifade edilmiştir. Yazı boyunca kullanılan "ipteki canbaz" benzetmesi, siyasi iktidarın dikkat dağıtarak yasama sürecini kendi lehine yönlendirdiği yönündeki eleştiriyi ifade etmektedir.

Diğer yandan, Cumhuriyet gazetesi 28 Ekim 1987 tarihli bir köşe yazısında Uğur Mumcu, Özal'ın dini referanslı siyasal iletişim pratiklerini eleştirmiş, Özal'ı "hacı cumhurbaşkanı" olarak nitelemiş ve "Kâbe yeşili örtülerle" yapılan sembolik göndermelerle laiklik ilkesinin zedelendiğini ileri sürmüştür. Bu tür ifadeler, yalnızca hukuki normlara yapılan atıfları değil, aynı zamanda anayasal laiklik ilkesine yönelik bir savunuyu da içermekte; ancak daha da önemlisi, bu örneklerde görülen eleştirilerin salt teknik değerlendirmelerle değil; kutuplaşmış siyasal atmosferi besleyen kültürel motifler aracılığıyla çerçevelenmiş görünmesidir.

Araştırmada III. Zaman Çerçevesi olarak ele alınan 2002-2014 – Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Döneminde ise çerçeve kullanımı açısından hem çeşitlilik hem de sıklık bakımından çeşitli değişiklikler ön plana çıkmaktadır. "Siyasal Çerçeve" ve "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" bu dönemde de baskınlığını korurken, "Kamuoyu Çerçevesi" dikkat çeken yeni bir kategori olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Erdoğan'ın söyleminde "milli irade" ve halk desteğini ön plana çıkaran popülist siyasal iletişim stratejilerinin haber çerçevelerine de yansıması olarak yorumlanabilir. "Kültürel Kimlik", "Popülizm ve Siyasal Riskler" gibi kutuplaştırıcı temalar da yine bu dönemde artış göstermiştir.

2002–2014 yılları arasında Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlık yaptığı dönemde, başkanlık sistemi artık sadece dolaylı söylemlerle değil, doğrudan siyasi gündemin ve iktidarın reform ajandasının bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde medyada öne çıkan baskın çerçeve "Siyasal Çerçeve"dir. Bu çerçeve, sistem değişikliğinin iktidar-muhalefet ilişkileri, partiler arası çekişmeler ve siyasal pozisyonlanmalar üzerinden tartışıldığını göstermektedir. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi 12 Aralık 2004 tarihli haberinde, CHP lideri Deniz Baykal'ın başkanlık sistemine karşı çıkışını, Erdoğan'ın "hem başbakan hem cumhurbaşkanı olayım" isteğiyle ilişkilendirmiş; bu yaklaşımı "hızlandırılmış tren uygulamasına" benzeterek otoriterleşme tehlikesine dikkat çekmiştir. Bu benzetme, muhalefetin başkanlık sistemi söylemini kişisel güç temerküzü ve rejim tartışmasına indirgediğini göstermektedir. Benzer şekilde, Milliyet gazetesi 9 Kasım 2005 tarihli haber analizinde, Cumhurbaşkanı Sezer'in "başkanlık sistemi gelirse denetim mekanizmaları ortadan kalkar" yönündeki açıklaması aktarılmış, bu görüşlerin karşısına Erdoğan'ın sistemin "verimlilik" ve "istikrar" sağlayacağı yönündeki söylemleri konumlandırılmıştır. Bu tür haberlerde, yürütmenin yetki artırımı ile muhalefet arasında kurumsal denge arayışının bir çatışma alanına dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca Yeni Şafak gazetesi 6 Mart 2013 tarihli manşetinde başkanlık sistemine geçişin "devletin vesayet kurumlarını tasfiye edeceği" vurgusu yapılmıştır. Bu söylem, iktidar çevrelerinin sistem değişikliğini siyasal dönüşümün tamamlayıcısı olarak kurguladığını ve başkanlık sistemini bir tür "restorasyon projesi" olarak sunduğunu göstermektedir. Tüm bu örnekler, dönemin haber dilinde çerçevenin siyasal mücadele eksenine kaydığını ve başkanlık sisteminin bir rejim tercihi olmaktan ziyade bir "siyasal strateji" bağlamında tartışıldığını ortaya koymaktadır.

Araştırmada IV. Zaman Çerçevesi olarak incelenen 2014–2017 yılları arasında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi ise grafik üzerinde belirgin biçimde yüksek çerçeve frekansları ile dikkat çekmektedir. Bu dönem hem "Siyasal Çerçeve" ve "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" başlıklı çerçevelerin dikkate değer bir yoğunlukla öne çıktığı; hem medya üretiminde başkanlık sistemine ilişkin tartışmaların haber gündeminde hatırı sayılır biçimde ilgi gördüğü bir döneme işaret etmektedir. Bu görünüm kısmen, anayasa değişiklikleri, fiili başkanlık tartışmaları ve özellikle de referandum süreci ile ilişkili olarak haber üretiminin artmasıyla açıklanabilir.[28]

Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı makamında bulunduğu 2014–2017 yılları arasında başkanlık sistemi artık tartışma konusu olmaktan çıkmış; anayasal düzlemde fiili uygulamaların açıklandığı ve sistem değişikliğine yönelik somut adımların atıldığı bir sürece girilmiştir. Bu dönem, "Siyasal Çerçeve"nin en baskın hale geldiği, çerçevelemenin neredeyse tümüyle iktidar-muhalefet ekseninde kutuplaştığı bir evreyi temsil etmektedir. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi 21 Ekim 2015 tarihli haberinde, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun "tek adam rejimi inşa ediliyor" söylemine yer verilmiş, Erdoğan'ın yürütme yetkisini fiilen kullanmasının anayasal ihlal olduğu iddiası dile getirilmiştir. Bu söylem, başkanlık sisteminin yalnızca teknik bir yönetim modeli değil, aynı zamanda rejim normlarıyla doğrudan ilişkili bir siyasi tercih olduğunu vurgular niteliktedir. Aynı bağlamda, Yeni Şafak gazetesi 19 Nisan 2016 tarihli haberinde Erdoğan'ın "halkın seçtiği cumhurbaşkanını tartışmayın, alışın" açıklaması manşetten verilmiş, başkanlık sistemine geçişin "milli iradenin tesisi" olarak meşrulaştırıldığı görülmüştür. Bu tür içerikler, sistem değişikliğini halk egemenliğinin genişlemesi ve demokratikleşme retoriği üzerinden sunarken, muhalefet tarafı aynı olguyu "otoriterleşme" riski bağlamında çerçevelemektedir. Dönemin önemli bir söylemi de Hürriyet gazetesi 2 Aralık 2016 tarihli analizinde yer almış; başkanlık sistemine geçiş referandumunun "partili cumhurbaşkanı" modeline dayandığı, bu durumun parlamenter denge-denetleme mekanizmaları ile çeliştiği ifade

[28] Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, araştırmada 2014–2017 döneminde kodlanan haber sayısının (n=283) da yüksek olmasıdır. Grafik bu nedenle çerçeve kategorilerinin göreli yoğunluğunu değil, mutlak frekanslarını yansıtmaktadır. Bu durum, dönemler arası karşılaştırma yaparken hesaba katılması gereken bir husus olarak not edilebilir.

edilmiştir. Bu süreçte haber dilinde tarafların çerçevelemeleri arasındaki mesafe derinleşmiş, siyasal pozisyonlanma doğrudan çerçeve seçimini belirleyen bir faktör haline gelmiştir. Başkanlık sisteminin bu dönemde bir yönetim modeli olarak değil, kutuplaşmış siyasetin ve toplumsal gerilimlerin bir izdüşümü olarak çerçevelendiğini söylemek mümkün görünmektedir.

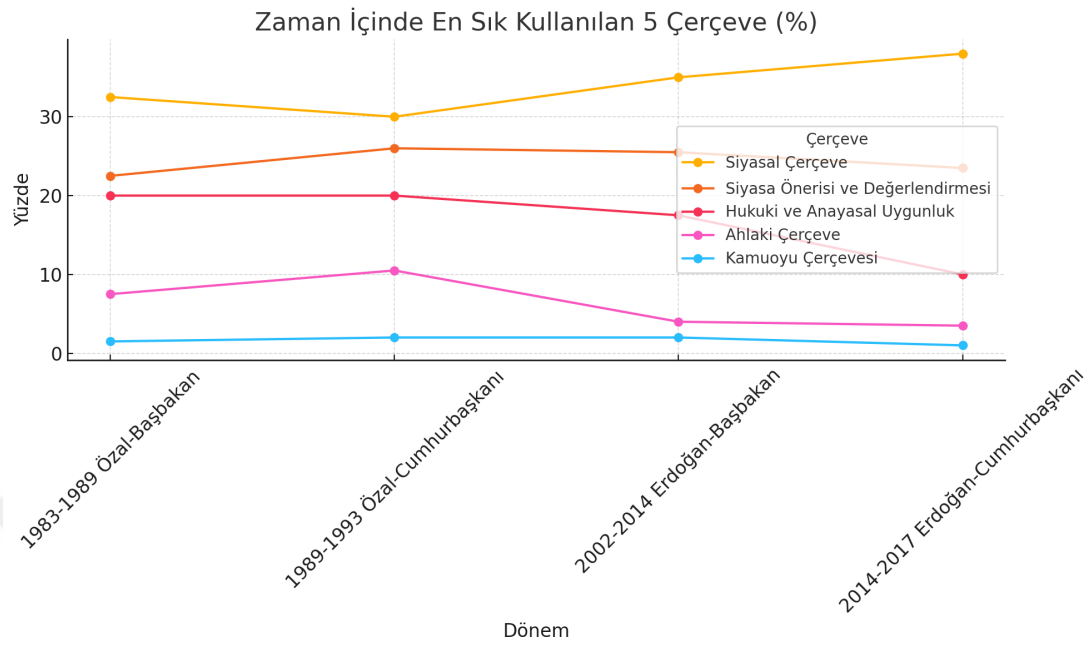
Sonuç olarak Grafik 7, başkanlık sistemi tartışmalarının zaman içerisinde artan biçimde kurumsal ve siyasal çerçevelerle temellendirildiğini, popülist ton ve halk meşruiyeti vurgusunun ise Erdoğan döneminde daha görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, medyada çerçeve çeşitliliğinin dönemin siyasal konjonktürüne, aktörlerin görev pozisyonlarına ve gündem belirleyici güçlerine koşutluk gösterdiği de açık biçimde gözlemlenmektedir.

2.3 Dönemler Arasında Çerçeve Dağılımı

Yukarıda ele alınan zaman içinde çerçeve kullanım eğilimleri (Grafik 7) mutlak frekanslara odaklanmak suretiyle, zaman içinde hangi çerçevelerin daha sık kullanıldığını gösterirken; genel manzaranın ortaya konması için bu bulguyu tamamlayıcı nitelikte bir diğer veri ise zaman içinde çerçeve dağılımına ilişkin bulguların tespitidir.

Grafik 8, "Zaman İçinde Çerçeve Dağılımı" başlığı ile, başkanlık sistemi tartışmalarını konu alan haberlerde farklı çerçeve kategorilerinin her dönem içindeki yüzde oranlarını göstermektedir. Bu grafik, önceki grafikte sunulan çerçeve kullanım eğilimlerini tamamlayıcı niteliktedir. Zira ilk grafik, mutlak frekanslara odaklanarak zaman içinde hangi çerçevelerin daha sık kullanıldığını gösterirken; bu grafik ise dönemsel içerik üretimi içerisinde göreli ağırlıkları temel alarak her dönemde hangi çerçevenin öncelikli olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada "kullanımın mutlak hacmine değil, çerçevelerin içerik içindeki dağılımsal görünürlüğüne odaklanılmıştır.

Grafik 8: Dört Farklı Zaman Çerçevesi ve Zaman İçinde Çerçevelerin Dağılımı



Grafik 8'de sunulan Zaman İçinde Çerçeve Dağılımı grafiği, dönemsel tematik öncelikler ve çeşitlilik dinamikleri açısından değerlendirildiğinde zaman çerçeveleri arasındaki ayrımlar, araştırmanın motivasyonlarına koşut olarak önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, 1983–1989 yılları arasında Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi'nde en baskın çerçeve kategorisi "Siyasal Çerçeve"dir. Onu "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" ile "Hukuki ve Anayasal Uygunluk" çerçeveleri takip etmektedir. Bu tablo, Özal'ın başkanlık sistemine ilişkin önerilerinin doğrudan anayasal veya kurumsal düzenleme üzerinden değil; daha çok siyasal rekabet ve liderlik tartışmaları çerçevesinde haberleştirildiğini göstermektedir.

1989-1993 yılları ise Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi çerçeve çeşitliliği bakımından dikkat çeken bir dönemdir. "Siyasal Çerçeve" bu dönemde de baskınlığını sürdürürken, "Hukuki ve Anayasal Uygunluk" çerçevesi toplam içerik içinde yüzde 25'i aşan bir payla öne çıkmıştır. Bu durum, Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde daha açık biçimde anayasa değişikliği, yürütme yetkileri ve referandum temaları etrafında tartışmalara yol açtığını ve medyada bu temaların hukuki referanslarla ele alındığını ortaya koymaktadır.

Bu bulgular hem bu çalışmada ele alınan tarihsel arka planla hem de literatürde başkanlık sistemi tartışmalarının Özal'ın kişisel iktidar maksimizasyonunu çabalarının bir aracı olarak gündemleştiğine ilişkin siyasal analizlerle de koşutluk arz ettiği şeklinde yorumlanabilir.

2002-2014 yılları arasında Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi ise grafiksel olarak hem çeşitliliğin hem de yeniden belirginleşen siyasal çerçeveleme tercihlerinin görüldüğü bir dönemdir. "Siyasal Çerçeve" ve "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" çerçeveleri bu dönemde içeriklerin önemli bir bölümünü oluştururken, "Kamuoyu Çerçevesi" ve "Kültürel Kimlik Çerçevesi" gibi başlıkların göreli oranı da artış göstermiştir. Bu eğilim, Erdoğan döneminin popülist iletişim stratejilerinin ve halk desteği vurgusunun medya içeriklerine yansıdığını işaret eder nitelikte kabul edilebilir.

2014-2017 yılları arasında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi ise başkanlık sistemi çerçevesinin medya gündeminde daha belirgin şekilde yer aldığı ve içeriklerin büyük çoğunluğunun belli başlı çerçeveler etrafında yoğunlaştığı bir dönem görünümü çizmektedir.

"Siyasal Çerçeve" oran olarak %40'lara ulaşırken, "Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi" ve "Kamuoyu Çerçevesi" kategorileri de dikkat çeken oranlara sahiptir. Bu tablo, 2017 referandum süreciyle birlikte başkanlık sisteminin artık kurumsal olarak gündeme gelmesinin medyadaki karşılığını yansıttığı şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu dönemde daha teknik sayılabilecek çerçevelerin (örneğin "Kapasite ve Kaynaklar", "Ekonomi", vb.) içerik içinde marjinal düzeyde kaldığı gözlenmektedir.

Sonuç olarak bu grafik, her bir dönem için başkanlık sistemi tartışmalarında hangi çerçevelerin görece baskınlaştığını, hangilerinin ise düşük seyrettiğini gösteren bir çerçeve haritası sunmaktadır. Bu bulgular, çerçeveleme tercihlerinin siyasal aktörün siyasal konumuyla, medya sistemindeki kutuplaşmayla ve siyasal iletişim pratikleriyle nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu hususlara ilişkin daha detaylı bir manzara ortaya koymak içinse doğrudan araştırmanın sorularına yönelik bulgulara odaklanmak işlevsel görünmektedir.

Niekim yukarıda nicel bulgularla ortaya konan çerçeveleme eğilimleri, nitel veri incelemeleriyle birlikte ele alındığında başkanlık sistemi tartışmalarının siyasal iletişim pratiği içindeki yerini daha somut bir biçimde görünür kılmaktadır. Dört zaman çerçevesi boyunca incelenen haber içeriklerinin, yalnızca belli çerçeve kategorilerinin daha sık tercih edildiğini göstermekle kalmadığu; aynı zamanda bu çerçeve tercihinin ardındaki söylemsel mantığı, siyasal bağlamı ve gazetelerin konumlanış biçimlerini de açıklamaya dönük bir bağlamı temellendirdiği ifade edilebilir.

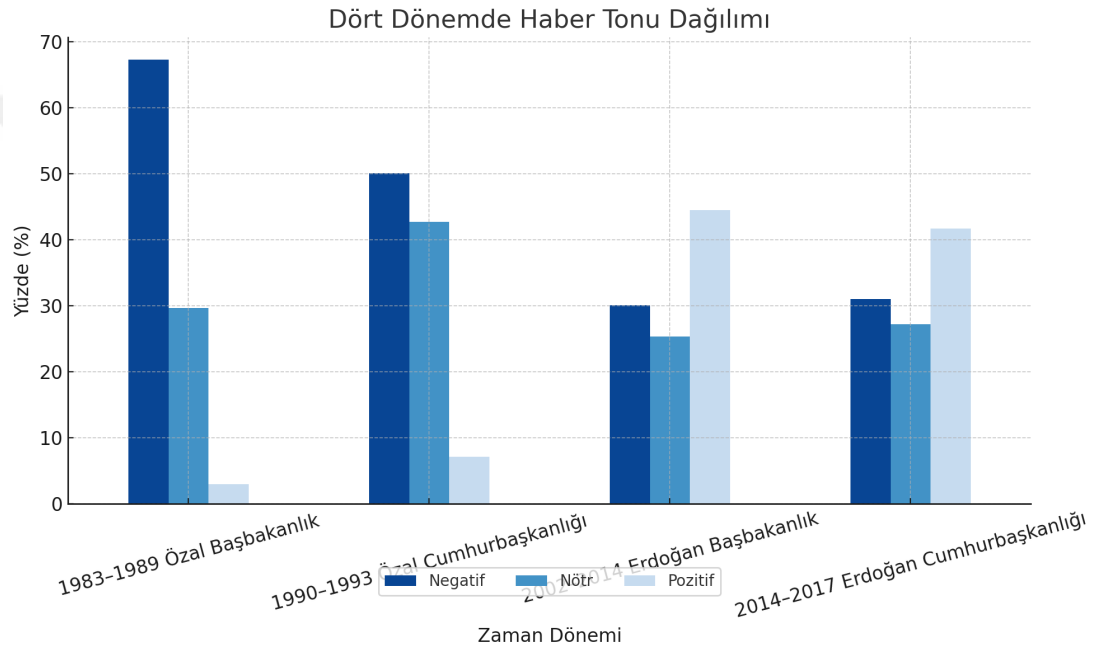
Özal'ın başbakanlık döneminde hukuki-anayasal uygunluk eksenli haberlerde sistemin teknik boyutu öne çıkarken; cumhurbaşkanlığı döneminde sistem önerileriyle liderlik biçimi arasında kurulan ilişki, çerçevelemenin siyaseten kişiselleştiğini göstermiştir. Erdoğan'ın başbakanlık döneminde başkanlık sistemi, doğrudan siyasal tartışma nesnesi haline gelmiş ve yine bu dönemde tartışmalar iktidar-muhalefet gerilimi etrafında çerçevelenmiştir. Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ise çerçeveleme daha belirgin şekilde kutuplaşmış bir yapıya evrilmiş, söylemler "rejim değişikliği", "tek adamlık" ve "milli irade" gibi karşıt eksenler üzerinden anlam kazanmıştır.

Bu bağlamda, çerçevelerin yalnızca içeriksel tercihler değil, aynı zamanda aktörlerin söylemsel stratejilerinin birer uzantısı olduğu görülmektedir. Siyasal paralellik, örneklemdeki gazetelerin haber söylemi, çerçeve seçimi ve yorumlama biçimi üzerinde doğrudan etkili olmuş; haber çerçevesi, siyasal paralellik ve siyasal aktör ilişkisi üçgeninde konumlanmıştır. Dolayısıyla çerçeve analizinde kullanılan nitel veri, yalnızca temsili örneklerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda araştırmanın kavramsal çerçevesinde yer alan "çerçeveleme – medya sistemi – siyasal konumlanma" etkileşimini de somutlaştırmaktadır. Bütün bu hususlar, takip eden alt başlıklarda diğer bulguların değerlendirilmesiyle temellendirilmektedir.

2.4 Gazeteler Arası Siyasal Konumlanmalar ve Haber Çerçeveleme İlişkisi

Aşağıda yer alan Grafik 9, başkanlık sistemi tartışmalarının dört ayrı dönemde nasıl bir ton dağılımına sahip olduğunu oransal olarak göstermektedir. Her bir dönem için haberlerin toplamı %100 olarak kabul edilmiştir; böylece dönemler arasındaki haber sayısı farklarından bağımsız olarak, tonların yapısal dağılımları karşılaştırılabilir hale getirilmiştir.

Grafik 9: Dört Dönemde Haber Tonu Dağılımı



Grafik 9 incelendiğinde, başkanlık sistemi tartışmalarının ton dağılımı, sadece gazetecilik pratiklerinin değil; aynı zamanda medya-siyaset ilişkilerinin, siyasal kutuplaşmanın ve siyasal paralelliklerin doğrudan bir yansıması olarak okunabilir. Bu bağlamda dört dönem için yapılan ton analizleri, dönemin siyasal ortamı, liderlik karakteri ve medya yapısıyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı hale gelmektedir.

1983-1989 Özal Başbakanlık Dönemi'nde negatif tonun (%57) görece baskın olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, Özal'ın başbakanlığı döneminde yürütme yetkisini merkezileştirmesi, parti içi ve dışı muhalefeti büyük ölçüde göz ardı eden karar alma biçimiyle ilişkilendirilebilir. Bu dönemde örneklemde yer alan gazetelerden Cumhuriyet açık şekilde Özal karşıtı bir konumda yer alırken, Tercüman ise sağ-muhafazakar eğilimine rağmen Özal ile siyasal rekabet içinde olan Demirel ve partisi DYP'ye yakınlığı nedeniyle her zaman destekleyici bir tutum sergilememiştir. Milliyet ise ana akım bir gazete olarak daha dengeleyici ve nötr pozisyonlara yer vermeye çalışsa da, dönemsel olarak eleştirel tonların öne çıktığı görülmektedir.

1989-1993 Özal Cumhurbaşkanlığı Dönemi incelendiğinde ise Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine ait haberlerde negatif tonun daha da artarak %69'a yükselmesi, başkanlık sistemi tartışmalarının kamuoyunda ve medya alanında giderek daha sert ve eleştirel bir zeminde ele alındığını göstermektedir. Bu dönemde özellikle Cumhuriyet gazetesi, Özal'ın tarafsızlık ilkesine uymadığına yönelik sert eleştiriler getirmiş; "yarı başkanlık hevesi", "Fransız modeli özlemi" gibi tanımların yanı sıra anayasa normlarına aykırılıklar üzerine haber ve yazılar yayımlamıştır. Tercüman, zaman zaman Özal'ı desteklerken, çoğu örnekte Demirel'e yakınlığı nedeniyle sistem değişikliğine mesafeli durmuştur. Bu bağlamda, medyada Özal'a yönelik güvensizlik hem politik figür hem önerdiği sistem açısından yoğun bir negatif tonla dışa vurulmuştur.

2002-2014 Erdoğan Başbakanlık Dönemi'ndeki haberler incelendiğinde Erdoğan'ın başbakanlığı süresince haberlerin %47'si negatif, %34'ü nötr, %19'u ise pozitif tonla kodlanmıştır. Bu dönemde başkanlık sistemi henüz kurumsal çerçevede tartışılmaya başlanmış; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi, anayasa değişiklikleri gibi gelişmeler sistem tartışmalarını derinleştirmiştir. Cumhuriyet, bu dönemde net bir şekilde Erdoğan karşıtı yayın politikası izlerken, Yeni Şafak doğrudan sistem önerisinin destekçisi pozisyondadır ve pozitif ton içeren haberlerin çoğunluğu bu gazeteye aittir. Hürriyet ise merkez konumunu korumaya çalışsa da, zamanla sistem önerilerine karşı eleştirel pozisyonlara yer vermeye başlamıştır. Bu nedenle bu dönemde nötr ve negatif tonların birlikte yüksek oranda yer aldığı bir geçiş evresi söz konusudur.

2014-2017 Erdoğan Cumhurbaşkanlığı Dönemi ise Erdoğan'ın "fiili başkanlık" tanımını kullanarak sistem değişikliği söylemini doğrudan sahiplendiği ve 2017 referandumu ile birlikte başkanlık sisteminin anayasaya dahil edildiği bir süreç yaşanmıştır. Bu bağlamda, haberlerin ton dağılımında pozitif ton %28'e ulaşarak önceki dönemlere kıyasla en yüksek seviyesine çıkmıştır. Bu artış özellikle Yeni Şafak gibi iktidarla siyasal paralellik örüntülerini taşıyan gazetelerin savunucu/misyoner haberciliğe yakınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Negatif ton %46 ile hala baskın olmakla birlikte, pozitif tonun bu oranda artması, medyanın bir kısmının sistem değişikliğini meşrulaştırma çabasına işaret etmektedir. Öte yandan Cumhuriyet gazetesi, bu dönemde hem "rejim değişikliği" hem "demokrasiye aykırılık" gibi rijit söylemlerle muhalefetini sürdürmüştür. Hürriyet ise sahiplik yapısındaki değişimlerin de etkisiyle önceki döneme göre daha çekimser bir tutum izlemiş ve nötr haberlerin oranı %26'ya gerilemiştir.

Dört dönem karşılaştırmalı olarak ele alındığında negatif tonun her dönemde baskınlığını sürdürmesi dikkat çekicidir. Ancak bu negatiflik, tek bir siyasal görüşten değil, dönemin siyasi konjonktürü, lider-karşıtı pozisyonlar ve medya-siyaset ilişkileri doğrultusunda şekillenmiş görünür. Cumhuriyet gazetesi, her iki lider döneminde de eleştirel söylemiyle negatif ton üretiminin temel kaynağı olurken, Yeni Şafak Erdoğan döneminde pozitif tonun ana üreticisi olarak öne çıkmıştır. Ana akım medya (Milliyet ve Hürriyet) ise zamanla iktidar etkisine daha açık hale gelmiş; başta nötr yaklaşım sergilese de giderek ya pozitifleşmiş ya da eleştirel tonu yumuşatmıştır.

Bu veriler, Türkiye'de başkanlık sistemi gibi rejimsel dönüşüm içeren siyasal projeksiyonların haber medyasında sadece bilgi temelli değil, editoryal yönelime bağlı olarak tonlandırılmış biçimde yer bulduğunu göstermektedir. Medya tonlamasının sistem değişikliğinin meşruiyetine ya da kategorik karşıtlığına dair kamuoyu inşasında da belirleyici bir rol oynadığı varsayılabilir. Ancak siyasal paralellik düzeyi yüksek mecraların kamuoyunda ağırlıkla hali hazırda seslendikleri okur kitlelerini yönlendirme ve bloğu konsolide etme gibi bir işlev üstlendiğini ifade etmek hata olmayacaktır.

Son olarak altı çizilmesi gereken bir bulgu, 2014-2017 dönemi (Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı ve referandum süreci) en yüksek negatif ton oranının kaydedildiği

dönem olmasıdır. Bu durum özellikle anayasa değişikliği süreci, referandum kampanyaları ve "fiili başkanlık" tartışmaları çerçevesinde muhalif basında yoğun eleştirilerin yer almasıyla ilişkilidir. Aynı zamanda pozitif tonlu haberlerin oranının da yüksek kalmış olması; bu dönemi tonal kutuplaşmanın zirve yaptığı bir evre olarak yorumlamanın mümkün olduğunu göstermektedir.

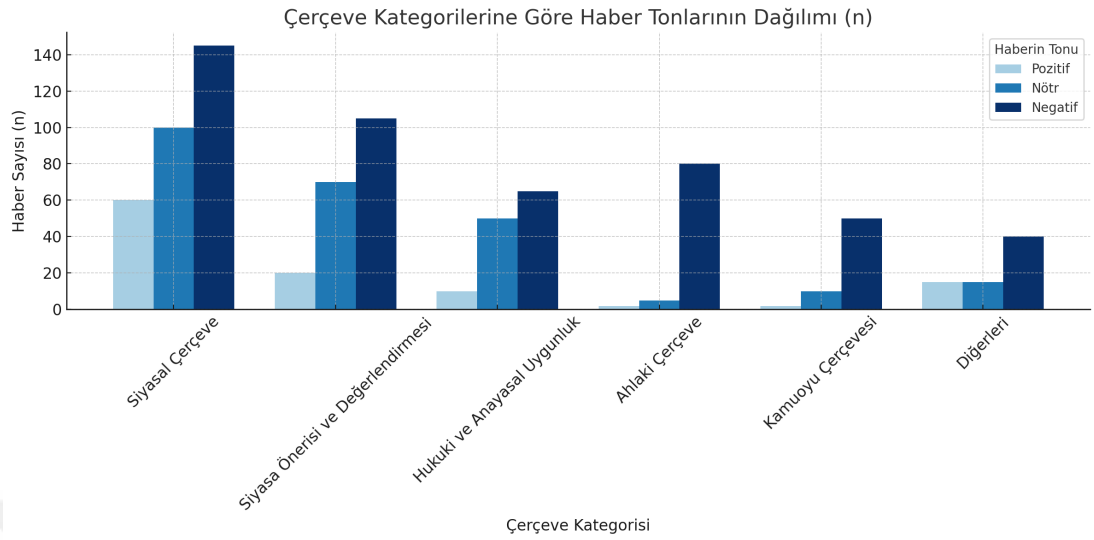
Bu bulgular, ton dağılımının yalnızca dönemsel olarak değil, aynı zamanda ve hatta esas olarak medya kuruluşlarının siyasal konumlarıyla da ilintili olduğunu göstermektedir. Siyasal paralelliğin yüksek seyrettiği Erdoğan dönemlerinde özellikle pozitif ve negatif tonların daha belirgin kutuplarda toplandığı görülmektedir. Buna karşın, Özal döneminde tonlar daha dengeli ve nötr ağırlıklı dağılmıştır.

Dört ayrı dönemde başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haberlerin tonunu *(negatif, nötr, pozitif)* incelemek sadece gazetecilik pratiklerinin değil; aynı zamanda medya-siyaset ilişkilerinin, siyasal kutuplaşmanın ve siyasal paralelliklerin çeşitli düzeylerde bir yansıması olarak okunabilir. Bu bağlamda dört dönem için yapılan ton analizleri, dönemin siyasal ortamı, liderlik karakteri ve medya yapısıyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı hale gelmektedir.

2.5 Çerçeve Kategorilerine Göre Haber Tonlarının Dağılımı

Araştırmada analiz edilen veri seti temel alındığında, başkanlık sistemi tartışmalarında kullanılan haber çerçeveleri ile bu çerçevelere eşlik eden tonlar arasında anlamlı bir örüntü olduğu gözlemlenmektedir. Grafik 10'da sunulan bulgular, bu örüntünün nicel görünümünü ortaya koymakta ve her bir çerçevenin kamuoyu önünde nasıl bir anlam yüküyle temsil edildiğine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

Grafik 10: Çerçeve Kategorilerine Göre Haber Tonlarının Dağılımı



En fazla kullanılan çerçeve olan Siyasal Çerçeve, siyasal pozisyonlanmalar, lider söylemleri ve partisel rekabet üzerinden başkanlık sistemi tartışmalarını yapılandırmaktadır. Bu çerçevede özellikle negatif ton dikkat çekici düzeydedir. Bu bulgu, siyasal tartışmanın çoğunlukla çatışmalı, kutuplaştırıcı ve eleştirel bir zeminde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Nitekim haberlerde sistem önerisine ilişkin muhalefet eleştirileri ve iktidarın stratejik hamleleri sıklıkla olumsuz değerlendirmelere konu edilmiştir.

İkinci sıklıkta kullanılan Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi çerçevesi, sistem değişikliğinin olası etkileri, vaat edilen faydalar veya yaratacağı risklerin analizine odaklanan haberlerden oluşmaktadır. Bu kategorideki ton dağılımı görece dengeli bir görünüm arz etmekle birlikte, pozitif ve negatif tonların her ikisinin de varlığı, başkanlık sistemine yönelik destekleyici ve eleştirel bakışların birlikte temsil edildiğini göstermektedir.

Hukuki ve Anayasal Uygunluk çerçevesi, anayasa değişiklikleri, hukuki normlar ve sistemin anayasal dayanakları üzerinden kurulan tartışmaları içermektedir. Bu çerçevenin baskın tonunun nötr olması, haberlerin bilgi temelli ve teknik içeriklerle

şekillendiğini; aktörlerin açıklamalarının genellikle yorumdan arındırılmış şekilde aktarıldığını göstermektedir. Ayrıca çok daha önemli bir husus "nötr" kodlamasının içeriğine ilişkindir. Nitekim bir haberde aynı anda hem pozitif hem negatif tona sahip farklı söylemler mevcutsa, kodlamada bu içerikler "nötr" olarak kodlanmıştır. Bu açıdan, "nötr" tonalitesindeki bulgu bir yandan tartışmanın teknik düzeyinin emaresi olarak okunabilecekken, diğer yandan da denge ve objektiflik eğilimlerine de işaret etmektedir. Ancak bir diğer önemli bulgu ise her hâlükârda azımsanmayacak düzeydeki negatif tonun, başkanlık sisteminin hukuk devleti normları açısından sorunlu görüldüğü içeriklerin varlığına işaret etmekte olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

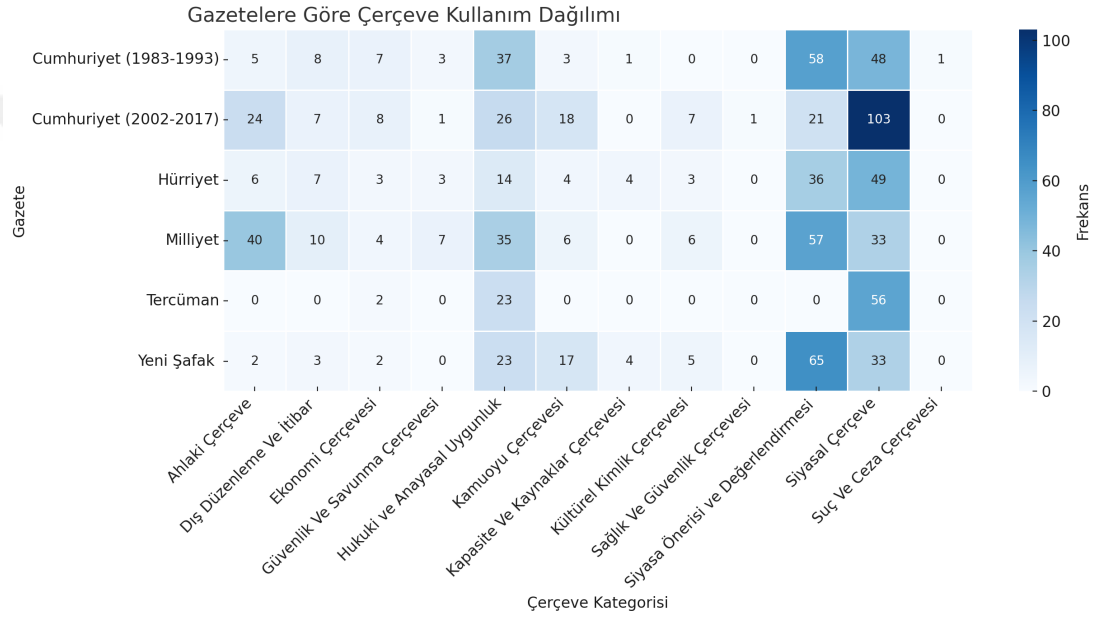
Kapasite ve Kaynaklar Çerçevesi, devletin mevcut kurumsal yapısının etkinliği, yönetim kapasitesi ve sistem değişikliğinin bu bağlamda ne anlama geldiğine ilişkin değerlendirmeleri içermektedir. Bu çerçevede genellikle pozitif ton öne çıkmakta; bu da sistemin yürütme verimliliğini artıracağı beklentisini içeren haberlerin etkisini göstermektedir. Daha az kullanılan ancak anlamlı bir temsil taşıyan çerçeveler arasında Kültürel Kimlik, Güvenlik ve Savunma, Ahlaki Çerçeve yer almaktadır. Bu çerçevelerde özellikle negatif tonun öne çıkması, sistem değişikliğinin toplumsal normlar, güvenlik endişeleri veya etik standartlar açısından kuşkulu bir zeminde değerlendirildiğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, araştırmada analiz edilen haberler içerisinde çerçeve ve ton arasındaki bu yapısal ilişki, başkanlık sistemi tartışmalarının gazetelerde nasıl konumlandığını anlamak açısından önemli bir zemin sunmaktadır. Her çerçevenin yalnızca hangi sıklıkla tercih edildiği değil, aynı zamanda hangi normatif pozisyonla (destekleyici, eleştirel, tarafsız) işlendiği; siyasal iletişim stratejileri kadar medya-siyaset ilişkileri açısından da anlamlı ipuçları taşımaktadır.

2.6 Gazetelere Göre Çerçeve Kullanım Dağılımı

Elde edilen veriler çerçevesinde yapılan analiz, gazetelerin başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haberlerde benimsedikleri çerçeveleme pratiklerinin hem ideolojik pozisyonlarına hem de dönemin siyasal bağlamına göre farklılaştığını göstermektedir. Özellikle Cumhuriyet gazetesi örneğinde bu fark, iki ayrı dönemde farklı çerçeve tercihlerine yansıyan biçimde dikkat çekmektedir. Bu nedenle analizde, Cumhuriyet gazetesi iki ayrı dönemsel kategori olarak değerlendirilmiştir.

Grafik 11: Gazetelere Göre Çerçeve Kullanım Dağılımı



Cumhuriyet (1983–1993) gazetesi, Özal döneminde başkanlık sistemi tartışmalarını en çok Siyasal Çerçeve ekseninde işlemiştir. Bu çerçeve, siyasal rekabet, iktidar-muhalefet ilişkileri ve liderlik polemikleri üzerinden sistemi eleştiren haberlerin belirginleştiği bir alandır. Bunun yanı sıra, Hukuki ve Anayasal Uygunluk çerçevesi de Cumhuriyet'in bu dönemde sıkça başvurduğu ikinci eksen olmuş; sistem değişikliğinin anayasal normlarla çatışabileceği veya mevcut rejim yapısını tehdit edebileceği yönündeki kaygılar öne çıkarılmıştır. Bu çerçeveleme tercihi, gazetenin seküler ve kamucu çizgisiyle uyumlu olarak Özal'ın liderliğini sorgulayan bir ton üretmiştir.

Daha da ilginci, Cumhuriyet gazetesinin ANAP'ın iktidara gelişinin hemen akabinde, henüz Özal ve çevresi tarafından dile getirilmiş bir başkanlık sistemi söylemi mevcut değilken dahi, siyasal gelişmeleri çerçeveleme biçiminde "başkanlık sistemi" vurgusu yaptığı içeriklerin mevcudiyetidir. Nitekim Cumhuriyet gazetesinin 1983 yılı Aralık ayında yayımladığı iki içerikte, henüz sistem tartışmaları kamusal alanda görünürlük kazanmamışken bile Turgut Özal'ın yönetim pratiklerini "başkanlık benzeri" eğilimler bağlamında sorgulamıştır. 16 Aralık 1983 tarihli Yalçın Doğan imzalı *"Bakanlar Üstü Müsteşar"* başlıklı haberde, Özal'ın oluşturduğu yeni bürokratik yapılanma *"Amerikanvari bir örgütlenme"* olarak tanımlanmakta; Özal'ın liderlik tarzı ise "ABD'deki başkanlık sistemine benzer" ifadeleriyle ilişkilendirilmektedir.

25 Aralık 1983 tarihli *"Ekonominin Tek Elden Yönetimi Demokrasi İçin Tehlike İşareti"* başlıklı; gazeteci Osman Ulugay'ın eski ekonomi bürokratlarından Nazif Kocayusufpaşaoğlu ile yaptığı söyleşide ise doğrudan *"fiili başkanlık sistemi uygulanıyor"* ifadesi dikkat çekmekte ve yine söyleşinin akışı içerisinde hızlı karar alma ile demokratik karar alma arasındaki gerilim vurgulanmaktadır. Bu tür içerikler, Cumhuriyet gazetesinin dönemin henüz başında, doğrudan sistem tartışmaları gündemde değilken dahi Özal'ın siyasal tarzına yönelik bir erken uyarı refleksi geliştirdiğini göstermektedir.

Cumhuriyet (2002–2017) gazetesi ise Erdoğan döneminde bu çizgisini daha da belirginleştirerek Hukuki ve Anayasal Uygunluk çerçevesini birincil konumda kullanmış, bunu yine Siyasal Çerçeve izlemiştir. Erdoğan'ın liderliğini ve başkanlık sistemine geçiş çabasını, rejim tartışmaları, anayasa ihlalleri ve kuvvetler ayrılığı perspektifinden değerlendiren bu çerçeveleme pratiği, gazetenin yoğun bir şekilde sistem tartışmalarının demokratik denge ve meşruiyet zemininden kopma tehlikesine dikkat çektiğini göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Ahlaki Çerçeve de anlamlı bir biçimde öne çıkmış ve tartışmalarda siyasal ahlak, güç yozlaşması ve otoriterleşme gibi endişeleri dile getiren metinlerle örülmüştür.

Milliyet (1983–1993) gazetesinin daha çok Siyasal Çerçeve üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Milliyet'in ana akım karakteriyle uyumlu biçimde sistem tartışmalarına daha dengeli yaklaşmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak çok sayıda

içerik de Milliyet'in başkanlık sistemine yönelik negatif tonun üstlenicisi olduğuna da işaret etmektedir.

Hürriyet (2002–2017) gazetesi, Milliyet'teki ana akım çizginin devamı niteliğinde olarak değerlendirilmekle birlikte, Erdoğan döneminde haberlerinde daha geniş bir çerçeve yelpazesi sunmuştur. Siyasal Çerçeve yine başat konumdayken, Hukuki ve Anayasal Uygunluk çerçevesi belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Bu, Hürriyet'in sistem tartışmalarını hem siyasal aktörler bağlamında hem de demokratik işleyiş ve anayasal meşruiyet zemininde ele aldığını göstermektedir. Aynı zamanda Kapasite ve Kaynaklar Çerçevesi gibi teknik yönleri ele alan çerçevelere de yer verilmiş, sistemin yönetim verimliliği üzerindeki olası etkileri tartışılmıştır.

Tercüman (1983-1993) gazetesi ise sağ-muhafazakar pozisyonunu yansıtarak sistem tartışmalarını daha çok Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi çerçevesinden işlemiştir. Gazetenin haberlerinde başkanlık sistemine geçişin teknik ve işlevsel boyutları tartışılmış, reform önerileri ve çözüm odaklı yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Kapasite ve Kaynaklar Çerçevesi de bu bakışla uyumlu şekilde, yönetim etkinliği ve karar alma süreçlerinin hızlanması yönünde pozitif bir çerçeve üretmiştir. Ancak Tercüman'ın belli oranda konuya mesafeli ve sorgulayıcı bir tutum aldığı da ifade edilebilir. Bir örnek olarak, Tercüman gazetesinde 1986 yılında Rauf Tamer imzasıyla yayımlanan "*İpteki Canbaz"* başlıklı köşe yazısı, dönemin siyasal gelişmeleri bağlamında başkanlık sistemi tartışmalarını doğrudan merkeze almamakla birlikte, bu yöndeki siyasal yönelimi ima eden satırlarıyla dikkat çekmektedir. Yazı, *Seçim ve Partiler Kanunu*'nda gerçekleştirilen değişikliklerin meclis gündemine kamuoyunun dikkatinden uzak biçimde taşındığını ve bu düzenlemelerin özellikle küçük partilerin mecliste temsil imkanlarını sınırlayacak sonuçlar doğurduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda yazar, söz konusu yasal değişikliklerin uzun vadede iki partili bir siyasal yapıyı teşvik edeceğini ve bu eğilimin nihai sonucunun başkanlık sistemi olabileceği yönünde bir uyarıda bulunmaktadır. Bu ifade, başkanlık sistemi tartışmalarına dolaylı ancak görece eleştirel bir yerden dahil olmakta; siyasal sistemin yapısal dönüşümüne dair erken dönem sinyallerin Tercüman özelinde de kamuoyuna iletildiğini göstermektedir.

Yeni Şafak (2002–2017) gazetesi ise Erdoğan'a yakın konumuyla öne çıkmakta; başkanlık sistemi tartışmalarını büyük ölçüde Siyasa Önerisi ve Değerlendirmesi ve Kapasite ve Kaynaklar Çerçevesi üzerinden olumlayıcı bir dille işlemiştir. Yeni Şafak'ın haberlerinde sistem değişikliği modernleşme, yönetim verimliliği ve güçlü liderlik gibi temalarla ilişkilendirilmiş; olası riskler ya minimize edilmiş ya da görünmez kılınmıştır. Aynı zamanda Kültürel Kimlik Çerçevesi gibi sembolik yönleri öne çıkaran bir çerçeveleme pratiğine başvurulduğu da ayrıca gözlemlenmiştir.

Bu bulgular, her gazetenin kendi siyasal ve ideolojik konumuna uygun olarak başkanlık sistemi tartışmalarını farklı çerçeve kategorileri üzerinden kurguladığını ve bu durumun özellikle Cumhuriyet gibi değişmeyen, ama döneme göre farklı çerçeve setleri kullanan gazetelerde açıkça izlenebilir olduğunu ortaya koymaktadır.

2.7 Konuya Özgü Çerçeveleme Pratikleri ve Söylemsel Konumlanışlar

Başkanlık sistemi tartışmalarına dair haber içeriklerinin nasıl çerçevelendiğini tespit edebilmek için çerçeveleme pratiklerinin kategorik ve niceliksel yorumlamaları ancak belli düzeyde iç görü elde etmeyi sağlamaktadır. Bununla birlikte, esas olarak haber çerçevelerinin söylemsel, kültürel ve ideolojik düzlemde nasıl inşa edildiği sorusu nitel açıdan da incelenmeye muhtaçtır. Bu kapsamda, yukarıda ağırlıkla betimsel bir yaklaşımla ele alınan analitik boyutlara ek olarak, başkanlık sistemi tartışmalarının çerçevelenmesine yönelik nitel bir değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu başlık altında gerçekleştirilen nitel değerlendirmenin; hem yukarıdaki analizlerin daha derinlikli bir bağlamsallaştırmasına olanak tanıması hem takip eden çözümlemelere zemin oluşturması amaçlanmaktadır.

Hatırlanacağı üzere, yukarıda Tablo 17'de "Başkanlık Sistemi Tartışmalarına İlişkin Haberlerin Çerçeveleme Analizinin Tasarımında 7 Aşama" başlığı altında 6. Aşama olarak "operasyonel tanımların belirlenmesi" gerektiğine işaret edilmekte ve bu kapsamda, Entman (1993, 2004, 2007) ve Van Gorp'un (2007, 2010) geliştirdiği yaklaşımlardan yararlanıldığı ifade edilmektedir. Nitekim takip eden satırlarda raporlanan nitel analiz bu çerçevede gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda içerikler incelenirken Entman'ın çerçeve tanımı ve çerçeve işlevleri açıklaması araştırmacının

inceleme nesnesine yönelik anlama ve yorumlama sürecinde rehberlik edici olurken, Van Gorp'un analitik kategorileri nitel analize temel teşkil etmiştir.

Van Gorp'un (2007) önerdiği yöntemsel yaklaşım doğrultusunda çalışmanın bu kısmında, tümevarımsal analizle kültürel düzlemde yeniden yapılandırılmış çerçeve paketleri ve bu paketleri oluşturan çerçeveleme araçları *(framing devices)* ile akıl yürütme araçları *(reasoning devices)* sistematik biçimde incelenmiştir. Bu paketlerin her biri, başkanlık sistemi tartışmalarında karşıt söylemler arasında nasıl bölündüğünü gösterecek şekilde, "pozitif" ve "negatif" iki kutupsal çerçeveleme yönelimini içermektedir. Bu yönüyle çerçeve paketleri, hem söylemsel kutuplaşmayı hem de medyada yer alan anlam yapılarını tesis eden kültürel kodları biçimlendirmektedir.

Bu aynı zamanda literatürde "çerçeve rekabeti" *(frame contest)* ve "karşı-çerçeveleme" *(counter-framing)* kavramlarla tanımlanan süreçler ön plana çıkmaktadır (Chong & Druckman, 2007; Entman, 2004).

Meyer'in (2005) de belirttiği gibi, muhalefet yalnızca alternatif politikalar önermekle kalmaz; aynı zamanda hâkim söylemin biçimlendirdiği algı kalıplarına karşı alternatif yorum ve açıklamalar da geliştirir. Bu anlamda, siyasal muhalefet ya da alternatif medya aktörleri, mevcut gerçekliği başka şekillerde yeniden kurarak baskın çerçeveye karşı söylemsel düzeyde sembolik mücadele yürütürler. Bu mücadele içerisinde çerçeveleme, yalnızca bir "tanımlama" pratiği değil; aynı zamanda bir meşruiyet üretimi ve hegemonya kurma çabası olarak değerlendirilebilir.

Her bir çerçeve paketi, içerdiği kutupsal yapı sayesinde bu türden sembolik mücadeleleri görünür kılmakta ve haberlerin sadece içeriksel değil aynı zamanda ideolojik ve kültürel kodlarla nasıl örüldüğünü teşhir etmektedir. Bu bağlamda, oluşturulan çerçeve matrisi; "Yürütme Gücünün Yoğunlaşması", "Anayasal Dönüşüm", "Demokratik Meşruiyetin Dayanağı" ve "Siyasal Modelin Kaynağı" başlıkları altında, dört temel çerçeve paketi ekseninde şekillenen kutuplaşmış çerçeveleme pratiklerini derlemektedir.

Her paketin altında yer alan negatif ve pozitif çerçevelemeler, söz konusu söylemsel alanın hangi araçlar (çerçeveleme araçları) ve hangi akıl yürütme yolları (nedensel

bağlamlar, meşrulaştırıcı mantıklar, çözümsel öneriler) ile inşa edildiğini ayrıntılı biçimde sunmaktadır. Böylece, siyasal tartışmalara yön veren hegemonik anlam yapılarını yeniden üretmeye ya da bunlara karşı durmaya çalışan medya söylemleri; sadece söylemsel değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik dizgeler olarak da çözümlenebilmektedir.

Tablo 18: Kutuplaşmış Çerçeveleme Pratikleri: Söylemsel Konumlanışlar ve Sembolik Mücadeleler

ÇERÇEVE PAKEDİ	YÜRÜTME GÜCÜNÜN YOĞUNLAŞMASI	
ÇERÇEVELEME	***OTORİTER YÖNETİM (-)***	***GÜÇLÜ LİDERLİK (+)***
ÇERÇEVE ARAÇLARI	"tek adam", "tek adam rejimi", "tek adam yönetimi", "tek adama direneceğiz", "padişahlık", "modern padişah", "tek adamlık yürütme gücü", "tek kişinin diktatörlüğü", "alaturka diktatörlük", "tek parti özlemi", "başkan baba", "başkan baba hevesi", "monarşik ve hanedansal eğilim", "hanedan", "özal hanedanı", "emanetçi sultanlık", "monarklığa özenmektedir", "diktatörlük", "diktatörlüğe yol açar", "fiilî bir diktatörlük", "sivil diktatör", "sivil paşa", "tam bir diktatörlük veya hanedanlık", "diktatör olsun diye 'evet' diyemeyiz", "tek kişilik bir diktatörlük", "ilâhlaşma", "faşist Almanya", "nazi benzetmesi", "despot bir padişahlık", "totaliter metotlar uygulayan"	"liderlik sistemi", "karizmatik liderlik", "tek başkan", "yürütme tek kişide", "partili cumhurbaşkanı", "güçlü yürütme", "tek başkanlık", "güçlü iktidar"
AKIL YÜRÜTME	Başkanlık sistemi gücün tek kişide toplanması, yönetimin şahsileşmesi ve demokratik denge denetiminin zayıflaması riski taşır.	Başkanlık sistemi, liderlik sistemine dayalı, etkin ve hızlı karar alan yürütmenin siyasal istikrarı pekiştireceği bir sistem tesis eder.

ÇERÇEVE PAKEDİ	ANAYASAL DEMOKRASİNİN DÖNÜŞÜMÜ	
ÇERÇEVELEME	***ANAYASANIN İHLALİ /KEYFİ REJİM (-)***	***YETKİ KULLANIMI/YENİ ANAYASA VE REFORM (+)***
ÇERÇEVE ARAÇLARI	"başkanlık sistemi yolunun taşlarının döşenmesi", "başkanlık sistemi uygulamalarına", "kişiliğine uygun bir sistem arayışı", "kişiliğine uygun bir sistem arayışından kaynaklanıyor", "başkanlık sistemi hesaplarına doğru uzanan bu oyunda sağduyuya yer yoktur", "özal sistemi", "kuralsızlıklar rejimi", "sivil darbeci" etiketlemesi, "sivil cunta eylemi", "sivil darbe", "askeri vesayet hortlatılıyor", "örtülü ödenek saray'da" / "örtülü başkanlık"	"tartışılsın", "anayasa değişikliği gerekir", "anayasa ile uyum", "anayasal reform", "anayasa değişikliği", "yeni anayasa", "anayasa ile çelişmiyor", "hukuki boyut kazanmalı", "anayasa tamamlandı", "reform", "yeni anayasa", "sivil anayasa", "yeni türkiye projesi", "yeni sistem inşası", "sistem değişmeli", "yeni nesil reformlar", "köklü değişim", "çözüm başkanlıkta", "gelecek vizyonu", "tarihi başlangıç"
AKIL YÜRÜTME	Fiili durum yaratılarak anayasal sınırların ihlal edildiği ve kuralsız rejim tesis edildiği eleştirisi yapılır. Olası bir başkanlık sisteminin ise keyfi rejimi kurumsallaştıracağı vurgusu yapılır.	Süreç, anayasal yetkilerin kullanımına uygun olarak lanse edilir ve buna reform söylemi eşliğinde anayasal dönüşüm, demokratik kurumsallaşma ve siyasal sistemin yeniden inşası vurguları eklenir.

ÇERÇEVE PAKEDİ	DEMOKRATİK MEŞRUİYETİN DAYANAĞI	
ÇERÇEVELEME	***MEŞRUİYET KRİZİ / DEMOKRASİNİN GERİLEMESİ (-)***	***MİLLİ İRADE/ ETKİN VE İSTİKRARLI YÖNETİM (+)***
ÇERÇEVE ARAÇLARI	"göstermelik muhalefet" benzetmesi, "parlamentoyu bir kenara atar", "meclis'i yok etmeye çabalıyor", "parlamento ikinci plana itildi", "parlamenter sistem bir yana atılacak", "parlamenter sisteme alternatif aramak yanlıştır", "büyük karanlığa doğru" metaforu, "rejimi değiştiriyor", "rejimi zorlaması", "rejim tartışması", "kriz yaratır", "tehlikeye götürür", "kilitlenme", "fiili başkanlık uygulamasının ülkeyi kargaşaya götürdüğünü", "kaosa yol açar", "kriz" metaforu	"bürokratik oligarşiye son", "milli irade", "halk seçsin", "halkın iradesi", "demokratik katılım", "halkın temsilcisi", "yetkiyi halktan alırsak", "milletin kararı", "doğrudan demokrasi", "referandum kararı", "vesayet sona erecek", "asker-siyaset ayrımı", "vesayetçi sistem", "vesayetçi anayasa", "sivil anayasa", "darbelere izin vermez", "istikrar", "istikrar talebi", "istikrar kalıcı hale gelir", "kriz çözülecek", "istikrarlı yönetim", "istikrarsızlığa çare", "istikrar için şart", "siyasi istikrar"
AKIL YÜRÜTME	Parlamenter sistemin tıkandığı ve demokratik mekanizmaların erozyona uğradığı iddiası öne çıkar.	Halktan alınan yetkinin siyasal krizleri çözeceği ve istikrar üreteceği savunulur.

ÇERÇEVE PAKEDİ	SİYASAL MODELİN KAYNAĞI	
ÇERÇEVELEME	***DIŞ REFERANSLAR/İSTİSNACILIK (-)***	***YERLİLİK İDDİASI / ÖZGÜCÜLÜK (+)***
ÇERÇEVE ARAÇLARI	"washington'daki iktidar koridorları", "abd ve latin amerika/ afrika örnekleri", "amerika'dan esinlenenler", "Fransa'da yarı başkanlık düzenlemesine benzetme", "uydu" metaforu, "burası Uruguay mı?", "güney amerika'da darbeler"	"imparatorluk bakiyesi", "türk tipi başkanlık", "türk modeli", "yerli anayasa", "türkiye'ye özgü sistem", "yerli çözüm", "türk sistemi başkanlık olsun", "yerli sistem inşası"
AKIL YÜRÜTME	Başkanlık modeli, Latin Amerika ve Afrika örnekleri üzerinden başarısız ve tehlikeli olarak gösterilir. Model, ABD'ye özgü bir sistem olarak "istisna" kabul edilir. Türkiye'nin "bize özgü" koşulları kendine yönelik bir başka "istisna" halim olarak ifade bulur.	Başkanlık sisteminin başarıyla yürüdüğü ülkeler söz konusudur. A Türkiye için bir başka ülkeden ithal etmek yerine "bize özgü" yerli ve milli bir başkanlık önerisiyle milli egemenlik ve özgünlük vurgusu yapılır.

Başkanlık sistemi tartışmalarına dair haber içeriklerinin nasıl çerçevelendiğini anlamak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, daha önceki bölümlerde sunulan kategorik ve niceliksel analizlerin ötesine geçilerek, çerçeveleme pratiklerinin söylemsel, kültürel ve ideolojik boyutları incelenmiştir. Çünkü medya içeriklerinde hangi anlamların baskınlaştığı, yalnızca frekans temelli ölçümlerle değil, aynı zamanda çerçeveleme sürecinin arka planındaki söylemsel yapılarla da belirlenmektedir. Bu nedenle, hem mevcut bulguları bağlamsallaştırmak hem de sonraki yorumlara teorik bir zemin hazırlamak amacıyla nitel bir analiz sunulmuştur.

Bu bağlamda, Entman'ın (1993, 2004) çerçeve işlevleri yaklaşımı ve Van Gorp'un (2007, 2010) kültürel çerçeveleme modeli temel alınarak, haber metinlerinde yer alan anlam örüntüleri tümevarımsal bir yöntemle sınıflandırılmıştır. Van Gorp'un önerdiği biçimiyle, yalnızca metinde kullanılan kavramlar ve metaforlar değil, aynı zamanda bunların işlevsel olarak hangi kültürel kodlara, hangi meşrulaştırıcı akıl yürütmelere dayandığı da değerlendirilmiştir. Bu sayede, içerikler yalnızca "nasıl çerçevelendiği" açısından değil, aynı zamanda "neden bu şekilde çerçevelendiği" açısından da yorumlanabilir hale gelmiştir.

Çalışmada ortaya konulan tablo, bu nitel analiz sürecinin bir ürünüdür. Burada, başkanlık sistemi tartışmalarında tekrar eden dört temel çerçeve paketi saptanmıştır: Yürütme Gücünün Yoğunlaşması, Anayasal Demokrasinin Dönüşümü, Demokratik Meşruiyetin Dayanağı ve Siyasal Modelin Kaynağı. Her bir çerçeve paketi, kendi içinde iki kutupsal yönelim barındırmaktadır: biri negatif çerçeveleme (sistem eleştirisi), diğeri ise pozitif çerçeveleme (sistemi savunma). Bu ikili yapı, her paketin altında yer alan çerçeve araçları (örneğin metaforlar, etiketlemeler, anlatı biçimleri) ve akıl yürütme biçimleri (neden-sonuç ilişkileri, meşrulaştırma stratejileri, önerilen çözümler) ile birlikte tanımlanmıştır. Bu analitik yapı aynı zamanda literatürde "çerçeve rekabeti" (frame contest) veya "karşı çerçeveleme" (counter-framing) olarak anılan olgunun haber söylemindeki yansımalarını da açığa çıkarmaktadır. Chong ve Druckman'ın (2007) da ifade ettiği gibi, aynı konuya dair farklı çerçeveler arasında bir anlam rekabeti söz konusudur. Bu rekabet, çoğu zaman siyasal aktörlerin öncülüğünde yürütülse de, medya kuruluşları da kendi editoryal pozisyonlarına uygun

olarak bu çerçeve yarışına katılmaktadır. Meyer'e (2005) göre muhalefet yalnızca farklı politikalar değil, aynı zamanda alternatif anlam rejimleri üretir. Dolayısıyla, bu çerçeveleme yarışında medya yalnızca bir yansıtıcı değil, aktif bir anlam üretici aktör olarak konumlanır.

Bu bağlamda her çerçeve paketi, söylemsel düzeyde süregiden bir sembolik mücadeleyi temsil etmektedir. Örneğin "Yürütme Gücünün Yoğunlaşması" paketinde bir tarafta "Otoriter Yönetim" tehdidi dile getirilirken, diğer tarafta "Güçlü Liderlik" söylemi üzerinden demokratik istikrar vurgusu yapılmaktadır. Benzer şekilde, "Anayasal Dönüşüm" paketi bir yanda "Keyfiyet ve Anayasa İhlali" çerçevesiyle eleştirilirken, diğer yanda "Reform" ve "Yeni Anayasa" söylemiyle meşrulaştırılmaktadır. Bu dikotomik yapı, çerçeve rekabetinin yalnızca içerik düzeyinde değil, değerler düzleminde de sürdüğünü göstermektedir.

Çerçeveleme araçları bu bağlamda yalnızca dilsel kodlar değil, aynı zamanda kültürel referans sistemleridir. "Padişah", "Nazi", "sivil darbe" gibi negatif çerçeveleme metaforları ile "milli irade", "istikrar", "Türk tipi başkanlık" gibi pozitif çerçeveleme araçları, yalnızca birer anlatım biçimi değil; değer yüklü ve ideolojik anlam taşıyan sembollerdir. Bu yönüyle haber söylemi, siyasal alanın söylemsel sınırlarını çizmekte ve okuyucunun konuya ilişkin algısını şekillendirmektedir.

Sonuç olarak, nitel analizle yapılandırılan bu çerçeveleme matrisi, başkanlık sistemi tartışmalarına dair haber söylemindeki hegemonik anlam mücadelelerini görünür kılmakta ve bu mücadelelerin hangi kültürel kodlar, söylemsel stratejiler ve meşrulaştırıcı akıl yürütmeler üzerinden yürütüldüğünü açığa çıkarmaktadır. Bu yönüyle, çalışma yalnızca haber metinlerinin nasıl inşa edildiğine değil, aynı zamanda bu inşanın ardında yatan politik, kültürel ve ideolojik mekanizmalara da ışık tutmaktadır.

SONUÇ

"[…] Zaten siyasal değişim süreçlerinde genellikle böyle olur: Önce 'sözcük' yerleşir, sonra o sözcüğün temsil ettiği 'kavram' ya da kural, en sonunda da kavram ya da kuralın 'uygulaması' ve kurumsallaşması.
-Taha Parla / Türkiye'de Anayasalar

"Her birimiz bir gazeteyi, eğer onu yargılayacaksak, haberlerin kendimizi dahil hissettiğimiz kısmına yaklaşımına göre yargılama eğilimindeyizdir. [...] Ve bu olayları ele alış biçimine göre de çoğunlukla gazeteyi sevmeye ya da sevmemeye, gazeteye güvenmeye ya da gazeteyi evde bulundurmamaya karar veririz."
-Walter Lippmann / Kamuoyu

Bu çalışma, iki ana kısım halinde tasarlanmıştır: İlk kısım literatür ve bağlamdan oluşurken; ikinci kısım ise Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarına ilişkin haberlerin incelenmesi kapsamında özgün ampirik analize odaklanmaktadır. Böyle ikili bir kurgu, hem teorik derinlik hem de bulguların somut bağlama yerleştirilmesi bakımından bütüncül bir bakış açısı sağlamayı hedeflemiştir. Çalışma mantıksal akış olarak sorudan kurama, kuramdan yönteme ve nihayet sonuçlara giden bir araştırma hattı izlemektedir.

Literatür bölümü, kendi içinde iki makro eksene ayrılmıştır: Birinci eksen, gazetecilik ile demokrasi ilişkisini kavramsal, teorik ve normatif düzeylerde açımlamaktadır; ikinci eksen ise Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarını tarihsel-siyasal bağlam içinde dönemselleştirmektedir. Bu iki hattın kesişim kümesi, gazeteciliğin normatif idealleriyle fiili siyasal iletişim pratikleri arasındaki gerilimi aydınlatmak için bir kavramsal mercek sunmaktadır.

Demokrasinin KavramsalmYörüngeleri başlıklı alt bölümde, demokrasi kavramı geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Parlamenter, başkanlık ve yarı-başkanlık sistemleri; yatay ve dikey hesap verebilirlik, güçler ayrılığı, gibi kriterler üzerinden karşılaştırılmıştır.

Bu tartışma, başkanlık sistemi tasarılarının yalnızca yürütme organına ilişkin olmadığını, aynı zamanda rejimin demokratik konsolidasyonu düzeyinde köklü etkiler yarattığını göstermektedir.

Gazetecilik ve Demokraside Normatif İdealler temalı kısımda, gazeteciliğin normatif işlevleri –tek tek ayrıştırılarak farklı demokrasi modelleri ekseninde incelenmiştir. Ancak ideal normların medya ekosistemi içerisinde, siyasal kutuplaşma ve dijital platformlaşma gibi güncel basınçlar altında çoğu kez aşındığı vurgulanmış; normatif beklenti ile olgusal pratik arasındaki "değer-eylem açmazı" somut örneklerle açığa çıkarılmıştır.

Siyasal İletişim ve Çerçeveleme temalı kısımda ise Lasswell'in klasik "kimin, neyi, kime" formülünden güncel tanım kategorilerine uzanan bir izleğe yer verilmiştir. Aynı eksende çerçeveleme kuramı gazetecilik normları ile siyasal aktörlerin söylem stratejilerini kesiştiren kritik bir analitik kaldıraç olarak konumlandırılmıştır.

Türkiye'de Demokrasi ve Hükümet Sistemleri Tartışmalarının Arka Planı başlıklı bölümde ise Türkiye'nin tarihsel-siyasal serencamını üç ana başlık altında ele almaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşundan Demokrat Parti iktidarına, 1960 ve 1980 askeri müdahalelerine, 1961 ve 1982 anayasalarına kadar uzanan süreç; parlamenter sistemin istikrar sorunları ve cumhurbaşkanı seçimi krizleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu dönemeçler, başkanlık sistemine yönelen söylemlerin beslendiği "kriz-yönetişim paradoksu"nu görünür kılmaktadır.

1983-1993 arası Turgut Özal liderliğindeki ANAP iktidarının ekonomik liberalizasyon hamleleri, tek parti çoğunluğunun getirdiği yürütme avantajı ve 'sivil' anayasa söylemleri etrafında şekillenen başkanlık sistemi açılımları ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. 1987 referandum süreci ve Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle tırmanan tartışmalar, çalışma kapsamındaki gazetelerde "istikrar reçetesi", "iki başlı yönetim" ve "askeri vesayet korkusu" metaforlarıyla çerçevelenmiştir. Aynı bölümde muhalefet blokunun –özellikle SHP ve DYP– meclis dengelerinde güç kazandıkça başkanlık önerilerine karşı geliştirdiği "otokratikleşme" argümanları değerlendirilmektedir.

Araştırmanın odağındaki diğer zaman çerçevesi olarak Erdoğan Dönemi ise 2002 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı üç alt evreye bölünerek analiz edilmiştir. İlk evre (2002-2007) veto oyuncularına karşı iktidarın alan genişletme stratejilerini, 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi krizini ve ilk kez 'halk seçsin' talebini gündeme getiren referandumu kapsamaktadır. İkinci evre (2008-2013) ekonomik büyüme, Ergenekon yargılamaları ve dış politikada proaktif vizyonla paralel yürütülen "güçlü başkanlık" söyleminin kristalleştiği dönemdir. Üçüncü evre (2014-2017) doğrudan halkoyuyla cumhurbaşkanlığı, 2016 darbe girişimi ve 2017 referandumu eşliğinde parlamenter sistemden keskin kopuşun resmîleştiği süreci konu almaktadır. Bu evreler, medyada giderek artan biçimde "bürokratik oligarşiyi tasfiye", "milli irade" ve "yerli-milli sistem" çerçeveleriyle temsillendirilmiştir.

Tezin ikinci bölümü, ampirik çerçeveleme analizi için kılavuz niteliğinde yapılandırılmıştır. Veri evreni; Cumhuriyet, Milliyet ve Tercüman gazetelerinde 1983-1993 ve 2002-2017 yılları arasında "başkanlık sistemi" eksenli tüm haber, köşe yazısı ve yorumları içeren 949 içerikten oluşmaktadır. Örneklemleme, fiziki arşivde sistematik yıllık tarama ve dijital arşivde anahtar kelime eşleştirmesiyle gerçekleştirilmiştir. Kodlama, araştırmacının geliştirdiği kod yönergesi temelinde yürütülmüştür.

Boydstun vd.nin (2014) sunduğu on dört çerçeve kategorisi başkanlık sistemi tartışmalarının çerçevelenmesinde temel çerçeve stoğu olarak değerlendirilmiştir. İçerikler kendi başına birincil eşleştirme mantığıyla kodlanmış; ek açıklama hücresinde gerekçe ve çerçeve aygıtı kaydedilmiştir. Metin tonları pozitif-negatif-nötr olarak sınıflandırılmış ve ton gerekçesi özellikle başlık, spot cümle ve ana temalar üzerinden belgelenmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarının çerçevelenme pratiklerini, gazetecilik-demokrasi ilişkisi, siyasal rejimin karakteristikleri ve medya sistemi yapısallığı ekseninde incelemiştir. Araştırma, 1983–1993 (Özal dönemi) ve 2002–2017 (Erdoğan dönemi) yıllarında gazete haberlerinin başkanlık sistemi tartışmalarını hangi çerçevelerle, hangi tonlarla ve hangi siyasal paralellik eğilimleriyle sunduğunu ortaya koyarak teorik varsayımlarını ulaşılan bulgularla pekiştirmiştir.

Araştırmanın bulguları, her iki dönemde de başkanlık sistemi tartışmalarının büyük ölçüde “Siyasal Çerçeve” ve “Siyasa Önerisi & Değerlendirmesi” çerçeveleriyle inşa edildiğini göstermektedir. Her iki dönemde de genel olarak negatif bir tonun egemen olduğu saptanmıştır. Özal döneminde tartışmaların “istikrar reçetesi”, "iki başlı yönetim” ve “fiili başkanlık” gibi metaforlarla; Erdoğan döneminde ise “milli irade”, “yerli-milli model” ve “bürokratik oligarşi” gibi daha kutuplaştırıcı ve performatif çerçevelerle ifade edildiği belirlenmiştir.

Bu dönemler arasında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Özal döneminde medyada daha düşük seviyede seyreden siyasal paralellik, Erdoğan döneminde daha belirgin hale gelmiş, Yeni Şafak örneğinde saptandığı üzere siyasal paralellik arz eden gazetelerin editoryal politikaları siyasal iktidarın konumlanışıyla daha uyumlu hale gelmiştir. Cumhuriyet gazetesinin her iki dönemde de parlamenter sistem savunusu ekseninde güçlü ve istikrarlı bir duruş sergilediği, Milliyet ve Hürriyet gazetesinin daha merkezi ve dönemsel dalgalanmalar gösterdiği, Tercüman gazetesinin ise daha çekimser bir yön belirlediği tespit edilmiştir.

Çalışma, siyasa-temelli çerçevelerin yükselişi ile medya-iktidar ilişkilerinin sıkılaşması arasında koşutluk tespit ederek, Türkiye’de başkanlık sistemi savunusunun siyasal paralellikle karakterize medyada (Yeni Şafak örneğinde) medyada zamanla daha olumlu bir tonla sunulduğunu göstermektedir. Bu eğilim, medyanın “kamunun gözü” olma işlevini zayıflatarak siyasi ve çıkar gruplarıyla mevzilenme açısından normatif ideallere eğilimde erozyona yol açtığının bir emaresi olarak okunabilir. Dolayısıyla editoryal bağımsızlık mekanizmalarının güçlendirilmesi, kamu ilan-reklam dağıtımının şeffaflaştırılması ve medya-sahiplik şemalarının demokratik denetime açılması ve medya siyaset ilişkilerinin haber medyasında özerklik alanı açabilecek bir manzaraya izin vermesi, bu yönüyle hayati görünmektedir. Ancak daha da yapısal-işlevsel açıdan değerlendirildiğinde, ele alınan ilişkiler ve bir yönüyle uzlaşmaz çelişkiler; daha çok medya sisteminin kendine özgü özelliklerinin yaratmış olduğu kategorik bir problem olarak öne çıkmaktadır.

Bu bulgular, Türkiye'nin siyasal rejiminin karakteristikleri ve medya sisteminin yapısal özellikleri bağlamında şekillenen temel varsayımlarla uyum göstermektedir. Araştırma, Türkiye'nin seçimsel demokrasi ve hibrit rejim yapısının siyasal tartışmaları elitler arası ve kutuplaşmış bir çerçeveye hapsettiğini; medya sisteminin yüksek siyasal paralellik göstererek gazetelerin demokratik kamusal işlevlerini sınırlandırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, medya içeriğinde görülen kutuplaşma ve partizanlık eğilimleri, haber içeriklerinin çerçevelenmesini doğrudan etkilemiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye'nin medya sisteminde siyasal paralellik ve kutuplaşmanın demokratik kamusal tartışma üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamaktadır. Bulgular, gazeteciliğin demokratik işlevlerini tam anlamıyla yerine getirebilmesi için editoryal bağımsızlığın korunması, medya mülkiyetinin şeffaflaştırılması ve medya sistemindeki yapısal sorunların giderilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma, başkanlık sistemi tartışmalarını geniş tarihsel perspektifiyle ele alarak gelecekteki araştırmalar için de önemli bir referans oluşturmayı amaçlamaktadır.

TEŞEKKÜR

Her şeyden önce bu çalışmanın bir fikir olarak doğuşundan gelişimine; kaynaklara erişimden çalışmanın biçimlenmesine dek pek çok noktada emeği olan ilk danışmanım; derslerini ve araştırmalarını asiste ederken kendisinden çok şey öğrendiğim sevgili hocam **Prof. Dr. Gülgün Erdoğan Tosun**'a,

Baştan itibaren tez izleme komite üyesi olarak çalışmama dahil olan ve ardından da danışmanım olmayı kabul ederek sürecin bilimsel ve organizasyonel yükünü üstlenen; duyduğu güvenle hatalarımı, eksiklerimi anlayışla karşılayıp desteğini esirgemeyen sevgili hocam **Doç. Dr. Yurdagül Bezirgan Arar'a,**

Farklı kurumlarda olmamıza rağmen tez izleme komitemde yer alarak süreç boyunca akademik rehberliğini büyük bir gönül genişliği ve anlayışla paylaşan ve istikamet bulmamı sağlayan değerli hocam **Prof. Dr. Burak Doğu'ya,**

Tez izleme komitesine dahil olmanın yanı sıra, lisansüstü yolculuğumun başından beri bana hep güven telkin eden ve değerlendirmeleriyle çalışmamı zenginleştiren sevgili hocam **Prof. Dr. Selda Akçalı'ya,**

Tez değerlendirme kurulunda görüşlerini, eleştirilerini ve önerilerini paylaşarak çalışmama katkı yapan değerli hocalarım **Prof. Dr. Huriye Toker** ve **Prof. Dr. Nahit Erdem Köker**'e, ve istisnai hallerde sürece dahil olmak üzere değerlendirme kurulunda yer almayı kabul eden değerli hocalarım **Prof. Dr. Sinem Yeygel Çakır** ve **Doç. Dr. Özgehan Özkan'a**,

Güncel verilere erişim sürecinde yardımını esirgemeyerek pek çok düğümü çözmeme vesile olan **Sibel Evrensel'**e ve arşiv verilerine erişmemde olabildiğince kolaylaştırıcı rol üstlenen **İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi çalışanlarına,**

Yolculuğum boyunca dayanışma gösteren ve bulunduğum yeri varlıklarıyla anlamlı kılan çalışma arkadaşlarım ve dostlarım **Dr. Ayçin Gelir Atabey, Mustafa Aydın, Dr. Evren Doğan**, ve **Dr**. **Erhan Atabey**'e,

Her zaman yanımda olan; zamandan ve mekandan bağımsız varlıklarıyla zor zamanları güzelleştiren kardeşlerim **Uğur Topuz**, **Cem Yiğit, Umut Tufan, Ahmet Bal ve Semih Tekeli'**ye,

Çalışma sürecimi selim bir zihinle tamamlamama vesile olan sevgili **Prof. Dr. Pınar Ortan** ve kıymetli **Uzm**. **Dr. Gülşah Dinçer Atalay**'a,

Öğrenim hayatım boyunca çağdaş ve bilimsel eğitim için rehberliği ve hamiliğiyle daima ışık olan **Av. Sabahat Özcan'a,**

Sonsuz emeğiyle nefesi hep üzerimde olan annem **Müzeyyen Yurdam'a** ve evladı olmaktan duyduğum onura hiçbir unvanla erişemeyeceğime emin olduğum babam **Ender Yurdam'a**,

Çok erken bir dönemde beni iletişim alanıyla tanıştırarak; alana yönelik ilgi ve vizyonumun temel ilham kaynakları olan; çalışmam boyunca tüm imkanlarını bana ve çalışmama vakfeden ağabeyim **Ferhat Yurdam** ve ablam **Türkan Yurdam Doğan**'a,

Çalışmamın son aşamasında büyük bir lütuf olarak hayatımıza dahil olan ve varlığıyla dünyamı aydınlatan; biricik kızım **Soley**'e,

Ve en önemlisi, akademideki yolculuğumda en başından beri beni yüreklendiren; tez çalışmamın başından itibaren her aşamada varlığı, fikirleri, görünmez emekleriyle bu çalışmanın yükünü üstlenen; anlayışı, sabrı ve metanetiyle sadece tezimi değil; sonsuz sevgisiyle aynı zamanda benliğimi de tamamlamamı mümkün kılan canım eşim **Deren Yurdam**'a

ŞÜKRAN BORÇLUYUM.

KAYNAKÇA

Adar, S., & Seufert, G. (2021). Turkey's presidential system after two and a half years: An overview of institutions and politics (SWP Research Paper No. 2). Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) German Institute for International and Security Affairs.

Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahva, L., & Steensen, S. (2020). Theory in journalism studies. İçinde: K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitzsch (Eds.), *The handbook of journalism studies* (ss. 71–103). (2. Baskı). Routledge.

Akhrarkhodjaeva, N. (2017). *Instrumentalisation of mass media in electoral authoritarian regimes: Evidence from Russia's presidential election campaigns of 2000 and 2008*. Columbia University Press.

AKP [Adalet ve Kalkınma Partisi] (2023a). *Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar 2023 Seçim Beyannamesi* [Seçim Beyannamesi]. https://akparti.org.tr/media/clni5h4t/turkiyeyuzyiliici-indogruadimlar2023secimbeyannamesi.pdf

AKP [Adalet ve Kalkınma Partisi] (2023b). *2023 Siyasal Vizyon. https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasal-vizyon/siyaset/* [Siyasal Vizyon Belgesi]

Akser, M., & Baybars-Hawks, B. (2024). Media systems and media capture in Turkey: A case study. *Media and Communication*, *12*, 1-17.

Altınörs, G., & Akçay, Ü. (2022). Authoritarian neoliberalism, crisis, and consolidation: the political economy of regime change in Turkey. *Globalizations*, *19*(7), 1029–1053.

Albert, R. & Pal, M. (2018). The Democratic Resilience of the Canadian Constitution. (ss. 117-138). Graber, MA, Levinson, S & Tushnet, M (ed)., Constitutional Democracy in Crisis? New York: Oxford University Press.

Anderson, C. W. (2023). "News and the Public Sphere." İçinde *The Routledge Companion to News and Journalism*, (Ed.) S. Allan. (ss.17–25). 2. Baskı. London: Routledge.

Applebaum, A. (2021, Aralık). The autocrats are winning. The Atlantic. https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/12/the-autocrats-are-winning/620526/

Arslan, M. (2023). Turgut Özal. İçinde M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1980'li yılları* (ss.541-549). İletişim Yayınları.

Aslan Akman, C., & Akçalı, P. (2017). Changing the system through instrumentalizing weak political institutions: the quest for a presidential system in Turkey in historical and comparative perspective. *Turkish Studies*, 18(4), 577-600.

Aytaç, S.E. & Çarkoğlu, A. (2015). Türkiye'de Başkanlık Sistemine Kamuoyu Desteği (Ed.). Akaş, C. Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem - Başkanlık Sistemi. (ss.165-172). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Aytürk, İ. (2023). Post-Post-Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken. İçinde İ. Aytürk & B. Esen (Ed.), *Post-Post-Kemalizm: Türkiye çalışmalarında yeni arayışlar* (ss. 23-51). İletişim Yayınları.

Aytürk, İ., & Esen, B. (Ed.). (2023). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye çalışmalarında yeni arayışlar* (3. baskı). İletişim Yayınları.

Aziz, A. (2023). *Siyasal İletişim.* 10. Baskı. Nobel Akademik Yayıncılık.

Babacan, E., Kutun, M., Pınar, E., & Yılmaz, Z. (Ed.). (2021). *Regime change in Turkey: Neoliberal authoritarianism, Islamism and hegemony*. Routledge.

Baden, C. (2020). "Framing the News." İçinde *The Handbook of Journalism Studies*. K. W.- Jorgensen, and T. Hanitzsch (Ed.). (ss. 229–245). 2. Baskı New York: Routledge.

Bağlı, M. (2013). Hikmet-i Hükümet. *Yeni Türkiye Dergisi*, 51, 185-189.

Balcıgil, O. (1982). *İki seminer ve bir reform önerisinde tartışılan anayasa*. Birikim Yayınları. İstanbul

Baran, S. J., & Davis, D. K. (2010). Mass Communication Theory. 6. Baskı. Wadshwort.

Barlas, M. (2001). Turgut Özal'ın Anıları. 4. Baskı. Birey Yayıncılık.

Barnhurst, K. G., & Nerone, J. (2009). Journalism history. İçinde K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitzsch (Ed.), *The handbook of journalism studies* (ss.17-29). 1. Baskı Routledge.

Bastiansen, H. G. (2008). Media history and the study of media systems. *Media History*, *14*(1), 95-112.

Bateson, G. (1987). *Steps to an ecology of mind: Collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology*. Jason Aronson Inc.

Bayram, S. (2010). Political parallelism in the Turkish press, a historical interpretation. *Turkish Studies,* 11(4), 579-611.

Bayram, S. (2016) *"Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmaları: Algılar, Argümanlar ve Tezler*", SETA Yayınları, Rapor, İstanbul.

BBC Türkçe. (2024, 30 Nisan). Yeni anayasa için TBMM Başkanı Kurtulmuş, CHP lideri Özel'i ziyaret etti. *BBC Türkçe.* https://www.bbc.com/turkce/articles/c9ez3k152r2o

Bedirhanoğlu, P., Dölek, Ç., Hülagü, F., & Kaygusuz, Ö. (2020). Introduction: Putting the AKP-Led State Transformation Its Neoliberal Historical Context. *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion*, 1-12.

Bek, M. G. (2010). Karşılaştırmalı perspektiften Türkiye'de medya sistemi. *Mülkiye Dergisi*, *34*(269), 101-125.

Benhabib, S. (1999). *Demokrasi ve Farklılık,.*İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Benford, R. D., & Snow, D. A. (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual review of sociology*, *26*(1), 611-639.

Bennett, W. L. (1990). Toward a Theory of Press-State. *Journal of communication*, 103-127.

Bennett, W. (2016). Indexing Theory. In The International Encyclopedia of Political Communication, G. Mazzoleni (Ed.). https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc180

Bennett, W. L., & Entman, R. M. (2000). *Mediated politics: Communication in the future of democracy*. Cambridge University Press.

Bennett, W. L., & Pfetsch, B. (2018). Rethinking political communication in a time of disrupted public spheres. *Journal of Communication*, 68(2), 243-253. https://doi.org/10.1093/joc/jqx017

Blumler, J. G. (2015). Core theories of political communication: Foundational and freshly minted. *Communication Theory*, 25(4), 426-438.

Blumler, J.G. (2016a). Political Communication. İçinde The International Encyclopedia of Political Communication, G. Mazzoleni (Ed.). https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc213

Blumler, J. (2016b) . The fourth age of political communication. *Politiques de communication*, No 6(1), 19-30. https://shs.cairn.info/journal-politiques-de-communication-2016-1-page-19?lang=en.

Blumler, J. G., & Kavanagh, D. (1999). The Third Age of Political Communication: Influences and Features. *Political Communication*, 16(3), 209–230. https://doi.org/10.1080/105846099198596

Blumler, J. G., & Coleman, S. (2015). Democracy and the media—revisited. *Javnost-The Public*, 22(2), 111-128.

Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1995). The crisis of public communication. London: Routledge.

Brugman, B. C., & Burgers, C. (2018). Political framing across disciplines: Evidence from 21st-century experiments. *Research & Politics*, *5*(2), 2053168018783370.

Brunclík, M., & Kubát, M. (2018). Semi-presidentialism, Parliamentarism and Presidents: Presidential Politics in Central Europe (1st ed.). Routledge.

Brüggemann, M. (2014). Between frame-setting and frame-sending: How journalists contribute to news frames. *Communication Theory* 24(1). 61–82

Brüggemann, M., Engesser, S., Büchel, F., Humprecht, E. and Castro, L. (2014), Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media Systems. J Commun, 64: (1037-1065). https://doi.org/10.1111/jcom.12127

Boulianne, S. (2019). US Dominance of Research on Political Communication: A Meta-View. *Political Communication*, *36*(4), 660–665. https://doi.org/10.1080/10584609.2019.1670899

Boratav, K. (2023, 14 Nisan). AKP iktidarı ve öncesi: Ekonomik bir bilanço. Sol Haber. https://haber.sol.org.tr/yazar/akp-iktidari-ve-oncesi-ekonomik-bir-bilanco-371564

Bucy, E. P., & D'Angelo, P. (1999). The crisis of political communication: Normative critiques of news and democratic processes. Communication Yearbook, 22, 301–339.

Bucy, E. P., & D'Angelo, P. (2004). Democratic realism, neoconservatism, and the normative underpinnings of political communication research. *Mass Communication & Society, 7*(1), 3–28.

Budarick, J. (2023). Media, Democracy and Pluralism: Exploring a Radical Response to the Crisis of Journalism. *Journalism Studies*, *24*(5), 594–611. https://doi.org/10.1080/1461670X.2023.2173959

Bulut, A. T., & Yildirim, T. M. (2020). *Political stability, democracy and agenda dynamics in Turkey*. London: palgrave macmillan.

Cacciatore, M. A., Scheufele, D. A., & Iyengar, S. (2016). The end of framing as we know it… and the future of media effects. *Mass communication and society*, *19*(1), 7-23.

Carey, J.W. (1982) Review essay: The discovery of objectivity. *American Journal of Sociology* 87(5): 1182–1188.

Carlson, M., & Lewis, S. C. (Ed). (2015). *Boundaries of journalism: Professionalism, practices and participation*. Routledge.

Carlson, M., Robinson, S., Lewis, S. C., & Berkowitz, D. A. (2018). Journalism studies and its core commitments: The making of a communication field. *Journal of Communication*, *68*(1), 6-25.

Carlson, M., & Peters, C. (2023). Journalism Studies for Realists: Decentering Journalism While Keeping Journalism Studies. *Journalism Studies*, *24*(8), 1029–1042. https://doi.org/10.1080/1461670X.2023.2190818

Carpini, D. M. X. (2000). In search of the informed citizen: What Americans know about politics and why it matters. *The Communication Review, 4*(1), 129-164. https://doi.org/10.1080/10714420009359466

Carstensen, M. B., & Schmidt, V. A. (2016). Power through, over and in ideas: conceptualizing ideational power in discursive institutionalism. *Journal of European public policy*, *23*(3), 318-337.

Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.

Cemal, H. (1989). Özal Hikayesi (6. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Cemgil, C., & Turan, Ö. (2023). *Kapitalizm ve demokrasi: Bir zıtlığın anatomisi*. Metis Yayınları.

Chadwick, A. (2013). *The hybrid media system: Politics and power*. Oxford University Press.

Chandler, D., & Munday, R. (2011). *A dictionary of media and communication*. Oxford University Press: USA.

Cheibub, J. A. (2007). *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. Cambridge University Press.

Christians CG, Glasser TL, McQuail D, vd. (2009) *Normative Theories of the Media: Journalism in Democratic Societies*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Conboy, M. (2004). Journalism: A critical history. SAGE.

Conboy, M. (2010). The Language of Newspapers. Socio-Historical Perspectives. Continuum International Publishing Group.

Cook, T. E. (1998). Governing with the news: The news media as a political institution. University of Chicago press.

Craig, R.T. (1999), Communication Theory as a Field. Communication Theory, 9: 119-161. https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x

Craig, R. T. (2018). For a practical discipline. *Journal of Communication, 68*(2), 289–297. https://doi.org/10.1093/joc/jqx013

Crick, B. (2012). *Demokrasi* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Dost Kitabevi.

Crozier, M., Huntington, S. P., & Watanuki, J. (1975). The crisis of democracy. New York: New York University Press. Erişim adresi: http://www.trilateral.org/download/doc/crisis_of_democracy.pdf

Crone, P. (2007). *Orta çağ İslam dünyasında siyasal düşünce* (Çev. H. Köni). Kapı Yayınları.

Crowther, C., Thibault, S., Salamon, E., King, G. (2016). *Introduction: Whose crisis? Journalism is not just for journalists and policy is not just for wonks.* İçinde: Gasher, M., Brin C., Crowther C., King, G., Salamon, E., Thibault, S. (ed.) *Journalism in Crisis: Bridging Theory and Practice for Democratic Media Strategies in Canada*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press. Mike Gasher, Colette, Errol Salamon, And Sımon Thıbault

Curnalia, R. M. (2005). A retrospective on early studies of propaganda and suggestions for reviving the paradigm. *The Review of Communication*, *5*(4), 237-257.

Curran J. & Park M. J. (2000). *De-westernizing media studies*. London, England: Routledge.

Curran, J. (2014). *Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme.* (Çev. S. İrvan). İçinde Medya Kültür Siyaset (Der. S. İrvan). 3. Baskı. Ankara: Pharmakon Yayınevi

Curran, J. (2019). Triple crisis of journalism. *Journalism*, *20*(1), 190-193.

Çakır, E. (2017). *Başkanlık sistemi tartışmalarının Türk basınındaki yansımaları* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çalışkan, O. (2018). *Seçmen tercihlerinin yönlendirilmesinde argümantasyon faktörü: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi referandumu kapsamındaki tartışmalara dair örnek bir politik argümantasyon analizi* [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çankaya, E. (2019). *Siyasal iletişim: Dünyada ve Türkiye'de* (2. baskı). İmge Kitabevi.

Çarkoğlu, A. (2002). The Rise of the New Generation Pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey. *South European Society and Politics*, *7*(3), 123–156. https://doi.org/10.1080/13608740708539636

Çarkoğlu, A., Baruh, L., & Yıldırım, K. (2014). Press-party parallelism and polarization of news media during an election campaign: The case of the 2011 Turkish elections. *The International Journal of Press/Politics*, 19(3), 295-317.

Çarkoğlu, A., & Yavuz, G. (2010). Press–party parallelism in Turkey: An individual level interpretation. *Turkish Studies*, 11(4), 613-624.

Çelik, Z. A. (2023). Bankerler: Yaptılar ama nasıl? İçinde M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1980'li yılları* (s. 311-325). İletişim Yayınları.

Çetin, H. (2015). Siyaset Bilimi. Ankara: Orion Yayınları.

Dahl, R. A. (2015), Demokrasi Üzerine, (B. Kadıoğlu, Çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.

D'angelo, P. (2002). News framing as a multiparadigmatic research program: A response to Entman. *Journal of communication*, *52*(4), 870-888.

D'Angelo, P., Kuypers, J.A. (2009). *Doing News Framing Analysis*. New York: Routledge.

D'Angelo, P. (2018). A typology of frames in news framing analysis. İçinde P. D'Angelo (Ed.), *Doing news framing analysis II: Empirical and theoretical perspectives*. Routledge

D'Angelo, P. & Shaw, D. (2018). Journalism as framing. İçinde Vos T. P. (Ed.), *Handbooks of communication science: Journalism* (Vol. 19, ss. 205-233). Berlin, Germany: de Gruyter.

Demir, M. İ. (2018). Siyasal iletişim: Kavramsal bir derleme. *Uluslararası Sanat Kültür ve İletişim Dergisi*, *1*(1), 79-104.

De Vreese, C. H. (2005). Haber çerçeveleme: Kuram ve tipoloji (İ. Erdoğan, Çev.). *Marmara İletişim Dergisi, 13*(13), 35–52.

Druckman, J. N. (2001). The implications of framing effects for citizen competence. *Political behavior*, *23*, 225-256.

Dutton, W. H. (2009). The fifth estate emerging through the network of networks. *Prometheus,* 27(1), 1-15.

Duverger, M. (1980). A new political system model: Semi-presidential government. *European journal of political research*, *8*(2), 165-187.

Diamond, L., Plattner, M. F., (1994). Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler. (Çev. Ergun Özbudun/Levent Köker), Türk Demokrasi Vakfi, Ankara.

Diamond, L. (2022). Democracy's arc: from resurgent to imperiled. *Journal of democracy*, *33*(1), 163-179.

Dikici Bilgin, H. (2023). Hükümet Sistemleri ve Demokrasi. İçinde (Ed.) M. Çınar. *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dinler, D. (2003). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleşltirisi. *Praksis*, *9*, 17-54.

Dobek-Ostrowska, B. (2015). 25 years after communism: four models of media and politics in Central and Eastern Europe. *Studies in Communication and Politics*, *4*, 4.

Doğan, K. (1994). Turgut Özal Belgeseli. Ankara: Türk Haberler Ajansı

Dogu, B., & Mat, H. (2019). Who Sets the Agenda? Polarization and Issue Ownership in Turkey's Political Twittersphere. International Journal Of Communication, 13, 22

Doğu, B., Özçetin, B., Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., Aydemir, A. T., İslamoğlu, G. (2014). Siyasetin Yeni Hali: Vaka-İ Sosyal Medya, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Elgie, R. (2004). Semi-presidentialism in Europe. (Tekrar Basım). Oxford University Press.

Entman, R. M. (1989). *Democracy without citizens: Media and the decay of American politics*. Oxford University Press, USA.

Entman, R. (1991). Framing U. S. coverage of international news: Contrasts in narratives of the KAL and Iran Air incidents. *Journal of Communication* 41(4). 6–27.

Entman, R.(1993). Framing: toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication* 43(4). 51–58.

Entman, R. (2003). Cascading activation: Contesting the White House's frame after 9/11. *Political Communication* 20(4). 415–432.

Entman, R. M. 2004. Projections of power: Framing news, public opinion, and U. S. foreignpolicy. Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Entman, R., Matthes, J. & Pellicano, L. (2009). Nature, source, and effects of newsframing. İçinde: Karin Wahl-Jorgensen & Thomas Hanitzsch (ed.), The handbook of journalism studies (1. Baskı) 175–190. New York, NY: Routledge.

Epstein, D.L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I. and O'Halloran, S. (2006), Democratic Transitions. American Journal of Political Science, 50: 551-569. https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00201.x

Ercebe, Ö. E. (2016). *Türkiye'nin medya sistemi: Tarihsel gelişme ve otoriterleşmeye yönelten yapısal temel özellikler* [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erçetin, T. (2024). 1950'lerden Günümüze Türkiye Siyasetinde Popülizm. İçinde G. Özcan, Ö. Turan, B. Boşnak, T. Erçetin (Der.) *İlk Yüzyılı biterken Cumhuriyet: Demokratikleşme Momentleri, Sıradan İnsanlar ve Siyaset.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eroğul, C. (2009). Anayasa değişikliği önerisinde değişiklik yapılması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (01), 89-113. DOI: 10.1501/SBFder_0000002089

Esen, B., Gümüşçü, S., & Yavuzyılmaz, H. (2023). *Türkiye'nin yeni rejimi: rekabetçi otoriterlik.* İletişim.

Esser, F., & Pfetsch, B. (2020). Political communication. İçinde D. Caramani (Ed.), *Comparative politics* (ss. 336–358). 5. Baskı. Oxford University Press.

Fendoğlu, H. T. (2013). Başkanlık Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği. Yeni Türkiye, 51, 567-587.

Flohr, M. (2024). Beyond political theology: Marx's materialist theorization of democracy and constituent power. Distinktion: Journal of Social Theory, 1–26. https://doi.org/10.1080/1600910X.2024.2411213

Finer, S.E. (1975) *Comparative Government*. Harmondsworth: Penguin.

Freedom House (2022). Freedom in the World 2022: the global expansion of authoritarian rule. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf

Fuchs, C. (2024). A new framework for the analysis of media systems and media organisations. *Communication and the Public, 0(0).* https://doi.org/10.1177/20570473241259195

Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16, 3–18. http://www.jstor.org/stable/24027184

Genel, M. G. (2015). Türkiye basınında başkanlık sistemi tartışmaları: Köşe yazarları özelinde bir araştırma. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, 6*(19), 58-98.

Gentzkow, M., Glaeser, E. L., & Goldin, C. (2006). The rise of the fourth estate: How newspapers became informative and why it mattered. İçinde E. L. Glaeser & C. Goldin (Ed.), Corruption and reform: Lessons from America's economic history (ss. 187-230). University of Chicago Press.

Gerring, J. (1999). What Makes a Concept Good? A Criterial Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences. *Polity*, *31*(3), 357–393. https://doi.org/10.2307/3235246

Gerstlé, J., & Piar, C. (2016). *La communication politique*. Paris: A. Colin, coll. U Science politique.

Ginsburg, T. (2015). Constitutions as political institutions. İçinde: J. Gandhi & R. Ruiz-Ruino (Ed.), The Routledge Handbook of Comparative Political Institutions içinde (ss. 101-112). Routledge.

Ginsburg, T., & Huq, A. Z. (2018). *How to save a constitutional democracy*. The University of Chicago Press.

Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching: Mass media in the making & unmaking of the new left*. Berkeley: University of California Press.

Goertz, G. (2006). *Social science concepts: A user's guide*. Princeton University Press.

Graber, D. A., & Smith, J. M. (2005). Political Communication Faces the 21st Century. *Journal of Communication*, 55(3), 479-507. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2005.tb02682.x

Gronbeck, B. E. (2004). Rhetoric and politics. İçinde L. L. Kaid (Ed.), *Handbook of political communication research* (ss. 135-154). Lawrence Erlbaum Associates.

Gönenç, L. (2005). Türkiye'de Hükümet Sistemi Değişikliği Tartışmaları Olanaklar ve Olasılıklar Üzerine Bir Çalışma. İçinde Başkanlık Sistemi. Hazırlayan: Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, ss.1-12.

Gözler, K. (2017). Elveda anayasa: 16 Nisan 2017'de oylayacağımız anayasa değişikliği hakkında eleştiriler. Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Gür, S. (2017). *Presidentialism in Turkey: Instability and Change*. Routledge.

Güler, H. S. (1994). The post-1989 experience with the presidency in Turkey: A comparative analysis of the presidencies of Turgut Özal and Süleyman Demirel with special reference to their respective conceptions of the presidency [Yüksek Lisans Tezi]. Bilkent Üniversitesi.

Güney, A. (2014). Sonuç Yerine: Türkiye'de Başkanlık Sistemi Neden Tartışılıyor. İçinde *(Yarı)Başkanlık Sistemi ve Türkiye*. (Der.). İhsan Kamalak. 415-432.

Güz, N., Yanık, H., & Yeğen, C. (2015). Türk Yazılı Basınında "Başkanlık Sistemi" Tartışmaları. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (4), 1554-1569.

Güzel, H. C. (2013). Türkiye'de Yarı Başkanlık Sistemi Uygulanabilir. Yeni Türkiye, 51, 476-480.

Habermas, J. (1999). "Demokrasinin Üç Normatif Modeli," İçinde: Demokrasi ve Farklılık. (Ed) Benhabib S. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Habermas, J. (2003). *Kamusallığın yapısal dönüşümü* (T. Bora & M. Sancar, Çev.). İletişim Yayınları. (5. baskı)

Habermas, J. (2024). Meşruiyet Krizi. (Çev. S. Erçin). Albaraka Yayınları.

Hall, S. Critcher, C. Jefferson, T. Clarke, J. Roberts, B. (1982) *Policing the Crisis*. London: Macmillan.

Hall, S. (2014). İdeoloji ve İletişim Kuramı. İçinde *Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme.* (Çev. S. İrvan). İçinde Medya Kültür Siyaset (Der. S. İrvan). 3. Baskı. Ankara: Pharmakon Yayınevi

Hall, J. A., & Ikenberry, G. J. (1989). *The state: Concepts in the social science*. Open University Press.

Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1982). *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order* (5. baskı). The Macmillan Press.

Hallin, D. C. (2020). Comparative Media Studies in the Digital Age| Comparative Research, System Change, and the Complexity of Media Systems. *International Journal of Communication*, *14*, 12.

Hallin, D. (2021, Kasım 29). Typology of Media Systems. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Retrieved 8 Ocak. 2022. https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-205.

Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems. Three models of media and politics*. Cambridge University Press.

Hallin, D. C., & Mancini, P. (2016). Ten Years After Comparing Media Systems: What Have We Learned? *Political Communication*, 34(2), 155–171. https://doi.org/10.1080/10584609.2016.1233158

Hallin, D. C., Mellado, C., & Mancini, P. (2023). The Concept of Hybridity in Journalism Studies. The International Journal of Press/Politics, 28(1), 219-237. https://doi.org/10.1177/19401612211039704

Hampton, M. (2010). The fourth estate ideal in journalism history. İçinde S. Allan (Ed.), *The Routledge companion to news and journalism*. Routledge.

Hanitzsch, T., Ahva, L., Alonso, M. O., Arroyave, J., Hermans, L., Hovden, J. F., ... & Vos, T. P. (2019). Journalistic culture in a global context: A conceptual roadmap. İçinde *Worlds of journalism: Journalistic cultures around the globe* (ss. 23-46). Columbia University Press.

Hanitzsch, T., & Vos, T. P. (2018). Journalism beyond democracy: A new look into journalistic roles in political and everyday life. *Journalism*, 19(2), 146-164. https://doi.org/10.1177/1464884916673386

Hanitzsch, T., Ahva, L., Oller Alonso, M., Arroyave, J., Hermans, L., Hovden, J. F., Hughes, S., Josephi, B., Ramaprasad, J., Shapiro, I. & Vos, T. P. (2019). Journalistic culture in a global context: A conceptual roadmap. T. Hanitzsch, F. Hanusch, J. Ramaprasad & A. S. de Beer (Ed.), *Worlds of journalism: Journalistic cultures around the globe* içinde (ss. 23-47). Columbia University Press.

Harcup, T., & O'Neill, D. (2016). What is News? News values revisited (again). *Journalism Studies*, 18(12), 1470–1488.

Hay, C. & Lister, M. (2006), "Introduction: Theories of the State", İçinde: Hay, C. & Lister, M. & Marsh, D. (ed.), *The State: Theories and Issues*. (ss.1-20). Palgrave Macmillan.

Held, D. (2008). *Models of democracy*. (Tekrar baskı). Polity Press.

Henn, P., Jandura, O., & Vowe, G. (2015). The traditional paradigm of political communication research reconstructed. İçinde Political Communication in the Online World (ss. 11-25). Routledge.

Heper, M. (2016). Atatürk'te Devlet Düşüncesi. İçinde (Ed.). Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y) Türkiye'de politik değişim ve modernleşme. 6. Baskı. Alfa Aktuel. İstanbul.

Heper, M. (2018). *Türkiye'de devlet geleneği* (6. baskı). Doğu Batı Yayınları.

Heper, M., Öztürk-Tunçel, D., & Criss, N. B. (2022). *Historical dictionary of Turkey (4th ed.)*. Rowman & Littlefield.

Herman, E. S. & Chomsky, N. (2012) Rızanın imalatı: kitle medyasının ekonomi politiği. (Çev. E. Abadoğlu). 2. Basım. İstanbul: Bgst Yayınları.

Heslop, D. Alan (2024, 21 Ekim). Political system. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/political-system

Heywood. A. (2015). Siyaset. (Çev. B.B. Özipek). 15. Baskı. Adres Yayınları

Hoff, C. B., Pagels, V., & Rott, A. (2020). Negativity Bias, Political Parallelism, Media Ownership: Findings from Turkish parliamentary elections. *Master's Thessis, University of Hamburg, Germany*.

Horowitz, D.L. (2015). *Demokratik Sistemlerin Karşılaştırılması* (H. Doğan, Çev.) İçinde C. Akaş (Der.). Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem – Başkanlık Sistemi.

Huq, A., & Ginsburg, T. (2018). Defining and tracking the trajectory of liberal constitutional democracy. M. A. Graber, S. Levinson, & M. Tushnet (Ed.), Constitutional democracy in crisis? içinde (ss. 31-47). Oxford University Press.

Independent Türkçe. (2021, 13 Ocak) Bahçeli: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmesi için atılması gerekli ilave adımlar bulunuyor. *Independent Türkçe. https://www.indyturk.com/node/299846/siyaset/bahçeli-cumhurbaşkanlığı-hükümet-sistemi'nin-bütün-kurum-ve-kurallarıyla*

İçener, Z. Ç. (2015). Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülahazaları. *Bilig*, 75, 313-340.

İyimaya, A. (2013). Başkanlık sistemini tartışmak yahut Ak Parti modeli. *Yeni Türkiye Dergisi*, 51, 519-524.

Jamieson, K. H., & Kenski, K. (2017). Political Communication: Then, Now, and Beyond. İçinde K. Kenski & K. H. Jamieson (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Communication* (s. 3-12). Oxford University Press.

Jongerden, J. (Ed.). (2022). *The Routledge handbook on contemporary Turkey*. Routledge.

Jungherr, A., Posegga, O., & An, J. (2019). Discursive power in contemporary media systems: A comparative framework. *The International Journal of press/politics*, *24*(4), 404-425.

Kalaycıoğlu, E. (2005). *Başkanlık rejimi: Türkiye'nin diktatörlük tehdidiyle sınavı*. İçinde Başkanlık Sistemi. Haz.Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 13-30.

Kalaycıoğlu, E. (2013). Türkiye'nin yeni siyasal rejim arayışı. *Yeni Türkiye: Başkanlık Sistemi Özel Sayısı*, 51, 214-222.

Kalaycıoğlu, E. (2024). Türkiye'de Çok Partili Seçimler ve Seçmen Davranışı (1946-2023). İçinde G. Özcan, Ö. Turan, B. Boşnak, T. Erçetin (Der.) *İlk Yüzyılı biterken Cumhuriyet: Demokratikleşme Momentleri, Sıradan İnsanlar ve Siyaset.* İstanbul: Bilg, Üniversitesi Yayınları.

Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y. (Ed.). (2019). *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (4. baskı). Sentez Yayıncılık

Kalkar, Ö. Ş. (2020). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine yönelik bir içerik analizi* (Yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Kalkan, B. (2018). Ahmet Emin Yalman-Entelektüel Bir Biyografi. Ankara: Liberte Yayınları.

Karaaslan Şanlı, H. (2021). Siyasal İletişim Araştırmalarının Genel Panoraması. İçinde Ç. Y. Ünlü & İ. Özdemir (Ed.), Siyasal iletişim: Politik olanı düşünmek ve araştırmak (ss. 59-74). Siyasal Kitabevi.

Karakoç, E. (2022). Democratization theories and Turkey. İçinde G. M. Tezcür (Ed.), The Oxford handbook of Turkish politics (ss. 29-53). Oxford University Press.

Karppinen, K. (2012). Uses of Democratic Theory in Media and Communication http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2262284

Kauffman, C. M. (2024, 25 Mart). Democratization. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/democratization

Kaynar, M. K. (2023). Türkiye'nin 1980'li Yılları. İstanbul: İletişim Yayınları

Keman, H., & Mallouk, M. A. (2002). Democratic institutions, governance, and political performance. İçinde J. E. Keman (Ed.), *Comparative democratic politics: A guide to contemporary theory and research* (ss. 257-286). Sage.

Keyder, Ç. (2014). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. (19. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları

Kuhn, R., & Neveu, E. (Eds.). (2003). *Political journalism: New challenges, new practices*. Routledge.

Kıbrıs, A. (2010). *Veto players and political decision making*. [Doktora Tezi]. Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıçaslan, E. Ç. (2008). Siyasal iletişim ideoloji ve medya ilişkisi. Kriter Yayınevi.

Koca, S. (2023). Yeni hegemonyanın çerçeve metni: 1982 Anayasası. İçinde M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1980'li yılları* (s. 227-241). İletişim Yayınları.

Köker, E. (2016). *Politikanın iletişimi, iletişimin politikası* (2. baskı). İmge Kitabevi Yayınları.

Kriesi, H. (2013). *Democracy in the age of globalization and mediatization*. Palgrave Macmillan.

Kuzu, B. (2013). "Neden Başkanlık Hükümeti". *Yeni Türkiye* 9(51). 25–51.

Kuzu, B. (2016) Her Yönü İle Başkanlık Sistemi,. 6. Baskı, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Laclau, E & Mouffe, C. (2012). Hegemonya ve sosyalist strateji. (Çev. A. Kardam). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları

Lijphart, A. (2014). Demokrasi modelleri: Otuz altı ülkede yönetim biçimleri ve performansları (Çev. G. Ayas & U. U. Bulsun). İthaki Yayınları.

Lilleker, D. G. (2006). Key Concepts in Political Communication. Sage.

Lecheler, S., & De Vreese, C. H. (2019). *News framing effects: Theory and practice* (p. 138). Taylor & Francis.

Levitsky, S., & Way, L. (2015). The myth of democratic recession. Journal *of democracy*, *26*(1), 45-58.

Levitsky, S., & Way, L. (2024). The Resilience of Democracy's Third Wave. *PS: Political Science & Politics*, *57*(2), 198–201. doi:10.1017/S1049096523000914

Lin, Y. (2004). Fragmentation of the structure of political communication research: Diversification or isolation. İçinde L. L. Kaid (Ed.), *Handbook of political communication research*. Londra: Lawrence Erlbaum Associates.

Linz, J.J. (2015). *Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri* (H. Doğan, Çev.) İçinde C. Akaş (Der.). Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem – Başkanlık Sistemi.

Linz, J. J. (2021). *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (E. Özbudun, Çev.). 5.baskı.. Liberte Yayınları

Lippmann, W. (2020) Kamuoyu. (Çev. O.D. Yılmaz). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Lloyd, S.A. (2018). *'Locating Sovereignty in Systems of Divided and Limited Government*', İçinde Claire Finkelstein ve Michael Skerker (ed.), *Sovereignty and the New Executive Authority* Oxford Academic.

Lottholz, P., & Lemay-Hébert, N. (2016). Re-reading Weber, re-conceptualizing state-building: from neo-Weberian to post-Weberian approaches to state, legitimacy and state-building. *Cambridge Review of International Affairs*, *29*(4), 1467-1485.

Loosen, W., Ahva, L., Reimer, J., Solbach, P., Deuze, M., & Matzat, L. (2022). 'X Journalism'.Exploring journalism's diverse meanings through the names we give it. Journalism, 23(1), 39-58. https://doi.org/10.1177/1464884920950090

Loughlin, M. (2019). The contemporary crisis of constitutional democracy. *Oxford Journal of Legal Studies, 39*(2), 435–454. https://doi.org/10.1093/ojls/gqz005

Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here: what is new about it? *Democratization*, 26(7), 1095–1113. https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029

Mancini, P. (2015). The idea of 'systems' in media studies: Criticisms, risks, advantages. S. Coleman, G. Moss, & K. Parry (Ed.), *Can the media serve democracy? Essays in honour of Jay G. Blumler* içinde (ss. 21-33). Palgrave Macmillan.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de toplum ve siyaset: Makaleler I* (M. Z. Türköne & T. Önder, Der.). İletişim Yayınları.

Marsh, D., & Stoker, G. (1995). *Theory and methods in political science*. Macmillan.

Martinez, J. S. (2012). *Horizontal structuring*. İçinde: M. Rosenfeld & A. Sajó (Ed.), *The Oxford handbook of comparative constitutional law* (ss. 548-577). Oxford University Press.

Matthes, J. (2009). What's in a frame? A content analysis of media framing studies in the world's leading communication journals, 1990-2005. *Journalism & mass communication quarterly*, *86*(2), 349-367.

Matthes, J. (2012). Framing politics: An integrative approach. *American behavioral scientist*, *56*(3), 247-259.

Matthes, J., & Kohring, M. (2008). The content analysis of media frames: Toward improving reliability and validity. *Journal of communication*, *58*(2), 258-279.

Mazzoleni, G., & Schulz, W. (1999). "Mediatization" of politics: A challenge for democracy?. *Political communication*, *16*(3), 247-261.

McCombs, M. E., Shaw, D. L., & Weaver, D. H. (1997). *Communication and democracy: Exploring the intellectual frontiers in agenda-setting theory*. Psychology Press.

McNair, B. (2009). Journalism and democracy. İçinde K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitzsch (Eds.), *The handbook of journalism studies* (ss. 237–249). (1.Baskı). London: Routledge.

McNair, B. (2011). *An Introduction to Political Communication* (5. baskı). Routledge.

Mengüç, D. (2023, 20 Kasım). Cumhurbaşkanı Erdoğan 50+1 modelini neden değiştirmek istiyor? *Independent Türkçe.* *https://www.indyturk.com/node/675596/siyaset/cumhurbaşkanı-erdoğan-501-modelini-neden-değiştirmek-istiyor*

Mendonça, R. F., & Simões, P. G. (2022). Frame analysis. İçinde S. A. Ercan, H. Asenbaum, N. Curato, & R. F. Mendonça (Ed.), *Research methods in deliberative democracy* (ss. 345-355). Oxford University Press.

Meyer, T. (2002). Medya Demokrasisi (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Miş, N. & Duran, B. (2017). Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. (3. baskı) SETA.

Mosco, V. (2009) The Political Economy of Communication (2. Baskı) London: Sage

Moy, P., Tewksbury, D., & Rinke, E. M. (2016). Agenda-setting, priming, and framing. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*. doi:10.1002/9781118766804.wbiect266

Mutlu, E. (1994). İletişim Sözlüğü, Ankara: Bilim-Sanat Yayınları.

Nerone, J. (2012). The historical roots of the normative model of journalism. Journalism, 14(4), 446-458. https://doi.org/10.1177/1464884912464177

Nerone J. (2013). Journalism. İçinde: Simonson P., Peck J., Craig R. T., Jackson J. P. Jr. (Ed.), *The handbook of communication history* (ss. 196–208). Routledge.

Neuman, W. R. (2019). Beyond Framing: A Forum for Framing Researchers. Journalism & Mass Communication Quarterly, 96(1), 12-30. https://doi.org/10.1177/1077699018825004

Newton, K., & van Deth, J. W. (2014). Karşılaştırmalı siyasetin temelleri (E. Saraçoğlu, Çev.). Phoenix Yayınevi.

Nielsen, R. K. (2014). Political communication research: New media, new challenges, and new opportunities. *Journal of Media and Communication Research*, 30(56).1-18.

Nielsen, R. K. (2017). The one thing journalism just might do for democracy: Counterfactual idealism, liberal optimism, democratic realism. *Journalism Studies*, 18(10), 1251-1262.

Nimmo, D. (1977). Political communication theory and research: An overview. *Annals of the International Communication Association*, *1*(1), 441-452.

Noakes, J. A., & Johnston, H. (2005). Frames of protest: A road map to a perspective. *Frames of protest: Social movements and the framing perspective*, *1*(11).

Norris, P. (2003). *A virtuous circle: Political communications in postindustrial societies*. Cambridge University Press.

Nişanyan, S. (2023). "Demokrasi". *Nişanyan Sözlük*. Erişim adresi: https://www.nisanyansozluk.com

Oder, B. E. (2005). *Türkiye'de Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler*. İçinde Başkanlık Sistemi, Haz. Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 31-69.

OECD (2023a). The global risks report 2023. 18. edisyon. Cologny, Switzerland: World Economic Forum.

OECD (2023b), "Build, reinforce and protect: Democratic resilience in an era of multiple crises", İçinde: *Government at a Glance 2023*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/128bebb5-en.

Olmastroni, F. (2014). *Framing war: Public opinion and decision-making in comparative perspective*. Routledge.

Olsen, J. P. (2009). Change and continuity: an institutional approach to institutions of democratic government. *European political science review*, 1(1), 3-32.

Oran, B. (2016). 1945-1960: Dönemin bilançosu. İçinde B. Oran (Ed.), Türk dış politikası Cilt 1 (21. baskı). İletişim Yayınları.

Osmanbaşoğlu, G.,K. & Bekaroğlu, E. A. (2019). *Türkiye'de referandumlar*. Orion Yayın Evi.

Oster, J. (2015). Media Freedom as a Fundamental Right. Cambridge University Press.

Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish politics: Challenges to democratic consolidation*. Lynne Rienner Publishers.

Özbudun, E. (2005), "Başkanlık Sistemi Tartışmaları", İçinde Başkanlık Sistemi, yayına hazırlayan T. Ergül, TBB Yayını, Ankara, 105-111,

Özbudun, E. (2012). *Presidentialism vs. Parliamentarism in Turkey*. Policy Brief, 1.

Özbudun, E. (2013). Hükümet Sistemi Tartışmaları. *Yeni Türkiye,* 51, 205-213.

Özbudun, E. (2016). *Otoriter rejimler, seçimsel demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. 2. Baskı.

Özbudun, E. (2019). Anayasalcılık ve demokrasi. Yetkin Yayınları.

Özbudun, E. (2022a). Constitutions and political system. İçinde J. Jongerden (Ed.), *The Routledge Handbook of Modern Turkey* (pp. 144–153). Routledge.

Özbudun, E. (2022b). Türkiye'nin Parlamenter Sistem Tecrübesi. Ankara Enstitüsü.

Özçetin, B. (2021). "Giriş, medyatikleşme ve gösteri çağında siyasal iletişim, yeni mecralar, yeni aktörler, yeni kurallar". İçinde Siyasal iletişim politik olanı düşünmek ve araştırmak. Ç. Y. Ünlü ve İ. Özdemir, (Ed.). (ss.9-29). Siyasal Kitabevi.

Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal: Biyografi*. İstanbul: Doğan Kitap.

Özdemir, İ. (2021). Aktörler ve seyirciler: Temsili siyaset ya da siyasetin temsili. In Ç. Y. Ünlü & İ. Özdemir (Eds.), *Siyasal iletişim: Politik olanı düşünmek ve araştırmak* (s. 33-59). 1. baskı.

Özdemir, N. (2020). *Başkanlık sisteminin algı yönetimi açısından değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özsoy-Boyunsuz, Ş. (2016). The AKP's proposal for a "Turkish type of presidentialism" in comparative context. *Turkish Studies*, 17(1), 68-90.

Pan, Z., & Kosicki, G. M. (1993). Framing analysis: An approach to news discourse. *Political communication*, *10*(1), 55-75.

Parla, T. (2016). *Türkiye'de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*. İstanbul: Metis

Parla, T. (1992). *Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları: Kemalist tek-parti ideolojisi ve CHP'nin altı oku* (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.

Perloff, R. M. (2014). *The dynamics of political communication:* Media and politics in a digital age. Routledge.

Pickard, V. (2011). "Can Government Support the Press? Historicizing and Internationalizing a Policy Approach to the Journalism Crisis." Communication Review 14 (2): 73–95.

Pickard, V. (2020). Democracy without journalism? Confronting the misinformation society. Oxford University Press.

Polat, V., & Arcan, H. E. (2016). Giriş. S. Gezgin, V. Polat, & H. E. Arcan (Ed.), *Türkiye sözlü basın tarihi cilt I* (ss. XI-XXV). İş Bankası Kültür Yayınları.

Polatoğlu, A. (2013). Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(1), 2-16.

Przeworski, A. (2019). *Crises of democracy*. Cambridge University Press.

Punch, K. F. (2020). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar* (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, & Z. Akyüz). Siyasal Kitabevi.

Rantanen, T. (2017). A "crisscrossing" historical analysis of four theories of the press. *International Journal of Communication*, *11*, 3454-3475.

Reed, I.A. (2013). Power: Relational, discursive, and performative dimensions. *Sociological Theory*, *31*(3), 193-218.

Reed, I.A., Moore, A.C., Toprak, V.B. (2021). Hermeneutics and Performance in Social Theories of Power. In: Abrutyn, S., Lizardo, O. (ed) Handbook of Classical Sociological Theory. Handbooks of Sociology and Social Research. Springer, Cham.

Reese, S. D. (2022). The Institution of Journalism: Conceptualizing the Press in a Hybrid Media System. *Digital Journalism*, *10*(2), 253–266. https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1977669

Reinkowski, M. (2024). Türkiye Tarihi: Atatürk'ten Bugüne. (Çev. H. Koyukan). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Reinemann, C. (2014). Political communication research. A brief history of the field and the idea of this handbook. İçinde Carsten Reinemann (Ed.), *Political Communication* (ss. 1–17). Berlin, Boston: De Gruyter.

Rogers, E. M. (2004). Theoretical diversity in political communication. İçinde L.L Kaid (Ed.) *Handbook of political communication research*. (ss. 3-16). Routledge.

Roosvall, A. (2024). Gaye Tuchman (1978) *Making news: A study in the construction of reality*.İçinde: S. Bengtsson, S. Ericson, & F. Stiernstedt (Ed.), *Classics in media theory* (ss. 227-242). Nordicom.

Rudé, G. (2015). *Fransız Devrimi.* (Çev. A.i. Dalgıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Saraçoğlu, C. (2015). 1980-2002: Tank paletiyle neoliberalizm. İçinde G. Atılgan, E. A. Aytekin, E. D. Ozan, C. Saraçoğlu, M. Şener, A. Uslu & M. Yeşilbağ (Ed.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* (ss. 747-871). Yordam Kitap.

Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı anayasa mühendisliği,* Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Yetkin.

Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş* (T. Karamustafa & M. Turhan, Çev.). (2. baskı). Sentez Yayıncılık.

Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of communication*, *49*(1), 103-122.

Scheufele, B. T. (2004). Framing-effects approach: A theoretical and methodological critique. *Communications – the European Journal of Communication Research*. 401–428. doi:10.1515/comm.2004.29.4.401

Scheufele, D. A., & Tewksbury, D. (2007). Framing, agenda setting, and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of communication*, *57*(1), 9-20.

Schmidt, V. A. (2008). Discursive institutionalism: The explanatory power of ideas and discourse. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, *11*(1), 303-326.

Schudson, M. (1981). *Discovering the news: A social history of American newspapers*. Basic books.

Schudson, M. (2002). The news media as political institutions. *Annual review of political science*, 5(1), 249-269.

Shugart, M. S., & Carey, J. M. (1992). *Presidents and assemblies: constitutional design and electoral dynamics*. New York: Cambridge University Press.

Shoemaker, P. & Reese, D. S. (2014). *Mediating the Message in the 21st Century: A Media Sociology Perspective (3. Baskı) New York: Routledge*

Scheufele, D. A., & Tewksbury, D. (2007). Framing, agenda setting, and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of communication*, *57*(1), 9-20.

Schumpeter, J. (2006). *Capitalism, socialism and democracy* (6. Baskı). Routledge.

Seethaler, J. (2017). Media systems theory. *Oxford Bibliographies in Communication.* New York

Sevinç, M. (2011). Anayasa Yazıları. Ankara: İmaj Yayınevi.

Siaroff, A. (2022). Comparing political regimes: A thematic introduction to comparative politics (4. Baskı). University of Toronto Press.

Siebert, F., Peterson, T., & Schramm, W. (1984). *Four theories of the press: The authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concepts of what the press should be and do*. (Tekrar Baskı). University of Illinois press.

Starr, P. (2008). Democratic theory and the history of communications. B. Zelizer (Ed.), *Explorations in communication and history* (ss. 41-51). Routledge.

Stempel, G. H. & Gifford, J. N. (Eds.) (1999). Historical dictionary of political communication in the United States. Westport, CT: Greenwood Press.

Strömbäck, J. (2005). In search of a standard: Four models of democracy and their normative implications for journalism. *Journalism studies*, *6*(3), 331-345.

Strömbäck, J. (2008). Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *The international journal of press/politics*, *13*(3), 228-246.

Strömbäck, J., & Esser, F. (2014). Mediatization of politics: Towards a theoretical framework İçinde *Mediatization of politics: Understanding the transformation of Western democracies*. London: Palgrave Macmillan.

Strömbäck, J., & Shehata, A. (2018). Political Journalism. *Oxford Research Encyclopedia of Communication.* Erişim: 1 Kasım 2023. https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-859.

Strömbäck, J., & Kiousis, S. (Eds.). (2019). *Political public relations: Concepts, principles, and applications*. Routledge.

Sullivan, K. (2023). Three levels of framing. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, *14*(5), e1651.

Tanör, B. (1986). *İki Anayasa.* Beta yayınları, İstanbul.

Tanör, B. (1995). Siyasal tarih 1980-1995. İçinde B. Tanör, K. Boratav & S. Akşin (Yay.), Bugünkü Türkiye: 1980-1995 (s. 23-155). İstanbul: Cem Yayınevi.

Taş, H. (2015). Turkey – from tutelary to delegative democracy. *Third World Quarterly*, *36*(4), 776–791. http://www.jstor.org/stable/24898820

Taşkın, Y. (2013). Milliyetçi muhafazakar entelijansiya. *İstanbul: İletişim Yayınları*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2017, Nisan). *"Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminde Çift Başlılık Olmayacak"* [Basın Bülteni]. https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/74668/cumhurbaskani-erdogan-24-tv-ve-360-tv-ortak-yayinina-katildi

Tekin, Y. (2013). Hükümet Sistemi Tartışmalarının Sorunlu Görünümü. *Yeni Türkiye: Başkanlık Sistemi Özel Sayısı*, 190-199.

Tewksbury D., & Riles J. M. (2018). Framing in an interactive news environment. İçinde D'Angelo P. (Ed.), *Doing news framing analysis II. Empirical and theoretical perspectives* (ss. 137–162). Routledge.

Tezcür, G. M. (Ed.). (2022). *The Oxford handbook of Turkish politics*. Oxford University Press.

Tilly, C. (2014). Demokrasi. (Çev. E. Arıcan). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Tokgöz, O. (1986). "Siyasal iletişim" Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi. Sevil Atauz (der.) içinde. (ss.97-116). Türk Sosyal Bilimler Derneği. Ankara: Olgaç Matbaası.

Tokgöz, O. (2020). *Siyasal iletişimi anlamak* (3. baskı). İmge Kitabevi.

Tosun, G. E., & Tosun, T. (1999). *Türkiye'nin siyasal istikrar arayışı: başkanlık ve yarı başkanlık sistemleri.* Alfa. İstanbul.

Tosun, G. (2016). Reconsidering the presidential system in turkey. *Insight Turkey*, 18(4), 127-142.

Turan, İ. (2005). Başkanlık Sistemi Sevdası: Zayıf Temelli Bir Özlem. *Başkanlık Sistemi (Ed.: Teoman Ergül (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını).*

Turan, İ. (2007). Unstable stability: Turkish politics at the crossroads?. *International Affairs*, 83(2), 319-338.

Tuchman, G. (1972). Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity. *American Journal of Sociology*, *77*(4), 660–679. http://www.jstor.org/stable/2776752

Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Yurt Yayınları.

Tusa, J. (1992). Fourth estate or fifth column. *Index on Censorship*, *21*(7), 2-12.

Tuzcu, H. D. (2021). *Türkiye'de 2017 Anayasa değişikliği referandum kararı öncesi yazılı basında rıza üretimi* [Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk, H.B. (2014). Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan. (2. Baskı) İstanbul: İletişim Yayınları

Türköne, M. (2003). Siyaset. Lotus Yayınları

Uzun, C. D. (2023). Governmental System Discussions Ahead of the 2023 Elections: Why the Nation Alliance's Proposal for Semi-Presidentialism Is not a Viable Option. *Insight Turkey*, *25*(1), 93–124.

Uzun, Y., & Nisan, F. (16). 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandum Sürecinin Ulusal Basındaki Haber Çerçevelenmesi Üzerine Bir Çalışma. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, *3*(1), 159-176.

Vaca-Baqueiro, M. T. (2018). *Four theories of the press: 60 years and counting*. Routledge.

Van Aelst, P., Strömbäck, J., Aalberg, T., Esser, F., De Vreese, C., Matthes, J., ... & Stanyer, J. (2017). Political communication in a high-choice media environment: a challenge for democracy?. *Annals of the International Communication Association*, *41*(1), 3-27.

Van Aelst, P., & Walgrave, S. (2017). *How political actors use the media: A functional analysis of the media's role in politics*. Macmillan.

Van Hulst, M., Metze, T., Dewulf, A., de Vries, J., van Bommel, S., & van Ostaijen, M. (2024). Discourse, framing and narrative: three ways of doing critical, interpretive policy analysis. *Critical Policy Studies*, 1–23.

Van Ruler, B. (2018). Communication Theory. İçinde The International Encyclopedia of Strategic Communication (ed). R.L. Heath & W. Johansen.

V-Dem Institute. (2024). Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. University of Gothenburg: V-Dem Institute.

Vile, M.J.C. (1997). *Constitutionalism and the separation of Powers*, 2. Baskı. Indianapolis: Liberty Fund.

Vliegenthart, R., & Van Zoonen, L. (2011). Power to the frame: Bringing sociology back to frame analysis. *European journal of communication*, *26*(2), 101-115.

Voltmer, K. (2013). *The media in transitional democracies*. John Wiley & Sons.

X Journalism Project (2024). X Journalism. https://xjournalism.org Erişim: 03.05.2024

Yardımcı-Geyikçi, Ş., & Yavuzyilmaz, H. (2024). The 2023 Turkish election: a tale of two campaigns and the duel of populisms. *Southeast European and Black Sea Studies*, 24(2), 259–275. https://doi.org/10.1080/14683857.2024.2315650

Yaşın, C. (1997). *Başkanlık sistemi*. [Yüksek lisans tezi)]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.

Yavaşça, K. (2023). ANAP iktidarında sonun başlangıcı: 25 Eylül 1988 referandumu. *Akademik Hassasiyetler*, *10*(22), 518-540.

Yayman, H. (2016). *Türkiye'de devlet reformu ve başkanlık sistemi.* Doğan Kitap. İstanbul.

Yazıcı, S. (2005). Türkiye İçin Bir Değerlendirme. Başkanlık Sistemi (Ed.: Teoman Ergül). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 125-142.

Yazıcı, S. (2013). Başkanlık sistemine geçiş gerekli mi? *Yeni Türkiye: Başkanlık Sistemi Özel Sayısı*, 51, 538-541.

Yazıcı, S. (2015). Dönüm Noktasındaki Türkiye: Başkanlık mı Parlamentarizm mi? İçinde C. Akaş (Ed.), *Kritik kavşak: parlamenter sistem-başkanlık sistemi* (ss. 1-20). Koç Üniversitesi Yayınları.

Yazıcı, S. (2017). *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri. Türkiye İçin Bir Değerlendirme,* 2. Baskı. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Yolcu, T., & Sezgin, A. A. (2018). Türkiye'de siyasal sistem tartışmalarında halkın bilinç düzeyi: Google Türkiye aramaları üzerine bir inceleme. *PESA International Journal of Social Studies*, 4(1), 1-15.

YSK. (2022). 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması https://www.ysk.gov.tr/tr/16-nisan-2017-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5002

Yılmaz, Z. (2022). *Erdoğan'ın başkanlık rejimi: istisnai cumhuriyetten parsellenmiş devlete.* İletişim yayınları.

Yılmaz, K. Y. (2023). Seksenli yıllarda Türkiye ekonomisi. İçinde M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1980'li yılları* (s. 283-311). İletişim Yayınları.

Wahl-Jorgensen, K., & Hanitzsch, T. (Eds.). (2020). *The handbook of journalism studies* (2. Baskı). Routledge.

Weber, M. (2012). Ekonomi ve Toplum Cilt-1. (L. Boyacı, Çev.) *İstanbul: Yarın Yayınları*.

Wigell, M. (2008). Mapping 'hybrid regimes': Regime types and concepts in comparative politics. *Democratisation*, *15*(2), 230-250.

Wil, W. & Kyritsis, D. "Constitutionalism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2023 Yaz edisyonu), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (ed.), URL: https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/constitutionalism/

Whelan, F.G. (2019). *Democracy in Theory and Practice.* New York: Routledge

White, D. M. (1950). The "Gate Keeper": A Case Study in the Selection of News. *Journalism Quarterly*, 27(4), 383-390.

Wolton, D. (1991). Political communication: the construction of a model. *European Journal of Communication*, *5*(1), 9-28.

World of Journalism Project (2024). https://worldsofjournalism.org/about/ Erişim: 18.05.2024

Zaller, J. (1999). A theory of media politics: How the interests of politicians, journalists, and citizens shape the news. University of Chicago Press.

Zehir, B. (2018). *Siyasal iletişimde slogan kullanımı: 2017 Cumhurbaşkanlığı sistemi referandum kampanyalarının göstergebilimsel analizi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstüsü.

Zelizer, B. (Ed.). (2008). Explorations in communication and history. Routledge.

Zelizer, B. (2017). *What journalism could be*. John Wiley & Sons.

Zürcher, E. J. (2004). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Çev. Y. Saner; 17. Baskı). İstanbul: İletişim.

32. Gün Arşivi. (1993). *Turgut Özal ile 32. Günde.* [*başkanlık sistemi üzerine söyleşi]* YouTube. https://youtu.be/YQvs1YLdiOo?si=vVg1yvCP-PjamzUW

Veri Setindeki Haberlerin Listesi

1. Milliyet. (1984, 17 Ekim). İŞBÖLÜMÜ / MÜMTAZ SOYSAL. Milliyet.
2. Milliyet. (1984, 12 Kasım). PRENS DÜZEN GEÇİCİ Mİ / TEOMAN EREL. Milliyet.
3. Cumhuriyet (1984, 13 Aralık). CANVER: ÖZAL GRUBUNU İKNA EDEMEYİNCE, YAN ÇİZİYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
4. Cumhuriyet (1984, 29 Aralık). BOŞLUĞU BOŞLUKLA DOLDURMAK.... Cumhuriyet (1983-1993).
5. Cumhuriyet (1986, 26 Şubat). Filipin Dersleri. Cumhuriyet (1983-1993).
6. Tercüman. (1986, 22 Mart). İPTEKİ CAN BAZ. Tercüman.
7. Milliyet. (1986, 24 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİNE DOĞRU. Milliyet.
8. Milliyet. (1986, 29 Aralık). YASALAR ÖZAL'A UYDURULMALI. Milliyet.
9. Milliyet. (1987, 15 Mayıs). NİYETİ NE?. Milliyet.
10. Cumhuriyet (1987, 16 Mayıs). SİVİLLEŞME. Cumhuriyet (1983-1993).
11. Cumhuriyet (1987, 18 Mayıs). SÖZ "LATİN AMERİKALAŞMAK"TAN AÇILIYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
12. Milliyet. (1987, 31 Temmuz). TÜRKİYE AĞIR BİR REJİM BUNALIMINA SÜRÜKLENİYOR: ÖZAL SULTANLAŞIRKEN HALKI DA KULLAŞTIRIYOR. Milliyet.
13. Cumhuriyet ((1987, 10 Eylül). AKIL YOLU.... Cumhuriyet (1983-1993).
14. Milliyet. (1987, 12 Eylül). ATILMAYACAK HAVLULAR. Milliyet.
15. Milliyet. (1987, 13 Eylül). DEMİREL'DEN KURALLARA UYULMASI İÇİN UYARI "SİYASET SOKAĞA TAŞAR". Milliyet.
16. Milliyet. (1987, 18 Ekim). TURGUT ÖZAL'IN GÖZÜ CUMHURBAŞKANLIĞINDA. Milliyet.
17. Milliyet. (1987, 19 Ekim). BAŞKANLIK SİSTEMİ. Milliyet.
18. Milliyet. (1987, 19 Ekim). BAŞKANLIK SİSTEMİNE TEPKİ. Milliyet.
19. Milliyet. (1987, 25 Ekim). ORTA DİREKTEN OY ALIRIZ: ÖZAL'IN ÇANKAYA PLANI. Milliyet.
20. Milliyet. (1987, 31 Ekim). VAAT YAĞMURU. Milliyet.
21. Cumhuriyet (1983-1993). (1987, 6 Kasım). BAŞKANCI SİSTEM. Cumhuriyet (1983-1993).

22. Milliyet. (1987, 6 Kasım). DAR DÖLGE TARTIŞMASI. Milliyet.
23. Milliyet. (1987, 9 Kasım). BAŞKANLIK SİSTEMİNE KARŞIYIZ. Milliyet.
24. Cumhuriyet (1983-1993). (1987, 5 Aralık). MGK TUTANAKLARI: SEÇİM BARAJI TARTIŞMASI YOK. Cumhuriyet (1983-1993).
25. Milliyet. (1987, 7 Aralık). HÜKÜMETİN YETKİLERİ ARTIYOR. Milliyet.
26. Cumhuriyet (1987, 7 Aralık). ÇANKAYA'DAN TUTANAKLAR AÇIKLAMASI. Cumhuriyet
27. Cumhuriyet (1987, 8 Aralık). YENİ DÖNEMİNİN MANTIĞI.... Cumhuriyet).
28. Cumhuriyet (1987, 14 Aralık). ÖNCE ENFLASYON. Cumhuriyet
29. Cumhuriyet (1983-1993). (1987, 21 Aralık). ÇANKAYA'NIN YOLU YOKUŞ.... Cumhuriyet (1983-1993).
30. Milliyet. (1987, 22 Aralık). Evren de İşkenceye Karşı. Milliyet.
31. Milliyet. (1987, 25 Aralık). AFERİN BUDALALIĞI VE TOPLU AKIL. Milliyet.
32. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 8 Ocak). YENİ ÖZAL PLANI. Cumhuriyet (1983-1993).
33. Milliyet. (1988, 11 Ocak). DEMİREL'DEN PROTOKOLE TEPKİ. Milliyet.
34. Milliyet. (1988, 13 Ocak). Başkan kukladır. Milliyet.
35. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 14 Ocak). GÖSTERGELER.... Cumhuriyet (1983-1993).
36. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 15 Ocak). CUMHURBAŞKANININ YETKİLERİ VE BAŞKANLIK SİSTEMLERİ. Cumhuriyet (1983-1993).
37. Milliyet. (1988, 17 Ocak). TARTIŞMANIN GELİŞİMİ. Milliyet.
38. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 7 Nisan). KAÇAN FIRSAT. Cumhuriyet (1983-1993).
39. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 12 Mayıs). EVREN-ANAP SÜRTÜŞMESİ. Cumhuriyet (1983-1993).
40. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 24 Temmuz). RENKLER. Cumhuriyet (1983-1993).
41. Milliyet. (1988, 24 Temmuz). ÖZAL'DAKİ BOZGUN DUYGUSU. Milliyet.
42. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 31 Temmuz). BİR BAŞKA GÜN. Cumhuriyet (1983-1993).
43. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 8 Ağustos). YARININ CUMHURBAŞKANI. Cumhuriyet (1983-1993).

44. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 22 Ağustos). BAŞKAN BABAMIZIN SONBAHARI…. Cumhuriyet (1983-1993).
45. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 25 Ağustos). DEMİREL SHP'NİN DÜMEN SUYUNDA. Cumhuriyet (1983-1993).
46. Milliyet. (1988, 8 Ekim). KOORDİNATÖR BAŞVEKİL. Milliyet.
47. Milliyet. (1988, 8 Ekim). 1989 ÖZAL'IN KARAR YILI. Milliyet.
48. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 22 Ekim). İNÖNÜ: ANAYASA KİŞİLER İÇİN DEĞİŞMEZ & DEMİREL: CUMHURBAŞKANINI HALK SEÇMELİ. Cumhuriyet (1983-1993).
49. Cumhuriyet (1983-1993). (1988, 23 Ekim). Demirel: BAŞKANLIK SİSTEMİ. Cumhuriyet (1983-1993).
50. Milliyet. (1988, 31 Ekim). ECEVİT CUMHURBAŞKANINI HALKIN SEÇMESİNE KARŞI: 'ÖZAL'IN BÜYÜSÜ BOZULDU'. Milliyet.
51. Milliyet. (1988, 12 Kasım). POLİTİKA, HUKUK VE PROTOKOL. Milliyet.
52. Milliyet. (1988, 25 Aralık). ÖN HESAP TUTMAZ. Milliyet.
53. Milliyet. (1989, 20 Ocak). ÇANKAYA İÇİN DALAN FORMÜLÜ. Milliyet.
54. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 26 Ocak). DEMİREL'İN PLAĞI KIRILDI. Cumhuriyet (1983-1993).
55. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 14 Şubat). Keçeciler'e Çağdışı Suçlaması. Cumhuriyet (1983-1993).
56. Milliyet. (1989, 15 Şubat). ÖNSEÇİMSİZ YEREL SEÇİM. Milliyet.
57. Milliyet. (1989, 20 Şubat). SUNGURLU: HATA YAPMADIK DİYEMEM. Milliyet.
58. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 21 Şubat). ANAP’ta 'Kavga' Bitmiyor. Cumhuriyet (1983-1993).
59. Milliyet. (1989, 22 Şubat). BAŞKANLIK HEVESLERİ. Milliyet.
60. Milliyet. (1989, 23 Şubat). KARADUMAN’DAN ÖNERİ. Milliyet.
61. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 23 Şubat). BAŞKANLIK SİSTEMİ OLMAZ. Cumhuriyet (1983-1993).
62. Milliyet. (1989, 25 Şubat). BAŞKANLIĞA GEREK YOK. Milliyet.
63. Milliyet. (1989, 27 Şubat). YEREL SEÇİM GENELE GEBE. Milliyet.
64. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 21 Mart). TEMİZ ANAYASA TARTIŞMASI AÇILMIŞKEN: TEMİZ CEZA YASASI NEREDE?. Cumhuriyet (1983-1993).

65. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 7 Nisan). KİM SEÇSİN?. Cumhuriyet (1983-1993).
66. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 22 Haziran). KESİN TAVIR…. Cumhuriyet (1983-1993).
67. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 2 Temmuz). TÜRKİYE'NİN HEDEFİ DEMOKRASİ OLMALI. Cumhuriyet (1983-1993).
68. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 14 Ağustos). GÜVEN KALMAYINCA. Cumhuriyet (1983-1993).
69. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 22 Ağustos). PARLAMENTER REJİM Mİ? BAŞKANLIK REJİMİ Mİ?. Cumhuriyet (1983-1993).
70. Milliyet. (1989, 12 Eylül). DÜŞE KALKA. Milliyet.
71. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 29 Eylül). HOKUS POKUS. Cumhuriyet (1983-1993).
72. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 16 Ekim). MUHALEFET SİVİL DARBECİ. Cumhuriyet (1983-1993).
73. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 16 Ekim). CUMHURBAŞBAKANLIK DÖNEMİ. Cumhuriyet (1983-1993).
74. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 17 Ekim). YENİ KÖŞK.... Cumhuriyet (1983-1993).
75. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 18 Ekim). DÜN, BUGÜN, YARIN. Cumhuriyet (1983-1993).
76. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 20 Ekim). BAŞKANCI SİSTEM. Cumhuriyet (1983-1993).
77. Milliyet. (1989, 20 Ekim). KARADUMAN: BAŞKANLIK SİSTEMİ SAKINCALI. Milliyet.
78. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 20 Ekim). Karaduman: Devlet Başkanının Siyasi Sorumluluğu Yoktur: ÖZAL PARTİYE KARIŞMASIN. Cumhuriyet (1983-1993).
79. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 1 Kasım). Demirel: "Milletin Tokadını Yiyecek". Cumhuriyet (1983-1993).
80. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 1 Kasım). TARTIŞMALI…. Cumhuriyet (1983-1993).
81. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 5 Kasım). BAYKAL: ÖZAL REJİMİ DEĞİŞTİRİYOR. Cumhuriyet (1983-1993).

82. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 11 Kasım). İNÖNÜ: BAŞKANLIK SİSTEMİ GİBİ. Cumhuriyet (1983-1993).
83. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 11 Kasım). HANGİ TARAFSIZLIK?... Cumhuriyet (1983-1993).
84. Milliyet. (1989, 12 Kasım). PAPATYA FALI İLE BAŞBAKAN. Milliyet.
85. Milliyet. (1989, 12 Kasım). KURALSIZ REJİME DOĞRU. Milliyet.
86. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 12 Kasım). TARTIŞMALAR…. Cumhuriyet (1983-1993).
87. Milliyet. (1989, 13 Kasım). BAYKAL'DAN 'SORU' YAĞMURU. Milliyet.
88. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 14 Kasım). Toptan: TEK PARTİ ÖZLEMİ. Cumhuriyet (1983-1993).
89. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 15 Kasım). İNÖNÜ: KEYFİ MÜDAHALE DÜZENİ. Cumhuriyet (1983-1993).
90. Milliyet. (1989, 15 Kasım). SOSYALİZMDEN TÜSİAD'A. Milliyet.
91. Milliyet. (1989, 15 Kasım). ÖZAL DİKTA HEVESİ İÇİNDE. Milliyet.
92. Milliyet. (1989, 15 Kasım). ÖNÜMÜZÜ GÖREMİYORUZ. Milliyet.
93. Milliyet. (1989, 15 Kasım). SOKMA AKIL. Milliyet.
94. Milliyet. (1989, 21 Kasım). ANAYASA'NIN IRZI.... Milliyet.
95. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 1 Aralık). ÇANKAYA'YA İKİ ZİYARETÇİ. Cumhuriyet (1983-1993).
96. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 4 Aralık). ENFLASYONDA 1990 TAHMİNİ: %55-65. Cumhuriyet (1983-1993).
97. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 5 Aralık). DAVULLA TOKMAK…. Cumhuriyet (1983-1993).
98. Milliyet. (1989, 7 Aralık). TESLİMİYETÇİ. Milliyet.
99. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 12 Aralık). BİR FOTOĞRAF. Cumhuriyet (1983-1993).
100. Milliyet. (1989, 15 Aralık). ETKİN MUHALEFET GEREKLİ. Milliyet.
101. Cumhuriyet (1983-1993). (1989, 21 Aralık). CUMHURBAŞKANININ YETKİLERİ VE "TARAFSIZLIK" KONUSU. Cumhuriyet (1983-1993).
102. Milliyet. (1990, 10 Ocak). ANAP'TA KARADUMAN'A PROTESTO. Milliyet.

103. Milliyet. (1990, 10 Ocak). PANKARTTA BAŞKANLIK SİSTEMİ. Milliyet.
104. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 22 Ocak). 82 ANAYASASI DEĞİL, 82 CUMHURİYASI. Cumhuriyet (1983-1993).
105. Milliyet. (1990, 25 Ocak). ÖZAL'DAN GÜVENCE. Milliyet.
106. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 31 Ocak). Parmak Yemek ya da Isırmak…. Cumhuriyet (1983-1993).
107. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 2 Şubat). Aksoy'un Ölümü?... Cumhuriyet (1983-1993).
108. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 21 Şubat). KURTAR BİZİ BABA.... Cumhuriyet (1983-1993).
109. Milliyet. (1990, 1 Mart). BAŞKANLIK SİSTEMİ KAPIDA. Milliyet.
110. Milliyet. (1990, 19 Mart). BAYKAL'DA AKBULUT'A ELEŞTİRİ. Milliyet.
111. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 30 Mart). T.Ö. ELLERİNİ OĞUŞTURUYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
112. Milliyet. (1990, 1 Nisan). ATASOY: ANAP DÜDÜKLÜ TENCERE, PATLAR. Milliyet.
113. Milliyet. (1990, 6 Nisan). ALATURKA BAŞKANLIK MODELİ. Milliyet.
114. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 10 Nisan). KAPILAR NEDEN KAPALI?... Cumhuriyet (1983-1993).
115. Milliyet. (1990, 12 Nisan). BİRİ GİTTİ İKİSİ KALDI. Milliyet.
116. Milliyet. (1990, 13 Nisan). VEBALİ BOYNUNUZA. Milliyet.
117. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 16 Nisan). BİLİNENİN PLANI. Cumhuriyet (1983-1993).
118. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 16 Nisan). Demirel:"KARARNAME SON ÇIRPINIŞLARI". Cumhuriyet (1983-1993).
119. Milliyet. (1990, 16 Nisan). DEMİREL: ÖZAL BAŞKANLIĞA ÖZENİYOR. Milliyet.
120. Milliyet. (1990, 17 Nisan). SİSTEM. Milliyet.
121. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 18 Nisan). ÖZAL YALANLADI, ERDEM DOĞRULADI. Cumhuriyet (1983-1993).
122. Milliyet. (1990, 24 Nisan). ÖZAL VE ERDEM. Milliyet.

123. Milliyet. (1990, 24 Nisan). MECLİSTE ÖZEL GÜNDEM. Milliyet.
124. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 24 Nisan). DOSYA S.S. KARIŞIĞI BİR GÜN. Cumhuriyet (1983-1993).
125. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 24 Nisan). Demirel: ANAYASA REFORMU ŞART. Cumhuriyet (1983-1993).
126. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 25 Nisan). Demirel: ÖZAL BAŞKANLIK YAPIYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
127. Milliyet. (1990, 25 Nisan). ERKEN SEÇİM ŞART. Milliyet.
128. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 26 Nisan). HOŞGÖRÜ. Cumhuriyet (1983-1993).
129. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 16 Mayıs). MADALYONUN İKİ YÜZÜ. Cumhuriyet (1983-1993).
130. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 18 Mayıs). ALIŞMAYACAĞIZ. Cumhuriyet (1983-1993).
131. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 19 Mayıs). Hukukçular, "Özal Sistemi"ni Değerlendirdi. Cumhuriyet (1983-1993).
132. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 19 Mayıs). Bakanlar Kurulu Ekonomiyi Görüştü. Cumhuriyet (1983-1993).
133. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 21 Mayıs). ÖZAL ANAYASAYI HİÇE SAYDI. Cumhuriyet (1983-1993).
134. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 22 Mayıs). CUMHURBAŞKANI REJİMİ ZORLUYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
135. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 22 Mayıs). BAŞKANCI SİSTEM!. Cumhuriyet (1983-1993).
136. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 23 Mayıs). BİR DOKUN. Cumhuriyet (1983-1993).
137. Milliyet. (1990, 23 Mayıs). ÖZAL ANAYASAYI İHLAL İÇİNDE. Milliyet.
138. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 23 Mayıs). BAYKAL: PARLAMENTER SİSTEM TEHDİT ALTINDA. Cumhuriyet (1983-1993).
139. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 30 Mayıs). ÖZAL'A AÇIK MEKTUP. Cumhuriyet (1983-1993).
140. Milliyet. (1990, 8 Haziran). SEMRA HANIM'IN BAŞKANLIK VALSİ. Milliyet.

141. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 10 Haziran). DENEK VE SEÇMEN. Cumhuriyet (1983-1993).
142. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 12 Haziran). KATLİAM VE DEVLET…. Cumhuriyet (1983-1993).
143. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 16 Haziran). NABIZ YOKLAMASI YOK. Cumhuriyet (1983-1993).
144. Milliyet. (1990, 16 Haziran). ÖZAL DİKTATÖRLÜĞÜ MÜ?. Milliyet.
145. Milliyet. (1990, 16 Haziran). KEÇECİLER'İN ANAP'I OY ALAMAZ. Milliyet.
146. Milliyet. (1990, 17 Haziran). GÜRDERE ÇARK ETTİ. Milliyet.
147. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 17 Haziran). İSTİFANIN ANLAMI. Cumhuriyet (1983-1993).
148. Milliyet. (1990, 18 Haziran). BAŞKANLIK SİSTEMİNE REFERANDUM. Milliyet.
149. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 19 Haziran). BAYKAL: İKTİDAR KİŞİSELLEŞİYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
150. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 20 Haziran). SANSÜRDE İLK UYGULAMA. Cumhuriyet (1983-1993).
151. Milliyet. (1990, 22 Haziran). ANAP'TA ADAY BOLLUĞU VAR. Milliyet.
152. Milliyet. (1990, 23 Haziran). ÖZAL, MEYDAN OKUDU. Milliyet.
153. Milliyet. (1990, 25 Haziran). İNÖNÜ: "ERKEN SEÇİM İÇİN HODRİ MEYDAN". Milliyet.
154. Milliyet. (1990, 26 Haziran). ÜNİVERSİTEDEN ÖZAL'A "ALIŞAMADIM" OYU. Milliyet.
155. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 1 Temmuz). HASAN CELAL GÜZEL: ÖZAL HÜKÜMETİ GÖLGELİYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
156. Milliyet. (1990, 2 Temmuz). KURALSIZLIK DÖNEMİNDEN SONRASINI HAZIRLAMAK. Milliyet.
157. Milliyet. (1990, 13 Temmuz). ANAYASAL ÇİZGİYE ÇEKİL. Milliyet.
158. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 17 Temmuz). ÖZAL'DAN 6 MESAJ. Cumhuriyet (1983-1993).

159. Milliyet. (1990, 17 Temmuz). ÖZAL'DAN FARKLI BAKIŞ. Milliyet.
160. Milliyet. (1990, 27 Temmuz). ÖZAL ANAP KONGRESİNİ ETKİLEMEZ. Milliyet.
161. Milliyet. (1990, 3 Ağustos). BAŞBAKAN: "ŞAHISLARIN ARZUSU...". Milliyet.
162. Milliyet. (1990, 7 Ağustos). GÖZLER ÖZAL'DA. Milliyet.
163. Milliyet. (1990, 7 Ağustos). ÖZAL 'TEK YÖNETİCİ'. Milliyet.
164. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 7 Ağustos). ÖZAL'A TEK ADAM ELEŞTİRİSİ: HÜKÜMET DEVRE DIŞI. Cumhuriyet (1983-1993).
165. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 8 Ağustos). DEVRE.... Cumhuriyet (1983-1993).
166. Milliyet. (1990, 9 Ağustos). ECEVİT'TEN CUMHURBAŞKANINA SUÇLAMA: "ÖZAL BUNALIMDAN YARARLANIYOR". Milliyet.
167. Milliyet. (1990, 10 Ağustos). AMBARGODAN DOĞAN ZARAR KARŞILANMALI. Milliyet.
168. Milliyet. (1990, 10 Ağustos). HATA VE BAŞARI. Milliyet.
169. Milliyet. (1990, 11 Ağustos). LİDERLERDEN ZİRVEYE NET. Milliyet.
170. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 11 Ağustos). LİDERLER KÖŞKE ÇIKMIYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
171. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 12 Ağustos). EVET, MACERA YOK…. Cumhuriyet (1983-1993).
172. Milliyet. (1990, 14 Ağustos). ÖZAL GAZA BASTI. Milliyet.
173. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 24 Ağustos). ANAP'IN AMACI FRANSIZ MODELİ. Cumhuriyet (1983-1993).
174. Milliyet. (1990, 28 Ağustos). İNANDIRICI OLABİLMEK. Milliyet.
175. Milliyet. (1990, 29 Ağustos). FENERBAHÇE NİÇİN YENİLDİ?. Milliyet.
176. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 31 Ağustos). SİSTEM TARTIŞMASI: BAŞKANLIK MI BAŞKANCI MI?. Cumhuriyet (1983-1993).
177. Milliyet. (1990, 2 Eylül). YAZIK. Milliyet.
178. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 3 Eylül). LİDERLER KRİZİ DEĞERLENDİRDİ. Cumhuriyet (1983-1993).

179. Milliyet. (1990, 4 Eylül). ARABESK DİKTAYA DOĞRU. Milliyet.
180. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 5 Eylül). YETKİ DEVRİ…. Cumhuriyet (1983-1993).
181. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 6 Eylül). İZİN TÜRKİYE'Yİ MACERAYA SÜRÜKLER. Cumhuriyet (1983-1993).
182. Milliyet. (1990, 10 Eylül). TÜRKİYE DİKTATÖRLÜĞE KAYAR. Milliyet.
183. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 25 Eylül). HARİTA!... Cumhuriyet (1983-1993).
184. Milliyet. (1990, 5 Ekim). SEKRETER VE BAKAN. Milliyet.
185. Milliyet. (1990, 11 Ekim). BOZULAN DENGELER. Milliyet.
186. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 13 Ekim). SHP Lideri İnönü'den Özal ve Akbulut'a yoğun eleştiri: TEOKRATİK DÜZEN İSTİYORLAR. Cumhuriyet (1983-1993).
187. Milliyet. (1990, 14 Ekim). DERYA: ZAMLAR FAKİRİ VURUYOR. Milliyet.
188. Milliyet. (1990, 24 Ekim). KÖRFEZ BARIŞ HAREKATI: AMBARGO YARASI. Milliyet.
189. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 24 Ekim). ÖZAL, BAŞKANLIK İÇİN KRİZİ KULLANIYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
190. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 2 Kasım). ÖZAL'IN ZİRVEYE KATILMASI TARTIŞILIYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
191. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 3 Kasım). Ara Rejim. Cumhuriyet (1983-1993).
192. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 5 Kasım). ÖZAL, FRANSIZ SİTEMİ PEŞİNDE. Cumhuriyet (1983-1993).
193. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 7 Kasım). Dalga mı Geçiyor?. Cumhuriyet (1983-1993).
194. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 7 Kasım). 141, 142 ve 163 için ÇALIŞMALAR SÜRÜYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
195. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 8 Kasım). ÖZAL'IN ÜÇLÜ PLANI. Cumhuriyet (1983-1993).
196. Milliyet. (1990, 9 Kasım). EVREN: VARSAYIMLAR ÜZERİNE KONUŞMAM. Milliyet.

197. Milliyet. (1990, 9 Kasım). HÜKÜMET AĞIRLIĞINI KORUYOR. Milliyet.
198. Milliyet. (1990, 9 Kasım). ÇANKAYA'YA ÇIKIŞININ BİRİNCİ YILINDA ÖZAL'DAN DEĞERLENDİRME: ANAYASA BAŞKANLIĞA GÖRE. Milliyet.
199. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 9 Kasım). ÜÇLÜ PLAN RİSKLİ. Cumhuriyet (1983-1993).
200. Milliyet. (1990, 9 Kasım). ÖZAL, KENDİNİ DEĞERLENDİRDİ: FARKLI BİR CUMHURBAŞKANIYIM. Milliyet.
201. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 9 Kasım). ÖZAL'A GÖRE ANAYASANIN GETİRDİĞİ SİSTEM: 'YARI BAŞKANLIK'. Cumhuriyet (1983-1993).
202. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 9 Kasım). YENİ ARAYIŞLAR…. Cumhuriyet (1983-1993).
203. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 9 Kasım). MİNAREYE KILIF…. Cumhuriyet (1983-1993).
204. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 10 Kasım). DUR DEMENİN ZAMANI GELMİŞTİR. Cumhuriyet (1983-1993).
205. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 10 Kasım). SHP'NİN GÜNEYDOĞU ATAĞI. Cumhuriyet (1983-1993).
206. Milliyet. (1990, 10 Kasım). ALDIKAÇTI, ÖZAL'A SERT ÇIKTI. Milliyet.
207. Milliyet. (1990, 10 Kasım). DYP'DEN BAŞKANLIĞA "ŞARTLI EVET". Milliyet.
208. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 11 Kasım). ERKEN SEÇİME NASIL GİDİLİR? İktidara 'blok muhalefet'. Cumhuriyet (1983-1993).
209. Milliyet. (1990, 12 Kasım). ÖZAL DİNİ İSTİSMAR EDİYOR. Milliyet.
210. Milliyet. (1990, 13 Kasım). BAŞKANLIK REJİMİ HAM HAYALDİR. Milliyet.
211. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 14 Kasım). NE ZAMAN?. Cumhuriyet (1983-1993).
212. Milliyet. (1990, 14 Kasım). DEMİREL'DEN ÖZAL'A TAVSİYE: BUSH'A İMRENME. Milliyet.

213. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 14 Kasım). DYP lideri Demirel, Özal'ı Bush'a özenmekle suçladı: "BAŞKANLIK SİSTEMİNE HAYIR". Cumhuriyet (1983-1993).
214. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 17 Kasım). OLMAYACAK ŞEY.... Cumhuriyet (1983-1993).
215. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 19 Kasım). ÖZAL'DAN FRANSIZ SİSTEMİNE ÖVGÜ. Cumhuriyet (1983-1993).
216. Milliyet. (1990, 20 Kasım). ÖZAL'DAN ŞARTLI MESAJ. Milliyet.
217. Milliyet. (1990, 20 Kasım). DEMİREL'İN ANAYASA ÖNERİSİ HAZIR ÖZAL ZATEN DEĞİŞİKLİK İSTİYOR: BAŞKANLIK SİSTEMİNE HAZIRLIK. Milliyet.
218. Milliyet. (1990, 20 Kasım). TÜRKİYE'DEN ÇİFTE İMZA. Milliyet.
219. Milliyet. (1990, 20 Kasım). VE AVRUPA RAHATLADI. Milliyet.
220. Milliyet. (1990, 21 Kasım). AYDIN MENDERES BAŞKANLIK SİSTEMİNE KARŞI.... Milliyet.
221. Milliyet. (1990, 21 Kasım). DURDURULACAK BİR OYUN. Milliyet.
222. Milliyet. (1990, 21 Kasım). DOĞRU YOL. Milliyet.
223. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 21 Kasım). ANAP'TA KORKUT ÖZAL ŞAŞKINLIĞI. Cumhuriyet (1983-1993).
224. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 21 Kasım). KALİTELİ BAKAN SEÇİLEMİYOR. Cumhuriyet (1983-1993).
225. Milliyet. (1990, 21 Kasım). ŞARTLI SEÇİME İNÖNÜ'DEN RET. Milliyet.
226. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 22 Kasım). KARADUMAN: BAŞKANLIK DİKTAYA YOL AÇAR. Cumhuriyet (1983-1993).
227. Milliyet. (1990, 22 Kasım). BİR ANAYASA DA SHP'DEN. Milliyet.
228. Milliyet. (1990, 22 Kasım). SHP'DEN YENİ ANAYASA. Milliyet.
229. Milliyet. (1990, 22 Kasım). ÇAKMAK/METİN ÇAKMAK. Milliyet.
230. Milliyet. (1990, 22 Kasım). BİR KÖRDÜĞÜM Kİ İÇİM.... Milliyet.
231. Milliyet. (1990, 23 Kasım). ANAPLILAR NABIZ YOKLUYOR. Milliyet.

232. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 23 Kasım). ECEVİT, TÜRK HALKININ BÖYLE BİR OYLAMAYA EVET DEMEYECEĞİNİ BİLDİRDİ 'BAŞKANLIK SİSTEMİ TEHLİKELİ'. Cumhuriyet (1983-1993).
233. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 24 Kasım). BAŞKENTTE DYP ŞOV. Cumhuriyet (1983-1993).
234. Milliyet. (1990, 25 Kasım). ANAYASA, GÖREVİ KÖTÜYE KULLANMA VE YETKİ GASPI. Milliyet.
235. Milliyet. (1990, 26 Kasım). TÜRKİYE SÜPER GÜÇ OLMA YOLUNDA. Milliyet.
236. Milliyet. (1990, 26 Kasım). YARI BAŞKANLIK NEDEN OLMASIN?. Milliyet.
237. Milliyet. (1990, 27 Kasım). BU HAFTA İSTANBUL'DA ÖNEMLİ BİR TOPLANTI VAR. Milliyet.
238. Milliyet. (1990, 28 Kasım). SAVCILIĞA BAŞVURUN. Milliyet.
239. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 28 Kasım). İNÖNÜ VE DEMİREL CUMHURBAŞKANI ÖZAL'I ELEŞTİRDİ 'ÖNCE MEVCUT ANAYASAYA UY'. Cumhuriyet (1983-1993).
240. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 28 Kasım). ÖNERİ, SAHİBİNE İADE…. Cumhuriyet (1983-1993).
241. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 28 Kasım). Anayasa değişmeli…. Cumhuriyet (1983-1993).
242. Milliyet. (1990, 28 Kasım). TARTIŞMAYI SEVMEYEN PARLAMENTOMUZ. Milliyet.
243. Milliyet. (1990, 28 Kasım). ANAYASA DEĞİŞECEKSE. Milliyet.
244. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 29 Kasım). Anayasa Önerisi. Cumhuriyet (1983-1993).
245. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 29 Kasım). Yarı Başkanlık'. Cumhuriyet (1983-1993).
246. Milliyet. (1990, 29 Kasım). MANTIK. Milliyet.
247. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 29 Kasım). SHP 170 maddelik alternatif anayasa taslağı hazırlıyor 'Yetkisiz cumhurbaşkanı'. Cumhuriyet (1983-1993).
248. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 30 Kasım). CUMHURBAŞKANI ÖZAL: Anayasa devrini tamamladı. Cumhuriyet (1983-1993).

249. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 30 Kasım). Haydar Kutlu ile Adnan Hoca. Cumhuriyet (1983-1993).
250. Milliyet. (1990, 30 Kasım). ÖZAL, YENİ BİR TÜRKİYE ÖNERDİ. Milliyet.
251. Milliyet. (1990, 30 Kasım). GÜNDEM VE KARŞI-GÜNDEM. Milliyet.
252. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 30 Kasım). Akbulut: Özal Yetkilerini Aşmıyor. Cumhuriyet (1983-1993).
253. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 1 Aralık). İNÖNÜ: "Anayasa Değişikliği ve Başkanlık Sistemi"ni Eleştirdi Özal'ın önerisi ciddi değil. Cumhuriyet (1983-1993).
254. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 1 Aralık). ANAP'lı Hasan Celal Güzel, Mussolini ve Hitler'in de demokratik yoldan seçildiğini hatırlattı Başkanlık sistemi sakıncalı. Cumhuriyet (1983-1993).
255. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 1 Aralık). Mülkiyelilerin Özal Kavgası. Cumhuriyet (1983-1993).
256. Milliyet. (1990, 1 Aralık). DEMİREL, SALONDA ELEŞİTİRİLDİ.... Milliyet.
257. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 1 Aralık). Demirel'in Parmak İzi. Cumhuriyet (1983-1993).
258. Milliyet. (1990, 2 Aralık). HALKIN DEDİĞİ. Milliyet.
259. Milliyet. (1990, 2 Aralık). GÜNDEM ÖZAL (I) FİİLİ BAŞKAN, FİİLİ SAVAŞ PEŞİNDE (II). Milliyet.
260. Milliyet. (1990, 2 Aralık). TOPLUMUN HER KESİMİ KONUŞTU: BAŞKANLIK SİSTEMİ, ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ, HALKIN DEMOKRATİK KATILIMI TELAŞSIZ BİR ORTAMDA TARTIŞILDI. Milliyet.
261. Milliyet. (1990, 3 Aralık). EVREN'İ RAKİP GÖRÜYOR. Milliyet.
262. Milliyet. (1990, 3 Aralık). ÖZAL'IN KORKUSU EVREN. Milliyet.
263. Milliyet. (1990, 5 Aralık). ANAP'TA GENEL GÖRÜŞME GİRİŞİMİ. Milliyet.
264. Milliyet. (1990, 6 Aralık). SİYASÎ VE CİDDÎ. Milliyet.
265. Milliyet. (1990, 8 Aralık). PORTRE (2). Milliyet.

266. Milliyet. (1990, 9 Aralık). ANAP'A BAŞKANLIK SİSTEMİ KONUSUNDA AKIL VEREN PROF VERGİN: DARBELERİN NEDENİ=MECLİS TIKANIKLIĞI, "DİKTATÖRLÜK TÜRK TOPLUMUNUN GELENEĞİNDE YOKTUR", "KARİZMATİK LİDER YOK". Milliyet.
267. Milliyet. (1990, 9 Aralık). PROF. VERGİN: HALKIN SEÇMESİ DAHA YARARLI. Milliyet.
268. Milliyet. (1990, 12 Aralık). GENÇLER EYLEME KARŞI. Milliyet.
269. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 12 Aralık). DSP LİDERİ ECEVİT: 'Özal çıkış yolu arıyor'. Cumhuriyet (1983-1993).
270. Milliyet. (1990, 14 Aralık). TEK ADAM YÖNETİMİ OLMAZ. Milliyet.
271. Milliyet. (1990, 14 Aralık). AKBULUT MİLLİYET'E KONUŞTU: 'BAŞKANLIK OLMAZ'. Milliyet.
272. Milliyet. (1990, 14 Aralık). KİŞİ VE SİSTEM. Milliyet.
273. Milliyet. (1990, 16 Aralık). BAŞKANLIK ANAP'TA TARTIŞILSIN. Milliyet.
274. Milliyet. (1990, 16 Aralık). ÖZAL, KİMSEYİ TAKMIYOR. Milliyet.
275. Milliyet. (1990, 17 Aralık). SEMRA ÖZAL'DAN YILMAZ'A GARANTİ. Milliyet.
276. Milliyet. (1990, 22 Aralık). ANAP'TA SERT TARTIŞMA. Milliyet.
277. Milliyet. (1990, 23 Aralık). BU MECLİS BÖYLE KALMAZ. Milliyet.
278. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 23 Aralık). Yetkilerini kullanış biçimi, hükümet ve parti üzerindeki etkinliği tartışılıyor Özal, ANAP'ı karıştırdı. Cumhuriyet (1983-1993).
279. Cumhuriyet (1983-1993). (1990, 23 Aralık). ANAP'ta 'Diktatörlük' Tartışması Yaratan Recep Ergün Parlamentos Bir Kişiye Bağlanamaz. Cumhuriyet (1983-1993).
280. Milliyet. (1990, 24 Aralık). ÖZAL NABIZ YOKLUYOR. Milliyet.
281. Milliyet. (1990, 28 Aralık). 1991 FALI. Milliyet.
282. Milliyet. (1990, 30 Aralık). EKONOMİYE PLAN GEREK. Milliyet.
283. Milliyet. (1991, 1 Ocak). ÖZAL, BUSH'UN ADAMI. Milliyet.
284. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 3 Ocak). Özal'a 'Başkanlık' Otobüsü. Cumhuriyet (1983-1993).

285. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 3 Ocak). Kavramlar. Cumhuriyet (1983-1993).
286. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 3 Ocak). Yoksa Özal mı?. Cumhuriyet (1983-1993).
287. Milliyet. (1991, 11 Ocak). HATIR SAVAŞI VE MECLİS. Milliyet.
288. Milliyet. (1991, 2 Şubat). KEMİKSİZ DEVLET. Milliyet.
289. Milliyet. (1991, 2 Şubat). 1991, DEMOKRATİKLEŞME YILI. Milliyet.
290. Milliyet. (1991, 6 Şubat). ÖZAL'A BAŞKANLIK YETKİLERİ. Milliyet.
291. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 10 Şubat). Anayasa Değişikliği. Cumhuriyet (1983-1993).
292. Milliyet. (1991, 10 Şubat). ZARARIMIZ TELAFİ EDİLMELİ. Milliyet.
293. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 11 Şubat). Bu Bir Sivil Darbe. Cumhuriyet (1983-1993).
294. Milliyet. (1991, 11 Şubat). SEMRA ÖZAL'IN ADAYLIĞI KONGRE SEÇİM HESAĞLARINI KARIŞTIRDI. Milliyet.
295. Milliyet. (1991, 13 Şubat). ÇİLE. Milliyet.
296. Milliyet. (1991, 15 Şubat). İNÖNÜ: "ARA SEÇİM TARİHİ AÇIKLANSIN". Milliyet.
297. Milliyet. (1991, 20 Şubat). ECEVİT: "ÖZAL, TAM HİZİP BAŞI". Milliyet.
298. Milliyet. (1991, 21 Şubat). ÖZAL, ANAYASA SUÇU İŞLİYOR. Milliyet.
299. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 21 Şubat). Özal İçin Genel Görüşme. Cumhuriyet (1983-1993).
300. Milliyet. (1991, 22 Şubat). ÖZAL ANAYASA SUÇU İŞLİYOR. Milliyet.
301. Milliyet. (1991, 24 Şubat). RAHŞAN ECEVİT: SEMRA ÖZAL, ANAP'I ÇATLATTI. Milliyet.
302. Milliyet. (1991, 25 Şubat). HÜSNÜ DOĞAN'IN GÖREVDEN ALINMASI LE MONDE'DA. Milliyet.
303. Milliyet. (1991, 26 Şubat). İDEAL ÇÖZÜM. Milliyet.

304. Milliyet. (1991, 27 Şubat). AKBULUT, ÖZAL'DAN ŞİKAYETÇİ. Milliyet.
305. Milliyet. (1991, 1 Mart). CUMHURBAŞKANI SON ÇIKIŞINI YAPTI ANCAK BEKLEDİĞİ İLGİYİ GÖRMEDİ: ÖZAL "BAŞKANLIK"TAN UMUDU KESTİ. Milliyet.
306. Tercüman. (1991, 7 Mart). Özal ve 20 Yıl. Tercüman.
307. Milliyet. (1991, 14 Mart). SÜRPRİZ KARAR.... Milliyet.
308. Tercüman. (1991, 14 Mart). YUSUF ÖZAL: "AĞABEYİME SAYGI…". Tercüman.
309. Milliyet. (1991, 19 Mart). GÜREŞ: "GÖRÜŞÜMÜZÜ SÖYLEDİK". Milliyet.
310. Milliyet. (1991, 23 Mart). ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ ZOR GÖRÜLÜYOR. Milliyet.
311. Milliyet. (1991, 26 Mart). ÖZAL'IN ANAYASA İHLALLERİ ANSİKLOPEDİ OLUR. Milliyet.
312. Milliyet. (1991, 27 Mart). ÖZAL, FRENE BASTI. Milliyet.
313. Tercüman. (1991, 28 Mart). DEMOKRASİNİN KEFENİ. Tercüman.
314. Tercüman. (1991, 28 Mart). 1988-1992 GELİŞMELERİ. Tercüman.
315. Tercüman. (1991, 28 Mart). ERKEN SEÇİM. Tercüman.
316. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 28 Mart). Başkanlık Sistemine Doğru Gidiyoruz. Cumhuriyet (1983-1993).
317. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 28 Mart). SHP'nin 170 Maddelik Anayasa Taslağı PM'ye Sunuluyor. Cumhuriyet (1983-1993).
318. Milliyet. (1991, 1 Nisan). GÜZEL'E GÖRE "TEK ADAM" ANAYASASI. Milliyet.
319. Milliyet. (1991, 14 Nisan). SİYASETİ SÜRDÜRSEYDİM AÇ KALIRDIM. Milliyet.
320. Milliyet. (1991, 23 Nisan). SHP'NİN ANAYASA TASLAĞINDA.... Milliyet.
321. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 25 Nisan). Cumhurbaşkanı Özal'ın Anayasa ve Seçim Önerileri Tartışma Yarattı: ANAP Milletvekilleri Rahatsız. Cumhuriyet (1983-1993).

322. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 25 Nisan). Anayasa Değişikliğiyle 'Erken Seçim' Koşuluna Demirel'den 'Evet', İnönü'den 'Hayır' - Muhalefet 'Pazarlık'ta Ayrıldı. Cumhuriyet (1983-1993).
323. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 26 Nisan). Anayasa değişikliği kapsamında SHP ile DYP'nin ayrıldığı nokta: Cumhurbaşkanını Kim Seçsin?. Cumhuriyet (1983-1993).
324. Milliyet. (1991, 27 Nisan). ANAP MİLLETVEKİLLERİ KUŞKULU. Milliyet.
325. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 29 Nisan). DSP lideri Ecevit, anayasa değişikliği önerilerini Cumhuriyet'e değerlendirdi: Üç Parti de Samimi Değil. Cumhuriyet (1983-1993).
326. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 29 Nisan). DSP Genel Başkanı Ecevit Cumhuriyet'in Sorularını Yanıtladı: Ekonomi Çok Feci Durumda. Cumhuriyet (1983-1993).
327. Milliyet. (1991, 2 Mayıs). DİPLOMATLARIN TÜRKİYE SOHBETİ. Milliyet.
328. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 6 Mayıs). Bu Meclis Sistemi Değiştiremez. Cumhuriyet (1983-1993).
329. Milliyet. (1991, 11 Mayıs). ABD'DE "BAŞKANLIK SİSTEMİ" ÖĞRENİYORLAR. Milliyet.
330. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 11 Mayıs). Ecevit: Özal Kalabilir, Ama Kurallara Uyarsa. Cumhuriyet (1983-1993).
331. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 11 Mayıs). SEZARYEN ORTAMINDA YAZILMAYAN BİR ANAYASAMIZ OLMASI İÇİN Robot Anayasa Portresi Hazır. Cumhuriyet (1983-1993).
332. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 15 Mayıs). MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ'NİN ANAYASA FORUMU: 'Yarı Başkanlık' Tehlikeli. Cumhuriyet (1983-1993).
333. Milliyet. (1991, 17 Mayıs). ECEVİT: "KOALİSYONA VARIM". Milliyet.
334. Milliyet. (1991, 21 Mayıs). DALAN'DAN TÜM LİDERLERE ELEŞTİRİ. Milliyet.
335. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 23 Mayıs). Cumhurbaşkanlığı Kurumu. Cumhuriyet (1983-1993).

336. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 4 Haziran). Yeni Anayasa Beklentisi. Cumhuriyet (1983-1993).
337. Milliyet. (1991, 9 Haziran). ÜLKELERİN SİSTEMLERİ. Milliyet.
338. Milliyet. (1991, 9 Haziran). DÜNYADAKİ YÖNETİM BİÇİMLERİ. Milliyet.
339. Milliyet. (1991, 19 Temmuz). ALTI okun altında birleşelim. Milliyet.
340. Milliyet. (1991, 20 Temmuz). CHP eşittir SHP değil. Milliyet.
341. Milliyet. (1991, 29 Temmuz). Özal'la aramızda görüş ayrılığı var. Milliyet.
342. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 19 Ağustos). Olağanüstü Kongreciler, Hazirandaki Olağan Kongreyi Engellemek İçin İmza Kampanyası Başlatacak ANAP'ta Kongre Bunalımı. Cumhuriyet (1983-1993).
343. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 21 Kasım). KEÇECİLER: "Emanetçi Değilim". Cumhuriyet (1983-1993).
344. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 3 Aralık). ANAP'ta İplerin Kopma Tarihçesi. Cumhuriyet (1983-1993).
345. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 3 Aralık). Menderes: Özal Kendine Güvense Keçeciler'i Sürmezdi. Cumhuriyet (1983-1993).
346. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 3 Aralık). Keçeciler ve 15 Milletvekilinin İstifasıyla ANAP'ta Kan Kaybı Durmuyor: ANAP'ta Erozyon Sürüyor. Cumhuriyet (1983-1993).
347. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 3 Aralık). Keçeciler Karargâhının İlk Taarruzu: Özal'ın Değişim Programı Kitapçığını Dağıtmak Oldu. Cumhuriyet (1983-1993).
348. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 16 Aralık). Kuyruğuyla Oynayan Kedi. Cumhuriyet (1983-1993).
349. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 16 Aralık). Özal Meclis'e Meydan Okudu. Cumhuriyet (1983-1993).
350. Cumhuriyet (1983-1993). (1991, 27 Aralık). Özal ve Başkanlık Sistemi. Cumhuriyet (1983-1993).
351. Tercüman. (1992, 2 Ocak). DEMİREL-ÖZAL-1992. Tercüman.
352. Tercüman. (1992, 3 Ocak). Çankaya Harekâtına Hazırlık. Tercüman.
353. Tercüman. (1992, 26 Şubat). Zor Şartlar. Tercüman.

354. Tercüman. (1992, 7 Mart). Yürütmenin Hangi Başı Daha Ağır?. Tercüman.
355. Tercüman. (1992, 23 Mart). Şimdi Özal'ın Görevi. Tercüman.
356. Tercüman. (1992, 15 Mayıs). TARTIŞMA YOKKEN. Tercüman.
357. Tercüman. (1992, 8 Haziran). ÖZAL VE DEMİREL NEDEN TARTIŞIYORLAR? (1). Tercüman.
358. Tercüman. (1992, 10 Haziran). İşte Seçim, İşte Sonuçlar ve…. Tercüman.
359. Tercüman. (1992, 15 Haziran). DIŞ İŞLERİ VE İKİ SINAV. Tercüman.
360. Tercüman. (1992, 19 Haziran). PATATES DALKAVUĞU. Tercüman.
361. Tercüman. (1992, 29 Haziran). Demirel-Özal ve Tarihler. Tercüman.
362. Tercüman. (1992, 1 Temmuz). Çankaya Hesapları. Tercüman.
363. Tercüman. (1992, 5 Temmuz). ÇİFT İMZA İKİ BAŞLILIK OLURDU. Tercüman.
364. Tercüman. (1992, 7 Temmuz). 200 Kararname Ne Bekliyor?. Tercüman.
365. Tercüman. (1992, 15 Temmuz). OZAL'DAN 9. VETO. Tercüman.
366. Tercüman. (1992, 22 Temmuz). İki Tartışma. Tercüman.
367. Tercüman. (1992, 23 Temmuz). RP GRUP BAŞKANVEKİLİ KAZAN, KOALİSYONA ÇATTI: "ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ KONUSUNDA HAVANDA SU DÖVÜYORLAR!". Tercüman.
368. Tercüman. (1992, 27 Temmuz). 1994'e doğru. Tercüman.
369. Milliyet. (1992, 28 Temmuz). Başkanlık Sistemi Sakıncalı. Milliyet.
370. Tercüman. (1992, 14 Ağustos). Özal'ın Altıncı Dönemi. Tercüman.
371. Tercüman. (1992, 24 Ağustos). SİYASET VE TERÖR. Tercüman.
372. Tercüman. (1992, 28 Ağustos). Show Yapma... Show Yapma!. Tercüman.
373. Tercüman. (1992, 28 Ağustos). Senaryolar Ortaya Çıkıyor. Tercüman.
374. Tercüman. (1992, 29 Ağustos). ANAP, MKYK bugün Ankara'da toplanıyor; Hüsnü Doğan nabız yokluyor. Tercüman.
375. Tercüman. (1992, 1 Eylül). Muhafazakâr kanattan Sungurlu'ya göre: ANAP'ta Eyüp Âşık'a "şartlı destek" var. Tercüman.
376. Tercüman. (1992, 4 Eylül). neler oluyor?. Tercüman.

377. Tercüman. (1992, 4 Eylül). Sabrı Taştı: Ecevit, Özal'ın başkanlık sistemi varmış gibi davranmasına tepki gösterdi. Tercüman.
378. Tercüman. (1992, 7 Eylül). ECEVİT'TEKİ DEĞİŞİM. Tercüman.
379. Tercüman. (1992, 16 Eylül). HALKA ACI İlaç YEDİRMEM. Tercüman.
380. Tercüman. (1992, 2 Ekim). ÖZAL'IN BRÜTÜSLERİ. Tercüman.
381. Tercüman. (1992, 2 Ekim). MANDACILIĞA HAYIR. Tercüman.
382. Tercüman. (1992, 4 Ekim). ÖZAL, BAŞKANLIK SİSTEMİNDE ISRARLI. Tercüman.
383. Tercüman. (1992, 5 Ekim). PROF. ALDIKAÇTI: "Başkanlık Sistemi Diktatörlük Getirir". Tercüman.
384. Milliyet. (1992, 7 Ekim). Özal ve Değişim. Milliyet.
385. Milliyet. (1992, 7 Ekim). Özal "Yeniden Doğuş" Planı. Milliyet.
386. Tercüman. (1992, 7 Ekim). ÖZAL GİTMEDEN ANAYASAL DÜZEN, YOLUNA GİREMEZ. Tercüman.
387. Tercüman. (1992, 7 Ekim). YAŞASIN! ÇÖZÜMÜ BULDUM. Tercüman.
388. Cumhuriyet (1983-1993). (1992, 8 Ekim). Yılmaz: Özal Kişiliğine Göre Sistem Arıyor. Cumhuriyet (1983-1993).
389. Cumhuriyet (1983-1993). (1992, 8 Ekim). Özal, Başkanlık Sistemine Bileniyor. Cumhuriyet (1983-1993).
390. Tercüman. (1992, 9 Ekim). BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMASI "ÖZAL, ÜLKEYİ TEK BAŞINA YÖNETMEK İSTİYOR". Tercüman.
391. Tercüman. (1992, 9 Ekim). ankara'da gündem. Tercüman.
392. Tercüman. (1992, 10 Ekim). sarı zarf. Tercüman.
393. Cumhuriyet (1983-1993). (1992, 11 Ekim). Başkanlık Sistemini TBMM'de Özalcı Milletvekilleri Savunuyor. Cumhuriyet (1983-1993).
394. Tercüman. (1992, 12 Ekim). Blucinli Siyaset. Tercüman.
395. Tercüman. (1992, 15 Ekim). ANAP LİDERİ, CUMHURBAŞKANI ÖZAL'DAN ŞİKÂYETÇİ. Tercüman.
396. Tercüman. (1992, 16 Ekim). KABAK GİBİ SIRITIYOR. Tercüman.
397. Tercüman. (1992, 16 Ekim). KABAK GİBİ SIRITIYOR. Tercüman.

398. Tercüman. (1992, 16 Ekim). CUMHURBAŞKANININ AKTİF SİYASETE DÖNEBİLECEĞİNİ AÇIKLAMASI TARTIŞMALARA YOL AÇTI: ÖZAL, NEREYE KOŞUYOR?. Tercüman.
399. Tercüman. (1992, 16 Ekim). CUMHURBAŞKANI AKTİF SİYASETE DÖNEBİLECEĞİNİ AÇIKLAMASI TARTIŞMALARA YOL AÇTI. Tercüman.
400. Tercüman. (1992, 18 Ekim). MESUT YILMAZ, “ERKEN SEÇİM” ŞARTI İLE “EVET” DİYECEK ‘KOALİSYONA RAZI OLABİLİRİZ!’. Tercüman.
401. Cumhuriyet (1983-1993). (1992, 18 Ekim). Mesut Yılmaz, 70 Dolayında Milletvekiliyle Geldiği Bursa'da Gövde Gösterisi Yaptı: 'Özal İle İhtilafımız Çok Eski'. Cumhuriyet (1983-1993).
402. Tercüman. (1992, 18 Ekim). MESUT YILMAZ, “ERKEN SEÇİM” ŞARTI İLE “EVET” DİYECEK ‘KOALİSYONA RAZI OLABİLİRİZ!’. Tercüman.
403. Tercüman. (1992, 18 Ekim). MESUT YILMAZ, “ERKEN SEÇİM” ŞARTI İLE “EVET” DİYECEK: ‘KOALİSYONA RAZI OLABİLİRİZ!’. Tercüman.
404. Cumhuriyet (1983-1993). (1992, 19 Ekim). By-Pass ile Gelen Gerilim. Cumhuriyet (1983-1993).
405. Cumhuriyet (1983-1993). (1992, 19 Ekim). Kurtuluş Planı. Cumhuriyet (1983-1993).
406. Milliyet. (1992, 19 Ekim). Özal'ın Dönüş Zamanlaması. Milliyet.
407. Milliyet. (1992, 19 Ekim). Özal'dan Çankaya'ya Veda. Milliyet.
408. Tercüman. (1992, 20 Ekim). ÖZAL’IN BENLİK SORUNU VE MEVLÂNÂ. Tercüman.
409. Tercüman. (1992, 20 Ekim). ŞAKA MI?... Tercüman.
410. Tercüman. (1992, 20 Ekim). ÖZAL’IN BENLİK SORUNU VE MEVLÂNÂ. Tercüman.
411. Tercüman. (1992, 20 Ekim). ÖZAL’IN BENLİK SORUNU VE MEVLÂNÂ. Tercüman.
412. Tercüman. (1992, 20 Ekim). ŞAKA MI?... Tercüman.
413. Tercüman. (1992, 22 Ekim). ANAP LİDERİ, CUMHURBAŞKANI ÖZAL’DAN ŞİKÂYETÇİ. Tercüman.

414. Tercüman. (1992, 22 Ekim). İHANETTEN İNDİRİLİR. Tercüman.
415. Tercüman. (1992, 23 Ekim). BAŞBAKAN YARDIMCISI İNÖNÜ: 'DEMOKRASİNİN TEMELİ MECLİSTİR'. Tercüman.
416. Tercüman. (1992, 25 Ekim). EKİM 1992'den 1993'e BAKIŞ. Tercüman.
417. Tercüman. (1992, 15 Kasım). ANA MUHALEFET PARTİSİNDEN, CUMHURBAŞKANI'NA İKİ SUÇLAMA. Tercüman.
418. Milliyet. (1992, 17 Kasım). Özal'dan Bilkent'te Konferans. Milliyet.
419. Tercüman. (1992, 17 Kasım). MOZAİK BÖLGEDE BAŞKANLIK SİSTEMİ BİRLEŞTİRİCİDİR. Tercüman.
420. Tercüman. (1992, 18 Kasım). Emanetçi Sultanalığa Hayır. Tercüman.
421. Tercüman. (1992, 21 Kasım). PARTİYİ ÖZAL YÖNETEMEZ. Tercüman.
422. Tercüman. (1992, 22 Kasım). ANAP'TA KORKUT ÖZAL HAZIRLIĞI. Tercüman.
423. Tercüman. (1992, 4 Aralık). Eski ANAP'lılardan "Çengel Harekâtı". Tercüman.
424. Milliyet. (1992, 12 Aralık). İkinci Özal Dönemi. Milliyet.
425. Tercüman. (1992, 13 Aralık). CUMHURBAŞKANI, YİNE BAŞKANLIK SİSTEMİ İSTEDİ UZARDAN "MEGA" PLAN. Tercüman.
426. Milliyet. (1992, 13 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMAYA AÇILSIN. Milliyet.
427. Milliyet. (1992, 14 Aralık). Temcit Pilavı. Milliyet.
428. Tercüman. (1992, 14 Aralık). PİRAMİTLERİN. Tercüman.
429. Milliyet. (1992, 15 Aralık). Tek İnsan. Milliyet.
430. Milliyet. (1992, 15 Aralık). Demirel'den Özal'a Veryansın. Milliyet.
431. Tercüman. (1992, 15 Aralık). MESUL YILMAZ: "BAŞKANLIK SİSTEMİ BİZE UYMAZ". Tercüman.
432. Tercüman. (1992, 16 Aralık). Statükocular Devlet Baba ve Özal. Tercüman.
433. Tercüman. (1992, 16 Aralık). İZMİR MEKTUBU. Tercüman.
434. Tercüman. (1992, 16 Aralık). ÖZAL MİLLETVEKİLLERİNİ OY AVCILIĞI İLE SUÇLADI. Tercüman.

435. Tercüman. (1992, 17 Aralık). Genç Liderler ve 2 Binli Yıllar. Tercüman.
436. Tercüman. (1992, 19 Aralık). Türkiye Niçin İstikrar Arıyor?. Tercüman.
437. Tercüman. (1992, 22 Aralık). OZAL'IN YENİ PARTİSİ NASIL OLACAK?. Tercüman.
438. Tercüman. (1992, 24 Aralık). KURACAĞI PARTİNİN PROGRAMINI TÜGİAD ÜYELERİNE ANLATAN MENDERES: "TÜRKİYE'Yİ YAŞLI BİR AZINLIK YÖNETİYOR...". Tercüman.
439. Tercüman. (1992, 25 Aralık). ÖZAL, MENDERES GİBİ KONUŞTU: "BİZ KÜÇÜK AMERİKA'YIZ". Tercüman.
440. Tercüman. (1992, 26 Aralık). PARTİSİNE TABAN ARIYOR. Tercüman.
441. Tercüman. (1992, 27 Aralık). YILMAZ ANAVATANI ANLATACAK. Tercüman.
442. Tercüman. (1992, 29 Aralık). Ekonomide mucizevi reçete olmaz. Tercüman.
443. Milliyet. (1992, 29 Aralık). Başkanlıkta Demirel de Şanslı. Milliyet.
444. Milliyet. (1992, 31 Aralık). 1993'e Girerken; Başkanlık - TÜSİAD ve Partiler. Milliyet.
445. Cumhuriyet (1983-1993). (1993, 11 Ocak). Devletin Zirvesinde Kavga: Cumhurbaşkanı Özal: Anayasa Mahkemesi Başkanı, Görevini Kötüye Kullanıyor. Cumhuriyet (1983-1993).
446. Milliyet. (1993, 11 Ocak). Devletin Zirvesinde Kavga: Cumhurbaşkanı Özal: Anayasa Mahkemesi Başkanı, Görevini Kötüye Kullanıyor. Milliyet.
447. Milliyet. (1993, 11 Ocak). "Hedef Benim". Milliyet.
448. Milliyet. (1993, 13 Ocak). Başkanlık Sistemi ve Özal. Milliyet.
449. Milliyet. (1993, 14 Ocak). Özal'dan Demirel'e Övgü. Milliyet.
450. Cumhuriyet (1983-1993). (1993, 18 Mart). Kleptokrasi (*). Cumhuriyet (1983-1993).
451. Hürriyet. (2003, 2 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞILMALI. Hürriyet.

452. Cumhuriyet. (2003, 2 Ocak). TBMM ANAYASA KOMİSYONU BAŞKANI BURHAN KUZU: CHP'LİLERİ İKNA ETMEYE ÇALIŞACAĞIM BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMASI. Cumhuriyet.
453. Hürriyet. (2003, 21 Nisan). BAŞKANLIK İSTİYOR. Hürriyet.
454. Yeni Şafak . (2003, 21 Nisan). Arzum Başkanlık Sistemi. Yeni Şafak .
455. Yeni Şafak . (2003, 22 Nisan). Başkanlık Tartışması. Yeni Şafak .
456. Yeni Şafak . (2003, 22 Nisan). TEK PARTİ YETMEDİ Mİ?. Yeni Şafak .
457. Yeni Şafak . (2003, 23 Nisan). ARINÇ: İLK DEFA KONUŞULMUYOR. Yeni Şafak .
458. Yeni Şafak . (2003, 23 Nisan). ŞAHİN: ÖNCE YARI BAŞKANLIK. Yeni Şafak .
459. Cumhuriyet. (2003, 23 Nisan). TBMM ARAŞTIRMA SERVİSİ TARAFINDAN HAZIRLANAN RAPOR "ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ GEREKİR". Cumhuriyet.
460. Cumhuriyet. (2003, 23 Nisan). BAŞBAKAN YARDIMCISI ŞAHİN: TÜRKİYE YARI BAŞKANLIK SİSTEMİNE UYAR. Cumhuriyet.
461. Cumhuriyet. (2003, 23 Nisan). SIKINTI BAŞKANLIK SİSTEMİNDE Mİ?. Cumhuriyet.
462. Hürriyet. (2003, 24 Nisan). BAŞKANLIK NEDEN OLMAZ. Hürriyet.
463. Hürriyet. (2003, 2 Mayıs). BAŞKANLIK ŞİMDİ BİZE UYMAZ. Hürriyet.
464. Yeni Şafak . (2003, 18 Mayıs). DEMİREL, İKİ TURLU SEÇİM VE BAŞKANLIK TARTIŞMASINI AÇTI. Yeni Şafak .
465. Yeni Şafak . (2004, 13 Mayıs). ÇİÇEK: ÇÖZÜM BAŞKANLIK SİSTEMİ. Yeni Şafak .
466. Yeni Şafak . (2004, 14 Temmuz). ALATURKA COHABITATION. Yeni Şafak .
467. Yeni Şafak . (2004, 14 Kasım). ÇÖZÜM 'BAŞKANLIKTA. Yeni Şafak .
468. Yeni Şafak . (2004, 7 Aralık). ÇİÇEK: BAŞKANLIK SİSTEMİ LAZIM. Yeni Şafak .
469. Hürriyet. (2004, 7 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ SİYASİ İSTİKRAR GETİRİR. Hürriyet.

470. Cumhuriyet. (2004, 9 Aralık). CHP'Lİ TOPUZ, AKP'NİN ORTAYA ATTIĞI BAŞKANLIK SİSTEMİ TALEBİNİ ELEŞTİRDİ. Cumhuriyet.
471. Hürriyet. (2004, 11 Aralık). BAŞBAKAN, BAŞKANLIK SİSTEMİNE İNANIYOR. Hürriyet.
472. Hürriyet. (2004, 12 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİNİN SONU HIZLI TREN OLUR. Hürriyet.
473. Yeni Şafak . (2004, 12 Aralık). BAYKAL'DAN 'BAŞKANLIK SİSTEMİ'NE SERT ELEŞTİRİ. Yeni Şafak .
474. Cumhuriyet. (2004, 12 Aralık). CHP LİDERİ BAYKAL, BAŞKANLIK SİSTEMİ İSTEYEN ERDOĞAN'A "NEDİR MESELEN" DİYE SORDU "REJİM TARTIŞMASI OLMAZ". Cumhuriyet.
475. Hürriyet. (2004, 15 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ Mİ?. Hürriyet.
476. Cumhuriyet. (2004, 15 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ SOL KESİME YARAR MI?. Cumhuriyet.
477. Cumhuriyet. (2004, 16 Aralık). BAŞKANLIK TEK ADAMLIĞA GÖTÜRÜR. Cumhuriyet.
478. Cumhuriyet. (2004, 22 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ İSTEMİNE CHP TEPKİSİ “ERDOĞAN'A GÖZDAĞI”. Cumhuriyet.
479. Yeni Şafak . (2004, 22 Aralık). MECLİSTE BAŞKANLIK TARTIŞMASI. Yeni Şafak .
480. Hürriyet. (2004, 24 Aralık). BAŞKANLIĞI BUNUN İÇİN İSTİYORUM. Hürriyet.
481. Cumhuriyet. (2005, 1 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİ “ÇÖZÜM DEĞİL” DİYORUZ. Cumhuriyet.
482. Cumhuriyet. (2005, 1 Ocak). SEZER, SEÇİM BARAJI, TEMSİLDE ADALETSİZLİK, BAŞKANLIK SİSTEMİ... AB SÜRECİNDE ULUSAL ONURUN KORUNMASINI İSTEDİ YENİ YIL UYARISI. Cumhuriyet.
483. Cumhuriyet. (2005, 5 Ocak). ÖZOK, BAŞKANLIK SİSTEMİNİN ÇOK PARTİLİ SİSTEMDE SAKINCALAR YARATABİLECEĞİNİ VURGULADI: DEMOKRASİYİ ÇÖKERTEBİLİR. Cumhuriyet.
484. Cumhuriyet. (2005, 5 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİ İSTEMLERİNE ELEŞTİRİ “PADİŞAHLIK GERİ GELEBİLİR”. Cumhuriyet.
485. Yeni Şafak . (2005, 6 Ocak). Başkanlık İçin Erken. Yeni Şafak .

486. Cumhuriyet. (2005, 14 Ocak). TÜSTAD BAŞKANI SABANCI "BAŞKANLIK SİSTEMİNE KARŞIYIZ". Cumhuriyet.
487. Cumhuriyet. (2005, 21 Ocak). ESKİ CHP TRABZON MİLLETVEKİLİ KUMAŞ'TAN BAŞKANLIK SİSTEMİNE ELEŞTİRİ: 'ASIL NİYETLERİ İRAN REJİMİ'. Cumhuriyet.
488. Cumhuriyet. (2005, 21 Ocak). AKP VE CHP MİLLETVEKİLLERİ: "TÜRKİYE, BAŞKANLIK SİSTEMİNİ KALDIRAMAZ". Cumhuriyet.
489. Cumhuriyet. (2005, 10 Şubat). İSLAM CUMHURİYETİNE DOĞRU BAŞKANLIK SİSTEMİ. Cumhuriyet.
490. Yeni Şafak . (2005, 20 Mart). Bürokrasi, Hükümetin İcraatlarını Engelliyor. Yeni Şafak .
491. Cumhuriyet. (2005, 22 Mart). ABD GEZİSİ HAKKINDA BASINA BİLGİ VERDİ FARUK ÇELİK: BAŞKANLIK SİSTEMİ TÜRKİYE'YE UYMAZ. Cumhuriyet.
492. Yeni Şafak . (2005, 29 Mayıs). Bürokratik Oligarşiye Karşı Sivilleşme. Yeni Şafak .
493. Cumhuriyet. (2005, 23 Haziran). ATATÜRK VE BAŞKANLIK SİSTEMİ.... Cumhuriyet.
494. Yeni Şafak . (2005, 22 Eylül). Türkiye'yi uçurumdan ancak başkanlık sistemi kurtarabilir. Yeni Şafak .
495. Hürriyet. (2005, 11 Kasım). ATATÜRK 'BAŞKANLIĞA'. Hürriyet.
496. Cumhuriyet. (2005, 22 Kasım). MUMCU BAŞKANLIK SİSTEMİ ÖNERDİ. Cumhuriyet.
497. Cumhuriyet. (2005, 20 Aralık). YİNE GÜNDEME TAŞIDI KUZU: BAŞKANLIK SİSTEMİ ŞART OLDU. Cumhuriyet.
498. Yeni Şafak . (2006, 8 Ocak). Mumcu başkanlık sistemi önerdi. Yeni Şafak .
499. Cumhuriyet. (2006, 8 Ocak). MUMCU BAŞKANLIK SİSTEMİNİ ÖNERDİ. Cumhuriyet.
500. Cumhuriyet. (2006, 16 Şubat). ERDOĞAN, BAŞKANLIK SİSTEMİ İSTİYOR. Cumhuriyet.
501. Yeni Şafak . (2006, 16 Şubat). Başkanlık sistemine şartlar müsait değil. Yeni Şafak .

502. Yeni Şafak . (2006, 8 Ekim). Cumhurbaşkanlığı seçimi (Hayrettin Karaman köşe yazısı). Yeni Şafak .
503. Yeni Şafak . (2007, 8 Ocak). Vesayet Kurumu Olarak Cumhurbaşkanlığı. Yeni Şafak .
504. Yeni Şafak . (2007, 15 Ocak). Millet Sivil ve Demokrat Cumhurbaşkanı İstiyor. Yeni Şafak .
505. Yeni Şafak . (2007, 18 Ocak). Başkanlık Sistemi Model Olabilir mi?. Yeni Şafak .
506. Yeni Şafak . (2007, 18 Ocak). Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesi. Yeni Şafak .
507. Yeni Şafak . (2007, 18 Ocak). Demokrasi için tartışalım. Yeni Şafak .
508. Yeni Şafak . (2007, 20 Ocak). BU ÇAĞRI DİKKATE ALMAYA DEĞER. Yeni Şafak .
509. Yeni Şafak . (2007, 6 Şubat). CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİNDE UZLAŞI VE ÖNEMİ. Yeni Şafak .
510. Hürriyet. (2007, 4 Mart). EYALET YERİNE BAŞKANLIK DENSEYDİ KIZILIR MIYDI?. Hürriyet.
511. Yeni Şafak . (2007, 27 Mart). CUMHURBAŞKANLIĞINI KALDIRALIM. Yeni Şafak .
512. Yeni Şafak . (2007, 10 Nisan). GÜÇLÜ CUMHURBAŞKANI MI GÜÇLÜ BAŞBAKAN MI. Yeni Şafak .
513. Cumhuriyet. (2007, 11 Nisan). ANAYASA MAHKEMESİ BAŞKANI'NDAN TÜRKİYE'NİN 4. SİVİL CUMHURBAŞKANLIĞINA... SEZER ORTAK ADAYDI. Cumhuriyet.
514. Yeni Şafak . (2007, 24 Nisan). FRANSA'DAN ALINACAK DERS. Yeni Şafak .
515. Hürriyet. (2007, 25 Nisan). GÜL VE CUMHURBAŞKANLIĞI. Hürriyet.
516. Hürriyet. (2007, 28 Nisan). CUMHURBAŞKANLIĞI TARTIŞMALARI. Hürriyet.
517. Hürriyet. (2007, 5 Mayıs). CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİM KRİZİ. Hürriyet.
518. Yeni Şafak . (2007, 6 Mayıs). ÜÇ BAŞLI JÜRÜTME-İKİ BAŞLI YARGI VE SİYASETİN ÇÖKÜŞÜ. Yeni Şafak .

519. Yeni Şafak . (2007, 8 Mayıs). SADECE ADINDA 'HALK' KALDI. Yeni Şafak .
520. Yeni Şafak . (2007, 9 Mayıs). CUMHURBAŞKANINI HALK SEÇERSE.... Yeni Şafak .
521. Yeni Şafak . (2007, 13 Mayıs). CUMHURBAŞKANINI HALK SEÇSE DE REJİM DEĞİŞMEZ. Yeni Şafak .
522. Yeni Şafak . (2007, 14 Mayıs). Halkın seçmesi açılım getirir. Yeni Şafak .
523. Yeni Şafak . (2007, 14 Mayıs). Demirel de isyan etti. Yeni Şafak .
524. Yeni Şafak . (2007, 17 Mayıs). Halka neden güvenmeli (Köşe yazısı). Yeni Şafak .
525. Yeni Şafak . (2007, 27 Mayıs). Dürüstlük ilkesinde uzlaşamadık (Köşe yazısı). Yeni Şafak .
526. Yeni Şafak . (2008, 8 Haziran). Yeni Anayasa tartışılmalı. Yeni Şafak .
527. Cumhuriyet. (2009, 8 Mayıs). BURHAN KUZU: DARBE DUASINA ÇIKACAĞIZ. Cumhuriyet.
528. Yeni Şafak . (2010, 19 Nisan). Millet evet derse başkanlık sistemi. Yeni Şafak .
529. Cumhuriyet. (2010, 19 Nisan). GÖZÜ BAŞKANLIKTA. Cumhuriyet.
530. Yeni Şafak . (2010, 20 Nisan). BAYKAL CİDDİYE ALMADI. Yeni Şafak .
531. Hürriyet. (2010, 20 Nisan). BAŞKANLIK SİSTEMİ. Hürriyet.
532. Yeni Şafak . (2010, 20 Nisan). BAŞKANLIK DEĞİL DİKTATÖRLÜK SİSTEMİ. Yeni Şafak .
533. Yeni Şafak . (2010, 20 Nisan). TÜRKİYE'DE ADAM YOK. Yeni Şafak .
534. Yeni Şafak . (2010, 20 Nisan). TÜRKİYE İÇİN N İDEAL MODEL OLUR. Yeni Şafak .
535. Yeni Şafak . (2010, 20 Nisan). OLUMLU VEYA OLUMSUZ BİR KANAATİM YOK. Yeni Şafak .
536. Yeni Şafak . (2010, 20 Nisan). FEHMİ KORU. Yeni Şafak .
537. Yeni Şafak . (2010, 22 Nisan). FEHMİ KORU. Yeni Şafak .

538. Yeni Şafak . (2010, 24 Nisan). HİÇBİR İMTİYAZLI SINIF MECLİS'E ROTA ÇİZEMEZ. Yeni Şafak .
539. Yeni Şafak . (2010, 26 Nisan). YÜKSEK YARGIDA KAST SİSTEMİ DEĞİŞMELİ. Yeni Şafak .
540. Yeni Şafak . (2010, 4 Mayıs). TARTIŞIL(A)MAYAN BAŞKANLIK SİSTEMİ. Yeni Şafak .
541. Yeni Şafak . (2010, 9 Mayıs). AB FİKRİNİ MİLLETE YAYACAĞIZ. Yeni Şafak .
542. Yeni Şafak . (2010, 15 Eylül). BAŞKANLIK SİSTEMİ GÜNDEMİMİZDE YOK. Yeni Şafak .
543. Hürriyet. (2010, 15 Eylül). AK PARTİ'DE 'BAŞKANLIK' ZAMANLAMASI. Hürriyet.
544. Cumhuriyet. (2010, 15 Eylül). BAŞKANLIĞI ISITIYORLAR. Cumhuriyet.
545. Yeni Şafak . (2010, 21 Eylül). BAŞKANLIK SİSTEMİ Mİ?. Yeni Şafak .
546. Yeni Şafak . (2010, 21 Eylül). TERÖR OLMAZSA DEMOKRASİ YÜKSELİR. Yeni Şafak .
547. Yeni Şafak . (2010, 22 Eylül). MİLLET GELECEĞİ AYDINLIK GÖRÜYOR. Yeni Şafak .
548. Yeni Şafak . (2010, 23 Eylül). SİYASET SİVİLLEŞECEK Mİ. Yeni Şafak .
549. Hürriyet. (2010, 25 Eylül). HİBER BAŞKANLIK SİSTEMİNİ SİZE TAVSİYE ETMEM. Hürriyet.
550. Yeni Şafak . (2010, 26 Eylül). MANŞETLERLE ÇARPIŞARAK BUGÜNE GELDİK. Yeni Şafak .
551. Yeni Şafak . (2010, 28 Eylül). SİYASET ENERJİSİNİ ÜLKE İÇİN HARCAMALI. Yeni Şafak .
552. Hürriyet. (2010, 30 Eylül). BAŞKANLIK SİSTEMİNİ İYİ DÜŞÜNMELİ. Hürriyet.
553. Cumhuriyet. (2010, 23 Ekim). BAŞKANLIK SİSTEMİ KRİZ YARATIR. Cumhuriyet.
554. Hürriyet. (2010, 19 Kasım). ASIL BAŞKANLIK SİSTEMİ BELEDİYELER. Hürriyet.

555. Cumhuriyet. (2010, 17 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ ISRARı. Cumhuriyet.
556. Hürriyet. (2011, 26 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİ İÇİN ÇEKİNCEM VAR. Hürriyet.
557. Cumhuriyet. (2011, 26 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİLİYOR. Cumhuriyet.
558. Yeni Şafak . (2011, 27 Ocak). PARLAMENTER SİSTEM TÜRKİYE İÇİN DAHA İYİ. Yeni Şafak .
559. Hürriyet. (2011, 27 Ocak). 'BAŞKANLIK' TARTIŞMASINDA GÜL'E DESTEK. Hürriyet.
560. Hürriyet. (2011, 28 Ocak). HALKIM BAŞKANLIK SİSTEMİNİ TARTIŞMALI. Hürriyet.
561. Yeni Şafak . (2011, 28 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞILMALI. Yeni Şafak .
562. Cumhuriyet. (2011, 28 Ocak). BAŞKANLIK TARTIŞILMALI. Cumhuriyet.
563. Cumhuriyet. (2011, 29 Ocak). ERDOĞAN, BAŞKANLIK SİSTEMİNDEN VAZGEÇTİ. Cumhuriyet.
564. Hürriyet. (2011, 2 Şubat). BAŞKANLIK SİSTEMİ FAYDALI, TARTIŞILSIN. Hürriyet.
565. Yeni Şafak . (2011, 2 Şubat). HALKA KULAK VER. Yeni Şafak .
566. Hürriyet. (2011, 3 Şubat). MEVCUT DURUMDA YARI BAŞKANLIK VAR. Hürriyet.
567. Cumhuriyet. (2011, 3 Şubat). BAŞKANLIK SİSTEMİ TATIŞILABİLMELİ. Cumhuriyet.
568. Cumhuriyet. (2011, 5 Şubat). AKP'DE DENGELER DEĞİŞECEK BAŞKANLIK GELİRSE GÜL GİDECEK. Cumhuriyet.
569. Hürriyet. (2011, 6 Şubat). BAŞKANLIK REFERANDUMA GÖTÜRÜLSÜN. Hürriyet.
570. Cumhuriyet. (2011, 9 Şubat). BAŞKANLIK SİSTEMİ!. Cumhuriyet.
571. Cumhuriyet. (2011, 12 Şubat). HADIM CEZASI, BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞ Mİ?. Cumhuriyet.
572. Cumhuriyet. (2011, 1 Nisan). BAŞKANLIK İÇİN TARİHİ AÇIKLADI. Cumhuriyet.

573. Hürriyet. (2011, 1 Nisan). BAŞKANLIK SİSTEMİNİ REFERANDUMA SUNARIZ. Hürriyet.
574. Yeni Şafak . (2011, 1 Nisan). BAŞKANLIK SİSTEMİNE MİLLET KARAR VER. Yeni Şafak .
575. Yeni Şafak . (2011, 2 Nisan). BAŞBAKAN GÜNDEM DEĞİŞTİRMEK İSTİYOR. Yeni Şafak .
576. Cumhuriyet. (2011, 2 Nisan). BAŞKANLIK HAZIRLIĞI. Cumhuriyet.
577. Yeni Şafak . (2011, 2 Nisan). BAŞKANLIK SİSTEMİ GÜNDEMDE DEĞİL. Yeni Şafak .
578. Hürriyet. (2011, 2 Nisan). BAŞKANLIK GÜNDEMDE DEĞİL. Hürriyet.
579. Yeni Şafak . (2011, 5 Nisan). BAŞKAN NE ZAMAN GELECEK. Yeni Şafak .
580. Yeni Şafak . (2011, 9 Nisan). BAŞKANLIKTAN ÖNCE DEMOKRATİK ADIMLAR ŞART. Yeni Şafak .
581. Hürriyet. (2011, 10 Haziran). BAŞKANLIK OLSA ZİL TAKIP OYNARIM. Hürriyet.
582. Yeni Şafak . (2011, 14 Ekim). YENİ ANAYASADA MERKEZ TBMM OLMALI. Yeni Şafak .
583. Cumhuriyet. (2011, 20 Ekim). BAŞKANLIK TARTIŞMASI. Cumhuriyet.
584. Cumhuriyet. (2011, 15 Aralık). ABD ŞİRKETİNİN ANKETİNE GÖRE HALK BAŞKANLIK SİSTEMİNE KARŞI. Cumhuriyet.
585. Hürriyet. (2011, 20 Aralık). 7 YILIN GERİSİNDE BAŞKANLIK HEVESİ VAR. Hürriyet.
586. Hürriyet. (2012, 8 Mayıs). BAŞKANLIK TARTIŞILSIN. Hürriyet.
587. Yeni Şafak . (2012, 8 Mayıs). BAŞBAKANLIK SİSTEMİ TARTIŞILMALI. Yeni Şafak .
588. Cumhuriyet. (2012, 10 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİ DİKTATÖRLÜK GETİRİR. Cumhuriyet.
589. Cumhuriyet. (2012, 11 Mayıs). BAŞKANLIĞA DESTEK VERDİ. Cumhuriyet.

590. Hürriyet. (2012, 11 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİ ERDOĞAN'A CUK OTURUR. Hürriyet.
591. Yeni Şafak . (2012, 11 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİ SULTANLIK DEĞİL DEMOKRATİKTİR. Yeni Şafak .
592. Hürriyet. (2012, 13 Mayıs). MECLİS BAŞKANLIK SİSTEMİNİ ARAŞTIRDI. Hürriyet.
593. Hürriyet. (2012, 14 Mayıs). BAŞKANLIK DARBELERE İZİN VERMEZ. Hürriyet.
594. Cumhuriyet. (2012, 14 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİ GÜNDEMİMİZDE YOK. Cumhuriyet.
595. Cumhuriyet. (2012, 14 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİ BİR GÜN GELECEK. Cumhuriyet.
596. Cumhuriyet. (2012, 17 Mayıs). BAŞKANLIK ÜNİTER YAPIYI BOZMAZ. Cumhuriyet.
597. Cumhuriyet. (2012, 17 Mayıs). BAŞKANLIĞA DESTEK AZ. Cumhuriyet.
598. Hürriyet. (2012, 26 Mayıs). YARI BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇELİM. Hürriyet.
599. Cumhuriyet. (2012, 28 Mayıs). ANAYASA YAZIMI, BAŞKANLIK SİSTEMİ VE 1961 ANAYASASI. Cumhuriyet.
600. Cumhuriyet. (2012, 28 Mayıs). ÖZGÜRLÜKÇÜ ANAYASA PLATFORMU 'BAŞKANLIK' İYİ NİYETLİ DEĞİL. Cumhuriyet.
601. Hürriyet. (2012, 5 Haziran). TÜRKİYE FİİLEN YARI BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇTİ. Hürriyet.
602. Yeni Şafak . (2012, 27 Temmuz). 2014 TE YARI BAŞKANLIK GELİYOR. Yeni Şafak .
603. Cumhuriyet. (2012, 28 Eylül). BAŞKANLIĞI DENİYORUZ. Cumhuriyet.
604. Cumhuriyet. (2012, 27 Ekim). BAŞKANLIK SİSTEMİNİN ALTYAPISI KURULUYOR. Cumhuriyet.
605. Yeni Şafak . (2012, 31 Ekim). ÜLKEYİ ÇİFT BAŞLI YÖNETMEYİZ. Yeni Şafak .
606. Yeni Şafak . (2012, 7 Kasım). BAŞKANLIK SİSTEMİ MECLİS'TE. Yeni Şafak .

607. Hürriyet. (2012, 7 Kasım). BAŞKANLIK İÇİN 5+5 ÖNERİSİ. Hürriyet.
608. Cumhuriyet. (2012, 7 Kasım). BAŞKANLIK KOMİSYONDA. Cumhuriyet.
609. Cumhuriyet. (2012, 7 Kasım). BAŞKANLIK KOMİSYONDA. Cumhuriyet.
610. Yeni Şafak . (2012, 11 Kasım). TÜRK MODELİ BİR BAŞKANLIK OLSUN. Yeni Şafak .
611. Hürriyet. (2012, 11 Kasım). TÜRK SİSTEMİ BAŞKANLIK OLSUN. Hürriyet.
612. Hürriyet. (2012, 12 Kasım). BAŞKANLIK SİSTEMİNDE DİKTATÖRLÜK OLMAZ. Hürriyet.
613. Hürriyet. (2012, 13 Kasım). UNİTER YAPIDA DA BAŞKANLIK YÜRÜR. Hürriyet.
614. Yeni Şafak . (2012, 27 Kasım). BAŞBAKANLIK TASARISI ANAYASA KOMİSYONU'NDA. Yeni Şafak .
615. Cumhuriyet. (2012, 27 Kasım). 3 DÖNEM BAŞKANLIK YOLU AÇILIYOR PARLAMENTOYA KILIÇDAROĞLU DA DESTEK VERİYOR. Cumhuriyet.
616. Cumhuriyet. (2012, 30 Kasım). AKP, MYK'DE TEKRAR GÖRÜŞECEK BAŞKANLIK ÖNERİSİ. Cumhuriyet.
617. Hürriyet. (2012, 10 Aralık). BAŞKANLIKTA KATILIMCILIK DAHA ÇOK. Hürriyet.
618. Cumhuriyet. (2012, 10 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ. Cumhuriyet.
619. Hürriyet. (2012, 24 Aralık). BAŞKANLIK FİİLEN 2014'TE BAŞLIYOR. Hürriyet.
620. Cumhuriyet. (2012, 28 Aralık). BAŞKCMLIK'TA GERİ ADIM ATMAYIN TALİMATI. Cumhuriyet.
621. Cumhuriyet. (2012, 30 Aralık). BAŞKANLIK BÖLER. Cumhuriyet.
622. Cumhuriyet. (2012, 31 Aralık). BOZDAĞ: FİİLİ YARI BAŞKANLIK GELİR. Cumhuriyet.
623. Yeni Şafak . (2013, 1 Ocak). AK PARTİ YENİ ANAYASA TASLAĞINI RAFTAN İNDİRDİ. Yeni Şafak .

624. Cumhuriyet. (2013, 9 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİ YİNE KİLİTLEDİ. Cumhuriyet.
625. Cumhuriyet. (2013, 27 Ocak). BAŞKANLIK RİSKLİ. Cumhuriyet.
626. Cumhuriyet. (2013, 2 Şubat). BAŞKANLIK KRİZİ ERTELENDİ. Cumhuriyet.
627. Yeni Şafak . (2013, 11 Şubat). YARGIYI GÖKTEN YERE İNDİRİYORUZ. Yeni Şafak .
628. Hürriyet. (2013, 18 Şubat). BAŞKANLIKTA ISRARCI SIYIZ. Hürriyet.
629. Yeni Şafak . (2013, 20 Şubat). KÜRESEL GÜÇ RUHU GERİ DÖNDÜ. Yeni Şafak .
630. Hürriyet. (2013, 21 Şubat). BAŞKANLIK PROTESTOSUNA BİBER GAZI. Hürriyet.
631. Cumhuriyet. (2013, 24 Şubat). FEYZİOĞLU: BAŞKANLIK SİSTEMİ PADİŞAHLIK SİSTEMİDİR. Cumhuriyet.
632. Cumhuriyet. (2013, 7 Mart). BAŞKANLIĞA HAYIR. Cumhuriyet.
633. Cumhuriyet. (2013, 12 Mart). KRİTİK EŞİK BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
634. Cumhuriyet. (2013, 13 Mart). AKP, BAŞKANLIĞI 81 İLDE ANLATACAK. Cumhuriyet.
635. Cumhuriyet. (2013, 18 Mart). BAŞKANLIK SİSTEMİ BENİM RÜYAM. Cumhuriyet.
636. Cumhuriyet. (2013, 18 Mart). BAŞKANLIK SİSTEMİ PKK'NİN 'KOZU'. Cumhuriyet.
637. Cumhuriyet. (2013, 21 Mart). BAŞKANLIK SİSTEMİ. Cumhuriyet.
638. Hürriyet. (2013, 1 Nisan). AK PARTİ'DEN 'BAŞKANLIK' KİTAPÇIĞI. Hürriyet.
639. Yeni Şafak . (2013, 8 Nisan). Başkanlık bürokratik oligarşiyi bitirir. Yeni Şafak .
640. Cumhuriyet. (2013, 8 Nisan). ERDOĞAN YİNE BAŞKANLIK DEDİ. Cumhuriyet.
641. Cumhuriyet. (2013, 9 Nisan). BAŞKANLIK MASADA KOZ. Cumhuriyet.

642. Cumhuriyet. (2013, 14 Nisan). KILIÇDAROĞLU, ZONGULDAK'TA BAŞKANLIK SİSTEMİNİ VE SÜRECİ YORUMLADI. Cumhuriyet.
643. Cumhuriyet. (2013, 24 Nisan). AKP'İLER BAŞKANLIĞI BOŞ SALONA ANLATTI. Cumhuriyet.
644. Cumhuriyet. (2013, 4 Mayıs). AKP KAMPININ ANA GÜNDEMİ BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
645. Cumhuriyet. (2013, 6 Mayıs). BARIŞ, BAŞKANLIK VE BALDIRAN. Cumhuriyet.
646. Hürriyet. (2013, 6 Mayıs). BAŞKANLIK DESTEĞİNİ İMRALI'DAN İSTİYOR. Hürriyet.
647. Hürriyet. (2013, 9 Mayıs). UZLAŞILSIN, BAŞKANLIK SİSTEMİNİ YOK SAYARIZ. Hürriyet.
648. Cumhuriyet. (2013, 10 Mayıs). AKP, BAŞKANLIK İÇİN FRENE BASTI. Cumhuriyet.
649. Yeni Şafak . (2013, 26 Mayıs). Başkanlığı ilk önce İnönü'nün yoldaşı istedi!. Yeni Şafak .
650. Cumhuriyet. (2013, 10 Temmuz). ÇİÇEK: BAŞKANLIĞI ÇEK DİYEMEM. Cumhuriyet.
651. Cumhuriyet. (2013, 1 Ağustos). ANAYASADA YİNE BAŞKANLIK SIKINTISI. Cumhuriyet.
652. Hürriyet. (2013, 11 Ağustos). TÜRKİYE 2014'TE YARI BAŞKANLIĞA GEÇER. Hürriyet.
653. Cumhuriyet. (2013, 21 Ağustos). BAŞKANLIK HALA MASADA. Cumhuriyet.
654. Cumhuriyet. (2013, 22 Ağustos). AKP'DEN BAŞKANLIK PAZARLIĞI. Cumhuriyet.
655. Hürriyet. (2013, 5 Ekim). GÜMRÜK VE TİCARET BAKANI YAZICI: ABD'DEKİ GİBİ BAŞKANLIK OLACAKSA VAY HALİMİZE. Hürriyet.
656. Yeni Şafak . (2013, 19 Kasım). Muhalefet sivil anayasa istemiyor. Yeni Şafak .
657. Cumhuriyet. (2013, 24 Kasım). BAŞKANLIK RAFA KALKTI. Cumhuriyet.

658. Yeni Şafak . (2014, 13 Nisan). VESAYETÇİ TÜRKİYE'Yİ İSTİYOR. Yeni Şafak .
659. Cumhuriyet. (2014, 13 Mayıs). SAĞLIK SEKTÖRÜNE BAŞKANLIK SİSTEMİ. Cumhuriyet.
660. Yeni Şafak . (2014, 17 Ağustos). BAŞKANLIK SİSTEMİ 2015TE. Yeni Şafak .
661. Hürriyet. (2014, 17 Ağustos). BAŞKANLIK İÇİN TARİH VERDİ. Hürriyet.
662. Cumhuriyet. (2014, 17 Ağustos). ARINÇ: YARI BAŞKANLIĞA GEÇİLMİŞ GİBİ. Cumhuriyet.
663. Cumhuriyet. (2014, 31 Ağustos). YARI BAŞKANLIK GİBİYİZ. Cumhuriyet.
664. Cumhuriyet. (2014, 25 Eylül). ANKARA'DA SELÇUKLU BAŞKANLIK SARAYI(!). Cumhuriyet.
665. Cumhuriyet. (2014, 12 Aralık). BAŞKANLIĞA BİR ADIM DAHA. Cumhuriyet.
666. Hürriyet. (2014, 12 Aralık). SARAY İÇİN 7 BAŞKANLIK DAHA GELDİ. Hürriyet.
667. Cumhuriyet. (2015, 1 Ocak). BAŞKANLIK GÖLGESİ. Cumhuriyet.
668. Cumhuriyet. (2015, 11 Ocak). ŞAHİN: BAŞKANLIK SİSTEMİ İÇİN SARAY GENİŞ TUTULDU. Cumhuriyet.
669. Cumhuriyet. (2015, 18 Ocak). BAŞKANLIK' İÇİN SADECE O SESSİZ. Cumhuriyet.
670. Yeni Şafak . (2015, 20 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİNE İLK ADIM. Yeni Şafak .
671. Cumhuriyet. (2015, 20 Ocak). 10 SAATLİK BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
672. Hürriyet. (2015, 27 Ocak). BAŞKANLIK AHMET BEY'İN DE TEZİDİR. Hürriyet.
673. Cumhuriyet. (2015, 29 Ocak). BAŞKANLIK İÇİN ANAYASA VURGUSU. Cumhuriyet.
674. Yeni Şafak . (2015, 29 Ocak). TAM BİR UYUM VAR. Yeni Şafak .
675. Yeni Şafak . (2015, 30 Ocak). TEK MECLİSLİ BAŞKANLIK. Yeni Şafak .

676. Hürriyet. (2015, 30 Ocak). YARI BAŞKANLIK BİZE DAHA UYGUN. Hürriyet.
677. Yeni Şafak . (2015, 31 Ocak). BAŞKANLIK SİSTEMİ NEDEN OLMASIN. Yeni Şafak .
678. Cumhuriyet. (2015, 1 Şubat). BOZDAĞ 'PADİŞAHLIK ÇIKMAZ' SAVUNMASIYLA BAŞKANLIK TURUNDA. Cumhuriyet.
679. Cumhuriyet. (2015, 3 Şubat). BAŞKANLIK SARAY'IN DERDİ. Cumhuriyet.
680. Cumhuriyet. (2015, 3 Şubat). AKP'DEN BAŞKANLIK SİSTEMİ AKISI. Cumhuriyet.
681. Cumhuriyet. (2015, 5 Şubat). TÜRKİYE'Yİ BAŞKANLIĞA GEÇİRDİ BİLE. Cumhuriyet.
682. Cumhuriyet. (2015, 5 Şubat). ATALAY BAŞKANLIK İHTİLAFI OLMAZ. Cumhuriyet.
683. Yeni Şafak . (2015, 6 Şubat). DEVLETİN BAŞINI TANIMADI. Yeni Şafak .
684. Hürriyet. (2015, 6 Şubat). BAŞKANLIK AÇIKLAMASININ ŞİFRELERİ. Hürriyet.
685. Hürriyet. (2015, 7 Şubat). BAŞKANLIK İÇİN 400 VEKİL İSTEDİ. Hürriyet.
686. Cumhuriyet. (2015, 9 Şubat). BAŞKANLIK SİSTEMİ ZORUNLULUKMUŞ. Cumhuriyet.
687. Yeni Şafak . (2015, 9 Şubat). YÜZDE 50 HALA ÇOK KARARLI. Yeni Şafak .
688. Cumhuriyet. (2015, 12 Şubat). AKP'LİLER BAŞKANLIĞA 'HAYIR' DEDİ. Cumhuriyet.
689. Hürriyet. (2015, 20 Şubat). BAŞKANLIK BEYANNAMEDE. Hürriyet.
690. Cumhuriyet. (2015, 20 Şubat). BAŞKANLIK DAYATMASI. Cumhuriyet.
691. Yeni Şafak . (2015, 21 Şubat). LİDERLİK SİSTEMİ. Yeni Şafak .
692. Cumhuriyet. (2015, 21 Şubat). GÜL'E KONUŞ BASKISI BAŞKANLIK ÇIKIŞINI GETİRDİ. Cumhuriyet.

693. Hürriyet. (2015, 28 Şubat). TÜRK TİPİ BAŞKANLIK BAL GİBİ OLUR. Hürriyet.
694. Cumhuriyet. (2015, 28 Şubat). ERDOĞAN'IN DİLEĞİ 'BAŞKANLIK'. Cumhuriyet.
695. Cumhuriyet. (2015, 1 Mart). YİNE 28 ŞUBAT OLMASIN DİYE BAŞKANLIK İSTİYORUZ. Cumhuriyet.
696. Hürriyet. (2015, 8 Mart). BAŞKANLIĞI MEZARA GÖTÜREMEM. Hürriyet.
697. Cumhuriyet. (2015, 9 Mart). SARAY'DA İKİNCİ BAŞKANLIK PROVASI. Cumhuriyet.
698. Cumhuriyet. (2015, 10 Mart). TÜRK TİPİ BAŞKANLIK KARŞITI BİLDİRİ. Cumhuriyet.
699. Hürriyet. (2015, 10 Mart). KİŞİYE ÖZGÜ BAŞKANLIK ANAYASA'YA AYKIRIDIR. Hürriyet.
700. Hürriyet. (2015, 15 Mart). BAŞKANLIK KAÇINILMAZ. Hürriyet.
701. Hürriyet. (2015, 19 Mart). BAŞKANLIK DERSİ. Hürriyet.
702. Hürriyet. (2015, 20 Mart). BİLİM AKADEMİSİ BAŞKANLIĞI TARTIŞACAK. Hürriyet.
703. Hürriyet. (2015, 23 Mart). BAŞKANLIĞA 3 ÖNEMLİ İTİRAZ. Hürriyet.
704. Cumhuriyet. (2015, 24 Mart). AKP'NİN BAŞKANLIK HAYALİ. Cumhuriyet.
705. Cumhuriyet. (2015, 26 Mart). ERDOĞAN'IN DEDİĞİ OLDU BAŞKANLIK BİLDİRİYE GİRDİ. Cumhuriyet.
706. Yeni Şafak . (2015, 26 Mart). TÜRKİYE ÇOK HIZLI KOŞACAK. Yeni Şafak .
707. Cumhuriyet. (2015, 28 Mart). YA PÜR PARLAMENTER YA PÜR BAŞKANLIK OLSUN. Cumhuriyet.
708. Cumhuriyet. (2015, 28 Mart). ÖRTÜLÜ BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
709. Yeni Şafak . (2015, 28 Mart). BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİLMELİ. Yeni Şafak .
710. Cumhuriyet. (2015, 30 Mart). BAŞKANLIĞI KENDİM İÇİN İSTEMİYORUM. Cumhuriyet.

711. Hürriyet. (2015, 31 Mart). YENİ ANAYASADA BAŞKANLIK SİSTEMİNE MUTLAK İHTİYAÇ VAR. Hürriyet.
712. Cumhuriyet. (2015, 6 Nisan). NE BAŞKANLIĞI, BURASI URUGUAY MI. Cumhuriyet.
713. Hürriyet. (2015, 12 Nisan). BAŞKANLIK SİSTEMİNİ BİZZAT KENDİ YAZDI. Hürriyet.
714. Cumhuriyet. (2015, 16 Nisan). BAŞKANLIK VURGUSU İKİNCİ PLANDA KALDI. Cumhuriyet.
715. Hürriyet. (2015, 16 Nisan). BAŞKANLIK GELECEK VİZYONU. Hürriyet.
716. Yeni Şafak . (2015, 17 Nisan). SİSTEM TIKANDI BAŞKANLIK ŞART. Yeni Şafak .
717. Yeni Şafak . (2015, 18 Nisan). YERLİ HAMLESİ. Yeni Şafak .
718. Cumhuriyet. (2015, 18 Nisan). BAŞKANLIK İÇİN OY İSTEDİ. Cumhuriyet.
719. Yeni Şafak . (2015, 19 Nisan). BAŞKANLIK MEMLEKET MESELESİ. Yeni Şafak .
720. Yeni Şafak . (2015, 20 Nisan). KOALİSYON KRİZDİR. Yeni Şafak .
721. Hürriyet. (2015, 21 Nisan). BAŞKANLIĞI SORAN OLMADI. Hürriyet.
722. Cumhuriyet. (2015, 24 Nisan). İKTİDARA İKİ ÖNEMLİ UYARI – AKP SEÇMENİ DE BAŞKANLIĞA SOĞUK. Cumhuriyet.
723. Cumhuriyet. (2015, 27 Nisan). HALKIN YÜZDE 70'İ BAŞKANLIK KARŞITI. Cumhuriyet.
724. Yeni Şafak . (2015, 1 Mayıs). PARLAMENTER SİSTEM ÇÖKTÜ. Yeni Şafak .
725. Yeni Şafak . (2015, 11 Mayıs). SEÇMEN İSTİKRAR İSTİYOR. Yeni Şafak .
726. Cumhuriyet. (2015, 14 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİ VE GÜÇ. Cumhuriyet.
727. Cumhuriyet. (2015, 15 Mayıs). PİYASALAR BAŞKANLIK SİSTEMİNİ İSTEMİYOR. Cumhuriyet.
728. Yeni Şafak . (2015, 15 Mayıs). BUNLARIN KIBLESİ YOK. Yeni Şafak .

729. Yeni Şafak . (2015, 15 Mayıs). BUNLARIN KIBLESİ YOK. Yeni Şafak .
730. Cumhuriyet. (2015, 23 Mayıs). BAŞKANLIK İÇİN 'KÜRT KOZU'. Cumhuriyet.
731. Hürriyet. (2015, 2 Haziran). BAŞKANLIK SİSTEMİ DESPOTİZM. Hürriyet.
732. Hürriyet. (2015, 4 Haziran). DAVUTOĞLU'NA BAŞKANLIK SİTEMİ. Hürriyet.
733. Cumhuriyet. (2015, 8 Haziran). TÜRKİYE BAŞKANLIĞA GEÇİT VERMEDİ. Cumhuriyet.
734. Cumhuriyet. (2015, 8 Haziran). BAŞKANLIK TARTIŞMASI BİTTİ PİYASALAR RAHATLAYACAK. Cumhuriyet.
735. Cumhuriyet. (2015, 8 Haziran). BAŞKANLIĞA DESTEK YOK. Cumhuriyet.
736. Hürriyet. (2015, 9 Haziran). KIRMIZI ÇİZGİLER SÜREÇ VE BAŞKANLIK. Hürriyet.
737. Cumhuriyet. (2015, 10 Haziran). MHP, MECLİS BAŞKANLIĞI İÇİN BAYKAL'A SICAK. Cumhuriyet.
738. Hürriyet. (2015, 16 Ağustos). ASLINDA ÜLKEYE BAŞKANLIK YAPIYOR. Hürriyet.
739. Cumhuriyet. (2015, 19 Ağustos). DEMİRTAŞ BAŞKANLIK REFERANDUMU OLABİLİR. Cumhuriyet.
740. Cumhuriyet. (2015, 21 Ağustos). BAŞKANLIK HAYALİ KURANLARIN KABUSU OLACAĞIM. Cumhuriyet.
741. Cumhuriyet. (2015, 25 Ağustos). MUCİZEVİ' BAŞKANLIK SİSTEMİ. Cumhuriyet.
742. Hürriyet. (2015, 22 Eylül). BAŞKANLIK OLMAZSA OLMAZIMIZ DEĞİL. Hürriyet.
743. Hürriyet. (2015, 27 Eylül). BAŞKANLIK'A SEÇİM AYARI. Hürriyet.
744. Cumhuriyet. (2015, 28 Eylül). AKP BİLDİRGESİNDE BAŞKANLIK YOK. Cumhuriyet.
745. Hürriyet. (2015, 5 Ekim). AK PARTİDEN BAŞKANLIK VAADİ. Hürriyet.

746. Cumhuriyet. (2015, 18 Ekim). FİİLİ DURUM YARATARAK BAŞKANLIĞA GEÇMEK TOPLUMDA KABUL GÖRMEZ. Cumhuriyet.
747. Cumhuriyet. (2015, 4 Kasım). TEK PARTİYLE İNEN DOLAR 'BAŞKANLIK' İLE YÜKSELDİ. Cumhuriyet.
748. Cumhuriyet. (2015, 4 Kasım). BAŞKANLIĞI TARTIŞIRIZ. Cumhuriyet.
749. Cumhuriyet. (2015, 4 Kasım). CHP: BAŞKANLIKLA KAPIMIZIN ÖNÜNDEN GEÇMESİNLER. Cumhuriyet.
750. Cumhuriyet. (2015, 5 Kasım). MEKSİKA TİPİ BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
751. Cumhuriyet. (2015, 5 Kasım). BAŞKANLIK HAYALİ, 13 MİLLETVEKİLİNİN DESTEĞİNE BAĞLI. Cumhuriyet.
752. Cumhuriyet. (2015, 6 Kasım). BAŞKANLIKTA 'ORTA YOL'. Cumhuriyet.
753. Hürriyet. (2015, 8 Kasım). ÖNCELİK BAŞKANLIK SİSTEMİ DEĞİL. Hürriyet.
754. Hürriyet. (2015, 9 Kasım). SEÇENEKLİ BAŞKANLIK. Hürriyet.
755. Cumhuriyet. (2015, 10 Kasım). BAŞKANLIK ASLA OLMAZ'. Cumhuriyet.
756. Cumhuriyet. (2015, 11 Kasım). BAŞKANLIK SİSTEMİ 'ACİL DEĞİL' ÇIKIŞI. Cumhuriyet.
757. Hürriyet. (2015, 11 Kasım). BİRİNCİ GÜNDEM BAŞKANLIK DEĞİL. Hürriyet.
758. Cumhuriyet. (2015, 13 Kasım). Vekillere başkanlık uyarısı . Cumhuriyet.
759. Hürriyet. (2015, 14 Kasım). BAŞKANLIKTA DA UZLAŞABİLİRİZ. Hürriyet.
760. Cumhuriyet. (2015, 21 Kasım). “Başkanlığı tartışmaya değil tek adamlığa karşıyız” . Cumhuriyet.
761. Yeni Şafak . (2015, 24 Kasım). TÜRK TİPİ BAŞKANLIK SİSTEMİ. Yeni Şafak .
762. Cumhuriyet. (2015, 26 Kasım). Başkanlık tarifi Erdoğan’ı kızdıracak . Cumhuriyet.

763. Yeni Şafak . (2015, 26 Kasım). YENİ NESİL REFORMLAR. Yeni Şafak .
764. Hürriyet. (2015, 5 Aralık). İDEALİ YARI BAŞKANLIK. Hürriyet.
765. Cumhuriyet. (2015, 16 Aralık). İlköğretimde 'Başkanlık' anketi . Cumhuriyet.
766. Cumhuriyet. (2015, 24 Aralık). Muhtarlara ev ödevi: Başkanlık . Cumhuriyet.
767. Hürriyet. (2015, 25 Aralık). SORACAĞIM HANGİ BAŞKANLIK. Hürriyet.
768. Hürriyet. (2015, 31 Aralık). BAŞKANLIĞA GÜNCELLEME. Hürriyet.
769. Cumhuriyet. (2016, 4 Ocak). Başkanlık için Göbels yöntemi . Cumhuriyet.
770. Cumhuriyet. (2016, 5 Ocak). MHP: Başkanlığa hayır . Cumhuriyet.
771. Cumhuriyet. (2016, 6 Ocak). Prof. bile anlamadı: Hangi başkanlık . Cumhuriyet.
772. Cumhuriyet. (2016, 8 Ocak). Duğumu başkanlık çözer . Cumhuriyet.
773. Cumhuriyet. (2016, 8 Ocak). Başkanlığı bir şahıs için konuşmuyoruz . Cumhuriyet.
774. Hürriyet. (2016, 9 Ocak). AFYON KAMPINDA GÜNDEM 'BAŞKANLIK'. Hürriyet.
775. Cumhuriyet. (2016, 9 Ocak). TBMM'den liderlere başkanlık mektubu . Cumhuriyet.
776. Cumhuriyet. (2016, 10 Ocak). Özyönetim suçsa başkanlık da suç . Cumhuriyet.
777. Yeni Şafak . (2016, 10 Ocak). EN DOĞRUSU BAŞKANLIK. Yeni Şafak .
778. Cumhuriyet. (2016, 14 Ocak). HDP başkanlığa karşı olduğunu net açıklasın . Cumhuriyet.
779. Cumhuriyet. (2016, 21 Ocak). Başkanlık gölgesinde komisyon olmaz . Cumhuriyet.

780. Yeni Şafak . (2016, 22 Ocak). AKDAĞ: BAŞKANLIK YOLUNA GİRDİK. Yeni Şafak .

781. Yeni Şafak . (2016, 25 Ocak). PARLAMENTER TARİHİMİZ BİR BATAKLIK. Yeni Şafak .

782. Yeni Şafak . (2016, 25 Ocak). MİLLİ İRADE KORKUSU. Yeni Şafak .

783. Yeni Şafak . (2016, 26 Ocak). GÜNDEM BAŞKANLIK. Yeni Şafak .

784. Yeni Şafak . (2016, 29 Ocak). BAŞKANLIK İÇİN REFERANDUM. Yeni Şafak .

785. Cumhuriyet. (2016, 30 Ocak). Muhalefet başkanlığa direnecek . Cumhuriyet.

786. Hürriyet. (2016, 31 Ocak). TURGUT ÖZAL I GÖRMÜŞ BAŞKANLIK FEVKALADE TEHLİKELİ DEMİŞ. Hürriyet.

787. Yeni Şafak . (2016, 2 Şubat). SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ YAPMALIYIZ. Yeni Şafak .

788. Hürriyet. (2016, 4 Şubat). TÜRK TİPİ BAŞKANLIK EKVADOR MODELİ'. Hürriyet.

789. Yeni Şafak . (2016, 15 Şubat). ANAYASA İÇİN HODRİ MEYDAN. Yeni Şafak .

790. Yeni Şafak . (2016, 17 Şubat). CHP ANAYASA KOMİSYONUNDAN KAÇTI. Yeni Şafak .

791. Cumhuriyet. (2016, 17 Şubat). Başkanlık ısrarı masayı devirdi . Cumhuriyet.

792. Hürriyet. (2016, 18 Şubat). CUMHURBAŞKANLIK DA DESENİZ BAŞKANLIK OLUR. Hürriyet.

793. Yeni Şafak . (2016, 27 Şubat). ANAYASA VE BAŞKANLIK İÇİN 2 REFERANDUM. Yeni Şafak .

794. Hürriyet. (2016, 28 Şubat). BAŞKANLIKTA FORMÜL TARTIŞMASI. Hürriyet.

795. Hürriyet. (2016, 29 Şubat). BAŞKANLIĞI DAYATIYORLAR. Hürriyet.

796. Yeni Şafak . (2016, 29 Şubat). KARARA SAYGI DUYMUYORUM. Yeni Şafak .

797. Yeni Şafak . (2016, 3 Mart). CHP MASAYA DÖNMÜYOR. Yeni Şafak .
798. Cumhuriyet. (2016, 3 Mart). CHP: Patronlu başkanlıkta yokuz . Cumhuriyet.
799. Yeni Şafak . (2016, 4 Mart). MİLLET BU İŞİ HALLEDER. Yeni Şafak .
800. Hürriyet. (2016, 10 Mart). BAŞKANLIĞA SICAK BAKMAYACAĞIZ. Hürriyet.
801. Cumhuriyet. (2016, 22 Mart). Erdoğan ısrarlı: Türkiye yarı başkanlığa geçmiştir . Cumhuriyet.
802. Yeni Şafak . (2016, 27 Mart). ANAYASA BİR AYA TAMAM. Yeni Şafak .
803. Hürriyet. (2016, 10 Nisan). BAŞKANLIK=BÖLÜNME. Hürriyet.
804. Hürriyet. (2016, 20 Nisan). BİZE UYGUNU BAŞKANLIK. Hürriyet.
805. Yeni Şafak . (2016, 30 Nisan). HEDEF TAM BAŞKANLIK. Yeni Şafak .
806. Yeni Şafak . (2016, 1 Mayıs). BAŞKANLIĞA DESTEK YÜZDE 60. Yeni Şafak .
807. Yeni Şafak . (2016, 2 Mayıs). PARLAMENTER SİSTEM BİTTİ. Yeni Şafak .
808. Cumhuriyet. (2016, 6 Mayıs). Bozdağ başkanlığında ekimde erken seçim . Cumhuriyet.
809. Yeni Şafak . (2016, 7 Mayıs). BAŞKANLIK DÖNEMİ. Yeni Şafak .
810. Yeni Şafak . (2016, 9 Mayıs). TÜRK TİPİ SİSTEM. Yeni Şafak .
811. Yeni Şafak . (2016, 11 Mayıs). PARTİLİ BAŞKAN. Yeni Şafak .
812. Hürriyet. (2016, 12 Mayıs). TAM BAŞKANLIK TEKLİFİ YAPACAĞIZ. Hürriyet.
813. Hürriyet. (2016, 12 Mayıs). BÖYLE BAŞKANLIK KANSIZ OLMAZ. Hürriyet.
814. Yeni Şafak . (2016, 12 Mayıs). NİHAİ HEDEF BAŞKANLIK. Yeni Şafak .
815. Hürriyet. (2016, 13 Mayıs). BAŞKANLIK REJİMİ PROJEMİZ. Hürriyet.

816. Yeni Şafak . (2016, 16 Mayıs). BAŞKANLIK DAHA FAZLA DEMOKRASİDİR. Yeni Şafak .
817. Hürriyet. (2016, 22 Mayıs). ÖNCELİK BAŞKANLIK. Hürriyet.
818. Cumhuriyet. (2016, 23 Mayıs). Başkanlık sistemi değil, despotizm . Cumhuriyet.
819. Hürriyet. (2016, 23 Mayıs). İLK VAAT BAŞKANLIK. Hürriyet.
820. Cumhuriyet. (2016, 24 Mayıs). Reuters: Fiilen başkanlık . Cumhuriyet.
821. Hürriyet. (2016, 25 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİ AĞIR BEDEL GETİRİR. Hürriyet.
822. Hürriyet. (2016, 25 Mayıs). ÜNİTER BAŞKANLIK. Hürriyet.
823. Yeni Şafak . (2016, 26 Mayıs). BAŞKANLIK SİSTEMİNİ SADECE ERDOĞAN MI İSTİYOR. Yeni Şafak .
824. Hürriyet. (2016, 29 Mayıs). BAŞKANLIK RESTİ. Hürriyet.
825. Yeni Şafak . (2016, 1 Haziran). TERCİHİMİZ BAŞKANLIK. Yeni Şafak .
826. Cumhuriyet. (2016, 3 Haziran). Başkanlığı getireceğiz . Cumhuriyet.
827. Hürriyet. (2016, 3 Haziran). BAŞKANLIK TEMMUZA YETİŞMEZ. Hürriyet.
828. Cumhuriyet. (2016, 5 Haziran). Malkoç: Başkanlık sistemi bir ihtiyaç . Cumhuriyet.
829. Hürriyet. (2016, 15 Haziran). BAŞKANLIK ÇAĞRISINA İKİ SORU. Hürriyet.
830. Cumhuriyet. (2016, 27 Haziran). Başkanlığa Türk halkı soğuk . Cumhuriyet.
831. Hürriyet. (2016, 11 Temmuz). BAŞKANLIK GEÇMEZSE PARTİLİ CUMHURBAŞKANLIĞI. Hürriyet.
832. Yeni Şafak . (2016, 12 Ekim). MİLLETİMİZ NE DERSE O. Yeni Şafak .
833. Cumhuriyet. (2016, 12 Ekim). Başkanlık için önce Meclis sonra sandık . Cumhuriyet.
834. Hürriyet. (2016, 13 Ekim). BAŞKANLIK HAZIRLIĞI. Hürriyet.

835. Yeni Şafak . (2016, 13 Ekim). BAŞKANLIK MECLİSE GELİYOR. Yeni Şafak .
836. Yeni Şafak . (2016, 13 Ekim). BAŞKANLIK MECLİSE GELİYOR. Yeni Şafak .
837. Cumhuriyet. (2016, 13 Ekim). Başkanlık kumarı . Cumhuriyet.
838. Hürriyet. (2016, 13 Ekim). BAŞKANLIK ÇIKIŞINA SİYASİ TEPKİLER. Hürriyet.
839. Cumhuriyet. (2016, 14 Ekim). Bekir Bozdağ: Fiili başkanlık zaten var . Cumhuriyet.
840. Yeni Şafak . (2016, 14 Ekim). FİİLİ BAŞKANLIK ZATEN VAR. Yeni Şafak .
841. Hürriyet. (2016, 14 Ekim). MHP, BAŞKANLIĞA OY VERECEK Mİ. Hürriyet.
842. Cumhuriyet. (2016, 14 Ekim). Başkanlık* kaosu besliyor . Cumhuriyet.
843. Yeni Şafak . (2016, 15 Ekim). REFERANDUM BAHARDA. Yeni Şafak .
844. Hürriyet. (2016, 16 Ekim). KALICI İSTİKRAR BAŞKANLIKTA. Hürriyet.
845. Cumhuriyet. (2016, 16 Ekim). Başkanlığı isteyenler kaosun kurucuları . Cumhuriyet.
846. Yeni Şafak . (2016, 17 Ekim). EN BÜYÜK REFORM BAŞKANLIK SİSTEMİ. Yeni Şafak .
847. Hürriyet. (2016, 18 Ekim). 70 DAKİKA BAŞKANLIK ZİRVESİ. Hürriyet.
848. Cumhuriyet. (2016, 18 Ekim). Tekin: İki cihan bir araya gelse başkanlık olmaz . Cumhuriyet.
849. Yeni Şafak . (2016, 19 Ekim). BAŞKANLIK'A MİLLET KARAR VERSİN. Yeni Şafak .
850. Cumhuriyet. (2016, 19 Ekim). Dolara yine başkanlık çarptı, 3.1140'a yükseldi . Cumhuriyet.
851. Hürriyet. (2016, 19 Ekim). BAŞKANLIK TARTIŞMASINI HALKIN KARARI SONA ERDİRİR. Hürriyet.

852. Hürriyet. (2016, 19 Ekim). BAŞKANLIK MESAJI : FİİLİ DURUM ÇÖZÜLMELİ. Hürriyet.
853. Cumhuriyet. (2016, 20 Ekim). Sistem tam başkanlık, ismi cumhurbaşkanlığı . Cumhuriyet.
854. Yeni Şafak . (2016, 20 Ekim). REFERANDUM NİSAN DA. Yeni Şafak .
855. Hürriyet. (2016, 21 Ekim). BAŞKANLIĞIN YOL HARİTASI AFYON'DA. Hürriyet.
856. Yeni Şafak . (2016, 21 Ekim). BAŞKANLIK 78 MİLYONA ANLATILACAK. Yeni Şafak .
857. Yeni Şafak . (2016, 22 Ekim). ANAYASA KAMPI. Yeni Şafak .
858. Cumhuriyet. (2016, 22 Ekim). Deniz Baykal'lı başkanlık polemiği . Cumhuriyet.
859. Hürriyet. (2016, 22 Ekim). BAŞKANLIK YANITI. Hürriyet.
860. Yeni Şafak . (2016, 24 Ekim). BAŞKANLIK ANAYASASI KASIM'DA MECLİS'TE. Yeni Şafak .
861. Cumhuriyet. (2016, 24 Ekim). AKP'nin hedefi tam başkanlık . Cumhuriyet.
862. Hürriyet. (2016, 25 Ekim). BAŞKANLIK HAFTASI. Hürriyet.
863. Cumhuriyet. (2016, 25 Ekim). Böyle başkanlık yok . Cumhuriyet.
864. Cumhuriyet. (2016, 26 Ekim). AKP'den başkanlık için imza kampanyası . Cumhuriyet.
865. Hürriyet. (2016, 28 Ekim). ÖNCELİK TAM BAŞKANLIK. Hürriyet.
866. Cumhuriyet. (2016, 29 Ekim). Başkanlık Türkiye'de bölünmeyi getirebilir . Cumhuriyet.
867. Hürriyet. (2016, 29 Ekim). BAŞKANLIK SİSTEMİYLE BİZİ KİMSE TUTAMAZ. Hürriyet.
868. Yeni Şafak . (2016, 31 Ekim). TEKLİFİMİZ TAM BAŞKANLIK. Yeni Şafak .
869. Cumhuriyet. (2016, 31 Ekim). Al idamı, ver başkanlığı . Cumhuriyet.
870. Cumhuriyet. (2016, 31 Ekim). Başkanlık gelmezse ülke bölünür' . Cumhuriyet.

871. Cumhuriyet. (2016, 31 Ekim). Başkanlık gelmezse ülke bölünür' . Cumhuriyet.
872. Hürriyet. (2016, 31 Ekim). BAŞKANLIK GELMEZSE BÖLÜNME RİSKİ VAR. Hürriyet.
873. Yeni Şafak . (2016, 1 Kasım). TAM SAHA BAŞKANLIK. Yeni Şafak .
874. Cumhuriyet. (2016, 2 Kasım). Başkanlık Türkiye'yi bölme projesidir . Cumhuriyet.
875. Cumhuriyet. (2016, 4 Kasım). Başkanlık ile idam ayrı gelsin . Cumhuriyet.
876. Cumhuriyet. (2016, 11 Kasım). Köşk'te ikinci başkanlık zirvesi . Cumhuriyet.
877. Yeni Şafak . (2016, 11 Kasım). BAŞKANLIK İÇİN 2 TEKLİF. Yeni Şafak .
878. Cumhuriyet. (2016, 11 Kasım). Başkanlık sistemini de Mustafa Kemale mal etti . Cumhuriyet.
879. Cumhuriyet. (2016, 11 Kasım). Bahçeli başkanlık'a kapıyı açtı . Cumhuriyet.
880. Hürriyet. (2016, 12 Kasım). BAŞKANLIK SİSTEMİ MHP İLE HAYATA GEÇİRECEĞİZ. Hürriyet.
881. Cumhuriyet. (2016, 12 Kasım). Başkanlığı hayata geçireceğiz . Cumhuriyet.
882. Cumhuriyet. (2016, 12 Kasım). MHP ile beraber başkanlığı hayata geçireceğiz . Cumhuriyet.
883. Yeni Şafak . (2016, 12 Kasım). BAŞKANLIĞI MHP İLE GETİRECEĞİZ. Yeni Şafak .
884. Cumhuriyet. (2016, 14 Kasım). 'Başkanlık' komisyonu . Cumhuriyet.
885. Cumhuriyet. (2016, 14 Kasım). AKP-MHP 'başkanlık' komisyonu . Cumhuriyet.
886. Cumhuriyet. (2016, 15 Kasım). Tam ve güçlendirilmiş başkanlık öngörüyoruz . Cumhuriyet.
887. Cumhuriyet. (2016, 15 Kasım). GÜÇLENDİRİLMİŞ BAŞKANLIK. Cumhuriyet.

888. Hürriyet. (2016, 15 Kasım). BAŞKANLIĞIN 'B'SİNİ KONUŞMAYIZ. Hürriyet.
889. Yeni Şafak . (2016, 16 Kasım). ANAYASA TEKLİFİ MHP'DE. Yeni Şafak .
890. Hürriyet. (2016, 16 Kasım). TAM BAŞKANLIK PARAMETRELERİ. Hürriyet.
891. Cumhuriyet. (2016, 16 Kasım). AKP'NİN TEKLİFİ CUMHUR-BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
892. Cumhuriyet. (2016, 18 Kasım). İLK MİTİNG 3 ARALIK'TA ADANA'DA CHP BAŞKANLIĞI HALKA ANLATACAK. Cumhuriyet.
893. Hürriyet. (2016, 21 Kasım). BAŞKANLIKTA KOALİSYON YOK CHP'NİN UMUDU DA YOK. Hürriyet.
894. Cumhuriyet. (2016, 23 Kasım). BAHÇELİ BAŞKANLIK SİSTEMİNE İKNA. Cumhuriyet.
895. Hürriyet. (2016, 1 Aralık). 2019'A KADAR YARI BAŞKANLIK. Hürriyet.
896. Yeni Şafak . (2016, 2 Aralık). BAŞKANLIK TAMAM. Yeni Şafak .
897. Cumhuriyet. (2016, 3 Aralık). BAŞKANLIK KARŞITI MİTİNG YASAKLANDI. Cumhuriyet.
898. Hürriyet. (2016, 5 Aralık). BAŞKANLIK PROTESTOSU. Hürriyet.
899. Cumhuriyet. (2016, 5 Aralık). BAŞKANLIĞA HAYIR' DEDİLER. Cumhuriyet.
900. Cumhuriyet. (2016, 8 Aralık). TERÖR VE BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
901. Hürriyet. (2016, 11 Aralık). BAŞKANLIK İÇİN 21 MADDE. Hürriyet.
902. Cumhuriyet. (2016, 14 Aralık). MHP BAŞKANLIĞA BAHANE ARIYOR. Cumhuriyet.
903. Cumhuriyet. (2016, 14 Aralık). BAŞKANLIK DEĞİL HANEDANLIK. Cumhuriyet.
904. Cumhuriyet. (2016, 15 Aralık). AKTAY SALDIRIYI BAŞKANLIĞA BAĞLADI. Cumhuriyet.
905. Cumhuriyet. (2016, 16 Aralık). YURTTA ZORUNLU 'BAŞKANLIK' PANELİ. Cumhuriyet.

906. Cumhuriyet. (2016, 19 Aralık). TABUTA SON ÇİVİ BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
907. Yeni Şafak . (2016, 19 Aralık). KUVVETLER AYRILIĞI ŞİMDİ SAĞLANACAK. Yeni Şafak .
908. Hürriyet. (2016, 21 Aralık). BAŞKANLIK SİSTEMİ KOMİSYONDA. Hürriyet.
909. Hürriyet. (2016, 27 Aralık). SEÇMENİNİZ BAŞKANLIĞA KARŞI. Hürriyet.
910. Cumhuriyet. (2016, 28 Aralık). GEZİCİ: YÜZDE 58 BAŞKANLIĞA KARŞI. Cumhuriyet.
911. Cumhuriyet. (2016, 28 Aralık). BAŞKANLIĞA KARŞI HAZİRAN' SEFERBERLİĞİ. Cumhuriyet.
912. Cumhuriyet. (2016, 30 Aralık). HALK BAŞKANLIĞA VİZE VERMİYOR. Cumhuriyet.
913. Hürriyet. (2017, 2 Ocak). BAŞKANLIK HAZIRLIĞI GENSORU SÖZLÜ SORU YOK. Hürriyet.
914. Cumhuriyet. (2017, 5 Ocak). MHP'DE BAŞKANLIK KRİZİ DERİNLEŞTİ. Cumhuriyet.
915. Yeni Şafak . (2017, 10 Ocak). MİLLETİ TEHDİT Mİ EDİYORSUN. Yeni Şafak .
916. Cumhuriyet. (2017, 12 Ocak). OMBUDSMAN: ETKİNLİK BAŞKANLIKLA ARTAR. Cumhuriyet.
917. Cumhuriyet. (2017, 12 Ocak). MHP'DE BAŞKANLIK DEPREMİ SÜRÜYOR. Cumhuriyet.
918. Cumhuriyet. (2017, 14 Ocak). AMAÇ BAŞKANLIK DEĞİL PADIŞAHLIK. Cumhuriyet.
919. Hürriyet. (2017, 14 Ocak). 77 ESKİ ELÇİDEN BAŞKANLIK UYARISI. Hürriyet.
920. Yeni Şafak . (2017, 15 Ocak). YENİ ANAYASA DOPİNG OLACAK. Yeni Şafak .
921. Yeni Şafak . (2017, 16 Ocak). İSTİKBAL VE İSTİKLAL İÇİN. Yeni Şafak .
922. Cumhuriyet. (2017, 18 Ocak). BAŞKANLIK'IN RESMİ. Cumhuriyet.

923. Cumhuriyet. (2017, 3 Şubat). TÜRK TİPİ BAŞKANLIK İLİŞKİLERİMİZİ DEĞİŞTİRİR. Cumhuriyet.
924. Cumhuriyet. (2017, 8 Şubat). ÖĞRETMENE BAŞKANLIK SORULDU, CEVAP BEĞENİLMEYİNCE KOMİSYONDAN GEÇEMEDİ. Cumhuriyet.
925. Yeni Şafak . (2017, 11 Şubat). PRANGALARI SÖKÜP ATACAĞIZ. Yeni Şafak .
926. Yeni Şafak . (2017, 22 Şubat). 7 SORUDA HÜKÜMET SİSTEMİ. Yeni Şafak .
927. Cumhuriyet. (2017, 27 Şubat). ERBAKAN DA BAŞKANLIĞA KARŞIYDI. Cumhuriyet.
928. Cumhuriyet. (2017, 6 Mart). BAŞKANLIKTA HAYIR YOK. Cumhuriyet.
929. Cumhuriyet. (2017, 6 Mart). KADINLAR MEYDANLARDAN SESLENDİ 'KADINIZ, ÖZGÜRÜZ BAŞKANLIĞA KARŞIYIZ'. Cumhuriyet.
930. Cumhuriyet. (2017, 7 Mart). BAŞKANLIĞA SUSUŞ!. Cumhuriyet.
931. Cumhuriyet. (2017, 10 Mart). BAŞKANLIK SİSTEMİNİN İSİM BABASI GÜLEN. Cumhuriyet.
932. Yeni Şafak . (2017, 12 Mart). AVRUPA DA 16 NİSAN KORKUSU. Yeni Şafak .
933. Cumhuriyet. (2017, 18 Mart). BAŞKANLIK EMEĞE ZARARLI. Cumhuriyet.
934. Cumhuriyet. (2017, 19 Mart). BAŞKANLIK EMEKÇİYE ZARAR. Cumhuriyet.
935. Yeni Şafak . (2017, 19 Mart). İNADINA 'EVET'. Yeni Şafak .
936. Cumhuriyet. (2017, 20 Mart). AB'DEN UZAKLAŞMA NEDENİ BAŞKANLIK. Cumhuriyet.
937. Hürriyet. (2017, 20 Mart). BAŞKANLIK İNİM İNİM İNLETİYOR. Hürriyet.
938. Yeni Şafak . (2017, 21 Mart). EVET ÇIKARSA AB'Yİ UNUT. Yeni Şafak .
939. Cumhuriyet. (2017, 5 Nisan). YILDIRIM: ALPARSLAN TÜRKEŞ'İN DE HAYALİ BAŞKANLIK SİSTEMİYDİ. Cumhuriyet.

940. Yeni Şafak . (2017, 7 Nisan). MİLLİ GÖRÜŞ 16 NİSAN'DA EVET DİYECEK. Yeni Şafak .
941. Yeni Şafak . (2017, 10 Nisan). YASAMA MECLİS'TE YÜRÜTME REİS'TE. Yeni Şafak .
942. Yeni Şafak . (2017, 10 Nisan). SİSTEMİN SAHİBİ MİLLET OLACAK. Yeni Şafak .
943. Yeni Şafak . (2017, 14 Nisan). MİLLİ GÖRÜŞ'TEN GÜÇLÜ 'EVET'. Yeni Şafak .
944. Hürriyet. (2017, 18 Nisan). BAŞKANLIK İÇİN MECLİS'E RÖTUŞ. Hürriyet.
945. Cumhuriyet. (2017, 10 Ağustos). BAŞKANLIK ÖRGÜTÜ!. Cumhuriyet.
946. Hürriyet. (2017, 26 Eylül). BAŞKANLIKTA 'ÇİFTE ADAY'A VİZE ÇIKMADI. Hürriyet.
947. Hürriyet. (2017, 31 Ekim). BAŞKANLIK OFİSLERİ KURULUYOR. Hürriyet.
948. Hürriyet. (2017, 1 Kasım). BAŞKANLIK İÇİN 33 BİN 320 MEVZUAT TARANDI. Hürriyet.
949. Cumhuriyet. (2017, 1 Aralık). BAŞKANLIK ÜYELİĞİ ENGELLER. Cumhuriyet.